آصف اللغات

بجامع الفاظ مفرده و مرکبهٔ اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال مقولهای عجم ملتزم باسناد متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای هر یک لفظ ترجمهٔ با محاوره

[illegible]

از تصنیف جناب شمس العلما مولوی احمد عبدالعزیز نایطی [illegible] نواب عزیز جنگ بهادر [illegible]

سرکار آصفیه

جمیع حقوق این تالیف وقف عام است بالنص

نسخهای این کتاب که طبع میشود و اهتمام دقت کرده ایم هرکس انتشار و اشاعت آن بپابندی قانون [illegible] که تا آخر ... است این منتفع شود

سنه ۱۳۲۳ هجری مطابق ۱۳۱۴ فصلی

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

۲۶۸۵

اعزاز و شکرانہ اعزاز

اعزاز (۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلی کامیابی پر خداوند کریم کا شکرگزار ہون۔ اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقاے ولی نعمت حضور پرنور بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی کے مبارک تخلص کو اپنے سر پر لئے ہوے ہے اور اس کا آغاز آپ ہی کی مبارک جوبلی چہل سالہ کی تقریب مین ہوا

(۲) مین ہز ایکسلنسی لارڈ منٹو بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہِ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کتاب کا ڈڈی کیشن آپ کے نام نامی سے کرون۔ صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعہ مراسلہ نشان (۴۲۵۸) مورخہ ۲۴۔جون ۱۹۰۹ء مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز ایکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین اُنکی یادگار قائم کرنیکا موقع دیا۔

اعانت | (۳) مین ہز ایکسلنسی ویسرای موصوف کا دل سے شکرگزار ہون
کہ آپ نے باجلاس کونسل یہ حکم فرمایا کہ مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد
جس جس طرح وہ شائع ہوتی جاے پان پانسو روپیہ کا آنریریم (حصلہ افزائی) عطا ہو
(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیٰ حضرت والی سلطنت دکن حضور
پرنور سرکار نظام ادام اللہ اقبالہ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا
کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مؤلف کو اس
کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جس طرح وہ شائع ہوتی جاے ساتھ سو اسی روپیہ
امداد عطا کی جاے ۔

(۵) حیدرآباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر
معین المہام صیغہ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار
ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ ماہانہ
اعزازی انعام مقرر فرمایا ہے ۔

شکریہ بھی | (۶) اگرچہ اس کتاب کی ہر ایک جلد کے پانسو نسخون کی طبع کا حقیقی
بقدر الثلثہ سرکار عثمانیہ سے اور معاونین بالقابہم کی امداد کا مجموعہ بھی اسی کے
قریب ہے ۔ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ
کو بلا لحاظ اپنے نفع کے مع حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریری
کے لئے وقف کر دیا ہے معزز ناظرین کتاب پر روشن ہو کہ یہ ۲۸ جلد کی کتاب

اور مؤلف کی ضعیفی کی وجہ سے کمال اہتمام کے ساتھ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلد شایع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کرسکون۔ وہو علیٰ کلِّ شیءٍ قدیر۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز۔ نائطی

(خان بہادر شمس العلما نواب عزیز جنگ بہادر)

بسم الله الرحمن الرحیم

لله الحمد که نوبت به اشاعت هشتمین جلد این کتاب رسید و این دومی جلد است که بعهد میمنت مهد المیامن آقای ولی نعمت ما (قدر قدرت سلیمان شوکت - اعلیحضرت حضور پرنور آصف جاه سابع نظام نظام الدوله نظام الملک میر عثمان علیخان بهادر فتح جنگ جی سی - ایس - آئی فرمانروای سلطنت حیدرآباد دکن صانه الله عن الشرور والفتن ادام الله اقباله و ضاعف جلاله) حلیه اشاعت پوشیده مؤلف حقیر را بدرگاه فلک بارگاهش باریاب کرد و بآبیاری چشم التفاتش که همه دان و سراپا قدردان علوم و فنون است ما را بدرجه رساند که شجر مرده نهال دل ما را شاداب کرد.

(۲) هم درین سال نظر بضعف پیری و کثرت مشاغل علمی و حفظ صحت خود مجلس حفظان صحت حیدرآباد را بناچاری الوداع گفتیم و همه اوقات خود را اندر تالیف و اشاعت این کتاب کرده ایم تا پس از علالت ما باز بجائی رسیدیم که در هر سالی یارای اشاعت دو تا جلد این کتاب داریم بر همین توجه آقای ولی نعمت ما شبانه روز مصروف و دلدادهٔ همین کاریم.

قصیده

بمدح اعلیحضرت قدر قدرت قوی شوکت سکندر صولت دارا منزلت سلیمان حشمت نوشیروان معدلت رستم دوران - افلاطون زمان مظفر الملک و الممالک نظام الدوله نظام الملک آصفجاه حضور پرنور عالم پناه جهان دستگاه نواب میر عثمان علیخان بهادر فتح جنگ سپه سالار جی سی ایس - آئی ظل سبحانی خلیفة الرحمانی فرمانروای اعلای دولت آصفیه ادام الله اقباله و اجلاله

طبعزاد نمک پروردهٔ باوفا عزیز جنگ ولا خان بهادر شمس العلما

مراقب گشتم و نورت بدل همرنگ جان دیدم — چو سر برداشتم آئینه در آئینه دان دیدم
نشد راز نهان در چشم ظاهربین من روشن — بچشم و دیدهٔ دل پرده را در میان دیدم
بشوق جلوهٔ دیدار چون از خود شدم بیرون — وجود خویش را در کسوت وهم و گمان دیدم
شنیدستم من از پیر طریقت حرف مطلب را — خلل انداز مقصد شرکت غیری در آن دیدم
ز طور و آتش و نور و تجلایش خبر دارم — تماشای نوای موسی بچشم امتحان دیدم
ز سیماب دلم از بیقراری دیده ام نقشی — که در یک لحظه شد صدپاره بازش همچنان دیدم
عجب نبود اگر از قطرهٔ دریا شود پیدا — ز اشک دیدهٔ گریان خود سیل روان دیدم
نیفتد تا متاع بی‌بها در دست نا اهلان — بامعان نظر شرع متین را دیده بان دیدم
گر از جان سخن تن نیز نی حیف است ای واعظ — که هر حرف ترا بی مغز محض استخوان دیدم
من از عشق مجازی در حقیقت یافتم راهی — می الفت بجام حضرت پیر مغان دیدم

جمال ذات را در پردهٔ چشم حقیقت بین
مسلم رشته‌اش با حسن خوبان جهان دیدم

ندیدم هیچ جز نوک خدنگی در دل از چشمش
مگر در چشم زد جسته تیری از کمان دیدم

شهید ناز بر جان بازی ذاتت مکن نازی
هزاران بسمل تیغ نگه را نیم جان دیدم

من از نیرنگی دنیای دون تنها نیم یکسان
که رنگ خویشتن گاهی چنین گاهی چنان دیدم

تعجب بر وجودِ خویشتن کردم پس از مردن
بخاکِ گور خود آلوده مشت استخوان دیدم

بهار عمرِ محبوب دکن بنگر که آخر شد
ولا در طرفة العینش بگلگشت جنان دیدم

نگاهِ عالمی بر جانشینش بود سر تا سر
بحمد الله که عثمان غنی را حکمران دیدم

چه عثمان سلطنت رانی جهاندار و جهانبانی
خوشا من هیچ سلطانی عمیم الامتنان دیدم

چه منت نی از و باری نه در چشم است آثاری
بجز دست گهرباری که چشم از وی نهان دیدم

بگلزار دکن از آبیاری‌های ذات او
بهارین موسمی در عین هنگام خزان دیدم

سمند حکمرانی زیر ران او چرا نبود
که با او بخت و دولت فتح و نصرت همعنان دیدم

بچشم من نمی‌گنجد ز هفت اقلیم سلطانی
نظام الملک تا در کشور هندوستان دیدم

برآمد تا بپاش قرعهٔ فال جوانمردی
سر گردن‌کشان همواره بر این آستان دیدم

ستمگاران سرکش سخت جانان جفاجو را
بدست دار و گیر شحنهٔ او نیم جان دیدم

بمیزان دو چشم تا کشیدم صد عدیلش را
بامعان نظر یک پلهٔ ذاتش گران دیدم

به بیداری نه بینم از چه خواب بخت بیدارش
که ذات شاه را بیدار در خواب گران دیدم

به آب و تاب روی روشنش خورشید تابان را
ز تاب چشمهٔ خود آب حسرت در دهان دیدم

بهنگام تماشا همچو چشم او بچشم من
به یمن سعد دورش در کواکب صد قران دیدم

میان سرفرازان جهان و سربلند ما
بچشم دوربین فرق زمین و آسمان دیدم

من از تشخیص ذات خویشتن عاجز شدم شاها
که نقشت در دل و دل را به تصویرت نهان دیدم

براوراق دکن هرگز ندیدم چون تو سلطانی
بعالم گرچه بسیار از صفات باستان دیدم

براورنگ دکن حاشا که باشد چون تو نقادی
نقوش عهد آصف جاه تا غفران مکان دیدم

سبق برد ست جوش رحمتت برگرمی خشمت
که تسخیر زمین ابر مطیر آسمان دیدم

ز آب و آتش روی تو شد حلم و غضب روشن
میان بزم و رزمت آب تیغی در میان دیدم

بشمشیر تو بنهادند سر صد آهنین جانان
بتدبیر تو دار الحرب را دار الامان دیدم

سرشک گوهرین همواره از چشم صدف ریزد
ز ابر دست تا دریای جودت بیکران دیدم

بچشم آید فلک را تا علوی رتبهٔ عالی
زمین زیر پایت را بفرق فرقدان دیدم

بکار و بار ملکت کارپردازان دولت را
بحسن انتخابت از مشاهیر زمان دیدم

جزای حسن خدمت میدهی صد گونه بالاتر
سزای کیفر کردار را کمتر از آن دیدم

جزاک الله که از پامردی همدردی ذاتت
توانا را کفیل یاری هر ناتوان دیدم

پسند آید بعهدت کبک را همخانی شاهین
صد آهو را جلیس پهلوی شیر ژیان دیدم

شنیدستم صفاتی را که باشد خاصهٔ شاهان
بنام ایزد که در ذات همایونت همان دیدم

بلند از طاق کسری شد مقام نصفت ذاتت
که فخر الملک را هم پایهٔ نوشیروان دیدم

چرا نبود وزیر فوج را بر لشکرت نازی
که بهرام فلک را در جگر نوک سنان دیدم

معین مذهب خلق است انوار الله فاضل — که اعیان ملل در مدحتش رطب اللسان دیدم

صفای جوهر مدحت چو روشن کرد نظمم را — رخ حسن طلب در مرئهٔ حسن بیان دیدم

متاع دولت مدح تو گر دآن گونه مستغنی — که منطق خویش را در هر سخن گوهر فشان دیدم

هنر شد در قوافی عیب من بهر ردیف اینجا — که نظم خویش را منت پذیر شایگان دیدم

نمودم تا قبول بندگی در بارگاه تو — به پیری خویشتن را مالک بخت جوان دیدم

خبر دارد دلم از خوان یغمای نیاکانت — که خاص و عام را بر یک بساطت میهمان دیدم

شها حد ادب در حیطهٔ منطق است اولی تر — که یک دیباچهٔ مدح تو بیرون از بیان دیدم

خموشی را پسندیدم بحسن اختصار اینجا — که تطویل سخن بر خاطر نازک گران دیدم

ولا سحر بیانم کرد تا عقد اللسان ما را — دعای دولت و اقبال شه را حرز جان دیدم

فراز آمد و دستم پیش او بهر دعا کردن — اجابت را باستقبال او از سر روان دیدم

دعا

خداوندا نگهدارش ز زخم چشم بدبینان — که چشمش را بحفظ خلق همچون پاسبان دیدم

خداوندا بکام او زند هر آسمان دوری — که ناکامان عالم را بدورش کامران دیدم

ز هر صفر گره ده چند گردد در گره و بند آن — شمار مدت سالش که در سال روان دیدم

ذکر این کردہ اند و از بیان معنی و محلّ
استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض
کند کہ فارسیان این مثل را باظہار
توکّل زنند و از ناخدا درین جا
حاکم کشتی مراد است چنانکہ از
مصرع اول پیدا است یعنی (ع)

ناخدا در کشتی ما گر نباشد گو مباش ؎
مقصود از استعمال این مثل آنست کہ
مارا وسیلۂ کسے درکار نیست و باخدا
کار است وبس (اردو) خدا سے
کام ناخدا سے کیا کام؟ بالکل اس مثل کا ترجمہ
ہے جو دکھنیون کی زبان پر ہے مقصود توکّل سے

باخر | بقول شمس بکسر خاے معجمہ لغت فارسی است بمعنی احمق دیگر کسے از محققین
فارسی ذکر این نکرد۔ باید دانست کہ صاحب منتخب (باحر بحاے مہملہ) را بمعنی نادان
آوردہ و صاحب محیط و منتہی الارب ہم ذکر باحر بمعنی نادان کردہ پس خبر این نباشد
کہ کاتب شمس بزیادت نقطہ تحریف کرد و مؤلف بے تحقیق لغت عربی را فارسی نوشتہ
و خیال کردہ باشد کہ با بمعنی تقابل است حیف است کہ لغات فارسی بچہ تصرّفہا افتادہ
(اردو) احمق۔ بقول امیر عربی۔ بیوقوف۔ نادان۔ بے عقل۔ (کیف ؎)
ایکدم آپ مین آئین تو بڑے احمق ہین ہو کس پرستان مین رہا کرتے ہین دیوانہ عشق کے

باخرز | بقول برہان بفتح ثالث و سکون راے بے نقطہ و زاے نقطہ دار (۱) نام قصبہ
ایست در خراسان۔ صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید کہ بعضے گفتہ اند ناحیہ ایست
بارض خراسان کہ باخواف مذکور می شود۔ صاحب سروری گوید کہ نام شہریست مشہور
و بقول ناصری نام قصبہ ایست از خراسان در طرف مشرقی ہرات واقع و مسکن اہل

ہزارہ واز آنجاست شیخ سیف الدین از مشائخ صوفیہ ـ صاحبان جامع وجہانگیری و سراج وشمس ومؤید وانند ہم ذکر این کردہ اند ـ **مؤلف** عرض کند کہ خرز لغت عربیست وبقول منتخب بمعنی دوختن موزہ وکفش ومشک وجز آن پس جا دارد کہ ہمین معنی در وجہ تسمیۂ این دخلے دارد کہ این قصبہ بصناعی چرم مشہور وممتاز باشد واللہ اعلم اندرین صورت کلمۂ با بمعنی ہمدمش (اردو) باخرز فارسی مین خراسان کے مضافات مین سے ایک قصبہ کا نام ہے ۔

(۲) باخرز ـ بقول برہان نام گوشۂ باشد از چہل وہشت گوشۂ موسیقی ـ صاحب مؤید فرماید کہ نام پردۂ سرود است ـ صاحب جامع گوید کہ نام پردہ ایست از چہل وہشت پردۂ موسیقی ـ صاحب سروری بحوالۂ شرفنامہ آوردہ کہ نام گوشہ ایست از چہل وہشت گوشۂ نغمات (امیر خسرو ؎) گہ نغمات نوازندہ کاہ ہمہ یافتہ در عرصۂ باخرز راہ ۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وسراج وناصری وشمس وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند ـ **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم (اردو) فارسی مین باخرز موسیقی کے اڑتالیس پردون مین سے ایک پردہ کا نام ہے ـ افسوس ہے کہ اس کا ترجمہ اصطلاحی معلوم نہ ہوسکا ـ

باخرس درجوال رفتن مصدر اصطلاحی ـ بقول بحر وبہار وانند با غیر جنس صحبت داشتن وعذاب کشیدن (شفیع اثر ؎) باچنین خرسی بعریان تو رفتم در جوال ٭ ورنہ سودائیم دماغ این تماشا ہا نداشت ٭ **مؤلف** گوید کہ جوال بضم اول بقول

غیاث چیزی کہ در آن غلّہ پر کردہ بر خر و یا بو نہند و بمعنی دلق و نوعی از پارچۂ درشت کردہ
کہ درویشان پوشند نیز آمدہ معنی لفظی این مصدر اصطلاحی ظاہر است و معنی بیان
صاحبان تحقیق کنایہ باشد۔ (اردو) اپنی غیر جنس سے ہم صحبت ہونا، مصیبت میں مبتلا ہونا

باخرس درجوال شدن اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و آنند
مرادف (باخرس درجوال رفتن)
کہ گزشت (ملا طغرا سے) چو با خرس
نتوان شدن درجوال ؎ و ہدر شوہ
مصنف علاقہ بے قیل و قال ؎ (ملا محمد شریف
یوشقا درالی سے) در حق شاعران
بدی کردن ؎ ہست باخرس درجوال
شدن (اردو) دیکھو باخرس
درجوال رفتن۔

باخرہ اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال بمعنی جہاز دخانی باشد مؤلف گوید کہ
خرہ در فارسی زبان بقول صاحب برہان بفتح اول و ثانی و خفاے ہا ہجوم و ازدحام
خلق کہ از جائی بدشواری گذرند و بضمّ اول و فتح ثانی و اظہار ہا بمعنی نور مطلقاً اعم از
پرتو چراغ باشد و آتش و آفتاب و بضمّ اول و فتح ثانی با تشدید صدا و آوازے کہ
بسبب گلو فشردن از گلو و بوقت خوابیدن از بینی مردم برآید (الخ) پس کلمہ با درین اصطلاح
بمعنی مفید ہم اوست یعنی خرہ دارندہ و بدینوجہ کہ روے مرکب دخانی قندیلی کلان می باشد
کہ روشنی او تا دور کار می کند و آلۂ دخانی کہ وسیلۂ نقل و حرکت آنست آوازے ہم
می زند و ہجوم و ازدحام ہم دروست معاصرین عجم آن را بدین نام موسوم کردند دیگر ہیچ
(اردو) دخانی جہاز۔ صاحب آصفیہ نے (دخانی) کے ذیل میں ذکر فرمایا ہے

دخانی - بقول آصفیہ - عربی - دھوین کا - وہ چیز جو بھاپ یا دھوین کے زور سے چلے جیسے دخانی جہاز یا کل وغیرہ -

(۱۹۹۴) **باخزن** بمعنی راہزن باشد و این لفظ مرکب است از باخ کہ بمعنی راہ گذشت و (زن) کہ امر حاضر است از مصدر زدن - اسم فاعل ترکیبی است (خاقانی ؎)

زر رشتۂ اگر طلبد نفس باخزن * سر رشتہ من از سگ سقیا برآورم *

محققین فارسی زبان ذکر این لغت بر باخ کردہ اند (اردو) راہزن بقول آصفیہ - فارسی اسم مذکر - بٹمار - قزاق - لٹیرا - ڈاکو - راہ مار - قطاع الطریق

باخسہ بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و سراج باسین بے نقطہ بروزن باغچہ (۱) راہی باشد بغیر از راہ متعارف خانہ کہ از آن راہ نیز آمد و رفت توان کرد - صاحبان جہانگیری و شمس و انند ہم ذکر این کردہ اند - **مؤلف** گوید کہ معنی حقیقی این باغچہ باشد کہ بر معنی سوم می آید و آن مبدل این است و حقیقت تبدیل بجای معنی مذکور و این درے را مجازاً می گفتند کہ ورای در خانہ بسوے خانہ باغ می بود مثلاً می گفتند کہ "پردگیان را از باخسہ داخل خانہ کن" یعنی از درے کہ میان خانہ و باغچہ واقع و رفتہ رفتہ ہر در خانہ را باخسہ نام شد کہ ورای راہ متعارف باشد - (اردو) گھر کا دوسرا دروازہ جو خانہ باغ میں واقع ہو یا کسی اور جانب جس سے خاص ضرورتوں پر آمد و رفت کیجائے جیسے بعض مکانون میں صدر دروازہ کے سوا ایک اور دروازہ زنانہ سواریوں کے لئے ہوتا ہے -

(۲) باخسہ - بقول برہان بمعنی نشتر حجام نیز آمدہ - صاحب ناصری فرماید کہ آن را

نشست نیز خوانند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و جامع وانند و شمس ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم و جادارد کہ مجاز معنی اول باشد بمعنی
شگافی کہ و رلے مناقد حقیقی انسان بذریعہ نشتر کنند و مجاز آنشتر را ہم بہمین نام موسوم
کردند چنانکہ در باغچہ را باغچہ نام کردند۔ (اردو) نشتر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
نیشتر کا مخفف۔ فصد کھولنے یا زخم چیرنے کا نوکدار اوزار۔ ڈنک۔ (غالب ؎)
گرچہ ہون دیوانہ پر کیون دوست کا کھاؤن فریب ؛ آستین مین دشنہ پنہان ہاتھہ مین نشتر کھلا
(۳۳) باخسہ۔ بقول سراج بحوالۂ قوسی بمعنی فضائی کہ در پیش دہلیز واقع شود و فرماید کہ حالا
عوام بلکہ خواص بجاے باخسہ باغچہ استعمال کنند و در شیراز بغایت متعارف است
چنانکہ ساحت خانہ را خواہ سبز باشد یا نباشند باغچہ گویند و اصل آن باخسہ است۔
دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ باخچہ بہ خاے معجمہ عوض
غین معجمہ لغت ترکی است بمعنی باغ خورد مرکب از باخ کہ بمعنی باغ است و چہ
کلمہ تصغیر۔ فارسیان خاے معجمہ را بہ غین معجمہ بدل کردہ باغچہ کردند چنانکہ چرخ و چرغ
و بعضے بر آنند کہ اصل این در فارسی باغسا بود و باغ بمعنی خود ش و سا بمعنی مثل و تشبیہ
پس معنی حقیقی باغسا مثل باغ و خانہ باغ را بدین نام موسوم کردند کہ در صحن خانہ می باشد
پس بقاعدہ مذکورہ با لاغین معجمہ بہ خاے معجمہ بدل شد و الف بہ ہاے ہوز چنانکہ
اہیون و ہپیون و این فارسی قدیم است و متاخرین آنرا باغچہ گفتند و مجاز آساحت
خانہ را ہم اگرچہ دران باغ نباشد باخسہ نامیدند (اردو) صحن مکان۔ مذکر۔

بقول آصفیہ ۔ انگن ۔ انگنائی ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ اگر صحن مین درخت اور چمن بھی ہو تو اوسکو خانہ باغ کہتے ہین ۔ مذکر ۔ صاحب آصفیہ نے خانہ باغ کا بھی ذکر کیا ہے

باخنامہ | بقول صاحب ضمیمہ برہان ترجمہ لقب باشد دیگرے کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ بخ بقول غیاث بالفتح کلمہ الیست بمعنی خوشا کہ بوقت خوش آمدن چیزی گویند و بقول منتخب لغت عربیست بہ تشدید خاے معجمہ بمعنی پسندیدہ شدن و بزرگ شدن پس عجبی نیست کہ فارسیان بالف زائد بعد موحدہ و زیادت ہاے نسبت در آخر باخنامہ لقب را گفتہ باشد بمعنی چیز پسندیدہ و بزرگ کہ منسوب بنام است و کنایہ از لقب واللہ اعلم ۔ (اردو) لقب ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ وہ نام جسمین موسوم کی مدح یا ذم ہو ۔ وہ نام جو مدح اور ذم پر دلالت کرے ۔ یار نام ۔ وہ وصفی نام جو کسی صفت خاص یا عزت وغیرہ کے سبب پڑ گیا ہو ۔ جیسے کلیم اللہ موسی علیہ السلام کا لقب خدا ے تعالی کے ساتھہ ہم کلام ہونے کے باعث پڑ گیا ۔ (ناسخ ؎) یہہ اوسکے ہے ساعدون کا عالم کہ

جس نے دیکھا ہوا وہ بیدھم ۔ نیام تیغ قضا سے مبرم لقب ہے قاتل کی آستین کا ۔

باخود بر نیامدن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر بمعنی بے اختیار شدن ۔ صاحب آنند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ ۔ **مؤلف** گوید کہ کنایہ باشد (اردو) بے اختیار ہونا کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے بے اختیار کا ذکر فرمایا ہے ۔ فارسی ۔ بے بس ۔ بے قابو ۔ مجبور ۔ ناچار ۔

باخود حرف زدن | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب بحر فرماید معروف کہ آنرا حدیث النفس

گویند دیگر کسے از محققین مصادر ذکر این نکرد
مؤلف گوید که این کنایه باشد (اردو)
دل ہی دل مین کہنا۔ بقول آصفیہ دل کے اندر
خیال کرنا۔ چپکے چپکے کہنا۔

باخود حساب کردن | مصدر اصطلاحی (۱۹۹۵)
قریب بمعنی حدیث النفس است فرق همین قدر
که در اینجا بعوض حدیث۔ محاسبه باشد پس
محاسبة النفس توان گفت یعنی خود حساب
خود گرفتن (ظهوری ؎) گرچه خرجی می کنم
باخود حسابی کرده ام ٭ وه چه دارم طاقت
آرام و بیخوابیم ہست ٭ (اردو) دل ہی دل مین
حساب کرنا۔ یعنی اپنے مصارف کا حساب خود کرنا

باخودکار داشتن | مصدر اصطلاحی۔ (۱۹۹۶)
بمعنی از کار خود غرض داشتن و بخود مشغول
بودن و بدیگر کسے متوجه نشدن (ظهوری ؎)
ذوق نازش بر تماشاے گل رخسار داشت ٭
گر نهی بر دند زود آهسته باخودکار داشت ٭
(اردو) اپنے کام سے کام رکھنا۔ کہہ سکتے
ہین۔ امیر نے (اپنے کام سے کام رکھنے
مین) کا ذکر بطور منقوله فرمایا ہے۔ یعنی اپنے
کام مین مصروف رہنے مین کسی طرف متوجه نہین
ہوتے۔ اور یہ منقوله حال ہے مصدر مذکور سے۔

باخور | بقول برہان و جامع بر وزن کافور (۱) نام جد ابراہیم علیه السلام است که پدر
تارخ و پسر ساروغ باشد گویند که سکه درم در زمان او بہم رسید۔ صاحبان انند و ہفت
ہمزبان شان مؤلف گوید که لغت سریانی زبان باشد وجه تسمیه این متحقق نشد۔
(اردو) باخور حضرت ابراہیم علیه السلام کے دادا کا نام ہے۔
(۲) باخور۔ بقول شمس بحواله زفانگویا آن پانزده روز که در سال سخت گرم بود حتا
سوید فرماید آن پانزده روز که در سال سخت گرم باشد و ہرچند این منقول از زفانگویاست

لیکن نزد صاحب تاج وغیرہ باخور با خا خطا است صحیح باحور است بجائے حطّی۔ دیگرے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ تصحیف کاتبین است و بغور محققین۔ بیان ماخذ این بر باحور گذشت (اردو) دیکھو باحور۔

باخوران بقول شمس لغت فارسی است مرادف باحور و باخور کہ گذشت دیگرے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ بزیادت الف و نون مزید علیہ باخور تتوان گرفت لیکن مجرد بیان صاحب شمس بے سند استعمال اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باحور۔

باخویش بقول برہان و جامع و بحر و ناصری و ہفت و انند بکسر ثالث و سکون واو معدولہ و تحتانی و شین قرشت (۱) سر آب فرو بردن و غوطہ خوردن۔ صاحب سراج بحوالہ برہان ذکر این کردہ فرماید کہ باین معنی تصحیف باغوش بہائے فارسی باشد چنانکہ بیاید مؤلف عرض کند کہ باغوش بہ بائے عربی ہم ہمبرین معنی آمدہ و ماخذش ہمدرانجا مذکور شود اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدّل باغوش باشد کہ غین معجمہ بجائے معجمہ بدل شدہ ہمچون تاغ و تاخ و تحتانی زائد گیریم چنانکہ تبت و تبیت و جادارد کہ بلحاظ معنی لفظی باخویش کنایہ گیریم کہ کلمہ با بمعنی معیّت است مرادف باخود یعنے غوطہ خوری۔ عالم تنہائی دارد و دیگرے با او نمی باشد (اردو) غوطہ کھانا۔ غوطہ خوری حاصل بالمصدر۔ مؤنث۔

(۲) باخویش۔ بقول برہان و بحر و ہفت و انند و جامع بمعنی تنہائی ہم ہست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بمعنی تنہائی و بخود مشغول بودن۔ خان آرزو در سراج بحوالہ برہان

ذکر این کرده فرماید که این معنی مجاز است مؤلف گوید که چرا نگوییم که معنی لفظی این تنهائی را ظاهر میکند و صاحب ناصری
این را ضد بیخویش گفته که بمعنی بیخود و بیهوش می آید پس باید که معنی باخویش بهوش دارنده و باهوش گیریم و این مجدّد
بیان اوست و ما را با محققین اول الذکر اتفاق است نظر بیان ناصری این معنی را پیدا کرده است مشتاق شدیم با تسلیم
(اردو) تنہائی ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ خلوت ۔ اکیلا رہنا ۔

باخویشتن آمدن | مصدر اصطلاحی بمعنی خودبخود آمدن است چنانکه ظهوری فرماید (ــہ) مستی ز کسان نیست که باخویشتن آید ۔ مخموری است ظهوری که خراب می دوشیم (۱۹۹۴)
(اردو) خود بخود آنا ۔ آپ ہی آپ آنا ۔ صاحب آصفیہ نے خود بخود کا ذکر کیا ہے ۔

باخه | بقول برهان و جامع و ناصری بفتح ثالث کاسه پشت و لاک پشت را گویند و بقول صاحب سروری و سراج بمعنی سنگ پشت ۔ صاحب مؤید گوید که جانوریست آبی در غایت شهرت که آن را سنگ پشت و کشف نیز نام است ۔ صاحب غیاث ذکر این کرده فرماید که این لفظ ترکی است ۔ صاحبان رشیدی و جهانگیری و شمس و انند هم ذکر این کرده (امیر خسرو ــہ) ضربت گرز نهنگان سپاهت در وغا ۔ خصم را چون باخه سر در سینه پنهان می کند ۔ (وله ــہ) بسا پر دل نهنگ از تیغ کینه ۔ که سر دزدید چون باخه بسینه ۔ مؤلف عرض کند که صاحبان کنز و لغات ترکی ازین لغت ساکت ۔ نمیدانیم که صاحب غیاث چگونه این را ترکی نوشت ۔ باقی حال اسم جامد است و اغلب که لغت فارسی زبان باشد صاحب محیط تصدیق قول ما میکند و بر باخه گوید که اسم فارسی سنگ پشت است و بر سنگ پشت گوید که اسم فارسی است و نیز بفارسی کشف و باخه و بشیرازی لاک پشت و بعربی سلحفاة و بیونانی قرقیل و بقول دیسقوریدوس قلنقر و بترکی تسباغه و بهندی کچهوا گویند و نوع بزرگ نهری آن را در نواح بغداد رقا نامند حیوانیست معروف بری و بحری و نهری طبیعت بحری و نهری

آن گرم وتر در اول وتری آن گرم وخشک بالجملہ مزاج آن گرم است خصوصاً بیضۂ آن وآنچہ در جوف سنگ پشت
تری است مجموع اجزا از شکم برآوردہ بسوزند تا سفید گردد و بار وغن گاو سودہ وخرقہ بدان آلودہ بر سرطان
متقرح گذارند تنقیۂ چرک والتیام ومنع از سعی کند ومنافع بسیار دارد (اردو) کچھوا بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ سنگ پشت۔ کچھ۔ کاسہ پشت۔ باخہ۔ ایک لمبی گردن کے دریائی جانور کا نام جو اپنے
سر کو نکالتا اور دھڑ میں چھپا لیتا ہے اسکی ہڈی کی ڈھال اور کھلونے وغیرہ بھی بنتے ہیں۔

باد بقول برہان وانند بروزن شاد (۱) معروف است کہ یکے از چہار عنصر باشد صاحب مؤید
فرماید کہ بمعنی ریح معروف صاحبان رشیدی وسروری وجہانگیری وناصری وجامع وسراج وشمس وبہار
بر معروف قانع صاحب سخندان گوید کہ لفظ فارسی است وسنسکرت وات گویند مؤلف عرض کند کہ لغات
سنسکرت از لفظ وات ساکت بخیال ما باد اسم جامد فارسی زبان باشد وصاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است
صراحت این کردہ وجا دارد کہ مبتدل باو گیریم کہ بقول صاحب ساطع بہ واو آخر عوض دال مہملہ بزبان سنسکرت
باو را گویند عجبی نیست کہ فارسیان واو را بہ دال مہملہ بدل کردہ باد کردند ہمچون تیو وتید آمدہ و تیت باد را مفرد
توان گفت (خواجۂ شیراز ؎) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ نیست از سودای زلفت بیش ازین توفیق ما
(اردو) ہوا بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ باد۔ باؤ۔ پون۔ بیار۔ بیال۔ بایو۔ وایو۔ دامین (غالب
؎) بھوکے نہیں ہیں سیر گلستان کے ہم ولے کیونکر نہ کھائیے کہ ہوا ہے بہار کی

(۲) باد بقول برہان نام روز بیست ودوم از ہر ماہ شمسی باشد وفرماید کہ نیک است درین روز نو بر بدن و
نو پوشیدن وبر اسپ نو سوار شدن صاحب مؤید فرماید کہ روز بیست ودوم از ہر ماہ شمسی را نام است صاحبان جامع
ورشیدی وسروری وناصری وجہانگیری دانند وسبقت ہمزبان برہان وصاحبان شمس وسراج ہمزبان مؤید

(زرتشت بہرام ؎) فلک داد مر باب او را بباد، بہنگام آبان مہ و روز باد۔ مؤلف عرض کند کہ نظر بر اتفاق محققین اہل زبان یعنی صاحبان جامع و ناصری و سروری با برہان اعتبارش کنیم و آنچہ صاحبان مؤید و سراج و شمس نوشتہ اند ضرور نباشد کہ کاتبین لفظ بت را ترک کردند و لفظ دوم باقی ماند۔ اسم جامد فارسی زبان باشد و عجمی نیست کہ در وجہ تسمیہ این یکی را از معانی متعددۂ باد کہ می آید دخلی باشد یعنی جا دارد کہ روز بست و دوم را بدین وجہ بباد موسوم کردہ باشند کہ درین روز بر اسپ سوار شدن نیک است چنانکہ بالا گذشت و اسپ را ہم باد گویند کہ بمعنی یازدہم این می آید واللہ اعلم (اردو) فارسی مین باد ہر ماہ شمسی کی بائیسوین تاریخ کو کہتے ہین۔

(۳) باد۔ بقول برہان و جامع نام فرشتہ ایست موکل بر تزویج و نکاح و تدبیر و مصالح روز باد بدو تعلق دارد۔ صاحبان ناصری و رشیدی و جہانگیری و سروری و شمس و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند۔ مؤلف گوید کہ ضرور نیست کہ بمجاز گفتہ باشند (استاد رفعی ؎) ہمیشہ تا بود از پیش رشن مہر و سروش بگو چنانکہ از پس بہرام رام باشد و باد۔ (اردو) فارسی مین باد اوس فرشتہ کا نام ہے جس کے سپرد فارسیون کے خیال مین تاریخ مذکور کا انتظام ہے۔

(۴) باد۔ بقول برہان کنایہ از حرف و سخن باشد۔ صاحب رشیدی بذیل استعارات فرماید کہ بمعنی سخن و مطلق صدا باشد۔ صاحب سراج ہمزبان رشیدی۔ صاحبان جامع و ناصری و جہانگیری و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (استاد فرخی ؎) خداوندی کہ او چون باد کردی، ز زمین و آسمان آید بگفتار، مؤلف عرض کند کہ مبدل بات باشد کہ لغت سنسکرت است بقول صاحب ساطع۔ مؤنث سخن و کلام پس تائے فوقانی بدل شد بہ دال مہملہ ہمچون زرتشت و زردشت (اردو) بات۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث گفتگو۔ بولچال۔ گفتار۔ مکالمہ۔ کلام۔ روزمرہ۔ محاورہ۔ بولی۔ زبان۔ قیل و قال۔

(۵) باد۔ بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و جہانگیری و مؤید بمعنی ہیچ چنانکہ میگوئی ؎ بردست باد است

یعنی ہیچ است واز استادے سند آرد (ه) رہبرت اوّل از چہ باد بود ٭ رسد آنجا کہ باد با د بود ٭ (جوہری
ه) روز وصالم باد شد بیت فراق آباد شد ٭ داد ستم بیداد شد گشتہ خراجم کارزار ٭ (خواجہ حافظ ه)
پیش صاحب نظران ملک سلیمان باد است ٭ بلکہ آنست سلیمان کہ ز ملک آزاد است ٭ مؤلف عرض
کند کہ مجاز معنی اوّل است وایں استعارہ باشد کہ ہوا را لاشی خیال کنند (اردو) ہیچ۔ بقول آصفیہ۔
فارسی معدوم۔ برطرف۔ لاشی۔ کچھ نہیں (ظفر ه) خوبان جہان کا ہو تو کیا محو تماشا ٭ جسکی کمر
ہیچ ہو جسکا کہ دہان ہیچ ٭ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے تیئیسویں معنی پر۔ فنا۔ نیست۔ معدوم کا ذکر کیا ہے
(ظفر ه) ایک دم پر ہے یہ مانند حباب ٭ دم کو دم بھر میں یہاں ہوا دیکھا ٭ معنی مجاورات اردو میں ہوا انھیں معنوں میں مستعمل ہے
(۶) باد۔ بقول برہان کنایہ از تند و تیز ہم است۔ صاحبان رشیدی و ناصری وجامع وجہانگیری وسراج
وانند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم اسدی ه) بگفت این وپس پور کین باد کرد ٭ سبک دست زین گرز
پولاد کرد ٭ (حکیم ازرقی ه) تو آن کریم نہادی کجا گنہ گاری ٭ ز باد خشم تو ہرگز ندید باد افراہ ٭ مؤلف
عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اوّل است و تندی و تیزی از صفات ہوا است و باد مجازاً بمعنی تندی
و تیزی ہم مستعمل شدہ است چنانکہ در سند حکیم ازرقی گذشت (اردو) تند۔ بقول آصفیہ (فارسی)
تیز۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے بیسویں معنی پر تیز رفتار کا ذکر کیا ہے۔ تندی و تیزی بھی اردو میں مستعمل ہے۔
(۷) باد۔ بقول برہان وجہانگیری مدح وثنا را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی و ناصری وجامع وسراج وانند وہفت
ہم ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ طرز بیان شان تفرقہ انداز خیال است مقصود اینست کہ لفظ باد را فارسیان
بمعنی وصف و خوبی استعمال کردہ اند چنانکہ حکیم قطران گوید (ه) گر کند بلبل بالحان در صدور باد چیست ٭ باد اہل او خدا کے
عرش در فرقان کند ٭ بخیال ما بمعنی اسم جامد فارسی زبانست (اردو) تعریف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث بنائے ہوئے

(۸) باد۔ بقول برہان بمعنی آہ و نالہ ہم آمدہ است۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سروری و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (حکیم سنائی ؎) بر رہِ کربلا چو استادی ٭ برکشیدی ز درد دل بادی ٭ مؤلف گوید کہ این ہم مجاز معنی اول است کہ در آہ و نالہ ہم باد بیرون می آید و فرو می رود (اردو) دیکھو آہ

(۹) باد۔ بقول برہان نام گنج دوم است از جملہ ہشت گنج خسرو پرویز و گنج بادآورد ہمین است صاحب جہانگیری گوید کہ نام گنجی است از گنجہاے خسرو پرویز و آنرا بادآورد نیز می گفتند۔ صاحب رشیدی فرماید کہ باد تنہا بدین معنی نیست بلکہ گنج بادآورد و گنج باد صحیح باشد۔ صاحبان جامع و انند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب سراج ہم بحوالۂ رشیدی ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نکنند و اگر بنظر آید توانیم عرض کرد کہ مخفّف بادآورد باشد کہ می آید (اردو) دیکھو بادآور کی پہلی معنی

(۱۰) باد۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری بمعنی نخوت و غرور و خودبینی صاحب سروری فرماید کہ کنایہ باشد از کبر و نخوت صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی تکبّر و نخوت (باد بروت) است نہ مطلق باد چنانچہ بعضے گفتہ اند خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی فرماید کہ باد مطلق بدین معنی استعمال نمی شود بلکہ جائیکہ معنی تکبّر از آن ارادہ کردہ اند لفظ دماغ یا بروت یا سر یا دم مذکور می شود چنانکہ درین مصرع خاقانی (ع) آن باد کہ در دماغ شان ہست ٭ (ملک الشعرا طالب آملی ؎) آنم کہ طغان شاہ سرم کبر نژاد است ٭ تخمیر سر و تنم ہمہ از عنصر باد است ٭ (فردوسی ؎) ہمین راند چون شیر با باد و دم

وفرماید کہ ازین جہت باد سر بمعنی تکبر در برہان آوردہ ۔ صاحبان ناصری و مؤید
وشمس و انند ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ مجرد استعمال باد ہم بمعنی تکبر
آمدہ چنانکہ (ے) ہفت اختر بی آب اگر خاکیان خون می خورند ٭ ہم آب بر آتش زنم
ہم باد ایشان بشکنم ٭ بالجملہ این ہم مجاز معنی اول است کہ استعارہ باشد کہ غرور و تکبر
ہم بادیست در دماغ (اردو) تکبر ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ بڑائی ظاہر کرنا ۔
غرور ۔ گھمنڈ ۔ انانیت ۔ ہماہمی ۔ رعونت ۔ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے اٹھارویں
معنی پر نخوت و غرور کا ذکر کیا ہے ۔ صاحب تذکیر و تانیث نے مذکر کہا ہے ۔

(۱۱) باد ۔ بقول برہان اسپ را نیز گویند کہ بعربی فرس خوانند ۔ صاحبان جامع و رشیدی
و سراج ہم ذکر این کردہ اند چنانکہ خسرو گوید (ع) فرود آمد ز پشت باد چون باد ٭ ولہ
(ع) چو شد دیدہ آن دو باد تنگ بستہ ٭ مؤلف گوید کہ این ہم مجاز معنی اول است
استعارہ ۔ کہ اسپ ہم مثل باد سیری کند و زود میرود (اردو) دیکھو اسپ کے دوسرے معنی

(۱۲) باد ۔ بقول برہان و ناصری بمعنی شراب صاحبان جامع و مؤید و شمس و انند ہم
ذکر این کردہ اند و خان آرزو در سراج فرماید و برہان ہم کہ بدین معنی مخفف بادہ مؤلف
عرض کند کہ درست گوید چنانکہ گیاہ و گیا و گواہ و گوا (اردو) دیکھو ابن العنب ۔

(۱۳) باد ۔ بقول وارستہ بمعنی ضراط مستعمل ۔ مؤلف گوید کہ مجاز معنی اول است
کہ گوز ہم بادیست ۔ حیف است کہ وارستہ سند این را بر لفظ (بارخانہ) حوالہ کردہ
بجایش الفاے وعدہ نکردہ و جا وارد کہ مبدل پاد باشد کہ بہ باے فارسی بقول صاحب

سا طلع لغت سنسکرت است مذکر تیز۔ باے فارسی را بعربی بدل کردند ہمچون تپ
و تب و اسپ و اسب (اردو) باد۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ گوز
ریح۔ بادشکم۔ باو۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے چوتھے معنی پر اس کا ذکر کیا ہے۔
(۱۴) باد۔ بقول بہار کلمہ ایست کہ در محل دعا استعمال کنند و بدین معنی مخفف بواد با شد
از عالم شواد و فرماید کہ باد افرین علیہ آن و جائز است کہ کلمہ مذکور را حذف کنند
اگر قرینہ دالہ باشد چنانچہ چشم بد دور بجاے چشم بد دور باد و امثال آن و نیز بمعنی
باشد و بدین قیاس بادی بیاے خطاب و بادید بصیغہ جمع بمعنی باشی و باشید لیکن
این لفظ را نازک خیالان حال و دقت نشان این عصر از نثادم انگارند و حق بجانب
ایشان است۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی (بودہ باشد) نیز آید۔ چنانکہ در دعا۔ مؤلف
عرض کند کہ صاحب مؤید بحقیقت این غور نکردہ صاحب تحقیق القوانین بر الف دعا گوید
کہ بنا بر حصول مفہوم دعا در صیغہ واحد غائب فعل مضارع معروف پیش حرف اخیر آوردہ
شود چنانکہ بلفظ بواد و بواد و رساناد و گرداناد و چون براے تخفیف از بواد بعد دور
کردن ضمۂ با و نقل کردن فتحۂ واو بران۔ واو را حذف کردند باد باقی ماند و مستعمل
جمہور ہمین لفظ مخفف است (میرزا طاہر وحید ؎) منزلت باد امبارک بادہ ات
در جام باد کامران باشی بعالم تا ز عالم نام باد (ملا محمد عرفی ؎) دشمنت خستہ با
کمو لعبت جادو باطلش در افسون باد (والہی قمی ؎) مشتین رقیب بعد قتلم گر
تا بر تو حلال باد خونم (اردو) ہووے۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ باشد یا شود

کا ترجمہ اب اسکے بجاے مو بولتے ہین ؂

(۱۵) باد - بقول بہار بمعنی صدمہ و آسیب و فرماید کہ این معنی مجاز است صاحب اِنند فرماید کہ از ہمین معنی متعلق است بادِ پشت دست و بادِ تازیانہ و بادِ تفنگ و بادِ تیر و بادِ خامہ و بادِ رکاب و بادِ رمح و بادِ سُم و بادِ سنگ و بادِ سیلی و بادِ شمشیر و بادِ گرز و بادِ نگاہ (سنجر کاشی ؎) از بادِ پشت دست تو بر سینۂ جہان ٭ شد آسمان فنا و بیکبار از قفا ٭ (شانی تکلو ؎) آندم قیامت کہ آری بجست و خیزش از بادِ تازیانہ چو آتش سمندرا ٭ (ابن یمین ؎) ہمچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جا بپش ٭ نہ چو کنجشک کہ افتد بدم بادِ تفنگ ٭ (ظہوری ؎) بادِ تیرت غنچۂ دل را نواخت ٭ رو ظہوری در جگر پیکان شکن ٭ (امیر خسرو ؎) نگاہ مدح تو از بادِ خامۂ خسرو ٭ ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ٭ (مولانا مظہر ؎) آب سنان و بادِ رکابش بروی کین ٭ بستر در فضا و بشست اعتزالہا ٭ (محمد قلی سلیم ؎) موے عدو کہ راست شد از بادِ رمح تو ٭ اظہار زہر چون سر دندان مار کرد ٭ (ظفرا ؎) بیابان نوردی کہ از بادِ سم ٭ پریشان کند جادہ را ہمچو دم ٭ (شوکت ؎) گلشن عیش آب و رنگی دارد از موج جنون ٭ غنچۂ مینا چو گل از بادِ سنگم بشکند ٭ (ظہوری ؎) پشت کشت بباد سیلی ہا پروانہ کہ کشتۂ چراغ است ٭ (حاجی محمد جان قدسی ؎) چنان بادِ شمشیر دستی فشاند ٭ کہ در خرمن عمر بادی نماند ٭ (وحشی ؎) ز بادِ گرز تو بہرام را شود رعشہ ٭ ز عکس تیغ تو خورشید را شود خفقان ٭ (والہ ہروی ؎) اگر چہ ترسی از بادِ نگاہ بوالہوس والہ ٭

پر پروانہ حرز شمعہاے این شبستان کن ؎ (اردو) دیکھو آسیب کے دوسرے معنے
(۱۶) باد - بقول سراج بمعنی مرض نیز آمدہ چنانکہ باد فرنگ و سرخ باد - صاحب
غیاث گوید کہ باد نام مرضی کہ از فساد خون پیدا می شود و تن از آن می باشد و بمعنی
جوشش خون کہ آنرا سرخ باد نیز گویند صاحب انند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ ما لفظ باد را بمعنی مرض نمی گیریم و ماخذ خان آرزو مرض
باد سرخ و باد فرنگ است و درین ہر دو نام باد بمعنی اول اوست کہ گذشت
یعنی مرضی کہ ابتدائش از آب و ہواے فرنگ است آن را باد فرنگ نام نہادہ اند
و مرض دیگر کہ بسبب اختلاف ہوا داغہاے سرخ بر بدن پیدا می شود سرخ باد و باد سرخ
نام دارد وجہ آنکہ درین اسماے ہر دو امراض لفظ باد را بمعنی آسیب گیریم
کہ بر معنی پانزدہم گذشت و محققین زبان دان ازین معنی ساکت و معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) مرض - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - روگ - دکھ - آزار - بیماری
علالت (مومن ؎) ظاہر آزار کچھ غرض نہ ہا ؎ لاغری کے سوا مرض نہ ہا ؎
(۱۷) باد - بقول سراج بمعنی شدت و بسیاری نیز چنانکہ گویند فلانی را بباد دشنام گرفتم
یا بباد تازیانہ و فرماید کہ ظاہرا این مجاز است **مؤلف** عرض کند کہ دیگر کسے از محققین
فارسی ذکر این نکرد و بخیال ما این ہم متعلق بمعنی پانزدہم است کہ گذشت - فتامل (اردو)
زیادتی - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مؤنث - کثرت - افراط - بہتات - افزونی - شدت
(۱۸) باد - بقول صاحب رہنما کہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آوردہ بمعنی

بیڈن است کہ نام شہرے باشد **مؤلف** گوید کہ باڈمن در جنوب انگلستان شہریست ومعاصرین عجم بہ تبدیل دال ہندی بدال مہملہ وحذف من آنرا باد نام نہادہ اند دیگر ہیچ (اردو) معاصرین عجم شہر باڈمن کو جو جنوب انگلستان مین واقع ہے باد کہتے ہین ۔

باد آبستنی اصطلاح ۔ بقول اسند بحوالہ فرہنگ سکندر نامہ لغت فارسی است بمعنی بادی کہ درخت را باردار کند ۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ از ذرایع آبستن درختان ہوا ہم ذریعہ ایست کہ سفوف گل نر را بہ گل مادہ میرساند وہمین است ذریعۂ بارور شدن درخت علمای نباتات گفتہ اند کہ بعض از اقسام درختان نر و مادہ باشد چنانکہ نخل ونخلہ وبعض درختان راشاخی نر است وشاخی مادہ و نر مادہ بارور نمی ہر دو گل بر آرد و در سر یک گل سفوف بالائی آن مائل بہ شیرینی باشد ومگسان بر آن جمع شوند و می خورند پس سفوف غیر شیرین کہ تہِ آن باشد در پاے مگسان می گیرد وچون از درخت یا شاخ نر فارغ شدہ بہ درخت یا شاخ مادہ می نشینند و مشغول بخوردن سفوف شیرین می شوند قوت جاذبہ گلش سفوفی را کہ در پاے نشان است بخود می کشد و درخت بارور می شود و ہمچنین سفوف گل درخت یا شاخ نر بوسیلۂ ہوا منتقل می شود بہ گل درخت یا شاخ مادہ وہمین ہوا را (باد آبستنی) نام است (اردو) وہ ہوا جس سے درختون مین پھل آوین ۔

باد آبلہ اصطلاح ۔ بقول برہان آبلہ ہلاک کنندہ را گویند و بعربی جدری خوانند صاحب سروری فرماید یعنی آبلہ ہلاک کنندہ و باد آولہ نیز گویند ۔ صاحب مؤید بحوالہ ادات آوردہ کہ بمعنی ہلاک کنندہ باشد وآن را باد آولہ

باد لوط خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ بمعنی مرض آبلہ کہ مرض جدری باشد و فرماید
کہ در سروری وغیرہ بمعنی آبلۂ ہلاک کنندہ
گفتہ و این اصلے ندارد چرا کہ باد بمعنی مرض است
چنانکہ گفتہ شد۔ صاحبان بحر و جامع ہمزبان
برہان۔ و صاحبان انند و ہفت ہم ذکر این
کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ باحقیقت سرخ
باد و باد سرخ و باد فرنگ بضمن معنی باد
بیان کردہ ایم پس بادآبلہ قلب اضافت
آبلۂ باد است کہ پیدا می شود در ہر دو مرض
بالا و این علامت اشتداد مرض باشد و گویند کہ
برآمدن این آبلہ مہلک است و معنی مہلکت
در لفظ این اصطلاح نیست۔ طرز بیان محققین
بغلطی انداز د آنانکہ بادآبلہ را جدری گفتہ اند
بحقیقت پے نبردہ اند (اردو) مرض باد
فرنگ اور سرخ باد مین جو آبلے جسم مریض پہ
پیدا ہوتے ہین اونکو فارسیون نے بادآبلہ کہا ہے

بادآتشین مخلب اصطلاح۔ بقول
انند بحوالۂ بہار بکسر میم و سکون خاے معجمہ و فتح
لام و سکون موحدہ لغت فارسی است کنایہ
باشد از آفتاب **مؤلف** گوید کہ حیف است
کہ در نسخ موجودۂ بہار این اصطلاح را نیافتیم
دیگرے از محققین فارسی ذکر این نکردہ و نشدے
پیش نشد و معاصرین عجم ہم ہمزبان ندارند۔
معنی لفظی این بادے کہ پنجۂ آتشین دارد پس
جادارد کہ خطوط شعاعی را از پنجۂ آتشین کنایۃ خیال
گیریم و باد را بمعنی سوہش یعنی فرشتہ۔ باقی
بدون سند استعمال این کنایہ را تسلیم نمی کنیم
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی۔

بادآفراہ اصطلاح۔ بقول برہان بافا
و زاے قرشت بروزن آرامگاہ (۱)
بمعنی عقوبت و جزاے گناہ و مکافات بدی
باشد۔ صاحب انند فرماید کہ بالف ممدودہ
و سکون فا و راے مہملہ بالف کشیدہ و بہاے

زدہ بمعنی مکافات بدی۔ صاحبان رشیدی
وناصری وسراج وہفت ہم ذکر این کردہ اند
صاحب سروری بذیل بادافراہ ذکر این کند
وازاستادی سند آرد (ــہ) بجای بہی
باداش نیکی ز بجاے ہربدی باد آفراہی ز
آخسیکتی ــہ) اے کردہ سعی مکرمت خوان
عدل تو ہا باداش خوار معدہ باد آفراہ راہا
صاحب سفر ہنگ ہم ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ افراہ بجایش گذشت بمعنی طعامی کہ بہ گوشتہ
محبوسان نہند وباد بمعنی صدمہ وآسیب
کہ بہ معنی پانزدہمش مذکور شد پس آنچہ فارسیان
الف اول افراہ را ممدودہ گرفتہ اند لب ولہجہ
مقامی است وبمعنی کہ استعمال این اصطلاح
کردہ اند مجاز است وبس وجا دارد کہ این را
مزید علیہ (باد فراہ) گیریم ومعنی لفظی این آنچہ
در باد ومجازاً بمعنی عقوبت ومکافات بدی کہ
اہل عجم مجرمین را بیاویزند مخفی مباد کہ فراہ مبدل
فراخ است کہ خاے معجمہ بہ ہاے ہوز بدل
شد چنانکہ خاک وہاک بمعنی تخم مرغ پس فراہ
معنا مرادف فراخ وبلند باشد و تحقیقت
فراخ۔ بر افراخ نوشتہ ایم و (باد فراخ)
ومبدلش (باد فراہ) اسم مفعول ترکیبی بمعنی
بلند شدہ در ہوا ومجازاً آویختہ در ہوا وانشا زدہ
بطرف عقوبتی کہ مجرمان راست وجزاے
گناہ ومکافات وجا دارد کہ فراہ را مبدل
فراز گیریم کہ زاے ہوز ہم بہ ہاے ہوز بدل
می شود چنانکہ گوزپشت وگوہ پشت وبراز
وبراہ اند۔ درین صورت ہمان ترکیب درست
می شود کہ بالا گذشت (اردو) برائی
کی سزا۔ مؤنث۔ برائی کا بدلا۔ مذکر۔

(۴) باد آفراہ۔ بقول برہان باد فراہ نیز
گویند کہ بازیچۂ اطفال است وآن پوست
پارۂ باشد مدور کہ ریسمانی در آن گذرانند
ودر کشاکش آورند تا بگردش در آید وصدا کند

از آن ظاہر شود۔ صاحب رشیدی فرماید
کہ بدین معنی بادفر و بادفرہ آمدہ صاحب ناصری
باذکر این گوید کہ آن را فرفرہ نیز نام است
خان آرزو در سراج فرماید بمعنی بازیچۂ اطفال و
بہندی پھرکی گویند لیکن بدین معنی بادفر و بادفرہ
است چنانکہ بیاید۔ صاحبان اند و ہفت ہم
ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ بادفر۔ بادفراہ
۔بادفرہ۔ بافرہ۔ باوافراہ۔ (بادبرہ بموحدہ)۔
(بادپرہ بہ باے فارسی چہارم)۔ (بادفرنگ بہ فتح
نون)۔ ہر یکے مرادف (بادافراہ) باشد اصل این
بادپر است مرکب از باد و پر کہ امر حاضر است
از پریدن۔ اسم فاعل ترکیبی بمعنی پر بادپرندہ
و مجازاً چوبکی را نام نہادہ اند کہ طفلان ریسمان
بران پیچند و از دست گذارند تا در زمین
گردان شود و بہندی لٹّھو گویند و بادبرہ دوم
موحدہ مبدل این کہ باے فارسی بموحدہ
بدل شود چنانکہ تپ و تب و چادر کہ بر را

بموحدہ امر حاضر از مصدر بردن گیریم و بزیادت
کاف تصغیر (بادبرک) بمعنی کاغذ باد ہم می آید
و بادفر بہ فاے چہارم ہم مبدل است کہ باے
فارسی بہ فا بدل شود چنانکہ سپید و سفید و زبان
و زفان امّا بادفر و را بایمعنی بمعنی بادزن
بزرگ ہم آمدہ و بادفرہ بزیادت ہاے ہوز
آخر مرادف این ولیکن در تعریف این خصوصیتی
است کہ ترجمۂ آن در ہندی پھرکی باشد
کہ بجاے خودش می آید و بادفراہ بالف دوم
و ششم مزید علیہش و در بادافراہ الف وصلی
ہم در اوّل فراہ زیادہ کردہ اند و نتیجۂ لب و
لہجۂ مقامی است کہ آفراہ بمدودہ آفراہ شد
و بادفرنگ کہ می آید مبدل بادپرنگ و مخفف
بادپرانک باشد کہ کاف تصغیر بر بادپران
و بادفران زیادہ کردہ اند و بحث ہر یکے بجاے
خودش می آید۔ بالجملہ بادافراہ مخصوص است
بہ پوست پارۂ (اردو) پھرکی بقول آصفیہ

ہندی۔ اسم مؤنث۔ گول اور چھوٹی سی پھینٹنے یا پھرانے کی چیز گیئی۔ چکلی۔ گھرنی۔

باد آمدن استعمال۔ صاحبان بحر و بہار وانند فرمایند کہ معروف است و از سند پیش کردۂ شان معلوم می شود کہ بمعنی وزیدن باد باشد (خواجۂ شیراز سہ) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ ٭ نیست از سودائے زلفت بیش ازین توفیر باد ٭ صاحب آصفی ہم بدون تصریح معنی ذکر این کردہ۔ (اردو) ہوا چلنا۔

باد آور اصطلاح۔ بقول برہان (۱) نام گنج دوم است از ہشت گنج خسرو پرویز گویند۔ قیصر گنجی از زر و گوہر بیکی از جزائر حصینہ می فرستاد اتفاقاً باد کشتی را بجوالی اردوی خسرو آورد و آن را متصرف شد و باین نام موسوم گشت۔ صاحب مؤید فرماید ہمان باد آورد و بر باد آورد فرماید کہ آن گنجی کہ قیصر روم از ترس پرویز چند کشتی پر کردہ بر بادشاہی ودیعت نہاد باد آن کشتی را بہ پرویز آورد پرویز بر آن مال قابض شد و نام آن گنج باد آورد نہاد۔ صاحب سروری و ناصری ہم بر باد آورد حوالۂ باد آورد دادہ و بر باد آورد وجہ تسمیہ ہم تذکرہ بالا نوشتہ صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و بحر و شمس و انند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم فردوسی سہ) دگر گنج کش نام باد آور است ٭ کہ فراوان درو زیور و گوہر است ٭ مؤلف عرض کند کہ باد آور مخفف و مقلب آورد باد و باد آور اسم مفعول ترکیبی است (اردو) باد آور فارسی میں خسرو پرویز کے دوسرے خزانہ کا نام ہے۔

(۲) باد آور۔ بقول برہان و جہانگیری نام بوتۂ خاری است سفید و دراز بقدر یک درعہ و در نہایت خفت و سبکی کہ بیشتر در

زمین ریگ بوم و دامن کوه ها روید و خارش
انبوه شود و گل آن بنفش و سرخ و سفید هم
می باشد و تخمش بخشک می ماند و بعربی شوکة
البیضا خوانند. صاحب مؤید بر باد آور بحواله
باد آورد داده و بر باد آورد بحوالهٔ قنیه فرماید
که باد ال موقوف داروئی است که آن را
خاک سپید نیز گویند و بتازیش شوکة البیضا خوانند
و بهندی جواسا گویند. صاحب سروری
هم بر باد آور بحواله باد آورد داده و بر باد آورد
فرماید که نام گیاهی است که در کوهسار روید
و بتازی آنرا شوکة البیضا خوانند و چون
این گیاه در وزن بغایت سبک باشد
آن را باد آورد گویند صاحبان ناصری و جامع
و بحر و رشیدی وانند و شمس هم ذکر این کرده
اند. صاحب محیط بر باد آورد فرماید که بفتح
بای موحده و الف و سکون دال مهمله و مد
همزه و فتح واو و سکون رای مهمله و دال مهمله
اسم فارسی است و آن را کنگر سفید نیز گویند
و برومی لوقیقی و بسریانی کماة و بعربی شوکة البیضا
که معنی او خار سپید است و بعض گویند که
بهندی جواسا و دهماها گویند و بعضی شکاعی
را باد آورد می دانند و می گویند شکاعی اسم
عربی آنست و حق آنست که دو جنس قریب
بهم اند نه عین و باد آورد شبیه بخار خشک
الا این در سفیدی شدیدتر و خارهای این
درازتر از آنست و چون گیاه آن خشک
گردد بسبب سبکی وزن آن باد آن را
برکند و پراگنده نماید و لهذا آن را باد آورد
نامند و نبت آن دامنهای کوه و ریگزارها
گرم و خشک در اول و گویند در دوم
و در آن قوت محلله و مفتحه ملطفه و منقیه است
و آن مدر بول و حیض و مفتت حصاة و
نافع عسر البول و تپ بلغمی کهنه و متولد از
رطوبت معده یا ضعف آن و تپ سوداوی

واستسقا ویرقان است و منافع بی شمار
دارد و ذکر بعض خواصش بذیل اقتنالوقی
هم گذشت (اردو) دیکھو اقتنالوقی -
(۳) بادآور - بقول برہان نام موضعی است
نزدیک بشہر واسط - صاحب رشیدی
بذکر این فرماید که اصح آنست که بادرویه
موضعی است حوالی بغداد - خان آرزو
در سراج بذیل بادآورد فرماید که نام موضعی
نزدیک واسط و بعض گویند اصح آنست
که بادآور موضعی است در حوالی بغداد و
چون واسط نیز نزدیک بغداد است هر دو
صحیح باشند - صاحب مؤید بذیل بادآور
حوالۂ بادآورد داده و بر بادآورد ذکر این
معنی کرده - صاحبان جہانگیری و ناصری و
جامع و انند هم ذکر این کرده اند مؤلف
عرض کند که نسبت وجه تسمیۂ این قیاس
می خواهد که وجود این مقام بطوفان بادخاک
شده باشد که چون باد خاک را ببرد آثار
موضعی ظاهر شد که مدفون بود و پس از ان
آباد گردید و بدین اسم موسوم والله اعلم
بحقیقة الحال - (اردو) ایک موضع کا نام
بادآور ہے جو شہر واسط کے قریب ہے -
(۴) بادآور - بقول برہان نام نوائی است
از موسیقی - صاحبان جامع و رشیدی و ناصری
و جہانگیری و مؤید و بحر و شمس و انند هم ذکر
این کرده اند حیف است که وجه تسمیه این
متحقق نشد بخیال ما این نوا هم صفتی داشته باشد
چنانکه دیپک راگ گویند که آتش افروز و دیپ
همچنان بخیال شان اثر این نوا باد را می آرد
(اردو) بادآور فارسی مین موسیقی کے ایک
راگ کا نام ہے جس کا اردو نام متحقق نہ ہو سکا -
(۵) بادآور - بقول برہان کنایه از چیزی باشد
که مفت و بے تعب بدست آید - صاحب ناصری
فرماید که کنایه از دولت بے زحمت بدست آمده

صاحبان جامع و مؤید و انند ہمزبان برہان صاحب
بحر ہم ذکر این کردہ. مؤلف گوید کہ از قبیل
آب آورد کہ بجایش گذشت (اسم مفعول ترکیبی)
(اردو) فارسی مین بادآور اوس چیز کو کہتے
ہین جو مفت اور بغیر زحمت کے حاصل ہو
گویا ہوا پر آڑکر آئی ہوئی چیز۔
(۶) بادآور۔ بقول مؤید نام آن گنج کہ کیخسرو
شاہ تسلیم گودرز کرد جہت خیرات۔ دیگر
کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف
عرض کند کہ اگر وجود این معنی متحقق شود متعلق
باشد بمعنی پنجم (اردو) فارسی مین بادآور
اوس خزانہ کا نام ہے جسکو کیخسرو نے گودرز
کو خیرات کرنے کے لئے دیا تھا۔

بادآورد اصطلاح بقول جہان بروزن بالاگرد
بمعنی بادآور است کہ بوتۂ خار شوکۃ البیضا
ونوائی از موسیقی وغیرہ باشد۔ صاحبان
جامع وناصری ذکر بادآورہ و بادآورد ہر دو
کردہ پنج معنی اول الذکر را آوردہ اند کہ بر بادآور
مذکور شد و صاحبان مؤید و انند و ہفت
ہم ذکر این معانی کردہ اند و صاحبان رشیدی
و جہانگیری بر چہار معنی اول الذکر قانع۔ صاحب
سراج متفق با صاحبان رشیدی و جہانگیری
۔صاحب بحر ہمزبان جامع و ناصری۔ صاحب
سروری بر معنی اول و دوم قانع۔ صاحب شمس
بر بادآورد حوالۂ بادآور دادہ و بر بادآور
ذکر معنی اول و دوم و چہارم کردہ و ہم او
لغظ (بادآرود) قائم کردہ فرماید کہ بادال
موقوف دار و نیست کہ آن را خار سفید نیز
گویند بخیال مؤلف تصحیف در کتابت است
وبس و با حقیقت ماخذ این بر معنی اول بادآور
بیان کردہ ایم۔ و آنچہ صاحب محیط بر (بادآورد)
نوشتہ نقلش بر معنی دوم (بادآور) کردہ ایم
(عماد فقیہ ؒ) آزار در دل تو باشد درد کہ
خاک بر فرق گنج بادآوردہ (منجیک ترمذی)

(اوبی ۵) گر بگرو گنج باد آورد گر دہم فی المثل ۴۹ (ان)
زبختم خار باد آورد گرد و در زمان ۴۹ (اردو)
دیکھو باد آور کے تمام معنی۔

(الف) باد آوردن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ و سندی کہ پیشیا
کردہ است از آن استعمال باد آوردہ پیدا است
مؤلف گوید کہ ---------

(ب) باد آوردہ اسم مفعول است ازہمین مصدر اصطلاحی
پس (الف) کنایہ باشد از بے تعب و طلب حاصل شدن
چیزی و (ب) چیزے بے تعب و طلب حاصل شدہ
و (ب) بقول وارستہ و بحر و انند مرادف اصطلاح
آب آوردہ کہ بجاے خودش گذشت و بہ تحقیق
ما شخص بے طلب رسیدہ ہم یعنی ناخواندہ صاحب
آصفی بر حاشیہ کتاب بذیل آب آوردن۔
بحوالہ بہار ذکر معنی آخر کردہ و سند ذیل را (ما)
اشرف مازندرانی گوید لیکن در بہار عجم بنام (فتیم)
(میرزا صائب ۵۵) باغبان بیرون کن از (بستان)
گستاخ باد آوردہ را ۴۹ خوش نمی آید بگل این
ہاے وہوے عندلیب ۴۹ (اردو) (الف)
کسی چیز کا بغیر زحمت اور طلب کے حاصل ہونا
(ب) مفت ملی ہوئی چیز۔ مؤنث۔ بے طلب آیا
ہوا شخص۔ یا بے طلب یا تحفہ آئی ہوئی چیز

باد آولہ اصطلاح۔ بقول برہان با واو بروزن
و معنی باد آبلہ است کہ بجاے خودش گذشت
صاحب مؤید فرماید کہ ہمان آبلہ مرقوم۔ صاحبان
بحر و انند و ہفت ہمزبان برہان۔ **مؤلف**
عرض کند کہ جز این نیست کہ مبدل (باد آبلہ)
باشد کہ موحدہ با واو بدل شود چنانکہ آب و
آو (اردو) دیکھو باد آبلہ۔

باد آہنج اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرہنگ لغت فارسی است بمعنی دریچہ یا
روزنی کہ براے آمدن ہواے تازہ سازند
دیگرے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔
مؤلف عرض کند کہ آہنج امر حاضر است

از مصدر آہنجیدن کہ بمعنی کشیدن گذشت
پس این اسم فاعل ترکیبی است یعنی کشندہ باد
وکنایہ از دریچہ ہوادار۔ (اردو) وہ دریچہ
یا روشن دان جو تازہ ہوا کی آمد و رفت کے
لئے بناتے ہین۔ مذکر۔

باد آہنگ اصطلاح۔ بقول برہان
بکسر ثالث صوت ونقش خوانندگی وگویندگی
را گویند وبقول صاحب بحر باضافت صوت
ونقش خوانندگی وگویندگی۔ صاحب جامع
فرماید کہ بکسر دال نقش وبمعنی خوانندگی صاحب
ناصری ہم بحوالۂ برہان ذکر این کردہ وصاحب
سفرنگ آوردہ کہ بباے موحدہ بالف کشیدہ
دال ابجد ومد الف وفتحۂ ہاے ہوز وسکون
نون وکاف فارسی بمعنی آواز وصوت باشد
(فقرۂ دساتیر) گفتار یزدان باری نیست
وباد آہنگ در وے نبود یعنی کلام خدا تعالی
وصوتی نیست چہ صوت مخرج ومحل راخواہد
است وتدریجی مقتضی حدوث وتجدد وایزد تعالی
از تجددات ومحلیات ہمہ برکران **مؤلف**
عرض کند کہ باد بمعنی حرف وسخن ہم بجایش گذشت
وحرف آہنگ ہمان صوت گویندگی است
کاتبین چابکدست صوت ونقش را صورت ونقش
نوشتہ اند۔ مرادف (باد نوا) کہ می آید وبحث کامل این
ہم در آنجا کنیم (اردو) دیکھو باد نوا۔

بادا بقول شمس لغت فارسی است کہ در
محل دعا استعمال نمایند۔ صاحب مؤید فرماید
کہ دعائیہ است ومعنی آن بود باشد
وچون دعا بخطاب کنند بادی گویند ومعنی
آن باشی است۔ صاحب ہفت گوید کہ
در مقام دعا آرند ومقام آن آخر کلام است
صاحب انند ہمزبان مؤید۔ (خواجہ شیراز
۵) عمرتان باد ادراز ای ساقیان بزم جم
گرچہ جام ما نشد پرمی بدوران شما ہا **مؤلف**
عرض کند کہ ذکر باد بمعنی چہاردہم کردہ ایم

وجز این نیست کہ الف زائد است در آخرش -
(اردو) دیکھو بادکے چوتھے معنی -

باداباد استعمال - بقول ناصری کہ بذیل بادآوردہ مکرّر آیعنی ہرچہ می شود بشود چنانکہ فرخی گفتہ (ب) چنان نمود فلک را کہ رہ بلند ستم چپ است ؛ برفت سوی چپ وگفت ہرچہ باداباد ؛ وحافظ گوید (ب) شراب وعیش نہان چیست کار بے بنیاد ؛ زدیم بر صف رندان و ہرچہ باداباد ؛ صاحب آنند بذیل باد بحوالۂ ناصری این را آوردہ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ این از قبیل دمادم بالف اتصال است کہ درمیان دو کلمہ آمدہ افادہ معنی اتصال کند یعنی (باشد و باشد) (بود و بود) (باد و باد) استعمال این بلفظ (ہرچہ) می شود وبدون آن از نظر ما نگذشت (اردو) جو ہو سو ہو -

باد ابرنگ اصطلاح - بقول برہان کہ بذیل بادارنگ آوردہ مرادف بادارنگ کہ می آید دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ ذکر ماخذ (بادارنگ) بجایش مذکور شود واین بمعنی خود است یعنی فارسیان ترنج را (بادہ برنگ) گفتہ اند مقصود ہم اینست کہ رنگ آن مثل بادہ باشد ہاے چہارم بدل شد بالف چنانکہ ہیون و اہیون -
(اردو) دیکھو بادارنگ -

بادارنگ اصطلاح - بقول برہان بفتح راے قرشت وسکون نون وکاف فارسی ترنج را گویند وآن میوہ ایست معروف کہ پوست آن را مربا سازند وآن را (بادہ برنگ) ہم می گویند (چنانکہ گذشت) صاحب ناصری فرماید کہ بروزن پالاہنگ بفتح اول وکاف فارسی در آخر بمعنی ترنج است وفرماید کہ آن را بحذف الف دوم (بادرنگ) نیز

گویند کہ (می آید) و رنگ آن زرد شود۔ صاحبان جامع وانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این رنگ شراب داند کہ باد مخفف بادہ بمعنی شراب ہم آمدہ وجاداد کہ الف چہارم در (باد ابرنگ) مستبدل یائے ہوز باشد یا زائد و این ہیر دو موافق قیاس است۔ و ذکر خواصش بذیل باتس گذشت (اردو) دیکھو باتس۔

باد از دماغش بیرون رفت مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند ولیکن از بیان معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان این مثل را بحق کسے زنند کہ نخوت و غرورش از سر بیرون رفتہ باشد و نشۂ غرور باقی نماندہ۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی شراب و نخوت و غرور بجایش گذشت (اردو) نشہ اتر چکا ہے "دماغ درست ہوگیا ہے" دکن میں اُس شخص کے لئے استعمال کرتے ہیں جو مغرور تھا لیکن انقلاب زمانہ سے عاجز ہوگیا۔

باد از سر بیرون شدن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی غرور از سر رفتن و دور شدن مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور و نخوت ہم معنی دہمش گذشت و سند این بر مصدر اصطلاحی (باد در سر بودن) از کلام میر خسرو ہم آید (اردو) غرور سر سے دفع ہونا۔ دور ہونا۔

باداش بقول برہان بروزن آداش مکافات و جزاے نیکی را گویند و فرماید کہ بابائے فارسی ہم آمدہ است۔ صاحب جامع فرماید کہ با بای فارسی و عربی بمعنی مکافات نیکی باشد۔ خان آرزو در سراج ذکر این ببائے عربی کردہ فرماید کہ در برہان ہمان جزاے نیکی لیکن مشہور ببائے فارسی است۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی مکافات و جزاے نیکی معروف ست و ببائے پارسی معروف تر و اصح و فرماید کہ آن را پاداشن نیز یا دتی نون در آخر نیز گفتہ اند

(۱۹۸)

و پاداشت با تاے قرشت نیز آمدہ و پادش بحذف الف دوم نیز دیدہ شدہ بخلاف
بادافراہ کہ مکافات بدی است ۔ صاحبان جامع و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف
عرض کند کہ بتحقیق ما اصل اسم جامد بہ باے فارسی و فوقانی در آخر (پاداشت) است
و مخفف آن پاداش و پادش و در پاداشن نون آخر زائد باشد چنانکہ گذارش و گذارشن
و باے فارسی بموحدہ بدل شود ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب صاحب برہان در
(پاداش) گفتہ کہ بقول بعض بمعنی مطلق مکافات است خواہ مکافات نیکی باشد یا بدی بخیال
ما ہمین تعمیم معتبر است باعتبار معنی حقیقی کہ پابر سبیل مجاز بمعنی آخر ہر چیز و داشت حاصل بالمصدر
و اسم مصدر داشتن بمعنی حاصل و قبضہ و از ہمین معنی حقیقی پاداشت کنایہ باشد از نتیجۂ
چیزی کہ اختیار کردۂ انسان است و تخصیص معنی بعض محققین محتاج سند باشد (اردو)
پاداش بقول آصفیہ (فارسی) اسم مؤنث ۔ بدلہ ۔ عوض ۔ مکافات ۔

پاداشن | بقول سروری بدال ابجد و شین معجمہ بر وزن ناداون بمعنی جزاے نیکی است ضد بادافراہ کہ جزاے بدی است مؤلف عرض کند کہ مبدل پاداشن است کہ می آید و مزید علیہ پاداش کہ گذشت ما حقیقت این را بذیل پاداش ذکر کردہ ایم ۔ (شاہ ناصر علی ؎) آن کن از طاعت و نیکی کہ نداری شرم از چون بپاداش در زمان ہمہ ان پاداشن (جمال الدین عبد الرزاق ؎) و گر بلذت مشغولی احتلام است آن را جنب ز خواب برآئی بدہ ز پاداشن (اردو) دیکھو پاداش ۔

بادافراہ | اصطلاح ۔ بقول برہان و سراج و رشیدی و جامع و جہانگیری و ناصری و انند بروزن ماہ و رماہ بمعنی بادافراہ است کہ

(۱) جزا و مکافات بدی باشد و (۲) بازیچهٔ
اطفال را نیز گویند۔ صاحب سروری نسبت
معنی اول فرماید که عقوبت و مکافات را گویند
و فرماید که این شد پاداش است و آن را
باد افره و بادفره و بادفراه نیز گویند۔ و ذکر معنی
دوم نکرد و همچنین صاحبان مؤید و غیاث۔
مؤلف عرض کند که ما حقیقت این را بر
بادآفراه ذکر کرده ایم که بمد و دهٔ چهارم گذشت
(حکیم فرخی ؏) نکند کندی وقتی که کند پاداش
نکند تندی وقتی که کند بادافراه؎ (انوری ؏)
دست تعالی دراز کردستی؎ هم بپاداش و
هم ببادافراه؎ (وله ؏) وی بتو زنده سنت
پاداش؎ وی بتو تازه اسم بادافراه؎
(وله ؏) ز شیر کین بستاند بشیر شادروان؎
ز آب گرد برآرد بباد بادافراه؎ (اردو)
دیکھو بادآفراه۔

بادافراه بردن | مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده و از بیان معنی ساکت
و از سند پیش کرده اش معلوم می شود که مکافات
بدی کردن باشد (معزی نیشاپوری ؏)
سموم خشم تو و صرصر کینهٔ تو که بر آن زمین که
برد روز رزم بادافراه؎ (اردو) بُرے
کاموں کی سزا دینا۔ بدلہ لینا۔

بادافراه بودن | مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده و از بیان معنی
ساکت۔ و از سند پیش کرده اش چنان مفهوم
می شود که بوقوع آمدن مکافات بدی و حاصل
شدن پاداش (ظهوری ترشیزی ؏) کردهٔ
ونکردهٔ ما را؎ بجدائی مباد بادافراه؎ (اردو)
برائی کا بدلہ ملنا۔

بادافراه کردن | مصدر اصطلاحی۔
مکافات عمل بد کردن چنانکه سند این از
حکیم فرخی بر بادافراه گذشت (اردو)
برائی کا بدلہ لینا۔

باد افرہ | اصطلاح بقول برہان و ناصری وجامع و جہانگیری بحذف الف سوم بمعنی باد افراہ است کہ (۱) مکافات بدی و (۲) فرفرک اطفال باشد۔ مؤلف گوید کہ جز این نیست کہ مخفف باد آفراہ است و ما بحث این بر باد آفراہ کردہ ایم کہ بجلد دوم چہارم گذشت۔ (اسدی لہ) من از یک گناہ ار گشتم زراہ ہم تا قام بباد افرہ صد گناہ ؎ (فردوسی لہ) بباد افرہ این گناہم مگیر ؎ توئی آفرینندہ ماہ و تیر ؎ (اردو) دیکھو باد آفراہ کے دونوں معنی۔

باد افسرہ | اصطلاح بقول مؤید چوبکی زر اندود را گویند کہ بجائش رشتہ دران گذارند و در کشاکش آرند تا بگردش در آید و صدا ازان ظاہر شود و ہندش لٹو نامند۔ دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این چیزے کہ ہوا بر وحکومت دارد و ہوا افسر اوست یا تاج ہوا دارد و ہاے ہوز در آخر براے نسبت باشد پس ازین معنی حقیقی کنایہ گرفتند براے گردنا یعنی چیزیکہ بازیچہ اطفال است کہ بوسیلہ رشتہ دور زند و بوسیلہ ہوا کہ اعانت حصّہ بالائیں کند تا دیر در حرکت باشد (اردو) لٹو بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ پھرکی۔ پھرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا چکر کھاتا اور گونجتا رہتا ہے۔ فارسی میں اوسکو گردنا کہتے ہیں (نصیرے) بنا دیکھے لٹو استخوان کو اپنے عاشق کے ہاتھین کیا کام ہے پانی کے ان مردار دانتوں سے ہے۔

باد افشاردن | مصدر اصطلاحی۔ بمعنی افشاردن بخار است یعنی باد بمعنی معروف کہ یکے از عناصر اربعہ باشد و استعارہ باشد درینجا از بخار و افشاردن بمعنی آب بر در دست از چیزی گرفتن و تحقیق کمال اصفہانی

ع) آب راست کند بند شود ہم تنگ باد ہا
باد را سخت بیفشارد و باران گردد ہٰ صاحب
آصفی از ہمین سند مصدر (باد افشردن)
قائم کردہ و سہو کردہ زیرا کہ مضارع افشردن
بیفشرد باشد نہ بیفشارد (اردو) بخار کو نچوڑنا۔

باد افگندن اندر بروت | مصدر
اصطلاحی۔ بہار بتبدیل (باد در بروت افگندن)
فرماید کہ کنایہ باشد از مغرور و متکبر بودن
و خیال فاسد و اندیشۂ تباہ کردن۔ و از جلال
سند آوردہ کہ از ان (باد افگندن اندر
بروت) پیداست مخفی مبادکہ متکبران
بروت خود را بپیچند و بلند کنند چنانکہ سر
بروت در ہوا بلند شود و بپرد (جلال در حکایت
بزرگرے) باد چہ افگندۂ اندر بروت ہٰ
قوت از من نفزاید نہ قوت ہٰ و صاحب آصفی
ہمین سند را بر باد افگندن آوردہ فتامل
(اردو) مغرور ہونا۔ بقول آصفیہ متکبر
ہونا۔ گھمنڈ مین آنا۔ اترانا۔ شیخی مین آنا۔
مدتمغ ہونا۔ دماغدار بننا۔ گرویان ہونا۔
(مصحفی ع) فرط الفت سے مری بات
بگڑتی ہی گئی ہٰ جون جون چاہا اونھین
وہ اور بھی مغرور ہوے ہٰ (مونچھون کو
تاو دینا) بقول آصفیہ غرور کرنا۔
اینٹھنا۔ گھمنڈ کرنا۔ اکڑنا۔

(۴۰۰)

بادام | بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) معروف است و آن مغزی باشد کہ
خورند۔ بہار گوید کہ ترجمۂ لوز باشد۔ صاحب مؤید بحوالۂ شرفنامہ و صاحبان آنند و
بہار و شمس ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ رسم براہمہ
ہند است کہ از بر تابوت موتی اندازند چنانکہ امیر خسرو دہلوی فرماید (ع) سیہ
بادام را ہر سو میفگن در منظر بازی ہٰ کہ نگہدارش کہ روزی بر سر تابوتم اندازی ہٰ

ونیز فرماید که امیر علاؤ الدوله قزوینی مؤلف تذکرهٔ نفائس المآثر گوید که امیر خسرو شیخ سعدی
را دریافته این بیت را بر شیخ خواند اگرچه ملاقات امیر خسرو با شیخ سعدی بثبوت نرسیده
اما آوردن امیر علاؤ الدوله (که ولایت نژاد است) این بیت را با این نقل دلالت دارد که
این رسم در بعضی اقوام ولایت هم بوده باشد - صاحب سخندان فرماید که بادام بلفظ
فارسی است و به سنسکرت باتام گویند. صاحب محیط فرماید که اسم فارسی است
و بعربی لوز و بیونانی امعدالیا و در انگریزی آمنڈ نامند و آن ثمرے است معروف
بستانی و صحرائی و کوهی می باشد و هر واحد از انها شیرین و تلخ شیرین را بعربی لوز الحلو
نامند و از آن روغن می گیرند و مغز مقشر از سه قشر را خام و بریان کرده می خورند
و انواع نقل و حلویات از آن ترتیب می دهند و بعضے انواع بادام را پوست باریک و
نازک می باشد که بدست شکسته و جدا می گردد و آن را بادام کاغذی می گویند مغز آن لطیف تر
و لذیذ تر از نوع صلب آن و در هندی نیز باسم بادام معروف است - نزد هندیان
گرم است و چرب و دافع باد و مولد منی و مقوی و بقول اہل یونان معتدل در حرارت
و برودت مائل برطوبت و گویند گرم و تر در اول و آن مفتح و حافظ قوت ہاست و غذاے
معتدل دهد و بدن را فربه سازد و عسیر الهضم است و نافع سرفهٔ خشک و نفث الدم
و حرقة البول و ملین شکم و زیاده کنندهٔ منی و جوهر دماغ و باه است چون با نبات یا
قند بخورند و مقوی باصره و ملین حلق و با انجیر جهت قولنج نافع و منافع بسیار دارد مؤلف
عرض کند که بخیال ما مقرر است که فارسیان بقاعدهٔ تبدیل از لغت سنسکرت گرفته اند

بہ تبدیل فوقانی با دال مہملہ چنانکہ تنبورہ ودنبورہ وتوت وتود۔ (ظہوری ؎) مگر عتاب
بر خوان مدار انقل افشاندی ۞ کہ در بزم تعرض زہر از بادام می روید ۞ (اردو)
بادام۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک میوہ کا نام ہے جو کابل کی طرف سے آتا ہے

(۲) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان کنایہ از چشم محبوب ومعشوق ہم ہست۔ صاحب
مؤید فرماکہ بکنایہ چشم شاہدان رانیز گویند۔ سند این بمعنی اول از امیر خسرو گذشت۔ صاحبان
بہار وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند ومی فرمایند کہ گاہے بر چشم محب نیز اطلاق کنند
(درویش والہ ہروی ؎) محبت پیشہ را از گریہ منع از دوستی نبود ۞ شود زین روغن بادام
ترتیب دماغ او ۞ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما استعارہ بادام بچشم مخصوص از چشم محبوب
نیست ودر کلام والہ ہروی روغن بادام استعارہ از اشک چشم است (اردو) فارسی
مین بادام بطور استعارہ معشوق کی آنکھ کو کہتے ہین۔ امیر نے آنکھ کے تشبیہات مین بادام
کا ذکر فرمایا ہے (ناسخ ؎) آنکھین بادام ہین زنخدان سیب ۞ قد جانان ہے میوہ دار درخت

(۳) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان چاک گوش اسپ رانیز گویند۔ صاحب شمس
ہمزبان او۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ اگر سند
استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد کہ استعارہ باشد نظر بر تشبیہہ وضع آن (اردو)
فارسی مین بادام گھوڑے کے کان کے سوراخ کو کہتے ہین۔

بادام توأم استعمال۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات (۱) بادامیکہ درو دو مغز باشد (شفیعاے اثر شیرازی ؎) فلک از رشک نگذارد بحال خود دو ہمدم را ۞

بنگ از کید گر سازد جدا بادام توأم را ۲؎
مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است باید
دانست کہ توأم بفتح تا و ہمزہ لغت عرب است
بقول منتخب بمعنی بچہ کہ با بچہ دیگر از یک شکم
در یک وقت زادہ باشد و ہر دو را توأمان
گویند (اردو) وہ بادام جس میں دو مغز ہوں
(۲) بادام توأم ۔ بقول انند بحوالۂ بہار کنایہ
از اندام نہانی زن باشد و از توفیق سند
آرد (۵) بپرس از من از ان بادام توأم
دل عاشق دو نیم آنجاست از غم ؎ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
و در بہار ہم موجود نیست ۔ مؤلف عرض
کند کہ بادام توأم بمعنی حقیقیش گذشت پس
در اینجا نظر بر تشبیہہ استعارہ باشد (اردو)
دیکھو اندام نہانی زن ۔

بادام چنگ اصطلاح ۔ صاحبان بہار
و انند بر معروف قانع ۔ مؤلف عرض کند
کہ باضافت تشبیہی باشد یعنی بادامے کہ مثل چنگ
است و بادام چنگ ۔ چنگ باشد و
چنگ سازیست معروف کہ ذکرش
بر اوبرم گذشت (بدر چاچی ۵)
پستہ لبی رانشان در پس بادام چنگ ؎
تا دہد ابریشمش فندق تتر را نوا ؎ دیگر کسی
از محققین فارسی ذکر این نکرد (اردو)
دیکھو اوبرم ۔

بادام دو مغز اصطلاح ۔ بقول صاحب
خمینہ برہان ۱ معروف است ۔ بہار
و انند بدون تصریح معنی ذکر این کردہ اند
مؤلف گوید کہ ہمان بادام توأم کہ
بجایش گذشت ۔ مرکب توصیفی است (اشرف
۵) دارد یک اصل کفر و اسلام ؎
بادام دو مغز زاد و گل نیست ؎ (اردو)
دیکھو بادام توأم کے پہلے معنی ۔
(۲) بادام دو مغز ۔ بقول صاحب خمینہ برہان

کنایه از ترک و ترکیده هم هست. صاحب بحر فرماید که بمعنی ترکیده از غایت پری باشد. مؤلف عرض کند که بادام دو مغز بهیئت مجموعی بشکل یک بادام کلان می نماید و شگافی درمیان باشد چون از شگاف جدا کنند دو مغز پیدا می شود پس فارسیان هر چیز ترکیده را استعارةً بادام دو مغز نام نهادند حیف است که سند استعمالش پیش نشد (اردو) ترک. مؤنث. ترخا ہوا۔

بادام دو مغز است مقوله. صاحب مؤید فرماید یعنی ترقیده است از غایت پری و پر بودن صاحب هفت گوید یعنی بادام ترقیده از غایت پری. صاحب شمس گوید که بمعنی ترقیدگی است از غایت پری. صاحب انند همزبان مؤید. مؤلف عرض کند که طرز بیان محققین در غلطی اندازد فارسیان چون چیزی را ترکیده بینند گویند که بادام دو مغز است و ما حقیقت این استعاره بمعنی دوم بادام دو مغز بیان کرده ایم (حکیم انوری ؎) بادام دو مغز است که از خنجر الماس ٭ تا داده لبش بوسه سراپای فسان را ٭ (اردو) ترخا ہوا ہے۔

بادام زنجیر اصطلاح. بقول بهار با ضافت گرهی که درمیان دو حلقهٔ زنجیر بشکل بادام می باشد و فرماید که آن را دانهٔ زنجیر نیز گویند صاحب بحر فرماید که باضافت تکمهٔ حلقهٔ زنجیر را گویند و ارسته گوید که خردهٔ زنجیر که آن را دانهٔ زنجیر نیز نام است. صاحب انند همزبان بهار (میرزا معز فطرت ؎) دماغ خشک ما را روغن بادام زنجیری ٭ بباید کس که این دیوانه عاقل می تواند شد ٭ (علی رضا می تجلی ؎) هر آن مجنون که انداز نگاهت کرده تسخیرش ٭ نهند از چشم لیلی مغز در بادام زنجیرش ٭ مؤلف گوید

مرکب اضافی است وکنایہ از گرہ زنجیر
بہ شکل بادام می باشد (اردو) بادام
زنجیر۔ فارسی مین اوس گرہ کو کہتے ہین
جو دو حلقون کے درمیان ہوتی ہے۔

بادام ساقی اصطلاح۔ بقول مؤید بمعنی
چشم معشوق صاحب بحر فرماید کہ بمعنی چشم ساقی باشد
صاحب ہفت گوید کہ کنایہ باشد از چشم معشوق
صاحب انند ہمزبان مؤید۔ مؤلف گوید
کہ مرکب اضافی است و بادام دریجا بمعنی
دوم ش کہ گذشت (اردو) معشوق
کی آنکھ (مؤنث)

بادام سیاہ اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایہ
از چشم معشوق۔ صاحب انند ہمزبانش سند
این بر بادام سیہ می آید کہ مخفف این است
مؤلف گوید کہ رنگ اصلی بادام سیاہ
نیست بدین وجہ کنایہ شد از چشم یار و دریجا
ضرورت ندارد کہ بادام را بمعنی چشم گیریم
بلکہ بمعنی حقیقی خود است (اردو) معشوق
کی آنکھ۔ مؤنث۔ جناب امیر مغفور نے آنکھ
کے تشبیہات مین بادام اور بادام تلخ۔ بادام
کاغذی۔ نقل بادام کا ذکر کیا ہے بادام سیاہ
بھی کہہ سکتے ہین۔

(۲) بادام سیاہ۔ بقول انند بادامہا ئے
کہ بر تابوت مردہ اندازند و از امیر خسرو نشان
سند آن دکہ بر معنی اول بادام گذشت دیگرے
از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف
عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی حقیقی
و بر موقع تعزیت۔ رنگ سیاہ بر بادام کنند۔
اشارہ این بمعنی اصلی بادام گذشت (اردو)
کالے بادام۔ یعنی وہ بادام جن پر کالا رنگ
کرتے ہین اور محرم مین تابوت پر پھینکتے ہین یہ
رسم غالبًا ہنود سے لی گئی ہے۔

بادام سیہ اصطلاح۔ بقول بہار مرادف
بادام سیاہ بہر دو معنیش سند معنی اول

از کلام امیر خسرو بذیل معنی اول بادام گذشت حسب
غیاث نقل برداریش و برای معنی دوم از
مولوی جامی سند آرد (ب) چشم تو جادو دست
یا آہوست یا صیاد خلق ٭ یا دو بادام سیہ
یا نرگس شہلاست این ٭ (اردو) دیکھو
بادام سیاہ کے دونوں معنے۔

بادام شکر فشان اصطلاح۔ بقول
صاحب جہانگیری کہ در خاتمہ کتاب آوردہ
کنایہ از چشم گریان باشد دیگرے از محققین
فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ شکر فشان
صفت بادام و کنایہ از اشک است کہ قائلان
اشک شیرین و شکرین ہم گفتہ اند کہ بجایش
گذشت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) چشم گریان۔ روتی ہوی آنکھ مونث

بادام شگوفہ شدن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و مؤید بمعنی چشم گریان شدن
صاحب انند ہم ذکر این کردہ فرماید کہ کنایہ
باشد از گریان شدن چشم مؤلف گوید کہ
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن
خلاف قیاس نیست کہ بادام بر معنی دومش
بمعنی مطلق چشم گذشت و شگوفہ شدن کنایہ
توان گرفت از گریان شدنش کہ شگوفہ بقول
بہار بمعنی مطلق گل آمدہ و جا دارد کہ بادام
را درین اصطلاح بمعنی حقیقیش قرار دہیم
و مجموعہ را کنایہ گیریم (اردو) رونا بقول
آصفیہ۔ گریہ کرنا۔ آنسو بہانا۔ زاری کرنا
اشک باری کرنا۔ بلکنا۔

بادام شگوفہ فشان اصطلاحی بقول
برہان و جامع کنایہ باشد از چشم گریان صاحب
شمس بحوالہ صاحب حسن ذکر این کردہ فرماید
کہ بمعنی چشم گریان و اشک ریزان باشد
صاحبان رشیدی و بحر و انند و ہفت ہم
ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ درینجا
بادام بمعنی دوم اوست و شگوفہ استعارہ

باشد از اشک حیف است که سند استعمال
پیش نشد ولیکن موافق قیاس است (اردو)
دیکھو بادام شکرفشان۔

بادام شگوفه کردن مصدر اصطلاحی
بقول بحر گریه کردن و اشک ریختن صاحب
ضمیمه برهان فرماید که کنایه باشد از گریه کردن
و گریان شدن و اشک ریختن مؤلف گوید
که صراحت حقیقت این بر (بادام شگوفه شدن)
گزشت (اردو) دیکھو بادام شگوفه شدن

بادام کوهی استعمال بقول مؤید [illegible]
فارسی قسمی از بادام است که در کوهها
پیدا شود و بغایت گرم و ترش است۔
صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید که بادام
تلخ خودرو که در کوهستان پیدا شود و آن را
ارژن بزای فارسی و ارجن بجیم تازی
گویند پوست آن توز است که بر کمان پیچند
میرزا صائب گوید (ب) ترک من کز
پسته اش بخواست می ریزد شکر از چشم تنگی
دارد از بادام کوهی تیر و صاحب شمس فرماید
که همان بحر گ۔ صاحب محیط بر بادام کوهی
فرماید که اسم بندق است و بر بندق
گوید که بضم با و سکون نون و ضم دال مهمله
و قاف معرب از فندق فارسی است و
بعربی طبوز نامند و آن را فندق و بادام
کشمیری و بادام سه گوشه و بادام کوهی
نیز گویند و بیونانی فیلیقیا و قرودنا نامند
و آن ثمر درخت عظیم کوهی است و در صحرا
و بستانها نیز بندرت می روید و مخصوص
ببلاد بسیار سرد است و ثمر آن سه پهلو
تند و پیر و مغز تازه آن سفید و کهنه آن مائل
بزردی و با دهنیت بسیار و مانند مغز بادام
دو پاره و بالای آن پوست نازک سرخ
مائل به تیرگی و بعد کمال رسیدن شکسته
مغز آن را تناول می نمایند و آن بقول شیخ

<table>
<tr>
<td>مائل بقدری حرارت و یبوست اندک است
وگویند کہ آن گرم در آخر اول وخشک در اوائل
آنست وبقول شیخ ازان صفرا پیدا شود و
دران قبض زیادہ تر ازآنست کہ در جوزے
و درآن نفخ و تولید ریاح در اسفل شکم</td>
<td>است وبقول بقراط خوردن این زیادہ کنندۂ
جوہر دماغ ومقوّی آن بہر آنکہ غذائے دماغ
بسیار دہد ومبہّی است ومنافع بسیار دارد۔
(اردو) جنگلی بادام۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے
فندق پر فرمایا ہے کہ عربی۔ اسم مؤنث۔</td>
</tr>
</table>

(الف) بادامن کسے دامن خود را گرہ بستن | مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر
(ب) بادامن کسے گرہ بستن | (ب) کردہ در بیان معنی بر معروف

قانع و صاحب انند ہم بانش و از میر خسرو سند آرد (ف) غنچہ می رفت از چمن گل
چون بدو پیوند داشت ﴿ بست محکم دامن خود را گرہ بادامنش ﴾ **مؤلف** عرض کند کہ
از سند پیش کردہ اش تصدیق (الف) می شود بمعنی مانع رفتن شدن او (ب) مدعی ست
است وگواہش چیست۔ (اردو) دامن گیر ہونا۔ بقول آصفیہ مزاحم و متعرض ہونا۔

بادامہ | بقول برہان وسروری ورشیدی و انند وجامع وجہانگیری وہفت وسراج
فارسی۔ بفتح میم (۱) پیلہ ابریشم را گویند وبعضے گفتہ اند بادامہ مرکب از بادام وہا کہ افادۂ
تشبیہ می کند۔ و ازینجاست کہ پیلۂ ابریشم را باعتبار مشابہت ببادام بادامہ خواندہ اند
مؤلف گوید کہ ہائے نسبت ہم توان گرفت۔ (اردو) پیلہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مذکر۔ کویۂ ابریشم۔

(۲) بادامہ۔ بقول برہان وسروری ورشیدی و انند وجامع وجہانگیری وہفت بمعنی

نگین و مُہرِ انگشتر ہم (خسرو ؎) نخندی پیش چشمی چشم خسرو ست شہیا ز پسندہ نیست آخر بر یکی خاتم دو بادامہ ؛ خان آرزو در سراج فرماید کہ نگین و مہرِ انگشتری کہ بصورت بادام بود و آن را در عرف حال مہر بادامی گویند و بقول ناصری بمعنی نگین و مہرِ انگشتری و نگینی کہ بصورت بادام باشد و انگشتری ابلیجی را باعتبار شباہت بادام بادامہ گفتہ اند و شباہت بادام و چشم واضح است مؤلف عرض کند کہ بہ نسبت آخرہ اردو انگوٹھی کا نگینہ اور مُہر اور وہ نگ جو بادامی ہو باعتبار شکل مذکر۔

(۴۳) بادامہ۔ بقول برہان و جامع چشم مانندے باشد کہ از طلا و نقرہ سازند و بر کلاہ طفلان دوزند۔ و بقول سروری از مس و غیرہ ہم نیز و بقول فرہنگ رشیدی گلی کہ بر کلاہ کودکان از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و بقول رشیدی و سراج چشم آسا از فلزات کہ چشم زخم را بر کلاہ طفلان دوزند۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ مردم بزرگ از طلا و مرصع سازند۔ و مردم فقیر از نقرہ و مس و کشیدہ دوزند ہم و بقول ناصری گلی کہ بر کلاہ کودکان از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و چون اغلب آن شبیہ بہ پیلہ کرم ابریشمی از نیلہ یک گشادہ است و ببادام و چشم نیز شباہت دارد باین اسم موسوم شد۔ نیز چشم آسا از فلزات برای دفع چشم زخم (خاقانی ؎) آن غنچہ ہاے بستر بادامہ ہاے کرشدہ زر قراضہ دردی چون کرم پیلہ مضمر (امیر خسرو ؎) از بسکہ بر کلاہش بر دوختم دو دیدہ ؛ بادامہ برنشاندم بر بستہ کلاہش ؛ مؤلف گوید کہ آخر این ہمہ ہاے نسبت است ؛ اردو میں چاندی اور سونے یا ریشم اور مقیش کے بادامی پھول جو بچوں کی ٹوپی پر ٹیپے جاتے ہیں

اور بعض لوگ نظر بد سے بچانے کے لئے تانبے۔ لوہے وغیرہ کے پھول بھی ٹانکتے ہیں ؎
(۴) بادامہ۔ بقول برہان و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری و ہفت و سراج و ناصری خال گوشتی راہم گفتہ اند و آن آژخ مانندیست کہ بیشتر از بشرۂ مردم بر می آید(۵) یعنی سیبی میان ابرو بادامۂ سیاہ چنانکہ ؎ بقبضہ بردہ یکی تیر پیلہ تا پیکان ؎ مؤلف عرض کند کہ نظر بمشابہت این خال گوشتی با بادام بزیادت ہاے نسبت بدین نام موسوم کردند (اردو) بقول فرہنگ آصفیہ۔ مسّا یا مسا۔ (ہندی) اسم مذکر۔ (سنسکرت میں مسّا بہ تشدید و بلا تشدید جائز مگر مستعمل بالتشدید ماخوذ از ماس بمعنی گوشت) (۱) وہ سخت کالا سا بقدر نخود ٹہرا ہوا دانہ جو اکثر جسم انسان پر ہو جاتا اور کچھ تکلیف نہیں دیتا ہے
(۵) بادامہ۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و ہفت۔ ہر دانہ و حلقۂ زنجیر را نیز گویند و بقول سروری و مؤید و سراج و ناصری و انند ہر دانۂ از انجیر۔ مؤلف عرض کند کہ اختلافی کہ میان محققین بالا واقع شدہ تعجب خیز است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد تا تصفیۂ این اختلاف می کردیم۔ زنجیر و انجیر لفظاً مشابہ یکدیگر است جا دارد کہ الف را زاے ہوز دانستہ باشند یا بالعکس آن و لیکن بعضے از محققین آخر الذکر اعتراض بر برہان ہم کردہ اند و اصرار دارند بر معنی انجیر۔ خیال ما این است و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ دانہ و حلقۂ زنجیر درست است کہ مشابہ بادام می باشد برخلاف این انجیر با بادام شباہتی ندارد و وجہی نیست کہ انجیر را کہ اسم خاص دارد مشابہ بادام قرار دادہ بہ بادامہ موسوم کنند۔ باقی حال حالا ہر دو معنی بر زبان

معاصرین عجم متروک (اردو) حصہ نیچا بچھونا بچھانے کا حصہ۔ بستر کی۔ نیچا بچھونا۔ مذکر۔

(۶) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وہفت رقعہ وپلیتہ را نیز گویند کہ درویشان بر خرقہ دوزند وخرقہ مرقعہ را ہم گویند۔ یعنی خرقہ کہ از پارہ ہاے رنگین از ہم دوختہ شدہ باشد۔ وبقول سروری ورشیدی وانند وسراج وناصری مرقع درویشان باشد کہ از چند رنگ بہم دوختہ باشند۔ وبقول مؤید آن خرقہ کہ از پارہ ہاے سہ گوشہ یا چہار گوشہ خرد خرد کردہ بدوزند برای نشان وزیبائی مؤلف گوید کہ درینجا ہم ہاے نسبت است در آخر کہ ہر پارۂ سہ گوشہ جدا ز دوخت مشابہ بادام می باشد ومجازاً این قسم خرقہ را ہم نام شد وآنچہ مجرد خرقہ را بدین اسم موسوم کردند ہم بر سبیل مجاز است (اردو) صاحب آصفیہ نے گدڑی پر لکھا ہے کہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث فقیروں کا جبہ جس میں رنگ برنگ کے پیوند لگے ہوتے ہیں۔ شند ہ۔ بادامہ گودڑ کا لباس۔ اور گودڑ پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ کپڑوں کی دھجیاں۔

(۷) بادامہ۔ بقول برہان وسروری ومؤید ورشیدی وجامع وسراج جنسے از ابریشم باشد کہ نظامی در تعریف نامۂ کسریٰ بہ بہرام گور نوشتہ (ع) مغز با پوست آن بہی نامہ کو مغز بادام پوست بادامہ باہم بروش طراز دیباکار وہم در روش چراغ بد وغن دار مؤلف گوید کہ بخیال ما درین شعر بادامہ بمعنی سوم اوست کہ گذشت صاحب غیاث این را قسمی از پارچہ نفیس گفتہ ونوعی از ابریشم کہ هنوز آن را از ہم کشادہ باشند وبقول ہفت قسمی از حریر پس مقصود محققین اول الذکر از اجمال (جنسے از ابریشم) ہمان باشد کہ

صاحب غیاث حصر احتش کردہ بدین وجہ کہ بادامہ بمعنی پیلۂ ابریشم بر معنی اولش گذشت فارسیان مجاز آخر پیلۂ ابریشمی راہم بدین نام موسوم کردہ باشند (نظامی ؎) ایکہ تراپدر نخشن جامہ نیست ؛ حکم بر ابریشم و بادامہ نیست ؛ (اردو) ریشمی کپڑا ۔ مذکر ۔

(۸) بادامہ ۔ بقول برہان و جامع و ہفت ہر جنس مطبوع را نیز گفتہ اند ۔ مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز باشد بہ ہاے نسبت بر بادام کہ بادام مطبوع عام است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) ہر چیز جو مطبوع اور پسند خاطر ہے ۔ مؤنث ۔

بادامی ۔ بقول انند ۔ بکسر میم رنگی است معروف ۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و در ہند ہم ہمین معنی معروف است کہ زرد مائل بسرخی را گویند تحتانی آخر براے نسبت است (اردو) بادامی ۔ بقول آصفیہ بادام کے رنگ کا سرخی مائل زرد ۔ ہلکا زرد ۔

(۲) بادامی ۔ بقول انند ۔ بمعنی خواجہ سرا و خایہ کشیدہ ۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و خلاف قیاس نباشد گویند کہ مرد خایہ کشیدہ را آلۂ تناسل کوچک تر می شود بقدر بادام ۔ (اردو) بادامی ۔ بقول فرہنگ آصفیہ وہ خواجہ سرا جس کا عضو تناسل نہایت چھوٹا ہے ۔

بادان ۔ بقول برہان و سروری و رشیدی و جامع و سراج و ناصری بر وزن نادان (۱) مخفف آبادان کہ نقیض خراب باشد ۔ مؤلف عرض کند کہ الف اوّل حذف شدہ والف و نون آخر زائد کہ مزید علیہ آباد است (اردو) دیکھو آبادان ۔

(۲) بادان ۔ بقول برہان و مؤید و ہفت بمعنی پاداش و جزاے نیکی ہم آمدہ صاحب

جامع بر مطلق پاداش قانع۔ مؤلف عرض کند کہ باداش مخفف و مبدل پاداش است کہ بائے فارسی بعربی بدل شد و شین معجمہ را تخفیف کردند و تخصیص این با جزائے نیکی منحصر برسند استعمال است ضعیف است کہ پیش نکند۔ (اردو) بدلہ۔ بقول فرہنگ آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ پلٹا۔ معاوضہ۔ عوض۔ عوضنہ۔ پاداش۔ اجر۔ مکافات۔

(۴) بادان۔ بقول انند و ناصری حکیمی بودہ از شاگردان جمشید جم در حکمت معروف و باروان حکیم از شاگردان او بودہ و سخنان ایشان در نامۂ باستان آمدہ و برخی را دیدہ اسم دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد (اردو) ایک حکیم کا نام فارسی میں بادان تھا جو جمشید جم کے شاگردوں سے گذرا ہے۔

باد انجیر بقول برہان و رشیدی و مؤید و جامع و انند و جہانگیری و سراج نوعی از درخت انجیر است کہ بیش از ہمہ درختان میوہ دہد۔ و انجیر آن کاواک و پر باد می باشد۔ و بقول شمس نام درخت معروف کہ ہندیان آن را آرند گویند و بقول سروری بحوالہ کشف اللغات نام درخت معروف کہ بید انجیر نام دارد۔ و بمعنی تریاکی آن باد شکن باشد چہ انجیر بمعنی شکنندہ و سوراخ کنندہ آمدہ (خاقانی ؎) گر زنا پاکی زبادانجیر بید انگیختند ۔ کہ زخود رائی زبید انجیر سر بر ساختند ۔ صاحب محیط بر بید انجیر فرماید کہ اسم فارسی است و بشیراز ہی کنتو و بعربی خروع و بہ ترکی کرچک و بیونانی قیقنق فیقی قیموسار قوس۔ سوسو قبیروس۔ فسقی فیقین و بسریانی قلما و برومی قیروس۔ طروطون۔ و بہندی ارنڈ گویند دو نوع باشد سفید و سرخ مائل بہ کبودی و سرخ قوی تر از سپید۔ در اکثر بلاد ہندی می روید۔ بہترین آن

بحر لیست گرم و خشک در آخر دوم و گویند
در سوم و روغن آن گرم زیادہ از تخم آن
جالینوس گفتہ کہ تخم بیدانجیر مسہل است
اما روغن آن تندتر و لطیف تر از زیت سادہ
و آن را در انگریزی کسٹرائل گویند بالجملہ مغز
تخم آن محلل و جالی و ملین عصب و مسہل قوی
و منافع بیشمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند
کہ بیدانجیر امالہ باد انجیر است و معنی لفظی باد انجیر
چنانکہ در ابتدائے بحث مذکور شد (باد شکن)
و این نام منظر بر خواص او نہادند کہ ریاح را
بشکنند و اسہال آرد - (اردو) ارنڈ -
بقول امیر ہندی - مذکر - ایرنڈ - بیدانجیر
اس درخت کے پتے چوڑے ہوتے ہیں -
اور جڑ بہت کمزور - اسکے بیجون کی گری
اور اس کا تیل نہایت دست آور اور
امراض باردہ کو مفید ہے (انتہی) یار
سدا سہاگ کی مہندی رچا کرے ٹہنپے نچین
کھچین رہے آفت ارنڈ پر ہا

باد ان فیروز استعمال - بقول برہان و
سروری و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری
و ہفت و سراج و ناصری نام شہر اردبیل است
و چون فیروز آن شہر را بنا کرد باین نام موسوم
ساخت چہ باد آن بمعنی آبادان است مؤلف
عرض کند کہ فک اضافت و مخفف آبادان
فیروز باشد - (اردو) باد ان فیروز - مذکر
شہر اردبیل کا نام ہے جسکو فیروز شاہ نے بنا
کیا تھا جو اپنے بانی کے نام سے موسوم ہوا -

باد انگیز اصطلاح - بقول برہان و بحر و
شمس و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری و
ہفت و سراج و ناصری (۱) نام گلے است
کہ ہرگاہ مزارعان خواہند کہ غلہ را از کاہ جدا
کنند و باد نباشد آن گل را بدست مالند و
برگ آنرا بر ہوا پاشند باد بہم رسد مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و معنی

حقیقی این پیداکنندۂ باد وہیچ نیست کہ بوے
تلخ این ہوا را مثل آتش بسوزد و چون خلا پیدا
شود۔ براے پرکردنش ہوا بحرکت آید چنانکہ
قریب مشعل و مقام آتش زدہ ہم ہوا می وزد
خیال ما مبنی بر قیاس است و محققین خواص الاشیا
بتحقیق خود اثر این گل را نہ نوشتہ اند و صاحب
محیط ہم ذکر این نکردہ (اردو) باد انگیز نذکر
ایک پھول کا نام ہے کہ جب اوسکو ہاتون سے
ملکر ہوا پر اوڑا دیتے ہین تو بحکم خدا ہوا چلنے لگتی ہے
(۲) باد انگیز۔ بقول انند و ناصری بمعنی چھیرنے
نقاخ نیز توان گفت۔ مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است یعنی پیداکنندہ نفخ (اردو)
نقاخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ نفخ کرنے والا پیٹ
مین ہوا پیدا کرنے والا۔ بادی۔

باد بادک اصطلاح۔ بقول رہنماے سہولت
کاغذ باد۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف بادبر گرفتہ
کہ می آید یعنی کاغذ باد کہ بوسیلۂ رشتہ بر ہوا می پرانند

باد بمعنی ہواست و بادک مرکب از باد و کاف
تصغیر و باد درین مرکب مبدل بادش کہ امر
حاضر است از باشیدن کہ شین معجمہ بدل شدہ
بہ دال مہملہ چنانکہ کوشتاب و کوداب پس
(باد باد) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باشندۂ
باد و بمعنی حقیقی (باد بادک) چیزی کوچک کہ
بر باد می باشد و کنایہ از باد بیر۔ کہ بالا مذکور
شد۔ (اردو) پتنگ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی
اسم مذکر۔ کاغذ باد۔ کنکوا۔

باد بار اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بمعنی بادکش مرادف بادبازک بہ زاے
ہوز در آخر ہم می آید۔ دیگرے از محققین
فارسی ذکر این نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند۔ مشتاق سند استعمال باشیم و بظاہر
اسم فاعل ترکیبی است کہ بار امر حاضر است
از مصدر باریدن بمعنی بریز و معنی لفظی این
ریزندۂ باد۔ پس این اسم براے بادکش۔

خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) بادکش۔ بقول آصفیہ۔
فارسی۔ اسم مذکر۔ پنکھا۔ بادزن۔

بادباز اصطلاح۔ بقول انند۔ بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بادکش۔ مؤلف عرض کند کہ
باختن و بازیدن بمعنی بازی کردن و دادن
و بخشیدن آمدہ پس باز امر حاضر است از
ہمین مصدر و ترکیب آن با لفظ باد اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی باد بخشندہ و کنایہ از
بادکش۔ دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ مشتاق سند استعمال باشیم۔
(اردو) دیکھو بادبار۔

بادبان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و جہانگیری و ہفت و ناصری۔ بباے ابجد۔
بروزن آسمان پردۂ باشد کہ بر تیر کشتی بندند
و بقول رشیدی چادر کشتی و بقول مؤید جامۂ
کہ بر رخ باد نہند و در جہاز و کشتی بندند از
جہت سرعت سیر۔ مؤلف عرض کند کہ
معاصرین عجم ہم بر زبان دارند و صاحب
بول چال ہم ذکر این کردہ بخیال ما این مرکب
است از باد کہ بمعنی ہوا است و بان کلمۂ نسبت
کہ افادۂ معنی فاعلی کند ہمچو باغبان و نگہبان
بحث این ہمدرین باب می آید پس معنی لفظی
بادبان نگہدارندۂ باد و کنایہ از پردۂ کہ
بر تیر کشتی باد را نگہدارد و بوسیلۂ آن کشتی بسوی منزل
مقصود سیر میکند و بقول سروری و سراج خیمۂ کشتی
(حکیم خاقانی ؎) کشتی ز رہم کنون آمد پدید کاینک
اینک بادبان برکرد صبح ۔ (میر معزی ؎)
اندرو غواص فکرت گوہر آوردہ بکف ۔
اندرو ملاح دولت برکشیدہ بادبان ۔
(میرزا معز فطرت ؎) بباد چشنم مستی شوخ
دارم اضطراب امشب ۔ کہ رنگ شوخ عیش
بر کشتی می بادبان بندد ۔ (ابو الفرج رونی
؎) بادبان برکشید باد صبا ۔ معتدل گشت

بار طبع ہوا ؎ (صائب ؔ) محمل جان را بہ
منزل بیقراری می بردہ ؎ بادبان کشتی دل
دست بالا کردن است ؎ (ولہ ؔ) کشتی
از بادبان برآوردہ ؎ آہ دل را کند سبک رفتار
؎ (اردو) بادبان۔ بقول آصفیہ۔ اسم
مذکر۔ پال۔ وہ پردہ جو ہوا بھرنے کے واسطے
ناؤ یا جہاز پر لگاتے ہیں تاکہ جلد چلے۔

(۲) بادبان۔ بقول برہان و ہفت و سراج
تیر کشتی را نیز گفتہ اند مؤلف عرض کند
کہ این مجاز است و در حقیقت بادبان
چیزے دیگر است کہ ذکرش بر معنے
اولش گذشت و قائم کردہ می شود بر
تیر کشتی۔ فارسیان مجازاً تیر را ہم بادبان
گفتہ باشند۔ صاحب سراج فرماید کہ
اغلب کہ این غلط باشد و معاصرین عجم بمعنی
استعمال نمی کنند۔ ضعیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) مستول بقول آصفیہ
پرتگالی۔ اسم مذکر۔ بادبان بستون کشتی
یا جہاز۔ تیر کشتی۔

(۳) بادبان۔ بقول برہان و رشیدی
و انند و بہار و جامع و ہفت دست زیرد
دست بالائے قبا را ہم گویند۔ کہ از دو طرف
بر زیر بغل چپ و راست بستہ می شود و
بقول جہانگیری و سراج و ناصری پردۂ قبا
باشد کہ بر زیر سینہ واقع می شود و آن را از
جانب راست بچپ و از چپ بجانب راست
می بندند و دست زیر و دست بالا گویندش
مؤلف گوید کہ این ہم مجاز معنی اولست و
معاصرین عجم بدین معنی استعمال نمی کنند (حکیم
سنائی ؔ) خوب نبود عیبی اندر خانہ پس
در بادبان ؎ از برائے تو نیا سنگ
سپاہان داشتن ؎ بادبان درین شعر
بمعنی دست بالا است کہ فارسیان گاہ جیب
از وی گرفتند (اردو) بالا بر بقول آصفیہ

اردو۔ اسم مذکر۔ انگرکھے کا وہ حصہ جو پیش کی جانب
سے نکلا ہوا ہوتا ہے۔

(۴) بادبان۔ بقول برہان و رشیدی و ہفت
و بہار و انند و ناصری آستین و گریبان
قبا را ہم گفتہ اند۔ و بقول سروری و مؤید
سر آستین و گریبان (ارزقی ہے) رانگیہ
عکس او چون نور بر دست افگند ؛ دست
بیرون کردہ پنداری کلیم از بادبان ؛ کلیم
(ارزقی ہے) دست از حریر سبز پوشید
لرزہ ؛ پر عنبر آستینش و پر مشک بادبان ؛
مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اول
است (اردو) دیکھو آستین، گریبان
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مرکب
از گری و بان۔ کپڑے یا جامہ کا وہ حصہ
جو گلے کے نیچے رہتا ہے (اسیر ہے) آرزو
یوں ہو جامے سے باہر ہو کس لیے ؛ چولی مسک
گئی کہ گریبان پھٹ گیا ؛

(۵) بادبان۔ بقول برہان و ہفت۔ کنایہ
از شخص سبکروحی باشد کہ با مردم موانست
کند بر خلاف لنگو کہ شخص ناگوار باشد و
بقول جامع۔ کنایہ از مردم خوش سلوک مؤلف
عرض کند کہ درینجا لفظ باد بمعنی اول خود است
و فارسیان شخص سبک روح را مجازاً بدین
نام موسوم کردند۔ حالا معاصرین عجم بر زبان
ندارند حیف است کہ سند استعمال پیش
نشد (اردو) دوستدار۔ بقول آصفیہ
مشفق۔ ملنسار۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ
اس کا ترجمہ ہوا خواہ ہے۔

(۶) بادبان۔ بقول صاحب بول چال کاغذ یا
پردۂ کہ روے دریچہ قائم کنند و بدین معنی
استعمال معاصرین عجم است (اردو) وہ
پردہ یا کاغذ جو دریچوں کے منہ پر قائم کیا جائے

بادبان اخضر | اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و شمس و رشیدی و انند و ہفت و ناصری

وجہانگیری وجامع (۱) کنایہ از آسمان و (۲) عرش وکرسی مؤلف عرض کند کہ بادبان بمعنی حقیقی خودش بمعنی ہوادار است و اخضر صفت اوست وکنایہ باشد از فلک۔ برائے معنی دوم طالب سند باشیم (خاقانی ؒ) چون آہ عاشق آمد صبح آتشین معنبر٭ سیماب آتشین زد در بادبان اخضر٭ (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) عرش بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ تخت الٰہی۔ کرسی حق تعالے جس کا بیان شرعاً جائز نہیں ہے۔ مگر کہتے ہیں کہ ایک سرخ یاقوت ہے جو خدائے تعالے کے نور سے درخشان ہے۔

بادبان برکشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بادبان قائم کردن بر کشتی باشد (مغربی نیشاپوری ؒ) اندر غواص فکرت گوہر آوردہ بکف٭ اندرو گنج دولت برکشیدہ بادبان٭ (اردو) جہاز یا کشتی پر بادبان قائم کرنا۔ پردہ لگانا۔

بادبان بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف بادبان برکشیدن است کہ گذشت (مشہدی ؒ) بیاد چشم مست شوخ دارم اضطراب امشب٭ کہ رنگ شوق بر کشتی من بادبان بندد٭ (اردو) دیکھو بادبان برکشیدن۔

بادبان چرخ اصطلاح۔ بقول بحر شمس ماہتاب۔ مؤلف عرض کند کہ کنایہ باشد کہ چرخ را از سفینہ تشبیہ دادہ و بادبان چرخ مہتاب را گفتہ ضعیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ مرکب اضافی (اردو) بقول آصفیہ فارسی اسم مذکر۔ چاند کی روشنی۔

بادبان گردانیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت۔ مؤلف گوید کہ بمعنی بادبان ساختن و بادبان کردن

وقرار دادن است۔

بادبانی بقول رہنما (۱) سفینہ کہ بزور ہوا راہ رود بمعنی لفظی این منسوب بہ بادبان و تحتانی آخرہ برائے نسبت است وبس مؤلف (۲۰۰۱) عرض کند کہ جا دارد کہ (۲) بیائے مصدری ہم گیریم وسند این بر بادبانی کردن می آید بمعنی کشتی رانی (اردو) (۱) پردہ کا جہاز مذکر۔ یعنی وہ جہاز جو صرف پردون کی مدد سے چلے۔ زمانۂ سلف مین انھین جہازون پر دریائی سفر ہوتا تھا۔ (۲) جہاز رانی۔ مؤنث۔

بادبانی کردن استعمال۔ بقول روزنامہ (۱) روانہ شدن۔ مؤلف گوید کہ صاحب روزنامہ پابند استعمال معاصرین عجم است حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد ومعنی (۲۰۰۲) حقیقی این (۲) کشتی راندن وسفینہ رانی کردن است پس معنی اول مجازہ باشد بخصوصیت سفینہ وامثال آن (انوری ۵۲) آسمان در کشتی عزم کند وانگہ دو کارہ گاہ شادی بادبانی وقت اندہ لنگری ہا (اردو) (۱) کشتی یا ناؤ کا روانہ ہونا (۲) بادبانی کرنا۔ کشتی یا ناؤ چلانا۔

باد بخود انداختن مصدر اصطلاحی بقول انند وآصفی (۱) کنایہ از مغرور ومتکبر بودن وخیال فاسد واندیشۂ تباہ کردن۔ صاحب بہار عجم ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ متکبران از تکبر وغرور بخود می بالند وسر افرازند واین چنانست کہ گویا ہوا در ایشان داخل شدہ است۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی نخوت وغرور و خود بینی ہم بر معنی ونہمش گذشت وبلحاظ این معنی لفظی این مصدر اصطلاحی۔ غرور بخود انداختن ومغرور شدن است (اردو) ہوا باندھنا بقول آصفیہ۔ غرور کرنا۔ ڈینگ مارنا (ظفر ۵) دیکھو ہوا نہ باندھو اپنی کہ اکدم مین ہائے غافلو فنا تم مثل حباب ہوگئے ہوا مین ہا

بقول آصفیہ غرور و نخوت میں مست ہونا (مہر ع
بس اک دم کے لئے ساری نمایش ہے حبابوں کی
جو ہوا میں بھر کے یہ کم ظرف بھی کتنا ابھرتے ہیں
ہوا بھر دماغ ہونا بھی انھیں معنوں میں مستعمل ہے
(دیکھو فرہنگ آصفیہ)

(۳) بادبخود انداختن۔ بقول بحر از ناز بالیدن۔ مؤلّف گوید کہ ناز ہم از قسم غرور است و من وجہ با معنی اول متعلق (اردو) ہوا باندھنا۔ بقول آصفیہ اترانا (دیکھو بادبخود انداختن کے پہلے معنی) ناز کرنا۔ بقول آصفیہ۔ اترانا فخر کرنا۔ نازاں ہونا۔ نخرہ کرنا (تصویر ع)
حسرتیں دل کی بر آئیں دم بسمل کیا کیا ؛ ناز کرتا تھا نزاکت سے وہ قاتل کیا کیا ؛

بادبخود بالیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار۔ مرادف بادبخود انداختن حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ہم ازین ساکت و بالیدن بمعنی متعدی نیامدہ

و معنی لفظی این مصدر اصطلاحی با کنایہ کہ بر (باد بخود انداختن) گذشت تعلقی ندارد پس این را بر قول بحر و بہار بدون وجود سند استعمال تسلیم کردن نتوانیم کرد معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو بادبخود انداختن۔

بادبخود کردن مصدر اصطلاحی (۱) بقول انند کنایہ از مغرور و متکبر بودن صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ۔ مؤلّف عرض کند کہ مرادف معنی اول بادبخود انداختن کہ گذشت و وجہ کنایہ ہم در آنجا مذکور شد (شفائی در ہجو ذوقی گوید رباعی ع) ذوقی خوشت نکردن بینی تست ؛ انبر چو زحیرمن بینی تست ؛ چون بادبخود نشستن بروقت نکند ؛ پرور دۂ زیر دامن بینی تست (اردو) دیکھو بادبخود انداختن کے پہلے معنے۔

(۲) بادبخود کردن۔ بقول بحر و بہار و وارستہ کنایہ از ناز بالیدن مؤلّف عرض کند کہ مرادف معنی دوم بادبخود انداختن کہ گذشت

و وجه کنایه همدر انجا مذکور شد (اردو) دیکھو
بادبجو انداختن کے دوسرے معنے ۔

(الف) باد بداماں کردن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر و انند و غیاث و نوازسته (۱) کنا
از غرور (۲) رعنائی و (۳) امر غیر ممکن
بظهور آمدن (درویش واله هروی) بریاد
و هر خرمن بس صبر و سکون را ؛ زلفت چو ز
تیر تنگ کند باد بداماں ؛ مؤلف عرض
کند که معنی اول و دوم مرادف (باد بجو انداختن)
که گذشت ولیکن راے ما نسبت این بر خلاف
محققین بالا است یعنی از سند واله هروی مشهدی

(ب) باد بداماں کردن زلف | پیداست
یعنی بریدن زلف بر هوا که نتیجه ناز و نخره توان
گفت و هر سه معنی عام را که بر (الف) مذکور شد
طالب سند دیگر باشیم و بدون وجود شان سه
معانی الف را تسلیم نه کنیم ۔ معاصرین عجم هم بر زبان
ندارند و استعمال متقدمین و متاخرین را سند کے
باید (اردو) (الف) ۱ و ۲ ۔ دیکھو باد
بجو انداختن (۳) ہوا مٹھی میں بند کرنا
(دیکھو آب به پرویزن پیمودن) (ب) زلف
کا ہوا پر اڑنا ۔ ناز و نخرہ کرنا ۔

باد بدامن کردن | مصدر اصطلاحی مخفف
مصدر گذشته که الف دوم از داماں حذف
شد دیگر هیچ صاحبان انند و بهار و آصفی
ذکر این کرده اند (اردو) دیکھو باد بداماں کردن

باد بدست | اصطلاحی بقول برهان و بحر و شمس
و انند و جامع و هفت مردم بے حاصل و هیچکاره
و بقول سروری و مؤید بحواله شرفنامه بے فائده
و بے حاصل و بقول رشیدی و جهانگیری بے چیز
و بقول بهار هرزه کار (ابن یمین) تکیه
بر چار چیز می نکنی ؛ که شوی زین امید باد بدست
؛ بر وفاے زن و تعصب عام ؛ خوبی امرد و
تواضع مست ؛ مؤلف عرض کند که از سند
ابن یمین مصدر (باد بدست شدن) پیداست

رہ معنی آن ناکام شدن است۔ محققین کہ از مجرّد (باد بدست) معنی ہیچکارہ گرفتہ اند۔ اسم فاعل ترکیبی است و بلحاظ معنی لفظی این کنایہ باشد از ہیچ و ناکام کہ باد بدست نمی آید و نتوان گرفت (اردو) ہیچکارہ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ لایعنی۔ بے فائدہ۔ ناکارہ۔

(۲) باد بدست۔ کنایہ از ناکامی (حافظ ؒ)
عنقا شکار کس نشود دام باز چین ٭ کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را ٭ (اردو) ناکامی بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث نامرادی محرومی۔ ناکامیابی۔

(۳) باد بدست۔ بقول برہان و بحر و شمس و سروری و مؤید و رشیدی و جامع و جہانگیری تہیدست و مفلس مؤلف گوید کہ ناکام ہم توان گفت (شیخ اوحدی ؒ) شوریدہ دلانیم نہ ہشیار نہ مست ٭ سرگشتہ و پابستہ و ہم باد بدست ٭ یارب تو بدہ ہر آنچہ می باید و نیست ٭ یارب تو بہ ہر آنچہ نمی باید دست ۔ (اردو) مفلس۔ بقول آصفیہ عربی صفت جسکے پاس پیسہ نہو۔ تہیدست۔

(۴) باد بدست۔ بقول صاحب مؤید بہ حوالہ تحفہ معنی سخی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ است کہ سند استعمال پیش نشد۔ من وجہ خلاف قیاس نیست کہ سخی را چیزے بدست باقی نمی ماند و کنایہ توانیم قیاس کرد با وجود سند استعمال۔ (اردو) سخی۔ بقول آصفیہ عربی۔ صفت فیاض۔ خدا کی راہ پر دے دینے والا۔

باد بدست پیمودن | مصدر اصطلاحی بقول اندر کوشش بے فائدہ کردن مؤلف گوید کہ مشتاق سند استعمال باشیم کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ است (اردو) ہوا مٹھی میں بند کرنا۔ دیکھو آب بہ پرویزن پیمودن۔

باد بدست شدن | مصدر اصطلاحی بمعنی

ناکام شدن و بے نتیجہ گردیدن سند استعمال
این از ابن یمین بر معنی اول (باد بدست گشتہ)
(اردو) ناکام ہونا۔

بادبر اصطلاح۔ بفتح موحدہ و دال و ضم بقول برہان
و بحر و انند و جامع و ہفت و سراج و ناصری
کاغذ باد را گویند مولف عرض کند کہ قلب
بر باد است یعنی چیزی کہ بر باد می باشد ترجمہ
علی الریح و جا دارد کہ مبدل (بادپرہ بہ باے فارسی
دوم) گیریم کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
پران بر ہوا کہ باے فارسی با عربی بدل شود
ہمچون اسپ و اسب و تپ و تب (اردو)
پتنگ۔ دیکھو بادبادک۔

(۲) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سروری
و انند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کسے
را گویند کہ ہمہ روز فخر کند و منصب خود بمردم
عرض نماید و ہیچ کار از دنیا بیخورد و خود نما
و شیخیان ما مبدل بادپیر باشد کہ بباے فارسی
می آید۔ باے فارسی بعربی بدل شد چنانکہ اسپ
و اسب و ماخذ این ہمہ را انجا مذکور شود (اردو)
دون کی لینے والا۔ بقول آصفیہ۔ ڈینگ مارنے والا
شیخی بگھارنے والا۔

(۳) بادبر۔ بضم باے ابجد۔ بقول برہان
و بحر و شمس و مؤید و انند و سراج چیزے را
گویند کہ از چوب تراشند و اطفال ریسمانی
دران پیچند و از دست رہا کنند تا بر زمین
گردان شود۔ مولف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی
است از مصدر بریدن یعنی برندہ و قطع
کنندۂ باد (اردو) لٹو۔ بقول آصفیہ
اسم مذکر۔ پھرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا
لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے
سے دیر تک پھرتا رہتا ہے۔ دیکھو بادفرہ۔

(۴) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سراج و ناصری
چیزی را گویند کہ نفع را ببرطرف کند مولف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر

بردن و معنی لفظی این برندہ باد یعنی دور کنندۂ
نفخ۔ (اردو) نفخ دور کرنے والا۔

بادبر آتش دمیدن مصدر اصطلاحی
بقول بہار عجم کنایہ از افروختن آتش صاحب
آصفی ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ بہ تحقیق
مانند کردن آتش باشد (ظہوری سے) اگر
نے دمد باد بر آتشم ✤ بسوزد تر و خشک در آ
ہ (اردو) آگ بھڑکانا۔

بادبرخاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ وزیدن باد باشد (باقر کاشی سے) چو
آہ از دل کشیدم ریخت یکسر غنچہ داغم ✤ بلے
چون باد برخیزد گل و نسرین فرو ریزد ✤
(اردو) ہوا چلنا۔ بقول آصفیہ فعل لازم
ہوا کا لہرانا۔ ہوا کا روان ہونا۔

بادبرخاک قدم زد اصطلاح۔ بقول شمس
بمعنی خدمت بشیر کنانید دیگر محققین فارسی زبان
ذکر این نکردہ اند و سند استعمال پیش نہ شد و محققین
عجم بر زبان ندارند مجرد قول صاحب شمس
اعتبارے ندارد و خیال ما اینست کہ (باد
بر قدم خاک زد) را کہ می آید صاحب شمس
بہ تصحیف در لفظ و معنی این چنین نوشت
(اردو) دیکھو (باد بر قدم خاک زد)

بادبرد اصطلاح۔ بقول شمس دُرُدیہ دانند
فانی و ناچیز مؤلف گوید کہ ترکیبا از قبیل
(گاو خورد) است یعنی چیزی کہ باد او را ببرد
کنایہ از معدوم و لیکن سند استعمال این از
نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بزبان ندارند
و دیگر محققین اہل زبان ہم ساکت (اردو)
لفظی ترجمہ ہوا لیگئی۔ ہوا ہوگئی۔ صاحب آصفیہ
نے ہوا ہونا۔ ہوا ہو جانا لکھا ہے معدوم
ہونا۔ فنا ہونا۔ دفعتہً نظر سے غائب ہو جانا۔

بادبر سر نشستن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف

گوید که وزیدن باد بر سر باشد و این در حقیقت (باد نشستن بر چیزی) است یعنی وزیدن باد بران چیز (علی خراسانی ؎) جاے [illegible] نیست از ان حلقۂ موی ها بر سر زلف چلیپا * تو چون باد نشست ہے (اردو) ہوا سر پر چلنا۔

باد بر قدم خاک زد مقولہ۔ بقول مؤید بحوالۂ ادات و ہفت و انند (۱) خدمت بسیار کنانید۔ مؤلف گوید که خاک بر پاے خدمتیان علامت آنست که خدمت بسیار کردہ اند و از مشی بسیار قدم آلودہ بخاک می شود۔ آنچه (باد بر خاک قدم زد) بقول شمس گذشت تصحیف ہمین باشد لفظاً و معنیً قیاس می خواہد که کنایه از (خدمت بسیار بجا آوردن) باشد۔ حیف است که محققین بلا سند استعمال پیش کردند۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ طالب سند باشیم (اردو) بہت کام کیا بہت خدمت کی۔

(۲) (باد بر قدم خاک زد)۔ بقول مؤید و ہفت و انند۔ بسیار خوار گردانید۔ یعنی تکبر او را بر پاے خاک زد۔ مؤلف گوید که پاے کسی آلودہ بخاک بودن علامت پیادہ روی و خواری آنست و تکبر را درین دخلی نیست جا دارد که این مقوله را بمعنی (بسیار خوار و ذلیل شد) گیریم ولیکن بدون سند استعمال این کنایه را پسند نمی کنیم (اردو) خاک چھاننا۔ سرگردان پھرا۔ تباہ و برباد ہوا۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے (خاک چھاننا) کا ذکر کیا ہے۔

بادبرک اصطلاح۔ بقول سروری و جامع و جہانگیری کاغذ باد باشد۔ مؤلف عرض کند که ہمان بادبرک گذشت کاف تصغیر در آخر زیادہ کردہ اند۔ بیان ماخذ ہم در آنجا کردہ ایم و جا دارد که این مبدل بادبرگ باشد که بکاف فارسی می آید۔ کاف فارسی بعربی بدل شد چنانکه گند و کند (اردو) دیکھو بادبر۔

(۲۰۰) **بادبرکشیدن** مصدر اصطلاحی یعنی آه برکشیدن است وسند این بمعنی ششم باد گذشت و باد بمعنی آه بمصدر اینجا مذکور۔ (اردو) دیکھو آہ برکشیدن۔

بادبرگ اصطلاح۔ بقول بحر کاغذ باد۔ دیگرے از محققین فارسی ذکر این نکرد اگر سند اصطلاحی پیش شود و کاف فارسی بثبوت رسد توانیم عرض کرد که بفتح بائے دوم و سکون رائے مہملہ قلب اضافت برگ باد باشد یعنی برگ مانندے که بر ہوا می پرد و اگر رائے مہملہ را مفتوح گیریم مبدل بادبرک باشد که بکاف تصغیر گذشت که تبدیل کاف عربی به فارسی آمده ہمچون کند و گند۔ (اردو) دیکھو بادبرک۔

بادبرنگ اصطلاح۔ بقول انند داروئی است که ہندش بادبہرنگ گویند و بادا نیز صاحب محیط بر (برنگ کابلی) گوید که اسم فارسی است و آن را برنج و (ابرنج بزیادت الف) و (برنق۔ بقاف) نیز گویند و این ہمه معرب برنگ است و بہندی (بای برنگ) گویند و آن دانه ایست بقدر دانه ماش و اقسام آن چینی و کابلی و ہندی و سندھی و ہر واحد از اینها بزرگ و کوچک و ہر دو مدور و مغز آن سپید و با اندک تلخی گویند بوے آن تلخ است و بہترین آن کابلی کوچک مائل بسرخی مغز مقشر آن مستعمل۔ گرم و خشک در سوم و گویند گرم و خشک در آخر دوم۔ خاصیت این عجیب است در نشف رطوبات و قلع بلغم از مفاصل و اخراج آن از امعاء مفرح و مسہل بلغم غلیظ و سودا و اخلاط لزجه از مفاصل و نافع اوجاع آن و منافع بسیار دارد۔ مؤلف عرض کند که بقول آصفیه بادبرنگ به دوائے ہندی تخمی است که دفع ریه و بلغم کند پس فارسیان این را مفرس

کردند یعنی ترجمۂ باؤ در فارسی باد باشد و رائے ہندی را بعربی بدل کردند دیگر ہیچ (اردو)
باؤبڑنگ بقول آصفیہ (ہندی) اسم مؤنث ایک قسم کا تخم ہے جو دفع ریح و بلغم کے واسطے
سفید ہے (برنگ کابلی) صاحب ساطع نے (بائی بڑنگ) کو سنسکرت کہا ہے۔ اور فرمایا ہے کہ
بائی اور باؤ دونوں سنسکرت میں ریح کو کہتے ہیں۔

(۲) بادبرنگ۔ بقول صاحب شمس مرادف پرنگ۔ و برپرنگ فرماید کہ باوّل مکسور و ثانی
مفتوح شمشیر گوہر دار بود و ثانی مکسور نوعی از فلزات بود کہ آن را برنج خوانند دیگر کسے از محققین
فارسی زبان با او نیست معاصرین عجم برزبان ندارند۔ اعتبار را نشاید کہ این مرکب اصطلاحی
موافق قیاس ہم نیست و سند استعمال ہم پیش نشد (اردو) دیکھو پرنگ۔

بادبروت اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
شمس و مؤید و رشیدی و انند و بہار و جامع
و ہفت و ناصری و غیاث و رہنما کنایہ از عجب
و تکبر و غرور مؤلف عرض کند کہ مغروران
و متکبران بروت خود را بلند کنند چنانکہ باد
بلند کند و باد سجالش بمعنی غرور ہم گذشت
(نظامی سہ) شمعی کہ نہ از تو نور گیرد # از
بادبروت خود بمیرد # (شیخ شیراز سہ) اے
بادبروت و نخوت اندر بینی # آن روز کہ از
عمل ہیبتی بینی # (اردو) دیکھو باد کے دسویں معنے

(۲) بادبروت۔ بقول برہان و بحر و جامع و
ہفت بسکون ثالث مردم صاحب تکبر و خداوند
غرور را گویند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی باد در بروت دارندہ و
کنایہ از مغرور کہ مغروران دائما بروت خود را
بلند دارند چنانکہ در ہوا بلند شود و باد بمعنی غرور
ہم آمدہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) مغرور۔ متکبر۔

بادبره اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع بفتح بائے ابجد نام روز بیست و دوم بہمن ماہ باشد۔ گویند ہفت سال در ایران باد نیامد در این روز شبانی پیش کسری آمدہ گفت کہ دوش آن مقدار باد آمد کہ موئے بر تن گوسفندان بجنبید پس دران روز جشنہا کردند و خوشحالی نمودند و باین نام شہرت یافت مؤلف گوید کہ برہ بفتح بائے ابجد بچہ گوسفند را گویند مرکب اضافی است بہ فک اضافت و متعلق بواقعہ کہ بالا مذکور شد (اردو) فارسیون نے بادبرہ بائیسوین بہمن کا نام رکھا ہے۔

بادبرین اصطلاح۔ بقول برہان و شمس و سروری و مؤید و رشیدی و جہانگیری و جامع و ہفت باد صبا را گویند کہ مابین مشرق و شمال وزد۔ صاحب برہان گوید کہ بقول بعضے باد دبور است خان آرزو در سراج بحوالہ جہانگیری بمعنی باد صبا گفتہ۔ و بحوالہ سامانی گوید کہ باد برین باد جنوب است کہ مہب آن مطلع سہیل باشد یا مطلع ثریا و آن ضد باد شمال است کہ آن را باد فرودین خوانند و بحوالہ رشیدی گوید کہ حق آنست کہ باد برین باد شمال است و فرماید کہ باد صبا کہ بمعنی باد برین نوشتہ اند بادیست کہ چون رو بقبلہ کنند از پشت وزد و درین صورت ہمہ باد ہا صبا باشند لیکن در واقع باد شرقی را گویند و باد فرودین باد دبور است و بعضے باد صبا نوشتہ اند چنانکہ طوسی گفتہ و از شعر شمس فخری معلوم می شود کہ باد برین باد دبور است (ب) نیر چرخ برین پیش پال فرمانت ۔ ز سوی غرب نیارد وزید باد برین۔ پس استناد جہانگیری بہ بیت مذکور برائے معنی صبا غلط محض و وہم اوست بہ باد فرودین بحوالہ سامانی فرماید کہ باد شمال است چنانکہ باد برین باد جنوب و حق آنست کہ باد فرودین باد جنوب

است و بادِ برین بادِ شمال چہ قطبِ شمالی
بلند است و قطبِ جنوبی پست و نیز بادِ جنوب
سفر است بخلافِ بادِ شمال و آخر ہمہ نسبت
تحقیقِ خود می گوید کہ بادِ فرودین بسکونِ واو
بادِ جنوب باشد و مقابلِ آن بادِ برین (شمس
فخری ؎) بباد خلق شد در باغ و بستان ٭ دمِ
عیسی بود بادِ فرودین ٭ مؤلف عرض کند کہ با
تحقیقِ خان آرزو اتفاق داریم و سندِ اول الذکر
کہ برخلافِ این تحقیق است غیر از تسامحِ مصنفش
نباشد کہ از تحقیق کار نگرفت۔ مخفی مباد کہ معنی
لفظی برین بہ یا و نون نسبت منسوب بہ بالا است
و بقولِ محققین فارسی زبان برتر و بلند و
فرودین مقابلِ آن و صبا بادی کہ از طرف
مشرق وزد فاعل (اردو) شمالی ہوا صبا جس
آصفیہ نے بادِ صبا پر فرمایا ہے کہ (ف - ع)
اسم مؤنث۔ صبح کے وقت کی گوشۂ شمال و
مشرق کی ہوا جس سے غنچے کھلتے ہیں۔ بہشت کی ہوا

باد بسینہ خوردن | مصدرِ اصطلاحی بمعنی
دم بند شدن۔ صاحبِ روزنامہ بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ
فرماید کہ "بادِ بسینہ می خورد" اے دم بند
می شد۔ مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو)
دم گھٹنا۔ بقولِ آصفیہ۔ سانس رکنا۔ انقباضِ
نفس ہونا۔ دم بند ہونا۔ (بحر ؎) زلفین
رہیں جو یار کی برہم تمام شب ٭ گھٹتا رہا
وہمیں سے مرا دم تمام شب ٭

باد بقفس می کند | مثل۔ صاحبِ محبوب الامثال
ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (آب دریا بہ
کیل مشت می پیماید) کہ گذشت۔ مؤلف
گوید کہ باد بقفس ہرگز بند نمی شود و ارادۂ آن
کردن مرتکبِ امرِ لغو شدن باشد (اردو)
ہوا مٹھی میں بند کرنا ہے۔ دیکھو آب بر ریسمان
بستن و آب بہ ہاون پیمودن۔

(الف) **بادِ بہشت** | مثل۔ صاحبِ اند

(ب) بادپیمودن ذکر (الف) کردہ گوید که امر لغو و بے فائدہ و بذیل آن (ب) را آوردہ فرماید که کوشش بیفائدہ و امر لغو کردن است - مؤلف عرض کند که (الف) بمعنی بے حاصلی است - صاحب جہانگیری ذکر این در ضمیمۂ خود کردہ (محمد غزالی ؒ)

دنیا بمراد خواہی و دین درست ٭ این ہر دو نباشد

ہ فلک بندۂ تست ٭ دردا و دریغا که ازین

خوردور و ٭ خاکیست مرا بسر و بادیست بمشت

٭ و جا دارد که شخص بے حاصل و لغو را بادبمشت گوئیم که اسم فاعل ترکیبی است و (ب) مرادف (آب بریسمان بستن) باشد که گذشت و این کنایہ ایست دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ - ولیکن خلاف قیاس نیست و معاصرین عجم اتفاق دارند -

(اردو) (الف) لغو اور بے فائدہ کام اور لغو اور بیچارہ (ب) ہوا مٹھی میں بند کرنا۔

دیکھو آب بریسمان بستن -

(الف) بادبود | (ب) بادبودن | مصدر اصطلاحی - صاحبان مؤید و ہفت و انند ذکر (الف) کردہ گویند که بمعنی (ہیچ نبود) و صاحب مؤید بحوالۂ ادات گوید که بمعنی (ہیچ بود) و صاحبان بحر و ضمیمۂ برہان نسبت (ب) فرمایند که بمعنی ہیچ نبودن - و بہ باد فنا رفتن - مؤلف عرض کند که ہیچ بودن و ہیچ نبودن ہر دو یکی است که مقصود از لاشئ بودن است و این کنایہ باشد - (الف) بسکون واو ماضی مطلق از (مصدر ب) و بہ فتح واو مضارع آن پس ضرورت نداشت که باوجود بیان مصدر ذکر مشتقاتش کردہ شود (اردو) (ب) کچھ نہونا - ہیچ ہونا - لا شئے ہونا -

(الف) بادبہار | (ب) بادبہاری | اصطلاح - (الف) بادے کہ بموسم بہار وزد و باد شمالی کہ ذکرش بہ باد برین گذشت مرکب

اضافی (ظہوری ے) خوش آنکہ باد بہار
وصال افشاند ٭ زنخل گلشن امید ما خزانی چند
٭ (صائب ے) درین ریاض چو صائب
زغنچہ چسپان شو ٭ گرہ کشائی باد بہار را دریاب
٭ و (ب) بہ یاے نسبت مرادف الف (ظہوری
ے) خنک در جیب جان از غیرت زندانئی
دارم ٭ کہ از باد بہاری خاطر ستانی دارد
٭ (اردو) الف۔ و ب۔ دیکھو باد برین۔

بادبہشت اصطلاح۔ مرکب اضافی۔ استعارہ
باشد از باد صبا (ظہوری ے) دل زباد
بہشت بو دارد ٭ کہ نگار بہشت رو دارد
٭ (اردو) دیکھو باد برین۔

بادبیز اصطلاح۔ بقول سروری بمعنی بادزن
و بعربی مروحہ (خجند ے) بادبیزی کہ کسی بر
سن بیمار زند ٭ از ضعیفی چو مگس باد بر پیکر
سن ٭ مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر بیختن۔ مخفی مباد کہ بیختن بقول بحر بہ یاے
فارسی بمعنی پرویزن کردن آمدہ و بقول صاحب
سوا رو بیاے موحدہ ہم (اردو) دیکھو بابیزان۔

بادبیزان اصطلاح۔ بقول صاحب بحر (۱)
بادزن و (۲) سیانجی و (۳) کفیل مؤلف
عرض کند کہ مزید علیہ بادبیز کہ گزشت و بابیزان
کہ بجاے خودش مذکور شد مخفف این باشد و ذکر
این ہر سہ معانی ہمہ را انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بابیزان

بادبیزن اصطلاح۔ بقول برہان و سروری و
جامع و رشیدی و مؤید۔ مروحہ۔ مسعود سعد بصفت
فیل گوید (از سروری ے) راست گوئی کہ
باد رفتارش ٭ خاستست از دو بادبیزن گوش
٭ بہار سند این از شیخ شیراز آوردہ (ے) بیزن شیر
بضاعت برگس چندانکہ تندی می کند ٭ او
آہن بیزن ہمچو سوزن در دست و بیراند مگس ٭ خان آرزو
در سراج فرماید کہ اصل این (بادبزن) بود و
تحتانی از جہت اشباع دران زیادہ شدہ مؤلف
گوید کہ بنجیالش اصل اینہا (بادزن) است۔

اسم فاعل ترکیبی یعنی زنندہ باد و موحدہ را زائد می گیرد و تحتانی را برائے اشباع ولیکن بحیاں باد بیز اصل است۔ اسم فاعل ترکیبی از مصدر بیختن و نون در آخرش زیادہ کردہ اند چنانکہ گذارش و گذارشن ۔ دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادبیز

بادبیش وز اصطلاح ۔ بقول صاحب سفر بکسر دال مہملہ ہوائے تند وزندہ مؤلف عرض کند کہ وز امر حاضر است از مصدر وزیدن ۔ پس (بیش وز) اسم فاعل ترکیبی است وصفت باد (اردو) تند ہوا ۔ تیز ہوا ۔ مؤنث

بادپا اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و مؤید و غیاث با بائے فارسی بالف کشیدہ (۱) کنایہ از سریع السیر و تیز تک و تندرو باشد و اکثر صفت اسپ واقع شود و بقول بحر و آرستہ علم اسپ است (انوری ﷺ) در آتش گر دنعل من ز عشق بادپائے او ۱۵ آب دیدہ جو بیابت خاک نعل یکرانش ﷺ و صاحب سروری بر تیز قانع (شیخ شیراز ﷺ) سمند بادپا از تک فرو ماند ﷺ شتربان ہمچنان آہستہ می راند ﷺ و بقول ناصری اسپ تندرو نده مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی پاے باد دارندہ و کنایہ باشد از اسپ کہ سریع السیر و تیز تک است (اردو) بادرفتار ۔ بقول آصفیہ ۔ نہایت چالاک اور تیز گھوڑا

(۲) بادپا ۔ بقول مؤید باد ال موقوف و بائے دوم فارسی (بحوالہ شرفنامہ) روزنی کہ در عمارت بر رخ باد نہند و آن را بادگیر نیز گویند ۔ صاحب بحر ہم ذکر این کردہ ۔ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استقبال پیش نشد ۔ اگرچہ خلاف قیاس نیست و کنایہ توان گرفت ولیکن معاصرین عجم بدین زبان ندارند ۔ مشتاق سند باشیم (اردو) وہ دریچہ یا سوراخ جو ہوا کے رخ پر قائم کریں ۔

بادپالا اصطلاح ۔ بقول شمس با بائے دوم فارسی چیزے کہ بدان شراب صاف کنند بمناسبت

اند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ لغت فارسی است بمعنی پالونۂ شراب ۔ مؤلف عرض کند کہ پالا بقول برہان بمعنی صاف کنندہ ۔ و باد بمعنی شراب مخفف بادہ بجایش گذشت و حقیقت این است کہ پالا امر حاضر است از مصدر پالادن کہ بقولش بمعنی صاف کردن می آید پس بادپالا اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف کنندۂ شراب (اردو) شراب صاف کرنے کا آلہ ۔ مذکر ۔ چھلنی ۔ چھنی ۔ مؤنث ۔

بادپاے اصطلاح ۔ بقول بہار ۔ ہر چیز تند و تیز رو عموماً و اسپ خصوصاً (باقر کاشی سہ) شوق نگر کہ دل ز پے خیزد و پیشتر رسد ٭ نامہ بدست اگر دہم نالۂ بادپاے را ٭ مؤلف عرض کند کہ حرفی نیست کہ تحتانی زائد بر لفظ بادپا زیادہ کردہ اند ۔ (اردو) دیکھو بادپا ۔

بادپر اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و ناصری و جامع و رشیدی ۔ با باے فارسی (۱) بر وزن و معنی دوم بادبر است و آن شخصی باشد کہ پیوستہ حرفہاے دلیرانہ گوید لیکن کاری از و نیاید صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ کسی کہ فخر کند و منصب خود بر مردم عرض نماید کہ بعربی فیاش گویند و فرماید کہ بعضی براے این معنی با موحدۂ دوم استعمال کنند ۔ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما مخفف بادپران است کہ می آید و حقیقت ماخذ بمصدر انجا مذکور شود و پس باید کہ بفتح باے فارسی خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے دوسرے معنے ۔ (۲) بادپر ۔ بقول برہان و جامع چوبی را گویند کہ سر آن از دیوار عمارت بیرون باشد ۔ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد بخیال ما قلب پر باد باشد بہ ضم باے فارسی یعنی پر از باد یا پر شدہ از باد و جاد ارد کہ لفظ پر را امر حاضر پریدن گیریم کہ بضم اول بمعنی پر شدن آمدہ (اسم مفعول ترکیبی) و کنایا ز چوبی کہ

سرآن از دیوار عمارت بیرون باشد و از ہم
جانب ہوا بر و رسد معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) وہ لکڑی جس کا سر عمارت
سے باہر نکلا ہوا ہو۔

(۳) بادپر۔ بقول برہان چوبی کہ دو سر
آن در دیوار عمارت نصب کنند۔ مؤلف
گوید کہ مبدّل (بادبُر۔ بباے عربی) باشد بمعنی
برندۂ باد کہ داخل است در بیان باد۔
(اسم فاعل ترکیبی) حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
وہ لکڑی جو اسکی دونون جانب سے دیوار
عمارت مین نصب کی گئی ہو۔ مؤنث۔

(۴) بادپر۔ بقول برہان و ناصری و جامع
چوبکی کہ طفلان ریسمان بران پیچند و از دست
گذارند تا بر زمین گردان شود۔ صاحب
رشیدی فرماید کہ بعضے این لفظ را بدین معنی
بباے دوم تازی استعمال کنند۔ مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مبدّل
بادبر باشد کہ بموحدہ دوم گذشت چنانکہ
تب و تپ و ماخذ آن ہمدر آنجا مذکور
(اردو) دیکھو بادبر کے تیسرے معنے۔

(۵) بادپر۔ بقول ناصری کاغذ باد را گویند
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی پرندہ بہ ہوا پس باید کہ بہ فتح باے فارسی
خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے پہلے معنے۔

(۶) بادپر۔ بقول رشیدی۔ مرادف بادفر
و بادفرہ۔ و بادپرک۔ بمعنی بادزن بزرگ
کہ از سقف خانہ آویزند و فرماید کہ بعضے باے
دوم را ہم عربی گیرند مؤلف عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پر کنندہ و
مملو کنندۂ ہوا کہ پریدن بالضم بمعنی پر و مملو
کردن آمدہ پس باید کہ بضم باے فارسی
خوانیم (اردو) پنکھا دیکھو بادبیزان۔

(۷) بادپر۔ بقول صاحب رشیدی چوبکی

یا چرمی مدوّر کہ میان آن سوراخ کنند و ریسمان
درآن گذارند و چون بکشند بگردش درآید
وبعربی آن را خذروف خوانند و
فرماید کہ بفتحِ باے دوم را ہم عربی گیرند۔
مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ بمعنی پرباد
باشد بہ ضم باے فارسی (اردو) پھرکی۔
بقول آصفیہ گول اور چھوٹی سی پھرنی یا پھرکی جس کو بچّے گھماتے ہیں
بادپران اصطلاح۔ بقول برہان بہ تشدید
راے قرشت (ا) بمعنی بادبر است (بموحّدہ
دوم) وآن شخصے باشد کہ پیوستہ از خود گوید
صاحب جامع بذیل بادپر ذکر این کردہ و
بقول ناصری کسے کہ دعوی بے معنی کند و با جُبن
خود را شجاع داند و بقول سروری کنایہ باشد از
خوشامد گوے و کسے کہ اقوالش ہمہ بے افعال
باشد و بقول صاحب رشیدی خوشامد گویان۔
(بالف و نون جمع) چنانکہ ظہوری گوید (ے)
در کوے تو پرواز کنان بلبل و قمری ؎ گل بادپران
سرو ہوادار ندارد ؎ مخفی مباد کہ درین شعر
بمعنی واحد است نہ جمع و بقول بہار کنایہ از
خوشامد گوی ولاف زن (مخلص کاشی ے)
این آہ کشان در دل افسردہ بہ تزویر ؎ در
دعوی آتش نفسی بادپرانند ؎ (شفیع اثر ے)
ہرکجا بادپرانیست درین جوز زمان ؎ بمیان
سنگ قناعت چو فلاخن دارد ؎ صاحب
بحر فرماید کہ بمعنی خوشامد گوی و مرادف بادپر
کہ گذشت) و بقول مؤید کسے را گویند کہ ہمہ
روز فخر کند و منصب خود ہر دم عرض نماید
و ہیچ کار از و نیاید۔ غالب دہلوی بر صاحب
برہان اعتراض کند و گوید کہ بادپران بمعنی مردم
از ستائے و خوشامد گوی باشد و بس نہ شخصی کہ
پیوستہ از خود گوید۔ مؤلف عرض کند کہ
معنی خوشامد گو تحقیق است و نظر بر صراحت
مزید کہ صاحبان ناصری و سروری کردہ اند
کسے ہم باشد کہ لاف و گزاف کند تکلیف کسے یہ نیست

معنی بیان کردہ برہان حقیقت معنی لفظ را نمی گشاید معنی لفظی این پرانندہ باد یا پر باد پرانندہ ہم فاعل ترکیبی است از پرانیدن و کنایہ باشد از لاف و گزاف کہ سخنان ہوائی گوید کہ بے تحقیق و خلاف اصلیت باشد و خوشامد کردن ہم داخل آنست و باد بمعنی سخن ہم گذشت و بادپر کہ بہمین معنی گذشت مخفف این یا این مزید علیہ آن۔ (اردو) خوشامدی۔ ڈینگ کی لینے والا۔ ڈینگ مارنے والا۔ (دیکھو بادپر کے دوسرے معنے)

(۲)۔ بادپران بقول صاحب ناصری بمعنی کاغذ باد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ خلاف قیاس نیست و بہ تحقیق مؤلف مزید علیہ بادپر بالف و نون زائد کہ بادپر بہمین معنی بر معنی پنجم گذشت و صراحت ماخذ ہم در انجا کردہ ایم یعنی پرندہ بر ہوا (اردو) دیکھو بادپر (ہردو بائے موحدہ) کے پہلے معنے

(۳) بادپران۔ بقول ناصری بازیچہ ایست طفلان را۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد۔ مؤلف گوید کہ خلاف قیاس نیست ہمین معنی بمعنی چہارم بادپر گذشت و صراحت ماخذ ہم در انجا کردہ ایم و این مزید علیہ آنست (اردو) دیکھو بادپر (ہردو بائے موحدہ) کے تیسرے معنے۔

(الف) بادپرانیدن	مصدر اصطلاحی
(ب) بادپرانی	صاحب آصفی ذکر
(ج) بادپرانی کردن	(الف) کردہ از معنی

ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) خوشامد کردن (۲) لاف و گزاف زدن است و سندش ہمان کہ بمعنی اول بادپران گذشت و (ب) بقول بحر و ارستہ (۱) ہرزہ گوئی و لاف زنی و (۲) خوشامد کردن مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر (الف) باشد و بس (شفیع اثر سلمہ) ہر کجا بادپرانی است

دریں جز و زمان ؎ بمیان سنگ قناعت چو فلاخن وارد ؎ وارستہ فرماید کہ (۳) ضراط زدن ہم مؤلف عرض کند کہ مقصودش از ضراط زنی باشد کہ حاصل بالمصدر ضراط زدن است دیگر ہیچ خان آرزو در چراغ ہدایت بر ہرزہ گوئی و لاف و گزاف قانع و جا دارد کہ در سند شفیع اثر یاے وحدت گیریم اندرین صورت سند مذکور متعلق باین معنی نباشد و (ج) التجویل بحر (۱) ہرزہ گوئی و لاف و گزاف نمودن و (۲) گوز زدن و بقول بہار باصطلاح اوباشان گوز دادن مؤلف گوید کہ (۳) بمعنی خوشامد کردن ہم زیرا کہ خوشامد در معنی (ب) داخل است و بر بادپیران ہم گذشت کہ خوشامد گو را گفتہ اند (ملا طغرا ؒ) بغیر سرناے گلویش ساز دیگر کوک نیست ؎ از نے انبان شکم چون بادپیرانی کند ؎ (اردو) (الف) (۱) خوشامد کرنا۔ (۲) لاف مارنا (ب) (۱) لاف زنی بیہودہ گوئی ہو (۲) خوشامد (۳) گوز مارنا گوز اڑانا (حاصل بالمصدر) (ج) (۱) لاف مارنا (۲) گوز مارنا۔ پادنا۔ (۳) خوشامد کرنا۔

بادیروا اصطلاح۔ بہ ہر دو دال مہملہ۔ بقول صاحب شمس سلطان۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت بہ واو ششم بعوض دال مہملہ بمعنی دیگری آید ولیکن آنچہ صاحب شمس بہ دال مہملہ ششم بمعنی سلطان نوشتہ اعتبار را نشاید بے توجہی صاحب شمس یا غلطی کاتبین در بسیاری از لغات این قسم تصرف کردہ۔ خدا بیش بیامرزد (اردو) دیکھو بادیروا۔

بادیرک اصطلاح بقول صاحب شمس کاغذ باد باشد۔ صاحب رشیدی این را

مرادف بادپر گفته که گذشت وصراحت بیانش
بر بادپر مذکور مؤلف گوید که با بر بادبرگ
که بکاف فارسی گذشت همین معنی را معه ماخذش
بیان کرده ایم وجا دارد که این را مستدل
آن گیریم که موحده بباے فارسی بدل شود
وتبدیل کاف عربی هم به کاف فارسی آمده
چنانکه تب وتپ وکند وگند وهمین لغت
به همین معنی به موحده دوم وکاف عربی هم گذشت
(اردو) دیکھو بادپر کے پہلے معنے۔

بادپرو | اصطلاح ـ بقول صاحب شمس لغت
فارسی است بمعنی بادپرک ـ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد وسند استعمال هم
پیش نشد وتبدیل کاف به واو هم نیامده پس
حزین نباشد که بے تحقیقی صاحب شمس یا تصحیف
کاتبین این لغت را قائم کرد (اردو) دیکھو
بادپرک ـ

بادپروا | اصطلاح ـ بقول برهان ومجر وجامع
وناصری و رشیدی وجهانگیری وسراج بفتح
باے فارسی وسکون راے قرشت و واو
بالف کشیده (۱) خانه را گویند که بادگیر داشته
باشد وبعض محققین مطلق جاے را هم گفته اند
که دران گذرگاه باد بود ـ صاحب ناصری
صراحت کند که این را بادخوان و بادخن و
بادخون هم گویند مؤلف عرض کند که پروا
بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی و واو به
الف کشیده بمعنی طاقت و رغبت وسیل و
سروبرگ وپرواز آمده پس این اصطلاح اسم فاعل ترکیبی باشد
بمعنی پرواز باد دارنده یا میل و طاقت باد دارنده یا سروبرگ
باد دارنده وکنایه از خانه وجایے که دران بادگیر یا گذرگاه باد بود
(اردو) وه مکان جس مین روشن دان یا دریچه ہو
(۲) بادپروا ـ بقول برهان وسراج گذرگاه باد
دروزنی که بجهت آمدن باد گذارند صاحب سروری
گوید که روزنیکه درعمارت بطرف باد نهند
وصاحب رشیدی فرماید که گاهی دوچوب بشکل

صلیب دران گذارند تا حیوانات در رونیایند
صاحب جہانگیری براے این معنی از خاقانی سند
آوردہ (س) زخط استوا و خط محور فلک
را تا صلیب آید ہمی پیدا ہمی از تثلیث کجا سعد فلک
راست ہا بتربیع صلیب باد پروا ہا سزد گر
راہب اندر دیر ہرقل ہا کند تسبیح این ابیات
غرا ہا مؤلف عرض کند کہ ماخذے کہ بر معنی
اول بیان کردہ ایم متعلق باین معنی ہم باشد
(اردو) وہ روزن یا دریچہ یا روشندان
جو ہوا کے لئے بناوین ۔

(۳) باد پروا ۔ بقول برہان و بحر و جامع
بمعنی بے تفاوت یعنی شخصی کہ پیش او ہمہ چیز
مساوی باشد و بقول ناصری شخص بے پروا
۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم با صاحب
ناصری اتفاق دارند و معنی لفظی این توجہ بہ
ہوا دارندہ کنایہ از بے توجہ ۔ مخفی مبادکہ
پروا بمعنی توجہ آمدہ و جا دارد کہ معنی اول الذکر
ہم ازین کنایہ پیدا شود یعنی کسے کہ بے پروا ست
تفاوت اشیا را خیال نمی کند و امتیاز ندارد
(اردو) گھوڑے اور گدھے کو ایک سمجھنے
والا ۔ اچھے اور برے میں فرق نکرنیوالا ۔ بے پروا

بادپیرہ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و سروری
وسراج و ناصری بفتح باے فارسی و راے قرشت
تراشۂ چوب را گویند کہ در وقت تراشیدن
چوب بریزد ۔ صاحب رشیدی این را مرادف
بادپیر گفتہ کہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم صاحب
جامع بذیل بادبیرہ (کہ بہر دو موحدہ گذشت)
متفق با برہان ۔ مؤلف عرض کند کہ ہاے
ہوز در آخر براے نسبت است یعنی منسوب
بہ بادپیر مقصود اینست کہ چنانکہ کاغذ باد در
ہوامی پرد ہمچنان تراشۂ چوب ہم در ہوامی پرد
دیگر ہیچ ۔ (اردو) لکڑی کا برادہ جو آرہ
کشی کے وقت گرتا ہے ۔ مذکر ۔

بادپران اصطلاح ۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان

کنایہ از خوشامدگوی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ مؤلف گوید کہ ہمان بادپیران باشد کہ بہ راے مہملہ گذشت غلطی کتابت بیش نیست کہ مہملہ را منقوطہ کرد۔ (اردو) دیکھو بادپیران کے پہلے معنے۔

بادپس پشت بقول بحر و ضمیمۂ برہان و ہفت و انند باد مغربی را گویند کہ بعربی دَبُور خوانند صاحب ہفت صراحت کردہ کہ بکسر دال مہملہ و ضم باے فارسی است۔ بخلاف صبا مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب بالفتح بادپس پشت یعنی بادیکہ از مغرب بطرف مشرق وزد خلاف صبا و ازین جہت صبا را قبول گویند پس استعمال این بمعنی حقیقی است (اردو) پچھوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث دبور۔ باد قبلہ۔ پچھم کی ہوا۔

بادپس دست اصطلاح۔ بقول مؤید بادی کہ از سوی قبلہ آید و بتازیش دبور خوانند و فرماید کہ در صراح ترجمۂ دبور باد پس پشت گفتہ و در تاج اسامی معنی دبور بادیکہ از سوے قبلہ آوردہ پس باد پس پشت بدین طریق بود کہ روسوی مشرق آوردہ باشد و آنرا باد مغربی نیز گویند چنانکہ در صراح معنی صبا (باد برین) می گویند و در تاج اسامی ترجمۂ صبا آوردہ کہ بادیکہ از پس پشت آید چون روی بقبلہ آری۔ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (باد پس دست) را مرادف (باد پس پشت) گرفتن خلاف قیاس است۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند تصحیف است دیگر ہیچ۔ (اردو) دیکھو بادپس پشت۔

بادپشت دست اصطلاح۔ بقول بہار صدمۂ پشت دست است (سنجر کاشی ؎)
از باد پشت دست تو بر سینۂ جہان ؛ چون نہ آسمان

فتادہ بہ یکبار بر قفا ۱۲ صاحب انند بدلیل
بادؔ ذکر این کردہ بخیال **مؤلف** بادِ دریخا
بمعنی پانزدہم اوست (اردو) پشت
دست کا صدمہ۔ مذکر۔ اُلٹے ہاتھ کا دھکا۔

بادپیچ | اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر
بر وزن مارپیچ ریسمانی کہ در ایام عید و جشن
از جائی آویزند و زنان و کودکان بران
نشینند و در ہوا آیند و روند و فرماید کہ بہ
این معنی بجاے حرف ثالث زاے نقطہ دار
ہم آمدہ۔ صاحب ناصری بذکر این فرماید کہ
بعضے این را اورک گویند۔ خان آرزو
در سراج نوشتہ کہ بکرمانی این را کواچو و
باصفہانی چنچولی و در ادات الفضلا بازپیچ
آوردہ بزاے معجمہ۔ صاحب سروری بذکر
این گوید کہ در بعض زبانہا کاز خوانند مرادف
بازپیچ (البو المثل ۵) ز تاک خوشہ فروہشتہ
و زباد توان ۱۲ چو ہندوانی بر بادپیچ بازیگر
صاحب رشیدی فرماید کہ درین شعر بادپیچ
بمعنی ریسمان طناب بازان معلوم می شود
۔صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ این
ہمانست کہ بعربی ارجوحہ نام دارد بضم
ہمزہ و سکون را و ضم جیم و سکون واو و فتح
حاے حطی۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیچندۂ باد بمعنی طی کنندۂ
باد کہ پیچیدن بمعنی نوردیدن وطے کردن
آمدہ و کنایہ از ارجوحہ کہ باد را طے کند
(اردو) جھولا۔ اسم مذکر۔ دیکھو اورک۔

بادپیچیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
و بہار۔ معروف۔ صاحب آصفی از معنی
ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ (باد پیچیدن
در چیزے) پر شدن باد است دران چیز
چنانکہ شیخ شیراز گوید (۵) چو باد اندر
شکم پیچد فرو ہل ۱۲ کہ باد اندر شکم باریست
بر دل ۱۲ (اردو) ہوا بھر جانا۔

بادپیرا اصطلاح۔ بقول مؤید چوبکی باشد
کہ بچگان بدان بازی کنند۔ دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف**
گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض
کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر
پیراستن ومعنی لفظی این صاف وپاک کنندۂ
باد (اردو) لٹو۔ مذکر۔ دیکھو بادافرہ۔

بادپیش اصطلاح۔ بقول بحر وضمیمۂ برہان
وشمس بادشرقی کہ بعربی قبول خوانند۔ صاحب
ہفت بکسر دال مہملہ نوشتہ فرماید کہ باد صباست
مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است و
فارسیان بفک اضافت بر زبان دارند
ومقابل بادپس پشت است واشارہ اینہا
ہم درآنجا مذکور (اردو) باد صبا۔ اسم
مؤنث۔ دیکھو بادبرین۔

بادپیما اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع
ومؤید۔ باباے فارسی (۱) مردم مفلس و
لاآبالی **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی بے حاصل وناکام یعنی
کسے کہ باد را پیماید حاصلی نیابد وذکرش بر معنی
پنجم می آید پس این کنایہ باشد از مفلس۔
(خواجۂ شیراز ؒ) چو باحریف نشینی وبادہ
پیمائی ٭ بیاد آر محبان بادپیما را ٭ جا دارد
کہ ازہمین سند معنی چہارم ہم گیریم (اردو)
مفلس۔ بقول آصفیہ۔ نادار۔ بے زر۔ دیکھو
بادبدست۔ لاآبالی۔ بقول آصفیہ۔ عربی بیڈر
بے خوف۔ بے باک۔ دلیر۔ (وزیر ؒ)
ملادے لب سے لب ساقی لگادے منہ
سے منہ ساقی ٭ ہیں رند لاابالی ہوں تو
مست لاابالی ہے ٭ آپ ہی نے لفظ لاابالی
پر۔ غافل۔ بے پروا۔ بے شرم کا بھی ذکر کیا ہے
(۲) بادپیما۔ بقول برہان وبحر وجامع ومؤید
۔ بے فائدہ گوے و دروغ گوے۔ بہار برباد
پیماے گوید کہ ہرزہ گوی وہرزہ گار **مؤلف**

عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندهٔ
باد کنایه از کسے که کار بے فائده وبے حاصل
کند و دروغ گو هم داخل همین معنی است۔
آنانکه برمعنی پنجم خامه فرسائی کرده اند پے به
حقیقت نبرده اند سند این از استاد لبیبی
هم در انجامی آید (اردو) فضول باتیں
کرنے والا۔ جھوٹا۔

(۳) بادپیما۔ بقول برهان وبحر وجامع ومؤید
کنایه از اسپ واستر وشتر تیز رفتار مؤلف
گوید که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندهٔ
باد وکنایه از سبک سیر وتیز رو ومرادف
بادپا که گذشت ولیکن اسپ واستر وشتر
تیز رفتار را نام نباشد بلکه صفت شان حقیقی
است که سند استعمال پیش نشد (اردو)
دیکھو بادپا کے پہلے معنے۔

(۴) بادپیما۔ بقول برهان وبحر وجامع ومؤید
مردم سیاح وبیابان گرد مؤلف گوید که
اسم فاعل ترکیبی است وبدین معنی کنایه باشد
که سیاح وبیابان گرد گویا پیماینده باد است
(اردو) سیاح۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ سیاحت
کرنے والا۔ جہان گرد۔ سیر کرنے اور پھرنے
والا۔ اسم مذکر۔

(۵) بادپیما۔ بقول سروری بیفائده وبی حاصل
(استاد لبیبی ؎) یکے بادپیماے کم زن بود
که از کینه با خویش دشمن بود مؤلف
عرض کند که بادپیمودن کنایه باشد از کار
بے حاصل کردن واین اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی ناکام۔ طرز بیان صاحب سروری
اسم فاعل ترکیبی را ظاهر نمی کند وسندیکه پیش
کرده اش بکار ما می خورد۔ صاحب مؤید این
را بمعنی بیفائده گو آورده واین موافق قیاس
است وهمانست که برمعنی دوم گذشت۔
(اردو) دیکھو بادپیما کے دوسرے معنے۔

(۶) بادپیما۔ بقول شمس ومؤید بمعنی شراب خوار

مؤلف عرض کند کہ مخفف بادہ پیما باشد بحذف ہاے ہوز کہ باد بمعنی شراب گذشت - اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ شراب وکنایہ از شراب خوار (اردو) شراب خوار شرابی

(۷۵۲) **باد پیما شدن** | مصدر اصطلاحی بمعنی کار بے حاصل کردن و مرتکب کار بے کار شدن (صائب ؎) چون صنوبر باد پیما گر سراپا دل شود ؛ میوۂ مقصود ہیہات است ازو حاصل شود ؛ (اردو) بے نتیجہ کام کرنا - ہوا مٹھی میں بند کرنا - دیکھو آب پیرو پیمودن -

(۷۵۳) **باد پیمائی** | اصطلاح - بزیادت یاے مصدری در آخر شامل باشد بر ہمہ معانی مصدری باد پیما (ظہوری ؎) مدعی را نشۂ بیحاصلی حاصل نشد ؛ باد پیمائی ازو در بادہ پیمائی سیاد ؛ (ولہ ؎) یکی در باد پیمائی یکی در بادہ پیمائی ؛ چنین بود است دائم راہ و رسم چرخ مینائی ؛ (نظامی ؎) زحل از دلو با قوی زائی ؛ خصم را داوہ باد پیمائی ؛ (اردو) مفلسی - دروغ گوئی - بے حاصلی تیز رفتاری سیاحت - شراب خواری - مؤنث -

باد پیمودن | مصدر اصطلاحی بقول برہان و بحر و مؤید (۱) کنایہ از کارہاے بے نفع و بیہودہ و بیفائدہ کردن (۲) سخن غیر محقق گفتن (۳) شراب خوردن - صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و شمس بمعنی اول کافی (سروری ؎) پدر مدتی آہن سرد کوفت ؛ تو در باد پیمودنی صبح و شام ؛ مؤلف عرض کند کہ ہر قدر معانی کہ بر لغت (باد پیما) گذشت درہمین مصدر باشد کہ این اصل است و آن اسم فاعل ترکیبی و از حاضرین محققین بالاتسامح کردہ اند و بمعنی باد پیما غور نفرمودہ اند (اردو) مفلس ہونا - جھوٹ بولنا - بے فائدہ کام کرنا - تیز چلنا -

سیاحت کرنا۔ شراب پینا۔

بادتازیانہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی یعنی ہوائی کہ بضرب تازیانہ بحرکت آید (شانی تکلو ۵) آن دم قیامت است کہ آرمی بجست وخیز ٭ از بادتازیانہ چو آتش سمند را ٭ (اردو) وہ ہوا جو کوڑے کے ضرب سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

بادتخم اصطلاح۔ بقول برہان وجامع و سروری وہفت بروزن چارتخم رازیانہ را گویند کہ بادیان باشد صاحب محیط ذکر این کردہ حوالہ بادیان کند وبر بادیان فرماید کہ این را در سیستان بادتخم نامند مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این بر (اقومارثون) کردہ ایم۔ صاحب شمس صراحت کردہ کہ این دارو براے دفع باد مفید است بخیال ما مقصودش غیر از بادشکم نیست کہ ریاح باشد از اینجاست کہ اہل سیستان این را بادتخم نام نہادند یعنی تخمی کہ بادشکم را نافع۔ قلب اضافت تخم باد وبعضے از معاصرین برانند کہ چون درخت بادیان گل برآرد وثمر پیدا کند بشکل تخم در خوشہ ہا جاگیرد وچنان نازک باشد کہ از ہوا بریزد۔ پس ہمین است وجہ تسمیہ این واللہ اعلم (اردو) دیکھو اقومارثون

(۱) بادتفک | **(۲) بادتفنگ** اصطلاح۔ بہار ذکر ہر دو کردہ ازمعنی ساکت دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ وصاحب انند بذیل باد ذکر (۲) کردہ۔ ہر دو محققین از این ہمین سند آرند (۵) ہیچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جایش ٭ نہ چو گنجشک کہ افتد بہ دم بادتفنگ ٭ بہار در مصرع دوم این شعر (بادتفک) بدون نون نوشتہ و صاحب انند (بادتفنگ) بنون نقل کردہ للہ العجب چہ تصرف ہا کردہ اند۔ بہ تحقیق ما

(بادتفنگ) بادیست کہ بضرب تفنگ بحرکت آید
مرکب اضافی ـ محقق ہندنژاد (تیک چند بہار)
این را در کلام ابن یمین بحذف نون یافته
باشد کہ دست متصرف کاتبش تحریفی کرده
بیچاره دانست کہ (بادتفنگ) ہم باستناد
این شعر اصطلاح زبان فارسی است و سکوت
محققین را اعتنا نکرد و بادتفنگ را ہم بزیادت
نون ذکر کرد ـ بخیال او (۱) مخفف (۲) باشد
و بہ تحقیق ما (۱) اصل است و (۲) تصحیف
بہار (اردو) وہ ہوا جو ضرب بندوق سے
متحرک ہو ـ مؤنث ـ

بادتند استعمال ـ بقول اند بحوالہ فرہنگ
فرنگ تند باد و طوفان و گردباد ـ دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و محقق
ہندنژاد بہ معنی حقیقی غور نفرمود ـ ہر بادتند
طوفان و گردباد نباشد ـ بہ تحقیق ما بادے
کہ بہ تندی وزد آنرا بہ ترکیب توصیفی بادتند
گفته اند و عموماً طوفان باد تندتر باشد و
بادگرد ـ بادیست مخصوص کہ تعریفش بجای
خودش می آید (انوری ـ) تا بود تیره خاک
و صافی آب کو تا بود باد تند و تیز آذر ہا ـ
(ولہ ـ) آب چشم و آتش دل نزہت جان
می برد ہمچو باد تند کاه از روی خاک اندر فضا
(اردو) تند ہوا ـ تیز ہوا ـ مؤنث ـ صاحب
آصفیہ نے تند اور تیز کا ذکر فرمایا ہے ـ

بادتنگ بستہ اصطلاح ـ بقول بحر اسپ
را گویند و بقول ضمیمہ برہان و جہانگیری کنایہ
باشد از اسپ (امیر خسرو ـ) چو شہ آن دیده
بادتنگ بستہ چو صبا را بر دو کانہ تنگ بستہ
مؤلف عرض کند کہ تنگ بقول برہان نوار
کہ بر زین اسپ مضبوط کنند و دوالی کہ بدان
بار بر پشت باردار محکم سازند (الخ) بخیال ما
تنگ اسپ معروف است کہ بوسیلہ آن زین
بر پشت اسپ قرار گیرد و اندرین صورت

معنی لفظی این ہوائی کہ بر تفنگ بستہ باشند
وکنایہ باشد از اسپ (اردو) دیکھو اسپ

بادتیر اصطلاح۔ صاحب بہار عجم ذکر این
کردہ وصاحب انند نیز ہمین باد این را آوردہ
ہردو از صراحت معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ از قبیل باد تفنگ مرکب اضافی باشد
کہ گذشت مراد از ہوائی کہ بضرب تیر بحرکت
آید (ش) باد تیرت غنچۂ دل را نواخت ؎
روظہوری دربر جگر پیکان شکن ؎ (اردو)
وہ ہوا جو تیر چلانے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

(الف) **بادجستن** مصادر اصطلاحی۔ صاحب
(ب) **بادجنبیدن** بحر عجم نسبت (الف)
بر معروف قانع و بہار و صاحب انند ہم نسبت
ہردو۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی وزیدن
باد وحرکت کردن آن و در (الف) اشارہ
بہ تیزی باد برخلاف (ب) (انوری ش)
برآستانۂ قدرش قضا نیارد گفت ؎ کہ جست
باد کمان ونشست گرد ضمیر ؎ (میر معزی ش)
باد نصرت جست تا شد بیز او شد بادپاے ؎
آب بدعت رفت تا شمشیر او شد آبدار ؎
(خسرو ش) کہ میراند جنیبت را کہ میدان
عنبرآگین شد ؎ کدامی باد می جنبید کہ بوی
یاسمین آمد ؎ (اردو) ہوا تیز چلنا۔ ہوا چلنا

بادجنوب اصطلاح۔ بقول غیاث وانند
بادیست مخالف مزاج آدمی چنانکہ در کتب
طبیہ مذمت آن بسیار مذکور است مؤلف
عرض کند کہ بر (باد برین) اشارہ این کردہ ایم
مرکب اضافی است بمعنی حقیقی ضد باد شمال
(اردو) وہ ہوا جو جنوب کی سمت سے
چلتی ہے جو اطبا کی تحقیق میں انسان کے
مخالف مزاج ہوتی ہے (مؤنث)۔

بادجہیدن مصدر اصطلاحی بقول صاحب
بحر عجم معروف۔ صاحب آصفی ہم ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ

مرادف (بادجستن) باشد که گذشت (ابوالفرج رودکی ۵) این باد نمی جهد بدانجا که تو لی ثر این آب نمی رود بجوی دیگر ۱۲ (اردو) دیکھو بادجستن۔

بادچشم | اصطلاح۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است یعنی پلک چشم۔ عرب این را جفن گویند۔ **مولّف** عرض کند که معنی لفظی این باد سبک است نازک که از حرکت چشم وزد۔ جا دارد کنایه از حرکت پلک چشم ولیکن استعمال فارسیان بمعنی بیان کردهٔ صاحب شمس از نظر ما نگذشت و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم هم بزبان ندارند۔ استعمال این بمعنی حقیقی علیحده ندارد چنانکه ما در کلام خود گفته ایم (۵) بادچشم توتیا سازد غبار راه را ۱۲ آب چشم ز آتش عشق تو دریا می کند ۱۲ مقصود ما از بادچشم درینجا هواست که بحرکت پلک متحرک شود تا آنکه سند ادعاے صاحب شمس بدست نیاید اعتبار را نشاید (اردو) پلکون کی حرکت کی ہوا۔ مونث۔

بادحکّه | اصطلاح۔ بقول اسند بحوالهٔ غیاث بکسر دال و کسر حاے حطی و تشدید کاف تازی لغت فارسی است بمعنی شهوت۔ باد زنان و این مرکب است چه حکّه بمعنی خارش و چون باد در روح در عروق و اعصاب اندام زنان ممتلی می شود حالتی مثل خارش بهم میرسد مولّف عرض کند که باد بمعنی تندی و تیزی بر معنی ششم گذشت پس مرکب اضافی باشد بمعنی تیزی خارش و آنانکه باد را بمعنی مرض گرفته اند چنانکه بر معنی شانزدهم باد مذکور شد پیش شان معنی لفظی این مرض خارش باشد۔ باقی حال استعمال این بمعنی خاص محتاج سند استعمال است۔ معاصرین عجم بزبان ندارند (اردو) عورتون کی شهوت۔ صاحب آصفیه نے حکّه پر فرمایا ہے۔ اسم مونث۔ النگ ستی۔ باد۔ شهوت۔ دکن مین یه لفظ مخصوص ہے۔

عورتون کی شہوت کے لئے ۔

بادخام | اصطلاح ۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است وعلتی است معروف که در جسم اسپان عارض شود۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند که خارش اسپان را متقدمین بادخام می گفتند که مرض بادی است که خارش پیدا می کند در جلد وگویند که چون ہضم صالح نشود از ہضم غیر صالح این مرض عارض شود۔ فارسیان صالح را پختہ وغیر صالح را خام گویند و از بادخام اشارہ بسوی ہمان است (اردو) گھوڑون کی کھجلی (مؤنث) گھوڑون کا جلدی مرض جس سے جلد پر چٹے پڑ جاتے ہین ۔

بادخامہ | استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید که مرکب اضافی است بمعنی حقیقی کنایہ از بادے که بحرکت قلم متحرک شود که ہواے نازکی است (امیر خسرو ۵) نگاہ مدح تو از بادخامۂ خسرو ٭ ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ٭ وجا دارد که در اینجا باد را بمعنی صدمہ یا شدت وبسیاری گیریم که بر معنی پانزدہم و ہفدہمش گذشت صاحب انند بذیل لفظ باد ذکر (بادخامہ) کردہ است واز معنیش سکوت ورزیدہ (اردو) وہ ہوا جو قلم کی روانی سے متحرک ہو۔ مؤنث

بادخان | اصطلاح ۔ بقول برہان ورشیدی وسراج باخاے نقطہ دار بر وزن آسمان بادگیر وگذرگاہ باد باشد مطلقا خواہ در بلندی خواہ در پستی صاحب جامع فرماید ہر خانۂ که بادگیر داشتہ باشد بہار گوید که ظاہرا باصطلاح مکان اسفل را گویند ودر اصل خانۂ باد بود که بقلب استعمال کردہ اند مؤلف عرض کند که قلب محض نیست بلکه تخفیف ہم که اصل این (خانۂ باد) ہم بود وقلب این بادخانہ ومخففش (بادخان) ہاے ہوز حذف شد (کسائی ۹) عمر چگونہ

جہد از دست خلق بہ باد چگونہ جہد از باد خان
نسبت معنی بیان کردہ صاحب جامع مشتاق با
سند استعمال باشیم ولیکن خلاف قیاس نیست
(اردو) (۱) وہ دریچہ یا روشندان جو ہوا کے
لئے مکان مین بنایا جاے (۲) وہ مکان جس مین
دریچہ یا روشندان ہو (مذکر)

بادخانہ اصطلاح۔ بقول سروری و رشیدی
وشمس بمعنی بادگیر مؤلف عرض کند کہ اصل
بادخان وحقیقت ماخذ این ہمدرانجا مذکور
(اردو) دیکھو بادخان۔

بادخانی اصطلاح۔ بقول سروری نام
چشمہ ایست درحوالی دامغان ومشہور است
کہ اگر خرقہ نجس دران اندازند طوفان باد
شود۔ صاحبان برہان وجامع ومؤید ذکر
این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ
ارباب مسالک وممالک بران متفق اند و
شیخ آذری در عجائب الدنیا نیز آوردہ

صاحب ناصری فرماید کہ صحت این چشمہ مشہور
است وصاحب جہانگیری فرماید کہ شیخ آذری
درکتاب غرائب الدنیا وعجائب العلیا نظم
فرمودہ (ع) شہر قومش کہ دامغان دانندش
قریہ ہست کش ہوا خوانند ۞ ہست مشہور
از آن ہر از مقام ۞ چشمہ آب بادخوانی نام
۞ ار زنی حائض از رکوی پلید ۞ اندر ان
افگند کسی کہ رسیدہ ۞ از حوالی آن برآید باد ۞
برکند بادخاک از آن بنیاد ۞ مؤلف عرض
کند کہ بہ یاے نسبت منسوب بہ بادخان است
یعنی چیزی کہ نسبت دارد بدریچہ ہوائی بیخیال
مادرین چشمہ کان گوگرد است و آتش
جوش خیزد ازانجاست کہ صاحب ناصری صراحت
کردہ کہ صحت این چشمہ معروف۔ آنانکہ از
خرقہ نجس این را محفوظ کردن می خواہند و
بطوفان باد می ترسانند۔ فعل شان خالی از حکمت
نیست نمی خواہند کہ این چشمہ سفتم را نجس و

ناپاک کنند و نمی خواہند کہ کار جامہ شوئی از و گیرند مقصود شان جز این نباشد کہ غسل بیماران را مخصوص باشد و بس (اردو) حوالی دامغان میں ایک مشہور چشمہ ہے جسکو فارسیون نے بادخانی سے موسوم کیا ہے اور یہ بات مشہور ہے کہ جو شخص اس چشمہ میں غسل کرتا ہے صحیح و تندرست ہوتا ہے۔ اس کا پانی پر بو ہے اور غالباً اوس میں گندہک کی کان ہے۔

بادخایہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرضی است معروف و استسقا را ہم گویند و این لغت فارسی است۔ صاحب فرہنگ آصفیہ کہ محقق زبان اردو ست ذکر این کردہ گوید کہ فتق و شقاق را گویند۔ تحقیق ما مرضی است۔ انسان و بہائم را کہ خایہ اش بزرگ شود و بس۔ استسقا را ازین مرض تعلقے نیست و شقاق ہم غیر متعلق ازین۔ کہ آن مرض جلد است کہ جلد شق شود تحقیق اطباے فرنگ آنست کہ بزرگی و کلانی خایہ یا از آب باشد یا لحم۔ و صاحب غیاث بر فتق فرماید کہ نام بیماریی کہ خصیہ کلان شود۔ و صاحب منتخب بر فتق گوید کہ باد در خصیہ پیدا آید بالجملہ بادخایہ مرضی است کہ ازان خایہ کلان شود و بہ انسان و بہائم عارض گردد۔ فک اضافت باشد و صراحت مزید بر (بادفتق) می آید (اردو) بادخایہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک بیماری ہے جس سے فوطے بڑہ جاتے ہیں۔ فتق۔ شقاق۔ گھوڑے کے فوطے بڑہنے کا مرض۔ اور ہماری تحقیق میں گھوڑون سے اسکی تخصیص نہین ہے۔ صاحب آصفیہ نے فتق پر فرمایا ہے کہ اسم مذکر۔ عربی ایک مرض کا نام جس سے آدمی کے خصیے یا فوطے بڑہ جاتے ہین۔

بادخزان اصطلاح۔ مرکب اضافی است

(۱۰۰۸)

بمعنی بادے کہ در موسم خزان وزد و خزان
فصلے است از فصول اربعہ کہ ترجمۂ آن بعربی
خریف است و تعریف گلشن بجاے خودش
می آید (انوری سے) تا زند باد خزان بر شاخہا
زرہا و درمہا تا کند باد صبا در باغہا نقش و
نگارہا (اردو) جاڑون کی ہوا جس سے
درختون کے پتے زرد ہو کر گر جاتے ہین - باد خزان
بھی کہہ سکتے ہین (فی البدیہہ حضرت جلیل
جانشین امیر مینائی سے) اُڑتے سر تن سے
ایسے جسطرح پتے جھڑا کرتے گلشن مین ہین کسی کی
تیغ مقتل مین چلی باد خزان ہو کر ہے

باد خن اصطلاح - بقول برہان بر وزن
بادزن (۱) رہگذر باد را گویند و بادگیر و
خانۂ بادگیر را ہم چہ خن بمعنی خانہ ہم آمدہ
صاحب سروری بذکر ہر دو معنی از حکیم لامعی
سند آرد (سے) وقت سحر بقطب فلک بر
بنات نعش چون باد خن شگفتہ در گلستان وطن

گردان بدان مثال کہ از کاغذ آسیاہا آرند
کودکان سوے بالا ز باد خن ہا صاحب جامع
بمعنی دوم قانع و فرماید کہ خانۂ کہ بادگیر داشتہ
باشد و صاحب رشیدی بمعنی اول - صاحب
جہانگیری بذکر معنی دوم از حکیم سنائی سند آوردہ
(سے) باش تا اعضاے خود بر خود گواہی زر حق
ہا باش تا بر کف نہندت نامہ سر و علن ہا دوانی
آنکہ کین رعونت بود خواب بہشتان ہا دوانی
آنکہ کین ترفع بود باد باخن ہا بخیال ما ازین
سند معنی اول پیدا است نہ معنی دوم - خان آرزو
در سراج گوید کہ مخفف بادخان است بمعنی بادگیر
و جاے وزیدن باد - مؤلف عرض کند کہ ما
بتعریف بیان کردہ خان آرزو اتفاق داریم
- بادگیر و جاے وزیدن باد ہر دو یکی است
و معنی دوم خصوصاً صرحتی کہ صاحب جامع
و جہانگیری نسبت معنی دوم کردہ بغلط می اندازد
حاصل اینست کہ باد خن مخفف بادخان و

بادخان مخفف بادخانہ باشد و بس و بادخانہ قلب اضافت خانۂ باد یعنی خانۂ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل شود و رہگذر باد و بادگیر نہ خانۂ کہ بادگیر داشتہ باشد اسناد استعمال کہ بالا گذشت مؤید خیال ماست (اردو) دیکھو بادخان ۔

بادخوار اصطلاح ۔ بقول شمس لغت فارسی است (۱) نام پرندہ ایست کہ او را بادخور را نیز گویند ۔ صاحب اننند بذکر معنی اول فرماید کہ (۲) نیز بادخایہ را گویند ۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار گوید کہ بادخور و بادخوار مرضی است مخصوص اسپ مؤلف عرض کند کہ ما در بہار عجم این را نیافتیم ۔ و محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند البتہ بادخورک بمعنی اول می آید و بادخوار ہم بہمین معنی خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال پیش شود و توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادخورندہ ۔ جانور کہ پرندۂ مخصوص باد بخود می کشد تعریف کاملش بر بادخورک می آید ۔ نسبت معنی دوم عرض می شود کہ مرض بادخایہ را بادخوار نام کردن خلاف قیاس است سکوت محققین و معاصرین عجم اجازت نمی دہد کہ این معنی را بدون سند استعمال تسلیم کنیم (اردو) (۱) دیکھو بادخورک (۲) دیکھو بادخایہ کا ترجمہ ۔

بادخوان اصطلاح ۔ بقول برہان و مجرد جامع و رشیدی و (جہانگیری در ضمیمہ) بادال معدولہ بر وزن شادمان کنایہ از مردم ہرزہ گوی و خوشامد گوے و معرف ۔ بہار گوید کہ شخصیکہ انساب مردم نام بنام یاد کند بر سبیل مدح و آن را در عرف ہند بھاٹ خوانند ۔ صاحب آصفی این را کنایۂ خوشامد گوئی قرار دادہ و بے تحقیق نبردہ یا کاتبش یاے زائد را یاے مصدری کرد و آنچہ بہار بھاٹ را ترجمۂ ہندی قرار دادہ است

غور طلب است بخیال مؤلف اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی بیان هوائی دارنده و کنایه از
هرزه گو و خوشامد گو دیگر هیچ (اردو) شیخی باز خوشامدی
هرزه گو - بقول آصفیه - فارسی بیهوده گو یاوه گو

بادخواندن مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بیشتر خموش پیش ما
اصطلاح (بادخوان) را پیش می کند مؤلف
عرض کند که اگر (بادخوان) را امر حاضر (بادخواندن)
گیریم شک نیست که این مصدر است بمعنی
حقیقی طلب کردن باد ولیکن (بادخوان) که
بمعانی اصطلاحی گذشت اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر (خواندن) که امر حاضرش (خوان)
را بالفظ باد مرکب کرده اند پس بوسیلهٔ استعمال
(بادخوان) مصدرش قائم کردن و ادعای
همه معانی مصدری داشتن که بذیل (بادخوان)
گذشت قابل غور - ازینجاست که محققین
فارسی زبان ذکر این مصدر نکرده اند و
معاصرین هم این مصدر یا مشتقاتش را بر
زبان ندارند - صاحب آصفی موجد ایست
ولیکن بے تحقیقت نبرده ز (اردو) هوا کو بلانا

بادخوانی اصطلاح - بقول شمس و رشیدی
مرادف (بادخانی) که بدون واو گذشت دیگر
کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده هر دو
محققین تارک خیال این را اصل خیال کرده اند
و (بادخانی) را بدون واو مخففش ولیکن فی التحقیقت
چنین است - با صراحت ماخذ (بادخانی)
همه را انجا کرده ایم و جز این نیست که وجود این
بزیادت واو نتیجهٔ قلم غور سی صاحبان شمس و
رشیدی است (اردو) دیکهو بادخانی -

بادخور اصطلاح - بقول صاحب بحر و ضمیمه
برهان بر وزن تاجور (۱) بمعنی بادگیر است
دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت اگر
سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد
که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی خورنده باد

یعنی ملاقی شوندہ با باد و کنایہ از گیرندۂ باد معاصرین
عجم بر زبان ندارند و (۲) بہ تحقیق ما مرضی کہ
بہائیم را عارض شود کہ شکم از باد پر گردد۔
معنی لفظی این بادخوردہ اسم مفعول ترکیبی و کنایہ
از مرض مذکور (میر یحیی شیرازی ـــہ) شکم فیل
از ہوا چون چرخ پر کرد ۞ گرانی اشتہا را بادخور
کرد ۞ (اردو) (۱) دیکھو بادخان (۲) بادخور
چارپایوں کی ایک بیماری کا نام ہے جو نفخ
شکم سے عارض ہوتی ہے۔ صاحب آصفیہ
نے بادخور پر فرمایا ہے کہ فارسی۔ اسم مذکر
ایک بیماری ہے جس سے گھوڑے کے بال
اڑ جاتے ہیں۔ ہمارا خیال یہ ہے کہ یہ اسی
بیماری نفخ شکم کا اثر ہوگا۔

(الف) بادخورد اصطلاح و (مصدر اصطلاحی)
(ب) بادخوردن بہار مذکر (الف و ب)

گوید کہ مرضی است مخصوص و بصراحت (ب)
فرماید کہ اکتساب ہوا کردن صاحب انند ہمزبان نقش

و صاحب آصفی نقل نگارش مؤلف گوید کہ
سند (الف) بمعنی بیان کردہ اش نیست بلکہ
متعلق بہ ماضی قریب مصدر (ب) باشد۔
(میر خسرو ـــہ) سحر کہ غنچہ بنگر باد با خوردہ است
در پردہ ۞ بران سرخی رو بدید گواہی گر نہان
دارد ۞ و از کلام باقر کاشی کہ ہم او آوردہ
می کشاید کہ (ب) بمعنی کلان شدن شکم بہائم
باشد گویا کہ بادخوردہ است و ہو ہذا (ـــہ)
اسپت گیرم کہ رخش رستم گردد ۞ چون پیر شود
بلاے بیرم گردد ۞ ہر چند کہ باد می خورد روز
بروز ۞ عمرش بسیار و قیمتش کم گردد ۞ بخیال
ما تسامح بہار است کہ بادخور را کہ بہ دون
دال مہملہ و وہم بجایش گذشت (بادخورد) نوشت
و بر معنی کلام میر خسرو غور نکرد کہ (بادخوردہ)
چہ معنی دارد شائق سند استعمال باشیم (اردو)
(الف) دیکھو بادخور (ب) ہوا کھانا۔ بقول آصفیہ
ٹہلنا۔ چہل قدمی کرنا۔ ہوا خوری کرنا۔ صبح و شام

سیر کرنا (داغ ؎) داغ گو اب کسی گلرو سے
ملاقات نہین پر ہم نے برسون اسی گلشن کی ہوا
کھائی ہے (۳) چار پایون کا پیٹ بڑا ہونا جو علامت
مرض ہے۔

بادخوردہ اصطلاح۔ بقول بہار۔ مرضے
است مخصوص۔ دیگرے کسے از محققین فارسی
ذکر این نکرد و سندے کہ براے استعمال این
از کلام میر خسرو پیش کردہ است ہمانست
کہ بذیل (بادخوردن) نقل کردہ ایم کہ بکار
این نمی خورد۔ جز این نیست کہ بہار غور نکرد
و کیفیت این مرض بہ بادخور مذکور شد (اردو)
دیکھو بادخور۔

بادخورک اصطلاح۔ بقول برہان وہفت
و جامع و سراج مرغکی است سیاہ و کوچک
و او پیوستہ در پرواز می باشد۔ گویند غذاے
او باد است و اگر در جائی نشیند دیگر نتواند
برخاست و بعضے گویند ابابیل ہمانست
صاحب محیط برخلاف گوید کہ بفارسی پرستوک
گویند و بخیال ما (بادخورک) طائرے غیر از
پرستوک باشد کہ صفات (بادخورک) متعلق
بہ وجہ تسمیہ آن در پرستوک نیست کاف آخر
براے تصغیر باشد حیف است کہ اسم این
طائر در دیگر السنہ متحقق نہ شد (اردو)
بادخورک۔ فارسی مین ایک چھوٹے سے پرند
کا نام ہے جو سیاہ رنگ کا ہوتا ہے اور ہمیشہ
پرواز مین رہتا ہے اور اُسکی غذا ہوا ہے
ابابیل کی تعریف پرستوک پر بیان ہوگی۔

بادخور کردن مصدر اصطلاحی۔ استعمال
این بمعنی دوم بادخور گذشت از قبیل گاوخور کردن
سند این ہم بہ آنجا مذکور (اردو) سب کرنا۔ باقی چھوڑ کہنا

بادخون اصطلاح۔ بقول برہان بفتحہ رابع و سکون واو و نون
ایوان (بادغر) خانہ بادگیر دار۔ صاحب جامع گوید کہ مرادف
بادخان و بمعنی دوم قانع و بقول سروری مرادف
بادخن۔ سندے پیش کردہ اش ہمانست کہ از کلام کسائی

بر بادخان گذشت که در مصرع دومش در انجا بادخان نقل کرده اند و درینجا بادخون۔ ا نیست طرز تحقیق محققین سلف که از یک شعر به تبدیل حروف سند دو لفظ گرفته اند جزین نیست که کار از تحقیق نگیرند۔ صاحبان جهانگیری و سراج و رشیدی هم ذکر این کرده اند و به تحقیق مؤلف مبدّل بادخان است که الف دوم به واو بدل شد چنانکه تاغ و توغ و صراحت ماخذ بر بادخان گذشت (اردو) دیکھو بادخان۔

بادخیز اصطلاح۔ بقول صاحب ناصری ناحیه ایست قریب به هرات که معرّب آن بادغیس است و سبب تسمیه کثرت باد دران ناحیه صاحب شمس فرماید که معرّب این بادخیس است به خاے معجمه چهارم۔ صاحبان سراج و رشیدی هم ذکر این کرده۔ مؤلف عرض کند که صاحب منتخب ذکر بادغیس به غین معجمه می کند و می فرماید که بسکون ذال معجمه و کسر غین معجمه دهی است به هرات پس غلطی کتابت باشد که صاحب شمس این را به خاے معجمه عوض غین منقوط نوشته (اردو) بادخیز ایک قریه کا نام ہے جو ہرات کے قریب واقع ہے۔

بادداری در دو دست مثل۔ بقول صاحب انند۔ اے هر دو دست تهی داری۔ صاحب مؤید (باداری در دو دست) به راے مهمله ششم آورده بخیال ما غلطی کتابت صاحب انند است و بس که راے مهمله ششم را۔ دال مهمله نوشت۔ دیگر محققین زبان فارسی ذکر این مثل نکرده اند و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست (اردو) دونوں ہاتھ خالی ہیں۔ یہ دکن میں مستعمل جسکے معنی یہ ہیں که مفلس ہے۔

باددار اصطلاح۔ بقول برهان و بحر و بهار بادال ابجد بر وزن خاکسار (۱) مردم بے تعلق

وہیچ انگار باشد و (۲) مردم متکبر و صاحب غرور و (۳) پر باد و آماس کردہ و (۴) کنایہ از مردم دنیادار و (۵) کسے را نیز گویند کہ جن داشتہ باشد۔ صاحب جامع معنی چہارم را ترک کرد و صاحب مؤید معنی پنجم را گذاشت۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بمعنی پر باد (۶) امر است یعنی باد بدان وہیچ انگار۔ بخیال ما مقصودش جزین نباشد کہ امر حاضر مصدر (باد داشتن) باشد کہ می آید۔ صاحب سروری بر معنی اول وسوم قانع و از شاعرے براے این دو معنی سند آوردہ (س) ولا از تکبر مشو باد دار ٭ ہمہ ملک این خاک را باد دار ٭ خان آرزو در سراج بذکر ہمہ معانی نسبت معنی پنجم صراحت کند کہ کسے کہ آسیب جن داشتہ باشد۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی دارندۂ باد و کنایہ از ہر پنج معانی بالا۔ آنچہ صاحب برہان در معنی اول ہیچ انگار گفتہ طرز بیانش خوب نیست مقصودش ہیچکارہ باشد و باد در معنی پنجم استعارہ از آسیب (اردو) (۱) بے تعلق شخص۔ بے کار شخص۔ آپ ہی نے ہیچکارہ پر فرمایا ہے کہ۔ ناکس۔ نالائق۔ نکما۔ ناکارہ۔ (عاشق ﴿س﴾) ہو نیرا لاغری تر اتجھ سے ٭ ہم ہوے ایسے ہیچکارے آج ٭ (۲) متکبر۔ مغرور۔ (۳) پھولا ہوا۔ ورم کیا ہوا۔ (۴) دنیادار۔ (۵) آسیب جن میں مبتلا۔ (۶) ہوا سمجھ (دیکھو باد داشتن)

باد داری در دو دست مثل۔ صاحبان شمس و مؤید ذکر این کردہ اند و این ہمان است کہ قبل ازین ذکرش گذشت بہ دال مہملہ عوض رائے مہملہ ششم (اردو) دیکھو (باد داری در دو دست)

باد داشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت اسناد پیش کردہ اش متعلق بہ (باد نخوت و کبر داشتن) و (باد در مشت داشتن) است کہ بجاے خودش می آید۔ دیگر

کسے از محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکرد
مؤلف گوید کہ مصدر روا شتن بمعانی متعدد
بجائیش می آید و مصدر مرکب (باد داشتن) خلاف
قیاس نیست ولیکن سند استعمال درکار است
و نظر بر معانی متعددہ (باد دار) کہ گذشت
می توانیم این مصدر مرکب را شامل بر جملہ معانی
مصدری آن کنیم۔ صاحب سروری کہ محقق
زبان دان است سندے برائے استعمال این مصدر
ہم آوردہ کہ بر (باد دار) مذکور شد پس نظر
بران این مصدر را بمعنی (باد شمردن) توان
گرفت کہ داشتن بمعنی شمردن آمدہ (اردو) ہوا سمجھنا

(۱۰۱۱) **باد دامان** استعمال۔ مرکب اضافی بمعنی
حقیقی خود است یعنی بادیکہ بحرکت دامان متحرک
شود (ظہوری ؎) عطر کاکل ہمہ از نفخہ نفسہم
جوشید۔ باد دامان ہمہ از آتش خس پوشم بود
(ودہ ؎) ز کوے جلوہ می آید نسیم خاطر افروزی
بنازم گلشنم از باد دامان طالعی دارد۔ (اردو)
وہ ہوا جو دامان کی حرکت سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

باد و بور استعمال۔ بقول برہان و بحر و ہفت
بضم بائے ابجد و سکون واو و رائے قرشت
بادے باشد کہ از مابین مغرب و جنوب وزد
مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب
بالفتح باد پس پشت یعنی بادے کہ از مغرب بطرف
مشرق وزد و خلاف صبا و ازین جہت صبا
را قبول گویند۔ پس استعمال این در فارسی
بترکیب اضافی است و بس (اردو) دیکھو باد پس پشت

باد در بروت افگندن (مصدر اصطلاحی)
بقول بحر تکبر و غرور و لاف زدن و بقول بہار
خیال فاسد و اندیشہ تباہ کردن ہم مؤلف
گوید کہ ہمانست کہ بر (باد افگندن در بروت)
گذشت (اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

باد در بوق انداختن (مصدر اصطلاحی)
بقول بحر برخاستن و بر پا شدن آلہ تناسل
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد

خلاف قیاس نیست کہ آلہ تناسل مشابہ بوق
است و بحالت نعوظ گویا باد در رود اخل شدہ
است جز این نیست کہ کنایہ باشد حیف است
کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) نعوظ ہونا
صاحب آصفیہ نے نعوظ پر لکھا ہے اسم مذکر
عضو تناسل کا کھڑا ہونا۔

باد درد اصطلاح۔ بقول شمس نام شہریست
از بلاد خراسان۔ صاحب مؤید بر (باد رد)
بہ دال سوم ہمین معنی نوشتہ صراحت ماخذ
ہم را انجا کنیم۔ دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد (اردو) دیکھو باد رد۔

باد در دست اصطلاح۔ بقول بحر و جامع
مرادف (باد بدست) (اردو) دیکھو باد بہ دست۔

باد در دست داشتن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و ضمیمہ برہان (۱) تہی دست و مفلس
بودن و (۲) عنان اسپ در دست داشتن
مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست
کہ باد بمعنی ہیچ بمعنی تہی دست و مفلس و عنان اسپ ہم
آمدہ چنانکہ بمعنی باز دہش مذکور شد و این کنایہ
باشد۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو)
(۱) مفلس ہونا (۲) گھوڑے کی باگ ہاتھ میں رکھنا

باد در دماغ نشستن مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار این استعارہ است و از صراحت
مزید ساکت۔ صاحب آصفی فرماید کہ مرادف
باد در مغز و باد در سر نشستن کہ می آید ہمرد و محققین
از غرور و خودبینی ... ہست ایزد را کہ شد
بر تخت سلطانی نشست و در دماغ سلطنت
باد سلیمانی نشست۔ مؤلف گوید کہ بمعنی ہوا
بدماغ رسیدن و چون باد را اضافت کردند بہ
سلیمان و دماغ را بسلطنت متعلق آن باشد
کہ ہوائے سلیمانی بدماغ سلطنت رسید یعنی ما
سلیمانی قصد شد پس این کنایہ است از استغنا
(اردو) دماغ بہت بڑا ہو جانا۔

باد در زیر دامن داشتن | مصدر اصطلاحی

بقول بحر مغرور و متکبر بودن و خیال فاسد کردن ۔ بہار گوید کہ مرادف (باد در بروت افگندن) کہ گذشت (خواجہ شیراز سه) ہر کرا و ز دیدہ باران ہمی اشک ۔ از زیر دامن باد دارد چون سحاب ۔ صاحبان انند و آصفی ہم ذکر این کردہ اند۔ مؤلف گوید کہ ہمہ محققین بالا راہمین یک سند است و بس بخیال ما کنایہ باشد از مرتبۂ اعلی داشتن یعنی چون باد زیر دامن باشد دامن بلند شود و چون باد زیر سحاب باشد سحاب ہم بلند گردد مقصود شعر اینست کہ ہر کہ اشک می بارد مرتبۂ او ہمچو سحاب بلند باشد معنی غرور و تکبر و خیال فاسد درین شعر لطافت خیز نیست فتامل ۔ مخفی مباد کہ از سند پیش کردۂ بہار مصدر اصطلاحی (باد زیر دامن داشتن) پیدا است نہ (در زیر دامن داشتن) (اردو) مغرور اور متکبر ہونا۔ خیال فاسد کرنا۔ بلند مرتبہ ہونا

باد در سبلت افگندن | مصدر اصطلاحی

بقول بحر و غیاث و انند ۔ تکبر و غرور و لاف زدن ۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت مؤلف عرض کند کہ سبلت بقول غیاث بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موی لب ۔ و بحوالۂ مزیل الاغلاط فرماید کہ بسکون دوم نوعی از شعرپیا باشد و در برہان و سراج بکسر اول و سکون دوم آمدہ ۔ پس مرادف (باد در بروت افگندن) باشد کہ گذشت (اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

(الف) باد در سر | اصطلاح و مصادر
(ب) باد در سر افگندن | اصطلاحی (الف)
(ج) باد در سر بودن | بقول شمس داء تکبر

مؤلف عرض کند کہ (۲) متکبر ہم کہ اسم فاعل ترکیبی است ۔ دیگر محققین فارسی ازین ساکت و (ب) و (ج) بقول بحر غرور و تکبر داشتن و اندیشہ ہاے فاسد کردن و

بقول بہار مرادف باد در بروت افگندن (خواجہ جمال الدین سلمان (ب) ﷺ) راستی راسرو بس رعناست اما اینکہ باد در سر افگندہ است یعنی با تو ہم بالا است نیست (میرخسرو ﷺ) سوے خسرو بین کہ خاک پاے تست باد است کہ باد افگندہ در سر سروری (والہ ﷺ) در جبین شگوفہ روی تو شد بروں باد بادی کہ از جوانی خود بود در سرم (اردو) الف (۱) غرور تکبر کرنا (۲) مغرور متکبر ہونا (ب) والہ مغرور ہونا

باد در سر داشتن مصدر اصطلاحی

بقول برہان کنایہ از غرور و تکبر داشتن و کسی را نیز گویند کہ اندیشہ ہاے فاسد کند و بقول بحر مرادف (باد در سر بودن) اگر گذشت و بقول صاحب سروری و رشیدی کنایہ مغرور بودن (سراج الدین راجی ﷺ) باد در سر دارد کہ آتش خشم او آبروے تجارت

ریزد باد مؤلف گوید کہ آنچہ صاحب بہار ... معنی ... صاحب ہفت فرید کردہ است متعلق باشد بہ باد در سر کہ اسم فاعل ترکیبی است۔ ذکر مصدر کردن و ... اسم فاعل ترکیبی آوردن تسامح اوست (اردو) غرور کرنا۔

باد در سر کردن مصدر اصطلاحی

بقول بحر و بہار مرادف باد در سر افگندن و داشتن کہ گذشت (خسرو ﷺ) ابلہ سر کہ در سر کرد بادی باد در بود سر بے ... مؤلف گوید کنایہ باشد (اردو) دیکھو باد در سر افگندن۔

(الف) **باد در کف** اصطلاح (الف)

(ب) **باد در کف داشتن** بقول برہان و بحر و رشیدی کنایہ از بے حاصل و تہی دست و مفلس و بقول جہانگیری کہ در ضمیمہ کتاب آوردہ کنایہ از تہی دست یا کسی کہ کار بے حاصل کند

صاحب مؤید برے حاصل قانع۔ مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و (ب) بقول لطائف
برہان و بحر بے حاصلی و مفلسی و تہی دستی مؤلف
عرض کند کہ بے حاصل و مفلس بودن عجیب
است از محققین بالا کہ معنی مصدری را حاصل
بالمصدر کردند (اردو) الف۔ نامراد۔
مفلس۔ (ب) نامراد ہونا۔ مفلس ہونا۔

(الف) **باد در کلاہ افگندن** مصادر
(ب) **باد در کلاہ داشتن** اصطلاحی
بقول بہار و انند و آصفی مرادف باد در سر افگندن
(نظیری نیشاپوری ؎) مرا گر ہست کبری
در دماغ از کبریاے تست ٭ حباب از جوش
دریا باد نخوت در کلہ دارد ٭ صاحبان مجمع
و وارستہ ہم بوسیلۂ ہمین سند ذکر (ب) کردہ
اند مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ
اش (باد نخوت در کلہ داشتن) پیداست
۔طالب دیگر باشیم کہ مجرد (باد در کلہ افگندن
و داشتن) بمعنی نخوت و غرور کردن بگوییم
بانخورد اگرچہ باد بمعنی نخوت گذشت (اردو
دیکھو باد در سر افگندن۔

باد درشت (اصطلاح) بقول برہان
و بحر و جامع و جہانگیری مرادف باد در کف
کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) دیکھو باد در کف۔

باد در مغز نشستن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار و انند مرادف (باد در دماغ
نشستن) کہ گذشت (حسین ثنائی ؎)
باد سحر زپاس تو در مغز خفتگان ٭ چون مے
بدستیاری خواب گران نشست ٭ مؤلف
گوید کہ صراحت کافی مصدر اینجا کردہ ایم
(اردو) دیکھو باد در دماغ نشستن۔

باد در ہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از ہرزہ گوئی و ہرزہ کاری
۔صاحبان انند و آصفی ہم ذکر این کردہ اند

(امیر خسرو ؎) آب دیدند پر ز کوب و شکن ٭
کوفته چرخ بادوز هاون ٭ مؤلف گوید که فقرهٔ
آب در هاون کوفتن است (اردو) دیکھو آب
درون هاون کوفتن و آب بپرویزن پیمودن -

(الف) بادژهم	اصطلاح - (الف) بقول
(ب) بادژنام	انند و (ب) بقول برہان

بکسر رابع و سکون زاے فارسی بمیم زده بلغت
فارسی است بمعنی غلبه و بسیاری خون در اعضا
که بسبب آن ریشها و دملها متولد گردد و صاحب
جامع هم (ب) را باضافت باد آورده و صاحب
ناصری نسبت (ب) فرماید که معنی ترکیبی این نام
زشت و بد باشد و آن سرخی مفرط است که
بسبب غلبهٔ صفراے محترق و خون صفراوی
سوخته بر روے مردم عارض شود اگر شدید شد
کند آن روی ورم کند و (سرخ بادش گویند)
و اگر شدت بیشتر دارد مقدمهٔ جذام است
و اگر این خون در تن محترق شود مایه جروح
و مایه سیل خواهد بود و آن را به تغییر و تبدیل (بادژنام)
و (بادژفام) و (بادژکام) و (بادژبام)
نیز گفته اند مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی
است از باد و ژ و نام - ژ به دال مهمله
و زاے فارسی بمعنی بد و زشت آمده پس معنی
لفظی این بادے که نام بد و نام زشت دارد
و بدنام است از دو دال مهمله یکی حذف شد
بکثرت استعمال و کنایه از مرضی که ذکرش بالا
مذکور شد - ذکر (الف) بغیر از صاحب انند
دیگرے نکرد و بنیادش تصحیف کتابت طبش
نیست که نون و الف قبل میم حذف شد اولی
طبیب ست) آنها که گذشتار بادژنامش مگر
رگ نشتند و خورد و شام اند و مطبوخ طلیلم
بعد از آن که تحریر شد و در شور و طریق پخته کاری
نام اند (اردو) ایک بیماری ہے جس کا
مرض سرخ باد اور آخر میں جذام ہو جاتا ہے
جو عفونت خون سے عارض ہوتی ہے -

(الف) باد دست | اصطلاح – (الف) بقول
(ب) باد دستی | برہان و ناصری (۱)

مردم تہی دست و (۲) مسرف و ہرزہ خرج و تلف کنندہ و بقول سروری مرادف (باد بدست) صاحب بحر بذکر معنی اول و دوم فرماید کہ (۳) چالاک ہم صاحبان رشیدی و جہانگیری و بہار و بحر بر معنی دوم قانع (رفیع الدین لبنانی [illegible]ھ) چمن بریز و سیم شکوفہ و زر گل ٭ کہ باد دست چنین روز کم خورد غم سال ٭ (شیخ شیراز [illegible]ھ) نصیحت گر می گفتش اے باد دست ٭ بیکبارہ پریشان مکن آنچہ ہست ٭ (طالب آملی [illegible]ھ) کرم غنچہ جمعیت است بان طالب ٭ چہ سود شمع من گوہر کہ باد دست شد ٭ صاحب بحر نسبت (ب) فرماید کہ (۱) چالاکی و (۲) اسراف مؤلف عرض کند کہ یاے مصدری بر (الف) زیادہ شدہ دیگر ہیچ آنچہ بہار از معنی اول (الف) قطع نظر کرد و باد دستی را گذاشت حزین نباشد کہ سند استعمال نداشت و آنچہ محققین اول الذکر بر (الف) معنی سوم را بخلاف صاحب بحر گذاشتہ اند ہم بران اصول باشد ولیکن وجود معنی مذکور از سند (ب) کہ بذیل می آید یافتہ می شود پس وجہے نیست کہ بر (الف) ہم تصدیق معنی سوم نکنیم کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است و (ب) بمعنی حاصل بالمصدر بیاے مصدری (اثر [illegible]ھ) چون صدف دل را بہر دو دست می دارم نگاہ ٭ تا سباد از باد دستی آید از چنگم بدر ٭ درین شعر تحقیق (باد دستی) را بیاے وحدت گیریم و این سند را متعلق بمعنی سوم (الف) قرار دہیم و لطافت معنی درہمین است کہ دلربائی را ظاہر می کند (شفائی [illegible]ھ) ہر کجا دریاے خونی از کجا پیدا کنم ٭ من حریف باد دستی ہاے مژگان نیستم ٭ (تاثیر [illegible]ھ) کشاے از کرم ار غنچہ دلی دانی ٭ کہ ہیچ باد بہاری

چو بادستی نیست ہا درین شعر ہم در (بادستی)
یاے وحدت است بمعنی ستودش مقصود شعر
اینست کہ یار من از غنچۂ دل خبردار دد بادہ
ہیچ او چالاک نیست۔ (اردو) (الف) (۱)
مفلس۔ خالی ہاتھ (۲) مسرف فضول خرچ
(۳) چالاک (ب) (۱) چالاکی۔ مؤنث۔ (۲)
اسراف۔ مذکر۔ فضول خرچی۔ مؤنث۔

بادشنام اصطلاح۔ بہار گوید کہ در اصطلاح
بباد چیزے گرفتن و صاحب انند ذکر این
بدون صراحت معنی بذیل باد کردہ مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال چنین
و دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
بخیال ما قلب اضافت (دشنام باد) باشد
یعنی دشنامی کہ شہرت گیرد و فاعلش معلوم نشود
مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہوائی
گالی۔ مؤنث۔ یہ نہ معلوم ہو کہ کس نے گالی دی

باددم اصطلاح۔ بقول برہان بفتح رابع
و سکون میم (۱) کسے کہ خود را پر از باد نخوت
و غرور کند و متکبر نشیند و بقول محیط مغرور
و متکبر صاحب جامع بذکر معنی اول گوید کہ
بضم ثالث (۲) غرور و نخوت۔ صاحب جہانگیری
در شعر ہمہ خود ذکر معنی دوم کردہ فرماید کہ کنایہ
باشد از عجب و تکبر و خودستائی و خودنمائی
چنانکہ فردوسی گفتہ (ع) من از ابر بہمن
باددم نہ اندہم کہ نرگس چرا شد دژم ز بہار
گوید کہ بعضے از اہل فضل باضافت (۳) دمۂ
آہنگران را گفتہ اند ولیکن ظاہر آنست کہ
بدون اضافت باشد فتامل چنانکہ فردوسی گوید
(ع) بدانگاہ با کینہ و باددم ز کنون است
و در ترجمہ باب بہمن از علی خراسانی (ع) بود ز باددم
حادثہ چون پاے انبان ز وجود خصم تو پیوستہ
پر ز باد دژم ہا مؤلف عرض کند کہ تامل
کردہ ایم در کلام فردوسی باددم بدون
اضافت موجود است و بمعنی دمۂ آہنگران

توان گرفت کہ خلاف قیاس نیست وکنایہ ہما
را نام است ولیکن درہمین مصرع معنی دوم
ہم توان گرفت کہ غرور ونخوت باشد ودرکلام
علی خراسانی (باد دم حادثہ) باضافت باد و
اضافت دم باشد ودمہ آہنگران را
ازین ہیچ تعلق نیست۔ حاصل اینست کہ محققین
فارسی زبان دمہ آہنگران را باد دم نگفتہ اند
وسند فردوسی مسکت نیست ومعاصرین عجم بہ
زبان ندارند طالب سند دیگر باشیم۔ مخفی مباد
کہ آنچہ صاحب جامع براے معنی دوم بہ تشبیہ مثالش
گفتہ بخیال ما تسامح اوست۔ شک نیست کہ
اصل این بہ واو عطف (باد ودم) باشد بمعنی
عُجب وتکبر ولیکن بحالت حذف واو عطف
ضرورت ندارد کہ دال مہملۂ اول را مضموم
خوانیم بلکہ ساکن است بر زبان عجمیان بمعنی
اول اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (۱) متکبر
مغرور۔ (۲) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۳) وہوکنی

(دیکھو بادانبان)

باد دمیدن (استعمال) بقول بحر معروف۔
صاحب آصفیہ ذکر (باد بر آتش دمیدن) کرد
وکنایہ از افروختن آتش گفتہ (ظہوری ے)
اگر نے دمد باد بر آتشم☆بسوزد تر وخشک در
آتشم☆(شفائی اصفہانی ے) باہمہ لب
تشنگیہا صد چمن گل میدہم☆باد دامان اسپای
گر بخارستن دمد☆مؤلف عرض کند کہ دریجا
مقصود از معنی حقیقی است کہ لازم ومتعدی
ہر دو آمدہ یکی آنکہ وزیدن باد باشد چنانکہ
از کلام شفائی پیداست ودوم متعدی آن
کہ بوسیلۂ چیزی رسانیدن ہواست چنانکہ
دمیدن صور ودمیدن نے چنانکہ درکلام
ظہوری مذکور وحقیقت (دمیدن) بجایش
مذکور شود کہ ماخذ آن دم است (اردو)
ہوا چلنا۔ پھونک مارنا۔

باد دمیدن در چیزی (استعمال) بہار

ذکر این کردہ بمعروف قانع مؤلف گوید کہ
ہمان معنی متعدی است کہ بہ باد دمیدن
مذکور شد و سند بہار از ہمان کلام شفائی
است کہ در آنجا گذشت (اردو) دیکھو باد دمیدن

بادودیدن (مصدر اصطلاحی) صاحب
بحر عجم بمعروف قانع و از علی خراسانی سند
آوردہ (ب) میدود چون باد بہ نشیب و فراز

این جہان با پیش عاشق در طریقت کرہ ناہموا
یکیست ؛ بہار گوید کہ مرادف باد دمیدن است
و بس۔ صاحب آصفی ہم تک بہار۔ مؤلف
عرض کند کہ (دویدن باد) مرادف معنی لازم
(دمیدن باد) است نہ مرادف متعدی آن
یعنی کنایہ باشد از حرکت کردن ہوا و وزیدنش
(اردو) ہوا چلنا۔

بادر بقول مؤید لغت فارسی است بمعنی سرخبادہ و بقول انند و بہشت بفتح دال و سکون
راے مہملہ مرضی است کہ آن را سرخ بادہ گویند۔ مؤلف عرض کند کہ بجز این نیست کہ
کاتب بطبع سرخبادہ را سرخبازہ نوشت بخیال ما لغت عربی است صاحب غیاث بحوالہ
لطائف آوردہ کہ بمعنی شتابندہ باشد و بدیہہ و بگو بمعنی سرخ بادہ آنکہ فی تا ترقی کند و بر جسم
مریض منتشر گردد و فارسیان این مرض را بدین اسم موسوم کردہ باشند (اردو) سرخ بادہ
بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر حمرہ۔ علامت سرخی۔ ایک قسم کے ورم کا نام جو اکثر جوشش
خون سے بچون کو ہو جاتا ہے بعض اوقات ورم۔ ۔ ۔ خون کے قریب با جسم پر ہو ۔ ۔ ۔

بادر انگیل [illegible] (مصدر اصطلاحی)
صاحب محبوب الاشتیاق ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ مرادف (باد بہشت پیمودن) کہ گذشت
(اردو) دیکھو باد بہشت پیمودن۔

(الف) بادران	اصطلاحی۔ (الف) بقول
(ب) بادر اندن	بہ بیان بار است فرشتہ

بروزن آسمان (۱) نام فرشته ایست که باد
را حرکت دهد و از جائی بجائی برود (۲) مردم
متکبر و صاحب نخوت و طالب سری و سروری
و (۳) بادزن و مروحه و (۴) فاعل و امر به
اینمعنی هم. صاحب بحر بمعنی اول و دوم
و سوم قانع و صاحبان جهانگیری و رشیدی
و جامع و ناصری بمعنی اول (مولوی معنوی ره)
آدمی چون کشتی است و بادبان تا کے آرد
باد را آن بادران پس خان آرزو در سراج
ذکر معنی اول و دوم کرده. مؤلف عرض کند
که امر است از مصدر (ب) و معنی لفظی وہ
راندن و حرکت دادن باد و (الف) اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی حرکت دهنده باد.
و کنایه از فرشته که بمعنی اولش مذکور شد
و معنی دوم هم کنایه باشد که باد بمعنی نخوت
و تکبر هم آمده و معنی سوم هم کنایه که مروحه باد
را بحرکت آرد. نسبت معنی چهارم عرض می شود
که طرز بیان صاحب برهان خبر می دهد از
این که او بر قواعد فارسی قادر نیست و ما
مراد این از آغاز تحقیق خود هم بر این
اصطلاح کرده ایم. حیف است که سند
استعمال معنی دوم و سوم پیدا نشد که محققین
عجم بر زبان ندارند (اردو) (الف) (۱)
فارسیون نے اس فرشته کو بادران کہا ہے
جو ہوا کو حرکت میں لاتا ہے (۲) مغرور
متکبر (۳) پنکھا. بیجنا (۴) ہوا کو حرکت
دینے والا اور (ہوا کو حرکت دے) کا امر
(ب) ہوا کو حرکت دینا. ہوا چلانا.

بادرایه بقول صاحب رشیدی موضعیست
حوالی بغداد و دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرده و بخیال مؤلف اصل این
(بارویه) باشد و او به الف بدل شد چون
توغ و تاغ و معنی لفظی بارویه مقامی که
بر روی باد باشد یعنی مقام ہوا دار اردو

بادرایہ ایک موضع کا نام ہے جو حوالی بغداد میں واقع ہے۔ مذکر۔

بادر دکسے رسد کہ در دے دارد قول صاحبان نخزینہ و مخزن الامثال و مخزن ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت مؤلف گوید کہ فارسیان این قول را بجائی گویند کہ حاکمی بحال دردمندی متوجہ نشود (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ درد کی دوا ہمدرد سے ملے۔ اس کہاوت کا مطلب یہ ہے کہ جس کے دل میں درد نہیں وہ کیا خاک ہمدردی کریگا۔

بادر دکشان ہر کہ درافتاد برافتاد مقولہ صاحبان نخزینہ و امثال فارسی و مخزن ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ برافتادن بقول بحرعجم محاورۂ فارسی بمعنی نابود شدن است۔ فارسیان این قول را در مقامی بخوانند استعمال کنند کہ مقصود اینست کہ ہر کہ با شراب خواران آویزش کرد تباہ شد (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ شرابی کی صحبت تباہی کی علامت ہے شرابیوں کا ساتھ خرابی کی بات ہے۔

بادریس [illegible] بقول [illegible] و مؤید بروزن وادرس خانہ را گویند کہ از چہار طرف آن باد آید و بقول شمس مرادف بادگیر کہ می آید صاحب سروری گوید کہ مرادف بادخنہ باشد بہ دال مہملہ آخر و بہ بادغرہ بہ راے مہملہ آخر فرماید کہ بادغند بدال ہم آمدہ مؤلف عرض کند کہ تعریف سری مجالش مذکور شود

[illegible] اتفاق واریم۔ اسم فاعل ترکیبی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چاروں سمت سے ہوا آنے کا مکان جیسے (بارہ دری) جس کی ہر جانب تین تین دروازے ہوتے ہیں صاحب آصفیہ نے (بارہ دری) یہ فرمایا ہے کہ اب بارہ سے کم دروازے والے مکان پر بھی

اس کا اطلاق ہونے لگا ہے۔ مؤنث۔

بادرسا اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی سبکسار۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ بہ تحقیق ما سبکبار۔ معاصرین عجم بر زبان دارند مشتاق سند باشیم (اردو) سبکبار۔ بقول آصفیہ ہلکا پھلکا (مجید سے) قاتل نے میرے سر کو اتارا ہزار شکر ٭ بار گران سے خوب سبکبار ہو گیا ٭ سبک سر۔ بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا (غالب سے) وہ اپنی خو نہ چھوڑیں گے ہم اپنی وضع کیوں چھوڑیں ٭ سبک سر بن کے کیا پوچھیں کہ ہم سے سرگران کیوں ہو ٭ (سبکسار بھی کہہ سکتے ہیں)

بادرسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ہوا رسیدن (قاآنی سے) اگرچہ بود پائے بر جا درخت ٭ درافتد ز جا چون رسد باد سخت ٭ (انوری سے) خاک درگاہ ترا سجدہ خود خواہم کرد ٭ آرے از خاک درت اینقدرم باد رسد ٭ (اردو) ہوا لگنا۔ ہوا پہنچنا۔

بادرفت مقولہ۔ بقول بحر اسے ضائع شد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ و سند استعمال پیش نشد بخیال ما (بربادرفت) مشتق از مصدر (بربادرفتن) بہ ہمین معنی درست است و جا دارد کہ درین مقولہ عجم کلمہ بر را محذوف گیریم بصورت وجود سند استعمال و (بادرفتن) کہ می آید ہیچ تعلق ازین معنی اصطلاحی ندارد (اردو) ضائع ہوا۔ برباد ہوا۔

بادرفتار اصطلاح۔ بقول انند بحر اۃ فرہنگ رنگ بفتح را و سکون فا و تائے مثناۃ فوقانی بالف کشیدہ و رائے مہملہ در آخر اسپے کہ مثل باد تیز رود۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی رفتار باد دارندہ و کنایہ از تیز رفتار

وبصفت ہر تیز رفتار استعمال توان کرد چنانکہ طیارۂ بادرفتار و شتر بادرفتار۔ آنچہ بہار این صفت را برائے اسپ کنایہ می گرداند خلاف قیاس نیست ولیکن سند استعمال باید (اردو) بادرفتار دیکھو بادپا۔

بادرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندے کہ پیش می کند ازان (باد بروت رفتن) پیداست بخیال ما معنی لفظی این زائل شدن غرور کہ باد بمعنی غرور گذشت کمال اصفہانی سہ)
بر بخت آب حیات و برفت باد بروت ٭ نماند قوت باو ضعیف گشت آوازہ ٭
مخفی مباد کہ دریں شعر ابرفت باد بروت بمعنی زائل شد تکبر و باد بروت بمعنی تکبر گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ ولیکن خلاف قیاس نیست کہ معنی حقیقی است (اردو) غرور باقی نہ رہنا۔

بادرکاب اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادیکہ از حرکت رکاب در سواری پیدا شود یا بحرکت درآید (مولانا مظہر سہ)
آب سنان و باد رکابش ز روی دین ٭ بستر در فتنہا و نشست اعتزالہا ٭
(اردو) رکاب کی ہوا۔ مؤنث۔ گھوڑ چڑھے اور سوار کے رکاب کی ہوا۔

بادرگان اصطلاح۔ بقول مؤید الفضلا کہ مطبوعۂ مطبع نولکشور است مرادف بایگان با کاف فارسی معروف کہ گذشت حیف است کہ نگذشت و نمی آید بخبر بایگان کہ بقول صاحبان جامع و سروری و سراج بمعنی نگہدار و خزانہ دار است۔ صاحب مؤید بایگان را ہم ترک کرد و بخیال ما عجبی نیست کہ بادرگان مبدل بادگان باشد کہ ذکرش برانب گذشت کہ تبدیل نون بہ رائے مہملہ موافق قیاس است ہمچون تات و تار ولیکن محققین فارسی زبان

ازین ساکت و صاحب محیط هم ذکر این نکرد آنچه صاحب مؤید این را مرادف باگیان به تحتانی سوم نوشته در کتابت این متصرف اهل مطبع باشد که باتنگان را که بفوقانی سوم و نون چهارم است باگیان نوشت والله اعلم بحقیقة الحال۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند تا آنکه سند استعمال بنظر نیاید اعتبار را نشاید۔ (اردو) دیکھو انب۔

بادرم اصطلاح۔ بقول برهان و ناصری و جامع بضم راے قرشت و بفتح هم و سکون میم (۱) بیهوده و تباه و از کار باز مانده و (۲) کارهاے بیهوده و عبث و (۳) مردم رعیت۔ صاحب جهانگیری باستناد کلام استادان بر معنی دوم و سوم قانع (عنصری شعر) چون بایشان باز خورد آسیب شاه ۔ و شهریار ۔ بجنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان بادرم ۔ (صاحب فرهنگ منظومه شعر) جلد شکول دان و خوش پدرام ۔ بادرم شد رعیتان را نام ۔ صاحب مؤید گوید که سوده و از کار مانده و بخیال ما مقصودش جز این نباشد که چیزے بے کار را گویند متعلق به معنی دوم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم و سوم گوید که مراد از رعیت بودن۔ عاجز گردیدن است و بے اثر گشتن می تواند که بمعنی رمنده بود چون باد و این مجاز است۔ مؤلف عرض کند که باد بمعنی خود است و رم بقول برهان بمعنی رمیدن و بمعنی رمه و گله گوسفند وغیره و اجتماع و بقولش رم به تشدید در عربی زبان مغز هر چیز و خاک۔ صاحب منتخب فرماید که رم بالضم و بالفتح گریز و چاره و بالکسر خاک و مغز استخوان و خاشاک ریزه که بر روی زمین باشد (الخ) پس بمعنی اول اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد مغز کنایه از تباه و بیکار

ومعنی دوم متعلق بہ معنی اول کہ کارہاے
بیہودہ وعبث وچیزبے کار را ہم مجازاً
بادِ رم گفتند وحقیقت معنی سوم اینست کہ
کشاورزان غلہ وپیداوار کشت را بوسیلۂ
باد از خس وخاشاک صاف می کنند بدین وجہ
مجازاً رعیت وکشاورز را بادِ رم نام کردند
ہمین است ماخذ این (اردو) (۱) تباہ کار
بیہودہ کار شخص (۲) عبث اور بیہودہ کام
مذکر۔ بے کار چیز۔ مؤنث (۳) کاشتکار۔

بادِ رمح | اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از قبیل
باد تیر است ورمح بالضم لغت عرب است
بمعنی نیزہ (طالب آملی ؎) ز باد رمح ماند
زورق ارواح بے لنگر بود در آب تیغ گرد
کشتی اجساد طوفانی بود (محمد قلی سلیم ؎) موج
عدو کہ راست شد از باد رمح تو بہ اظہار
زبہر چیدن سر دندان مار کرد بود (اردو)
وہ ہوا جو نیزہ چلانے سے حرکت کرے۔ مؤنث

بادرنجبویہ | اصطلاح۔ صاحب جامع بذیل
(بادرنگبویہ) ذکر این کردہ۔ مرادف آنست
وبخیال ما معرب (بادرنگ بویہ) کہ می آید
صاحب انند ہم ذکر این کردہ صراحت ماخذ
بہ در رانجکنیم (اردو) دیکھو بادرنگبویہ

بادرنگ | اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
وسراج بفتح رابع وسکون نون وکاف فارسی
(۱) نوعی از خیار کہ خورند۔ صاحب جہانگیری
از حکیم انوری سند آوردہ (؎) با جہل
پناہ کاندرین باغ بود ہمیشہ بادرنگ
است و صاحب سروری از شمس فخری
سند گیرد (؎) اگر بہر تسکین صفرا کسے
ہمیون مرکب کند بادرنگ و زرکیب
دست شد وتیغ او فلک گرد دفع غم و
آذرنگ صاحب رشیدی فرماید کہ خیار
کوچک است کہ آنرا خیار بالنگ ہم گویند

صاحب محیط بر خیار فرماید که این را بفارسی
بادرو و بادروغ گویند و بشیرازی خیار دراز
و خیار بالنگ و بخراسانی خیار بادرنگ و به
فارسی کارنجک و بسریانی حبلارا و به یونانی
فلوموس و فاموروِن و بهندی کهیرا نامند
مؤلف عرض کند که باذکر این برادرنگ
کرده ایم که مبدل همین بادرنگ است و
وجه تسمیه این است که مثل هوا لطافت دارد
و مفید است براے بعض امزجه و مضر است
براے بعض چنانکه هواے شمالی و شرقی و غربی
در امزجه مختلفه اثرے خاص دارد بالطافت
همچنان خیار هم که اقسام مختلفه اش با امزجه
مختلفه اثر لطیفی دارد و تمثیل این با باد خرپه
نیست که نظر بر لطافت اوست (اردو)
دیکھو (ازرنگ)

(۳) بادرنگ - بقول برهان و جامع و رشیدی
و ناصری و سراج بمعنی ترنج و آن میوه ایست
که پوست آن را مربا سازند - صاحب جهانگیری
از منوچهری سند آورده (ب) همین که دیبا
بافت رومی در میان کارگاه ٭ دیبه دارد نگار
اندر رنگ بادرنگ ٭ (مسعود سعد ب)
تا کیم از چرخ رسد آدرنگ ٭ تا کے از رنگ گونه
چون بادرنگ ٭ و سند این بر معنی سوم هم
می آید - صاحب رشیدی بحواله سامانی گوید که
مراد از باد درینجا غبار است و معنی ترکیبی
آن غبار رنگ چه غبار زرد رنگ می باشد
و ترنج هم زرد بود و خان آرزو در سراج بغبار
را خیار نقل کرده و سوال می کند که باد بمعنی
خیار در کتب معتبره بنظر نیاید مؤلف عرض
کند که باد بمعنی خیار نیست و نه بمعنی غبار است
بلکه مخفف باده باشد و رنگ باده سرخ هم
چنانکه شراب احمر و زرد هم چنانکه شراب اصفر
و بعض ترنج بحالت پختگی سرخ هم می شود پس
بادرنگ مخفف باده رنگ کنایه ایست براے

ترنج دیگر ہیچ۔ ما ذکر این بر (باتش) کردہ ایم
(اردو) دیکھو باتش۔
(۳) بادرنگ۔ بقول برہان و جامع و رشیدی
و ناصری اسپ جلد و تندرو صاحب جہانگیری
از استادے سند آرد (ے) بادرنگ آمد
نگارم با عذار بادہ رنگ ٭ بادرنگی زیر
ران برکف گرفتہ بادرنگ ٭ و صاحب
سروری از کلام سوزنی استناد کند کہ بمعنی
چہارم می آید و متعلق بہ ہمان معنی است مؤلف
عرض کند کہ معنی لفظی این (مثل باد) یعنی سریع السیر
کنایہ از اسپ تیزرو بہ قیاس بادپا گذشت
مخفی مباد کہ در مصرع اول بادرنگ بمعنی ششم
است و در مصرع دوم بجاے دوم بمعنی دوم
(اردو) دیکھو بادپا۔
(۴) بادرنگ۔ بقول برہان و جامع و ناصری
و سروری و رشیدی نوعی از گہوارہ کہ آن را
بیاویزند و طفل را در آن خوابانند و حرکت

وہند صاحب جہانگیری از حکیم سوزنی سند آرد
(ے) نام ور السینۂ اطفال شیعہ بربادرنگ شد
نقش بہ بند بادرنگ ٭ (و لہ ے) اے
کس فروش بودہ گہوارہ تا گور ٭ وے زن
بمزد تا بجنازہ بر بادرنگ ٭ و صاحب رشیدی
مصرع اول شعر دوم را چنین نوشتہ (اے جہ
وزد بودہ گہوارہ تا گور ٭ ہم او بجواز سال
گوید کہ بدین معنی مخفف (بادورنگ) است
مدالیین مرکب بمعنی ہوا و درنگ بمعنی ایستادن
و توقف۔ حاصل معنی آن توقف در ہوا۔ فلان
آرند و بدیگر سند دوم فرماید کہ استناد صاحب
جہانگیری بدین شعر غلط محض است چرا کہ برین
تقدیر معنی بیت درست نمی شود کہ (زن بمزد)
بودن استخفف در گہوارہ بے معنی محض است
[illegible] صحیح ہمان است کہ [illegible] درست و جنازہ بجیم غلط است
[illegible] است و درین صورت معنی شعر
[illegible] بوجہ احسن [illegible] درست و فرماید کہ سامانی خون

برقیح این معنی اطلاع نداشت گوید که بادرنگ
مخفف (باد و رنگ) است وگہوارہ متوقف
در ہوا نیست بلکہ وضع آن براے حرکت است
(الخ) مؤلف عرض کند که خان آرزو از
محاورۂ زبان ذوق ندارد از اینجاست که
این قسم اعتراض بارد پیش کرد مقصود حکیم
سوزنی بذلّت هردو قرمساق است می گوید که
ازگہوارہ تا بگور یعنی از روز پیدایش تا بمرگ
(کس فروش) است یعنی کس زن خود را فروشندہ
و (زن بمزد) یعنی زن خود را باخذ مزد بدیگرے
سپرندہ ومقصود از پیدایش تا بمرگ - ہمہ عمر است
وبس واز ین لازم نمی آید که او از روز ولادت
زن داشته باشد - ہمین یک چیز است که خان
آرزو را در غلط انداخت - اگرجنازہ را خیارہ
گیریم چنانکہ بخیال خان آرزوست اندرانصورت
معنی شعر چنان باشد که (زن بمزد) اینقدر
ذلیل است که مزد زن خود از خیار مزد تا

تا بخیار بزرگ می گیرد یعنی از معاوضۂ معقول
ہم کار ندارد و باقل معاوضۂ خیار وخیارہ
زن خود را بدیگری حوالہ کند این معنی ہم بد
نیست ولیکن تقابل لفظی ومعنوی در ہر دو
مصرع باقی نمی ماند - اندرینصورت این
شعر متعلق بمعنی اول می شود واز ین انکار
معنی چہارم نتوان کرد که سند اول الذکر
وتصدیق اہل تحقیق صاحب زبان برای
معنی چہارم موجود است - آنچہ خان آرزو
نسبت وجہ تسمیہ اعتراضی می کند بخیال ما
درست نیست گہوارہ (متوقف در ہوا) را کنایہ
کنیم از گہوارہ عیبی ندارد و جا دارد که (بادرنگ)
بمعنی مثل ہوا گیریم وکنایہ دانیم از گہوارہ که
مثل ہوا حرکت می کند - ہمین قدر تشبیہ براے
مقصود کنایہ کافی است (اردو) گہوارہ
بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - بچون کے
سلانے کا جھولا - جھولا (آتش سے) عہد طفلی

سے جنون عشق کامل ہے شفیق ؎ شاخ نخل سید
مجنون سے مرا گہوارہ تھا ؎
(۵) بادرنگ۔ بقول برہان و جامع و ناصری
و سروری و رشیدی بیمارئے باشد کہ بسبب
غم و غصہ خوردن عارض شود و آن چنان
بود کہ در رودہ دردی و نفخی و قراقرے بہم
رسد و ناف پیچش کند۔ صاحب جہانگیری گوید
کہ آن را غم بادہ نیز گویند و بہندی بادگولہ
(سید سراج الدین سگزی سے) دارد غم بادرنگ
عشقت ؎ در بردن جان من شتابی ؎ خان
آرزو در سراج فرماید کہ درین شعر این معنی
گرفتن خطاست زیرا کہ معنی مذکور درین بیت
مطلق درست نمی شود پس صحیح دران بیان
معنی جلد رو و تیز رو باشد کہ گذشت۔ صاحب
مؤید بحوالہ لغات شاہ نامہ فرماید کہ بمعنی ہلاک
و ریخ است و گوید کہ این معنی در زفانگویا ہم
منقول است مؤلف عرض کند کہ صاحب

سروری و ناصری اہل زبان مجرد قول شان
بدون سند این معنی را بس است خان آرزو
در شعر بالا (بادرنگ عشق) را مرکب اضافی
بمعنی (اسپ تند رو عشق) گرفتہ و (شتابی در
بردن جان) را با معنی مذکور مناسب تر دانستہ
بخیال ما خیالش سطحی است اگر (بادرنگ)
را مرض مخصوص گیریم تعلق او با (بردن جان
شتاب) مناسب تر می نماید زیرا کہ (بادرنگ)
نام مرض مخصوص بخصوصیتی است کہ زود
ہلاک کند و ہیچو باد سریع الاثر است در مرض
بدین معنی است کہ نفخ در امعا پیدا کند پس نظر بر
وجہ تسمیہ آن و سرعت اثرش (شتابی در بردن
جان) تعلق خوب دارد و ہیچ ضرورت ندارد
کہ (بادرنگ) را در ریخ بمعنی اسپ سریع السیر
گیریم (اردو) بادگولہ۔ بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر۔ وہ درد جو تلی میں ہوا بھر جانے کے
باعث ناحق ہوتے ہے کہتے ہیں کہ یہ بیماری

نہایت غم کھانے سے ہو جاتی ہے اس بگڑنے
ناف میں مروڑ معدہ میں درد اور نفخ شدید رہتا ہے
(۶) باد رنگ۔ بقول صاحب رشیدی بمعنی باتمکین
و باثبات و بقول ناصری ثبات (ناصری)
باد رنگ آمد نگارم با عذار بادہ رنگ۔ مؤلف
عرض کند کہ ہمین شعر را بمعنی سوم نقل کردہ ایم
و بخیال ما (باد رنگ) در ینجا کنایہ از شتاب و زود
است و معنی لفظی این مثل باد و خان آرزو
در سراج ذکر خیال ما ہم کردہ پس کنایہ باتمکین
و باثبات را از (باد رنگ) بوسیلہ ہمین یک
سند پیدا کردن بدون تعلق با معنی حقیقیش کار
نازک خیالان نیست (اردو) جلد۔ بقول
آصفیہ۔ فوراً۔ بلا توقف۔ تابع فعل۔
(۷) باد رنگ۔ بقول خان آرزو در سراج
بمعنی مشابہ باد و باین مناسبت تیر را نیز گویند
مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست
ولیکن سند استعمال باید و اگر از تعمیم بمعنی حقیقی
کار گیریم کنایہ ہائے دیگر ہم توانیم گرفت
(اردو) تیر۔ مذکر۔
(۸) باد رنگ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی
ساکت و شعرے نقل کرد بدون نام شاعر
(ع) باد رنگ خویش در آتش خوشم تا کے
مسیح ہا شعلہ می بالد مرا من باد رنگ آتشم
مؤلف گوید کہ بہار معنی شعر را نفہمید و فیصلہ
این کردن نتوانست کہ (باد رنگ) در ہر دو
مصرع این شعر چہ معنی دارد از ینجاست کہ
ذکر اصطلاح کرد و نقل شعرے کہ بدست آمد
و تحقیق معنی را ہدیہ ناظرین این است طریقہ
تحقیق محققین ہندنژاد و بخیال ما شاعر خطاب
کند عیسی را و گوید کہ من باوجود تاخیر خود در
آتش عشق خرسندم و نمی خواہم بحفظ خود زود
از آتش عشق بیرون شوم و شعلہ من یعنی آہ من
ازین وجہ می بالد کہ او مرض باد رنگ است
بحق آتش مقصود آنست کہ چنانکہ از مرض باد رنگ

نفخ در امعا پیدا شود و ناف پیچش کند ہمچنان
شعلۂ من در شکم آتش حرکت کند و پیچ زند و مسیح
از علاج او معذور ۔ بالجملہ این متعلق است بمعنی
پنجم (اردو) دیکھو بادرنگ کے پانچویں معنی۔

بادرنگبویہ | اصطلاح ۔ بقول برہان بر
وزن و معنی بادرنجبویہ و آن گیاہیست کہ
عقرب را ہلاک کند و امراض سوداوی و بلغمی
را نافع باشد و بادرنجبویہ معرب آنست و در
عربی بقلۂ اترجیہ گویند ۔ خان آرزو در
سراج فرماید کہ گیاہے است مفرح کہ از آن
بوے ترنج آید و فرماید کہ آنچہ بعضی بادرنجبویہ
بحذف یا معرب این گفتہ اند غلط است صاحب
محیط بر بادرنجبویہ فرماید کہ معرب بادرنگبویہ
فارسی است و بعربی مفرح القلب و مفرح قلب
المحزون و حبق الریحانی و حشیشۃ النحل و بقلۃ
الریحان و بقلۂ غربیہ و بہ رومی باسقلیمن و
بلغت مصر ریحان الشیخ و آن را بادرنجبویہ
و بالنگبویہ نیز گویند چہ بوے آن مثل بادرنج
یعنی اترج است و بہندی بابلی لوشن و آن نباتے
است مثل پودینہ ۔ ہر سال سبز می شود و گربہ
این را دوست میدارد ۔ گرم و خشک در
وسط دوم و گویند در سوم و گویند در اول
و گویند معتدل در گرمی و خشک در دوم
و قول اول را اصح دانستہ اند و بہترین
آن تازہ ۔ نافع جمیع امراض بلغمی و سوداوی
و خصوص جرب سوداوی و سختی بدن و مفرح
نفس و مقوی دل و دماغ و حواس و منافع بسیار دارد
زانج (اردو) بابلی لوشن ۔ بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر ۔ سنبل الطیب ۔ بالجملہ بادرنجبویہ
صاحب جامع الادویہ نے اسکا مشہور نام
بابلی لوشن ۔ بلی لوشن لکھا ہے جسپر بلی عاشق ہی

بادرنگین | اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و
جامع و رشیدی و ناصری کنایہ از شعر و بیت کہ
قصیدہ و غزل و قطعہ و رباعی باشد صاحب بحر

از حکیم سنائی سند آوردہ (سہ) باد رنگین
است شعر و خاک رنگین است زرہؔ تو زعشق
این و آن چون آب و آتش بے قرارؔ بہار
گوید کہ اطلاق آن بر سبیل تخیّل است و درین
ہر دو معنی فرقیت جلی۔ خان آرزو در سراج
فرماید کہ عبارت از سخن خوب مؤلف عرض
کند کہ مرکّب توصیفی است و معنی لفظی این
حرف و سخن رنگین کہ باد بمعنی حرف و سخن بجایش
گذشت پس با خان آرزو اتفاق نداریم و قول
اہل زبان را درست خیال کنیم زیرا کہ مطلق باد
بمعنی شعر و سخن نیست بلکہ بمعنی حرف و سخن است
چنانکہ بر معنی چہارمش گذشت و مطلق سخن در
فارسی بمعنی شعر آمدہ پس سخن رنگین بترکیب توصیفی
بمعنی سخن خوب باشد و باد رنگین بمعنی حرف رنگین
کنایہ باشد از شعر و سخن نہ سخن خوب بسند اہل
زبان مؤید خیال ماست۔ فتأمّل (اردو)
رنگین کلام۔ مذکّر۔

بادرو اصطلاح۔ بقول برہان بروزن نازبو
(۱) ریحانیست کہ آنرا بادرنجبویہ گویند و نوعی
از خیار است کہ آن را بادروج ہم گویند
و بعضے گویند (بادرو) ترہ ایست کہ برگش
بہ (سپرغم) می ماند و بوے ترنج می دہد و بقول
سروری بسکون دال و ضم رائے مہملہ در نسخہ
میرزا ترہ ایست ہمچو ریحان کہ آن را بادرنگ
و بادرنجویہ نیز گویند امّا در کتب طب ترہ ایست
کہ ترۂ خراسانی ہم نام دارد (شمس فخری
سہ) کیوان برائے ترہ شہلات روز باد
ؔ از کشت زار اجرام آوردہ بادرو کو
و بقول جامع نام سبزۂ شبیہ بریحان۔ خان آرزو
در سراج فرماید کہ مخفف بادرویہ ترہ ایست
خراسانی کہ ریحان کوہی ہم نام دارد و بقول
بہار (۲) مرادف بادگیر (طغرا سہ) غیر از
قفس کز ہر طرف دارد ہزاران بادروؔ
نتوان شمردن خوش ہوا خسخانہ در بستہ راؔ

وبقول صاحب جہانگیری سبزہ باشد مانند ریحان
کہ آن را بادرنجبویہ ہم گویند صاحب محیط
کہ محقق مفردات طب است فرماید کہ اسم
فارسی غیار است دبس وبزیادت غین
معجمہ درآخر نیز گویند مؤلف عرض کند کہ
مرادف معنی اول (بادرنگ) کہ گذشت خواہ
وفراج وماخذ ہم ہمہ آنجا مذکور ومحققین بالا
اختلافی کہ در معنی این دارند معتبر نیست بمقابلہ
صاحب محیط (اردو) (۱) دیکھو بادرنگ
کے پہلے معنے (۲) دیکھو بادگیرہ۔

بادروج اصطلاح۔ بقول برہان بسکون
جیم گل بستان افروز و بوئیدن آن عطسہ آرد
وگزیدن عقرب را نافع وآنرا العربی نفوسہ
ومفرح القلوب خوانند وبقول بعض ریحان
کوہی۔ صاحب ناصری بہ ہمزبانی برہان انیقدر
اضافہ کند کہ این را سپرغمہ ہم گویند صاحب
جامع بر بستان افروز قانع۔ خان آرزو در
سراج گوید کہ بذال معجمہ موقوف وجیم۔ بادرنگ
کہ نوعی از خیار است وبقول بعض بادرنجبویہ
توہی ہم بادرنگبویہ گفتہ و بادرو کہ گذشت
نی ہمہ مخفف این است مؤلف عرض کند کہ
صاحب محیط درین خصوص معتبر است از دیگران
فرماید کہ اسم نبطی است ومعرب آن بذال
معجمہ باذروج وبعربی حوک وبیونانی اوقیمن و
بفارسی ترہ خراسانی وبہندی بابری وتلسی
جنگلی و ماصراحت کامل بر اوقیمن کردہ ایم
وجہ تسمیہ این غیر ازین نباشد کہ روج بقول
برہان بمعنی روز است کہ بعربی نہار خوانند۔
پس معنی لفظی این فرشتہ روز است کہ باد
بمعنی فرشتہ بجایش گذشت فارسیان این نام
را برائے اوقیمن نظر بر عقیدۂ ہنود قرار
دادہ اند۔ صاحب ساطع بر تلسی فرماید کہ
ہندوان پرستش این کنند وعقیدۂ شان آنست
کہ حورے بود کہ کرشنا با او عشق داشت و آن

حور در آخر صورت این نبات گرفت (الخ) پس در خانۂ ہر یک ازین قوم درخت بادروج موجود می باشد زن و مرد ہر صبح پیش او می روند و ہولے او می گیرند و ہر دو دست خود برین درخت می مالند و باز بر روی خود. بعقیدۂ شان این عمل ایشان را محفوظ دارد از آفات ارضی و سماوی و محبت زن و شوہر مستحکم می شود بوسیلۂ آن (اردو) دیکھو اوقیمن۔

بادروجبویہ اصطلاح. بقول ہفت۔ گیاہے است کہ برگ ہایش شگافتہ و بوی ترنج دارد کذافی زفانگویا و او را شاہ ترہ ہم گویند دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ہم ازین ساکت و بادرنجبویہ بجایش گذشت و شاہ ترہ چیز دیگر است کہ بجایش می آید. صاحب محیط در بحث شاہ ترہ ذکر این نکرد. بخیال ما صاحب ہفت از تحقیق کار نگرفت و این چیزی نیست غیر از بادرنجبویہ و مبدل بادروزبویہ کہ رے ہوز بجیم عربی بدل شود چنانکہ سوز و سوج (اردو) دیکھو بادروزبویہ۔

بادرود اصطلاح. بقول رشیدی و سراج و شمس بسکون دال و ضمہ را و دال ثانی چوبی کہ در زیر شاخ درخت میوہ دار گذارند تا از گرانی بار نشکند دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ رود بقول برہان رودۂ گوسفند وغیرہ و زہ کمان حلاجی و تار سازہا باشد (الخ) پس بخیال ما قلب اضافت است بمعنی رودۂ و تارے کہ متعلق بہ باد است و کنایہ از تارے و رشتۂ و رسنے کہ قائم کنند برائے آنکہ میوہ گران بار از باد حرکت نکند و نشکند. باغبانان ہند میوہ گران بار را از ظرف سبک جا دہند و آن ظرف را بوسیلہ رسنی یا تارے یا رشتۂ کہ با شاخ سطبر می متعلق باشد آنقدر بلند کنند کہ گرانی میوہ بر شاخ نازک قائم

نباشد معاصرین عجم گویند کہ ہمین رسم است در ایران ہم پس طرز بیان صاحب رشیدی این کنایہ را از معنی حقیقی بے تعلق کردہ است کہ بعوض رسن چوب را قائم کردہ برائے چوب لغتے دیگر است کہ آنرا (باردو) نام است کہ می آید غور بر ماخذ نکرد (اردو) وہ چھینکا جو ثمرۂ درخت میں لٹکا کر لٹکاتے ہیں تاکہ وزنی پھل ہوا کے جھونکون سے گر نہ پڑے اور ضائع نہونے پاے۔

بادروز بویہ | اصطلاح - بقول ضمیمۂ برہان گیاہیست کہ بوے ترنج می دہد و برگہایش شگافتہ می باشد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و صاحب محیط ہم ازین ساکت - مؤلف گوید کہ تعریف این مطابق است کہ صاحب ہفت قلزم بر بادروجبویہ نوشت خبر گذشت کہ مرادف (شاہ ترہ) نگفت چنانکہ صاحب ہفت بر بادروجبویہ نوشتہ است بخیال ما این ہمان بادرنگبویہ باشد کہ گذشت - فارسیان ترنج را (بادرو) ہم گفتہ اند و صراحت ماخذش ہمدرانجا کردہ ایم پس زاے ہوز بران زیادہ کردہ - (بادروز) کردند مخفی مباد کہ بقول صاحب قانون دستگیری زاے ہوز در آخر بعض کلمات زائد ہم باشد چنانکہ ترب و ترز و کشادر و کشادرز - پس (بادروز) را با کلمہ (بویہ) مرکب کردہ چیزی را نام نہادند کہ بوے ترنج دارد مرادف (بادرنگبویہ) و بحث کامل این ہمدرانجا گذشت (اردو) بلی لوٹن - اسم مذکر - سنبل الطیب (دیکھو بادرنگ بویہ)

بادروزہ | اصطلاح - بقول برہان بفتح راے نقطہ دار (۱) بمعنی ہر روزہ باشد و (۲) خوراک و قوت ہر روزہ را نیز گویند و (۳) جامہ کہنہ ولباسے کہ ہر روز پوشند و (۴) اجیر را گویند کہ مردم را ہمیشہ در کار باشد - صاحب ناصری بر معنی اول و سوم قانع یعنی می فرماید

که قوت هر روزه ولباس هر روزه باشد وبقول جامع قوت لایموت وما یحتاج هر روزه از جامه وغیره صاحب سروری بحوالهٔ نسخهٔ وفائی ذکر معنی دوم کرده وبحوالهٔ تاج المآثر ذکر معنی سوم وبحوالهٔ تحفه ذکر معنی چهارم وفرماید که بحذف دال هم بنظر آمده وصاحب جهانگیری بمعنی اول قانع واز حکیم سوزنی سند آورده (ب) شرف توئی وشرف گوهر حمید الدین ها که شد مدیح تو تسبیح بادروزهٔ من ها (نثر مقامات حمیدی) عروس را به پیرایهٔ همسایه یک شب بیش نتوان آراست وآرایش بادروزه بسؤال وجواب دریوزه نتوان خواست خان آرزو در سراج فرماید که هرچه مردم را در کار باشد هر روز وخصوصیت بجامه و قوت ندارد چنانکه برخی گمان برده اند ومعنی جامهٔ کهنه مجاز است چه هرچه مدام در استعمال درآید البته مندرس وضائع می شود (حکیم سنائی از سروری ب) یکی جامه وین بادروزه زقوت ها دگر زین همه هیچی وسیری است (نثر تاریخ تاج المآثر در رزمیه - از سروری) لشکر اسلام جامه های بادروزه را بلباس حرب بدل کردند صاحب رشیدی همزبان صاحب سراج فرماید که بدون دال مهمله هم آمده صاحب مؤید هم ذکر این کرده مؤلف گوید که اصل این (بارونه) بمعنی هر روزه باشد یعنی چیزی که هر روز بکار آید وکلمهٔ با درینجا بمعنی معیّت است وبس ودال مهمله زائد باشد چنانکه شفتا لو وشفتالود وپیدا وپیداد ومعنا با خان آرزو اتفاق داریم که معنی اول حقیقی است ودیگر معانی هیچ که بدون ترکیب اضافی از اصل لغت حاصل نمی شود چنانکه از اسناد بالا پیدا است یعنی تسبیح بادروزه وآرایش بادروزه وجامهٔ بادروزه مخفی مباد که (جامهٔ بادروزه) را بمعنی جامهٔ کهنه

گرفتن۔ کنایہ ایست وانیمعنی در مجرد (بادروزہ) اصلا نیست وہمچنین بمعنی قوت وخوراک ہرروزہ در مجرد (بادروزہ) نباشد (اردو) روزانہ۔ بقول آصفیہ۔ روز بروز ہرروز۔ ہمیشہ (الخ) جیسے غذاے روزانہ۔ لباس روزانہ۔ شغل روزانہ (ہرروز کا) (ہرروز کی)

بادروغ اصطلاح۔ مرادف بادرنگ و مزید علیہ بادرو است بمعنی اولش واشارہ این ہمہ رانجا کردہ ایم باید کہ بضمہ راے مہملہ خوانیم کہ روغ مزید علیہ رو باشد نہ بادت غین معجمہ چنانکہ چراو چراغ کہ بمعنی زیرا باشد (اردو) دیکھو بادرو۔

بادرون بویہ اصطلاح۔ بادال موقوف ہمان بادروجبویہ۔ صاحب ہفت گوید کہ مرادف بادروج بویہ وآن را (شاہ ترہ) نیز گویند مؤلف عرض کند کہ با صراحت کامل بہ (بادروزبویہ) کردہ ایم واین ہم مزید علیہ (بادرویویہ) باشد کہ نون ششم زیادہ کردہ اند بہ (بادرو) چنانکہ گذارش وگذارشن دیگر ہیچ وہمانجا تحقیق کردہ ایم کہ شاہ ترہ نباشد (اردو) دیکھو بادروزبویہ

بادرونہ اصطلاح۔ بقول صاحب برہان و جہانگیری وہفت ہمان بادرنجبویہ باشد وآن ریحانیست معروف۔ مؤلف عرض کند کہ با صراحت این بہ (بادرنگبویہ) کردہ ایم واین بظاہر مخفف (بادرون بویہ) باشد یا بہ یاد ہاے نسبت در آخر (بادرون) کہ مزید علیہ (بادرو) است واشارۂ این بہ (بادرو) گذشت۔ مخفی مباد کہ (بادرو) وہم (بادرنگبویہ) باشد (اردو) دیکھو بادرنگبویہ۔

بادرویہ اصطلاح۔ بقول صاحب رشیدی وشمس۔ بدال موقوف وراے مضموم ترۂ خراسانی کہ ریحان کوہی نیز گویند مؤلف گوید کہ ہمین

معنی بہ (بادرو) گذشت حیف است کہ سند
استعمال این پیش نشد و دیگر کسے از محققین اہل
زبان تصدیق این نکرد و صاحب محیط ہم ازین
ساکت پس اگر این را مزید علیہ (بادرو) خیال
کنیم تحتانی و ہائے ہوز آخر زائد باشد دیگر ہیچ
(اردو) دیکھو بادرو ۔

بادرہ | اصطلاح بقول برہان و رشیدی و
جامع و ناصری بسکون ثالث بروزن بادشہ
(۱) سخن گفتن بے اندیشہ و تندی و تیزی در کار
و (۲) بمعنی پارچہ شلوار و تنبان و باین معنی
بفتح ثالث ہم آمدہ صاحب سروری بحوالہ نسخہ
حلیمی گوید کہ بسکون و فتح دال و رائے مہملتین
بمعنی پارچہ زیر جامہ ۔ صاحب جہانگیری بمعنی
اول قانع مؤلف عرض کند کہ نظر بر تصدیق
محققین اہل زبان ضرورت سند استعمال نباشد
اختلاف اعراب حروف در سر دو لتصرف
لسان است و نتیجۂ لب ولہجۂ مقامی و آنچہ
موافق قیاس است سکون دال مہملہ و فتح
رائے مہملہ زیرا کہ این مرکب است از باد بہ معنی
ہوا و رہ مخفف راہ کہ بمعنی طریق و رسم
و قاعدہ و نغمہ و آہنگ آمدہ پس (بادرہ)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی طریق باد دارندہ
وکنایہ از سخن بے اندیشہ زنندہ و تیزی در کار
کنندہ یعنی مباد کہ باد بمعنی سخن و تند و تیز ہم
بجائے خودش گذشت و بمعنی نغمہ و آہنگ ہم
باد بمعنی دوم کنایہ باشد از شلوار کہ در راہ
رفتن حرکت کند بوسیلہ باد نمیدانیم کہ محققین
بالا در معنی اول چگونہ معنی مصدری یا حاصل
بالمصدر پیدا کردہ اند فتامّل ۔ واضح باد کہ آنانکہ
پاچۂ زیر جامہ را بہ زیادت رائے مہملہ پارچہ
نوشتہ اند غلط کردہ اند یا تصحیف کتابت
باشد دیگر ہیچ (اردو) (۱) بے دھڑک
بقول آصفیہ بے خوف و خطر ۔ بے اندیشہ ۔ بے
سوچے ۔ بے تحاشا ۔ بے محابا ۔ (۲) ازار ۔

بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ شلوار۔ تنبان۔
پیجامہ۔ تہ پوشی۔ سُتھن۔

(الف) بادریس	اصطلاح۔ بقول برہان
(ب) بادریسہ	(الف) بکسر رابع و سکون

تحتانی و سین بے نقطہ (۱) چرم یا چوبی باشد مدوّر
که در گلوے دوک کنند بجہت آنکہ ریسمانی که
می ریسند یکجا جمع شود و بعربی فلکہ خوانند و
بعضے تاے را گویند کہ زنان بدوک دہند
و (۲) نیز تختہ گرد میان سوراخی باشد کہ بر
سر چوب خیمہ زنند و (۳) بمعنی بادزن ہم
آمدہ ہیم او بر (ب) گوید کہ بمعنی (الف) باشد
در معنی اول و دوم قناعت کردہ صاحب
سحر بذکر (الف و ب) بر معنی اول قانع۔ صاحب
جامع نسبت ہر دو بذکر معنی اول نسبت معنی دوم
گوید کہ کلیچہ و کلاج خیمہ و ذکر معنی سوم ہم کردہ
صاحب ناصری نسبت ہر دو بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم فرماید کہ کلیچہ ستون خیمہ بنا بر

تشابہت با معنی اول (ابو الفرج رومی ؎)
فلک فضل را تو گردانی ٭ دوک را بادریسہ
افلاک ٭ صاحب جہانگیری ہم ذکر (الف و ب)
کردہ و بذکر معنی اول و دوم برائے معنی اول
سند شمس طبسی آوردہ (؎) با آبروی عدل
تو این بادریس آسمان ٭ از گرد ہاے خویشتن
خود را پشیمان ساختہ ٭ (حکیم سنائی ؎)
نشود مرد یدل و صعلوک ٭ پیش ما او بادریسہ
دوک ٭ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو فقط
کرد (الف) بمعنی اول و (ب) بزیادت ہاے ہوز
براے معنی دوم افادۂ تشبیہہ کند و فرماید که آنچہ
قوسی بدوک زنان تفسیر نمودہ مستند بدین
بیت خاقانی سہو او ست (؎) سر گشتہ گرد
چرخ چنین چرخ بادریسہ ٭ فریاد زین فسون گر
زن فعل سبز خاور ٭ نیز فرماید کہ آنچہ شین معجمہ
در ہندوستان شہرت دارد غلط است اگرچہ
تبدیل سین مہملہ بہ شین معجمہ درست باشد۔

صاحب سروری مجرد (ب) راذکر کندو
فرماید که تابے باشد که زنان بدوک دهند اما
در اکثر نسخ بمعنی آن چیز مدور که در گلوے دوک
کنند که منع ریسمان کند و شیرازیان بدلیه گویند
وبعربی فلکه و در شرفنامه بمعنی آن گرد که چوبین
که میان آن را سوراخ کرده بر ستون خیمه کنند
و در نسخهٔ نیاز به معنی باد زن آمده. صاحب
رشیدی بذکر مجرد و بمعنی اول و دوم قانع
وصاحب غیاث بر (ب) فرماید که چوب مدور
یعنی قرص چوبین سوراخدار که بر ستون خیمه نهند
و هم او بر فلکه نوشته که بضم. بادریسه و آن چوب گرد
مدور میان سوراخ بود که بر ستون خیمه نهند و
قرص کوچک سوراخدار که در دوک چرخه می کنند
وصاحب منتخب بر فلکه گوید که بالفتح چرخهٔ ریسمان
وچوب گرد میان سوراخ. که در میان دوک
چرخ می کند وچوب گرد که سر ستون خیمه را بدان
می گذارند و دوک بقول برهان آلتی که بدان
ریسمان ریسند وخان آرزو در سراج نسبت
دوک فرماید که بواو معروف آلتی است آهنی
که ریسمان بدان ریسند وبحوالهٔ قوسی گوید که
بمعنی چرخ زنان وبمعنی چوبی که ریسمان پشم
وموی بدان ریسند مخفی مباد که ریسیدن بقول
بحر بمعنی تافتن. تارپنبه وپشم وابریشم وامثال
آن مؤلف عرض کند که (الف) اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی ریسنده باد و کنایه از چرخی
مدور که در دوک باشد وچون رشتهٔ پشم یا
ابریشم یا پنبه تیار شود بران می پیچد وجمع گردد
فارسیان این را با هاے هوز در آخر هم استعمال
کرده اند واین هاے زائد است. همین است
حقیقت معنی اول. پریشان بیانی محققین خیال را
پریشان می کند. نسبت معنی دوم عرض می شود
که چرخی که بالاے بعض ستون خیمه قائم کنند تا
رسن بوسیلهٔ آن بآسانی حرکت کند واین تخصیص
ندارد با خیمه بلکه این را بالاے پردهٔ هاے خانه

ہم قائم کنند تا بوسیلۂ آن رسن ہائے پردہ در
آویختن و برداشتنش آسان حرکت کند۔ خان
آرزو درست گوید کہ ہائے آخر برائے این معنی
جہت تشبیہ باشد کہ این چرخ ہم مشابہ بادریسہ
است حیف است کہ برائے معنی سوم سند استعمال
پیش نشد و معنی لفظی الف و ب برائے کنایہ معنی
سوم خلاف قیاس نیست کہ بادزن ہم من حیث
ریسندہ باد است و بس (اردو) الف
و (ب) (۱) چرخے کی پھرکی جس پر کاتا ہوا تاگا
لپیٹا جاتا ہے اور رجوع ہوتا ہے (۲) وہ چھوٹی
سی چرخی جو رسّی کی آسانی کے لیے ستون خیمہ
یا چلمن یا پردہ میں قائم کرتے ہیں جسکو دکنی میں
گِرّی کہتے ہیں۔ (۳) دیکھو بادزن۔

بادریسہ چشم اصطلاح بقول برہان
و بحر و جامع (۱) کنایہ از مردم یک چشم باشد
کہ بعربی اعور خوانند و (۲) کنایہ از شیطان و
(۳) دجال ہم۔ صاحب جہانگیری در ضمیمہ
اول و صاحب رشیدی در استعارات ہم
معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ این کنایہ
است بدون اضافت بادریسہ و فی الحقیقت
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چشم مثل بادریسہ
دارندہ یعنی چنانکہ بادریسہ را یک سوراخ
است کہ بر آن چرخ زند ہمچنین یک چشم دارند
و معنی دوم و سوم مجاز آن گویند کہ یک چشمی
ہم صفت دجال است (اردو) (۱) کانا
بقول آصفیہ ہندی۔ ایک چشم۔ ایک آنکھ کا
ایک آنکھ کا اندھا۔ واحد العین۔ کانڑا جیسے ؎
کانا مجھے جانے نہیں اور کانے بن سہارے
نہیں ؎ (۲) شیطان۔ بقول آصفیہ۔ عربی
اسم مذکر۔ ابلیس۔ عزازیل۔ معلم الملکوت
(ذ۔ ق صفحہ) ہونا عاشق سمجھکر اس دشمن ایمان
کو ہم بدل نکر جلدی کہ جلدی کا کام ہے شیطان کا
(۳) دجال۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔
صیغۂ مبالغہ یعنی دجلہ سے پیدا ہونے والا۔

اہل اسلام کے عقائد کے موافق یہہ شخص قیامت
کے کچھہ عرصہ پہلے دریاے مذکور سے پیدا ہوکر
اصفہان سے ظہور کرے گا۔ ایک آنکھہ سے کانڑا
اور بڑا اکفر ہوگا حتّی کہ اسکے ماتھے پر بھی لفظ
کافر لکھا ہوا ہوگا۔ خاص اہل ایمان کو بوجہہ
نور ایمان نظر پڑیگا اور وہ اُلوہیت کا مدعی
ہوکر بہت سے خرق عادات مثل احیا، اموات
یا امانت احیا اور کھیتوں۔ باغوں کو بارآور کرنا
وغیرہ وغیرہ بطور استدراج دکھا کر بہت سے
آدمیوں کو اپنی اُلوہیت کا معتقد کرلیگا
تین روز کے عرصہ میں تمام عالم پر قابض
ہوکر گمراہی پھیلائیگا۔ اسکی یہ کیفیت دیکھکر
حضرت عیسی علیہ السلام آسمان سے اور
امام مہدی آخر الزمان عم (سر من راے) نامی
غار سے تشریف لاکر ہلاک کرینگے ظہور سے
چالیسویں دن ہلاک ہوگا جس میں پہلا دن
ایک سال کے برابر دوسرا ایک ماہ تیسرا
ہفتہ کے برابر ہوگا باقی سینتیس روز ایّام
معہود کے برابر ہونگے۔

بادریش اصطلاح۔ بقول بحر بیاے
معروف (۱) غرور و لاف۔ و بقول سروری
(۲) کنایہ از خودنما و لاف زنندہ مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
کسی کہ باد در ریش دارد مخفی مبادکہ باد بمعنی
غرور ہم بجاے خودش گذشت از قبیل (بادبروت)
کہ مذکور شد و کنایۂ لطیف است یعنی کسی
کہ لاف و غرور و خودنمائی کند گویا باد در ریش
خود دارد۔ صاحب بحر در عرض معنی غور
نفرمودہ است و براے معنی بیان کردہ
اش باید کہ باد را مضاف کنیم بسوی ریش
۔ و باضافت خوانیم حیف است کہ سند
استعمال ہر دو پیش نشد امّا خلاف قیاس
نیست و قول صاحب سروری کہ از اہل
زبانست معتبر است (اردو) (۱) غرور

لاف۔ مذکر۔ (۲) مغرور۔ خودنما۔ لاف مارنے والا۔ شیخی باز۔

بادریشہ چشم اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از پلک چشم۔ سند استعمال پیش نکرد۔ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان با او نیست و کنایۂ لطیف ہم نیست۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ ایجاد بندہ باشد (اردو) پلک بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پل۔ مژہ۔ آنکھ کے بال۔

بادریہ اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ نوعی از بادکش چوبین کہ در سقف خانہ بیاویزند۔ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمالش پیش نشد اگر از قیاس کار گیریم اسم فاعل ترکیبی است کہ ریسیدن بقول بحر بمعنی ویران کردن و افتادن آمدہ پس معنی لفظی این ہوا افتادہ و ہوا واقع شدہ و کنایہ از بادکش توان گرفت ولیکن سند استعمال باید معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ پنکھا جو چھت میں لگاویں۔ مذکر۔

(الف) بادزد اصطلاح۔ صاحب انند

(ب) بادزدن نسبت (الف) بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ بمعنی گرد باد و طوفان و تند باد۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بنگر (ب) گوید کہ گوز سر دادن (صائب (ب)) داغ از حرارت جگر صد بادمی زند۔ آتش ز سوز سینۂ من بادمی زند۔ مؤلف عرض کند کہ (بادزدن) (۱) بمعنی حقیقی اوست یعنی ہوا رساندن چنانکہ ظہوری گوید (ب) بادیکہ بر عبیر زند گرد دامنش۔ بر جیب بخت بتقش از خاک پاے کیست۔ و (۲) کنایہ باشد از آہ و نالہ کردن کہ باد بمعنی آہ و نالہ بجایش گذشت و سندش ہم ہمدر آنجا مذکور۔ پس آنچہ صاحب تحقیق الاصطلاحات کنایہ از

گوزکردن باستناد ہمین شعر صائب گرفتہ غور
کامل بر لطافت معنی شعر و لطف سخن نکردہ
اگرچہ باد بمعنی گوز ہم گذشت نازک خیالان
تصفیہ این کنند کہ درین شعر نظر بر معنی مصرع
اوّلش در مصرع دوم آہ بہتر است یا
گوز فتا مل نسبت (الف) عرض می شود کہ
(۱) ماضی مطلق است از مصدر (ب)
بہرد و معنیش و (۲) معنی بیان کردہ صاحب
انند بخیال ما تندباد و طوفان غیر از گردباد
است و برائے این معنی طالب سند استعمال
باشیم کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
و صاحب انند و فرہنگ فرنگ ہم از اہل
زبان نیست و محققین فارسی زبان ہم
ازین معنی ساکت و وجہ کنایہ ہم پیدا نیست
(اردو) (الف) (۱) ہوا پہنچی یا (۲)
طوفان۔ بگولا۔ گرد باد۔ بقول آصفیہ۔ مذکر
(ب) ہوا پہنچانا۔ گوز مارنا۔ آہ کرنا۔

بادزم | اصطلاح۔ بقول برہان بفتح زاے
ہوز و سکون میم کارہاے عبث و بے نفع
و بقول سروری کار بیہودہ چنانکہ در نسخہ
وفائی از حکیم عنصریست (ع) چون بہ
ایشان باز خورد آسیب شاہ کامکار ہا
جنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان بادزم
ہا وفرماید کہ در بعضے از نسخ بہ راے مہملہ ہم
بنظر رسیدہ مؤلف گوید کہ جزین نباشد
کہ این تصحیف است بازاے ہوز کہ کاتبان
چابک دست بزیادت یک نقطہ بادرم
را بادزم کردند و محققین بر ماخذ این غور
نکردند کہ براے مہملہ گذشت طرفہ ما جراست
کہ ہمین شعر عنصری را بسند آن ہم نقل کردہ اند
اگر این را مبدل آن گیریم تبدیل راے
مہملہ بزاے ہوز خلاف قیاس باشد (اردو)
دیکھو بادرم کے دوسرے معنے۔

(الف) **بادزن** | اصطلاح۔ بقول بحر

(ب) **بادزنہ** بہار (الف و ب) بمعنی
مروحہ باشد صاحب برہان بر (ب) ذکر (الف)
ہم کردہ و صاحب مؤید ہر دو را بمعنی بادبیزن
آوردہ کہ بعربی مروحہ خوانند و صاحب
رشیدی بذکر ہر دو بر معروف قانع۔ صاحب
سروری نسبت (ب) فرماید کہ بادزن
را گویند و بادبیزن ہم و صاحب جامع بر
(ب) فرماید کہ بمعنی بادبیزن است و صاحب
جہانگیری ہمزبانش (ابوطالب کلیم (الف) ع)
ما را ز کف اختیار رفتہ ہے چیز باد بدست
بادزن نیست ہے (علی خراسانی (الف) ع)
تا رود در خواب راحت نرگس جادوی او
ناله من بادزن شد زلف او را باد کرد ہے
(امیر خسرو (ب) ع) بادزنہ دست بہ
دست ہمہ ہے و زدم او باد بدست ہمہ ہے
مؤلف عرض کند کہ (الف) اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی بادزنندہ و کنایہ از
مروحہ و (ب) بہ ہاے نسبت منسوب
بہ چیزے کہ باد می زند ہاے آخرہ را زاید
گیریم یا ہاے لیاقت ہر دو کنایہ باشد
از آلہ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل شود (اردو)
دیکھو بادبیزان۔

بادزہر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن و معنی فادزہر است کہ عوام پازہر گویند
و بعربی حجرۃ التیس و بمعنے مہرۂ مار را نیز بادزہر گفتہ اند کہ حجرۃ الحیۃ باشد۔ صاحب
جامع ذکر معنی اول الذکر کردہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ نام مرضی است کہ گلو ورم
کند و نفس گرفتہ شود و آن را زہرباد نیز گویند و بتازی خناق۔ صاحب سراج
ہمزبانی ناصری فرماید کہ باد درینجا بمعنی مرض است چنانکہ بجایش گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ با صراحت این مرض بہ (بادزہرہ) کلیم کہ می آید و دیگرے از محققین

ذکر این ہر (بادزہر) نکرد وجزین نباشد کہ مخفف (بادزہرہ) گیریم بحذف ہاے آخرہ صاحب سواء السبیل نسبت (بادزہر) گوید کہ بہ فارسی (پادزہر) بہ باے فارسی قسمی است از ادویہ معدنیہ کہ دفع ضرر زہر کند وبعربی آن را حجرۃ التیس نام است۔ صاحب محیط فرماید کہ بادزہر اسم فارسی جنس تریاق است ومعنی آن غسال السم ومراد ازان چیزیست کہ مقاومت سموم نماید مثل تریاق وبعربی حجر السم نامند وگاہ بارا بہ فا بدل کردہ فادزہر ہم گویند کہ معرب بادزہر است وگاہ دال را می اندازند وبازہر نامند وآن اسم ہر چیز است کہ شرب وتعلیق آن حفظ روح از نقص ومقاومت ودفع ضرر سم ازو نماید وگاہی از مطلق آن مراد تریاق باشد وآن را بیونانی کسفاریقا نامند و ایضاً فادزہر اسم دو دواے تریاقی است کہ یکی ازآن معدنی است ودیگر حیوانی۔ بادزہر معدنی را بعربی حجر السم وبفارسی (بادزہر کانی) وزہر مہرہ نامند ودر بعض لغات معروف بہ حجر قیطاس است وآن سنگ معدنی است بالوان مختلفہ ومعادن آن مملکت خطا وکوہستان چین وتبت وقندہار وباختر وخراسان وکرمان وتوران وغیرہ وبہترین آن خطائی۔ گرم وخشک دراول۔ الاگرمی آن قوی تر از خشکی آنست وبعضے سرد وبعضے معتدل مائل بحرارت می دانند فعل آن بخاصیت است نہ بطبیعت۔ مانع ضرر ہواے وبائی واختلاف آبہا وہواہا ومانع تعفن اخلاط وازالہ سمیت آبہا وتقویت اعصاب وباہ کند ومنافع بسیار دارد (الخ)، وبادزہر حیوانی سنگی است در شیروان وپارہ دہ و پازہرہ بعضے حیوانات مانند بز کوہی وگاو کوہی وخارپشت وغیرہ وچون مطلق این ذکر شود

حجر التیس است وحجر الایل وبہترین انواع آن آنچہ از بز کوہی بدست آید گرم در آخر دوم
وخشک در اول سوم موافق جمیع امزجہ ودافع اکثر سموم گرم وسرد حیوانی ونباتی ومعدنی
ومقوی جمیع قوتہا وارواح واعضاے رئیسہ وحرارت غریزی وباہ ومنافع بیشمار دارد
(الخ) ہم او فرماید کہ (پادزہر قنفذی) از جملہ ادویہ جدیدہ کہ اہل فرنگ در ینولا اطلاع بر آن
یافتہ اند وآن چیزے است سخت مدور اندک طولانی قریب بشکل جوز بوا طعم آن بسیار
تلخ در زہرہ بعضی قنفذہاے جبلی یعنی خارپشت کوہی در بعضی از جزائر ملک فرنگ پیدا می گردد
گرم وخشک در سوم است گویند کہ جہت امراض بارد ورطب ودفع بعضی از سموم
وسدہ ہیضہ وتخمہ وہیضہ ودرد گردہ ومثانہ نافع ومنافع دیگر ہم دارد (الخ) وہم او
(پادزہر گاوی) فرماید کہ اسم حجر البقر است (انتہی) مؤلف عرض کند کہ براے وجہ
تسمیہ این ہر قدر معانی کہ بر لفظ باد مذکور شد بکار این نمی خورد - صاحب سوار السبیل نوشتہ
گفتہ کہ این مبدل پادزہر است بباے فارسی وپاد بقول برہان بمعنی نگہبان آمدہ پس
پادزہر مرکب اضافی است بمعنی نگہبان زہر وتریاق زہر - بباے فارسی بعربی وبہ فا بدل
شدہ بادزہر وفادزہر شد چنانکہ تپ وتب واسپ واسب وپیل وفیل وسپید وسفید
وبازہر وپازہر وفازہر بحذف دال کہ می آید - (اردو) فادزہر بقول آصفیہ معرب
پادزہر - حافظ روح - دافع سم - پاک کنندۂ زہر - زہر مہرہ - حجر التیس -

پادزہرہ اصطلاح - بقول برہان وجامع بفتح راے قرشت نام مرضی است وآنرا بعربی خناق گویند وبقول رشیدی وجہانگیری مرضی کہ از آن گلو ورم کند ونفس آدمی گرفتہ شود

وآن را زہر باد نیز گویند وبتازی خناق۔
صاحب فصوص الاعراض گوید کہ خناق بضم
اول وفتح ثانی والف وقاف۔ معرب از
خناک بکاف است کہ بمعنی خفہ کردن و
گلو گرفتن آمدہ ودر اصطلاح اطبا آنست کہ
در دم زدن یا در چیزے فرو بردن یا در
ہر دو فتورے بر سبیل امتناع یا تعسر بحسب
موضع علت وقوت سبب وضعف آن رو
یابد چہ اگر آفت در آلات تنفس ونواحی آن
بود فتورے در تنفس واگر در اعضائے غذا
وحوالی وے باشد سوء حال در بلع رو نماید
وپوشیدہ نماند کہ این در ابتدا وہنگام ضعف
سبب باشد والا بعد استحکام علت وعظم
سبب بنا بر انضغاط ومجاورت آفت یکی
بدیگری متعدی گردد۔ غایت آنکہ در ضرر مادہ
بیشتر از آن باشد واین علت را اختناق
نیز گویند۔ وجہ تسمیہ آن بلحاظ معنی لغوی وے
باشد از ان کہ حدوث این علت گاہے بہ ورم
وگاہے بدون آن می باشد نوع اول آنکہ
سبب وے آماس باشد ونوع دوم آنکہ بے
آماس بود کہ در عضلہ مفتحہ حنجرہ استرخا یا در
عضلہ باطنی آن پیوست مفرط افتد وبدان
سبب در تنفس وجذب ہوا فتورے واقع
شود (الخ) مؤلف عرض کند کہ صاحب
برہان ذکر خناک بجائے خودش کردہ گوید کہ
معرب این خناق است (الخ) بخیال ما ہائے
ہوز در آخر زائد باشد کہ باد زہر وزہر باد
ہر دو یکی است معنی لفظی این جز این نباشد کہ
این مرض زہر است برائے ہوائے تنفس یعنی
تنفس را بند کند واگر علاجش بروقت نشود
مریض بمیرد (اردو) خناق۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مذکر۔ ایک گلے کی بیماری کا نام
(انتہی)، مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی
مین اس کو خناک اور باد زہرہ کہتے مین

اس مرض سے حلق بند ہو جاتا ہے اور تنفس
کی راہ مسدود ہو جاتی ہے ۔

باد زیر دامن داشتن (مصدر اصطلاحی (۲۱۰۲)
مرادف (باد در زیر دامن داشتن) است
کہ گذشت و سند این ہم را آنجا مذکور شد
(اردو) دیکھو باد در زیر دامن داشتن ۔

بادژ بقول برہان بکسر ثالث و سکون زاے
فارسی ۔ (۱) سرخی مفرطی باشد مائل بہ بنفشی
و کمودت و کدورت کہ بر روی مردم عارض
شود و سبب آن خون سوختہ بود کہ بر روی
آدمی دود و بعضے گویند صفراے سوختہ ۔ و
روے صاحب بادژ شبیہ بود بروے
کسی کہ ابتداے علت جذام داشتہ باشد
و بعضے این علت را مقدمہ جذام می دانند
و بعضی گویند سرخ باد است و ورم خونی
را نیز بادژ گویند و (۲) بمعنی شراب لعلی ۔
صاحب جامع فرماید کہ بادژ و بادژفام
و بادژکام و بادژنام و بادژوام و بادش
و بادشفام و بادشکام و بادشنام و بادشوام
ہر دہ لغت بکسر دال و بسکون رابع سرخی مفرط
در روی انسان مائل بہ کمودت بسبب خون
مثل روے جدید الجذام و اکثر این مرض منجر
بہ جذام گردد و صاحب جہانگیری ہمزبان صاحب
برہان و جامع ۔ صاحب فصول الاعراض
شارح حدود الامراض بر (بادشنام) گوید کہ
اصطلاحاً حمرہ منکرہ را گویند مائل بکدورت
کہ بسرخی ابتداے جذام ماند و ہنگام بہرا
رو نماید و عند الاشتداد بہ تقرح جلد انجامد
و سبب وے آنست کہ ابخرہ کثیرہ دموی
بر سیدن سردی زیر جلد باختقان و احتباس
گراید و بنا بر این فساد و تغیر پذیرفتہ با فساد
جلد و احداث قروح بپردازد ۔ **مؤلف**
عرض کند کہ باد بمعنی مرض خاص است
عموماً مرض را ہم باد گویند کہ بمعنی نشانہ ہم

لفظ باد مذکور شد پس جا دارد که فارسیان
بزیادت شین معجمه در آخر که برای نسبت باشد
(بادش) کردند که بمعنی منسوب بمرض باد است
چنانکه گند و گندش و بال و بالش و پس ازان
شین معجمه بزای فارسی بدل شد همچون باشگونه
و بازگونه و جا دارد که اصل این (بادودژ) به
دو دال مهمله بمعنی هوای زشت و بد و مرض
زشت باشد که دژ بمعنی زشت و بد آمده پس
از دو دال مهمله یکی را حذف کرده (بادژ)
کردند و نام مرضی خاص نهادند که ذکرش بالا گذشت
پس آخر اقوی است از اول و وجه تسمیهٔ دیگر
مرادفات بجای خودش مذکور شود و جا دارد
که بادش مخفف بادشنام باشد که اهل طب
بر ذکر بادشنام قناعت کرده اند ازینجهت
توانیم قیاس کرد که اصل این لغت بادشنام
است و وجه تسمیه اش بجای خودش می آید
و بادژ مبدل بادش چنانکه بالا مذکور شد
والله اعلم حیف است که محققین فارسی زبان
ذکر معنی دوم نکرده اند بخیال ما جز این نباشد
که باد بمعنی باده بجایش گذشت که مخفف باده
باشد و زای فارسی در آخر مبدل شین معجمه
که برای نسبت است پس معنی لفظی این
منسوب به مطلق باده و کنایه از شراب لعلی
و صراحت مزید وجه تسمیه بر (بادژنام) می آید
(اردو) (۱) بادشنام - بادژ ایک مرض
کا نام ہے جو مشابہ ہے مقدمۂ جذام کے مذکر
(۲) شراب سرخ - انگوری شراب - مؤنث -

(الف) بادژفام	اصطلاح - بقول برہان
(ب) بادژکام	و جامع و جہانگیری (۱)
(ج) بادژنام	مرادف بادژ بمعنی

اول باشد که گذشت - صاحب سروری
ذکر (ج) کرده فرماید که در نسخهٔ میرزا (۲)
شراب سرخ و (۳) بمعنی صفرا باشد و در سامی
به دو دال مهمله (بادودژنام) غلبهٔ خون که بر اندام

پیدا شود و ازان ریشہا تولّد کند و از
یوسف طبیبی سند آرد (رباعی) آنہا کہ گرفتار
بباذنامند ہا گر رگ نزنند و خورد شتابند
ہ صاحب تحفہ نسبت (ج) گوید کہ اصل این
(باد ذنام) بود یعنی زشت نام چہ دژ
و دُش بالضم لغت فرس است بمعنی زشت
و چون این باد بحسب بود زشت است
بدین نام موسوم شد مؤلف عرض کند کہ
باد درین ہر سہ لغت بمعنی مرض باشد چنانکہ
بجایش ذکر کردہ ایم و دژ بالکسر کہ مبدل
آن دُش است بمعنی زشت و نام بمعنی خوش
پس مرضی کہ نام زشت دارد آن را (باذنام)
نام نہادند و یک دال مہملہ بکثرت استعمال حذف
شد و وجہ تسمیہ (الف) چنین باشد کہ مرضی
کہ زشت فام است موسوم شد بہ (باذرفام)
و ہمچنین است وجہ تسمیہ (ب) کہ بجاے فام
و نام لفظ کام را داخل کردند کہ معنی آن مراد

و مقصد است پس مرضی کہ مقصدش زشت
است بدین اسم موسوم شد مخفی مباد کہ
صاحب سروری بنسبت (ج) ذکر بمعنی شراب
و صفرا ہم کردہ است بنسبت آن مرض شیوع
کہ آنچہ در نسخہ میرزا شراب سرخ و صفرا را
(باذنام) نوشتہ قرین قیاس است و خیال
قطعی ما این است کہ (باذر) یا (باذش)
نام حقیقی این مرض است چنانکہ صراحت آن
بہ (باذر) کردہ ایم و (باذرفام) و (باذکام)
و (باذنام) ہمہ اسماے شراب سرخ و صفرا
است کہ فام و کام و نام ہر سہ الفاظ بہ
خصوصیت شراب و صفرا بر اسم حقیقی مرض
زیادہ کردہ اند یعنی سرخی شراب بصورت
این مرض است و مقصد شراب و صفرا با این
مرض واحد و نام شراب بمعنی با این مرض
مطابق کہ فارسیان شراب را آب شعر
خیال کنند پس تحقیقی کہ از تحقیق ناخدا کار گرفتہ اند

فرق ہر دو معنی در الفاظش نکردہ اند و از
کلام یوسف طبیبی سندے کہ پیش شد ازان
ہم معنی دوم توان گرفت کہ می خواران از رنج آیات
دائماً فصد می کشایند تا کثرت خون ضرر نہ بخشد
و جا دارد کہ با وجود این فرق نازک در
لفظ و معنی کہ بیان کردہ ایم فارسیان این
ہر سہ الفاظ را با وصفے کہ تخصیصش باشد آ
و صفرا است مجازاً برائے مرض (بادژ)
استعمال کردند۔ قائل (اردو) (۱ و ۲)
دیکھو (بادژ) (۳) صفرا۔ بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ پت۔ زرداب تلخ۔
اخلاط اربعہ مین سے ایک زرد رنگ کے
خلط کا نام ہے۔ جگر مین جو طبخ کے وقت خون
کے اوپر جھاگ اوٹھتے ہین وہ صفرا ہی سے
متعلق ہین۔ مزاجاً نہایت گرم و خشک۔

بادژرو اصطلاح۔ بقول شمس (بادروج)
و بہندی (بابری)، و گویند نام گیاہی است
کہ بوے ترنج دارد و گویند شاہ ترہ۔ دیگر
کسے از اہل تحقیق ذکر این نکرد۔ صاحب
محیط ہم ساکت۔ معاصرین عجم ہم بزبان ندانند
مؤلف گوید کہ جزین نیست کہ (بادرو)
را کہ گذشت بہ زاے فارسی نقل کردہ است
و بر ماخذ غور نکردہ (اردو) دیکھو بادرو

بادژوام اصطلاح۔ بقول برہان بر
وزن و معنی (بادژنام) مؤلف عرض
کند کہ اشارۂ این بر (بادژ) کردہ ایم وجہ
تسمیۂ این جزین نباشد کہ لفظ وام کہ بمعنی
رنگ و لون و شبہ و مانند است با لفظ
بادژ مرکب کردہ اند پس (بادژوام)
مرادف و مبدل (بادژفام) است
و بس کہ فا بہ واو بدل شود چنانکہ فرجج و
ورجج و حقیقت (بادژفام) بجایش مذکور
شد (اردو) دیکھو بادژفام۔

بادسار اصطلاح۔ بقول برہان و عجم

وجامع بر وزن خاکسار (۱) بمعنی سبک سیر و رونده باشد و (۲) مردم سبک و بے تمکین و وقار - صاحب ناصری بترک معنی اول بنسبت معنی دوم گوید که سبک و بے تمکین و متکبر و بے معنی و سر بہوائی مرادف (بادسر) و فرماید که این را (بادسری) ہم گویند **مؤلف** عرض کند که محقق زبان دان در بادسر و بادسری فرق نمی کند و اسم فاعل ترکیبی را بامعنی مصدری مرادف میداند زبان دان عجم بر قواعد زبان اکثر اعتنا نمی کند۔ شک نیست که سکندری خورد و صاحب سروری بادسر را بمعنی متکبر گفته و بادسار را بمعنی سبکسر و بے وقار آورده (ناصر خسرو ؎) نگوید تا بر ویش تنگر مست ٭ نه چون سر را از خاے بادسارے ٭ و بقول جهانگیری کنایه از سبک و بے تمکین (حکیم اسدی ؎) فگندن بدو من تن اندر پاک ٭ نه مردیست کز بادساریست پاک ٭ (حکیم سوزنی ؎) بادهٔ کز وے جدا گرد و بخیل از زاد مرد ٭ بادهٔ کز وے شود پیدا حکیم از بادسار ٭ و بقول صاحب رشیدی بے سنگ و بے وقار بهار گوید که کنایه از سبک و بے تمکین و جاہل و تہی مغز و این را بادساری گویند **مؤلف** عرض کند که در قول آخرین با صاحب ناصری شریکیم سکندری خوردن است زیراکه سبکساری و بے تمکینی را بادساری توان گفت نه بادسار را بمجاز خیال ما این است و قرین بقیاس ہم که صاحب برہان سبکسر را که مرادف بادسار است بزیادت یاے تحتانی سبک سیر خوانده و غور بر ماخذ نکرده و صراحت مزید از لفظ رونده کرده و بتحقیق ما اصلا بمعنی اول نیست تا آنکه (بادسیر) نه گفته شود که بادسار از قبیل سبکسار است و مرادفش و کلمه سار در فارسی بمعنی سر آمده چنانکه نگونسار بمعنی نگون سر

سنگسار که مخلوقیست که سر او بسر سنگ ماند۔ (کذا فی البرہان) پس لفظ سار بمعنی سیر نیامدہ اندرین صورت (بادسار) را بمعنی بادسیر و سبک سیر گرفتن قابل غور است و سند استعمال پیش نشد نظر براعتبار صاحب جامع که از اہل زبان است اینقدر توانیم قیاس کرد که تحتانی بدل شد بالف چنانکه یرمغان و ارمغان پس بادسار مبدل بادسیر توان گرفت (اردو) (۱) تیز رفتار بقول آصفیہ جلد چلنے والا۔ بہت جلد چلنے والا۔ شتاب رو (۲) سبک سر بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا۔ کم ظرف۔ کم حوصلہ۔ احمق۔ (غالب ؎) وہ

اپنی خو نہ چھوڑیں گے ہم اپنی وضع کیوں چھوڑیں
سبک سر بن کے کیا پوچھیں کہ ہم سے سرگران کیوں ہو۔

بادسلت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار نخوت و غرور مخصوص بمردان (شاہ قاسم انوار ؎) در مصطفی گریز که دریاے رحمت است
پرنگذار بادسلت عاد و ثمود را ۱۲ مؤلف عرض کند که سلت بفتح اول و ثانی و ثالث در عربی زبان بمعنی بروت است (کذا فی المنتخب) پس این اصطلاح مرادف معنی اول (باد بروت) است که گذشت و صراحت باخذ سخن ہم درانجا کردہ ایم۔ باید که باضافت باد خوانیم و آنچه محققین بالتخصیص بمردان کردہ اند غور نکردہ اند می دانیم که زنان بروت ندارند ولیکن ہرگاہ این اصطلاح بمعنی غرور متحقق شد ضرورت ندارد که این را مخصوص کنیم بصاحبان بروت اگر زنی غرور کند می توانیم که براے او ہم استعمال این اصطلاح کنیم آنانکه ذوق زبان دارند بر خیال ما غور کنند (اردو) دیکھو بادبروت کے پہلے معنے۔

بادبیش اصطلاح۔ بقول مؤید با چہارم و پنجم فارسی و ترکیب اضافی یعنی بادشرقی

زیرا چہ صاحب صراح ترجمۂ قبول بالفتح باد
پیش نوشتہ و در مقدمۂ امام جار اللہ زمخشری
حسینی بمعنی قبول باد مشرق مرقوم است مؤلف
عرض کند کہ دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد مخفی مباد کہ سپش بشین معجمہ آخر
لغتی نیست اما سپس بقول برہان بہر دو سین
مہملہ و باے فارسی بکسر اول و فتح ثانی بمعنی پس
و پیشتر و بعد باشد چنانکہ گویند ازین سپس یعنے
پس ازین و بعد ازین (انتہی) اندرین صورت
خیال ما اینست کہ (بادسپس) بہر دو سین
مہملہ دبور باشد کہ از مغرب بطرف مشرق
وزد خلاف صبا کہ آن را قبول گویند و جہ تسمیہ
این تردید معنی قبول می کند. صاحبان تحقیق بر
(بادپس پشت) صراحت کردہ اند کہ باد غربی
دبور است کہ از مغرب بطرف شمال وزد و فتنہ
صبا لیس (بادسپس) مرادف (بادپس پشت)
باشد نہ قبول. فتامل. حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد. آنچہ صاحب مؤید این را بشین معجمہ
نوشتہ غلطی کتابت نیست کہ در ردیف حرف آخر شین
مؤید آنست اما غلطی محقق است کہ بر ماخذ غور
نکرد و جا داد کہ کاتب مطبع (بادپیش) را
کہ گذشت بدین صورت نقل کردہ اند بصورت
معنی بیان کردہ صاحب مؤید مطابق لفظ
می شود و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ با بی حالی طالب
سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بادپس
پشت. بادپیش۔

بادسخا اصطلاح بقول برہان و بحر و جامع
بسکون ثالث و فتح رابع و خاے نقطہ دار بالف
کشیدہ (۱) کنایہ از دنیا باشد و (۲) مردم
صاحب ہمت و کریم الطبع۔ مؤلف عرض
کند کہ صاحب ہمت و کریم الطبع را بادسخا
گفتن خلاف قیاس نیست کہ اسم فاعل ترکیبی
و بمعنی اول سخاوت ہوائی دارندہ یعنی سخاوت
او ہوائی است و بے نتیجہ و بدین ترکیب کنایہ

از دنیا توان گرفت و براے معنی دوم ہیچو بادسنجات
کننده که افادت باد عام است و باے خصوصیتی
ندارد۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
(۱) دنیا۔ مؤنث (۲) سخی۔

بادسر اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری
و رشیدی و بہار بر وزن دادگر (۱) صاحب
نخوت و گردن کش و متکبر را گویند صاحب
جامع بذکر معنی اول فرماید که (۲) بالفتح نوعی
از مرض اسپ ہم۔ صاحب ناصری نسبت
معنی اول فرماید که مرادف (بادسار) بمعنی
سبک و بے تمکین و متکبر و سرہوائی و آن را
بادسری نیز گویند۔ (حکیم فردوسی ؎)
مرا پیش کاوس بردی توان ۔ یکی بادسر نامور
پہلوان ۔ مؤلف گوید که آنچه صاحب جامع
ذکر معنی دوم کرده است غیر از تسامح او نباشد
که معنی دوم متعلق است به (بادسره) که به ہاے
نسبت در آخر می آید و صراحت ماخذش ہم
ہم در انجا کنیم و نظر بر اعتبارش که محقق صاحب
زبان است ہمین قدر توانیم قیاس کرد که
(بادسر) را بمعنی دوم مخفف (بادسره) گیریم
ولیکن ازین تاویل خیال اول اقوی است
که در کتابتش ہاے ہوز ترک شده باشد
و آنچه صاحب ناصری فرماید که آن را بادسری
نیز گویند کم توجہی او بیش نیست چنانکه در تعریف
اکثر لغات بنظر آمده۔ اگر باد را بسوے سر
مضاف کنیم توانیم گفت که بمعنی مغرور است
و براے این طالب سند باشیم باجمله معنی لفظی (بادسر)
باد در سر دارنده و کنایه از متکبر یا سبک
و بے تمکین ولیکن نظر بر سند استعمال معنی متکبر
و گردن کش بہتر است از سبک و بے تمکین
مخفی مباد که صاحبان ضمیمه برہان و مؤید ذکر
بادسران بالف و نون جمع کرده اند (اردو)
(۱) متکبر۔ مغرور۔ (۲) دیکھو بادسره۔

بادسرخ اصطلاح۔ بقول وارسته و بحر

وبہار وغیاث مرضی است معروف (حکیم سلیم
ع) باد سرخ آورد روی خاک از کلگون او
بسکہ کرد اعراض از رشک سپہر چنبری ؎
مؤلف عرض کند کہ باد دریجا بمعنی مرض باشد
کہ بجایش گذشت وعلامت مرض سرخی جلد
است پس باد سرخ بمعنی مرض سرخ است
بترکیب توصیفی وقلب اضافت این سرخ باد
وسرخ بادہ وسرخچہ مرادف این ہم کہ بجایش
مذکور شود اشارۂ این بر لغت باد گذشت
(اردو) سرخ بادہ - دیکھو باد ر -

باد سرد اصطلاح - بقول صاحب ضمیمۂ
برہان ومؤید وبہار کنایہ از دم سرد وآہ سرد
وناامیدی باشد (اوحد الدین انوری ع)
دل زبیم آنکہ باد سرد بر تو بگذرد ؎ روز و
شب جویان کہ ماہی را براندازد زآب ؎
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
بمعنی ہوای سرد - باد بمعنی دم وآہ بجایش گذشت
پس دم سرد وآہ سرد کہ بحالت ناامیدی از
سینہ بیرون آید - کنایہ نیست بلکہ استعارہ
ایست زیرا کہ باد سرد بمعنی حقیقی مخالف
باد گرم - در عالم موجود است وبخیال ما
در کلام انوری بمعنی حقیقی اوست یعنی آہ سرد
(اردو) آہ سرد - مؤنث - امیر نے آہ کے
ذیل میں اس کا ذکر فرمایا ہے (رشک ع)
نخل بے سایہ سرد آہ ہے ایک ؎ یوں تو
ہوتے ہیں سایہ دار درخت ؎

بادسرہ اصطلاح - بقول برہان ورشیدی
وسراج بفتح رای قرشت نوعی از آزار
باشد کہ اسپ را ہم رسد - صاحب سروری
بہ ہمزبانی برہان فرماید کہ اما در کلام شعرا
یافتہ نشد - صاحب جامع ہمین معنی را بر بادسر
نوشتہ کہ بدون ہای ہوز گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ اطبای بہائم برآنند کہ این مرضی
است کہ رطوبات در سر اسپ جمع شود و

او بیایے عطسہ زند و از بینی خارج کند۔ پس بخیال ما ہاے ہوز در آخر این براے نسبت است و (باد سر) بمعنی متکبر بجایش گذشت حاصل اینست کہ اسپ بحالت عرض این مرض حرکت ہا کہ می کند و سر را حرکت دہد نسبت دارد باشخص مغرور و جا دارد کہ (باد سرہ) مرضی را نام کردند کہ باد در سر داخل شود (اردو) سینبا۔ مذکر۔ دکن مین گھوڑے کے اُس مرض کو کہتے ہین جو دماغ مین رطوبات پیدا ہونے سے عارض ہوتا ہے جس سے وہ ہمیشہ اپنا سر جھٹکتا رہتا ہے اور چھینکتا ہے اور ریزشین اسکی ناک سے بہتی ہین۔

بادسری اصطلاح۔ بقول برہان بکسر راے قرشت و سکون یاے حطی عُجب و تکبر کردن و مغرور و گردن کش بودن صاحب بحر بر گردن کشی و مغروری قانع و بقول سروری عُجب و تکبر (امیر خسرو ؎) آنکہ در بادسری راہ کرد ؎ ہا ہم ز بریدن سرش آگاہ کرد ؎ مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر (بادسر) کردہ ایم و جزین نیست کہ یاے مصدری در آخر بادہ کردہ اند (اردو) تکبر۔ مذکر مغروری مؤنث

بادسلیمان اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید (۱) دولت و حشمت سلیمان علیہ السلام و (۲) بادے کہ او را و لشکر او را بجا می برد و (۳) تخت سلیمان۔ صاحب ضمیمہ برہان و بہار ذکر معنی اول و دوم کردہ (نظامی در مخزن ؎) روزی آنجا کہ فراغیش گشت ؎ باد سلیمان بچراغی گذشت ؎ مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی دوم و معنی اول و سوم استعارہ باشد (اردو) (۱) سلیمان پیغمبر کی دولت اور حشمت (مؤنث) (۲) وہ ہوا جو سلیمان کے تخت اور لشکر کو ایک جگہ سے دوسری جگہ پہنچایا کرتی تھی۔ (مؤنث) (۳) سلیمان علیہ السلام کا تخت۔ مذکر۔

بادِسُم اصطلاح - بہار گوید کہ ملا طغرا
در تعریف اسپ این را آوردہ مؤلف
عرض کند کہ ماشاء اللہ چہ قسم تحقیق است
کہ معنی را بدینہ حقیقت جویان گذاشت
سنجیال ما مرکب اضافی است بمعنی بادی
کہ از سم ستوران در تیز روی پیدا شود
(طغرا در تعریف اسپ گوید ے) بیابان
نوردی کہ از بادِ سم ٭ پریشان کند جادہ
را ہمچو دم ٭ (اردو) وہ ہوا جو اسپ
تیز رفتار کے سم سے متحرک اور پیدا ہو
(مؤنث) ہوائے سم کہہ سکتے ہیں جیسے
(فی البدیہہ حضرت جلیل ے) وہ بادِ سم
ہے تیرے بادپائے جادہ پیما کی ٭ سمند
آسمان کو جس نے کاوے پر لگایا ہے ٭

بادِسنج اصطلاح - بقول برہان و بحر
و مؤید و جامع بفتح رابع و سکون نون و
جیم مردم متکبر و خام طبع و کسے کہ خیال ہا
و اندیشہ ہاے باطل کند - صاحب ناصری
نسبت معنی اول بر مرد خام کار قانع و فرمایند
کہ (۲) آلتی است کہ در دسیا و نسبیدن باد
را بیش از وزیدن معین و در جبہ آن را مشخص
نماید - بلغت اہل فرہنگ آن را بر ما بیتر
گویند - صاحب سروری بمعنی اول قانع
(سروری ے) بود کیے ہرزہ دوے بادسنج
با ہرزہ ہے در طلب گنج رنج ٭ و بقول بہار
ہرزہ گوئی و ہرزہ کار - فرماید کہ این فعل را
بادسنجیدن گویند (شیخ شیراز ے) چند از
مقامات آن بادسنج ٭ کہ سنے ملک دارد نہ
فرمان و گنج ٭ مؤلف عرض کند کہ (بادسنج)
کہ معنی اول مصدر مرکب این است و این اسم فاعل
ترکیبی است از امر مصدر (سنجیدن) [illegible]
ہماسے ہرزہ گوئی نوشتہ تسامح اوست
یا غلطی کتابت کہ ہرزہ گوئی بیائے مصدری
مقصود نیست بلکہ ہرزہ گو نباشد و بیائے زاید

در آخر ہرزہ گوے ہم ۔ وبمعنی دوم موافق
قیاس است کہ آلہ معلوم بادسنجی می کند
چنانکہ صاحب ناصری صراحتش کردہ (اردو)
(۱) متکبر۔ بیہودہ۔ (۲) بیرامیٹر انگریزی جسکو
عربی میں (مقیاس الریح) کہتے ہیں اور اردو
میں بھی بیرامیٹر مشہور ہے۔ یہ ایک آلہ ہے جو
اکثر جہازوں پر رکھا جاتا ہے جس سے چند
گھنٹے پہلے طوفان ہوائی کی آمد اور اوس کا
اندازہ معلوم ہوجاتا ہے۔ (مذکر)

بادسنجاب | اصطلاح۔ بقول صاحب
بحر گیاہے است آنرا آفتاب پرست گویند
مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب بحر است
کہ (آفتاب پرست) گفتہ۔ کہ فارسیان حربا را
گویند مقصودش غیر از (آذریون) نباشد کہ
بفارسی (گل آفتاب پرست) نام دارد
واشارۂ این بر (آذریون) کردہ ایم۔ صاحب
محیط بر آذریون فرماید کہ معرب آذرگون
فارسی است بمعنی آتش رنگ و بفارسی (گل
آفتاب پرست) و بیونانی طیلاون و بعربی حنتوہ
و بہندی سورج مکھی نباتی است کہ گلہای آن
زرد طلائی و بزرگ و پہن و درخشندہ و ہمیشہ
رو بآفتاب دارد گرم و خشک در دوم۔
مقوی قلب۔ محلل و جالی و با قوت تریاقیت
و مفتح سدد دماغی و کبدی و منافع بسیار دارد
(الخ) وجہ تسمیہ این غیر ازین نباشد کہ سنجاب
بقول برہان نام ولایتی است و کنایہ از سبزہ
پس بادسنجاب درختی را نام کردند کہ در
سرزمین و آب وہواے سنجاب شاداب
می شود پس بادسنجاب درخت گل آفتاب
پرست است نہ نام گلش (اردو) سورج
مکھی کا درخت۔ صاحب آصفیہ نے سورج
مکھی کا ذکر فرمایا ہے۔ زرد رنگ کا پھول
جو آفتاب کے ساتھ اپنا رخ بدلتا ہے۔ مذکر

بادسنجیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب

شمس بمعنی تکبر نمودن و اندیشہ ہاے فاسد کردن
صاحب آصفی ذکر این کردہ از کلام شیخ شیراز
سندے پیش کند کہ بر بادسنج گذشت مؤلف
عرض کند کہ ما حقیقت بادسنج بجایش عرض
کردہ ایم (اردو) تکبر کرنا۔ غرور کرنا۔
خیال فاسد کرنا۔

بادسنگ | اصطلاح۔ بقول بہار مرادف
بادسیلی۔ نمی فرماید کہ این چہ چیز است و از
شوکت سند آرد (ف) گلشن عیش آب و
رنگی دارد از موج جنون ؛ غنچہ مینا چو گل از
بادسنگم نشکند ؛ مؤلف عرض کند کہ از
قبیل بادتفنگ و بادتیر و بادتازیانہ باشد
کہ بجایش گذشت مقصود از ہوائی است
در سنگ اندازی بحرکت آید عجب است
از بہار کہ بادسنگ و بادسیلی را بیک جا
نوشتہ بخیالیکہ در معنی ہر دو فرق نیست (
(اردو) پتھر پھینکنے مین جو ہوا حرکت کرتی
ہے اوسکو فارسیون نے بادسنگ کہا ہے۔ خوش

بادسوار | اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی اسپ
سوار رو (۲) اسپ تند و تیز پا و (۳) باد
زن بزرگ۔ صاحب ضمیمہ برہان بذکر
معنی اول و دوم گوید کہ کنایہ باشد و صاحب
شمس بر معنی اول قانع۔ صاحب انند برہان
ضمیمہ برہان و صاحب ہفت بذکر معنی دوم
نسبت معنی سوم صراحت مزید کند کہ بادبیزن
بزرگی کہ بسقف آویزند و بجنبانند تا ہمہ کس
را باد رسد۔ مؤلف عرض کند کہ معنی اول
استعارہ باشد نہ کنایہ کہ باد بر معنی باز ہم مثل
استعارتاً بمعنی اسپ گذشت و معنی دوم
کنایہ یعنی چیزیکہ بہ ہوا سوار باشد اسپ
تیز رو را توان گفت از قبیل بادپا و معنی
سوم ہم کنایہ ایست کہ بادزن آویزان
ہم گویا بر باد سوار است (اردو) (۱)
گھوڑے کا سوار (۲) تیز رو گھوڑا۔ مذکر

(۳) بڑا پنکھا جو مکان کے چھت میں لٹکایا جاتا ہے - مذکر -

بادسیر | اصطلاح - بقول بحر و ضمیمہ برہان (۱) سریع السّیر کہ تند رفتار باشد صاحب مؤید فرماید کہ (۲) اسپ تند و (۳) مرد متکبر و (۴) بمعنی کبر آید و ذکر معنی اول ہم کند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و بہر چہار معانی کنایہ و موافق قیاس و لیکن مشتاق سند باشیم کہ از نظر ما نگذشت و مجرد بیان محققین بالا بدون سند استعمال کافی خیال نمی کنیم کہ صاحبان ناصری و جامع و سروری ازین اصطلاح سکوت ورزیدہ اند و معاصرین عجم بجز معنی اول بر زبان ندارند (اردو) (۱) سریع السیر (۲) دیکھو بادپا (۳) متکبر، مغرور (۴) غرور، تکبر، مذکر

بادسیلی | اصطلاح - بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و سند استعمال ظہوری آوردہ (ع) پشت کندش بہ بادسیلی چو پروانہ کہ کشتہ چراغست ؛ مؤلف عرض کند کہ از قبیل بادتازیانہ باشد یعنی بادے کہ بہ سیلی متحرک شود باید کہ باضافت خوانیم اختلافی کہ محققین را نسبت معنی سیلی واقع است تصفیہ آن بجایش کنیم (اردو) وہ ہوا جو طمانچہ مارنے یا گردنی دینے سے متحرک ہو-

بادش | بقول برہان و جامع و جہانگیری بروزن خارش بمعنی بادژ کہ گذشت مؤلف گوید کہ ما حقیقت ماخذ این بر (بادژ) بیان کردہ ایم کہ بزائے فارسی گذشت (اردو) دیکھو بادژ -

(الف) بادشا | **(ب) بادشاہ** | (ب) بقول آنندہ (خان آرزو در چراغ لغت) فارسی است و صحیح بہائے فارسی نہ عربی و اینکہ در ہندوستان بہائے عربی شہرت دارد ظاہرا از جہت ہمراہ جزو اول است از کلمہ مذکورہ کہ بزبان ہند قبیح است صاحب برہان بر بادشاہ گوید کہ

اصل این (پادوشاه) بود و پاد بمعنی پاسبان و شاه بمعنی اصل و خداوند و داماد و پائیدار
و هر چیز که آن بصورت و سیرت از امثال و اقران بهتر و بزرگ تر باشد پس معنی این اسم
برین تقدیر از چهار وجه بیرون نتواند بود اول پاسبان بزرگ چه سلاطین پاسبان
خلق الله اند و دوم همیشه داماد چون ملک را بعروس تشبیه کرده اند اگر خداوند ملک
را باین اسم خوانند مناسبت دارد و سوم چون پادشاه نسبت بسائر مردم اصل و خداوند
باشد و پایندگی بحال او انسب است پس اگر او را باین نام خوانند لائق بود و چهارم
خداوند تخت و بعضے گویند پادشاه بلغت پاستانی بمعنی اصل و خداوند باشد و پائندگی
و دارندگی هم و بحذف آخر هم درست است و لعربی سلطان خان آرزو در سراج
فرماید که مرکب از پاد بهر معنی از معانیش و شاه بمعنی اصل و خداوند و بقول بعض فرماید
که شاه از هر جنس ممتاز از افراد چنانکه شاه تیر و شاه راه و شاه سوار پس برین تقدیر معنی
ممتاز از رمه که رعایاست لیکن بخیال خان آرزو لفظ شاه درینجا مجاز است که شهرت
گرفته صاحب ناصری نقل نگار همان مؤلف عرض کند که هیچ ضرورت ندارد در
پاد و شاه واو عطف گیریم که اصل این (شاه پاد) بود مرکب اضافی بمعنی صاحب تخت
که شاه بمعنی خداوند و پاد بمعنی تخت آمده کذا فی البرهان پس پادشاه قلب اضافت است
و بس و (الف) مخفف این بحذف هاے آخر موافق قاعدهٔ فارسی همین قدر است حقیقت
ماخذ (پادشاه) به باے فارسی و به باے عربی مبدلش که باے فارسی بعربی بدل شود چنانکه
تپ و تب و اسپ و اسب آنچه خان آرزو این را مخصوص به استعمال هند قرار داده

و وجہ کراہت پیش کردہ درست نیست زیراکہ معاصرین عجم ہم بباے عربی و فارسی ہر دو استعمال کنند سند بادشاہ و بادشہ۔ از کلام انوری می آید (ظہوری ؎) بادشاہانہ کردہ ایم قمار ؏ داد اول خزانہ باختہ ایم ؏ (انوری ؎ گر زکتبیت برگزیدستند ؏ بادشاہ جہان و صدر انام ؏ (اردو) بادشاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مالک تخت۔ دیکھو ارسلان۔

بادشاہ جہانگیر عالم بالا اصطلاح۔ بقول انند کنایہ باشد از آفتاب۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ۔ مؤلف قیاس است کہ مرکب توصیفی است و وجہ کنایہ روشن کہ آفتاب بادشاہے است جہانگیر و در عالم بالا است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

بادشائی استعمال۔ بمعنی شاہی و بادشاہی۔ آنچہ ہاے ہوز بہ ہمزہ بدل شد موافق قاعدۂ فارسی است کہ (بادشا) بحذف ہاے ہوز ہم گذشت از قبیل گدا و گدائی و بےحیا و بےحیائی و خدا و خدائی (نظامی ؎) خدایا جہان بادشائی تراست ؏ زما خدمت آید خدائی تراست ؏ (اردو) بادشاہت

بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مؤنث۔ راج سلطنت۔ بادشاہی۔

بادشدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان و بہار ناپدید گشتن و پریدن صاحب آصفی ذکر این کردہ بمعنی پریدن قانع واز ازرقی ہروی سند آورد (؎) از ہری گر بشنود ارغان شوی اے بادشمال ؏ باز گوئی زہری پیش ملک صورت حال ؏ مؤلف عرض کند کہ للہ العجب چہ سخن فہمیست۔ درین سند جز این نیست کہ شدن بمعنی رفتن باشد و بادشمال مخاطب شاعر۔ پس بادشدن درین شعر کجاست کہ بسندش مرقوم شد۔ این است تحقیق و معنی فہمی محققین طالب

(۱۶۰)

سند دیگر باشمیم (اردو) ہوا ہونا۔ بقول
آصفیہ ہوا کے مانند تیز رفتار ہونا۔ جلد روانہ
ہونا معدوم ہونا فنا ہونا۔ دفعتاً نظر سے
غائب ہونا۔ ناپدید ہونا (غفور ؎) قاصد کے
ساتھ ساتھ مری جان ہوا ہولی ہائے کیا خاک
راہ دیکھوں میں خط کے جواب کی ہائے (وحشت
؎) کس زیست پہ مانند حباب اتنی ہوس
آج ہائے ہونا ہے ہوا کل کو جو ہے تن میں نفس آج
ہے (امانت ؎) باغ میں پھول سے لب آ سکے
جو ہوا ہوتے ہیں ہائے اے صبا غنچوں کے کیا ہوش
ہوا ہونے ہیں ہائے

بادشُرط اصطلاح۔ بقول بحر بضم شین
معجمہ باد موافق۔ صاحب غیاث فرماید کہ
شرط بضم شین معجمہ در اصل بمعنی نشان
و علامت است باد موافق را اگر بادشرطہ
گویند از ہمین جہت است کہ علامت روان
شدن جہاز و دور شدن طوفان است و
بحوالۂ تاریخ ولایت نامہ فرماید کہ بادشرط
باد نرم است چون نسیم موافق کہ بعد فرو
شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچہ
اہل جہاز را بعید تصدیعات طوفان راحتی
حاصل شود ولیکن در روش جہاز قصور
راہ یابد زیرا کہ جہاز ہر قدر زود بمنزل مقصود
رود بہتر است مؤلف عرض کند کہ مرکب
اضافی است بمعنی باد موافق کہ شرط بالضم باد
موافق و نشانی و علامت باد موافق را گویند
و صاحب غیاث بحوالۂ شرح گلستان از میر
نور اللہ آوردہ کہ ہمین معنی بالفتح ہم آمدہ
صاحب انند (بادشرطہ) ہم بہمین معنی نوشتہ
(حافظ ؎) کشتی نشستگانیم اے باد شرطہ
برخیز باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را
(اردو) باد موافق۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مؤنث۔ باد شرطہ وہ ہوا جو جہاز اور کشتی
کے موافق ہو۔ باد مراد۔

بادشقام | **بادشکام** اصطلاح ۔ صاحبان برہان وجامع وجہانگیری ذکر این کردہ اند و ما بحث کامل بر بادژ و بادژفام و بادژکام کردہ ایم جز این نیست کہ این ہر دو مبدل است کہ زاے فارسی بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ (اردو) دیکھو بادژفام و بادژکام ۔

بادشکستن (مصدر اصطلاحی) مصدر ریست مرکب بمعنی دفع کردن نخوت وغرور کہ باد بمعنی نخوت وغرور ہر معنی دہمش گذشت وسند این ہمدر آنجا مذکور شد (اردو) تکبر اور غرور کو توڑنا ۔ دفع کرنا ۔

بادشمشیر اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت وصاحب انند بذیل باد اشارۂ این کردہ مؤلف عرض کند کہ ہمان بادیکہ در شمشیر زدن بحرکت آید مرکب اضافی است از قبیل باد تفنگ و باد تازیانہ کہ گذشت (حاجی محمد جان قدسی ؎) چنان بادشمشیر دستی فشاند ٭ کہ در خرمن عمر برکت نماند ٭ (اردو) وہ ہوا جو تلوار چلانے سے متحرک ہو ۔ مؤنث ۔

بادشنام اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری ورشیدی وسراج ہمان بادژ و بادژنام کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر ہر دو اصطلاح گذشتہ کردہ ایم جز این نیست کہ این مبدل بادژنام است کہ زاے فارسی بشین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ و بادش و بادژ بجاے خودش گذشت پس بلحاظ معنی حقیقی بادش و بادژ ترکیب این با لفظ نام ہمچنان است کہ بر بادژنام مذکور شد ۔ (اردو) دیکھو بادژنام ۔

بادشوام اصطلاح ۔ صاحبان برہان وانند وجہانگیری ذکر این کردہ اند مؤلف

(۱۰۱)

عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بادژ کردہ ایم وحقیقت این بر بادژوام گذشت باجملہ این مبدّل آنست کہ زاے فارسی بشین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ ۔ (اردو) دیکھو بادژوام ۔

بادشہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف بادشاہ است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ الف ہم حذف شد (انوری ؎) ہم در نفاذ امر بود بادشہ نشان ہم در نہاد خویش بود بادشا سیر ؏ (اردو) دیکھو بادشاہ ۔

(الف) باشہی (الف) بزیادت **(ب) بادشہی دادن** یاے مصدری در آخر مخفف بادشاہی است وسلطنت وشاہی ۔ الف بعد شین معجمہ حذف شد و (ب) عطا کردن شاہی وسلطنت ظہوری ؎ نیست عجب کہ شد قرون قدر ظہوری (۲۰۱۵)

اینقدر ؏ حشمت عشق میدہد بادشہی گدائے را ؏ (اردو) (الف) دیکھو بادشائی (ب) بادشاہی دینا عطا کرنا ۔

بادصبا استعمال ۔ بقول برہان وبحر وجامع وناصری بفتح صاد بادیست کہ از مابین مشرق وشمال وزد و باد برین ہمین است (انوری ؎) بر در لطفش سحاب در نشاند ؏ بادصبا را نہ بلکہ مار معین را ؏ (اردو) دیکھو بادبرین ۔

(۲۰۱۶) **بادصبحدم** استعمال ۔ مرکب اضافی است ۔ بادے کہ بصبح وزد وکنایہ از بادصبا چنانکہ انوری گوید (ؔ) اے بادصبحدم خبری دہ ز یار من ؏ کز ہجر او شدہ است بشولیدہ کار من ؏ (اردو) دیکھو بادبرین ۔ بادصبا ۔ بادصبحدم بھی کہہ سکتے ہیں ۔ صبح کی ہوا ۔

بادِ دولت اصطلاح ۔ بقول بحر وشمس دانند وصفت باد ال موقوف آنکہ حملہ او در جنگ از روی سبکی وشتابی باشد ۔ صاحب

ہمو یذ فرماید کہ آنکہ حملۂ او در جنگ آوری
بسبکی و شتابی ہمچو باد باشد۔ مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت
باد بمعنی کسے کہ صولت او ہمچو باد است یعنی
ہیچ کہ باد بمعنی ہیچ ہم بمعنی پیچش گذشت پس
بے صولت را توان گفت و تخصیص این
با حملۂ جنگ محتاج سند استعمال است حیف
است کہ پیش نشد (اردو) بے رعب
بے عزت۔ بے وقر۔

بادطرب استعمال۔ مرکب اضافی است (۴۰۱۷)
بمعنی ہواے خوشی کہ سرور پیدا کند چنان کہ
ظہوری گوید (ﷺ) دامن بادطرب از چہرہ
گرد غصہ رفت ؛ راحت مرہم خراش سینہ
را در برگرفت ؛ (اردو) بادطرب کہہ سکتے
ہیں یعنی وہ ہواے خوشی جس سے سرور پیدا ہو

بادعدم استعمال۔ مرکب اضافی کہ عدم (۴۰۱۸)
باشد چنانکہ انوری گوید (ﷺ) بباد عدم
بر دہد گر بخواہد ؛ خلاف تو خاکستر آفرینش ؛ (اردو)
باد عدم کہہ سکتے ہیں جس کا ترجمہ ہواے عدم ہے
بادغنان اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از
معنی ساکت مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی
است بدون اضافت (۱) کنایہ از سوار تیز رو
کہ عنان باد بدست وارد (علی خراسانی ﷺ)
ہمچو خاشاک مرا گر برباید چہ عجب ؛ چون صبا
می دود ہم بادعنانی در پے ؛ صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ (۲) بمعنی اسپ
تیز و تند رو۔ مؤلف عرض کند کہ خلاف
قیاس نیست۔ مشتاق سند استعمال باشیم۔
مخفی مباد کہ اگر باضافت خوانیم (۳) مرکب
اضافی است بمعنی ہوائی کہ در سبکروی سوار
بحرکت آید چنانکہ (انوری ﷺ) نہ در مقابل
این سستی زباد رکاب ؛ نہ در طبیعت آن
نفرتی زبادعنان۔ (اردو) (۱) تیز رو
سوار۔ (۲) تیز رو گھوڑا۔ باد رفتار۔ دیکھو بادپا

(۳) وہ ہوا جو لگام کی حرکت سے متحرک ہو ۔ مؤنث

بادِ عیسی اصطلاح ۔ بقول بحر معجزۂ عیسی علیہ السلام صاحب ضمیمۂ برہان گوید کہ کنایہ باشد از معجزۂ مسیح و بہار ہم ذکر این کردہ و صاحبان ہفت و غیاث و مؤید ہم مؤلف عرض کند کہ مرادف دم عیسی یعنی اشارہ بہ معجزۂ کہ عیسی مردہ را زندہ می کرد بہ قم باذن اللہ صاحبان سروری و ناصری و جامع کہ محققین اہل زبانند ازین ساکت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دم عیسی فارسی مذکر ۔ عیسی علیہ السلام کا وہ معجزہ جو قم باذن اللہ سے مردہ کو زندہ کرتے تھے ۔

بادغد اصطلاح ۔ بقول برہان بفتح غین و سکون دال بے نقطہ (۱) جائی را گویند کہ از ہمہ طرف باد بدانجا آید و (۲) خانۂ تابستانی و (۳) خانۂ کہ در اطراف آن بادگیر ساختہ باشند ۔ صاحب سروری بہ معنی اول قانع و صاحب جامع فرماید کہ بادگیر خانۂ تابستانی است و بس ۔ صاحب مؤید گوید کہ جائی کہ درو بادگذرد و مقامی کہ در آن باد از ہر جانب برسد و آن عمارتی است مخصوص و مشہور و فرماید کہ در لسان الشعرا مذکور است کہ این لغت در فرہنگنامۂ اسدی در باب الرا است و در فرہنگ مولانا فخر قواس باذال اما اختیار قاضی خان با دال است مؤلف عرض کند کہ این مخفف بادغرد باشد کہ می آید و حقیقت ماخذ این ہمہ در آنجا ذکر کنیم و صراحت معنی ہم ہمہ را آنجا مذکور حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) ہوادار جگہہ ۔ مؤنث ۔ (۲) سرداب ۔ دیکھو بادغر کے پہلے معنے (۳) وہ گھر جس کے اطراف روشندان یا دریچے بنائے گئے ہوں ۔ مذکر ۔

(الف) **بادغر** اصطلاح ۔ بقول برہان

(ب) **بادغرد** ہر دو بروزن کاشغر و لاجورد

(۱) خانۂ تابستانی و (۲) بادگیر باشد۔ صاحب
ناصری بر (الف) فرماید کہ ہمان (بادغرد) بر
وزن لاجورد کہ بادگیر و خانۂ تابستانی و گذرگاہ
باد است و (بادغس) و (بادغن) مرادف (الف)
وبقول صاحب سروری مرادف بادغد کہ بادگیر
را گویند چنانکہ (۵۲) از آتش حرص و حسد
اے خاکسار آب کش ؛؛ بر باددادہ خویش را
پیوستہ ہمچون بادغرہ ؛؛ و (ب) خانۂ تابستانی چنانکہ
استاد ابوشکور گفتہ (۵۳) بسا جاے کاشانہ
و بادغرد ؛؛ بدو اندرون شادی و نوشخورد
؛؛ صاحب جامع بادغد و بادغر و بادغرد ہر سہ
را مرادف یکدیگر نوشتہ و صراحت معنیش بر
(بادغد) مذکور شد۔ خان آرزو در سراج
نسبت ہر دو۔ فرماید کہ بقول قوسی خانۂ تابستانی
کہ (بادغرد) مکانی است کہ بادگیر داشتہ باشد
(انتہی کلامہ) و بخیال خود خان آرزو نسبت
کہ آنچہ صاحبان رشیدی و برہان بمعنی بادگیر
نوشتہ اند مبنی بر قیاس باشد چہ مقابلۂ کاشانہ
و بادغرد در کلام ابوشکور (کہ بالا مذکور شد)
صریح بران دلالت دارد کہ بمعنی خانہ است
نہ بادگیر و بحوالۂ سامانی فرماید کہ (الف) مرکب
است از باد معروف و غر کہ مغیر گر است
کہ بمعنے ہیجان ہمچنین می خوانند و معنی ترکیبی آن
بادگر باشد یعنی جاعل باد و چون مہب باد است
بمجاز توان گفت کہ بادگر است و رائے خود
ظاہر می کند کہ (الف) مخفف (ب) و فرماید
کہ درینصورت توجیہہ بالا درست نمی شود
و نسبت (بادغد کہ گذشت) گوید کہ تصحیف
بادغر۔ اگرچہ من حیث القیاس صحیح تواند شد
و فرماید (بادغن) کہ می آید نیز تصحیف (بادخن)
کہ بخاے معجمہ گذشت و نسبت بادغس بسین
مہملہ گوید کہ غلط محض و تصحیف است کہ
(بادخن) را چنین خواندہ اند۔ صاحب جہانگیری
نسبت ہر دو فرماید کہ بمعنی بادگیر باشد و بس

(خسروانی الف ۵ٰ) کہ ہرگہ کہ تیرہ بگیرد د
جہان ز لبسوز دچو د و زخ بود بادغرچو دیبا
(ب) بر سسند ابوشکور قانع (کہ بالا غذکو شدہ)
مؤلف عرض کند کہ بادگیر بہ تحتانی و
بادگر بدون آن ہر دو اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی گیرندہ باد و جاعل باد ہیچ ضرورت
ندارد کہ بادگر را مخفف بادگیر یا بادگیر را
مزید علیہ بادگر گیریم و بادغر مبدل بادگر
باشد کہ کاف فارسی بغین معجمہ بدل شود چنانکہ
گلولہ و غلولہ پس ضرور نیست کہ (الف) را
مخفف (ب) قیاس کنیم چنانکہ خیال خان آرزو
است و دال مہملہ آخرہ بادغرد زائد باشد چنانکہ
(شفتالو) (و شفتالود) و (پیرہن) و (پیرہند)
و بادغد را کہ بدون را است مخفف بادغرد
دانیم بحذف رائے مہملہ و حاجت ندارد
کہ خیال تصحیف کنیم و بادغن مبدل بادخن
کہ خائے معجمہ بغین معجمہ بدل شود ہمچون

تاخ و تاغ و جا دارد کہ مبدل بادغر گیریم
کہ رائے مہملہ بہ نون بدل شود چنانکہ تار
و تان و موافق قیاس است کہ بادغس را
مبدل بادغد قرار دہیم کہ دال مہملہ بسین
مہملہ بدل شود چنانکہ یاد و یاس اندرینصورت
تصحیف خیال فرمودۂ خان آرزو باقی نماند
و نسبت معنی عرض می شود کہ معنی دوم حقیقی
است و معنی اول مجاز آن کہ خانۂ تابستانی
بادگیر دارد و بوسیلۂ بادگیر باد درو داخل
می شود آنچہ مہ بہان بر لغت بادغد جائی را
نام نہاد کہ از ہمہ طرف باد بدانجا داخل شود
یا خانۂ کہ در اطراف آن بادگیر ساختہ باشند
قیاس اوست بخیال ما خانۂ ہوادار را ہم
توان گفت اگرچہ در یک جانب آن بادگیر
باشد و ضرورت مبالغہ ندارد (اردو)
الف و ب (۱) ہوادار بقول آصفیہ فارسی
تذکر۔ تہ خانہ ۔ (۲) روشندان بقول آصفیہ

فارسی۔ اسم مذکر۔ تابدان۔ روشنی آنے کا موکھا

مؤلف عرض کرتا ہے کہ بادگیر کا ترجمہ روشندان ہوسکتا ہے اسلئے کہ اس سے گھر ہوادار بنتا ہے اور کھڑکی اور دریچہ سے بھی یہی مقصد حاصل ہوتا ہے۔ فارسیون نے بادگیر کی جو تعریف کی ہے وہ بھی روشندان اور دریچہ دونون پر صادق آتی ہے یعنے دریچہ اور روزن جو ہوا کے لئے گھر مین بناوین اور حقیقت یہ ہے کہ روشندان سے تین فائدے حاصل ہوتے ہین (۱) مکان مین روشنی اور (۲) ہوا داخل ہوتی ہے اور (۳) گرم ہوا جو دروازون اور دریچون سے داخل ہوتی ہے وہ روشندان ہی سے خارج ہوتی ہے اگرچہ اس کا نام صرف پہلے فائدے سے منسوب ہے لیکن دوسرا اور خصوصاً تیسرا فائدہ بھی اسی سے متعلق ہے اور دریچہ اور کھڑکی سے صرف پہلا اور دوسرا مقصد حاصل ہوتا ہے۔

(الف) بادغش
(ب) بادغن

اصطلاح (الف) بقول برہان وجامع بمعنی بادگیر وگذرگاہ باد و (ب) (۱) مرادف الف و (۲) کسے راگویند کہ ہمہ روز فخر بمنصب وجاہ خود کند وعرض تجمّل نماید کہ ترجمۂ آن در عربی فیاش است۔ صاحب سروری بر ذکر (الف) قانع و فرماید کہ بسکون دال معجمہ مخفف بادغیس و در تحفہ بمعنی بادگیر مؤلف عرض کند کہ (الف) را مخفف بادغیس بہ دال مہملہ گفتن خلاف قیاس نیست و بحث (بادغیس) می آید وحیف است کہ برائے معنی دوم (ب) سندے پیش نشد ولیکن این ہم موافق قیاس است وقول صاحب جامع کہ از اہل زبانست کافی است صراحت ماخذ ہر دو لغت بر بادغر گذشت (اردو) (الف) دیکھو بادغر اور بلحاظ قول سروری دیکھو بادغیس (ب) (۱) دیکھو بادغر (۲) دیکھو

بادیہ اور بادپران ۔

بادغیس اصطلاح ۔ بقول برہان بارابع
بہ تحتانی رسیدہ وسین بے نقطہ زدہ ناحیہ
ایست مشتمل بر قرائے بسیار از اعمال ہرات
واصل این بادخیز است کہ محل ہبوب
ریاح باشد صاحب جامع ہم ذکر این کردہ
صاحب ناصری ہم این را مبدل بادخیز
گفتہ فرماید کہ ناحیہ ایست در خراسان از
اعمال ہرات ۔ صاحب رشیدی فرماید کہ ناحیۂ
از ہرات مشتمل بر چند قریہ کہ باد دران بسیار
می وزد موسوم بہ بادخیز است و معرب آن
بادغیس **مؤلف** عرض کند کہ بادخیز بجایش
مذکور شد و ذکر ماخذ و حقیقت تعریب ہم
ہمدر انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بادخیز

بادفتق اصطلاح ۔ بقول بحر داننده و غیاث
بفتح فا و سکون فوقانی مرضی است کہ خایہ
بزرگ شود صاحب فصول الاعراض فتق
گویند کہ بفتحتین با قاف در لغت بمعنی
تفرق اتصال اجزا و تباعد آنہاست و نزد
اطبا عبارت است از انشقاق صفاق
مع سلامۃ مراق و خروج جسمی از آن کہ
قبل از شق داخل بود دران یا اتساعی است
کہ در مجریین فوق الانثیین احدہما او کلاہما
حاصل شود ہذا ۔ اکنون باید دانست کہ ہرگاہ
صفاق حوالی ناف منخرق شود بنابر بروز
ثرب یا امعا یا غیر آنہا از شق زیر پوست
جلد محل مسطور بہ نتو گراید و این را فتق
مراق البطن گویند و ہرگاہ کار صفاق مابین
الانثیین بانخراق انجامد و در جلد این موضع
بلندی رو نماید فتق الاربیہ نامند و ہرگاہ
آن دو مجری کہ فوق الانثیین واقع اند متسع
شوند یا صفاق از مابین آن ہردو منخرق
شود و در چیزی از جوف بکیس انثیین نازل
گردد قیلہ و فتق علی الاطلاق بے اضافہ خوانند

وبعضے ازآنکہ قیلہ را از امراض اتساع المجاری
وفتق را از علل انحلال الفرد تنہا می شمارند
اول را قیلہ وثانی را بہ فتق مطلق مخصوص
دارند الاصح ماذکر اوّلاً وشی نازل درینا
علت بہر موضعی کہ باشد یا ریح بود - یا مادّہ
غلیظ یا ثرب فقط یا ثرب مع المعاد باشد کہ
شق وانخراق در صفاق مع الثرب افتد و
نزول معاً فقط بمنفذہ ظہور رسد ولفظ فتق
وقیلہ را حسب جسم نازل بصفاق سازند
وفتق وقیلہ ریحی ومائی ومعائی وثربی نامند
الخ / مؤلف گوید کہ فارسیان (بادفتق)
قلب اضافت (فتق باد) ہمین فتق ریحی را
گفتہ اند ومرادف بادخایہ باشد کہ گذشت
(اردو) دیکھو بادخایہ -

(۱۷۰) **بادفتن** استعمال - بمعنی حقیقی است یعنی
ہواے فتنہ چنانکہ انوری گوید (ے) بپاے
ہمت او نارسیدہ دست فلک ؛ بشاخ
دولت او نارسیدہ بادفتن ؛ (اردو)
فتنہ کی ہوا - مؤنث -

بادفر اصطلاح - بقول برہان با فا بروزن
دادگر (۱) جزا ومکافات بدی و (۲) بمعنی
خشت باد وآن بادزنی باشد بزرگ کہ
از سقف خانہ آویزند ودر کشاکش آورند
تا باد بہمہ جاے خانہ برسد و (۳) بادبرہم
وآن چوبی باشد تراشیدہ کہ اطفال ریسمانی
دران می پیچند واز دست رہا می کنند تاروی
زمین گردان شود و (۴) چرمی را نیز گفتہ اند
مدوّر کہ ریسمانی بران گذارند ودر کشاکش
آورند تا ازان صدائی ظاہر گردد - صاحب
سروری بترک معنی اول بذکر معنی دوم وچہارم
نسبت معنی سوم صراحت کند کہ بیان این
چوبک مدوّر سوراخ باشد وریسمانی دران
کردہ بگردش درآرند وبعربی خذروف
(حکیم خاقانی ؎) بدو خیط ملوّن شب وروز

درکشاکش بیان بادفراست۔ صاحب ناصری نسبت معنی اول گوید که مرادف (بادافراہ) وفراہ مخففش و ذکر معنی دوم وسوم وچهارم هم کرده و نسبت معنی سوم وچهارم نه از چوب کار گیرد ونه از چرم بلکه بر مطلق بازیچهٔ اطفال قانع صاحب جامع ذکر هر سه معنی کرده مرادف (بادافراہ) گفت و صاحب جهانگیری بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم فرماید که مرادف (بادافراہ) است که بازیچهٔ اطفال باشد مؤلف عرض کند که معنی اول را محققین زبان دان یعنی صاحبان جامع وسروری و ناصری ترک کرده اند و آنچه صاحب ناصری این را مرادف (بادافراہ) گفته مقصودش جزین نباشد که مخفف اوست و سند استعمال این معنی پیش نکرده و از نظر ما هم نگذشت و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند تا آنکه سند استعمال این معنی بدست نیاید اعتبار را نشاید۔ شک نیست که صاحب ناصری از اهل زبان است ولیکن سهل انگاریش را یافته ایم که بیشتر نقل نگار صاحب برهان است۔ قیاس و ماخذ مقتضی این معنی نیست و بحذف دو الف و هاے هوز این مخفف (بادافراہ) گرفتن از براے چیست۔ طالب سند استعمال باشیم و نسبت معنی دوم عرض می شود که مبدل بادپر است که بمعنی ششمش گذشت باے فارسی بدل شده به فا چنانکه پیل و فیل و سپید و سفید و اشارهٔ این بجایش مذکور و همین است خیال ما نسبت معنی سوم وچهارم هم که بادپر باهمین دو معنی بمعنی چهارم و هفتمش مذکور شد۔

(اردو) (۱) دیکھو بادافراہ کے پہلے معنے (۲) دیکھو بادپر کے چھٹے معنے (۳) دیکھو بادپر کے چوتھے معنے (۴) دیکھو بادپر کے ساتوین معنے

بادفرا اصطلاح۔ بقول ضمیمهٔ برهان مخفف بادافراہ بمعنی مکافات بدی و صاحب موید

بذیل (بادہ فرا) بحوالۂ زفانگویا وقنیہ ذکر این بحذف ہاے چہارم کردہ بر مطلق پاداش قانع وصاحب ہفت بر (باد فرا) ہم بر پاداش بوی لغت عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این بر (باد آفراہ) عرض کردہ ایم وجزین نیست کہ الف ممدودش چہارم وہاے ہوز آخر حذف شد (اردو) دیکھو باد آفراہ کے پہلے معنے ۔

باد فراہ اصطلاح ۔ بقول برہان مرادف باد فر بمعنی اول وسوم وچہارمش ۔ صاحب جہانگیری وجامع بر معنی اول وچہارم باد فر قانع (انوری ۵) اے زتو زندہ سنت پاداش ہا وے زتو زندہ رسم باد فراہ ہا مؤلف عرض کند کہ مخفف ہمان باد افراہ بتخفیف الف دوم بعد دال مہملہ وقیاساً بر ہمۂ معانیش جامع کہ صراحتش ہمہ را شکار کردہ ایم وماخذ این بر (باد آفراہ) مذکور شد (اردو) دیکھو باد افراہ ۔

باد فرنگ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر بکسر ثالث ورابع وفتح راے قرشت وسکون نون وکاف فارسی (۱) جوششے باشد بغایت سوزان ودردناک ورنگ آن بہ زردی مائل وصاحب این مرض بیشتر اوقات با حرارت وتب می باشد وعلاج آن بچیزہاے سرد باید کرد وبسکون ثالث وفتح نون (۲) بازیچۂ اطفال است وآن چوب یا چرمی باشد کہ ریسمانی بران بندند ودر کشاکش آرند تا صدائی از آن ظاہر گردد صاحب جامع بکاف عربی آوردہ وبذکر ہردو معنی نسبت معنی دوم بر چرم مدور اطفال قانع ۔ صاحب ہفت کہ پابند بیان حلیۂ الفاظ است کاف فارسی نگفت وبر کاف زدہ قناعت کرد مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول ہمان آتشک است کہ آبلۂ فرنگ ہم نام دارد واشارۂ باد فرنگ بر آتشک کردہ ایم واین مرکب اضافی است

بمعنی مرضی کہ منسوب بہ فرنگ است مخفی مباد
کہ باد بمعنی صدمہ و آسیب و مرض بہ معنی پانزدہم
و شانزدہم گذشت پس آنچہ محققین بالاتفاق
را بکسر رابع نوشتہ اند قابل غور است کہ خود
صاحب برہان بر لفظ فرنگ این را بفتح اول
و ثانی نوشتہ و نسبت معنی دوم عرض می شود
کہ اصل این بادپر و مبدلش بادفر باشد کہ
ہر دو بجاے خودش گذشت اندرین صورت
باید کہ فا را مفتوح خوانیم خیال ما اینست
کہ بادفرنگ مبدل و مزید علیہ و مصغر بادپر
باشد یعنی فارسیان بادپر را کہ بمعنی کاغذباد
بر معنی پنجمش گذشت بہ تبدیل باے فارسی بہ فا
(ہمچو سپید و سفید) بادفر کردند و نون زائد
و کاف عربی را براے تصغیر در آخرش آوردند
و زیادت نون موافق قیاس است ہمچون گذارش
و گذارشن و جانا و جانان و کاف تصغیر موافق
قواعد و مبدل بکاف فارسی چنانکہ کند و گند

و جا دارد کہ نون را براے نسبت گیریم ہمچون
جوشن بمعنی منسوب بہ جوش کہ جوش بمعنی حلقہ
است و جوشن منسوب بہ حلقہ ۔ پس معنی لفظی
این چیزے کوچک کہ منسوب بہ کاغذباد است و
جا دارد کہ نون و کاف عربی یا فارسی را ہم
زائد گیریم کہ زیادت کاف عربی و فارسی در
آخر کلمات موافق قیاس است چنانکہ زلو و
زلوک و پرستو و پرستوک مردہ ری و مردہ ریک
اندرین صورت باید کہ بادفر را اصل این گیریم
کہ ہمین معنی گذشت معاصرین عجم بمعنی دوم
استعمال می کنند حیف است کہ سند استعمال
متقدمین یا متاخرین پیش نشد و شک نیست
کہ صاحب برہان بہ بیان کسرہ رابع تسامح کردہ
(اردو) (۱) دیکھو آتشک (۲) دیکھو بادپر
کے چوتھے اور ساتویں معنے ۔

(الف) بادفرودین	اصطلاح ۔ (الف)
(ب) بادفروردین	بقول صاحب جہانگیری

باد دبور است (که گذشت) صاحب جامع گوید
که باد دبور مغربی (شمس فخری ــه) بباد خلق
شد در باغ و بستان ؛ دم عیسی بود باد فرودین
؛ صاحب ناصری فرماید که بضم فا و را و کسر دال
مهمله باد دبور یعنی باد جنوب است چنانکه باد برین
باد شمال چه قطب شمالی بلند است و جنوبی فرود
و باد جنوب و دبور مضر و باد صبا و شمال نافع
و فرماید که آنچه صاحب برهان این را باد مغرب
گفته و فرودین را فروردین نوشت خطاست
صاحب برهان بترک (الف) نسبت (ب) گوید
که بمعنی باد برین است که باد مغرب باشد و بعضی
دبور می خوانند و بعضی باد برین را باد صبا می خوانند
والله اعلم و صاحب بحر (ب) را باد برین خوانند
و صاحب جامع این را مرادف (الف) داند
و بقول مؤید همان باد دبور که متوجه هواست از
جانب مغرب۔ خان آرزو در سراج بر (الف)
گوید که (الف) بفتح فا دبور است ضد صبا و
فرماید که حق آنست که (الف) باد جنوب است
چه قطب جنوب پست باشد و باد جنوب مضر
و تحقیق او اینست که (الف) بسکون واو باد
جنوب و مقابل آن باد برین که فرودین مقابل
برین است و (الف) بفتح واو مخفف (ب)
که در ماه فروردین وزد و آن ماه بهار است
پس مناسب آنست که بمعنی شمال بود یا صبا
(انتهی) **مؤلف** عرض کند که (الف و ب)
مرکب اضافی و (باد فوردین) به فتح فا و واو
می آید که صاحب برهان آن را مرادف (ب)
یعنی باد فروردین گفته و بمعنی باد دبور آورده
که آن متوجه هواست از جانب مغرب بطرف
شمال و مهب آن میان سهیل و مغرب و
هنگام آن آخر روز بر عکس صبا و ضرر این
زیاده از نفع۔ صاحب سروری هم ذکر این
بجایش کرده و بحواله تحفه این را باد دبور گفته
و صاحبان لغت (فوردین) را بفتح اول مخفف

(فروردین) نوشته اند که ماه اول سال شمسی باشد وبضم اول هم آمده و صاحب ناصری که از اهل زبانست بر (فروردین) گوید که بفتح اول ماه اول و فرودین بحذف را نیز بهمان معنی و صراحت کند که بادے که درین فصل وزد آن را (باد فرودین) خوانند و بضم فا و را ضد زیرین و معاصرین عجم گویند که در ماه فروردین باد صبا بصبح می وزد و دبور در آخر روز پس تحقیق مؤلف این است که (باد فروردین) مطلق بادیست که در ماه آغاز سال شمسی وزد آنچه بصبح می وزد باد برین است که صبا نام دارد و قبول هم و آنچه در آخر روز می وزد باد فرودین است که دبورش گویند و تحقیق باد برین بجایش گذشت و تحقیق باد دبور هم بجایش مذکور - اند بصورت (الف) بضم فا و راے مهمله عام است و (ب) خاص و اگر فرودین و فوردین را بفتح فا مخفف (فروردین) گیریم چنانکه بالا مذکور شد - دران حالت (باد فرودین) و (باد فوردین) را هم بمعنی عام توان گرفت آنچه بعض محققین برین و فرودین را متعلق به سطح قطب شمال و جنوب کرده اند درست است و جا دارد که هواے صبح ماه فروردین را بادبرین دانیم و هواے آخر روز ماه مذکور را باد فرودین خیال کنیم - صاحب سروری بر (باد فوردین) از یوسف عروضی سندے آورده که متعلق به (باد فروردین) است

(ه) خلقانش کرد جامهٔ زنگاری ؛؛ این تند و تیز باد فروردینا ؛؛

(اردو) (الف) دیکھو باد دبور - (ب) وہ ہوا جو ماہ فروردی میں چلتی ہے - مؤنث -

باد فروش اصطلاح - بقول وارستہ شخصی است که انساب مردم نام بنام یاد کند بسبیل مدح و آن را در ہند بھاٹ گویند بتاے ہندی و در آخر ابونصر نصیرای بدخشی

ص) بسان بادفروشان چه بادپیمائی ہا
که در شرافت خود از گروه ابراری ہا می فروشد
که غریزے (بادفروش) را فارسی تراشیدهٔ
اہل ہند گوید۔ گوئیم که اگر چنین باشد ابومنصور
نصیرا که بہند نیامده چه قسم در شعر آورده و
معہذا صاحب رشیدی در ترجمهٔ (بادخوان) کرده
نوشته که آن را بادفروش گویند۔ صاحب
بحر نقل نگار و ارسته و صاحب تحقیق بر (باد
فروش) گوید که گروہے از ہنود که مدّاحی مردم
بزبان ہندی کسب معاش کنند و ظاہرا فارسی
مجعول اہل ہند است۔ میرزا مظہر جان جانان
اکبرآبادی گوید (ص) باغبان را مین آور که
ثناخوان توام ہا چون صبا بادفروش گل و
ریحان توام ہا (الخ) و بقول (رشیدی به بادخوان)
مرادف و بادخوان بجایش گذشت و بہار ہم
ذکر این بحواله رشیدی کرده مؤلف عرض کند
کند که بتحقیق ما بادفروش مرادف (استخوان فروش)

است ما ہم درین کتاب بر استخوان فروشی بحث کرده ایم
بخیال ما که معاصرین عجم ہم اتفاق دارند بادفروش
(۱) کسی است که بزرگی خاندان خود را برائے
اعزاز خود بیان کند یعنی چیزی را می فروشد که
وجودش الآن نیست و ہرچه ہست بیان او
که سامع و مخاطب آن را ہوائی داند یعنی ہیچ
که باد بمعنی ہیچ و لاشی ہم آمده یعنی او چیزی را
می فروشد که ہیچ است و از سند اول الذکر ہمین
معنی پیدا می شود و (۲) مجازاً بمعنی مدّاح چنانکه
از سند آخر الذکر۔ آنانکه ترجمهٔ ہندی این بھاٹ
گفته اند ترجمهٔ معنی دوم است که صاحب ساطع
بھاٹ را به تائے ہندی بمعنی مدح خوان آورده
(اردو) (۱) جدفروش۔ اپنے باپ دادا
کی بڑائی بیان کرکے اپنی عزت کا خواہان ہونیوالا
۔ باپ دادا کے نام پر بکنے والا۔ باپ دادا کے
نام کو ذلیل کرنے والا (۲) مدّاح۔

بادفروشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب

بحر معروف ۔ بہار ہم بہ معروف قانع واز شیخ شیراز سند آوردہ (س) چو باد اندر شکم پیچد فرو ہل ؎ کہ باد اندر شکم باریست بر دل مؤلف عرض کند کہ مصدر (ہشتن) بالکسر بمعنی فرو گذاشتن و رہا کردن و آویختن ۔ کامل التفصیل است وہلیدن مرادفش پس معنی این ریاح را دفع کردن و دور کردن باشد و بس (اردو) ہوا کو دور کرنا ۔ ریاح کو دفع کرنا ۔

بادفرہ اصطلاح ۔ صاحبان برہان و سروری بذیل باد افراہ) و رشیدی و جامع و جہانگیری و سراج ذکر این کردہ اند و ما بحث این بر (بادفرہ) کردہ ایم جز این نیست کہ الف چہارم و ہفتم از (باد افراہ) تخفیف شد (اردو) دیکھو باد افراہ

بادفوردین اصطلاح ۔ صاحبان برہان و سروری و رشیدی ذکر این کردہ اند و ما بحث کامل این بر باد (فروردین) کردہ ایم صاحب سروری از استاد رودکی سند آرد (س) گیتی چنین آید و گردندہ بدینسان ؎ ہم باد برین آید و ہم باد فوردین ؎ در بعض نسخ در مصرع دوم این (باد فروردین) نقل شدہ و بخیال ما نظر بر مقابلہ باد برین مناسب تر است (اردو) دیکھو باد فروردین ۔

بادفوز اصطلاح ۔ بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ با زاے ہوز در آخر شخصے کہ بدیگران نصیحت کند و خود بران عمل نکند ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است کہ فوز بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و زاے ہوز بمعنی اطراف و پیرامون دہان از جانب بیرون خواہ از انسان خواہ حیوان بمعنی آروغ پس معنی لفظی این کسے کہ آروغ باد زند یا اطراف و پیرامون دہان او باد است و کنایہ از پند آموز بے عمل ۔ مشتاق سند باشیم

(اردو) ناصح بے عمل۔ وہ شخص جو اوروں کو نصیحت کرے اور خود اس پر عمل نہ کرے۔

بادک بقول انند و ناصری بفتح دال و کاف بمعنی کودک ساقی بادہ دہندۂ زنان سلاطین پارسی و ریدک و رودک ساقی بادہ دہ مردان کہ کمتر از دہ سال و ببلوغ نرسیدہ باشد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ چنین نباشد کہ کاف تصغیر بر لفظ بادہ زیادہ کردند و ہائے ہوز حذف شد و بمعنی منسوب بہ بادہ و کنایہ از ساقی کودک۔ مخفی مبادکہ بادہ بمعنی شراب کہ می آید معنی حقیقی آن بترکیب ہائے نسبت منسوب بغرور است کہ باد بمعنی غرور بجایش مذکور شد پس معنی لفظی این صغیر مغرور و کنایہ از کودک ساقی توان گرفت (اردو) وہ لڑکا جو سلاطین پارس کی عورتوں کو شراب پلائے۔ مذکر۔

(۱) **بادکان** اصطلاح۔ صاحب ناصری

(۲) **بادکانہ** ذکر ہر دو بکاف عربی کردہ تا بحث کامل این بجایش کنیم کہ بکاف فارسی می آید (اردو) دیکھو بادگان و بادگانہ۔

بادکردار اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان شتابان و شتاب روندہ صاحب مؤید بمعنی برشتابان قانع و بقول صاحب انند بجواله فرہنگ تند و تیز **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت و کسر کاف عربی۔ معنی بیان کردۂ صاحب بحر و انند متر از دیگر محققین است (اردو) ہوا پر سوار جلد باز۔ صاحب آصفیہ نے (ہوا پر سوار ہونا) کو لکھا ہے۔ شتاب کار ہونا۔ جلد باز ہونا۔ جانے میں جلدی کرنا۔

بادکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) کنایہ از نخوت و غرور کردن و فرماید کہ این از اہل زبان بہ تحقیق رسیدہ صاحب آصفی سند این از فوقی یزدی می آرد (ص)

کردہ ام بادے بفرمان شکر ریزی دگر ما نیشکر گو
پر مغز با من ہوائے ہمسری ۱۲ سند دیگر این معنی
از کلام مخلص کاشی بر (باد کردن چشم) می آید
مؤلف عرض کند کہ (۲) بمعنی لفظی این ہوا
دادن است و از ہمین مصدر راست (باد کردن
آتش را) یعنی ہوا رساندن بآتش و تیز کردنش
کہ باد بمعنی ششمش بمعنی تند و تیز ہم گذشت چنانکہ
ظہوری گوید (ص) ز غم می سوختی در بیکسی ہا
دادی کردم ۱۲ بدامن آتش خود را ہمان خود
بادی کردم ۱۲ نسبت معنی اول عرض می شود
کہ باد بمعنی غرور و نخوت بجایش گذشت
(اردو) (۱) غرور کرنا (۲) ہوا پہنچانا۔

باد کردن چشم مصدر اصطلاحی بقول
بہار و بحر و وارستہ و آصفی (۱) آماسیدن
چشم از مادہ ریح و (۲) غرور و نخوت (مخلص
کاشی ص) نخوت بود ز اہل ہنر ناگوار تر ۱۲ باشد
بلا چو چشم کسی باد می کند ۱۲ مؤلف عرض کند
کہ ہر چہار محققین بسند نثر او بر نزاکت معنی شعر
غور نکردہ اند و معنی دوم را از ہمین سند
پیدا کردہ اند و نمی دانند کہ این سند متعلق
بمعنی اول است و بدین وجہ کہ باد بمعنی غرور
و تکبر ہم بجایش گذشت و بالیدن علامت
غرور است شاعر گوید کہ چشم چون ورم کرد
و بالید مغرور و مبتلاے بلا گردید مخفی مباد
کہ مجرد (باد کردن) بمعنی نخوت و غرور کردن
گذشت پس ہمین سند براے معنی اول (باد
کردن) بکار می خورد تا آنکہ (باد کردن چشم)
را بمعنی غرور و نخوت گرفتہ اند سکندری خوردہ اند
(اردو) آنکھ پھول جانا۔ ورم کرنا۔

باد کردن در چیزی مصدر اصطلاحی
بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندے
کہ از ملا شوقی یزدی می آرد ہمان است کہ بر
(باد کردن) گذشت بتصرف خفیف در مصرع
اولش یعنی (ص) کردہ ام بادی بصرہاے

شکر ریزے دگر ؎ نیشکر گو بیر مزن بامن نواے همسری ؎ صاحب آصفی (بہ ضرباے) را لفرمان نوشت و در نسخۂ قدیم بہار براے سند (بادکردن) در ہمین شعر (بضرباے) نقل کردہ مصححین مطبع نولکشور این مصدر را بر سبیل تصحیح قائم کردہ اند و سندے را کہ بدین مصدر متعلق کردہ اند ہوا فق ادعائیست بالجملہ دیگر محققین زبان فارسی ازین مصدر ساکت مؤلف عرض کند کہ اگر معنی حقیقی گیریم خلاف قیاس نیست چنانکہ (باد در بوق کردن) و (باد در نے کردن) و مصدر اصطلاحی (باد در سر کردن) را کہ گذشت در تعمیم این داخل توان کرد (اردو) ہوا بھرنا کسی چیز میں -

بادکژ اصطلاح - بقول برہان بکسر ثالث و فتح کاف و سکون زاے فارسی بادے کہ بعربی نکبا گویند و محل وزیدن آن میان ہر دو باد باشد عموماً و میان باد شمال و باد صبا خصوصاً صاحبان بحر و انند و جامع و سراج و ہفت ہم ذکر این کردہ اند - صاحب منتخب بر (نکبا) فرماید کہ بہ نون و باے موحدہ بالفتح (بادکج) کہ مابین دو باد میباشد باد صبا و باد شمال وزد یعنی بادیکہ از محل وزیدن چہار باد نوزد - و مراد از چہار باد یکی آنکہ میان صبا و جنوب وزد کہ آنرا (ازیب) گویند دوم آنکہ میان صبا و شمال وزد (نکبا) نام دارد - سوم آنکہ از میان شمال و دبور وزد (صربیا) است چہارم آنکہ میان جنوب و دبور وزد این را (ہیف) نامند مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ (بادکژ) مبدل (بادکج) است و بس کہ جیم عربی بہ زاے فارسی بدل شود - مرکب توصیفی است (اردو) وہ ہوا جو باد صبا اور باد شمال کے درمیان چلے مؤنث

بادکُس اصطلاح - بقول صاحب جامع بکسر دال و ضم کاف کنایہ از نخوت و غرور زنان چنانکہ (بادبروت) مردان را دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف

عرض کند که کَس بضم اول بقول برهان موضح جماع زنان را گویند که عربان فرج خوانند۔ پس بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است (۱) در کس باد دارنده و کنایه از زن مغرور مخفی مباد که باد بمعنی غرور هم آمده و اگر باضافت خوانیم معنی آن (۲) هوای فرج باشد و غرور فرج و مراد از غرور زنان (اردو) (۱) مغرور عورت (۲) عورتون کا غرور (مذکر)

بادکش اصطلاح۔ بقول برهان و بحر و جامع بفتح کاف و سکون شین نقطه دار (۱) خشت باد را گویند و آن نوعی از بادزن باشد بسیار بزرگ که در میان خانه آویزند و با طناب و ریسمان در کشاکش آرند و (۲) حجامتی را را نیز گویند که بران تیغ زنند و (۳) دم زرگری و آهنگری را هم صاحب جهانگیری و بهار به معنی اول تابع و صاحب سروری گوید که بادزن باشد و بعربی مروحه۔ خان آرزو در سراج بحواله معنی اول فرماید که بعضی بمعنی مطلق بادزن گفته اند **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کشنده باد و معنی اول کنایه باشد و معنی دوم هم مخفی مباد که حجامت بقول غیاث خون کشیدن بزخمهای کوچک استره بشاخ گاو۔ باشد (انتهی) اهل ولایت بسبب کثرت تولید خون هر هفته یا هر ماه این عمل کنند یعنی زخمهای استره در سر زنند و بشاخ گاو که هر دو جانبش سوراخ باشد خون از ان زخمها کشند و آن شاخ گاو را که برای این عمل درست می کنند در هندی (سینگی) گویند که جانب پهنش به بر سر قائم کنند و جانب دیگر در دهن گرفته هوایش می کشند تا بزور کشش نفس خون از زخم بیرون و داخل آن جمع می شود و این شاخ گاو مخصوص برای حجامت نباشد بلکه در دیگر مقامات جسم انسان و حیوان هم اطبا استعمال این می کنند طرز بیان محققین بالا کلفت انگیز و مملو از اجمال

است فارسیان قدیم بادکش ہمان شاخ گاو را
می گفتند کہ بوسیلۂ آن خون فاسد را بزور نفس
می کشیدند حکماے فرنگ ہمین عمل بوسیلۂ آلۂ بلورین
کنند کہ مشابہ فنجان باشد پس ہمین شاخ گاو را
بادکش نام کردن موافق قیاس است حیف
است از اہل تحقیق کہ مقصود خود را بالفاظی
بیان کنند کہ سریع الفہم نیست ومعنی سوم ہم
خالی از کنایہ نباشد کہ دم زرگران و آہنگران
ہم باد را حرکت می دہد (اردو) (۱) وہ
بڑا پنکھا جو مکان کے چھت مین لٹکایا جاتا ہے
(مذکر) (۲) سینگی۔ اسم مؤنث بقول آصفیہ
وہ سوراخ کیا ہوا سینگ جسے منہ سے کھینچکر
بدن کا گوشت ابھار لیتے یا گرمی چوستے ہین
شاخ حجام۔ شیشۂ حجام (۳) دھونکنی۔ دیکھو
انبان باد۔

بادکش فراشی | اصطلاح۔ بقول صاحب
آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لوحی اند بادکش بزرگ
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ بادکش درینجا بمعنی مطلق
بادزن و اصطلاحاً بادزن دستی است بزرگ
و مدور کہ فراشان بدست خود گرفتہ بر آقای
خود می جنبانند معاصرین عجم ہم مصدق این کنند
(اردو) وہ گول اور بڑا پنکھا جسکو فراش
اور خدمتگار اپنے ہاتھ مین لیکر مالک پر
جھلتا ہے۔ مذکر۔

بادکشیدن | مصدر اصطلاحی بقول بحر و
بہار رنج و محنت کشیدن (میر معزی ؎) تو
نوش خوری دائم و بدخواہ خورد زہر تو بادہ
کشی دائم و بدخواہ کشد باد؛ **مؤلف** گوید کہ
باد بمعنی آہ و نالہ وصدمہ و آسیب بجا لش گذشت
پس آہ و نالہ کشیدن ہم باعث رنج و محنت است
و چہ انگوییم کہ این مصدر بمعنی آہ و نالہ کشیدن است
وصدمہ و آسیب برداشتن (اردو) آہ کرنا
نالہ کرنا۔ رنج مین مبتلا ہونا۔

باد کلاه اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غواص سخن (۱) غرور باشد مثل (باد بروت) و (باد گیسو) **مؤلف** گوید که (۲) بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کلاه باد دارنده و کنایه از مغرور۔ مخفی مباد که باد بمعنی غرور آمده و برای معنی اول باید بکسر دال مهمله خوانیم و طالب سند استعمال باشیم۔ صاحب انند برای معنی اول از خاقانی سند آرد که بکار رادنی خورد و این سند معنی دوم است (س) بس کز آتش سری و باد کلاهی فلک ٭ بر سر خاک بخون لعل قبا بینید همه ٭ (اردو) (۱) غرور۔ مذکر۔ (۲) مغرور۔

باد کله اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث بکسر دال مهمله و کاف عربی مضموم بمعنی ضربت جماع **مؤلف** عرض کند که کله بقول برهان بفتح اول و ثانی فرو بردن و برآوردن در جماع باشد و بضم اول و فتح ثانی حرکات جماع یعنی که باد بمعنی صدمه بجایش گذشت و بمعنی حقیقی باد معروف و بمعنی شدت و بسیاری هم بجایش گذرد پس معنی اصطلاحی این خلاف قیاس نیست حیف است که سند استعمال پیش نشد و بخیال ما از قبیل باد تفنگ و باد تیر و باد تازیانه یعنی هوائی که بحرکات جماع پیدا شود (باد کله) باشد و همین است معنی قیاسی۔ زیرا که در مجرد لفظ کله معنی حرکات جماع موجود۔ باقی حال مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) جماع کے حرکات۔ مذکر۔

(۱۴)

باد کمان اصطلاح۔ از قبیل باد تفنگ و باد تیر است (مرکب اضافی) یعنی هوائی که به کمان کشیدن حرکت کند (انوری س) برآستان قدرت قضا نیارد گفت ٭ که جست باد کمان و نشست گرد ضمیر ٭ (اردو) باد کمان کہتے ہیں یعنے وہ ہوا جو کمان تاننے سے حرکت کرے۔

باد کموز استعمال۔ بقول صاحب سفرنگ دساتیر بفتح کاف عربی و سکون میم و فتح واو

وسکون زائے ہوّز ہوائے سبک و زندہ مقابل
ہوائے بیش و نزکہ تند باشد (اردو) سبک
ہوا۔ کم چلنے والی ہوا۔ مؤنث۔ (زوردار ہوا کا مقابل)

بادکنجی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری
و جامع و ناصری و سراج و رشیدی بکسر ثالث
وضم رابع و سکون نون و جیم بہ تحتانی رسیدہ
قولنج و نفخ را گویند کہ در پشت آدمی بہم رسد
و بسبب آن پشت خم گردد مؤلف عرض
کند کہ کنج بفتح اول و سکون ثانی و جیم کسے را
گویند کہ دوتا شدہ باشد و چیزی ہیچو کوہان از
از پشتش برآمدہ و آن را بعربی احدب خوانند
پس معنی لفظی این مرضی کہ منسوب بہ کنج است
یا ریاحی کہ منسوب بہ کنج است بعض اطبا گویند
کہ از امراض نخاع مرضی باشد (اردو) ایک
مرض کو فارسیون نے بادکنجی کہا ہے جس کی
وجہ سے صلب مین ریاحین پیدا ہوکر انسان کو
کوزہ پشت کر دیتی ہین۔

بادکوبہ اصطلاح۔ بقول ناصری بندرے
است در ساحل دریاے شور از شہر شماخی
سہ مرحلہ دور۔ آن را باکو و باکوبہ نیز گویند
و پیوستہ باد در رو دیوار آن بلد رامی کوبد
لہذا خانہ ہاے آن بندر و شہر ہمہ از سنگ
و سطح خانہ ہا قیر اندودہ است گویند از بناہاے
پادشاہ دادگر (انوشیروان عادل) بودہ
چون ملوک شیروان خود را از اولاد و احفاد
او می دانستہ اند در تعمیر آن ساعی بودہ اند
در جانب شرقی آن ولایت آتشکدہ از قدیم
بودہ و ہنوز آثار آن باقی است چنانکہ اگر
خواہند آتش اشتعال یابد اندکی آن زمین را
حفر کنند شعلہ از خارج بر زمین نمایند فوراً از
زمین مشتعل می شود چنانکہ اگر در آن اراضی زراعتی
باشد تمامی خواہد سوخت و چون خواہند خاموش
شود قدرے خاک بران ریزند منطفی گردد
و عجب تر آنکہ اگر خواہند آن آتش را بجائی

نقل کنند نسیم زیر بع آن زمین را کنده انبانے
را محاذی آن کنده دارند و چون پر باد گردد
سر انبان را محکم کرده ہر جا کہ ضرورت افتد
لولہ آہنی بر لب انبان گذارند و شعلۂ خارج
بر لب لولہ نمایند مادامی کہ باد در انبانست
سر لولہ مانند چراغ روشن و تابان خواہد بود و
ہنود آتش پرست از ہندوستان نذر کردہ
پیادہ بزیارت این آتش کدہ آیند و جمعے این
معنی را دیدہ اند چون از غرائب بود نگاشتہ شد
مؤلف گوید کہ دیگرے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد و قول صاحب ناصری
کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید خیال
ما اینست کہ دران زمین فاسفرس بمقدار
کثیر باشد از اینجاست کہ چون شعلۂ خارجی از
قریب زمین کنند آتش بزمین گیرد و آنچہ صاحب
ناصری گوید کہ انبان را پر باد کنند حقیقت آن
ہمین قدر می نماید کہ انبان پر باد می شود بلکہ
پر از بخار گردد بوجہ معدنے کہ در آن زمین
است و ہر گاہ لولہ آہنی دران انبان
گذارند و طرف دیگرش را روشن کنند سر لولہ
مانند چراغ کہ روشن می شود بوسیلۂ ہمان بخار
معدنی باشد کہ در انبان گرفتہ شدہ اگر حکماء و
محققین ارض تحقیق کنند حقیقت حال دریافت
شود کہ چہ قسم اجزاے معدنی در آن سرزمین
است باقی حال عجوبہ کہ از واقعات جلیلہ صاحب
ناصری می نماید بجز از اثرات معدنی نباشد
(اردو) شہر شماخی سے کچھ فاصلہ پر دریا کے
شور کا ایک ٹاپو ہے جس کو فارسیون نے بادکوہ
سے نامزد کیا ہے۔

(۱۴۰۶) **بادکوہ پیکر** اصطلاح۔ مرکب توصیفی است
و کنایہ از اسپ و بدین وجہ کہ اسپ سریع
السیر است او را باد گفتند و بصفت آن
کوہ پیکر را آوردند یعنی چیزیکہ مثل باد است
و پیکرش مثل کوہ۔ سند این [illegible]

(اردو) تیز رفتار گھوڑا۔ دیکھو باد پا۔
بادکھنکو اصطلاح۔ بقول بہار بفتح کاف
تازی و ہاے ہوز و سکون نون و ضم کاف
دوم و واو معروف مرض عرق النسا کہ در پاے
مردم پیدا شود و بحوالہ صاحب اصطلاحات
الشعرا گوید کہ در جہانگیری کھنکو نام رگیست
کہ آن را در تازی (عرق النسا) گویند و باد
کھنکو مادہ ریحیست کہ دران رگ افتا
یابد و موجب مرض گردد (محمد سعید اشرف
۵) گران خیز است ہمچون درد زانو پاے رنج
گیر است با چون بادکھنکو مؤلف عرض
کند کہ ما در جہانگیری کھنکو را نیافتیم و دیگر
محققین فارسی زبان ہم ازین ساکت۔
صاحب فصول الاعراض (برلغت
عرق النسا) گوید کہ دردی است کہ از مفصل
ورگ خیزد و از جانب وحشی بسوی ران
نازل شود و در اکثر ہمانجا بایستد و باشد کہ
تا زانو و شتالنگ و انگشت کوچک پا ممتد
گردد و نزول وے از جانب انسی بسیار نادر
بود و تسمیہ این بدین اسم باسم محل است
چہ عرق بکسر اول و سکون ثانی در اصل
رگ را گویند عموماً و نسا بفتح نون و سین
مہملہ و الف مقصورہ نام رگی است خصوصاً
کہ این درجا بگاہ واقع شدہ و تقدیر کلام
چنان است کہ وجع العرق الذی ہو النسا
یعنی درد رگی کہ مسمی است بہ نسا (الخ)
پس بخیال ما باد درینجا بمعنی مرض است کہ
بجایش گذشت و کھنکو بہر دو کاف عربی ترجمہ
(عرق النسا) اسم جامد فارسی زبان۔ یعنے
رگے کہ از سرین تا شتالنگ آمدہ و صاحب
غیاث بر (عرق النسا) فرماید کہ این را بہ
ہندی (رانگھن) نامند و صاحب مؤید
بر (عرق النسا) گوید کہ نام زحمتی کہ از غلبہ
باد پیدا شود کہ آن را ہند (باد رنگھن) نامند

است پس بخیال ما عجبی نیست کہ باد درینجا بہ
معنی پیچ وہوا است وکہنکو نام رگے کہ ترجمۂ
آن در عربی نسا باشد ولفظ مرکب نام زحمتی
کہ بسبب غلبۂ ریاح درین رگ پیدا شود وصاحبان
تحقیق کہ لغت کہنکو را ترک کردہ اند خزاین
نیست کہ اعتنا ے فارسی قدیم ندارند وازینجا
کہ بسیاری از لغات فرس قدیم متروک است
سند استعمال محمد سعید اشرف براے این کفایت
می کند (اردو) عرق النسا عربی میں ایک
مرض کا نام ہے جو غلبۂ ریاح سے ایک رگ
میں (جو سرین سے پاؤں کی چھنگلیا تک واقع
ہوئی ہے) درد پیدا کرتا ہے۔

بادگان اصطلاح۔ بقول برہان وجامع
وہفت با کاف فارسی بروزن آسمان (۱)
حافظ وحفظ کنندہ و (۲) خازن وخزانہ دار
و (۳) پیش وپس گریبان جامہ صاحب ناصری
بحوالۂ برہان ذکر معنی دوم کردہ می نویسد کہ
در جاے دیگر یافتہ نشد خان آرزو در سراج
گوید کہ بمعنی حافظ ونگاہ دارندہ وبحوالۂ برہان
ذکر معنی سوم کردہ می فرماید کہ بدین معنی بادگیر
گذشت مؤلف عرض کند کہ باد نام گنجی از
گنجہاے خسرو پرویز بجایش مذکور شد ومجازاً
بمعنی مطلق خزانہ وگان بقول خان آرزو وبرہان
بمعنی پیوستن آمدہ بخیال ما اسم مصدر است بہ
معنی پیوست واز ہمین اسم مصدر باشد مصدر
گادن بمعنی گائیدن کہ اصلش گانیدن بود
نون حذف شدہ گادن شد چنانکہ ایشان و
ایشا وجا دارد کہ اصل گائیدن۔ گانیدن
باشد کہ نون بدل شد بہ تحتانی چنانکہ اونج
واوج۔ اندرینصورت بادگان اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیوست شوندہ با خزانہ و
کنایہ از خازن وخزانہ دار ومحافظ خزانہ۔
بحقیقت معنی دوم ومجازاً بمعنی مطلق
حافظ ونگاہدارندہ وہمین باشد حقیقت معنی

اول۔ تسامح بعض محققین ﷺ نیست کہ معنی اول را حافظ و حفظ کنندہ نوشتہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ حافظ و نگاہ دارندہ است نہ حفظ کنندہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ حالا عرض می شود نسبت معنی سوم کہ بدین معنی بادگان مبدل بادخان است کہ کاف فارسی بہ خاے معجمہ بدل شود چنانکہ (فرسخ و فرسنگ کہ نون درین زائد است صاحب قانون دستگیری ذکر این کردہ) پس (بادخان) مخفف (بادخانہ) قلب اضافت (خان باد) بمعنی خانۂ باد یعنی مقامی کہ دران باد داخل شود و مجازاً پیش و پس گریبان کہ بوسیلۂ آن ہوا بجسم انسان می رسد حیف است کہ سند استعمال این ہم پیش نشد (اردو) (۱) حفاظت کرنے والا محافظ نگہبان۔ (۲) خزانہ دار۔ خازن۔ خزانہ کا محافظ۔ (۳) گریبان کے آگے اور پیچھے کا حصہ۔ مذکر۔

بادگانہ اصطلاح۔ بقول برہان و ہفت بفتح نون دریچہ مشبکی را گویند کہ از درون خانہ بیرون را توان دید و از بیرون درون را نتوان دید صاحب جامع این را پنجرۂ خانہ گوید۔ صاحب ناصری باتفاق برہان گوید کہ چنین درہا در بناہای فارس خاصہ بوشہر کہ بگرمی ہوا معروف است بسیار دیدہ ام کہ از بیرون درون خانہ را نہ بینند ولی باد آید و خانہ را خنک کند آن را گرمی گویند۔ صاحب مؤید بحوالۂ رسالہ (شلی) گوید کہ با دال موقوف و کاف فارسی دریچہ و بہندی جھجہ گویند۔ مؤلف عرض کند کہ این مبدل (بادخانہ) باشد کہ خاے معجمہ بکاف فارسی بدل شد چنانکہ فرسخ و فرسنگ پس معنی لفظی این خانۂ باد است کہ قلب اضافت بادخانہ شد و مبدل آن بادگانہ و مراد از درے و دریچہ باشد کہ در آن سوراخہا کنند

براے ہوا و داخلیان از درون خانہ تماشا ہم کنند۔ آنچہ صاحب مؤید ترجمہ این بہندی چھجہ نوشتہ تسامحش ہیچ نیست کہ چھجہ چیزِ دیگر است و کرکری ہم چیزِ دیگر پس صاحب ناصری ہم تسامح کردہ کہ کرکری را مرادف این گفتہ تحقیقش بجالیش می آید (اردو) ۱۔ دروازہ یا دریچہ جس میں نفوذ ہوا کے لیے سوراخ کیے ہوں بعض قدیم عمارتوں میں ایسے دروازے پائے جاتے ہیں جن میں گل بوٹوں کی شکل میں منافذ بنائے گئے ہیں تاکہ ہوا داخل ہو مشبک۔ یا جالی دار دروازہ یا دریچہ۔ مذکر۔

بادگاہ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بیت الخلا و جاے طہارت را گویند دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ قلب اضافت است و در ینجا باد بمعنی سیر دہم اوست کہ گذشت۔ خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ذکر این نکردہ اند (اردو) پاخانہ۔ دیکھو ادب خانہ۔

بادگذار | اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان (۱) روزنی کہ روے باد باشد و بادگیر و (۲) قصہ خوان۔ صاحب مؤید بر معنی اول قانع۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزیکہ گذارندۂ باد است یعنی راہ دہندۂ باد و معنی دوم مجازیہ آن کہ قصہ خوان ہم سخن ہاے ہوائی بر زبان می گذارد و حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) دیکھو بادگیر (۲) داستان گو۔ دیکھو ازکارہ۔

بادگذشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی مرور باد بر کسی و چیزی چنانکہ انوری گوید (ﮯ) دل زبیم آنکہ باد سحر

برتو گنبد روح پرور روز و شب جویان کہ ماہی را
بر اندازد ز آب ؛ (اردو) ہوا گزرنا۔

بادگرد | اصطلاح - بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بکسر کاف فارسی گرد باد و طوفان دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف
گوید کہ مرکب توصیفی است و قلب اضافت
این گرد باد یعنی بادے کہ خاک را بشکل مینار
بر آسمان برد طالب سند استعمال اینجا ہم
(اردو) بگولا - ہولا بقول آصفیہ سنسکرت کا
اسم مذکر - دیکھو بادزد۔

بادگردیدن | استعمال - صاحب بحر ذکر
این کردہ بمعروف قانع دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف گوید کہ
بمعنی حقیقی چرخ زدن و دور زدن باد یا
گرد باد نتیجہ آنست کہ گذشت (اردو) ہوا
کا چکر باندھنا - چکر کھانا جس سے بگولا پیدا ہوتا ہے

بادگرز | اصطلاح - بکسر دال مہملہ و ضم
کاف فارسی - بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ از قبیل باد تیر و تفنگ است
یعنی بادیکہ بگرز زدن متحرک شود - مرکب
اضافی است (وحشی ؏) نہ بادگرز تو بہرام
را شود زخمی ؛ چو زعکس تیغ تو خورشید را شود
خفقان ؛ (ظہوری ؏) از برای چشم
نصرت در سر بازار رزم ؛ بادگرزش
می فروشد طوطیای استخوان ؛ (اردو)
بادگرز - گرز کے چلتے وقت جو ہوا جنبش گرز سے
متحرک ہوتی ہے۔

(الف) بادگزندہ لب خورشید را | اصطلاح
صاحب ہفت ذکر این کردہ گوید کہ بادے را
گویند کہ وقت طلوع شمس از وزیدن باد نا
مکونی بگزیدن لب آفتاب مشغول شدہ (کذا
فی شرح المخزن) صاحب شمس این را (باد
گزید لب خورشید) گفت و بحوالہ ہمان شرح
مخزن فرماید کہ باد صبح لب خورشید را گزید

یا بمعنی آنکه وقت طلوع کرانهٔ آفتاب باد می وزد گویا می گزد و هرگاه کرانهٔ خورشید را لب اعتبار کرد چون نیک طلوع کرد از وزیدن باز ماند صاحب بحر در همین مصرع (گزندن) را (گزیده) نوشت و فرماید که بادی که وقت طلوع آفتاب از وزیدن باز ماند گوئی به گزیدن لب آفتاب مشغول شد و دیگر اینکه کنارهٔ خورشید وقت طلوع سرخ می باشد گویا صبا آن را گزیده است و صاحب ضمیمه بیان این را بشکل مصدر مرکب ------

(ب) **بادگزیدن لب خورشید** | نوشته فرماید که کنایه ازین است که تابرآمدن آفتاب باد صبح می وزد - مؤلف عرض کند که با تحقیق آصف اللغه را پسند کنیم که این مقوله را بشکل مصدری قائم کرد ولیکن معنی بیان کرده اش را نمی پسندیم مخفی مباد که وقت طلوع آفتاب چون افق مشرق از شفق سرخ شود فارسیان به سبیل کنایه گویند که (لب خورشید را بادگزیده است) یعنی آفتاب طلوع شد پس مصدر اصطلاحی بیان کرده صاحب ضمیمه به همان کنایه به معنی طلوع شدن آفتاب است و بس (اردو) (ب) آفتاب کا طلوع ہونا -

بادگند | اصطلاح - بقول برهان و بحر بکسر ثالث و کاف فارسی و سکون نون و دال ابجد بادیست که در خصیهٔ مردم پدید آید و بسبب آن خصیه بزرگ شود و درد کند و آن را بعربی فتق گویند صاحب جامع گوید که باد فتق است که در خصیهٔ مردم بهم رسد صاحب ناصری فرماید که خصیه را بفارسی گند خوانند پس ورم خصیه باشد و بعربی فتق که بمعنی کشادگی که آن پرده است برخلاف رتق - خان آرزو در سراج بضم کاف فارسی نوشته فرماید که تحقیق آنست که این مرکب است از باد بمعنی مرض و گند بمعنی خصیه - صاحب سروری فرماید که باد

کہ در شکم و خصیہ پیچد و خصیہ از ان ورم کند مؤلف گوید کہ بحث این بحوالہ محققین طب بر باد فتق مذکور شد (اردو) دیکھو باد فتق

بادگیر اصطلاح - بقول بحر و بہار بکاف فارسی (۱) دریچہ و روزنی کہ براے باد در خانہ سازند و بتازی غرفہ گویند و (۲) نیز عمارت بلند کہ بہر طرف آن روزنہا باشد تا باد درآید صاحب ضمیمہ برہان بہ معنی دوم قانع - وارستہ بذکر ہر دو معنی از شفائی سند آرد (رباعی) بینی تو سریدہ گیرے عجبی است ٭ دندان گرازنی را نفیری عجبی است ٭ از چار طرف تیز ورزد می پیچد ٭ از بہر سبیل بادگیری عجبی است ٭ (محسن تاثیر ع) دلم فریب زسخن ہای آشنا دارد ٭ ز بادگیر نفس خانہ ام ہوا دارد ٭ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و فارسیان (۳) استعارۃً بادگیر را بمعنی نفس ہم استعمال کردہ اند چنانکہ مسیح کاشی گفتہ (ع) تا کردہ ام آتش دل در سراے خویش ٭ دامن زند بر آتش من بادگیر من ٭ (اردو) (۱) دریچہ یا روشندان جو صرف ہوا کے لئے مکان میں بنائیں - مذکر - (۲) وہ بلند عمارت جسکی ہر جانب نفوذ ہوا کے لئے منافذ ہوں (۳) نفس بقول آصفیہ عربی - مذکر - سانس تنفس ارشاد (ع) قیام جسم خاکی ہے نفس پہ ٭ ہوا پر ہے بنا اپنے مکان کی ٭

بادگیسو اصطلاح - بقول برہان و بحر و ناصری کنایہ از نخوت و تکبر و عظمت باشد مر زنان را چنانچہ باد بروت مردان را صاحب جامع بذیل (باد بروت) ذکر این کردہ - صاحب جہانگیری در ضمیمہ خود فرماید کہ (۲) کنایہ از بزرگی و عظمت باشد و بس صاحب مؤید بحوالہ مؤید الفوائد فرماید کہ عظمت گیسوی مصطفیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام و صاحب ہفت معنی بیان کردہ صاحب مؤید را بہ (بادگیسوے او)

ذکر کردہ مؤلف عرض کند کہ باضافت
مرکب اضافی است بمعنی ہواے مو و گیسو
یعنی اول و دوم ؛ بدون اضافت اسم
فاعل ترکیبی یعنی (۳) باد در گیسو دارندہ
یعنی گیسوے خود را بلند دارندہ کنایہ از
صاحب بزرگی و عظمت و ظاہر است کہ
گیسو عام است پس باد گیسو را مخصوص با
زنان کردن تسامح محققین است اگر (باد
جعد) را مخصوص بہ زنان کنیم من وجہ میتوان
چنانکہ (باد بروت) را بعض محققین مخصوص بہ
مردان کردہ اند ہرگاہ (گیسو دار) کنایۃ
سید و مولازادہ و پیرزادہ را گفتہ اند پس
چگونہ تخصیص (باد گیسو) براے زنان باشد
و (باد گیسوی او) کہ بمعنی عظمت گیسوے نبیّنا
علیہ السلام مذکور شد مؤید خیال ماست
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و آنچہ
محققین اول الذکر این را بذکر معنی اول از قبیل
(باد بروت) گرفتہ اند برخلاف قیاس ماست
و تحقیق ما (باد گیسو) مخصوص است بمعنی دوم
یعنی کنایہ از بزرگی کہ بلندی گیسو علامت
بزرگی نہ نخوت و تکبر یعنی گیسوے بزرگان
دین بتواتر وضو شگفتہ و بلند باشند و این بلندی
در موے بوجہ شستن پیدا شود و پس آنانکہ بہ
قیاس (باد بروت) باد گیسو را بمعنی اول
گرفتہ اند خطا کردہ اند و اگر استعمال (باد گیسو)
بمعنی اول ہم در کلام فارسی گویان بود استعمال
(باد گیسوے او) تحقیق نبیّنا علیہ السلام خلاف آن
زنہار نمی کردند اگر سند استعمال معنی اول
پیش می شد تقلید قیاس و خیال خود می کردیم
(اردو) (۱) غرور تکبر - مذکر (۲) بزرگی
عظمت - مؤنث (۳) بزرگ عظمت کہنے
والا - صاحب عظمت -

بادل | اصطلاح بقول بحر و ضمیمہ برہان
و مؤید بروزن حاول بمعنی (۱) صاحب دل

و (۲) دلاور۔ صاحب بحر بر صاحب دل فرماید
کہ آنکہ آنچہ در عالم است در خود یابد۔ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ با درین اصطلاح بمعنی ہمدم اوست
یعنی دل دارندہ و مراد از معنی اول۔ روشندل
است و بہر دو معنی کنایہ باشد حیف است کہ
سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) صاحبدل
بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ بفک اضافت۔
عارف۔ خداشناس۔ پارسا۔ صالح۔ متقی۔
پرہیزگار۔ دیندار (۲) دلاور۔ بقول آصفیہ
۔ بہادر۔ شجاع۔ جوانمرد۔

بادل زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
انند۔ مشورہ کردن و نیکو اندیشیدن و می تواند
کہ زدن دریجا بمعنی گفتن باشد (امیر خسرو ؎)
ملک ہر چند می زد بادل ریش ٭ کہ در صحرا
نہد سوز دل خویش ٭ مؤلف گوید کہ مشورہ
کردن بادل و در دل خیال کردن است
و اندیشیدن و شک نیست کہ زدن بمعنی
گفتن می آید چون حرف زدن و مثل زدن
و کلمۂ با درین اصطلاح بمعنی معیت باشد
(اردو) دل ہی دل میں کہنا۔ بقول
آصفیہ دل کے اندر خیال کرنا۔

بادلہ اصطلاح۔ بقول بہار لفظ ہندیست
بمعنی تار نقرہ کہ با طلا اندودہ پہن سازند
و جامہ ہا بدان بافند و پوشندۂ این قسم
جامہ را بادلہ پوش خوانند (سید حسین خالص
؎) برخورد چنان گرم کہ آتش بدلم زد
٭ چون شعلہ سراپا ز طلا بادلہ پوشی ٭ صاحب
تحقیق الاصطلاحات این را قماش زرین
گفتہ فرماید کہ لفظ ہندی در فارسی زبان
استعمال یافتہ چنانکہ اثر شیرازی کہ در ہند
نیامدہ می گوید (؎) سبز من شمع برافروختہ
آید بنظر ٭ چہرۂ بادلہ ہر گاہ گذارد بسر ٭
مؤلف عرض کند کہ صاحب ساطع ذکر
(بادلا بہ الف در آخر) و (بادلہ۔ بہ ہائے ہوز

درآخر کردہ فرماید کہ بسکون دال ۔ مذکر ۔
زربفت را گویند و (بادلی) مؤنث آن
بمعنی پارچہ کہ از کلابتون سازند (الخ) بہ
خیال ما این مرکب باشد از بادل کہ در ترکی
بمعنی ابر است کہ ہیچو نقرہ سپید و تاب برق
در وست و ہاے نسبت (اردو) بادلہ
بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ سونے اور چاندی
کے تار جو گوٹا بننے اور کلابتون بٹنے کے کام
میں آتے ہیں اور زری کا کپڑا جو ریشم اور
چاندی کے تاروں سے بنا جاتا ہے تمامی زری

بادلیج اصطلاح ۔ بقول بہار و خان
آرزو در چراغ ہدایت) بہ لام و تحتانی معروف
و جیم تازی نوعی از توپ (ملا طغرا)
ببادلیج سحر چرخ چون گلولہ گذارہ شود
خزینۂ باروت بے درنگ ستارہ ہ صاحب
غیاث گوید کہ ظاہرا معرب بادلش باشد کہ
بکسر لام و شین معجمہ در ترکی توپ را گویند
چنانکہ در لغات ترکی مسطور (انتہی) مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ ما (بادلیش) یا
(بادلش) را در لغات ترکی و کنز اللغات
نیافتیم و صاحب مؤید ہم بذیل لغات ترکی
ذکرش نکرد ۔ صاحب انند فرماید کہ در فرہنگ ما
فرنگ ہمین لغت را بزیادت ہاے ہوز در آخر
(بادلیجہ) بہمین معنی نوشتہ خیال ما اینست کہ
اسم مفعول ترکیبی است و اصل این بادآلیز
و معنی این آمیختہ شدہ از باد کہ لیزیدن بہ
معنی آمیختن می آید و باد بمعنی ہوا و صدمہ و
آسیب بجایش گذشت پس چیزی کہ از صدمہ
و آسیب آمیختہ است کنایہ باشد از توپ
و بادلیج مبدل آن کہ زاے ہوز بہ جیم عربی
بدل شود ہمچون چوزہ و چوچہ ۔ صاحب نفائس
ہم توپ (بادلیج) را لغت فارسی گفتہ از ینہم
تائید خیال ما می شود واللہ اعلم بحقیقۃ الحال
(اردو) توپ ۔ بقول آصفیہ ۔ ترکی ۔ اسم مؤنث

گولا چلانے کا آلہ ۔

بادم بقول اننڈ بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح دال مہملہ وسکون میم مخفّف بادام است کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست کہ الف حذف می شود (اردو) دیکھو بادام ۔

بادمخالف اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار بادے کہ کشتی را زبان دارد و این مقابل بادموافق است وگاہے در غیر کشتی نیز اطلاق کنند (صائب ؎) عارفان را دل قوی گردد ز موج حادثات ٭ بجز از بادمخالف جوشن آہن شود ٭ (محتشم کاشی ؎) برہم زدہ داد گل نازک ورقت را ٭ آن بادمخالف کہ گذشت سوے تو دارد ٭ مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است و بس (اردو) بادمخالف بقول آصفیہ اسم مؤنّث ۔ وہ ہوا جو کشتی یا جہاز کے خلاف ہو ۔ باد مزاحم ۔

(۳۰۳۳) **باد مدح** استعمال ۔ بمعنی سخن مدح باشد کہ باد بمعنی سخن بجایش گذشت (انوری ؎) آب چشم و آتش دل را ندارم ہیچ وقع ٭ جز نسیم باد مدح و خاک پاے شہریار ٭ (اردو) مدح ۔ بقول آصفیہ ۔ اسم مؤنّث ۔ تعریف ستایش ۔ وہ نظمیہ تعریف جو بطور قصیدہ کوئی شاعر اپنے ممدوح کے حق میں لکھے ۔

(۳۰۳۴) **بادمراد** اصطلاح ۔ مرکب توصیفی مقابل بادمخالف و مرادف بادموافق (صائب ؎) تا چون حباب بود سبکسار زد رقم ٭ بادمراد بود ز موج خطر مرا ٭ (اردو) بادموافق ۔ دیکھو باد شرطہ ۔

بادمساعد اصطلاح ۔ بقول بول چال و رہنما و روز نامہ ۔ مرادف بادموافق ۔ معاصرین عجم بر زبان دارند مؤلف گوید کہ

مرکب توصیفی باشد و مساعد لغت عرب
است بمعنی یاری دہندہ (اردو) باد
موافق۔ دیکھو باد شرط۔

(۱) باد مسیح | **(۲) باد مسیحا** | **(۳) باد مسیحی** اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و بہار و وارستہ و مؤید و جہانگیری (۱) و (۲) و بقول انند (۳) ہم کنایہ از معجزۂ عیسیٰ علیہ السلام است کہ مردہ را زندہ می کرد (والہ ہروی ؎) چہ آب خضر و چہ باد مسیح ہر دو یکی است ؛ دواست مرگ اگر در د انتظار نیست ؛ (انوری ؎) لاجرم بادت رواجی یافت چون باد مسیح ؛ لاجرم آبت مزاجی یافت چون آب حیات ؛ مؤلف گوید کہ (۱) مرکب اضافی است و (۲) ہم بزیادت الف در آخر چنانکہ صاحب غیاث فرماید کہ در قرآن مجید لفظ مسیح واقع است پس زیادت الف متصرف فارسیان باشد و بحوالہ رسالہ معربات نوشتہ کہ مسیحا معرب مشیحا ست کہ بہ شین و خائے معجمہ بمعنی مبارک در سریانی زبان و (۳) مرکب توصیفی بزیادت یائے نسبت در آخر و ہر سہ بمعنی سخن مسیح و کنایہ از معجزۂ عیسیٰ علیہ السلام کہ قم باذن اللہ می گفت و مردہ را زندہ می ساخت۔ مرادف باد عیسیٰ کہ گذشت (اردو) دیکھو باد عیسیٰ۔

باد مہرگان اصطلاح۔ مرکب اضافی است بمعنی باد خزان کہ مہرگان بالکسر و بکاف فارسی نام ماہ خزان است و آن ماندن آفتاب در برج میزان (انوری ؎) از دل و دم در ہوائے خاک بوس آنجناب ؛ آزر را آزار و باد مہرگان آوردہ ام ؛ (اردو) دیکھو باد خزان۔

باد مہرہ اصطلاح۔ بقول برہان مہرۂ مار است کہ آن را از قفائے سر افعی بر می آورند۔ سیاہ رنگ باشد گویند اگر بر

(۳۰۲۵)

صوف سیاہ یا کبود مانند سفید گردد و ہر چند پیشتر
نرود ہمچنان صوف داغدار ماند و امتحان آن
باین است و گزندگی مار را نافع است
چون بر جائی کہ مار گزیدہ است بگذارند
فی الحال بچسپد و عوام مہرۂ سفید می را گویند
باندام بلیلہ کہ شاطران بر پاے خود بندند و
بقول صاحبان بحر و جامع مہرۂ مار است کہ
آنرا از قفاے سر افعی برمے آرند و آن سیاہ
رنگ می باشد صاحب ناصری باتفاق برہان
نسبت بحث آخر گوید کہ آنچہ نسبت مہرۂ سفید
می نویسد چنان نیست و این موہومات صاحب
برہان است۔ صاحب مؤید بر مہرۂ مار قانع
مؤلف گوید کہ قلب اضافت مہرۂ باد است
و باد دریںجا بمعنی پادزہرش و معنی لفظی این مہرۂ
صدمہ و اشارہ بمہرہ کہ صدمۂ زہر مار را
دفع کند (اردو) زہر مہرہ بقول آصفیہ
اسم مذکر۔ فارسی۔ ایک پتھر کا نام جو زہر کو
جذب کرلیتا ہے۔

بادن باد اصطلاح۔ بقول صاحب ہنما
بیڈن را گویند کہ سلطنتی است و بقول (النا
ئکل اوپیدیا) مقامی است پر فضا در جرمن
بدامن کوہی تفریح گاہ انسانان چشمہ ہاے
آب و انہار متعدد و بستانہاے شاداب
در وست و کلیساے معروف ہم درین مقام واقع
۔ بزمانہ سلف سیاحان از ہر طرف عالم درین
مقام جمع می شدند و مقام دیگر در سوئزلینڈ
ہم موسوم بہ ہمین اسم است چشمہ ہاے
آب دارد و ہمچنین در جنوب آسٹریا بدین
اسم شہرے آباد است کہ در سنہ ہزار و ہشت
صد و دوازدہ عیسوی آتش گرفت و پاک
بسوخت و باز آباد شد صناعی پولادی اینجا
مشہور است و چشمہ ہاے آب ہم دارد
و کلیسہ ہم۔ مؤلف خیال می کند کہ (بدین
بات) بمعنی غسل این مقام شہرت داشتہ باشد

کہ اطبا غسل این چشمہ ہاے ہر سہ مقام را
باصول طبی دافع امراض خیال می کنند پس
فارسیان بقاعدۂ خود تحتانی را بالف ہمچون
تکیدش و آکدش و فوقانی را بدال مہملہ ہمچون
زرتشت و زردشت بدل کردہ (بادن ہام)
و این ہر سہ مقامات را بہمین نام موسوم
کردند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو)
بیڈن ۳ مقام کا نام ہے جو جرمن سوئزرلینڈ
اور آسٹریا میں واقع ہیں -

بادنج بقول برہان و جامع و ناصری بکسر
دال و سکون نون و جیم بمعنی نارگیل است
و آنرا جوز ہندی گویند - صاحب محیط بر
بادنج فرماید کہ اسم نارجیل و بہ نارجیل گویند
کہ معرب ناریل ہندی یا نارگیل فارسی کہ مغز
ناریل ہندی است و مغز خشک آنرا ہندی
کھوپرہ نامند و بعربی جوز ہندی و بفرنگی
کوکونٹ - و آن ثمر درختیست کہ در اکثر بنادر
و کنارہاے دریا می شود مغز آن بقول شیخ
گرم در اول دوم و گویند در وسط دوم و
خشک در اول بلکہ رطب یعنی تازۂ آن تر
در اول و یابس آن خشک در اول مقوی
حرارت غریزی و مسمن بدن و مولد خلط
صالح و جہت دفع مواد بارد بلغمی و سوداوی
مانند استرخا و فالج و جنون و مالیخولیا و امثال
اینہا و خوشبوی دہان و ضعف جگر و قرحۂ
باطنی و بواسیر نافع (و منافع بیشمار دارد) مولف
گوید کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نیست کہ اصل
این بادنگ باشد بکسر دال مہملہ و سکون نون
و کاف فارسی کہ در زند و پازند (دنگ)
پوست دو پوست کلفت اجناس را گویند
چنانکہ شلتوک را است کہ داخل آن برنج میباشد
- فارسیان مجازاً آن چوب را ہم دنگ گویند
کہ بدان شلتوک را کوبند تا برنج از پوست برآید
و ترجمۂ شلتوک در ہندی شالی و دہان -

پس معنی لفظی بادِنگ چیزے کہ پوست کلفت دارد کہ باد رینجا بمعنی ہفدہمش مفید معنی اسم فاعل است و بادرنج معرب یا مبدل بادِنگ نارگیل راگفتند کہ پوست کلفت دارد حیف است کہ محققین لغت فرس معنی حقیقی دِنگ را ترک کردہ معنی مجازیش را قائم داشتہ اند و ما از زردشتان معاصر تحقیق معنی حقیقیش را کردہ ایم (اردو) ناریل۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ نارجیل۔ جوز الہند۔

بادنجان بقول صاحب سواء السبیل معرب بادنگان۔ وبقول محیط مرادف بادنگان و بانگان مؤلف گوید کہ اصل این بانگان است و مبدلش بادنگان کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل شود چنانکہ زرتشت و زردشت و بادنجان معربش۔ وجہ تسمیۂ بانگان جزین نیست کہ تنگ بقول برہان در فارسی زبان بالفتح نقیض فراخ است وکنایہ از دہان خوبان

(کہ دندان ہم دروست) وبمعنی سخت وبسیار و قریب و نزدیک وبضم اول کوزۂ سر تنگ کوتاہ گردن وبکسر اول منقار مرغان پس با و رینجا بمعنی ہفدہم اوست کہ گذشت یعنی بجائ ترکیب مفید معنی اسم فاعل والف ونون آخر زائد باشد چنانکہ آباد و آبادان بالجملہ معنی لفظی این چیزیکہ فراخ نیست و تنگ است کثرت تخم وگوشت آن تنگیش را ظاہر میکند یا چیزی کہ ہمچون دہان خوبان پر از دندان است کہ تخم این دندان را ماند یا چیزی کہ سخت است پر بسیاری تخم یا صاحب چیزی کہ منسوب بکوزۂ سر تنگ کوتاہ گردن است درصورت آخرہ الف ونون آخر را براے نسبت گیریم چنانکہ ایران و توران یا چیزی کہ با منقار مرغان نسبت دارد وکنایہ باشد از بقول معروف کہ آن را بہندی بیگن نام است بعضے برانند کہ اصل این بادنگان است بادبمعنی آفت

ومصیبت چنانکه بجایش گذشت وبعد دال
مهمله نون زائد همچون گذارش و گذارشن
وگان در آخرش بمعنی پیوستگی یعنی چیزیکه با
مصیبت پیوستگی دارد که خواص مضارش
بیشتر از فوائد اوست صاحب محیط گوید که گرم
وخشک است در آخر دوم وگویند در سوم
وگویند خشک در سوم و اصح آنست که قوت
غالب بران گرمی وخشکی در دوم - جوهر بادنجان
مرکب از جوهر ارضی بارد ست وبدان سبب
قابض و از جوهر ارضی حار وبدان جهت
تلخ و از جوهر مائی و از آن باعث تفه و
از جوهر ناری وبواسطه آن شدید الحرارت
وبسبب اشتداد یبوست سودا بیشتر پیدا کند
وتولید سده نماید وفرماید که خوردن آن
غیر مطبوخ چنانکه عادت اهل عراق است
مضر تر ومولد شور دهن ومحرق بدن ومفسد
هضم ومولد خلط غلیظ سوداوی است و
اگر بروغن بریان کرده بخورند ضرر آن کم شود
(حاصل انیست که برا از مضار وآفات است
بس) (اردو) بیگن - مذکر - دیکھو انب -

بادنجان ارزانست لیکن خرجکی دارد

مقوله - صاحبان خزینه واحسن
ذکر این کرده اند واز معنی ومحل استعمال
ساکت - مؤلف گوید که فارسیان این مقوله
را به مذمت بادنجان استعمال کنند که مقصود
شان احتراز از وست گویند که اگرچه این
ارزانست ولیکن خام خوردنش مصیبتها
نازل کند (چنانکه ذکرش بر بادنجان گذشت)
وبرای بریان خوردنش روغن می خواهد
که بدون خرج حاصل نمی شود ومضار آن
کم نمی شود جز آنکه در روغن بریانش کنیم
(چنانکه بر بادنجان ذکر این کرده ایم) مقصود
آنست که منظر ارزانی بادنجان نباید خام
خورد چنانکه عراقیان می خورند (که بر بادنجان

مذکور) ایرانیان این مقوله را که مخصوص برای بادنجان است بطور مثل بمذمت شی ارزان هم استعمال کنند که از قبیل (ارزان بعلت باشد یعنی چیزی که ارزان است خرجکی می خواهد یعنی هر که منظر به ارزانیش بخرد نقصانی به پیدا آید (اردو) دکن مین کہتے ہین "سستے بیگن بنجالے" یعنی بیگن کی ارزانی پر خیال نکرو اُسکے نقصانات سے ڈرو۔

بادنجان بد را آفت نمیرسد مثل صیاحبان خزینه و احسن ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف گوید که فارسیان این مثل را بجائی زنند که از شخص شریر و بد سرشت احتراز و خوف کردن ضرور باشد و احتراز و خوف کردن از و چنانست که بادنجان را نظر بر مضارش کم خورند و یکدیگر را منع کنند که از و احتراز کن۔ گویند که عراقیان سوقی این میوه را بسیار می خورند و بامراض سوداوی مبتلا هم می شوند و از مضارش خبر هم دارند و دائما یکدیگر را از خوردنش منع هم کنند و خواص از و احتراز هم کنند و این مقوله خواص است که صورت مثل گرفته بخیال شان بادنجان میوهٔ بد است و کسیکه نظر بر مضارش نمی خورد۔ اورا آفت دندان نمیرسد (اردو) دکن مین کہتے ہین "شریر کومت چھیڑو" اس سے یہہ مقصد ہے کہ شریر سے لوگ احتراز کرتے ہین اور اُسکے خوف سے اُسکو نہین چھیڑتے اور وہ محفوظ رہتا ہے۔

بادنجیر اصطلاح۔ ہمانست که با الف چہارم بجایش گذشت و این مخفف آنست (اردو) دیکھو باداَنجیر۔

(۲۰۱۴) (الف) **بادنخوت در دماغ است** مقوله یعنی مغرور است چنانکه صائب گوید (ص)

گر هست در دماغ ترا بادنخوتی آماده شکستن

خود چون حباب باش ؛ وجا دارد کہ از ہمین سند مصدر
(ب) **باد نخوت در دماغ بودن** پیدا کنیم کہ بمعنی مغرور بودن است (اردو) (الف) اسکے دماغ مین غرور ہے۔ مغرور ہے (ب) مغرور ہونا۔

باد نخوت در کلہ داشتن مصدر اصطلاحی مرادف (باد در کلاہ داشتن) است کہ گذشت وسند این از کلام نظیری نیشاپوری ہم در انجا گذشت (اردو) دیکھو باد در کلاہ داشتن۔

باد نشستن بر چیزی اصطلاح۔ اشارۂ این بر (باد بر سر نشستن) کردہ ایم وسند این ہم ہم در انجا مذکور (اردو) دیکھو باد بر سر نشستن۔

باد نگان بقول برہان با کاف فارسی مرادف بادنجان است کہ بعربی حدق گویند مؤلف عرض کند کہ با حقیقت این بر بادنجان بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بادنجان۔

باد نگاہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و از والہ ہروی سند آوردہ

اگر می ترسی از باد نگاہ بو الہوس والہ ؛ بپر پروانہ نذر شمعہاے این شبستان کن ؛ مولف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادے کہ از حرکت نگاہ متحرک شود۔ نازک ترین ادعاست از قبیل باد چشم وغیر ذالک مخفی مبادکہ باد بمعنی صدمہ ہم گذشت (اردو) حرکت نگاہ۔ مؤنث۔ صدمہ نگاہ۔ مذکر۔

باد نما اصطلاح بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ نشان یا پردہ کہ از وسمت وزیدن باد مشخص ومعلوم شود دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ خلاف قیاس نیست اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بیرقی کہ بدریافت سمت باد بر ستون بلند قائم کنند و ہر طرف کہ باد می وزد می گردد از قبیل قطب نما وقبلہ نما (اردو) باد نما۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ہوا دیکھنے کا نشان

وہ آلہ جس سے ہوا کا رخ معلوم ہو۔ پون پر
کاسو۔ پون پرچارک۔

بادنوا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر بکسر ثالث و فتح نون و واو بالف کشیدہ صوت و نفس و خوانندگی و گویندگی را گویند صاحب ناصری فرماید کہ مرادف (باد آہنگ) است کہ گذشت۔ صاحب جامع بمعنی صورت نقش گوید مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ صوت نفس را کاتبش بدین صورت نقش کردہ باشد غیر از تحریف نیست کہ ہمین قسم متصرف بر (باد آہنگ) ہم صورت گرفتہ مرکب اضافی است (۱) معنی لفظی این ہوائی کہ از برآمدن صوت و نفس و خوانندگی و گویندگی بحرکت آید۔ محققین بر نزاکت معنی این توجہ نکردہ اند صاحب سفرنگ فرماید کہ بادنوا بمعنی صوت و آواز یعنی ہرگاہ بار دیگر روان بجسم تعلق گیرد آن معنی را کہ از ایزد تعالی دریافتہ باشد بہ آواز خود بمردم شنواند پس گفتار خدا روح این الفاظ است کہ نبی بمردم گوید چنانکہ (نثر دساتیر) چون از تن برآئی از یزدان دریابی و چون بہ تن پیوندی آن چہ را بزبان آری و ببادنوا بیرون دہی انتہی پس (۲) مجازاً صوت گویندگی و خوانندگی باشد و پس ہمین است (باد آہنگ) کہ بجایش گذشت و محققین را کم توجہ و رآنجا ہم تحریف ہا کردہ اند (اردو) (۱) وہ ہوا جو کہنے یا پڑھنے سے متحرک ہو۔ مؤنث (۲) کہنے اور پڑھنے کی آواز۔ مؤنث

بادنوروز اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری و جامع و مؤید (۱) بمعنی باد بہار است و (۲) نام لحنی از موسیقی۔ صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی بمعنی دوم قانع (انوری ؎) بادنوروز سحرگہ چو بہ بستان بگذشت ؏ گل صد برگ برون

رست زپیراہن خارہا (اردو) (۱) دیکھو
بادبہار (۲) فن موسیقی کے ایک لحن کو فارسیون
نے بادنوروز کہا ہے افسوس ہے کہ اردو
ترجمہ مین اس کا اصطلاحی نام معلوم نہ ہوسکا۔

بادنویس اصطلاح۔ بقول صاحب شمس
نام ولایتی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ عجبی نیست کہ بادکوبہ را بدین
اسم ہم موسوم کردہ باشند یا تحریف درکتابت
راہ یافتہ تا آنکہ سند استعمال پیش نشود مجرد
قول صاحب شمس کہ طرز تحقیقش ابین من الامس
است اعتبار را نشاید۔ ہیچ نمی کشاید کہ این
ولایت کجا واقع است (اردو) بادنویس
ایک ولایت کا نام ہے۔

بادنیذ بقول جامع بروزن بادتیز بے
فائدہ و ناسود مند مؤلف گوید کہ بحث
این بر (بادوبیذ) می آید خیال ما قطعی است
کہ ہمان بادوبیذ را کاتب صاحب جامع بدین
صورت نوشت (اردو) دیکھو بادوبیذ۔

بادوان اصطلاح۔ بقول صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ مبدل (بادبان) است
کہ بجاے خودش گذشت مؤلف عرض کند
کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد ولیکن خلاف قیاس نیست کہ موحدہ
بواو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو)
دیکھو بادبان۔

بادوبان اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان
پیش وپس گریبان جامہ را گویند مؤلف عرض
کند کہ بعض محققین فارسی زبان ہمین معنی را بر
بادگان نوشتہ اند کہ گذشت۔ معاصرین عجم
برزبان ندارند و سند استعمال ہم پیش نشد۔
طالب سند باشیم و غیر از تصحیف کتابت
ندانیم (اردو) دیکھو بادگان کے تیسرے معنے۔

(الف) **بادوبید** اصطلاح۔ (الف) بضم
(ب) **بادوبیذ** ثالث و باے ابجد تحتانی

رسیده و به دال مهمله زده بقول بحر و ناصری بمعنی
بے فائده و ناسودمند. صاحب برهان ذکر
(ب) به ذال معجمه کرده مؤلف گوید که باد
بمعنی هیچ بجایش گذشت و بید معروف که درخت
بے ثمر است و استعارةً بمعنی هیچ. صاحب برهان
بربید نوشته که بمعنی بیهوده و بے فائده و ناسودمند
آید وقتی که با باد مرکب شود (الخ) پس معنی لفظی
این هیچ و هیچ یعنی بے فائده و بے نتیجه. آنچه صاحب
برهان ذکر (ب) بذال معجمه کرده عبث است
که بید به دال مهمله اسم جامد فارسی زبان است
و ترجمهٔ آن بعربی صفصاف. و به ذال معجمه
معرب نیست و اگر باشد هم ضرورت ندارد
که اصل لغت زبان را گذاشته استعمال معرب
کنیم (اردو) بے فائده. بے نتیجه.

بادودم اصطلاح. بقول برهان و ناصری
بضم دال اول و فتح دال دوم و سکون میم
غرور و تکبر و عجب و تجبر و خودستائی و خودنمائی
. صاحب بحر فرماید که به واو عاطفه غرور و تکبر
و خودنمائی است. صاحب سروری از کلام
فردوسی سند آرد (ب) بیاراست آن جنگ
را بیلسم همی راند چون شیر با بادودم ۝
بهار برخودستائی و خودنمائی قانع و از فردوسی
و سلمان سند آورده (حکیم فردوسی ب)
من از ابر بیتم همی بادودم ۝ ندانم که نرگس
چرا شد دژم ۝ (خواجه جمال الدین سلمان ب)
تلخ است بے نے عیش همی باده شود و ساز دے
۝ کاحوال عالم را چو نے بنیاد بر باد است و
دم ۝ مؤلف عرض کند که از سند فردوسی
خودستائی و خودنمائی ظاهر می شود و سند سلمان
هم بکارش نمی خورد زیرا که درینجا لفظ باد و
لفظ دم هر دو بمعنی حقیقی و کنایه از هیچ و هیچ
است و فریب و خدعه هم که دم بدین معنی می آید
مخفی مباد که به تحقیق ما خودستائی و خودنمائی
را داخل معنی کردن خلاف استعمال است

حقیقت آنست که (باد و دم) در محاورهٔ فرس بمعنی تاب و طاقت است وجادارد که غرور و تکبر هم مراد گیریم و ترجمهٔ این در اردو (دم خم) ہمہ اسناد مؤید ماست (اردو) غرور۔ تکبر۔ مذکر۔ خودستائی خودنمائی۔ مؤنث۔ دم خم۔ مذکر۔ بقول آصفیہ تاب و طاقت۔

باد وزیدن استعمال۔ بقول بحر و بہار معروف۔ مؤلف عرض کند که حرکت کردن باد است که وزیدن بمعنی جنبیدن می آید و مخصوص است براے ہوا (حافظ شیرازی ؎) گلبن عیش می دمد ساقی گلعذار کو ؛ باد بہار می وزد بادهٔ خوشگوار کو ؛ (اردو) ہوا چلنا۔

بادوستان تلطف با دشمنان مدارا مقوله۔ صاحبان خزینه و امثال فارسی واحسن ذکر این کرده اند و از معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند که مال خواجه شیراز است و مصرع اول این (ع) آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است ؛ فارسیان این را بطور موعظت استعمال کنند و صورت مقوله گرفته مقصود اینست که انسان باید که با دوستان لطف و با دشمنان ہم مدارا کند (اردو) دکن میں یہی فارسی مقوله مستعمل ہے نیز کہتے ہیں ؛ دوست سے کرم دشمن سے نرم ؛

(الف) بادویز
(ب) بادویزن اصطلاح (الف) بقول انند بحوالهٔ فرہنگ فرنگ بکسر واو و تحتانی رسیده و زاے ہوز بمعنی بادکش است۔ صاحب بحر (ب) را مرادف بادزن گفته و بقول ضمیمهٔ برہان و سروری و بہار مرادف بادبیزن مؤلف گوید که مبدل بادبیزن که موحده به واو بدل

شود چنانکہ آب و آو (الف) مخفّفش (اردو) دیکھو باد بیزن ۔

بادہ بقول وارستہ و سروری بمعنی (۱) شراب و (۲) مجازاً پیالہ تسمیۃ المحل باسم الحال صاحب ناصری فرماید کہ بروزن سادہ شراب باشد و گوید کہ ہمانا لفظ باد را ہاے نسبت و مشابہت افزودہ بنا بر لطافت او را تشبیہ بہ باد کردہ اند چنانکہ (ﮯ) باد را بادہ نام کرد استاد ٭ زانکہ آبی بود لطیف چو باد ٭ (ادیب صابر ﮯ) ز باد نام نہادند بادہ را یعنی ٭ چو باد صبح دمیدن گرفت بادہ بخواہ ٭ و فرماید کہ آنچہ شعرا دو بادہ و سہ بادہ گفتہ اند مجازاً براے جام استعمال کردہ اند و بمعنی کاسہ و پیالہ باشد (شیخ اوحدی ﮯ) گاہ خوردن دو بادہ کمتر نوش ٭ تا نیاید بدست رفتن و دوش ٭ (حکیم سنائی ﮯ) یکرہ بہ دو بادہ دست کوتہ کن ٭ این عقل دراز و قدّ احمق را ٭ صاحب جامع ہم ذکر این ہر دو معنی کردہ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی اول مرکب است از باد ۔ یعنی غرور و ہاے نسبت چہ غرور و کبر از خوردن شراب بہم رسد اکثر را و نسبت معنی دوم فرماید کہ در عربی ہم کاس بمعنی شراب و پیالہ ہر دو آمدہ و بالآخر فرماید کہ این از قبیل (دو آب) است چنانکہ گویند دو آب خوردیم و سہ آب خوردیم و معنی کرّت و مرّت ملحوظ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود خان آرزو ہمین است کہ بادہ را بمعنی پیالہ نگیریم و سند دو بادہ و سہ بادہ از قبیل دو آب و سہ آب است و نظر بر محاورۂ دو آب و سہ آب با خیالش اتفاق داریم و ہمچنین است (بادۂ چند) کہ مقصود از آن پیالۂ چند نیست بلکہ چند مرتبہ بادہ خوردن

باشد چنانکه میر خسرو گوید (شه) چو سرها گرم گشت از بادهٔ چند ٭ زبان بکشاد با آزادهٔ چند ٭
ولیکن از کلام کمال خجندی استعمال باده بمعنی جام هم متحقق است (شه) ساقیا باده بگردان
که ملولیم ز خویش ٭ تا زمانی ز میان هستی ما برگیرد ٭ بهار گوید که استعمال این (۳) بمعنی شیشه و
صراحی هم آمده چنانکه (نظامی شه) بیا ساقی از باده بردار بند ٭ به پیمانه پیمودن باد چند ٭
بالجمله بقول بهار (۱) پر زور (۲) پر کهنه (۳) جوان (۴) حوصله پرداز (۵) خام (۶) دوآتشه
(۷) روشن (۸) شوخ (۹) طاقت گداز (۱۰) عقل سوز (۱۱) مرد آزمای (۱۲) مردافگن (۱۳)
یک آتشه از صفات اوست **مؤلف** گوید که صفات باده ورای اینهم که در ملحقات می آید
هم او فرماید که باده بمعنی اول مقابل عرق است که خمر برکشیده اطلاق نکنند چنانکه صائب گوید
(شه) عرق بپاکی گوهر کجا چو باده بود ٭ حرام زاده کجا چون حلال زاده بود ٭ **مؤلف** عرض
کند که واله هروی بادهٔ یک آتشه را نظم کرده و بهار این را محل تأمل دانسته چرا که این صادق
نمی آید مگر بر عرق (و هو هذا شه) پروانه بلندی نکند فرق ز پستی ٭ در بادهٔ یک آتشه نیست
این همه مستی ٭ و باز فرماید که بلے یک آتشه و دو آتشه کردن در هندوستان رواج دارد
و در ولایت نیست مگر شراب قندی که آن را شراب شکری هم خوانند ما گوئیم که یک آتشه
و دو آتشه را چرا مخصوص کند با هند. نمی داند که واله هروی هند نژاد نیست پس وجه تأمل
چیست. صاحب محیط ذکر باده نکرد و بر شراب فرماید که نزد اطبا عبارت از آب انگور است
چون جوش آن تمام شود و در آن حلاوتی باقی نماند و از مطلق آن مراد خمر است که بعربی
ابن عنب نیز گویند و اگرچه اطلاق خمر بر هر چیز مسکر از مائعات نیز می کنند لیکن درینجا مراد آنست

که از انگور سازند و آن را بفارسی شراب انگوری نامند و آنچه از خرما و مویز و قند و غیر آن سازند آن را نبیذ نام است بالجمله شراب انگوری را بیونانی اوتو و بسریانی خمر و برومی اوش و بعربی ام الخبائث و راح و طلا و عقار و رحیق و بفارسی می و شراب و در انگریزی ال کهل و بهندی. مدّه گویند و آنرا چهار مراتب است یکی حدیث و آنرا استطار و عصیر گویند و او آنست که بران زیاده از شش ماه نگذشته باشد دوم متوسط و او آنست که بران دو سال گذشته باشد سوم قدیم و او آنست که بران چهار سال گذشته باشد و بقولی آنچه از دو سال زیاده تا چهل سال برو گذشته باشد آن را قدیم گویند. چهارم عتیق و آن میان متوسط و قدیم است و بقول بعضے شرابی که از یکسال تا دو سال بران گذشته آن را عتیق نام است و انواع آن بسیار است از رقیق و غلیظ و حلو و حامض و تلخ و میخوش و قابض و احمر و اصفر و ابیض و اسود و خوش بو و بدبو و لذیذ و کریه و مشمس و مطبوخ و مدفون و صرف و ممزوج و صافی و کدر و خفیف و ثقیل و حدیث و عتیق و متوسط و غیره و فعل آن بسبب این مختلف می شود و چون اینها را باهم ترکیب کنند قریب به ششصد قسم می شود و بعضے گویند که همهٔ آنچه از ان تعلق بصناعت دارد رنگ و مزه و بو و قوام و زمان و عمل و ساذج و مشمس و مقطر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف است و ازین بسائط هر واحد را با دیگر چون ترکیب دهند ترکیب ثنائی و ثلاثی و رباعی و خماسی تا آخر اقسام آن زیاده از هزار قسم حاصل می شود و گاهی اطبا ا

زمان آن بزمان سن انسان از ابتدای رضاعت تا شیخوخت اعتبار می کنند و می گویند
که خمر از زمان عصر تا دو سال در حکم رضیع ضعیف القوت است و آن را خندریس
و عصیر گویند و تا چهار سال مسطار نامند و تا هفت سال شراب خوانند و آن تا این سن
جوان است و ازین ثابت و یکسال در سن وقوف و آن را درین هنگام خمر گویند
و ازین تا بست و هشت سال در سن شیخوخت است و آن را منهک و مرعش و عتیق گویند
و هر واحد ازینها بعلامات واله بر آن شناخته می شود چنانچه خندریس را چون در آفتاب
نهند رسوب آن غلیظ و کف آن رقیق یا معدوم محسوس گردد و رسوب مسطار مثل
مروارید بر سر کاسه طافی شود و به تحریک فانی گردد و آن بهتر است نزدیک اکثر اطبا و
سلاق بسکون غلیظ می شود و بحرکت رقیق و کذا رحیق و قرقف و صفائی خمر نزد قرب
نظر شدت میگیرد و نزد بعد آن غلیظ با کدورت منقطع درمیان معلوم می شود و صفائی
عتیق تا نصف کاسه اسفل شده بود و آن خوب نیست و گویند که شراب ممزوج را پنج رنگ
است. سرخ - زرد - سفید - سیاه - سبز. پس سرخ از مزج زرد می شود و زرد سفید
و بالعکس و ممزوج را نیز اقسام بسیار است چون بالطعم و غیره از اقسام ترکیب دهند و
مشمس و مطبوخ و مقطر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف را نیز باین اعتبارات
اصناف کثیر است بر فطن متامل ظاهر شود و گویند بهترین شراب متوسط میان عتیق و جدید است
صافی رنگ مائل بسرخی و زردی معتدل القوام خوشبو غیر قابض و غیر ترش و غیر شدید المرارة
بلکه شیرین بحلاوت اندک است و بدترین آن بد رنگ کدر غلیظ ترش مزه مع قبض بدبو است

وقوی ترین ہمہ زرد وصاف معتدل القوام وبعد آن سرخ معتدل القوام وضعیف ترین ہمہ سفید تازہ نارس است ورقیق آن سریع النفوذ وغلیظ آن بطی النفوذ وسبز آن غلیظ وسیاہ آن اغلظ وشناخت جیّد از مغشوش آنست کہ مقداراندک ازان درظرفے مدت دراز بگذارند اگربسیار متغیر نہ شود جیّد است واولی آنست کہ بعد از جوشیدن آن اقل تاسہ ماہ نگذرد استعمال نمایند وشراب خوشبو موافق سائرامزجہ وبدبوے آن ردی وغیر موافق ہمہ امزجہ - بالجملہ ہرنوع آن رامزاجی وصورتی است موافق بمزاجی وشخصی خاص وطبیعت آن نیز بحسب الوان وطعوم وروائح ورقت وغلظت وتازگی وکہنگی وتوسط واعتدال مختلف می باشد درحرارت وبرودت ورطوبت ویبوست وبالاجمال آن بانواع خود گرم وخشک در دوم است خصوصاً عتیق آن لیکن حدیث آن مائل برطوبت وگویند گرم در دوم وخشک دراول - مضار این بیشتر از منافع (ازدوا)

بادہ - بقول آصفیہ - فارسی - مذکر - دارو - شراب -

(ف ۸۳۰۲) **بادۂ احمر** اصطلاح - شراب سرخ و کنایہ از شراب انگوریست وقسمے از شراب کہ اشارۂ این بر بادہ مذکور چنانکہ صائب گوید (ص) غم زدل بیرون مراچون بادۂ احمر برد ٭ زردی از آئینہ سہات است روشنگر برد ٭ (اردو) انگوری شراب مؤنث - بادۂ احمر بھی کہہ سکتے ہیں -

بادۂ انگور استعمال - بقول بہار معروف است **مؤلف** عرض کند کہ بادۂ انگور مرکب اضافی است و بادۂ انگوری بہ یاے نسبت ہم گویند کہ مرکب توصیفی است بمعنی شرابے کہ از انگور سازند مرادف بادۂ احمر

کہ گذشت (اردو) انگوری شراب مؤنث۔ وہ شراب جو انگور سے بنائی جائے

بادہ باپنبہ چیدن مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر کنایہ از تنگی و قلت شراب (قاسم مشہدی ے) بسکہ اسباب نشاط ما تنگ افتادہ است ؎ میتوان باپنبہ چید از شیشۂ ما بادہ را ؎ **مؤلف** عرض کند کہ رسم است کہ چون در محفل شراب قدح خالی شود میخواران کہ طلب شراب دارند قدح را باپنبہ صاف کنند و باز ازان پنبہ قطرہ ہاے شراب را می چکند۔ ازہمین طرز عمل این مصدر اصطلاحی قائم شد و درین شعر مشہدی معنی کنایہ نیست بلکہ معنی حقیقی است و ازہمین معنی حقیقی بلحاظ رسم متذکرۂ بالا معنی قلت شراب پیدا می شود (اردو) شراب کی قلت۔ شراب کی کمی۔ مؤنث۔

بادہ بہ ناہار زدن مصدر اصطلاحی

بقول بحر کنایہ باشد از نامراد ماندن (شانی تکلو ے) سیر آمدند مدعیان از می مراد ؎ مسکین منوز بادہ بہ ناہار می زند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بادہ خواران متمول اول ناہار بشکنند و بازمی خواری کنند و مفلسان را ناہار میسر نشود و بہ بادہ ناہار را می شکنند کہ مضر است و خیلی ناگوار و ازہمین طرز عمل مفلوکان این معنی اصطلاحی پیدا شد (اردو) نامراد رہنا۔

(۲۰۲۵) **بادۂ بی پشت** اصطلاح۔ مرکب اضافی

شرابی کہ مقویات کیف در و داخل نکردہ باشند مقابل (بادۂ پشت دار) کہ می آید (صائب ے) بادہ بے پشت از سر زود بیرون می شود ؎ بوسہ لبہاے نوخط را قوامی دیگر است ؎ **مؤلف** عرض کند کہ (بی پشت) درینجا بمعنی بے مدد باشد یعنی شرابی کہ مقوی سکر درو شریک نیست (اردو) معمولی شراب

سادہ شراب۔ جس میں تقویت سُکر کے اشیا شریک ہوں۔ مؤنّث۔

بادہ پالا اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ بُرہان چیزی کہ شراب بدان صاف کنند۔ صاحب انند فرماید کہ بہ باے فارسی بجیم پالونۂ شراب **مؤلّف** عرض کند کہ پالائیدن بمعنی صاف کردن است و پالا امرِ حاضرش پس اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف کنندۂ بادہ و کنایہ از پالونہ (اردو) شراب چھاننے اور صاف کرنے کا آلہ۔ مذکر۔

بادہ پرست اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ بُرہان شراب خوار۔ بہار گوید و انند اتفاقش جوید کہ کنایہ از دائم الخمر **مؤلّف** عرض کند کسے کہ بادہ را بپرستد و با او عشق دارد می خوار است اسم فاعل ترکیبی و از کلام صائب تصدیق معنی بیان کردۂ بہاران من وجہٍ می شود (ص) در خرابات مغان بادہ پرستم صائب ؛ کہ رگ تلخی می رشتۂ زنّار من است ؛ (اردو) شراب خوار۔ شراب پینے والا۔ دائم الخمر۔ بقول آصفیہ ہمیشہ شراب پینے والا۔ ہر وقت نشہ میں غرقاب رہنے والا۔ شرابی۔ نشہ باز آپ ہی نے مے پرست پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ شراب کا عاشق۔ مرید شراب۔ شرابخوار۔ بادہ پرست۔

بادۂ پشت دار اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ شرابی کہ مقویات کیف دران داخل کردہ باشند و (بادۂ بے پشت) مقابل آن و بقول بہار شرابیکہ چیزہاے قوت و ہنگامۂ مستی دران آمیختہ باشند **مؤلّف** گوید کہ مرادف این است (شراب پشت دار) کہ بجاے خودش می آید و (پشت دار) بمعنی پشتی بان است کہ بجایش مذکور شود (مرکب توصیفی) (اردو) وہ شراب جس میں مقویات نشہ

کی آمیزش ہو۔ مؤنث۔

بادۂ پیر اصطلاح۔ مرکب توصیفی است کنایہ از شراب کہنہ (میر معزی ؎) آنکہ در پیرانہ سر دارد جوانی آرزو ٭ بادۂ پیر شیب ز ساقی جوان باید کشید ٭ مؤلف گوید کہ مقابل (بادۂ جوان) است کہ می آید و اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت (اردو) پرانی شراب مؤنث۔

(الف) بادہ پیما
(ب) بادہ پیمائی
(ج) بادہ پیمائی
(د) بادہ پیمودن

اصطلاح۔ (الف) بقول صاحب ضمیمۂ برہان پیمودن شراب اگر گوئیم و (ب) بقول بحر و بہار شراب خوار و ہم بہار نسبت (د) گوید کہ مصدر شراب خوردن و بقول بحر شراب خوردن ٭ مؤلف عرض کند کہ (د) مصدر یست اصطلاحی کہ معنی لفظی اینش پیمودن شراب است و کنایہ از بادہ خوردن (انوری ؎) یکزمان از غم شناسایم ہمی ٭ تا کہ ہستم بادہ پیمایم ہمی ٭ و (ج) حاصل بالمصدر (ظہوری ؎) مدعی را نشئہ پیمانۂ حاصل نشد ٭ بادہ پیمائی از و در بادہ پیمائی مباد ٭ (والہ ؎) یکی در بادہ پیمائی یکی در بادہ پیمائی ٭ چنین بودست دائم راہ و رسم چرخ مینائی ٭ و (الف و ب) ہر دو اسم فاعل یا مفعول ترکیبی۔ موحدۂ آخر در (ب) زائد است و بس و معنی ہر دو شراب خوار آنچہ صاحب ضمیمۂ برہان معنی (د) را بر (الف) نوشتہ تسامح اوست (ظہوری ؎) در تہ دندان من نقل سر انگشتان بس است ٭ بادہ پیما بہ حریفان با پیمانہ می روم ٭ (اردو) (الف) و (ب) شراب خوار۔ شرابی۔ (ج) شراب خواری۔ مؤنث (د) شراب پینا۔

بادہ تا بسر کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار شراب با فراط خوردن (میر معزی ؎) ای صنم تیرہ زلف بادۂ روشن بیار ٭ دے پسر ماہ روے بادہ بکش تا بسر ٭ مؤلف

عرض کند کہ بسیار خوردن مشروب و
ماکول را تا سر معدہ رساند و اشارہ ازین
است و بس (اردو) کثرت سے شراب
پینا۔ ایسا پینا کہ منہ تک آجائے۔

بادۂ جوان | اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ
شراب نورسیدہ مقابل بادۂ پیر کہ شراب
کہنہ باشد (میر معزی ؎) چہ باک از آن
کہ جہان سر گشت و ناخوش شد ٭ کہ خانہ
گرم و مغنی خوش است و بادہ جوان ٭ مؤلف
گوید کہ مرکب توصیفی است بمعنی شراب
نو کشیدہ اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت
(اردو) تازہ شراب۔ مؤنث۔

بادۂ حوصلہ پرواز | اصطلاح۔ بقول
بحر شراب ہوش ربا ہم او ذکر (حوصلہ پرواز)
بجایش کردہ بر معروف قانع بہار ذکر این نکردہ
ولیکن بر (حوصلہ پرواز) از میرزا صائب
سند آوردہ کہ سند این اصطلاح است (؎)
بادۂ حوصلہ پرواز لب و چشم بتان ہست
از سلسلۂ تاک زلیخا نگہیست ٭ مؤلف عرض
کند کہ درین سند اضافت حوصلہ پرواز بسوے
لب و چشم است مجرد (بادۂ حوصلہ پرواز)
چیزی نیست اضافت آن بسوے کسی یا چیزے
لابد مراد از شرابی کہ حوصلہ کسی بیفزاید و
تشجیع کند۔ مرکب توصیفی است و آنچہ صاحب
بحر در معنی این اصطلاح ہوش ربا گفتہ درست
نباشد (اردو) حوصلہ بڑھانیوالی شراب ہمت

بادۂ خام | اصطلاح۔ شرابی کہ خام و
ناقص باشد و پختہ نشود مرکب توصیفی است
بہار اشارۂ این بر لفظ بادہ کردہ کہ گذشت
(صائب ؎) ناقص از تربیت چرخ نگردد
کامل ٭ بادۂ خام محالست بہ مینا برسد ٭
(اردو) شراب خام۔ کہہ سکتے ہیں۔
مؤنث۔ ناقص شراب جو پختہ نہوئی ہو۔

بادۂ خانہ | استعمال۔ بہار بر معروف

قانع مؤلف گوید که مرادف می خانه یعنی
خانه که برائے شراب خواری یا شراب فروشی
ساخته باشند (خاقانی ے) عقل اگر دیوانه
گشته شود ؛ ویت از باده خانه بت انیم ؛
(اردو) شراب خانه ـ میخانه ـ مذکر ـ

(الف) باده خوار اصطلاح ـ (الف)
(ب) باده خوردن بقول بہار معروف
و صاحبان بحر و بہار و آصفی نسبت (ب)
گویند که بمعنی شراب خوردن است مؤلف
عرض کند که (ج) مصدر مرکب است و
(ب) اسم فاعل ترکیبی است بزیادت الف
بعد واو و را امر حاضر خوردن مخفف مباد که
خوار بقول برهان بر وزن جار بمعنی خورنده
باشد و فرماید که باینمعنی بدون ترکیب در
آخر کلمات گفته نمی شود همچون کباب خوار
و امثال آن بخیال ما این امر حاضر مصدر
خوردن است بزیادت الف بعد واو ـ
و بقاعدهٔ اسم فاعل ترکیبی با اسمی جمع شده
افادهٔ معنی فاعلی کند (صاحب بحر بذیل مصدر
خوردن ذکر این کرده) همچون (بسیار خوار)
و (می خوار) (سعدی ع) که بسیار خوار است
بسیار خوار ؛ (انوری ب ے) اے ترک
می بیار که عید است و بهمن است ؛ هنگام
باده خوردن و شادی برزن است ؛
(اردو) الف ـ باده نوش ـ بقول آصفیه
فارسی ـ اسم مذکر ـ شرابی ـ می خوار (ب)
شراب پینا ـ

باد هرات اصطلاح ـ بقول برهان و بحر
و جامع و ناصری باد شمال را گویند و آن از
طرف مشرق بجانب مغرب وزد بخلاف باد
دبور صاحب سروری این را به تاے هوز
در آخر بعوض فوقانی نوشته از حکیم سوزنی
سند آرد (ے) مرغبیت راصباے عدل
لطف آمیز تو ؛ خوش نسیم آید چو با مشک تبت

باد ہراہ بصاحب مؤید بر (باد ہراہ) گوید کہ
در شہر ہراہ موازنۂ ہفت ہشت ماہ متواتر
باد شمال وزد و آن بغایت لطیف وموافق
مزاج خلائق است ہمین است (باد ہراہ)
خان آرزو در سراج گوید کہ (باد شمال) را
بدان سبب (باد ہرات) گفتند کہ این باد از
در ہرات می وزد و شمال ہرات مشہور است
و فوسی گوید کہ ہفت ماہ لاینقطع شمال در
ہرات می وزد و از اعجب عجائب آنست
کہ در برہان قاطع در تفسیر این لفظ نوشتہ کہ
(باد شمال را گویند و آن از طرف مشرق بجانب
مغرب است بر خلاف دبور) و ظاہر است
کہ بمعنی صبا است نہ شمال غالباً سہو القلم
است (انتہی) مؤلف عرض کند کہ اضافت
باد است بسوے ہرات یعنی بادی کہ از جانب
ہرات وزد و ہراۃ بقول غیاث بفتح اول یا
و نظر بر شہرت بکسر اول نام شہرے از دار الملک
خراسان و ہراۃ بکسر اصلش کہ عربان این را
بتاے مدورہ می نویسند بدینوجہ کہ ہرات
در شمال خراسان واقع است باد شمال
را اہل خراسان بمجاز باد ہرات نام نہادہ باشند
با یوجہی کہ خان آرزو ذکرش کردہ (اردو)
شمالی ہوا۔ مؤنث ۔

باد ہرزہ بقول برہان و بحر و جامع و جہانگیری
و ناصری بازاے ہوز بر وزن شاہ پردہ (۱)
افسونی را گویند کہ وزدان بر صاحب کالا
بدمند تا خواب گران بر و مستولی شود صاحب
سروری بذکر معنی اول سندی پیش کردہ ۔
(خاقانی ؎) بچار پارہ رنگی بباد ہرزہ دزد
ببانگ زنگل نباتش و کلم کلم نقاب ؛ و فرماید
کہ در تحفۃ السعادت (۲) بمعنی سخن بیہودہ و
(۳) وعدۂ خلاف نیز۔ خان آرزو در سراج
نسبت معنی اول فرماید کہ چون این قسم کارہا
نامعقول است بدین اسم موسوم شد و فرماید

کہ قوسی (باد ہردہ) با دال مہملہ بعوض زاے
ہوز آوردہ بمعنی صبا قوری گفتہ کہ وزدان
وکبوتر بازان کنند وبحوالہ تحفۃ السعادت
ذکر معنی دوم وسوم ہم نمودہ فرماید کہ غالب
کہ مجاز باشد وصاحب رشیدی ہم ہر سہ
معنی بالا را بیان کردہ مؤلف عرض کند کہ
باخان آرزو اتفاق داریم وجہ تسمیہ این
ہمان باشد کہ بالا مذکور شد (اردو) (۱)
وہ افسون یا منتر جو چور یا اک مکان کی غفلت
کے لئے پڑھتے ہیں تاکہ وہ نیند سے بیدار نہ ہو
۔ مذکر۔ (۲) سپیدہ دم باشد۔ مؤنث (۳) خالی ہوا جو

بادۂ رنگین اصطلاح۔ کنایہ از شراب (۳۰۷)
سرخ باشد مرادف بادۂ احمر چنانکہ انوری
گوید (ب) ساغرش پر بادۂ رنگین چنان
آید بچشم کز میان آب روشن برفروزد شمع
پادشاہ این بلفظ بادہ گذشت (اردو)
دیکھو بادۂ احمر

بادۂ روشن اصطلاح۔ کنایہ از شراب
صافی وزرد است چنانکہ صائب گوید (ب)
بادۂ روشن کشیدن در کنار لالہ زار شمع
روشن بر سر خاک شہیدان کردنست بادولہ
(ب) روز نورانی نبود تغنی از شمع وچراغ
بادۂ روشن بوقت شام می باید کشید (اردو)
شراب صافی اور زرد۔ مؤنث ۔

بادۂ ریحانی اصطلاح۔ بقول بحر وغیاث
شرابی کہ دران اقسام گلہاے خوشبو انداختہ
باشند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بحوالہ
کتب طب فرماید کہ شراب کثیر المنافع را گویند
(صائب ب) از طبا شیر فروغ خویش سازد
معتدل بادۂ ریحانی پر زور شب را
ماہتاب مؤلف عرض کند کہ مرکب
توصیفی است وجہ تسمیہ این تقاضاے خوشبو
کند وبس (اردو) خوشبو شراب جو پھول
سے تیار کی جاے۔ مؤنث ۔

بادهٔ ریختن | اصطلاح. بقول بهار معروف. صاحب آصفی هم ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف گوید که شراب در ساغر انداختن است (باقر کاشی ع) اشب شراب زندگیم نشئه نداد ٭ ساقی عزیز باده که پیمانه پر شده است ٭ (ظهوری ع) چه باده بود که ساقی بجام مستان ریخت ٭ که سنگ شد باده بر شیشه خانهٔ جان ریخت ٭ (اردو) شراب ڈالنا. (جام و ساغر میں)

بادهٔ زدن | مصدر اصطلاحی. بقول بحر شراب خوردن. بهار معروف قائلش (باقر کاشی ع) ما روز ازل از عشق و جنون دم زده ایم ٭ بادهٔ عشق ز پیمانهٔ ادهم زده ایم ٭ (میرزا معز فطرت ع) دگر کجا زده باشد اے قیامت حسن ٭ که کرد محشر گلها بهشت رنگ ترا ٭ (ظهوری ع) می کشا شبگیر بادهٔ ابر شغم از روز خمار ٭ باده در مجلس فیض سحر ناله

زده اند ٭ (اردو) شراب پینا ٭

بادهٔ سرجوش | اصطلاح. بقول انند به حوالهٔ بهار کنایه از شراب صاف و این مقابل دُرد است. مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است بمعنی بادهٔ پخته که جوش می زند و تا سر شیشه و جام می رسد (ظهوری ع) دل دگر پیمانه در بادهٔ سرجوش زده ٭ نعرهٔ مستانهٔ آهی به لب خاموش زده ٭ (صائب ع) کاسهٔ سر را خطر از مغز پر جوش من است ٭ عالمی زیر بادهٔ سرجوش مدهوش من است ٭ (اردو) پخته شراب. جوشیدار شراب بجوش ٭

بادهٔ شبگیر | اصطلاح. صاحب آنند بحوالهٔ خواص سخن گوید که بمعنی صبوحی است (حافظ ع) عاشقی را که چنین بادهٔ شبگیر دهند ٭ کافر عشق بود گر نشود باده پرست ٭ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است یعنی شرابی که سحرگاه خورند که شبگیر بقول بحر بمعنی صبح و

سحرگاہ است۔ (اردو) صبوحی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مونث۔ وہ شراب جو صبح کو پی جائے (آتش سے) عہد پیری میں کردن کیونکر ہیں ترک جام سے ہاں وقع کرلی ہے صبوحی درد سر مخمور کا ہاں

بادۂ شفقی | اصطلاح۔ بقول بہار و انند شراب سرخ برنگ شفق (صائب سے) قسم بساقی کوثر کہ از شراب گذشتم ہاں ز بادۂ شفقی ہمچو آفتاب گذشتم ہاں مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو بادۂ احمر

(۱) بادۂ شیراز | **(۲) بادۂ شیرازی** | استعمال۔ بہار بذکر ہر دو از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) مرکب اضافی و (۲) مرکب توصیفی است بمعنی شرابیکہ در شیراز می کشند (مخلص کاشی سے) غربت افتاد چو دلخواہ وطن می گردد ہاں بادہ را شیشۂ شیراز کند شیرازی ہاں (محسن تاثیر سے) حسن و خوش و عاشق و معشوق ہم شہری خوش است ہاں بادۂ شیراز با پیشیشۂ شیراز را ہاں (اردو) شیراز کی شراب۔ مونث۔

(۴۰۴۴) **(۱) بادۂ صاف** | **(۲) بادۂ صافی** | استعمال۔ قسمی است از شراب شفاف بے دُرد و غیر مکدر۔ اشارۂ این بہ بادہ کردنی (ظہوری سے) براہ تند سیل بادۂ صافی چہ می آید ہاں بہائے توبۂ رندان کہ لایش پائے بست آمد ہاں جز این نیست کہ ہر دو مرکب توصیفی است و تحتانی معروف در (۲) اصلی است۔ و اگر تحتانی را مجہول گیریم براے وحدت باشد (ظہوری سے) کرم کرد است ساقی بہ صبوحی بادۂ صافی ہاں کہ چون پرتو زند در شیشہ توانم بر سحر جوشیدم ہاں (اردو) شراب صاف۔ خالص شراب۔ مونث۔

(۴۰۴۵) **بادۂ صبوح** | استعمال۔ مقابل غبوق یعنی شرابی کہ صبح خورند مرکب توصیفی است (انوری

(۲۲۲)

ه) ساقیا بادۂ صبوح بیار ٭ دانہ دام
ہر فتوح بیار ٭ (اردو) صبوح۔ بقول
آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ شراب صبح، شراب بامداد

بادۂ صرف اصطلاح۔ مرکب توصیفی
مقابل شراب ممزوج بمعنی شراب خالص
است سند این بر بادۂ ممزوج از کلام صائب
می آید (اردو) شراب خالص۔ مؤنث۔
وہ شراب جس مین پانی ملا ہوا نہو۔ اور جسکی
قوت گھٹی ہوئی نہو۔

(۱) **بادہ فرسائے** اصطلاح۔ بقول
(۲) **بادہ فرسودن** بحر (۱) شراب خوار
بہار ذکر بادہ فرسا و بادہ فرسائے ہر دو کردہ
گوید کہ دائم الخمر را گویند یعنی آنکہ از افراط خوردن
شراب مضمحل و فرسودہ شدہ باشد (شیخ
ابوالفیض فیاضی ه) خوش وقت حریف
بادہ فرسائے ٭ بر تارک آسمان زدہ پا کہ ٭
صاحب آصفی لبند (۱) مصدر (۲) را قائم
کردہ کہ بمعنی شراب خوردن و دائم الخمر بودن
است و فرسودن بقول بحر محو شدن پس
کسے کہ محو بادہ شود دائم الخمر باشد تحتانی آخر
در (۱) زائد باشد (اردو) (۱) شراب
خوار۔ دائم الخمر (۲) شراب پینا۔ ہمیشہ
نشہ مین مست رہنا۔

بادہ فروش استعمال۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی فروشندۂ شراب (حسین ثنائی ه)
تو بزم ساز بعشرت کہ صبح بادہ فروش ٭ پئے
صبوح تو این تختہ از دکان بر داشت ٭
(ظہوری ه) صوفیان را گلہ از بادہ فروشان
بیجاست ٭ رہن ارزندہ بہر خرقۂ تقوائے
من است ٭ (اردو) شراب فروش۔
شراب بیچنے والا۔

بادۂ قرمزی استعمال۔ بقول بہار و
انند شراب سرخ۔ برنگ قرمز۔ **مؤلف**

گوید کہ بہ تحتانی نسبت مرکب توصیفی است و اشارہ
شراب سرخ و احمر بہ بادہ کردہ ایم (ملا طغرا در
توحید ٭) از و جوش در بادۂ قرمزی ٭ بود
دیگ خم گرم لعلی پزی ٭ (اردو) دیکھو بادۂ احمر

(۱) **بادہ کش** اصطلاح۔ (۱) بقول بحر
(۲) **بادہ کشیدن** شراب خوار (انوری
٭) بل بہشت است کاندرو مہ و سال
٭ بادہ کش ہم فرشتہ ہم حور است (صائب
٭) بجوے رفتہ دگر بار آب می آید ٭ کہ خاک
بادہ کشان عاقبت سبو گردد ٭ و (۲) بقول بحر
و بہار شراب خوردن (ملا قاسم مشہدی ٭)
بادہ گر اندک و گر بسیار می باید کشید ٭ گر کمان
صد من بود یکبار می باید کشید ٭ (انوری ٭)
گفتمش کہ بخانہ یک نفس آب کشم ٭ با پیش و زنیہ
بادۂ ناب کشم ٭ (صائب ٭) آب از پی چشمہ
حسائے لذتی دیگر دہد ٭ بادہ را در خانۂ
خمار می باید کشید ٭ مؤلف گوید کہ (۱)
اسم فاعل ترکیبی است و (۲) کنایہ باشد
(اردو) (۱) شراب خوار۔ شرابی (۲) شراب پینا

بادۂ کم جوش اصطلاح۔ بقول بحر بادۂ
نارسیدہ۔ مؤلف عرض کند کہ مقابل بادۂ
پرجوش و سرجوش۔ مراد از شراب خام مرکب
توصیفی (اردو) شراب خام جس میں جوش
کم ہو۔ (مؤنث)

بادۂ کہن استعمال۔ مرادف بادۂ پیر کہ گذشت
(انوری ٭) نو بادۂ حیات شمر بادۂ کہن ٭ کانگا فشاند
بر جہان کہن نوبہار گل ٭ اشارۂ این بر لفظ بادۂ
گذشت۔ (اردو) شراب کہنہ۔ پرانی
شراب۔ مؤنث۔

بادہ گردانیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ گردانیدن جام شراب در بزم می خواران
یعنی شراب دادن (کمال خجندی ٭) ساقیا بادہ
بگردان کہ ملولیم ز خویش ٭ تا زمانی ز میان ہستی

بابر گیرد ॥ (اردو) دَور۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ ساغر کو گردش مین لانا۔ شراب پلانا۔

بادہ گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی شراب خوردن بہار ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت (مخلص کاشی ے) دو جہان را کند از گردش یک ساغر ست ॥ چشمت این بادہ ندانم ز کجا می گیرد ॥ **مؤلف** گوید کہ بمعنی حقیقی حاصل کردن بادہ باشد و کنایہ از خوردن (اردو) شراب پانا۔ حاصل کرنا۔ پینا۔

(۱) **بادہ گسار** اصطلاح (۱) بقول
(۲) **بادہ گساردن** بحر و بہار بمعنی شراب خوار و (۲) بقول ہر دو بمعنی شراب خوردن (مخلص کاشی ے) می بساغر ایام شد ز گردش چشمت ॥ کہ بادہ خون جگر شد بجام بادہ گساران ॥ صاحب بحر بر گساردن فرماید کہ بمعنی خوردن شراب و غم آید لا غیر و صاحب برہان بر لفظ گسار گوید کہ بمعنی خورندۂ غم و شراب ہمچو غمگسار و می گسار **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان ہر دو محققین بغلط می اندازد کہ مجرد گساردن بمعنی خوردن است مخصوص برائے غم و بادہ و گسار امر حاضر این و بادہ گسار و غم گسار اسم فاعل ترکیبی است و در مجرد گسار بمعنی خورندۂ غم و شراب نباشد و بقول صاحب موارد کہ بر مصدر گساردن نوشتہ می کشاید کہ پیمانہ گسار ہم آمدہ و ہم او از شیخ نیشاپوری سندی آوردہ کہ از آن سند می گساردن باستعمال امر حاضر این مصدر یافتہ نشود و این من وجہ سند (۳) باشد کہ می گساردن و بادہ گساردن ہر دو یکی است (ے) تا بسنگ اندازما سیمین بران سازند عیش ॥ رطل سنگین خواہ و می بالعبت سیمین گسار (اردو) (۱) شراب خوار (۲) شراب پینا

(۱) **بادہ گلرنگ** اصطلاح۔ مرکب توصیفی

(۲) **بادۂ گلفام** است بمعنی شرابی کہ
(۳) **بادۂ گلگون** رنگ گل دارد مرادف
بادۂ احمر (صائب سہ) پشت بر کوہ بدخشان
است مخمور مرا ؎ تا سبوی بادۂ گلرنگ بر دوش
من است ؎ (ولہ سہ) می بروی تازہ رویان
تشنۂ دیگر دہد ؎ در بہاران بادۂ گلفام می
باید کشید (ولہ سہ) کے گرہ باز از دل مشکل
بادۂ گلگون کند ؎ نے گروست نوازش
ز آستین بیرون کند ؎ (اردو) دیکھو بادۂ احمر

بادۂ لب شیرین اصطلاح۔ بقول صاحب
تحقیق الاصطلاحات کنایہ از بادۂ نارس
است (صائب سہ) بوسہ در ذائقہ اش
بادۂ لب شیرین است ؎ تلخ کامی کہ بد آموز
بدشنام شود ؎ (ولہ سہ) زود دل راہی زند
چون بادۂ لب شیرین فتاد ؎ بوسہ کار تلخی دشنام
نتوانست کرد ؎ مولف عرض کند کہ مرکب
توصیفی است یعنی بادہ کہ لب را شیرین کند
و در اقسام بادہ بر لفظ بادہ اشارۂ این گذشت
و مراد از بادۂ شیرین است و بس مخفی مبادکہ
(لب شیرین) بدون اضافت لب اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی لب شیرین کنندہ (اردو)
شیرین شراب۔ میٹھی شراب۔ مؤنث۔

بادۂ لعلی اصطلاح۔ بقول بہار وانند
شراب سرخ باشد و ما از کلام صائب سند
استعمال این یافتہ ایم (صائب سہ) کمن
ز بادۂ لعلی لب چو مرجان سرخ ؎ ز پشت دست
ندامت مساز دندان سرخ ؎ (اردو)
دیکھو بادۂ احمر۔

بادۂ مرد آزما اصطلاح۔ بقول بحر عجم
کہ بغایت تند باشد۔ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد ولیکن سند استعمال
از کلام صائب بدست آمدہ۔ مرکب توصیفی
است (سہ) زان ساقی خودم کہ نیایم درین
جہان ؎ مردی سزاے بادۂ مرد آزمای خویش

(۲۰۴۸)

(اردو) تند و تیز شراب۔ مؤنث۔

بادۂ کہن اصطلاح۔ بقول بحر بادہ کہ ہنوز از و نخوردہ باشند۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد معاصرین عجم ہم سر زبان ندارند (اردو) غیر مستعملہ شراب۔ یعنی وہ شراب جس میں سے خرچ نہ ہوئی ہو۔ مؤنث۔

بادۂ ممزوج اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات شراب آمیختہ بآب مقابل صرف بالکسر است (صائب ؎) بادۂ ممزوج را زور شراب صرف نیست ؏ چشم مست یار از می میشود ہشیار تر ؏ بہار گوید کہ تخصیص باآب نیست بلکہ شرابی است کہ آب یا گلاب و مانند آن دران آمیختہ باشند مؤلف عرض کند کہ شرابی باشد کہ بشرکت چیزی دیگر در وتندیٔ اصلی آن کم شدہ مرکب توصیفی (صائب ؎) عالمی را کرد بےخود زان دو لعل آبدار ؏ بادۂ ممزوج چندین نشئہ می داشتست ؏ (اردو) غیر خالص شراب۔ مؤنث۔

بادۂ ناب استعمال۔ مرکب توصیفی است مرادف بادۂ صِرف کہ بجایش گذشت۔ ناب بقول برہان بسکون باے ابجد بمعنی لُبّ لباب و خالص و بے آمیزش و صاف و پاک و بےغش پس بادۂ ناب شرابے کہ بی آمیزش چیزی است (صائب ؎) گریۂ سوختگان اشک کباب است ترا ؏ خون این بےگنہان بادۂ ناب است ترا ؏ (انوری ؎) بر بردۂ چنگ پردۂ بدریدم ؏ وز بادۂ ناب توبہ بشکستم ؏ (اردو) دیکھو بادۂ صِرف۔

(الف) **بادۂ ناہار** اصطلاح۔ بقول بحر و بہار (۱) امر ناگوار۔ چہ خوردن شراب در خلوے معدہ مضر است (ثانی تکلو ؎)

سیر آمدند مدعیان از می مراد ہا مسکین ہنوز نسـ
بادہ ناہار می زند ہا بہار گوید کہ عجب از مصطفی
الشعرا کہ ہمین بیت را سند می ناہار آوردہ
وحال آنکہ موقع نیست مؤلف عرض کند
کہ (۲) معنی حقیقی این شراب ناہار و کنایہ باشد
بمجاز و از ہمین سند مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) بادہ ناہار زدن | بہر دو معنی مصدری
(الف) بدست می آید (اردو) الف (۱)
ناگوار امر ۔ وہ کام جو ناگوار خاطر ہو ۔ مذکر
(۲) شراب ناہار ۔ مؤنث (ب) وہ کام کرنا
جو ناگوار خاطر ہو (۲) ناہار شراب پینا ۔

بادہنج | اصطلاح ۔ بقول صاحب سواء السبیل
بہ فارسی بادگیر باشد (بادآہنج) بمعنی بادکش
باشد و مکانی کہ برائے تابستان سازند و از
ہر چہار طرف باد دران آید یا دریچۂ مشبک کہ
آن را بادکانہ نیز گویند ۔ دیگر کسے از محققین
فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ جا دارد
کہ این را بحذف الف ممدودہ مخفف (بادآہنج)
گیریم کہ بجایش گذشت ۔ طالب سند استعمال باشیم
خلاف قیاس نیست ۔ کہ ہنجیدن مخفف آہنجیدن
است (کذا فی البحر) (اردو) دیکھو بادآہنج ۔

بادۂ نو | اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بفتح نون مقابل بادہ کہنہ دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف
عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و بمعنی حقیقی
مرکب توصیفی است کہ شراب نو و شراب تازہ
باشد حافظ شیراز ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

بادۂ نو بنو | را استعمال کردہ است (۵)
مطرب خوش نوا بگو تازہ بتازہ نو بنو ہا بادۂ دلکشا
بجو تازہ بتازہ نو بنو ہم (اردو) نئی شراب
تازہ شراب ۔ مؤنث ۔

(الف) بادہ نوش | اصطلاح ۔ بقول بہار
(ب) بادہ نوش کردن | (الف) معروف ۔
(ج) بادہ نوشیدن | مؤلف عرض کند کہ

(۲۰۴۵)

اسم فاعل ترکیبی است بمعنی شراب‌خوار۔ (ظہوری
ہ) کسے کہ در ہوس لعل بادہ نوش افتد٭
ز تاب مستی حسرت چو من بجوش افتد٭ (ولہ
ہ) بجان رسیدہ ام از زاہدان افسونی٭
سرے بصحبت رندان بادہ نوش کشم٭
و نسبت (ب) عرض می شود کہ مصدر مرکب
است بمعنی شراب خوردن چنانکہ انوری
گوید (ہ) بنشست بر کنار من و بادہ
نوش کرد٭ آن ماہ سرو قامت و آن سرو
کش خرام٭ و (ج) بقول بحر و بہار بمعنی شراب
خوردن (خواجہ شیراز ہ) کیست حافظ
تا ننوشد بادہ بی آواز رود٭ عاشق مسکین
چرا چندین تحمل بایدش٭ (اردو) (الف)
شراب خوار۔ شرابی۔ (ب) و (ج) شراب پینا۔

بادہوا اصطلاح۔ بقول بحر و انند و شمس
با دال موقوف وعدۂ دروغ و ہرچہ وجود
ندارد۔ صاحب مؤید ہم بحوالہ اصطلاح
ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ قیاس
می خواہد کہ بکسر دال مہملہ خوانیم مرکب اضافی
است و باد درینجا بمعنی سخن است کہ بجایش
گذشت و اگر دال را ساکن گیریم فک اضافت
باشد بمعنی لفظی این سخن ہوائی و کنایہ از
وعدۂ دروغ خفیف است کہ سند استعمال
پیش نشد مشتاق سند باشیم۔ اگرچہ انوری
استعمال این کردہ است چنانکہ (ہ) چون
گل از تازگی ز بادہوا٭ چاک زد جامہ بار
رنگ آورد٭ ولیکن بخیال ما ہوا در مصرع
اول این سند بمعنی ہوس است و متعلق بمعنی
اصطلاحی نیست (اردو) جھوٹا وعدہ
۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے (بادہوائی)
پر فرمایا ہے کہ اسم مؤنث بیہودہ لغو بے معنی

بادی بقول برہان و ناصری و ہفت و انند
بر وزن شادی (۱) یعنی ہمیشہ و دائم باشی
و (۲) آنچہ منسوب بباد باشد از فلکیات

همچو برج جوزا و دلو و میزان (حکیم انوری)
ـله) معادی مبادت دگر چاره نبود که تو
هرگز بکام معادی مبادی ؛ مؤلف عرض
کند که معنی اول بزیادت تحتانی مخاطب است
از مصدر بودن بمعنی باشی که از مصدر باشیدن
است و بمعنی دوم یاے نسبت است چنانکه
از برج بادی برج جوزا و برج دلو و برج
میزان مراد باشد یعنی برج منسوب به باد و
مرض بادی هم توان گفت و هر چیز را که به باد
منسوب کنیم (اردو) (۱) تو رہے (۲)
بادی بقول آصفیه۔ فارسی۔ نفاخ۔ ریحی
ہوا سے منسوب۔

بادیار اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرہنگ
فرہنگ بروزن کامگار در فارسی زبان باز
و شاہین و شکاری را گویند دیگرے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد حیف
است که سند استعمال پیش نشد و ظاهرا بمعنی
مصاحب باد است یا بادیا و مصاحب که از برای
شکار سیر بر ہوا کند و ہمچو باد بپرد که آواز پر
و بالش اصلا بر شکار ظاهر نمی شود و جا دارد
که از معانی متفرقه باد که بجایش گذشت معنی
دیگر را گیریم باقی حال طالب سند باشیم
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
باز۔ مذکر۔ شاہین۔ مذکر۔ دیکھو اوله۔

بادیان بقول ناصری تخم نباتی است
بلند تر از زرعی۔ ساقش مربع و برگش باریک
و خوشبو و گلش مائل به سپیدی و آن را انیسون
گویند۔ مصلح ضرر چاے ختائی است که استعمال
و شرب آن متداول شده ما بحث این از
محیط اعظم برا قوا روشن کرده ایم و وجه تسمیه
این جز این نباشد که (یانق) در ترکی زبان
مصدر است بمعنی سوختن و صاحب برہان
بر یان گوید که امر حاضر سوختن است در ترکی
ز الخ الیس فارسیان این را مرکب کردند

یا باد و معنی آن سوزندۂ ہوا کہ اسم فاعل ترکیبی است و بدین وجہ کہ بادبان دافع ریاح است بدین اسم موسوم شد (اردو) دیکھو اقوال بادبان

بادبانہ بقول صاحب آنند مرادف بادبان کہ گذشت و دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ ہاے ہوز در آخر این زیادہ کردہ اند نظیرش بادبان است و بس چنانکہ ستمگار و ستمگارہ (اردو) دیکھو بادبان ۔

بادیاوند اصطلاح ۔ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح واو و سکون نون و دال مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) بسیار قوی و فربہ و (۲) قوت و دلیری ۔ نیز فرماید کہ (بادیاوندی) بمعنی قوت بدنی و زور و طاقت ۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ بخیال ما این مرکب است از بادیہ کہ بقول منتخب در عربی زبان بمعنی دشت و بیابان است و بقول غیاث در ترکی بمعنی پیالۂ بزرگ و وند بقول برہان لغت فارسی است بمعنی صاحب کہ در آخر کلمہ آمدہ افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ (دولتوند) بمعنی صاحب دولت پس معنی لفظی (بادیاوند) صاحب دشت یا صاحب پیالۂ بزرگ باشد و کنایہ از بسیار قوی و فربہ و معنی دوم بر سبیل مجاز یا جا دارد کہ (بادیاوند) را بمعنی دوم مخفف (بادیاوندی) گیریم بحذف تحتانی آخر و آنچہ ہاے ہوز (بادیہ) درین اصطلاح بالف بدل شد موافق قیاس است چنانکہ باسہ و باسا (اردو) (۱) بہت قوی اور فربہ (۲) قوت دلیری ۔ مؤنث ۔

بادیج بقول برہان و جامع و ہفت بسکون جیم چیزی باشد مانند ساق چاقشور کہ آن را از پارچۂ رنگین قلمی آجیدہ کنند و بیشتر شاطران و پیادہ روان بر پاے کشند و بقول ناصری

پوششی شلوار روار وپنبہ دار کہ زنان پوشیدندے
اکنون نیز پیادہ روان شاطر از پشت پای
تاساق بندند۔ مؤلف عرض کند کہ اصل
این (پادیز) بود بہ باے فارسی در اوّل
ودال مہملہ مکسور وتحتانی ساکن وزای ہوّز
در آخر مرکّب از پا کہ بمعنی خود است ودیز
بکسر دال مہملہ بمعنی قلعہ وحصار وہمین معنی دز
بدون تحتانی ہم آمدہ پس معنی لفظی این قلعہ و
حصار پا وکنایہ از لباسی کہ زنان ورہروان
براے حفاظت پاے ہمچو شلوار می پوشیدند باے
فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ وتب و
اسپ واسب وزاے ہوّز بہ جیم عربی ہمچو
سوز وسوج عجبی نیست کہ این معرّب پادیز
باشد مگر اہل لغت از پادیز ساکت (اردو)
وہ خاص لباس یا تابون کا سا جو پیدل چلنے
والے اہل عجم اپنے پیرون مین مثل شلوار کے
پہن لیتے ہین جس سے پاؤن کی حفاظت
ہوتی ہے جو پنبہ دار کپڑے کا ہوتا ہے۔ بدکر
عورتون کے اسی لباس مین سوئی کا رنگین کام بھی ہوتا ہے

بادیرہ | اصطلاح بقول صاحب ضمیمہ برہان
بر وزن جاگیر چوبی کہ درمیان دیوار بجہت
استحکام بہ نہند۔ صاحب مؤیّد فرماید کہ
با باے فارسی ہم آمدہ بمعنی چوبی کہ درمیان
دیوار یا پشت دیوار شکستہ نہند۔ صاحب برہان
بر پادیرہ بہ باے فارسی ہمین معنی نوشتہ مؤلف
گوید کہ اصل این بہ باے فارسی است قلب
(دیر پا) کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تا دیر
قائم باشندہ وتا بدیر قائم دارندہ وکنایہ از
چوبی کہ براے حفاظت دیوار شکستہ ومائل دیدن
قائم کنند کہ قدرے حامل بار ومعین دیوار
می شود وپشتیبانش۔ صاحب بحر بر پشتیبان
وپشتیوان فرماید کہ چوبی کہ بجہت استحکام بر
دیوار نصب کنند بالجملہ باے فارسی بعربی بدل
شد چنانکہ تپ وتب (اردو) اڑواڑ یعنی بوتل

آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ ٹیکن۔ ٹیک۔ روک۔ تھونی۔ پشتی۔ وہ لکڑی جو چھت وغیرہ کے نیچے گر پڑنے کے اندیشہ سے لگا دیتے ہین۔ اسی کو دکن مین پوٹی کہتے ہین۔

بادیزن اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادزن کہ گذشت دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد۔ مؤلف گوید کہ جزین نیست کہ مخفف بادویزن باشد بحذف واو چنانکہ ہوشیار و ہشیار۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بادویزن

بادیم اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آب رسانی را گویند کہ از بارش کنند مؤلف گوید کہ ادیم بفتح اول بمعنی مطلق پوست دباغت دادہ فارسیست بزیادت موحدہ در اولش کہ بمعنی مصاحبت باشد آبرسانی را نام نہادند کہ از باران رحمت کنند یعنی چون باران بارد و در مقامات نشیب و مغاکہا جمع شود اہل عجم آن آب را بواسطۂ لولہ و ماشورہ چرمی کہ براے این مقصد خاص ساختہ می شود بمنزل مقصود می رسانند گویا این کار بواسطۂ ادیم می شود بنا برعلیہ نامش باادیم و بکثرت استعمال الف حذف شد (اردو) بارش سے آبرسانی۔ مؤنث۔

بادیمانی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایہ از اویس قرنی رضی اللہ تعالی عنہ و (۲) عبارت از نفس رحمانی و (۳) باد بہاری و باد صبا۔ صاحب ضمیمۂ برہان بذکر معنی اول نسبت معنی سوم گوید کہ بادے کہ از یمن وزد۔ صاحب مؤید گفتہ کہ معنی لفظی این بادے کہ از جانب یمن آید چنانکہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ انی وجدت نفس الرحمان من الیمن یعنی بدرستیکہ یافتم نفس رحمان از جانب یمن و فرماید کہ بعضے گویند کہ مراد از آن خواجہ اویس قرنی است و بقول بعضے ہمین بادیمانی است و بعضے باد بہار مراد دارند و در اصطلاح

سالکان عبارت از نفس روحانی است زیراکہ روح طرف راست است۔ سلطان سید شاہ عبدالرحمن الحسینی القادری صبغۃ اللّٰہی بیجاپوری در تالیف خود کہ بہ (نفس رحمانی) موسوم است می فرماید کہ امر کلام الٰہی ہست و آن امر نفسی است کہ ثبت شدہ است برلے ایجاد شئی خواہ علماً خواہ خارجاً و آن را نفس رحمانی گویند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و معنی حقیقی این بادی کہ از جانب یمن وزد و دیگر معانی بمجاز مخفی صبا دکہ اگر باد بہاری را باد یمین گوئیم باید

کہ یمان آن را مبتدل یمین قرار دہیم و تحتانی دوم بالف بدل شد چنانکہ یرمغان و ارمغان و یکدش و اکدش کہ این قسم تصرف در لغات عرب ہم بر سبیل تعریب یافتہ می شود (اردو) (۱) اویس قرنی رض بقول امیر آپ آنحضرت صلی اللّٰہ علیہ و آلہ وسلم کے عاشقان جانباز مین تھے آپکا نام اویس ہے۔ قرن ملک یمن کے ایک قبیلہ کا نام ہے اسی کی نسبت سے اویس قرنی کہے جاتے ہین۔ (۲) نفس رحمانی۔ اصطلاح سلوک مین نفس روحانی کو کہتے ہین (۳) دیکھو باد بہاری ۔ باد صبا۔

بادیہ بقول صاحب مؤید عربی و این را با مالہ بیدیہ نیز خواندہ اند بہار گوید کہ (۱) صحرا است و جمع این بوادی صاحب غیاث فرماید کہ بایں معنی عربی است و (۲) در لغات ترکی بمعنی پیالہ بزرگ آوردہ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار فرماید کہ پیالہ مسی را نامند **مؤلف** عرض کند کہ از منتخب تصدیق معنی اول می شود و فارسیان این را بترکیب فارسی استعمال کردہ اند کہ در ملحقات آید و بمعنی دوم در لغات ترکی یافتہ نمی شود و منظر بر استعمال معاصرین عجم توانیم کہ اسم جامد فارسی زبان

خیال کنیم صاحب آصفیہ تائید خیال ما می کند و این را بمعنی اول و دوم لغت فارسی گوید
تسامح اوست کہ بمعنی اول لغت عرب را فارسی گفت۔ صاحب ہفت بذکر معنی اول
فرماید کہ زمین خراب را نیز نامند۔ بخیال ما مقصود صاحب مؤید از ہمین باشد کہ بمعنی خرابی
نوشت (اردو) بادیہ (۱) بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ جنگل۔ بیابان۔ صحرا۔
دشت۔ بن (۲) تلنبے کا بڑا کٹورا یا پیالہ جو ایک خاص گھڑت کا ہوتا ہے۔ (انتہی) مؤلف
کی تحقیق میں معنی اول عربی ہے۔

بادیہ آشام اصطلاح۔ بقول بحر (۱) اسپ
تیز رفتار و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔
(ظہوری ع) کعبہ را تشنہ تری نیست ظہوری
از من ٭ شاہد من قدم بادیہ آشام من است ٭
و بقول بہار و صاحب انند از عالم دوزخ
آشام باشد۔ صاحب آصفی بسند ہمین استعمال
مصدر اصطلاحی (بادیہ آشامیدن) قائم کردہ
از معنی ساکت و مقصودش جز این نباشد کہ این
مصدر را بمعنی سیر بیابان و دشت نوردی
کردن گیریم مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی
است و ما از معاصرین عجم استعمال این مصدر
با اشتقاقات این نہ شنیدیم و در کلام متاخرین
و متقدمین ہم ندیدیم۔ لیکن خلاف قیاس
نیست معنی لفظی این آشامندہ دشت و بیابان
و کنایہ از کسی کہ پرواے دشت و بیابان نمی کند
و شب و روز بسیرش می گذارد و برداشت
صعوبت دشت نوردی می دارد۔ بصفت
اسپ ہم توانیم استعمال کرد و لیکن براے معنی
اول مشتاق سند باشیم (اردو) (۱) تیز رفتار
گھوڑا۔ مذکر (۲) جنگل کی سیر کرنیوالا۔

(الف) **بادیہ پیما** اصطلاح۔ بقول بحر مرادف
بادیہ آشام بہر دو معنیش یعنی (۱) اسپ تیز رفتار

و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت (ظہوری ؎) جرس محمل مقصود چنین نغمہ سرا ہو ✽ بہ ثناے قدم بادیہ پیماے من است ✽ صاحب ضمیمۂ برہان این را بہ تحتانی زائد در آخر (بادیہ پیماے) آوردہ و ذکر ہر دو معنی کردہ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود معنی اول را متعلق بہ شتر ہم می کند مؤلف عرض کند کہ آنچہ بر (بادیہ آشام) نسبت معنی اول نوشتہ ایم نسبت این ہم خیال ما ہمان است و (۳) کنایہ باشد از تلاش کنندہ (ظہوری ؎) بر و استان شوق حرم دست کوتہی ✽ راہست دراز بادیہ پیماے کیستی ✽ - - - - - - -

(ب) **بادیہ پیما شدن** مصدر اصطلاحی است بمعنی دشت نورد شدن و شب و روز سیر دشت و بیابان کردن چنانکہ ظہوری گوید (؎) وصل حرم نیست از اہل حرم ✽ تا نشوی بادیہ پیما چہ حظ ✽ صاحب آصفی بسند (بادیہ پیما) مصدر - - - - - - - - -

(ج) **بادیہ پیمودن** قائم کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ بمعنی بادیہ پیمائی کردن است۔ خلاف قیاس نیست ولیکن استعمال این با شتقاقش از نظر ما نگذشت (اردو) الف (۱ و ۲) دیکھو بادیہ آشام (۳) تلاش کرنے والا ڈھونڈنے والا۔ (ب) و (ج) راتدن جنگل طے کرنا۔ جنگل میں بھٹکتے پھرنا۔

بادیہ سپردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ طے کردن بادیہ باشد کہ سپردن بقول برہان بکسر اول و ضم ثانی بمعنی طے کردن و نوردیدن آمدہ (انوری ؎) خسروا قاعدہ ملک چنان محکم کن ✽ کہ تا بادیۂ عدل چنان می سپری ✽ (اردو) جنگل طے کرنا۔ بادیہ پیمائی کرنا۔

(۱) **بادیہ غول** اصطلاح (۱) بقول برہان

(۲) بادیۂ غولدار ۔ جامع کنایه از دنیای
فانی ۔ صاحب بحر هر دو را مرادف یکدیگر بمعنی دنیا
گوید و صاحب جهانگیری در ضمیمهٔ خود ذکر (۲)
کرده و صاحب مؤید هم ـ مؤلف عرض کند
که غول بقول غیاث بواو معروف در عربی
نوعی از جن و دیو که در صحرا و کوه می باشد
بهر شکل که خواهند بر می آیند (الخ) و از
همین است غول بیابانی ـ پس (۱) مرکب
اضافی است و (۲) مرکب توصیفی و کنایه
از دنیا (اردو) ۱ و ۲ ـ دنیا ـ مؤنث ـ

(۱) بادیه گرد | اصطلاح ـ بقول بحر و
(۲) بادیه گردی | بهار (۱) مرادف بادیه
(۳) بادیه گردیدن | آشام که گذشت صاحب
آصفی ذکر (۳) کرده از معنی ساکت و از
سند پیش کرده اش استعمال (۳) پیداست
(عرفی شیرازی ـ سه) مرو به بادیه گردی که
رزق و شیدائی است ۂ برهنگی مطلب

کان لباس رعنائی است ۂ مؤلف عرض
کند که (۳) اصل است بمعنی دشت پیمائی
کردن و (۲) حاصل بالمصدرش و (۱) اسم
فاعل ترکیبی و آنچه صاحب بحر این را مرادف
(بادیه آشام) گوید مقصودش از هر دو معنی
(بادیه آشام) باشد و بالنسبت معنی اولش
طالب سند باشیم و بمدر انجا اشارهٔ آن
کرده ایم (اردو) (۱) دیکھو بادیه آشام
کے دوسرے معنی (۲) صحرانوردی ـ ۳
کا حاصل بالمصدر (۳) دیکھو بادیه پیمودن

بادیه نوش | اصطلاح ـ مرادف بادیه
آشام چنانکه ظهوری گوید (سه) پیمانه سرابست
درین دشت جگر تاب ۂ از تشنگی راه طلب
بادیه نوشم ۂ مخفی مباد که بلحاظ معنی دوم بادیه
(که گذشت) لطفی خاص در معنی شعر پیداست
خصوصاً بوجه مصدر نوشیدن (اردو)
دیکھو بادیه آشام ـ

(۱۴۰۶)

(الف) **باذ اینگ** | (ب) **باذ ارنگ** اصطلاح - (الف) بقول مؤید لغت فارسی است باذال معجمہ بمعنی ترنج کہ میوہ مشہور است کذا فی القنیہ و (۲) بازیچہ روم و زنگ یعنی سخرۂ روزگار کذا فی الشرفنامہ و در ادات لفظ سخرہ نیست صاحب سروری نسبت (ب) گوید کہ بذال معجمہ ہمان (بادرنگ) کہ گذشت یعنی ترنج - دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ در (الف) دال مہملہ بدل شد بہ ذال معجمہ چنانکہ آدر و آذر بموحدہ بعد الف زائد و الف چہارم را در سرد و یا اینکہ زائد گیریم یا مبدل یاے ہوز چنانکہ پیپون و اپیون - وظاہر است کہ لفظ باد در ہر دو مخفف بادہ و بحث (بادرنگ) بجایش گذشت عجبی نیست کہ تبدیل دال مہملہ بہ ذال متصرف عربی دانان عجم باشد و عجب آنست کہ کاف فارسی را چرا بجیم بدل نکردند کہ تعریب کامل می شد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند بدست آید توانیم عرض کرد کہ این بازیچہ رنگ بادہ دارد یعنی بازیگران ہمچو میخواران مدہوش حرکات کنند در بازی (اردو) (۱) دیکھو باتس (۲) رومی اور زنگیون کے ایک کھیل کا نام جسکی حقیقت سے ہم واقف نہیں ہین نام سے اسقدر پتا چلتا ہے کہ اس بازی مین وہ مثل مدہوشون کے حرکات کرتے ہین -

باذغیس اصطلاح - بقول سروری بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ نام ناحیہ ایست مشتمل بر قراے بسیار قریب بیکدیگر و گفتہ اند کہ اصل این (باد خیز) است یعنی محل ہبوب ریاح اسوزنی سے) سموم مرگ چون غلغلہ کند خشک با اگر پیش

ستعمال باذغیم ؛ مؤلّف گوید که جزین نیست که مبدّل باذخیز است که دال مهمله را بمعجمه وخاے معجمه را بغین معجمه وزاے هوّز را به سین بدل کردند چنانکه آدر و آذر و چرخ و چرغ وآبازہ وآباس (اردو) دیکھو باذخیز۔

بار بقول برہان وجہانگیری وسروری ووارستہ وبہار ورشیدی بر وزن کار (۱) پشتۂ قماش وخروار وآنچہ بر پشت توان برداشت صاحب جامع فرماید کہ حمل معروف وصاحب سراج گوید کہ چیزے کہ مردم بر سر و پشت خود یا بر مرکب بار کنند و بردارند۔ بہار گوید کہ بدین معنی بالفظ برتافتن وبرداشتن وکشیدن وگرفتن مستعمل (امیر معزّی ؎) نہاد نامۂ عہدت زمانہ بر تارک ؛ گرفت بار قبولت ستارہ بر گردن ؛ (استاد عنصری ؎) دولیت خدمت تو بار نیست بر یکدل ؛ یکی عطاے تو بار است بر دو صد حمّال ؛ مؤلّف عرض کند کہ بہار بفتح اول وسکون ہر سہ حروف مابعد بقول ساطع بزبان سنسکرت مذکّر بار وگرانی چیزی وبھاری بمعنی گران وسنگین وثقیل از ہمین است وصاحب سخندان گوید کہ ترجمۂ بار در سنسکرت بھار است وبس بخیال ما فارسیان از ہمین لغت سنسکرت را بحذف ہاے ہوّز مفرّس کردہ اند وجا دارد کہ بار را لغت ترکی گیریم کہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی برو وترجمۂ آن در عربی (علیہ) باشد فارسیان حمل را کہ بر پشت بار کنند بہ بار موسوم کردند۔ بخیال ما توجیہ اول اقوی است آنچہ بہار بتخصیص استعمال این با چند مصادر کند قلّت تلاش اوست۔ استعمال این ہم قدر کہ از نظر ما گذشت در ملحقات می آید (اردو) بار۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ بوجھ۔

بہار - اسباب بست -

(۲) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری ووارستہ وبہار نامی است
از نام ہاے خداے تعالی وبمعنی رفعت وشان وشوکت - صاحب ناصری فرماید کہ
بدین معنی عربی است خان آرزو در سراج بحوالہ قوسی فرماید کہ بمعنی بزرگ وجلیل نیز
آمدہ وگوید کہ تحقیق آنست کہ اہل لغت را اشتباہ افتادہ در کلمۂ بار کہ نام پاک حضرت
خداست تعالی شانہ فقط عربی است مخفف (بارئ بہمزہ در آخر) کہ گاہی براے
تخفیف باری خوانند بہ تحتانی معروف وگاہے بار خوانند وگوید کہ در کلمۂ (بار خدا)
بدین معنی نیست بلکہ بمعنی کسے است کہ ہمہ کس را بار دہد پس خدا درین صورت بمعنی
صاحب خواہد بود یعنی خداوند بار بخلاف (بار الہ) کہ درینجا ہمان لفظ عربی است و
ع
ہمین دو لفظ وجہ اشتباہ صاحب فرہنگان شدہ (کمال اسمعیل سے) بزبان ہمہ درد
ووغل ہا دہد دل کہ نام بار برد ہا (حکیم انوری سے) بارا ندہ مکش کہ بار دگر ہا
بر ہا نہدت از غم ابر دبار ہا مؤلف عرض کند کہ باری بقول منتخب در عربی زبان
بمعنی پیدا کنندہ از خاک است وبقول غیاث نام حق تعالی فرماید کہ در اصل (بارئ بود
الخ) پس بخیال ما فارسیان این را بحذف تحتانی آخرہ مفرس وبراے باری تعالی شانہ
استعمال کردند وبمعنی رفعت وشان وشوکت مجاز است آنچہ خان آرزو در معنی بار خدا
موشگافی کردہ ضرورت ندارد زیراکہ ہرگاہ بار مفرس وبمعنی حقیقی پیدا کنندہ از خاک
است اضافت آن با خدا کہ ہم کلمۂ صفت است غلط نباشد کہ مرکب توصیفی است

واگر بدون اضافت خوانیم ہم بقاعدۂ بدل درست باشد (اردو) بار بقول آصفیہ
(صفت مین) تعالی۔ بزرگ جیسے (بار خدا) خدائے بزرگ۔ رفعت وشان مؤنث۔
(۳) بار۔ بقول برہان وجامع وبہار وجہانگیری بمعنی رخصت واجازت عموماً
ورخصت واجازت وراہ دخول ملاقات ودرآمدن پیش کسے باشد خصوصاً صاحب
ناصری این را مخصوص بسلطان کند که گویند (بار نیست) یا (بار ہست) صاحب سروری
فرماید که وقت ملاقات ورخصت ودرآمدن پیش کسے وعموماً بمعنی رخصت آید وارستہ
براہ دخول قناعت کردہ گوید که لفظ بارگاہ مرکب ازہمین است۔ خان آرزو در
سراج فرماید که بمعنی رخصت دخول است مؤلف عرض کند که بتحقیق ما بار در ترکی
زبان بقول لغات ترکی بمعنی ہست آمدہ وفارسیان ازہمین مادۂ ہستی بمعنی دخول و
حضوری استعمال کردند چنانکه حکیم انوری گوید (ب) راست گوئی که زبسیاری انجم ہستی
؂ درگہ خواجہ زبسیاری شاہان گہ بار ؂ واستعمال این با مصدر دادن بمعنی رخصت
واجازت دادن برسبیل مجاز باشد چنانکه حکیم سنائی گفتہ وصاحب جہانگیری این را از کمال
اثیرالدین اخسیکتی گوید (ب) تا زبانت خمش نشد از قول ؂ ندہد بار نطق اثیر دبار ؂
وبرائے رخصت حضوری وباریابی ہم برسبیل مجاز استعمال کردہ اند وحق اینست که درینجا
ہم ہمان معنی دخول وحضوری درست می شود چنانکه خبازی نیشاپوری گوید (ب) خوشخط
آن دو زلف که بادش ہمی برد ؂ گوئی که عاشقی است که ہیچش قرار نیست ؂ پایی که دست
حاجب سالار لشکر است ؂ کز دور می نماید کامروز بار نیست ؂ واز اینجاست که می آ

بمعنی بے دخل مستعمل شد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ (ب) از حشمت و جاہ تو ہمی پیش نیاید ٭ نور قمر و شمس بنزدیک تو بے بار ٭ و استعمال بے بار بمعنی بے رخصت و بے اجازت ہم بر سبیل مجاز دیدہ ایم چنانکہ فرخی گوید (ب) ہر کہ در آید بگہر ستاند بے تیغ ٭ ہر کہ نخواہد ہمی در آید بے بار ٭ ہمین است حقیقت بار بمعنی سوم مش کہ محققین نازک خیال نسبت آن سخن سرائی ہا کردہ اند و پے بتحقیقیت نبردہ اند (اردو) بار بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ دخل۔ رخصت۔ اجازت۔

(۴) بار بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و وارستہ و بہار یعنی کرت و مرتبت و نوبت و دفعہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ چنانکہ دہ بار و ہزار بار (سعدی ب) ہزار بار بگفتم ہزار بار ہزار ٭ بدل کہ اے دل مسکین مرو تو از پے یار ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در ہندی ہم آمدہ مؤلف عرض کند کہ بزبان سنسکرت معنی این بقول صاحب ساطع روز است کہ نقیض شب باشد و ہندیان از ہمین مادہ بمعنی وقت۔ روز۔ مرتبہ و کرت استعمال کردہ اند پس ہیچ عجب نیست کہ فارسیان بدین معنی ہم از لغت سنسکرت گرفتہ باشند و جا دارد کہ این مبدل وآر باشد کہ بقول صاحب سخندان در سنسکرت بمعنی۔ مرتبت و نوبت و دفعہ آمدہ و صاحب ساطع ہم ذکر و آر بمعنی یوم۔ فرصت و وقت کردہ۔ اندرین صورت باآر را منفرس توان گفت مخفی مبادکہ تبدیل واو با موحدہ موافق قیاس است ہمچون نوشتن و نبشتن (اردو) بار بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ وقت۔ دن۔ مرتبہ۔ دفعہ۔ کرت۔

(۵) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری بیخ وبن ہرچیز۔ صاحب ناصری فرماید
که سروبن باشد خان آرزو در سراج گوید که بار بمعنی بالاست چنانکه بن وبار یعنی سراپا
نه اینکه بن وبار مرادف اند چنانکه بعض گمان برده اند مؤلف عرض کند که بار بمعنی بالا
مزید علیه بر باشد بزیادت الف بعد موحده وخان آرزو درست گوید که در مجرد بار
معنی بیخ وبن نیست بلکه (بن وبار) بمعنی سراپاست۔ (حکیم سنائی ؎) قفس چار طبع
وپنج حواس ٭ پر وبالت شکست از بن وبار ٭ (استاد فرخی ؎) عمرہا سے نوح باید
تا شهی خیزد دگر ٭ هم ازان شاهان که تو برکنده از بیخ وبار ٭ مخفی مباد که (سراپا)
چنانکه انسان راست مرادف آن (بیخ وبار) است مخصوص برای درختان اگرچه
استعمال این هردو مجازاً بغیر تخصیص هم می آید واگر بار را بمعنی ثمر هم گیریم در (بیخ وبار)
معنی سراپاست پس مجرد بار را دراینجا بمعنی بیخ وبن آوردن کم غوری محققین است
وبس۔ آنانکه بار را بمعنی سروبن آورده اند هم سکندری خورده اند وهردو سند پیش
کردهٔ شان موافق ادعاے ماست (اردو) بیخ بنیاد۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مؤنث۔ جڑ مول (الخ) بیخ وبنیاد بھی کہہ سکتے ہیں۔ لیکن ہماری تحقیق کے لحاظ سے اسکے
ترجمہ کی ضرورت ہی نہیں ہے اسلئے کہ بار کا لفظ یہاں صرف سر اور بالا کے معنی میں
(۶) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری مرادف کار است چنانکه گویند
کاروبار۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند که از اتباع کار است که آنرا کاروبار
گویند باواو عاطفه (حکیم سنائی ؎) بر در ماتم سراے دین وچندین ناے ونوش ٭

بر در رعنا سرائے دیو چندین کار و بارہا مؤلف گوید کہ استعمال مجرد بار بمعنی کار نمی توان کرد و این معنی بحالت ترکیب با کار پیدا می شود کہ متعلق از محاورۂ فارسیان است (اردو) کار و بار ۔ کام کاج ۔ مین بار اور کاج کا لفظ کام ہی کے معنون مین سمجھا جاتا ہے ۔ بطور اتباع ۔

(۷) بار ۔ بقول برہان وجہانگیری وبہار جائے انبوہی و بسیاری چیزے ہمچو ہندوبار ودریابار و رودبار و جوبار و امثال آن صاحب جامع بذکر این فرماید کہ در حالت ترکیب مستعمل ہے خان آرزو در سراج گوید کہ بجز رودبار و زنگبار و ہندوبار و دریابار استعمال این کلمہ دیدہ نشد مؤلف عرض کند کہ انحصار این چہار اصطلاح از جوبار و گنجبار باقی نماند و در زبان غیر مادری ما نباید این قسم ادعا کنیم کہ قلت و نقص تلاش ما در غلط فیند ازد بالجملہ (ہندوبار) بقول برہان بروزن گیسودار بمعنی ہندوستان است وکنایہ از دوات سیاہی ۔ خان آرزو در سراج بر (ہندوبار) فرماید کہ بمعنی ہندستان چرا کہ جائے انبوہی است بخیال ما اہل لغت معنی لفظی این جائے انبوہی ہندوان گرفتہ اند و ہم برین قیاس است زنگبار و بر دریابار صاحب برہان گوید کہ بمعنی دریائے بزرگ و نام ولایتی کہ بر کنار دریاست و ہم او بر رودبار فرماید کہ نام بلوکی است و شہرے مابین گیلان و قزوین و بمعنی جداول آب و رودخانہائے بزرگ و جائے کہ دران رودخانہائے بزرگ و بسیار جاری باشد و ہم او بر جوبار گوید کہ کنار جوئے آب را گویند و جائی کہ در آن جوئے آب بسیار باشد و جوئے بزرگی را ہم نامند کہ از جویہائے کوچک بہم رسیدہ باشد ۔ حالا

عرض می شود کہ از صراحت معانی این ہر پنج اصطلاح می کشاید کہ بلحاظ معانی مختلفہ متذکرۂ بالا
بعض آن کہ دران بسیاری وکثرت پیداست سند بآر بمعنی انبوہی وبسیاری است و بدیمعنی
جا دارد کہ بار را اسم جامد فارسی زبان گیریم یا مبدل وار کہ بمعنی بسیار می آید و وار بمعنی
معنی فاعل ہم یعنی کلمۂ نسبت ہمچون سوگوار وتقصیروار وشک نیست کہ در فارسی زبان واو
بموحدہ بدل شود چنانکہ آو وآب و نوشتن وبشتن پس اگر بار را مبدل وار گیریم یعنی
ہندوبار منسوب بہ ہند وزنگبار منسوب بہ زنگ ودریابار وجوئبار ورودبار بمعنی منسوب
بہ دریا وجوے ورود یا دریا وجوے ورود دارندہ باشد وجا دارد کہ بار را مبدل
وار لغت سنسکرت گیریم کہ معنی آن بقول ساطع این طرف جوے باشد۔ فارسیان این
را بسبیل تبدیل مفرس کردہ بمعنی طرف استعمال کردہ باشند ودر معنی ہر پنج اصطلاح بالا
اشارہ کہ بکنارہ شدہ از براے آن ہمین معنی درست می شود چنانکہ معنی دوم دریابار
ومعنی اول جوئبار حاصل اینست کہ نظر بر استناد ہمین پنج اصطلاح۔ بار را بمعنی طرف
وکنارہ قائم کردن ہم ضروراست۔ چنانکہ کردہ ایم (فردوسی ؎) بیارم نشانمش
برتخت بار ٭ وزان پس کشایم در گنجبار ٭ (اردو) فارسی مین بار کثرت کے
معنون مین مستعمل ہے بحالت ترکیب جیسے ہندوبار۔ زنگبار۔ جوئبار۔ دریابار۔ رودبار
(۸) بار۔ بقول برہان وناصری وجہانگیری وجامع وسروری ووارستہ بمعنی بارندہ
ہمچو زلف مشکبار وابر گہربار وامثال آن (سیف اسفرنگی ؎) جو باد صبحدم از
زلف یار برخیزد ٭ عجب نباشد اگر مشکبار برخیزد ٭ (حکیم سنائی ؎) رخت بردار

ازین خراب که هست ؛ بام سوراخ و ابر طوفان بار ؛ مؤلف عرض کند که تسامح محققین
است که چنین خیال کرده اند حقیقت آنست که بار امر حاضر است از مصدر باریدن
و بقاعدهٔ فارسی چون با اسمی مرکب شود افادهٔ معنی اسم فاعل و اسم مفعول کند و مجرد
بار بمعنی بارنده اصلا نیست (اردو) برسنے والا -

(۹) بار - بقول برهان و سروری امر بباریدن یعنی ببار و مختصر ببار (حکیم اوحدی سه
خانه در بیشهٔ الهی گیر ؛ سنگ بر شیشهٔ مناهی بار ؛ مؤلف عرض کند که این مخفف ببار
نیست بلکه ببار به موحدهٔ اول مزید علیه بار است (اردو) برس - برسنے کا امر حاضر

(۱۰) بار - بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و بهار حاصل درخت از میوه و گل
وغیره و وارسته و صاحبان ناصری و سراج این را مخصوص به میوه و ثمر کنند (ناصر خسرو
سه) نه بینی بر درخت این جهان بار ؛ مگر هشیار مرد ای مرد هشیار ؛ (حکیم ازرقی
سه) با غیبت عارض تو که دارد بنفشه بار ؛ سرویست قامت تو که دارد بر آفتاب
؛ خان آرزو در سراج گوید که این معنی راجع بمعنی اول است مؤلف عرض کند که مقصود شان
جز این نباشد که از معنی اول مجازاً این معنی پیدا شده که میوه و ثمر هم حمل شاخ و درخت است
و بخیال ما اصل این بر است و بار نیز بزیادت الف مزید علیه آن و حقیقت بر بدین معنی
غیر ازین نیست که بر معنی فوق دارد و میوه چیزے است که فوق درخت و شاخ پیدا شود
حاصل اینست که خیال خان آرزو و خیال ما هر دو مبنی بر قیاس است صاحب کنز هم گل
را در بار داخل کرده خلاف قیاس نیست که گل و برگ هم بار درخت است چنانکه (بارینه)

بمعنی زعفران می آید و تخم ہم در بار داخل است چنانکه از ماخذ بارنب که در ملحقات آید
این معنی بوضوح پیوندد۔ بالجمله تحقیق ما اینست که این معنی مجاز معنی سی آم است که می آید
(اردو) بار۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پھل۔ ثمر۔ پھلک مذکر۔ بیج مذکر۔
(۱۱) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و سراج غشی که در زعفران و مشک
و غیر آن کنند و آنچه بازر و نقره در گداز ند۔ صاحب ناصری گوید که غشے که در سیم یا
زعفران یا مشک باشد؛ از ناصر خسرو سند آورده (ع) زر چون بسیار آید کم بیش نگردد
؛ کم بیش زرے باشد کان با غش و بار است ؛ (حکیم خاقانی ع) ہر جا که مجمری است
خسے ہم حریف اوست ؛ آری زگوشت گاہ بود بار زعفران ؛ خان آرزو در سراج گوید
که این را از آن بار گویند که بار وزن آن چیز را می افزاید و این در اصل مجاز است
که شہرت گرفته مؤلف عرض کند که در شئی مغشوش افزونی وزن لازم نیست یعنی
بعض اشیا باعتبار وزن حقیقی خود بعد از آنکه مغشوش شود کم وزن شود و معنے بر خلاف
این و تائید قول ما از کلام خسرو ہم می شود که بالا مذکور شد بخیال ما تعلق این با معنی ہجدہم
زیاده تر مناسب است که غش در اشیا ہم گناہ بسیار است والله اعلم (اردو) کھوٹ
بقول آصفیه ہندی۔ اسم مؤنث۔ غش۔ ملاو۔ باونی۔ آمیزش۔ آپ ہی نے اسکو (مذکر) لکھا
ہے بمعنی چاندی سونے مین کسی کم قیمت دہات کا ملاو۔
(۱۲) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و بہار دیگدان و جاے کنده۔
صاحب ناصری بذکر این فرماید که چون چیزے پزند گویند دیگ بر بار نہادم (سجاق

اطعمہ) عشق بخنی دل ما برد بہ یغما امروز ۞ مطبخی خیر و برو دیگ کلان نہ بہ بار ۞
(ولہ) خالہ بی بی چو ترا میل طبیعت باشد ۞ عمّہ خاتون نہد بہر تو دیگی بہ بار ۞ خان
آرزو در سراج گوید کہ دریجا بار بمعنی بالا ست کہ دیگ بہ بالا گذاشتن عبارت از دیگدان
است و مغلان گویند کہ (دیگ بار کردہ اند) یعنی بر دیگدان گذاشتہ اند حاصل اینکہ بار
بمعنی بالاست و غایتش بمعنی دیگدان بمجاز کہ شہرت گرفتہ مؤلّف عرض کند کہ جا دارد
کہ این را بمعنی بالا مبدّل و آر گیریم کہ واو بموحّدہ بدل کردہ اند چنانکہ آو و آب و نوشتن
و نبشتن و وآر در ترکی زبان بقول صاحب کنز بمعنی (علی) آمدہ کہ ترجمۂ آن در فارسی
(بر) باشد و بار در ترکی بمعنی بر و ہم آمدہ کہ ترجمۂ آن در عربی (علیہ) باشد چنانکہ ذکرش بہ
معنی اول کردہ ایم و جا دارد کہ در فارسی بار را مزید علیہ بر گیریم با ئی حال اسم جامد باشد یا
مفرس (اردو) چولھا ۔ (ہندی) اسم مذکر ۔ دیکھو آتشدان ۔

(۳۱) بار ۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری پردہ و سراپردہ (کمال اسمعیل
) کلک تو مقنعہ داریست کہ در پردۂ غیب ۞ ہیچ بکرے را از وے نہ حجابست نہ بار
۞ خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است مؤلّف عرض کند کہ صاحبان جامع و سروری اہل
زبانند و بوثیقہ قول شان بمعنی حجاب و پردہ و سراپردہ اسم جامد فارسی زبان تو انیم گرفت
و بار در سنسکرت بقول ساتیم بمعنی دروازہ ہم آمدہ و لیکن بخیال ما سندے کہ پیش شد
دران معنی رخصت و اجازت ہم درست می شود چنانکہ ذکرش بہ معنی سوم گذشت یعنی ہیچ
بکرے را از کلک تو نہ ضرورت حجاب است و نہ ضرورت اجازت یعنی بے حجاب و بے رخصت

داخل می شود (اردو) پردہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکّر۔ حجاب۔ اوٹ۔ ستر۔ آڑ۔ گھونگٹ۔ نقاب۔ ہمارے خیال کے لحاظ سے اِس کا ترجمہ روک ہے۔

(۱۴) بار۔ بقول برہان و جامع بمعنی یار و دوست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بدین معنی بیشتر بترکیب گفتہ شود (ابن یمین ۵) آنکو بچہ گائے و طفل بار است ؎ از بسکہ کشد زحیر و زریخہ ؎ صاحب جہانگیری فرماید کہ بدین معنی بارہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج نوشتہ کہ ظاہر ا بدین معنی (یارہ) باشد چنانکہ صاحب جہانگیری گمان بردہ۔ مؤلّف عرض کند کہ بارہ بمعنی یار و دوست می آید و باصراحت ماخذش ہمہ را انجا کنیم و جا دارد کہ بار را بدین معنی مخفّفش گیریم و بر اعتماد قول صاحب جامع و ناصری کہ از اہل زبانند این معنی را تسلیم کنیم ولیکن از کلام ابن یمین (طفل بار) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بار بر طفل یابندہ یا بار خود بر طفل دارندہ۔ مرادف بچہ گائے۔ جا دارد کہ (طفل یار بہ تحتانی) را بہ تصحیف کتابت (طفل بار بموحّدہ) نوشتہ باشند و آنچہ صاحب ناصری استعمال این (بیشتر بترکیب) می فرماید قابل غور و مؤیّد خیال ماست۔ مجرد بار بمعنی دوست نیست و نباشد تسامح محقّقین و کم غوری شان بر ماخذ و کم التفاتی شان بر معنی شعر این معنی را قائم کردہ است (اردو) دوست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکّر۔ یار۔ آشنا۔ حبیب۔ دشمن کا نقیض۔

(۱۵) بار۔ بقول جہانگیری و جامع و وارستہ و بہار و برہان حمل زنان و حیوانات دیگر۔ صاحبان ناصری و سراج گویند کہ بمعنی بچۂ شکم آدمی و حیوانات است (نظامی ۵)

ہران گرہ کزان تخمش بود بارہا زوران تک بدو زباد رفتار ہا خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است ۔ مؤلف گوید کہ جا دارد کہ باخذ حمل در عربی ہم بمعنی باشد و جا دارد کہ این را بمعنی دہم ہم متعلق کنیم کہ این مجاز آن باشد یا آن مجاز این و تحقیق ما اینست کہ این ہم مجاز معنی سی آم است کہ می آید و جا دارد کہ این معنی مجاز معنی لست و نہم باشد کہ حمل ہم نتیجۂ آب منی است ۔ و صراحت کافی بمعنی لست و نہم می آید (اردو) بار بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ حمل ۔ گربہ ۔

(۱۶) بار ۔ بقول برہان بمعنی پر کردن طبق از طعام و ہر چیز کہ خورند ۔ صاحب مؤید گوید کہ پر کردن صحنک از طعام و امثال آن ۔ و بقول جامع خوراک ۔ قوت ۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار قول جامع کہ از اہل زبانست گوئیم کہ ہر خوردنی کہ در صحنک و طبق پر کردہ باشند مثل ثمرہ پخت و پز است و مجاز آ مطلق خوراک و قوت را ہم بار توان گفت کہ اکثر آن ثمرہ و حاصل نباتات است طرز بیان صاحبان تحقیق بمعنی مصدری در غلط می اندازد و بارکش کہ بمعنی صحنک کلان در ملحقات می آید مؤید خیال ماست (اردو) مطلق خوراک ۔ کھانے کی ہر چیز ۔ مؤنث ۔

(۱۷) بار ۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع ۔ غم و اندوہ و تکلیف مالا یطاق ۔ صاحب ناصری از حکیم انوری سند آوردہ (ع) بار اندہ مکش کہ بار دگر ۔ بہ ہانیدت ایزد از غم و بار ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہر المجاز است چنانکہ گویند با رخاطر و بارے بر دل

من است" و ذکر تکلیف مالایطاق ہم کردہ وحیف است کہ استعمال این را سندے نیاوردہ **مؤلف** گوید کہ بار خاطر وگرانی خاطر متعلق از ہمان معنی اول است بمعنی سنگینی نہ بمعنی غم واندوہ وتکلیف مالایطاق مبالغہ آن مخفی مباد کہ درکلام الوری بار اندہ بمعنی سنگینی اندوہ وکنایہ از تکلیف اندوہ مستعمل است نہ تکلیف مالایطاق البتہ از کلام مشہور شیرازی کہ بر (بار آمدن بر خاطر) می آید استعمال این بمعنی تکلیف مالایطاق یافتہ می شود حاصل اینست کہ بار درینجا بمعنی غم واندوہ نیست بلکہ بمعنی تکلیف است (اردو) بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ اندوہ۔ غم۔ (تکلیف۔ مؤنث) (ناقابل برداشت تکلیف۔ مؤنث۔)

(۱۸) بار۔ بقول برہان وسروری گناہ بسیار باشد ہیچو (بارگیری محتسب وبقال و نانوا وقصاب) وامثال آن۔ چنانکہ (دزد با بار گرفتہ) خان آرزو در سراج گوید کہ درین نظر است چراکہ درینجا بمعنی پشتہ وخروار است کہ دزد بستہ می برد واین راجع است بمعنی اول۔ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب سروری از اہل زبانست وبدین وجہ کہ گناہ ہم بارے بر دل پیدا کند این معنی را متعلق بہ معنی اول کنیم وشتاق سند واضح باشیم (اردو) گناہ کبیرہ۔ بڑا گناہ۔ مذکر۔

(۱۹) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وبہار انبار سرے را گویند کہ بجہت قوت زراعت بر زمین کم زور ریزند۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی سرگین است کہ براے قوت زمین و زراعت بکار آید۔ صاحب جامع این را بمعنی انبار غلہ گوید۔ خان آرزو در سراج

فرماید که این مخفف انبار است مؤلف عرض کند که درست می فرماید بار غله و
انبار غله و بار سرگین و خاشاک یا انبار رش همه را بلفظ بار بعوض انبار مستعمل می شود
و بدین وجه که بمجرد انبار مجاز آمده براے خس و خاشاک و فضلهٔ انسان و سرگین حیوانات
دیگر که مزارعان بر زمین زراعت ریزند مستعمل است بار را بدین معنی مخفف آن گیریم
تسامح صاحب جامع پیش نیست که این را مخصوص بغله کرده مقصودش چنین نباشد که این
را مرادف انبار گوید بمعنی مطلق توده و فارسیان این را بمعنی مطلق نجاسات هم استعمال
کرده اند که بر (بارخانه) می آید (اردو) دیکھو انبار کے تیسرے اور پہلے معنے نجاست
بقول آصفیه - عربی - اسم مؤنث پلیدی - گندگی - میلا - بول و براز -
(۴۰) بار - بقول برهان و جهانگیری و جامع ساز ہاے که مطربان نوازند همچو قانون و طنبور
و امثال آن و بقول ناصری بمعنی پرده و ساز و چنگ و رباب - خان آرزو در سراج
گوید که مجاز است - مؤلف عرض کند که صراحت مجاز نکرد بخیال ما مجاز معنی دوم است
که باری در زبان عرب بمعنی پیدا کننده از خاک گذشت و نام حق تعالی جل جلاله و فارسیان
بحذف تحتانی آخره استعمالش کرده اند پس مجازاً مزمار و سازها را بهمین وجه بار گفته باشند که پیدا کننده سرود و آهنگ
است حیف است که سند استعمال پیش نشد (اردو) ساز بقول آصفیه - فارسی - اسم مذکر - باجا جیسے چنگ - عود
بربط - سارنگی - قانون (سنجر ؎) فرقت میں منھ نے چھیڑا دل نالاں کو ہائے ساز ہوا کا محفل میں جو ساز آیا یار
(۴۱) بار - بقول برهان و جهانگیری و جامع و سراج آرد برنج دار زن که بجهت بوزه مهیا ساخته
باشند و هنوز آن را صاف نکرده باشند و بقول ناصری برنج دار زن براے بوزه و فقاع

مثال و شاہدے ثابت نشدہ مؤلف عرض کند کہ بوزہ شرابی باشد کہ از آرد برنج وارزن وجو سازند پس این آرد مخصوص را بدین وجہ بار گفتہ باشند کہ ثمر حقیقی ہمین است کہ بکار شراب می خورد عجبی نیست کہ این اصطلاح میخواران باشد۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد صاحب ناصری کہ از اہل زبانست از استعمال این مطمئن نیست و از محققین دیگر قول صاحب جامع اعتبار دارد کہ اہل زبانست معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) چاول اور کنگنی کا آٹا جو شراب بنانے کے لئے تیار کرتے ہین۔ مذکر۔

(۲۲) بار۔ بقول برہان نام دہی است از ولایت طوس و بقول صاحب ناصری و جہانگیری و جامع قریۂ از مضافات نیشاپور۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہرا دو مقام باشد مؤلف گوید کہ در وجہ تسمیۂ این یکی را از معانی مختلفہ بار دخلی باشد حیف است کہ ما نتوانستیم کہ از و خبر یابیم (اردو) ولایت طوس اور مضافات نیشاپور کے دو قریون کا نام بار ہے۔ مذکر۔

(۲۳) بار۔ بقول برہان و جامع آنچہ نویسندگان نویسند۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ و صاحب مؤید فرماید کہ چرمی بود کہ نویسندگان می نویسند مؤلف عرض کند کہ تسامح و کم التفاتی محققین است کہ این معنی را قائم کردہ اند حقیقت این بر (بار نگار) می آید و بار دران اصطلاح متعلق بہ معنی سوم است کہ بجائش مذکور شد (اردو) دیکھو بار کے تیسرے معنے اور بار نگار۔

(۲۴) بار۔ بقول برہان و بہار شاخ را گویند و بقول جامع شاخ گاو وغیرہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ دریخجا ہم بار بمعنی بالاست چنانکہ (گل بر بار) و (ثمر بر بار) گویند۔ بمعنی بلندی کہ عبارت از شاخ باشد (نظامی ے) فرو ریخت آن تازہ گلہا ز بار ٭ دران نار و نرگس برآمد غبار ٭ (میرزا طاہر وحید ے) بدزدم گر نفس لخت جگر از نالۂ زارم ٭ پریشان ہر طرف چون برگ گل از بار می ریزد ٭ مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی سوم است کہ بار ثمرۂ درخت را گویند کہ بر شاخ می باشد و بمجاز شاخ را ہم بار گفتند چنانکہ بادہ شراب را نام است کہ در ساغر می باشد و بمجاز ساغر را ہم بادہ گفتند۔ مجاز مرسل باشد آنچہ صاحب جامع مطلق شاخ را بار گوید و شاخ گاو را ہم داخل آن می کند منتظر بر اعتماد بیانش کہ از اہل زبانست مشتاق سند باشیم و اگر این معنی را حقیقی خیال کنیم توانیم قیاس کرد کہ مزید علیہ بر باشد کہ بمعنی بالا می آید و مراد از شاخ کہ بالاے درخت و گاو وغیرہ باشد (اردو) شاخ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ سینگ۔ شاخ حیوانات (ذوق ے) بدخصلتون کو کرتا ہے بالانشین فلک ٭ اونچی ہے آشیانۂ زاغ و زغن کی شاخ ٭ (ولہ ے) رہتی ہے کشمکش مین پس از مرگ پر جفا ٭ آخر کو زیر ارہ کٹی کرگدن کی شاخ ٭

(۲۵) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع بمعنی بارگاہ (خسرو ے) کلہ بارت شدہ بر اوج ہیغ ٭ کنگر قصرت زدہ بر اوج تیغ ٭ صاحب ناصری فرماید کہ درین تامل است چہ ازین بیت بار بمعنی بارگاہ مفہوم نمی شود کہ (کلہ بار) بمعنی سراپردۂ شاہان است

کہ ہنگام بار دادن براے ایستادن مردم نصب نمایند خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز

است (انتہیٰ) مؤلف گوید کہ سندے دیگر براے این معنی از جہانگیری است (کمال

اسمعیل ؎) بخدائی کہ قبہ گردون ٭ زیر بار جلال او پست است ٭ وبخیال باحزم

نیست کہ مخفف بارگاہ باشد۔ مجاز مرسل (اردو) بارگاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم

مؤنث۔ دربار کی جگہ۔ اجلاس کی جگہ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ باریابی کا مقام۔

(۴۴۶) بار۔ بقول صاحب کنز در فارسی زبان بمعنی فصیل وحصار وقلعہ باشد دیگر

کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم

عرض کرد کہ این مفرس است کہ از لغت سنسکرت بار بہ متصرف معنی قائم شد یعنی بار

بقول ساطع بلغت سنسکرت بمعنی دروازہ آمدہ وجا دارد کہ مبدل باڑ باشد کہ

بقول ساطع در سنسکرت بمعنی خاربست وصف وقطار مستعمل۔ راے ہندی را بفارسی

بدل ومتصرفی در معنی ہم کردہ اند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال وجا دارد کہ فارسیان از لغت

بارہ وباری کہ در ترکی زبان بمعنی حصار وقلعہ آمدہ بتخفیف واو وتحتانی مفرس کردہ باشند

واین اقویٰ است (اردو) فصیل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ شہر پناہ۔ شہر کی

چار دیواری۔ حصار۔ دیکھو النگ۔ قلعہ دیکھو ابا خون۔

(۴۴۷) بار۔ بقول مؤید۔ حاجب دربار۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد

مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف (بارنگار) است

کہ بمعنی حاجب دربار می آید (اردو) دیکھو بارنگار۔

(۲۸) بار۔ بتحقیق ما بمعنی طرف وکنارہ باشد حقیقت ماخذ وسند این بر معنی ما منتقم گذشت (۲۰۴۲)
(اردو) طرف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کنارہ۔ لب۔ جانب۔ سمت۔

(۲۹) بار۔ بتحقیق ما بمعنی آب وفرید علیہ این بزیادت الف ونون باران کہ بمعنی بارش (۲۰۴۳)
است۔ صاحب موارد۔ بار وباران وبارش ہر سہ را حاصل بالمصدر باریدن گوید
مؤلف عرض کند کہ بار اسم مصدر است ولغت زبان سنسکرت وباریدن مصدر جعلی
وساختہ شد ازہمین اسم۔ صاحب ساطع فرماید کہ بار بلغت سنسکرت آب طفل را گویند
کہ مقصودش منی باشد۔ فارسیان ہمین لغت را مفرس کردہ بمعنی مطلق آب استعمال کردند
وبراے مطر بزیادت الف ونون زائد در آخرش باران۔ ساختند وحقیقت باران
بجایش مذکور شود وتصدیق این معنی در ملحقات از بار کردن وبارگین می شود (اردو)
دیکھو آب کے پہلے معنے۔

(۳۰) بار۔ بتحقیق ما نتیجہ وحاصل باشد وہمین معنی حقیقی است ومعنی دہم وپانزدہم (۲۰۴۴)
بر سبیل مجاز پیدا شد ازہمین کہ ثمر درخت ہم نتیجہ باشد وحمل زن ہم نتیجہ۔ پس باید کہ
بار را بمعنی نتیجہ وحاصل اسم جامد فارسی زبان گیریم وسند این معنی بر (بار آوردن
چیزی) می آید (اردو) نتیجہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ حاصل۔ (بچہ یعنی فارسی
میں آتے ہیں) پھل۔ ثمرہ

بار آمدن برخاطر | استعمال۔ صاحب | گوید کہ متعلق است بمعنی ہفدہم یعنی عائد شدن
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف | تکلیف ما لا یطاق برخاطر (مشہور شیرازی سے)

اگر برمن نسیمی می وزد دشوار می آید ۂ وگر گل
می زنی بر خاطر من بار می آید ۂ (اردو)
ناقابل برداشت تکلیف دل کو پہنچنا۔

بار آوردن | استعمال۔ بقول وارستہ
در حالت نسبت بدرخت۔ ثمر آوردن و
چون نسبت بہ نسا کنند وضع حمل آنہاست
و در وقت نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن
فرزند۔ بہار بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ بمعنی
صاحب آوازہ شدن و صاحب آصفی
ہم بانش۔ مؤلف عرض کند کہ ما تعمیم
این مصدر مرکب را می پسندیم و ذکر ہر یک
بہ تخصیص اضافت کنیم کہ در ملحقات می آید
(اردو) بار آور ہونا۔ دیکھو اس کے ملحقات

(۲۰۵) **بار آوردن بر دل** | استعمال۔ بمعنی
اندوہگین کردن باشد (شاپور طہرانی ؎)
افغان کہ با این ضعف تن آورد بر دل بارہ
غم ۂ اے نالہ کوتاہی مکن شاید سبکبارم کنی ۂ
بخیال مؤلف متعلق است بمعنی ہفدہم کلمہ بار کہ گذشت
(اردو) کسی کے دل پر بار لانا۔ غمگین کرنا۔

بار آوردن بیخ | استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید
در حالت نسبت بادرخت۔ ثمر آوردن است مؤلف
عرض کند کہ محققین بالا تعمیم را پسند کردہ اند و ما ذکر
این بہ تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بمعنی
دہم کلمہ بار (حکیم سنائی ؎) بیخ کانزا نشاند
خورسندی ۂ میوۂ بے نیازی آرد بار
ۂ (اردو) بار ور ہونا۔ پھلنا۔

(۲۰۶) **بار آوردن چیزی** | مصدر اصطلاحی
بہ تحقیق ما نتیجہ حاصل کردن است و متعلق
بمعنی سی ام کلمہ بار (ابوالمعالی اصفہانی ؎)
خلاف با تو نہ کفر است دوزخ آرد بر ۂ وفاق
با تو نہ دین است جنت آرد بار ۂ (قاآنی
؎) گفت این حرف مزن کاہلی و راحت
دوست ۂ کاہلی بیخ تن و اندہ جان آرد
بار ۂ (ولہ ؎) دلبری تو فزون شد ز بہر دیباری

من ہا کہ بسا تحمل ہیچا کہ خواری آرد بار ہا۔
(اردو) نتیجہ حاصل کرنا۔

بار آوردن درخت استعمال - وارستہ و بحر و بہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ مقصود محققین بالا حصر نباشد کہ اضافت این بسوے درخت باشد یا اجزاے درخت یا قرینہ کہ درخت را مخذوف گیریم چنانکہ صائب گوید (ص) از حجاب حسن شد آلودہ لیلی ہنوز ہا بید مجنون سر بہ پیش انداختن بار آوردہ ہا درین شعر از بید مجنون۔ درخت بید مجنون مراد است و این متعلق است بہ معنی دہم کلمہ بار۔
(اردو) درخت کا بار ور ہونا پھلنا۔

بار آوردن زن استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار ذکر (بار آوردن) کردہ گو معنیش کہ (۱) وضع حمل زن باشد مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی پانزدہم کلمہ بار و خیال ما اینست و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ (۲) حاملہ شدن و قرار یافتن حمل است (خاقانی ص) برف بد کافور روز و شد باغ آبستن بگل ہا اے عجب کافور بین کابستنی آورد بار ہا درین سند معنی اوّل نیست سند دیگر باید ارد(و)
(۱) حمل وضع ہونا۔ (۲) حاملہ ہونا۔

بار آوردن شاخ استعمال - وارستہ و بحر و بہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت بہ درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ محققین بالا تعمیم را پسندیدند و ما بہ تخصیص ذکر ہر یکی می کنیم و این متعلق ست بمعنی دہم کلمہ بار (کمال اصفہانی ص) حسود بر طبق عمر ہم آن عرضہ نہادہ ہا کہ شاخ خاطرم آن جنس میوہ نارد بار ہا (انوری ص) ایشہم اقبال تو می گوید اگر نہ تو بگوے ہا کہ چو من شاخ چنین میوہ چیان آرد بار ہا (اردو) شاخ

کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

بار آوردن کسے را مصدر اصطلاحی۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در وقت نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن فرزند باشد و براے ادعاے خود سند اشرف مازندرانی پیش کردہ و بہار و شفیقہ ہمین سند بمعنی (صاحب آوازہ) گفتہ (ﮯ) ز انواع ہنر پروردہ بودش ٭ پدر زینگونہ بار آوردہ بودش ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی کامیاب کردن کسے راست و این متعلق باشد از بارور کردن کہ با معنی دہم کلمہ بار تعلق دارد (اردو) کسی کو کامیاب کرنا۔

بار آوردن نہال استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ وارستہ تعمیم را پسند کردہ است و با ذکر این تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بمعنی دہم کلمہ بار (ظہوری ﮯ) آوردہ نہال بیخودی بار ٭ ابر آمد و آب در رسید کرد ٭ (اردو) نہال کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

باراب بقول برہان ٭ جامع و انند و ہفت بر وزن و معنی (۱) فاراب باشد و آن ناحیہ ایست مشہور و وسیع در ماوراء النہر و (۲) زراعتی را نیز گویند کہ از آب رودخانہ و کاریز حاصل شدہ باشد صاحب سروری بمعنی اول قانع (حکیم سوزنی ﮯ) نیست آن سر کہ وے بار آبیست ٭ نہ چو آن سر کدوست در باراب ٭ بعض محققین بر (فاراب) می فرمایند کہ مخفف فاریاب است ولیکن صاحب ناصری کہ از اہل لسانست گوید کہ خطاست و فرماید کہ فاراب و فاریاب دو شہر است یکی در ترکستان و گویند بلدہ اترار است کہ حکیم ابو نصر ترخان معلم ثانی از آنجا بود و دیگرے مولد ظہیر الدین فاریابی شاعر مشہور مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما

(باراب) اصل است بمعنی کنار آب کہ این آبادی واقع است برکنارۂ آب وفاراب مبدلش کہ موحدہ بہ فا بدل شود چنانکہ زبان وزفان ونسبت معنی دوم عرض می شود کہ زراعت تری والکا درحوالی رودبار وبرکنارہ وطرف آب می باشد وبار بمعنی کنار گذشت بناء علیہ بدین نام موسوم شد صاحب شمس این را بہ باے فارسی اول (پاراب) نوشتہ (اردو) (۱) باراب ماوراء النہر میں ایک وسیع شہر ہے۔ مذکر۔ (۲) وہ زراعت جو زیر ندی یا نہر ہو۔ مؤنث جسکو دکن میں زراعت تری کہتے ہیں۔

باراج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی دایہ وقابلہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف خیال می کند کہ این متعلق است بمعنی بار دویم کہ گذشت واو وجیم در ترکی زبان افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ باروج وقلب بعض آن باورچ مطبخی را گویند ودرین لغت ترکی بار بمعنی دیگدان است کہ بہ معنی دوازدہ ہشتم مذکور شد یعنی دیگدان دارندہ وکنایہ از مطبخی واز ہمین قبیل باراج ہم در ترکی زبان باروج باشد بمعنی قابلہ فارسیان واو را با الف بدل کردہ باراج کردند کہ مفرس است حیف است کہ محققین ترکی زبان از باروج سکوت ورزیدہ اند ومعاصرین عجم ہم باراج را بر زبان ندارند ومحققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند طالب سند استعمال باشیم مخفی مباد کہ بازاچ بہ زاے منقوطہ وجیم فارسی بہمین معنی می آید پس جا دارد کہ غلطی کتابت این لغت را قائم کردہ وصاحبان انند وفرہنگ فرنگ بران غور نکردند (اردو) دائی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ دایہ۔ جنائی۔ قابلہ۔ جنانے کا پیشہ کرنے والی عورت۔

بارِاد بقول صاحب شمس بالکسر لغت فارسی است (۱) زین کردہ اسپ و (۲) بیابان فراخ - دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ بیان جلیلہ تعجب خیز است کہ چگونہ بالکسر باشد و بلحاظ ہر دو معنی ہم محتاج سند استعمال - مجرد بیانش اعتبار را نشاید کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) (۱) زین کسا ہوا گھوڑا - مذکر (۲) وسیع جنگل - مذکر -

بار افتادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بار کہ بر سر یا دوش یا شتر و غیرہ آن باشد بر زمین آمدن است و (۲) (بار بگردن افتادن) زیر بار شدن (حافظ شیرازی ره) ساربان بار من افتاد خدا را مددے ؛ کہ امید کرمم ہمرہ این محمل کردہ ؛ (سعدی شیرازی ره) آن شنیدستی کہ در صحراے غور ؛ بارسالارے بیفتاد از ستور ؛ (باقر کاشی ع) بارے چنین بگردنم افتاد چون کشم ؛ (اردو) (۱) بوجھ گر پڑنا (۲) زیر بار ہونا -

(الف) **بار افگن** اصطلاح - (الف)

(ب) **بار افگندن** بقول بحر محل فرو کش کردن - وارستہ و بہار ہم ذکر این کردہ (طالب آملی ره) گلزار عیش و لالہ ستان نشاط را ؛ بار افگن قوافل شوق این مشام بود ؛ صاحب غیاث بحوالۂ مصطلحات گوید کہ بمعنی فرو کش شدن و مقام گزیدن مؤلف گوید کہ بیچارہ در غلط افتاد - این معنی مصدری درین اصطلاح نیست و نباشد و غیاث غور بران نکرد کہ اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از مقام فرو کش و کاروان سرا کہ مسافران چون بکاروان سرا رسند بار خود را افگنند و آرام گیرند صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت و بہ خیال ما بار را از سر یا دوش یا گردن بر زمین افگندن (نظامی گنجوی ره) بابد در افگن

کہ عذابت وہد چو می نہد آب و سرابت دہد چو	مؤنث ۔ کاروان سرا۔ پڑاو (ب)
(اردو) (الف) منزل ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم	بوجھ گرانا ۔ بوجھ اتارنا ۔

باران بقول بہار (۱) ترجمہ مطر و فرماید کہ با لفظ استادن و باریدن و چکیدن و خوردن و دادن و زدن و گذشتن و گرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ انحصار استعمال با این مصادر نباید کرد ہر قدر کہ بنظر آمد در ملحقات ہدیۂ ناظرین می کنیم و بقول شمس و رشیدی معروف و بارندہ **مؤلف** عرض کند کہ مزید علیہ بار است بمعنی آب و صراحت بار بر معنی بست و نہمش گذشت و جا دارد کہ بقول محققین با لا اسم حالیہ گیریم بمعنی بارندہ چنانکہ قاعدۂ این (بر اسم حالیہ) بیان کردہ ایم صاحب موارد بار و باران و بارش ہر سہ را حاصل بالمصدر باریدن گفتہ بخیال ما بار اسم مصدر باریدن است و باران اسم مصدر بارانیدن و بارش حاصل بالمصدر باریدن (سعدی شیرازی ؎) باران کہ در لطافت طبعش خلاف نیست ؛ در باغ لالہ روید و در شورہ زار خس ؛ و (۲) بحالت اضافت بہ کسے استعارہ از گریہ و اشک (خسرو دہلوی ؎) روزی دہ فرداش باد این گریہ کز خسرو فتاد ؛ زیرا نخواہد ایستاد امروز این باران من ؛ و (۳) بحالت اضافت بسوی چیزی مقصود از کثرت آن چیز باشد چنانکہ باران تیر و پیکان کنایہ از کثرت تیر سند این ہمہ باران پیکان می آید (اردو) باران ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی (۱) اسم مذکر ۔ مینہہ ۔ بارش برکھا ۔ (۲) دیکھو اشک ۔ (۳) لفظ باران سے بحالت اضافت کثرت کی معنی پیدا

ہوتے ہیں جیسے آپ باران عطا ہوتے یعنی بے دریغ عطا کرتے ہو۔

باران آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی بارانیدن باران است متعدی باریدن (اسیری ہمدانی ؎) دیدہ گریان می شود از دل چو آہے بر کشم * آرے آرے راست باشد باد باران آورد * (اردو) مینہہ برسانا۔

باران افشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف باریدن باران است (ارشدی سمرقندی ؎) عالمی را دل از افشاندن باران کفت * خوش و خرم شد و آراستہ چون باد بہار * (اردو) مینہہ برسنا۔

باران ایستادن مصدر اصطلاحی۔ ہمان است کہ بر (ایستادن باران) مذکور شد (اردو) دیکھو ایستادن باران۔

باران باریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است (خسرو دہلوی ؎) نگاہے کہ از لب او باران بوسہ بارد * جان غنچہ غنچہ خیزد دل خوشہ خوشہ وید * (ظہوری ؎) شدم غواص نیسان دل شب * ببار اے دیدہ باران دل شب * (اردو) مینہہ برسنا۔ برسانا۔

باران پذیرفتن استعمال بمعنی حقیقی قبول کردن باران است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (مختار غزنوی ؎) زمین از آسمان باران پذیرفتی دمی بارد * بدین فوارہا اکنون زمین بر آسمان باران * (اردو) برسات کو قبول کرنا۔

باران پیکان اصطلاح۔ صاحبان

باران تیر بحر و بہار بر معروف

قانع مؤلّف عرض کند کہ مرکّب اضافی است بمعنی کثرت پیکان و تیر (واقف بٹالوی سے) کشتِ مالبِ تشنۂ باران پیکان کسی است ٭ آرزوے آب از بحرِ کمان داریم ما ٭ (انوری سے) شستِ تو بلنشاندہ از باران تیرش ٭ ہر کجا گرد خلافی خواستہ ٭ (اردو) باران پیکان۔ باران تیر کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔ جس سے کثرت مراد ہے۔

باران چکیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندے پیش نکردہ و بہار بذیل باران ذکر این کردہ مؤلّف عرض کند کہ ترشّح باران باشد یعنی کم کم باریدن۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) پھوار پڑنا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ترشّح ہونا۔ چھوٹے چھوٹے قطرے مینہ برسنا۔

باران خوردن | اصطلاح بمعنی سیراب شدن است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (معزّی نیشاپوری سے) گر زمین ہمہ از جود او خورد باران ٭ دمے دمنوزہ خزان را بود نسیم بہار ٭ (اردو) سیراب ہونا۔

بار انداختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلّف گوید کہ دور کردن بارِ سر و بارِ دل باشد (ظہوری سے) بار خود را در تمنّاے وصال انداختیم ٭ اضطراب آسودہ بالی در زلال انداختیم ٭ (اردو) بوجھ اتارنا۔ بقول آصفیہ۔ بہار کا نیچے لانا۔ بوجھ گرا دینا۔ بھی کہہ سکتے ہیں۔

(الف) **بار انداز** | اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ و آصفی فرو کش کردن و مقام گزیدن و گزیدن شست (حاجی قدسی سے) از خس و خار درین دشت صدا می آید ٭ کہ درین منزل پر خوف مکن بار انداز ٭ مؤلّف عرض کند کہ از سندِ پیش شدہ مصدر - - - - - - - - - - -

(۳۰۴)

(ب) **باراندازکردن** | مصدر است بمعنی که محققین بالا ذکرش کرده اند مصدر باشد به تحقیق ما (الف) (۱) اسم مفعول ترکیبی است بمعنی کسے که بار خود انداخته کنایه از منزل گزین که هر که بمنزل رسد بار خود را می اندازد و (۲) مقامی را هم توان گفت که منزل کاروان و مسافران باشد مرادف بارافگن (اردو) (الف) (۱) منزل پر پہنچا ہوا مسافر (۲) دیکھو بارافگن (ب) اُتارنا۔ فروکش کرنا۔ مقام کرنا۔

باراندن | صاحب موارد ذکر این کرده از معنی ساکت و از کلام ظهوری سند آرد (ع) بروز وصل ز شادی چو اشک بارانم ؎ عجب که دیده ز رویش حساب بردارد ؎ صاحب بحر ذکر بارانیدن کرده فرماید که متعدی باریدن باشد و مضارعش باراند و بر باریدن گوید که ریختن باران از ابر پے در پے و جز آن هر چیز که پیهم ریخته شود **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر این بارانش و امر حاضر این باران مخفی مباد که اصل این بارانیدن است و بحذف تحتانی مخففش باراندن (اردو) برسانا۔

(الف) **باران دیدن** | مصدر اصطلاحی

(ب) **باران دیده** | صاحب آصفی ذکر (الف) کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سیراب شدن از باران و (ب) بقول بحر و بهار آنچه بدان باران رسیده و تر کرده باشد چون گشت باران دیده و در محبت باران دیده (رضی دانش ع) در پناه چشمم تو دانش ز آتش الیمیم ؎ نیست از آفت ز بانی گشت باران دیده را ؎ (قبلان بیگ - رباعی) خون گشته مرا ز هجر باران دیده ؎ زین غم شده چون سیل بهاران دیده ؎ گر دست بمن زنند می ریزد اشک ؎ مانند درخت هاے باران دیده ؎ الف

عرض کند کہ (ب) اسم مفعول (الف) است صفت چیزی کہ باران برو بارد وحاصل آن تر شدہ و سیراب شدہ مخفی مباد کہ (گرگ باران دیدہ) کہ بجایش می آید بلحاظ معنی تحقیقی متعلق ازہمین است (اردو) (الف) بارش مین بھیگنا۔ سیراب ہونا (ب) بھیگا ہوا۔ سیراب۔

باران روز عید | مثل بہار وحباب انند ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی تحقیقی فارسیان باران روز عید را کلفت انگیز دانند کہ از کاروبار مسرت باز دارد و بہمین سبب (باران روز عید) ہمچون مثلی بر زبان شانست یعنی چون بروز شادی و مسرت کسے را بفکر چیزی مبتلا نبینند این مثل را زنند مقصود این است کہ روز مسرت نباید کہ مبتلاے فکر شویم (میرزا رضی دانش ص۵) وصل یاران چون دہد رو۔ اشک ریزی بد نماست ہ گریۂ شادی کم از باران روز عید نیست ہ (اردو) دکن مین جب عید کے دن پانی برستا ہے تو کہتے ہین "بھیگی عید ہے" اس کا مطلب یہہ ہے کہ خوشیون کی سرگرمی بارش ہونے سے مٹ جاتی ہے نہ دوستون کی ملاقات کو جا سکتے ہین اور نہ مہمانون کو بلا سکتے ہین گھر ہی گھر مین بیٹھے رہنے کے سوا چارہ نہین ہوتا۔ جب کوئی شخص فرط مسرت سے روتا نظر آتا ہے یا خوشی کے وقت کسی فکر کو یاد کر کے ملول ہوتا ہے تو اوسکی نسبت بھی یہی کہا جاتا ہے کہ "یہ کیا آفت ہے تم تو بھیگی عید منا رہے ہو"

(الف) **باران ریختن** | استعمال۔ صاحب
(ب) **باران ریز** | آصفی ذکر (الف) کردہ ازمعنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی

باریدن باران است (کلیم ہمدانی ؎)
ازخاک آدمم این ہمہ باران غم کہ ریخت ٭ پیش
روان ازین مژۂ اشکبار نیست ٭ و (ب)
بقول شمس آنچہ پیش عمارت سازند تا آب
باران فرو ریزد۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گوید کہ مرادف (آبریز) و (ناودان)
۔ صاحب برہان بر ناو ذکر (ناودان بام
خانہ) کردہ و بہار بر (ناودان) فرماید کہ
میزاب کہ آن را در ہند (پرنالا) گویند
مؤلف عرض کند کہ آنچہ صاحب انند
این را مرادف (آبریز) گوید تسامح اوست
کہ (آبریز) چیز دیگر ست کہ بجایش گذشت
واگر سند استعمال (باران ریز) بمعنی ناودان
بدست آید تو انیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی
است و خلاف قیاس نیست ولیکن محققین
فارسی زبان ازین ساکت (اردو) (الف)
مینھ برسنا (ب) پرنالا بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر۔ کوٹھے یا بالاخانہ کی موری۔ میزاب

(الف) **باران زد** (مصدر اصطلاحی)
(ب) **باران زدن** صاحب آصفی ذکر
(ج) **باران زدہ** (ب) کردہ از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ باریدن
باران باشد و (الف) مخفف (ج) بحذف
ہائے ہوز و (ج) بقول بحر و بہار مرادف
(باران دیدہ) کہ گذشت (سنجر کاشی ؎)
مرا از وصل او نومید دارد اشک رسوائی ٭
بلے دہقان بشوید دست از کشتی کہ باران
زد ٭ (میر حسن دہلوی ؎) بارخ خوے
کردہ بر بام آمدی ٭ چون گل نوخاستہ
باران زدہ ٭ (اردو) (ب) مینھ برسنا
(الف) و (ج) دیکھو باران دیدہ۔

باران شب شنبہ اصطلاح۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات گوید کہ نزد اہل تجربہ
بارانی کہ شب شنبہ شروع می شود دیر می ماند

مؤلف گوید کہ کنایہ باشد از باران دیر بارندہ کہ اہل نجوم ہم اتفاق دارند برین چنانکہ سلیم طہرانی گوید (ــہ) نگردد گریۂ مستانہ ام کم ٭ کہ این باران شب شنبہ گرفتہ است ٭ (اردو) شب شنبہ کی بارش جسکی نسبت منجمین کا خیال ہے کہ دیر تک برستی ہے اور زوردار ہوتی ہے ۔ مؤنث

باران شدن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف گوید کہ بمعنی باران باریدن است (سنجر کاشی ــہ) چشم بر راہند میخواران کہ کے باران شود ٭ ہوا بر سخواہند مستان خانہ گو ویران شود ٭ (اردو) مینہ برسنا ۔

باران عید | استعمال ۔ بقول بہار و آنند ہمان باران روز عید کہ گذشت (اردو) دیکھو باران روز عید ۔

باران فشاندن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف گوید کہ مخفف ہمان (باران افشاندن) کہ گذشت بحذف الف سوم (نظیری نیشاپوری ــہ) باران گریہ نفشاندم بہ دیدہ ٭ برق معنی ز عد ربابی نمیدید کس ٭ (اردو) دیکھو باران افشاندن

باران کف | اصطلاح ۔ مرکب اضافی است کنایہ باشد از بخشش و عطا کہ آنچہ از کف کریم می بارد ہمیشہ است و سند این از کلام ازرقی سمرقندی بہ باران افشاندن گذشت (اردو) بخشش ۔ عطا ۔ مؤنث ۔

باران کمان | اصطلاح ۔ صاحبان بحر و آنند و بہار عجم ذکر این کردہ از معنی سکوت ورزیدہ اند ۔ مؤلف گوید کہ خلاف قیاس نیست کنایہ باشد از تیر کہ از کمان بریزد ۔ مرکب اضافی است (انوری ــہ) یکپائے علم در پیہ ہما نزد باران کمان بے بخار باشدہ ٭ (اردو) تیر ۔ دیکھو آتبا ۔

باران گذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بند شدن باران و نقل باران از یک مقام بمقام دیگر یعنی در بعض اوقات ابر بحالت سیری می بارد۔ فارسیان گویند کہ ابر قائم نیست یک لحظہ باشید کہ باران می گذرد۔ (کلیم ہمدانی ع) سیروی و گریہ می آید مرا ؛ آنقدر بنشین کہ باران بگذرد ؛ (اردو) بارش کا گزر جانا۔ رک جانا۔

باران گرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ باریدن باران و بر سر آمدن باران و آغاز کردن باران است (اہلی شیرازی ع) گریہ ام رو داد چون از دل کشیدم برق آہ ؛ ابر غم شد دیدہ خندیدہ و باران گرفت ؛ (صائب اصفہانی ع) از دست ترکتاز حوادث کجا رویم ؛ ما را میان بادیہ باران گرفتہ است ؛ و سندے بر (باران شب شنبہ ہم مذکور شد) (اردو) بارش کا آلینا۔

باران گیر اصطلاح۔ بقول بحر و انند و غیاث (۱) آنچہ از چوب و خشت مثل سایبان سازند و بہندی چھجہ گویند مؤلف گوید کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی چیزی کہ باران بواسطۂ او گریختہ و دور باشد کنایہ از سایبانی کہ پیش ایوان سازند تا سرشک باران داخل خانہ نریزد و بقول صاحب شمس بحوالہ تنجری (۲) غاری کہ گذربانان راہ از خوف باد و باران در وے خزند و عرب آنرا اونجا خوانند۔ (اردو) (۱) چھجا۔ بقول آصفیہ (ہندی) اسم مذکر وہ آگے بڑھا ہوا چھت کا حصہ جو کڑیون یا سلون کا ہوتا ہے اور بارش کی حفاظت کے واسطے یا دھوپ کے بچاؤ کے لئے لگایا جاتا ہے۔ طرۂ۔ دالان۔ ایوان۔ بارجہ۔ برآمدہ۔ (۲) وہ غار جس مین مسافر

ہوا اور بارش سے پناہ لیتے ہیں۔ مذکر۔
باران گیر اصطلاح۔ بقول انندبحوالہٴ
فرہنگ فرنگ بمعنی سائبانی کہ براے پناہ
بردن از باران ببا نند۔ دیگرے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند
کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم گفت کہ بہ
معنی گیرندہٴ باران بر خود و پناہ دہندہٴ از
باران است کہ بواسطہٴ آن روے خانہ از
سرشک باران محفوظ ماند۔ خلاف قیاس
نیست و مرادف (باران گریز) باشد کہ
گذشت (اردو) دیکھو باران گریز۔
باران نرم استعمال۔ مرکب توصیفی۔
مقابل باران سخت است و مقصود از ترشح
باران (صائب ؎) جہان تازہ شد ز
روی عرقناک او مرا؛ باران نرم بدرزی
قعر زمین بود؛ (اردو) ہلکی بارش ہو
پھہار۔ ترشح۔ اسم مؤنث۔ صاحب آصفیہ
نے ترشح کا ذکر فرمایا ہے۔ اسم مؤنث۔

بارانہ اصطلاح۔ بقول صاحب انندبحوالہٴ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است
بمعنی (۱) شہتیر کہ چوب کلان مکان باشد و (۲) نام رستنی مؤلف عرض کند
کہ محققین فارسی زبان واقف از این لغت ساکت نسبت وجہ تسمیہ خیال ما اینست
کہ بمعنی لائق بار باشد کہ غرباے عجم دہند اکثر سامان خانہ را کہ در استعمال روزمرہ
نیاید بر بالاے شہتیر خانہ محفوظ کنند و ہمین باشد وجہ تسمیہٴ این بمعنی اول و براے
معنی دوم عرض می شود کہ ہاے ہوز در آخر براے نسبت است کہ این رستنی
خود رو و دشتی باشد کہ بفصل باران می روید واللہ اعلم حیف است کہ از
حقیقت معنی دوم خبر داریم کہ در السنہٴ مختلفہ نام این رستنی چیست۔ اجمال

بیان ہردو محققین کلفت انگیز است دارد (۱) شہ تیر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث
بڑی کڑی۔ لٹھا۔ (۲) ایک پودہ کو فارسیون نے بارانہ کہا ہے جسکی حقیقت معلوم نہو سکی۔
(الف) **بارانی** بقول برہان و جامع و رشیدی (۱) نام کلاہی است کہ در روز ہای
باران برسر گذارند و ہر چیزی را کہ بجہتہ منع باران پوشند نیز گویند و (۲) نام قبیلہ ایست
از ترکان و بقول ناصری لباسی کہ برائے حفظ تن از باران پوشند و بحوالہ برہان ذکر
کلاہ ہم کردہ۔ صاحب سروری بر کلاہ باران قانع و بحوالہ نسخہ نیز ذکر معنی دوم می کند
خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی فرماید کہ آنچہ دیدہ شد کلاہ بارانی است نہ تنہا
بارانی و بمعنی ہر چیزی کہ برائے منع باران پوشند و خصوصیت با جامہ نمدی ندارد زیرا
کہ از سقرلاط ہم یافتہ می شود و ہم او در چراغ ہدایت بجامہ سقرلاطی گوید و آراستہ بذکر معنی
اول فرماید کہ (۳) بمعنی بارندہ ہم و بقول صاحب غیاث (۴) بمعنی بارش بہار و گویند
ہم ذکر معنی اول کردہ اند مؤلف نسبت معنی اول عرض کند کہ حقیقت اینست کہ بارانی بمعنی
منسوب بہ باران لباسی را نام است کہ برائے حفظ تن از باران می پوشند کہ شامل باشد
بر کلاہ و چوخہ۔ مجرد کلاہ برائے مقصود کفایت نمی کند و بعض این قسم ملبوس بدون کلاہ
ہم کہ بالای سرش کنند و حافظ ہمہ جسم می باشد و تخصیص با سقرلاط و نمد ندارد۔ ساختہ
می شود از جامۂ کہ آب درو سرایت نہ کند (نظامی ؎) زبس تیر باران کہ آمد
بجوش ٭ فگند ابر بارانی خود ز دوش ٭ (انوری ؎) تا چہ ابریست کہ شان کہ
چو باران بارد ٭ آسمان بر سر خورشید کشد بارانی ٭ (اشرف ؎) زرہ دستگیر

دلیران بود ❊ کہ بارانی تیر باران بود ❊ (اسمعیل ایماے) کسوت فقر است ایما لغ
تر دامنی ❊ خرقہ پشمینہ من گشت بارانی مرا ❊ نسبت بمعنی دوم عرض می شود کہ حقیقت
این معلوم نشد محققین ترکی ازین ساکت صاحب لغات ترکی بر بادی گوید کہ فرقہ از ازبک
را نام است و بہ لوری فرماید کہ فرقہ اچینغا و ذکر بارانی نکرد و وارستہ بمعنی سوم را
از کلام طغرا پیدا کرد و عجبی نیست کہ صاحب غیاث ہم بمعنی چہارم را و ہمو بہ ا (ب) جائی
کہ از گل شرم رویش عرق فشان شد ❊ بارانی گلابست او رامی شناسی ❊ خیال ما این
است کہ طغرا -
(ب) بارانی گلاب) گلاب پاش را گفت کہ قطرہ ہاے گلاب بارد و میریزد و تشبیہ روے (۲۵۰۱)
عرق فشان با اوست و الا بارانی گفتن و معنی بارندہ و بارش گرفتن کار محققین نیست کہ
از قواعد فارسی خبر دارند (اردو) (الف) (۱) بارانی بقول آصفیہ - فارسی - اسم
مؤنث - برساتی - وہ کپڑا جو برسات میں بارش کا بچاؤ کرے (۲) بارانی - ترکون کے
ایک قبیلہ کا نام ہے (۳) برسنے والا (۴) بارش - دیکھو باران (ب) گلاب پاش
بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - گلاب زن وہ ظرف جس میں عرق گلاب بھر کر کے ادیون
پر محفلوں وغیرہ میں چھڑکتے ہیں یہ ظرف بشکل صراحی ہوتا ہے (نصیر ے) دوپٹہ سر سے
باولے کا گلاب پاش اسکے ہاتھ میں ہے ❊ نہ کیونکر چھکے نہ کیونکہ برسے فلک پہ بجلی زمین پہ باران

باراني بر سر کسے کشیدن استعمال بنهادن	از کلام انوری بمعنی اول بارانی مذکور شد
و پوشانیدن بارانی بر سر است سند این	(اردو) بارانی پہنانا -

(۲۵۰۲)

بارانی پوشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است یعنی در بدن کردن بارانی براے حفاظت تن از باران۔ (سلمان ساوجی ؒ) زگرد خیلتا شانت بہ بند د آسمان دیدہ ؏ برو ز تیر بارانت بپوشد کوہ بارانی ؏ (اردو) بارانی پہننا۔

بارانیدن بقول صاحب بحر متعدی باریدن (کامل التصریف) مضارع این باراند دیگر کسے از محققین مصادر ذکر این نکرد (ظہوری ؒ) بگلزاریکہ باراند طراوت ابر چشم من ؏ در آسیب تموز حشر گل سرباز می ماند ؏ مؤلف گوید کہ باراند یا بارانَد کہ گذشت مخفف انیست و باران امر حاضر و بارانش حاصل بالمصدر این و اسم این مصدر رہمان باران۔ (اردو) برسانا۔

بارانی گلاب ذکر این بر بارانی گذشت

بارب بقول مؤید و انند چشمہ ایست مشہور و وسیع در ماوراء النہر و زر آفشی را نیز گویند کہ از آب رودخانہ و کاریز و غدیر و آبگیر حاصل شدہ باشد مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ (باراب) را بہ تخفیف الف چہارم (بارب) کردہ اند و در معنی ہم تصرفی کہ ناحیہ را چشمہ نوشتہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و نظر بر اعتبار محققینی کہ قول شان بر (باراب) مذکور شد این را تصحیف دانیم یا غلطی کتابت و کم توجہی صاحبان مؤید و انند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو باراب۔

بار بار اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان (۱) نام پیغمبری است و بقول صاحب انند (۲) متواتر و پے در پے دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال

پیش شود نسبت بمعنی اول عرض کنیم کہ بار اول
بمعنی دوست باشد چنانکہ بر معنی چہارمش
گذشت و بار دوم نام خدا کہ بر معنی دوم
مذکور شد پس معنی لفظی این دوست خدا
و کنایہ از پیغمبرش و جا دارد کہ بار اول
را بمعنی نسبت و ہفتم یعنی (حاجب دربار)
گیریم باقی حال مشتاق سند استعمال باشیم
و معنی دوم چیزے نیست جز آنکہ تکرار لفظ
بار بمعنی چہارم اوست یعنی کثرت و مرتبت
(قاآنی ؎) کلبہ جراح آب دگہ سلاخ برد
پس بسکہ لاش کشتگان بردندی آنجا بار بار
(ولہ ؎) چون نام ہمت تو برم از زبان
من در رخ شہ خوشہ ریزد دینار بار بار
و بہ تحقیق ما (۳) تکرار این بمعنی اول کلمہ تار
مستعمل است چنانکہ قاآنی گوید (؎)
ہست این ہمان امیر کہ بخشید و برفشاند
تشریف بستہ بستہ زر و سیم بار بار (۲۰۵)

مخفی مباد کہ از بن تکرار بمعنی کثرت پیدا
می شود وہم او گوید (؎) قند و شکر
بدکہ می خوردم از ان لب تنگ تنگ
مشک و عنبر بدکہ می بردم از ان خط
بار بار (ولہ ؎) گفتم اینہا نیست
لیکن مادح خاص شہم کز لبم شکر ہمی ریزد
بمدحش بار بار بعض معاصرین عجم این
را متعلق بمعنی دوم مذکورہ بالا کنند۔
(ولہ ؎) ہر کجا نامی ز لطفت قند و شکر
تنگ تنگ ہر کجا یادی ز خلقت مشک
و عنبر بار بار (ولہ ؎) وا بدون
ز لطف خواجہ بجائی رسیدہ ام کہ بردہ
صف بصف بود و بدرہ بار بار (اردو)
(۱) ایک پیغمبر کا نام بار بار ہے جس کی صراحت
فرید سے اہل لغت ساکت ہیں (۲) بار بار
بقول آصفیہ۔ گھڑی گھڑی متواتر کئی دفعہ
نوبت بہ نوبت (۳) بوجہ پیر بوجہ کثرت کیلئے

(۴۰۳)

باربیار استعمال متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار است از قبیل دمبدم و روزبروز بزیادت باے اتصال میان دو کلمۂ بار	چنانکہ قاآنی گوید (ص) زان شکر کزدم جرارہ ہمی گشت پدید تا ازان شہر شکرکس نخرد بار بیار (اردو) بوجہ بوجھ بر بوجھ ۔

باربد بقول برہان بضم باے ابجد و سکون دال بے نقطہ نام مطرب خسرو پرویز است گویند اصل او از جہرم بودہ کہ از توابع شیراز است و در فن بربط نوازی و موسیقی دانی عدیل و نظیر نداشتہ و سرود مسجّع از مخترعات اوست و آن سرود را خسروانی نام نہادہ بود و بفتح باے ابجد ہم آمدہ صاحب ناصری فرماید کہ در خدمت پرویز منصب حجابت داشت بدین سبب او را بار بد یعنی بزرگ بار خواندہ اند و بتوسط او مردم بحضور پرویز بار می یافتند و در مقامات موسیقی مہارتی کامل داشت صاحبان سروری و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ این مرکب است از بار و بد و بد بمعنی صاحب چنانکہ ہیربد و موبد و خسرو او را صاحب بار گردانیدہ بود کہ در جمیع مجالس او را اذن بار بود و بقول بعض گوید کہ امرا و وزرا ازو رخصت و اذن بار می طلبیدند و فرماید کہ این بر تقدیرے باشد کہ باربد لقب او باشد و اگر علم بود این توجیہہ بکار نیاید و فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی این را بمعنی صاحب مفتوح الاوّل گیرد محل نظر (انتہی) مؤلّف عرض کند کہ بد بقول برہان بضم اول بمعنی صاحب و خداوند و بار بر معنی بستم ش بمعنی ساز ہاے مطربان گذشت و چون باربد در فن بربط نوازی و موسیقی بے بدل بود چرا او را استعلق بہ معنی بستم کلمہ بار نہ گیریم و معنی

سوم را کہ رخصت و اجازت است چرا در وجہ تسمیۂ این بار ہم محققین ماخذ بر جمیع معانی
لغت عور نمی کنند و لطف ماخذ را نمی دانند باتی حال آنکہ این را بالفتح موحّدہ خواندہ اند
بذکر دند واین لقب اوست نہ نامش (نظامی ۵) ستائے باربد نشان ہمی زدہ تو
بہ ہشیاری رہ مستان ہمی زدہ (اردو) باربد بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر
خسرو پرویز کے ایک انیس و جلیس مقرب خاص کلاونت کا لقب جسکا اصلی نام معلوم
نہین مگر چونکہ اسکو خسرو پرویز کے دربار مین باریابی کی اجازت ملی ہوئی تھی اسوجہ
سے یہہ لقب پڑ گیا تھا یہہ شخص قصبۂ جہرم مضافات شیراز کا رہنے والا علم موسیقی
اور خاصکر بربط نوازی مین لاثانی تھا - باربد کے شاہ پرویز کے دربار تک پہنچنے
کا قصہ یہہ ہے کہ پرویز چونکہ عیش دوست - نغمہ پسند آدمی تھا اسوجہ سے دور دور
کے گویے اس کے دربار مین آٹھ پہر چلے آتے تھے مگر سرکش گویا کہ وہ بھی اپنے فن
مین کچھہ کم نہ تھا کسی کی دال نہین گلنے دیتا تھا - اس نے تمام حضور کے ملازمون
اور دربانون تک کو رشوتین دے دیکر ان لوگون کا سد راہ بنا رکھا تھا پرویز
کا منظور اور رتبہ کا بڑا تھا جب باربد نے سرکش کی کچھہ قدر دانی سنی اور اپنے
آپ کو اس سے بدرجہا بہتر پایا تو اظہار کمال کی تدابیر مین مصروف رہنے لگا -
شاہی دربانون نے دھتکارا حضور رسون نے آنکھین دکھائین - جشن کے دربار
کا موقع پہنچا اسے سب سے بہتر تدبیر یہہ سوجھی کہ شاہی باغ کے باغبانون سے خفیہ
جا گھسا اور کہا کہ دربار کے روز مجھے باغ مین چھپوان جاکر دربار دیکھنے کی بھی اجازت

دیدوگے تو مین ہمیشہ کو تمھارا غلام ہوجاؤنگا اور کسی موقع پر یہ احسان بھی اُتار دونگا
وہ لوگ راضی ہوگئے اب دربار کا روز آیا۔ باربد نے بربط سنبھال سب سے
پیشتر باغ مین ایک درخت پر جا اپنا ٹھیا لگایا۔ پادشاہ کے داخل ہوتے ہی مبارکباد
کی گتین چھیڑین جن کے سننے سے دل کی رگین جوش مارنے لگین۔ پرویز ان فرحت
افزا گتون کو سن ششکر دنگ رہنے لگا اور اُس نے اس بربط نواز کو تلاش کر کے
لانے کا حکم دیا لیکن سرکش نے اس آواز کی یہ تاویل کر دی کہ حضور یہ دربار شاہی اسی
شان وشوکت کا ہے کہ عالم غیب سے بھی مبارکباد کی گتون کی آواز آنے لگی کہتے
ہین باربد نے بھی اُسوقت یہ کمال کر رکھا تھا کہ جسوقت پادشاہ ایک جام ختم کر کے
دوسرے جام پر ہاتھہ ڈالتا اسیوقت ایک نئی راگنی سرود کے درجہ کے موافق
چھیڑ دیتا جس سے سرور دوبالا ہوجاتا۔ پرویز جب نئی راگنی سنتا بے تاب ہوجاتا
آخر کار سخت ناراض ہوکر حکم دیا کہ اگر اس بربط نواز کو تلاش نکیا تو مجھہ سے برا کوئی
نہین۔ بلا سے تمام باغ کو اکھاڑ کر صفا چٹ میدان بنا دو مگر اوس شخص کو جس طرح
سے بنے حاضر کرو۔ فرشتہ ہو تو اُسے بھی لے آؤ۔ باربد ان باتون کو سن رہا تھا جھٹ
درخت کے اوپر سے کود پڑا اور آتے ہی آداب بجا لا کر سارا حال کہہ سنایا۔ پادشاہ
نے ناراض ہوکر اسیوقت سرکش کو نکالدیا اور باربد کو اسکا منصب دیدیا باربد
نے پادشاہ کی طبیعت مین وہ دخل پایا کہ ندیم خاص الخاص ہوگیا۔ علم موسیقی مین
گنج عروس اُس نے تصنیف کیا۔ تیس سرود جنھین سی لحن بھی کہتے ہین اس نے اختراع

گئے ان کی مفصل کیفیت نظامی کی مثنوی شیرین خسرو مین اور نیز اکثر کتب لغات مین بخوبی موجود ہے۔

بار بربستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) روانہ شدن و رخصت شدن و رفتن است و (۲) تہیۂ سفر کردن کہ مسافر بار خود را بر می بندد (ازرقی ہروی سلہ) عید مبارک آمد و بربست روزہ بار ٭ زانگونہ بست بار کہ پیرایہ بست یار ٭ (قاآنی سلہ) بیوفائی نگر اینس کہ کند زود سفر ٭ چون بہاران کہ سہ آید و بربندد بار ٭ (ظہوری سلہ) چہ می ترسی بمردن بار بربند ٭ در اقلیم وفا نام اجل نیست ٭ (اردو) (۱) روانہ ہونا۔ جانا (۲) تہیۂ سفر کرنا۔

بار برتافتن استعمال۔ بہار روانند ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب آصفی گوید کہ مرادف بار بر داشتن است (سلیم طہرانی سلہ) بر نمی تابد دل آزادگان بار لباس ٭ از تن آئینہ ام چون آب بیرون می رود ٭ (طالب آملی سلہ) ازان مقطع سر کردم این غزل طالب ٭ کہ دوش قافیہ ام برنتافت بار ردیف ٭ مؤلف عرض کند کہ برتابیدن و برتافتن بمعنی تحمل کردن و طاقت آوردن است پس معنی این مصدر مرکب تحمل بار کردن باشد (اردو) بوجھ اوٹھانا۔ بوجھ سہنا۔

(الف) بار بردار **(ب) بار برداشتن** استعمال۔ بہار نسبت (الف) گوید معروف و (ب) را مرادف باربرتافتن نوشتہ مؤلف عرض کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حامل بار و (ب) (۱) بمعنی حقیقی یعنی برداشتن بار (شیخ شیراز سلہ)

گاوان و خران بار بر دار ﴿ بہ زاد میان مردم آزار ﴿ و (۲) بمعنی تحمّل تکلیف کردن بحالتی کہ فاعل این دل باشد (فضلی جرباد قانی ۵ﮯ) تا کے از جور تو دل بار جفا بردارد ﴿ آنقدر جور بیا کن کہ خدا بردارد ﴿ مخفی مباد کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی مفہوم اوست یعنی تکلیف و (۳) بارور شدن بحالت اضافت این بسوے درخت واجزاے آن (ظہوری ۳ﮯ) بر ندارد نخل ۔ بار بوستان آرزو ﴿ آب اگر از جوئبار چشم حسرت یار نیست ﴿ (اردو) (الف) حمّال۔ بوجھہ اوٹھانے والا۔ (ب) (۱) بوجھہ اٹھانا (۲) بار سہنا۔ تکلیف اٹھانا (۳) بار آور ہونا پھلنا۔

(۲۰۵۵) **بار بر دل افزودن** استعمال۔ زیادہ کردن بار خاطر متعلّق بمعنی مفہوم کلمۂ بار (قاآنی ۵ﮯ) خار طعنم زدی و تنگدلیہا کردی ﴿ تا ببار آمدی و بر دلم افزودی بار (اردو) بار دل کو بڑھانا۔

(۲۰۵۶)تا(۲۰۵۹) (الف) **بار بر دل باشیدن**
(ب) **بار بر دل بودن**
(ج) **بار بر دل کسی شدن**
(د) **بار بر دل نہادن**
استعمال۔ (الف) بار بر دل بودن (انوری ۵ﮯ) مرا کاندر رگ نیست ﴿ ترا بر دل از ان بارے نباشد ﴿ و (ب) بار بر دل داشتن مرادف (الف) (صائب ۵ﮯ) کے سبکباری زہمراہان کند غافل مرا ﴿ بار ہر کس بر زمین ماند بود بر دل مرا ﴿ و (ج) بار دل دیگرے شدن (صائب ۵ﮯ) شوم در زندگی چون بار بر دلہا گر خفتن ﴿ نمی خواہم کسے آئینہ ام پیش نفس گیرد ﴿ و (د) تکلیف رسانیدن بدل (صائب ۵ﮯ) چون نباخن زگرانی است مراد ور نشاط ﴿ ہر کہ بارے نہ نہد بر دل من بار منست ﴿ مخفی مبـ

که در همهٔ این مصادر مرکبه کلمهٔ بار بمعنی همانیست که گذشت (اردو) (الف) دل کا بار ہونا (ب) دل پہ بار ہونا (ج) کسی کا بار خاطر ہونا (د) دل پہ بار قائم کرنا۔

باربردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که باربردن و برداشتن یکی است **مولف** گوید که بمعنی حقیقی است یعنی نقل بارکردن و فرقی نازک که درمیان هردو مصدر است مخفی نیست (سعدی شیرازی ے) مسکین خر اگرچه بے تمیز است؛ چون بار همی برد عزیز است؛ (قاآنی ے) مزدور ندٔ این همه آخر چه کشی باره؛ حمال نهٔ این همه آخر چه بری باره؛ (اردو) بوجھ لیجانا۔

(الف) **باربست** اصطلاح۔ (الف)

(ب) **باربستن** بقول سروری در ضمیمه (۱) معروف و (۲) کنایه از سفر کرد و ب بقول بحر و بهار (۱) سفر کردن (۲) تهیهٔ سفر کردن (واله هروی الف ے) شد یار و دل بتفرقه مشغول کار ماند؛ او باربست و خاطر ما زیر بار ماند؛ (قاآنی الف ے) فقد در شیراز چون مرد مسافر شد مقیم؛ امینی از فارس چون شخص مسافر بست بار (مسیح کاشی ب ے) دلم بار نفس از سینهٔ افگار می بندد؛ بلے هرکس مسافر گشت اول بار می بندد؛ بخیال ما ضرورت نداشت که ذکر (الف) کنند که مشتق است از (ب) یعنی ماضی مطلق آن و آنچه صاحب سروری بر معنی اول (الف) اشاره معروف کند جز این نباشد که حاصل بالمصدر (ب) باشد یعنی تهیهٔ سفر حیف است که سند استعمال پیش نشد (اردو) (الف) (۱) تهیهٔ سفر۔ مذکر (۲) تهیهٔ سفر کیا (ب) (۱) سفر کرنا (۲) تهیهٔ سفر کرنا۔

باربستن بردوش استعمال۔ بمعنی زیر بارکردن است (ظهوری ے) نسیتم زان

(۳۰۶)

توام زاہد کہ بر دوش عمل ٭ بار امید بہشت
از ہمت دون بستہ اند ٭ (اردو) زیر بار ہونا۔

بار بستن زبان مصدر اصطلاحی۔
صاحب بحر عجم گوید کہ بقول خان آرزو در
(چراغ ہدایت) عدم طاقت گفتار است
بسبب ضعف و بقول وارستہ ظہور کردن
بر زبان رنگ سیاہ و سفید و زرد و سرخ
از غلبۂ خلطی از اخلاط اربعہ و مجازاً گنگ
از عدم طاقت گفتار و آن فرع بیماریست
بہار ہم ذکر این کردہ (تاثیر ؎) وضع
ناخوش بر سخنور سخت باشد ناگوار ٭ بار
می بندد زبان ہر گہ بدن رنجور شد ٭ (ولہ
؎) جہان زر رفتن صاحب سخن ذلیل شود
٭ زبان چو بار بہ بندد بدن علیل شود ٭
مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این حالہ
و بار آور شدن زبان و مجازاً متورم شدن
آن و کنایہ باشد از ضعف و بیماری کہ
طاقت گفتار نباشد بسبب ورم و ضعف
و جا دارد کہ بمعنی تکلیف پیدا کردن زبان
گیریم متعلق با معنی ہا مفید ہم کلمۂ بار (اردو)
بیماری اور ضعف کی وجہ سے زبان میں
گفتار کی طاقت نہ رہنا۔

(۱۳۰۲)

بار بستن شاخ استعمال بمعنی بار آور
شدن۔ (نظیری نیشاپوری ؎) مسافران
چمن نارسیدہ در کوچ اند ٭ شگوفہ می رود
و شاخ بار می بندد ٭ و این متعلق بمعنی دہم
کلمۂ بار (اردو) شاخ کا بارآور ہونا۔

(الف) بارگ صاحب سروری گوید
کہ بسکون رائے مہملہ و فتح بائے تازی میر
بار ملوک را گویند۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث
فرماید کہ بکاف فارسی لغت فارسی زبان
است بمعنی امیر اعظم کہ او ہر وقت کہ خواہد
بدرگاہ بادشاہ بار یابد و این مرکب است
از بار کہ بمعنی دخل است و گِ بالکسر

که مخفّف بیگ بمعنی صاحب و امیر و این
لفظ را بفتح باے ثانی نیز نوشته اند که بَگ
بالفتح در ترکی زبان بمعنی امیر و صاحب آمده
بمعنی عرض بیگی است که عرض مردم را بحضور
پادشاه می برد و بقولش ---
(ب) **باربگی** بمعنی نظامت و داروغگی
مؤلف عرض کند که (الف) مفرّس است
که فارسیان بار را مرکّب کرده اند با کلمهٔ
بگ که مخفّف بیگ باشد و بیگ بقول
صاحب لغات ترکی به کسرهٔ موحده و کاف فارسی
در آخر بمعنی امیر و بلند مرتبه پس معنی لفظی
(الف) امیر دربار که انتظام دربار بدو
متعلق قلب اضافت (باربگ) و کنایه از
عرض بیگی که حاضرین را بار دهد به پادشاه
و (ب) بزیادت تحتانی مرادف (الف)
تحتانی آخره برائے نسبت است چنانکه
عرض بیگی و در (الف) و (ب) هیچ
فرق نیست و معنی لفظی (ب) امیرے که منسوب
به بار است و بس. نسبت کاف عرض کنیم که
صاحب سروری صراحت کاف عربی نکرد و بلحاظ تحقیق
ماخذ متحقق شد که بکاف فارسی است (اردو)
عرض بیگی. بقول آصفیه. اسم مذکر. وہ شخص
جسکی وساطت سے پادشاہ کے حضور میں
عرض مطالب یا حاجات پیش کریں. مؤلف
کہتا ہے کہ زمانۂ حال میں اس عہدہ کا نام
ایڈی کانگ ہے۔

بارتنگ بقول صاحب ضمیمهٔ برهان نام دوائی معروف و بقول انند بحواله فرهنگ
فرهنگ لغت فارسی است بمعنی سپندان تلخ. صاحب محیط فرماید که بفتح فوقانی و خفاے
نون و سکون کاف فارسی اسم فارسی است و چرغون و خرغوله و خنک نیز گویند و
بعربی لسان الحمل و ذنب الفار و ذنب الیربوع و کثیر الاضلاع و بیونانی انقلبیس

واوقلس وبترکی باغ پر باغ وبهندی بالتنگ نامند بالجمله از جنس مرماخوراست دو نوع باشد کبیر وصغیر و از مطلق آن صغیر مراد است۔ سرد وخشک در دوم وتخم وبیخ آن قریب الطبع وہمچنین برگ لیکن آن ہر دو در یبوست زیادہ و در برودت کمتر وبهترین تخم آن سیاہ مائل بسرخی طبع آن معتدل الحرارہ۔ نافع ہر جراحت یا قرحہ وضماد بیخ وتخم آن نافع سیلان خون وسوختگی آتش وشری وجمرہ وقروح خبیثہ ومنافع بسیار دارد (الخ) نسبت وجہ تسمیہ این عرض می شود کہ اگر این را مبدل بالتنگ ہندی گیریم۔ لام بدل شد بہ رائے مہملہ چنانکہ آلوند وآروند پس اندرین صورت مفرس باشد واگر اسم فارسی زبان گیریم مرکب است از بار کہ بمعنی ثمر گذشت وتنگ نام ولایتی از بدخشان ونام مقامی از ترکستان وبمعنی سخت وبسیار پس بار را مضاف کنیم بسوی تنگ بمعنی بار ولایت ومقام مذکور یا بار سخت وبار بسیار (اردو) بارتنگ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک دوا کا نام ہے جس کا بیج بکری کے بچہ کی زبان سے مشابہ اور مزاجاً دوسرے درجہ میں سرد وخشک ہے اور بقول جامع الادویہ اسکا رانگ قابض ہے اور جگر کو قوت دیتا ہے اور جگر کے سدے کھولتا ہے۔

بارنشین | اصطلاح۔ بحث کامل ووجہ تسمیہ ہر (بارسین) می آید (اردو) دیکھو بارسین۔

بارسج | بقول برہان وجامع وجہانگیری وناصری ورشیدی بفتح ثالث وسکون جیم۔ سنگ انگور باشد وآن را بتازی عنب الثعلب گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بکسر رائے مہملہ ہم آمدہ وصاحب محیط بر بارج حوالہ عنب الثعلب کردہ در عنب الثعلب

فرماید کہ لغت عربی است و آن را قنا و قناۃ و ثلثان نیز گویند و بیونانی طرلیدون و سطرو(تحقیقا) و بترکی قوش اوذی و بسریانی ربرق و ربق و بلاطینی سلاطم و بہ بربری مرآبلہ و بہ اصفہانی تاج ریزی و بفارسی روباہ تربک و روباہ تورک و انگور روباہ و شکر انگور روباہ و سگ انگور و انگور شفا و انگور شغال و بہندی مکوہ و مکوہی و کموئی و کاگ ماچی نامند و آن ثمر درختی است و انواع می باشد و ہر یک از ان نر و مادہ۔ بحث کامل این بر انگور شغال گذشت۔ وجہ تسمیہ بارج ہیچ ظاہر نیست کہ اسم جامد فارسی زبان است و جادارد کہ اصل این بارک باشد بکاف تصغیر بمعنی بار خورد و کنایہ از عنب الثعلب و کاف عربی بفارسی بدل شدہ ہمچون کند و گند و پس از ان کاف فارسی را بہ جیم عربی بدل کردند چنانکہ لگام و لجام واللہ اعلم (اردو) دیکھو انگور شغال۔

بارجا اصطلاح۔ بقول برہان و سروری و ناصری و جامع بر وزن پارسا بمعنی بارگاہ است کہ محل بار ملوک و سلاطین باشد (امیر خسرو ؎) دل پاکش کہ ہست از کینہ ہموار ٭ ہو ہیچا آہن و در بارجا موم ٭ (ولہ ؎) سایۂ حق علاء دین تاجور جہان کشا ٭ کاطلس روے خسروان مفرش بارجا کند ٭ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت (جاے بار) و کلمۂ بار درینجا متعلق بمعنی ششم۔ بہار این را بہ تحتانی زائدہ در آخر (بارجاے) نوشتہ فرماید کہ (آسمان جاہ) (مہ بشیم طناب) (زمین آسمان) (عرش اشتباہ) از صفات اوست و با لفظ زدن و کشیدن بہ معنی برپا کردن خیمہ و با لفظ بستن بمعنی بار کردن آن مستعمل (امیر خسرو ؎) چو ہنگام آن شد کہ از بارجاے ٭ کند میہمان عزم

خلوت سراے ؛ از اسباب کار آنچه بیچ خواستند ؛ آئین شاہان برآراستند ؛ مؤلف عرض کند که اگر استعمال بارجا با مصدر زدن و کشیدن بنظر آید توانیم عرض کرد که این استعمال مخصوص است براے خیمۂ که باغراض بارگاہی ساخته باشند نه خیمۂ عام و انحصار مصادر در استعمال شیوۂ مانیست۔ صاحب سواد السبیل این را به ہاے ہوز در آخر (بارجاہ) نوشته گوید که معرب (بارگاه) است (اردو) بارگاہ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ دربار کی جگہ۔

بارجامه | اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سراج و بحر بر وزن کارنامه جوالے را گویند که دہن آن از پہلو باشد و بر بالاے چارو اندازند و ہر چیز خواہند در ان کنند مؤلف عرض کند که بار در ینجا بمعنی اوّل اوست که گذشت و جامه بمعنی حقیقیش۔ قلب اضافت جامهٔ بار است یعنی چیزیکه از جامه ساخته اند براے بار کردن بر چارو اوچیز ہائی که در و بار کنند آن ہم بار است بمعنی اوّل و مرادف این است باردان بمعنی اوّلش که می آید (اردو) خرجی۔ دیکھو اینغنج۔

بارجستن | استعمال۔ بمعنی اجازت و رخصت طلب کردن و خواستن مطلقاً (قاآنی ؎) شاه پدر رفت و از ان سپس که گرفتم فرمان ؛ از پی آمدن فارس ز شه جستم بار ؛ و اجازت باریافتن جستن ہم (وله ؎) بار تنہا نه چنین است که ہر جا جستی است ؛ از پے شعر و غزل در برمن جدید بار ؛ مؤلف عرض کند که این متعلق است بمعنی سوم کلمهٔ بار که بجایش گذشت (اردو) اجازت

(۲۰۴)

چاہنا - باریابی چاہنا -
بارخاطر استعمال - بقول انند مخلص بعبث
(واقف ؎) بارخاطر شدیم یاران را ؎
چو ثمر داد نخل یاری ما ؎ دیگرے از تحقیق
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض
کند کہ مرکب اضافی است و این متعلق باش
بمعنی مفہوم کلمہ بار کہ گذشت بمعنی سنگینی
دل و کنایہ از تکلیف و رنج دل - گرانی
خاطر و ناگوار خاطر و اندوہ خاطر است -
چنانکہ فارسیان گویند کہ ؎ یار شاطر باش
نہ بار خاطر ؎ (صائب ؎) در گلشنی
کہ جلوہ گل بار خاطر است ؎ جولان خار
بر سر دیوار نازکست ؎ استادے از عجم
گوید کہ بر زبان خلق حکم مقولہ دارد (؎)
بجاے گل گل دیگر شگفتہ ؎ بجاے بار بار خاطر
آورد ؎ (اردو) بارخاطر - بقول آصفیہ
- فارسی و عربی - صفت - ناگوار - خلاف
طبع - تکلیف دہ - اندوہ خاطر - مذکّر -
بارخانہ اصطلاح - بقول وارستہ و عجم
و بہار (۱) پشتہ ہاے امتعہ کہ آن را در
ہندی اٹالا گویند (درویش والہ ہروی
؎) در بارخانہ دل ما غیر داغ نیست ؎
این کاروان قافلہ سالار آتش است ؎
(سعید اشرف) در مزاحمت تماچیان بتاب
گوید ؎) ہمہ در پشتہ ہاے بارخانہ ؎
نبایش کردہ کار مور یا نہ ؎ و (۲) لفافہ
امتعہ و اقمشہ کہ ملوک و امرا بہ تحفگی باہم فرستند
و آن در ہند بہ چیرہ خانہ معروفست و
(۳) چیزیست کہ در ان نجاسات پر کردہ
از خانہ بیرون کشند (فوقی یزدی ؎)
من ہم از روی طنز فرمودم ؎ کاین چنین
بارخانہ جاوید ؎ باد وقف بروت آنکہ مین
؎ از رہ کینہ دشمنی ورزید ؎ مؤلف
عرض کند کہ اصل این بمعنی اوّل مرکب

اضافیست کہ فارسیان بہ فک اضافت ہم
خوانند و معنی حقیقی این۔ اسباب خانہ و اثاث
البیت است و درینجا کلمۂ بار بمعنی اول آست
حیف است کہ برائے معنی دوم سند استعمال
پیش نشد کہ بدین معنی بگوش ما نخورد و معاصرین
عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول است دیگر ہیچ
دنسبت معنی سوم عرض می شود کہ قلب اضافت
خانہ بار است و کلمۂ بار درینجا بمعنی نوزادہ ہم
اوست۔ پس خانہ بار و بارخانہ بمعنی ظرف نجاست
باشد طلا فوقی یزدی در شعر بالا (بارخانۂ جاقو
کون و مبرز را گفتہ و این کنایہ باشد (اردو)
(۱) اثالا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر
اسباب خانہ۔ اثاثہ۔ گھر کا اثاثہ۔ گھر کا اسباب
مؤلف عرض کرتا ہے کہ اثالا بقول ساطع
سنسکرت میں مطلق تودہ و انبار کے معنی
مستعمل ہے۔ ہندیون نے مجازاً اثاث البیت
کے معنون مین استعمال کیا ہے۔ (۲) متاع
نفیس۔ قیمتی اشیا جو امرا اور سلاطین ایک
دوسرے کو بطور تحفہ بھیجا کرتے ہین۔ مذکر
(۳) میلے کا ٹب۔ مذکر۔ وہ ظرف جس مین
نجاسات جمع کرکے گھر سے باہر پھینکتے ہین۔

بارخدا | استعمال۔ بقول برہان (۱) حق تعالیٰ
را گویند۔ جل جلالہ و (۲) بادشاہان بزرگ
و اولو الامر و صاحب و خداوند و مولا را نیز
و شعرا ممدوح را باین معنی (بارخدا) خوانند
و آن لفظی است مرکب بمعنی خداوند رحمت
و (بارخدا) بمعنی اے خدائے بزرگ۔ صاحب
سحر و وارستہ نسبت معنی اول گویند کہ آنکہ
ہمہ کس را بار دہد و این بر غیر خدا اطلاق
ندارد الا بر پادشاہ نیز اطلاق کنند و بحوالہ
مجد الدین علی قوسی نوشتہ کہ بارخدا ایزد
جل و علا بمعنی خداوند نیز آمدہ ازین جہت
جائز است کہ صفت مخلوق نیز شود (والہ

هروی در صفت ممدوح گوید ره) پشت
ملک آصف جم قدر غیاث الوزرا ٭ آنکه
بر کل جهان بعد خدا بارخداست ٭ (امیر معزی
ره) بارخدائی که از وشاکرند ٭ بارخدایان
جهان سر بسر ٭ صاحب سروری بر ذکر
معنی دوم قانع (حکیم انوری ره) اجل
از بارخدای اجل اندر گذشت ٭ ور تو
گوئی که زمن در گذرد این سوداست
٭ صاحب رشیدی بحوالهٔ سامانی فرماید که
بمعنی خداوند روزی است و ازین جهت
بر خدا اطلاق کنند و گاهی پادشاه بزرگ
را نیز گویند صاحب جامع هم ذکر هر دو
معنی کرده صاحب ناصری بذکر هر دو معنی
برای معنی دوم از حکیم قطران سند آورده
(ص) بارخدایا بسی عذاب کشیدی ٭ انده
تیمار گونه گون بچشیدی ٭ و صاحب جهانگیری
به تسلیم معنی اول برای معنی دوم استناد
منوچهری کند (ره) شاه ملکان پشت و
بارخدایان ٭ زیبد ملکی یافته بارخدائی ٭
بهار به تحتانی زائده در آخر ذکر (بارخدای)
کرده تسامح اوست که تحتانی را زائد خیال
کرد مؤلف عرض کند که در کلام حکیم
قطران (بارخدایا) بمعنی اول است و
خطاب عذاب کشیدن بسوی ممدوح بعید
است از محقق بالغ نظر که زبان دان فارسی
است و بارخدایا را متعلق به معنی دوم
دانستن این هم چنین است که (ع) کرم
کردی الهی زنده باشی ٭ درین مصرع
هم خطاب بسوی کریم است و مقصود از
(الهی) نیست مصنف گوید که کرم کردی و
بفضل الهی زنده باشی و محاورهٔ زبان
لفظ فضل را محذوف دارد و همچنان
(بارخدا) در مصرع حکیم قطران بمعنی
(ای خدای پیدا کننده) منقوله است

کہ بر سبیل محاورہ بحالت اظہار تعجب و خوف
استعمالش کنند چنانکہ خطاب بانسان گویند
(یا اللہ این چہ مصیبت است کہ گرفتار
شدی) در ینجا نمی توان خیال کرد کہ خطاب
واقعۂ گرفتاری مصیبت بسوی خدا است
فقائل بالجملہ (بارخدا) مخفف و قلب اضافت
(خداے باری) است و تحقیق لفظ (باری)
بر معنی دوم کلمۂ بار گذشت کہ بمعنی پیدا
کنندہ از خاک و لغت عرب باشد پس
معنی دوم این بمجاز است کہ خداوند مجازی
راہم بنام خداوند حقیقی استعمال کردہ اند
(اردو) (۱) بارخدا بقول آصفیہ (عربی
و فارسی) خداے بزرگ۔ ایزد تعالی۔
بار الہ۔ (۲) فارسیون نے پادشاہ اور
خداوند اور مولی کے لئے بھی بار خدا کا
استعمال کیا ہے۔

بارخواستن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ اجازت و باریابی
خواستن (انوری ؎) اے قضا
بر در توجویان جاہ ہاے قدر بر در
تو خواہان بارہا (عرفی شیرازی ؎)
بر بساط بارگاہ و ساحت درگاہ او
گاہ گاہ قیصر بارخواہ و گاہ خاقان دادخواہ
ہا (انوری ؎) ہر زمان از کدام زہرہ
دل ہا بارخواہد بہ مجلس خورشید ہا (اردو)
اجازت چاہنا۔ باریابی چاہنا۔

بارخوردن مصدر اصطلاحی بقول
صاحب بحر (۱) برخوردن و (۲) ملاقات
نمودن دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکردہ مؤلف عرض کند کہ معنی
اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن
خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) میوہ کھانا

(۲) ملاقات کرنا - باریاب ہونا۔	رسائی حاصل کرنا۔

بارد بقول بہار (۱) بعربی سرد و فرماید کہ فارسیان بمعنی ناخوش و بے مزہ استعمال کنند (سعید اشرف سے) نقل جمال لیلی و شیرین بدور تو ہا ٭ چون گفتن لطیفۂ مشہور بارد است ٭ و بقول ہفت (۲) بفتح اول با لف کشیدہ و فتح راے قرشت و دال ابجد زدہ حصار و قلعہ را گویند۔ صاحب غیاث بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) بکسر راے مہملہ لغت عربی است بمعنی سرد و سردی کنندہ و فارسیان مجازاً بمعنی عنین استعمال کنند کہ بر زن قادر نباشد **مؤلف** عرض کند کہ در معنی اول و سوم معنی حقیقی موجود است چنانکہ لطیفہ مشہور را بارد گفتہ یعنی چیزے کہ از سالہاے سال شہرت دارد سرد است و بے ذوق و چیزے کہ شہرت نو گرفتہ گرم یعنی پر مذاق و ہمچنین عنین را بارد گفتن نظر بر برودت و غیر گرمی عضو تناسل باشد بای حال بمعنی اول و سوم مفرس است ضعیف است کہ سند معنی سوم پیش نشد و بمعنی دوم مزید علیہ بار کہ بمعنی بست و ششم گذشت بزیادت دال مہملہ در آخر چنانکہ شفتالو و شفتالود (اردو) (۱) بے ذوق۔ بے لطف۔ (۲) دیکھو بار کے چھبیسویں معنی (۳) نامرد بقول آصفیہ۔ فارسی۔ وہ شخص جو عورت پر قادر نہ ہو۔

بارداب بقول شمس لغت فارسی است و بحوالۂ حل اللغات گوید کہ سردی کہ پیوستہ جہد **مؤلف** عرض کند کہ محقق بے تحقیق نہ حلیۂ لفظ را بیان کند و نہ صراحت معنی۔ معاصرین عجم و محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت معلوم می شود کہ بے تحقیقین با غلطی کتابت صورتے پیدا کرد۔ اعتبار را نشاید (اردو) سردی۔ مؤنث۔

باروا بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی رخصت و دستوری. مؤلف گوید کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و حیف است کہ سند استعمال پیش نشد. بخیال ما مخفف بار داوہ بمعنی اجازت یافتہ و مجازاً بمعنی رخصت و دستوری استعمال کردہ باشند. طالب سند باشیم (اردو) رخصت. اجازت. حکم۔

باروادن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ دخل و اجازت دادن. مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی رسائی دادن بحالت نسبت بہ بزم و دربار و مشعلہ با قرینہ آن کہ متعلق است بمعنی سوم کلمہ بار کہ گذشت (صائب ؎) ہر سر موے حواس من براہ می رود؛ این پریشان سیر را در بزم وحدت بار دہ؛ (حسن مشہدی ؎) یارب این مخمور غفلت را چی اسرار دہ؛ ہمچو آہم بہ در دلہاے روشن بار دہ؛ کافی ہمدانی ؎) خاصہ چون سلطان اعظم گل پیش و می بدست؛ مطربان را خوانید پیش و بندگان را بار داد؛ و (۲) بمعنی بار آور شدن و کردن بحالت نسبت بہ درخت و اجزاے آن و این متعلق است بمعنی دہم کلمہ بار (انوری ؎) ناصر دین کہ شاخ نصرت و دین؛ ندہد بے بہار عدلش بار؛ (ظہوری ؎) غیر بار دل یقین دانم نخواہد داد بار؛ زد نہال بخت بے برگ من و بے بار ریشہ؛ (حسن مشہدی ؎) گام ہمت میوہ از تو فی دارد ہوس؛ اے بہار فیض نخل نیتم را بار دہ؛ (اردو) (۱) بار یاب کرنا۔ (۲) بار آور ہونا. بار آور کرنا۔

باردار اصطلاح. بقول بہار (۱) درخت میوہ دار و (۲) زن حاملہ و (۳) چار پاے سواری و ہودج و عماری. صاحبان ضمیمہ برہان (و مؤید بحوالہ ادات)

بر معنی اول و دوم قانع (سعدی ؎) رباعی
بار دار اے مرد ہشیار * اگر وقت ولادت
مار زاید * مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است و کلمۂ بار در معنی اول متعلق
است با معنی دوم ہش بحالت نسبت یا اضافت
با درخت یا اجزائے آن چون درخت باردار
و شاخ باردار و در معنی دوم کلمۂ بار تعلق
دارد با معنی پانزدہم ہش بحالت نسبت یا
اضافت با زن چنانکہ زن باردار و در
معنی سوم کلمۂ بار را بمعنی اوّلش گیریم و
بلحاظ تخصیص معنی مشتاق سند استعمال باشیم
و مقصود از چارپائے ہودج و عماری فیل
باردار است (اردو) (۱) درخت باردار
یا شاخ باردار (پھلا ہوا درخت) یا پھلی
ہوئی شاخ) (۲) باردار عورت ـ حاملہ
پیٹ والی ـ (۳) سواری کا جانور ـ وہ
ہاتھی جس پر ہودج یا عماری ہو ـ

(۱) باردار بودن	(مصادر اصطلاحی)
(۲) باردار شدن	بقول بحر ہر دو معنی

(۱) میوہ دار بودن و (۲) حاملہ شدن ـ
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
ولیکن موافق قیاس است چنانکہ "زنے
کہ مرد یا درختی کہ بسوخت باردار بودے
درخت و زن ہر دو باردار شد" ـ
(اردو) (۱) عورت کا باردار ہونا ـ حاملہ
ہونا ـ (۲) درخت کا باردار ہونا ـ بار ور
ہونا ـ پھلنا ـ

باز داشتن	مصدر اصطلاحی ـ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ـ مؤلف
عرض کند کہ (۱) بار ور بودن و ثمر داشتن
بحالت نسبت یا اضافت با درخت و
اجزائے آن یا بحالت قرینہ (از رقی ہروی
؎) باغی است عارض تو کہ دارد بنفشہ
بار * سروے است قامت تو کہ دارد

بر آفتاب ٭ و (۲) بمعنی باریاب بودن ورسائی داشتن بحالت نسبت یا اضافت بہ دربار وبارگاہ وامثال آن یا بقرینہ (قاآنی ؎) شہ پرست است بدانگونہ کہ در غیبت شاہ٭ آنچنانست کہ گوئی بر شہ دارد بار ٭ و (۳) بحالت نسبت یا اضافت بہ زن یا بقرینہ بمعنی حاملہ بودنش چنانکہ " این زن باردار است " یا باردارد " وسند این بر معنی دوم (باردار) گذشت (اردو) (۱) بارور ہونا۔ باردار ہونا۔ درخت کا (۲) باریاب ہونا انسان کا ۔ دربار یا بارگاہ سلاطین میں (۳) باردار ہونا۔ حاملہ ہونا عورت کا۔

باردان اصطلاح۔ بقول برہان وبحر بر وزن کاروان (۱) خرجین وجوالی و (۲) ہر ظرفی کہ دران چیزے کنند و (۳) صراحی شراب ہم۔ صاحب سروری فرماید کہ صراحی باشد و بحوالۂ نسخہ میرزا و مؤید الفضلا گوید کہ بباے فارسی بمعنی جوال از ہرچہ باشد (حکیم سنائی ؎) چو اندر باردان او یکی ذرہ نمی گنجد ٭ چگونہ کل موجودات را در باردان دارد ٭ صاحب رشیدی بر جوال و خرجین و صراحی قانع۔ صاحب جامع گوید کہ خورجین و جوال وغیرہ و صراحی صاحب جہانگیری گوید کہ خرجین و صراحی را گویند و فرماید کہ در صراح معنی (خرج) باردان نوشتہ (حکیم آذری ؎) باردان ہاے بار بیزد انست ٭ مدفن سرہاے پنہان نسبت کو باردانی کہ بود پانصد من ٭ گندم انداخت اندر و یکمن ٭ صاحب ناصری نوشتہ کہ خورجین وجوال و ظروف از قبیل شیشہ و سبو و قرابہ وامثال آن۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی سوم گوید کہ غالب کہ بدین معنی (بادہ دان) باشد بہ دال کہ (باردان) بتصحیف خواندہ اند صاحب مؤید بحوالۂ شرفنامہ گوید کہ بمعنی صراحی است و بحوالۂ قنیہ فرماید کہ بمعنی آوند باشد

مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار بمعنی اول آفتن
کہ بمعنی حمل گذشت و دآن بقول برہان چون
در آخر آید معنی ظرفیت بخشد ہمچون قلمدان
وکیفدان وقہوہ دان و مانند آن پس معنی
حقیقی این ظرف بار مخفی مباد کہ جوال بقول
برہان بضم اول ظرفی باشد از پشم بافتہ کہ
چیزہا دران کنند و ہمین است خرجین
وخورجین کہ محققین زباندان ذکرش در
ہمین بحث کردہ اند کہ بالا گذشت و ہمین
را در اردو خرجی گویند و خیال محققین
اردوست (چنانکہ صاحب آصفیہ نوشتہ)
کہ خرجی لغت فارسی است و ما درینجا
ہر قدر کہ تحقیق کردہ ایم مفرس است از
از خرج عربی کہ بحث کامل این بر خرجی می آید
وصراحت این بہ (ابن غنج) ہم گذشت
بالجملہ جوال و خرجی ہر دو یکی است یعنی
چیزیکہ از پشمینہ کلفت و سطبر می سازند
کہ بر پشت چار وا قائم کنند و در ہر دو
جانب پشت او مثل خریطہ آویزان باشد
و ہر قسم بار درو کنند با شارۂ این بر
بارجامہ کردہ ایم و حق آنست کہ بارجامہ
مخصوص است براے جوال کہ از پشمینہ می
سازند و باردان عام است براے ہر
ظرف کہ بار درو نہند اعم از اینکہ از پشمینہ
باشد یا چوب و آہن وغیرہ چنانکہ صندوق و قنا
وغیرہ ذلک پس معنی دوم حقیقی است و معنی
اول مجاز آن و معنی سوم ہم مجاز است و بس
کہ شراب را در کلمۂ باردا داخل کردند بر سبیل
مجاز و صراحی و امثال آن را بذیل کلمۂ (دان)
آوردند موافق قیاس حیف است کہ سند
استعمال این معنی دوم از نظر ما نگذشت
اعتبار محققین زبان دان اجازت انکار
نمی دہد و معاصرین عجم بدین معنی استعمال
نمی کنند آنچہ خان آرزو این را بمعنی سوم

نتیجۂ تصحیف خیال می کند و اصل این بدین
معنی (بادہ دان) گوید نسبت آن عرض می شود
کہ چراغی گوید کہ اصل این (باددان) بمعنی
شراب دان است کہ باد بمعنی بادہ ہم بتحقیق
گذشت پس درین صورت (باردان) را
بمعنی سوم مبدّل (باددان) برخلاف قیاس
گفتن بہتر از انست کہ تصحیفش گوییم و خلاف
قیاس ازین وجہ باشد کہ تبدیل دال مہملہ با
راے مہملہ نیامدہ ولیکن ہمین یک مثال را
براے این قسم تبدیل قائم کردن عیبی ندارد
واقوی آنست کہ (باردان) را بمعنی (آبدان)
گیریم کہ بار بمعنی آب ہم بمعنی بست و ہمش گذشت
پس درین حالت باردان را بمعنی صراحی
شراب گرفتن موجّہ باشد (اردو) (۱) دیکھو
بارجامہ وایز غنچ (۲) ہر ظرف جس مین سامان
رکھا جاے مذکر۔ صاحب آصفیہ نے باردان
پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ صحیح باردان
کسی چیز کے رکھنے کا برتن۔ خورجین۔ تھیلا۔
اسباب رکھنے اور باندھنے کا سامان۔
سوداگری اسباب آنے کے بکس۔ بنٹین۔
بورے۔ (۳) صراحی شراب۔ مؤنث۔

بار در موج کشادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر۔ در دنیا اقامت کردن۔ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ بار کشادن بمعنی خودش
می آید و این کنایہ باشد کہ اقامت دنیا
را قیام در موج گفتہ اند منظر برتہ و بالائی و
جزر و مد دنیا حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) دنیا مین اقامت کرنا

باردل اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
و ناصری و رشیدی بکسر ثالث و رابع
و سکون لام (۱) غم و اندوہ دل و (۲)
اندیشۂ روزگار باشد۔ صاحب جہانگیری
در ضمیمہ خود ذکر ہر دو معنی کردہ۔ صاحب

شمس گوید کہ بمعنی اندیشہ و اندیشۂ روزگار
باشد مؤلف عرض کند کہ این متعلق بہ معنی
ہفدہم کلمہ بار است (صائب ؒ) چو ما
ماہ مصر قسمت من خواست عذر من دیگر
یکدو روز بار دل کاروان شدیم ہم
مؤلف عرض کند کہ براے معنی دوم اگر

سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ
مجاز معنی اول باشد کہ خوف و اندیشہ ہم
سکلف دل است (اردو) (۱) (دیکھو
بار خاطر) (۲) اندیشۂ روزگار۔ اندیشۂ
دنیا۔ فکر دنیا۔ دنیا کا ڈر۔ مذکر۔ اندیشہ
بقول آصفیہ۔ مذکر۔

باردو اصطلاح۔ بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و ہفت با دال بے نقطہ بروزن آرزو چوبے را گویند کہ در زیر درخت میوہ دار گذارند تا از سنگینی میوہ نشکند مؤلف عرض کند کہ اصل این (دوش بار) است۔ مرکب اضافی بمعنی دوشے کہ بران بار بردارند و قلب اضافت آن (باردوش) و شین معجمہ حذف شدہ (باردو) باقی ماند کنایہ از چوبی کہ بار میوہ بردارد (اردو) وہ لکڑی جو سنگین میوہ کے نیچے بطور سہارے کے قائم کرتے ہیں تاکہ میوہ اپنی سنگینی کی وجہ سے ٹوٹ نجاے۔ مؤنث۔

باردیچ بقول انندبحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال مہملہ لغت فارسی است قسمی از صوف لیثمی تر کردہ شدہ کہ بر چوبے بہ بیچند و ازان نان بزان تنور را صاف و پاک کنند و براے منع افروختگی آتش ہم بکار برند۔ مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و شک نیست کہ صاحب انند بر ماخذ غور نکردہ دال

مہملہ را العوض و او نقل کردحیف است کہ فرہنگ فرنگ پیش ما نیست کہ تحقیق این
می کردیم بخیال ما این مرکب است از بار کہ بمعنی آتشدان بجاے خودش مذکور شد
و دریں جا بمجاز تنور باشد و بیچ بواو مبدل (ویژہ بزاے فارسی) است کہ بقول برہان
بمعنی خصوص و خاصہ آمدہ و زاے فارسی بدل می شود بجیم چنانکہ کژک و کجک گژ و گج
پس معنی لفظی این خاصہ تنور کنایہ از ان چوب خاص کہ بر سرش پشمینہ را می پیچند و آن را
در آب تر کردہ تنور را صاف کنند خصوصًا وقتیکہ تنور زیادہ ترگرم شود تا گرمی ذاتی جا(ی)
اش کم گردد و نان نسوزد طرز بیان ہر دو محققین بالا حقیقت حال را نمی کشاید معاصرین
عجم گویند کہ در بعض بلاد عجم این را (باریج) ہم گویند و جا دارد کہ دال مہملہ را مبدل واو
گیریم چنانکہ بیو و بید کہ نام گربکی است این است حقیقت ماخذ این اصطلاح (اردو)
وہ لکڑی جس کے سر پر ایک پشمینہ لپٹا جاتا ہے اور اسکو پانی میں بھگو کر تنور صاف کیا
جاتا ہے اور اسکی شدت گرمی کو کم کیا جاتا ہے۔ مؤنث۔

بارزد بقول برہان بسکون ثالث و فتح زاے نقطہ دار و دال بے نقطہ ساکن بمعنی بیرزد
است و آن صمغی باشد مانند مصطکی و بعربی قنہ خوانند۔ دو درم آن را بہ آب بنوشند
بواسیر را سود دارد۔ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ۔ صاحب محیط فرماید کہ بسریانی
و بقولے در یونانی خلبانی و کلبانی و بہ ترکی قاسی و بہندی بر بجا و برو جا و بہروزہ گویند
و معروف باسم گندہ بہروزہ است و آن شیر درختی است بزرگ بقدر سرو کہ تنہ اش
را بہ تیشہ و غیرہ جا بجا می خراشند و از ان تراوش می نماید گرم در سوم و خشک در

دوم و بقول شیخ بالعکس۔ ملیّن و محلّل۔ مغشّی ریاح و تریاق سموم و منافع بسیار دارد (الخ) وجہ تسمیہ این چنین نیست کہ بارے و نتیجہ کہ از زدن شیشہ بر تنۂ درخت حاصل شود و کلمۂ بار درینجا متعلق بہ معنی سی امش کہ گذشت صاحب برہان ہم بیرزد گوید کہ سفریش بارزد باشد (اردو) گندہ بروزہ۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مذکر۔ چیڑ کے درخت کا گوند۔ ایک سفید بدبودار مادّہ جو چیڑ کے درخت سے نکلتا ہے قنّہ۔ بارزد

بار زدن از چیزی استعمال بمعنی مغشوش کردن این متعلق باشد بمعنی یازدہم کلمۂ بار۔ چنانکہ قاآنی گفتہ (ے) از بہر آنکہ سیم کند سکّہ را قبول ٭ بر سیم لا زست کہ از مس زنند بار ٭ (اردو) آمیزش کرنا۔ (۴۴۸۴)

بار زمان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و مؤیّد بروزن آب روان کنایہ از حوادث و جفاہاے روزگار و زمانہ باشد۔ صاحب جہانگیری در خاتمہ کتاب ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و کلمۂ بار درینجا متعلق بمعنی ہفدہمش کہ گذشت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) حوادث روزگار۔ دنیا کے حادثے۔ مذکر

بار ساختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ تہیۂ سفر کردن است و سامان سفر بستن و زاد راہ با خود گرفتن (سعدی شیرازی ے) خجل آن کس کہ رفت و کار نہ ساخت ٭ کوس رحلت زدند و بار نہ ساخت ٭ مخفی مباد کہ کلمۂ بار درین جا بہ معنی اوّلش باشد کہ بجاے خودش گذشت (اردو) تہیۂ سفر کرنا۔ زاد راہ کا انتظام کرنا۔ سامان سفر کرنا۔

بارستاریون اصطلاح - بحث کامل این بر (بارسطاریون) می آید (اردو) دیکھو بارسطاریون -

بارسری اصطلاح - بقول صاحب ہفت مرادف (بادسری) کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نہ کرد و سند استعمال پیش نہ شد مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این سرگرانی یعنی حالتی کہ سر کسے باری دارد و گران باشد و متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار کہ بجایش گذشت و بحالت وجود سند استعمال - کنایہ باشد از تکبر و غرور کہ سر مغروران و متکبران ہم گران باشد و جا دارد کہ این را مبدل (بادسری) گیریم ہمچون (باددان) و (باردان) (اردو) دیکھو بادسری -

بارسطاریون اصطلاح - بقول برہان و انند بکسر ثالث و سکون سین بے نقطہ و طائے حطی بالف کشیدہ و رائے بے نقطہ مکسور و تحتانی بواو رسیدہ و نون زدہ لغتی است یونانی بمعنی آن بعربی حمامی بود و آن نوعی از غلہ باشد کہ مقشر کردہ بگاؤ و دہند گاو را فربہ کند و بعربی رعی الحمام خوانند و آن را کبوتر بسیار دوست دارد - صاحب ہفت این را بدون رائے مہملۂ ثانی (بارسطایون) گفتہ و صاحب سواء السبیل کہ مفسر معربات است بر (بارستاریون - بتائے فوقانی عوض طائے حطی) حوالہ (فارستاریون بہ فائے اول) دادہ و بر (فارستاریون) گوید کہ معرب لغت یونانی (پرستریان) است کہ رعی الحمام خوانند - صاحب محیط ذکر (بارسطاریون) کردہ گوید کہ لغت یونانی است نام غلۂ ازہر کہ شاخل ہم نام دارد و برآ ہمین فرماید کہ نام

غلّہ ایست مشہور و درکتب یونانی باسم شاخل وشاحل مرقوم وبقول اہل ہند آدہکی و وکندلی وتتا وقسم دوم آن را توّر نامند وفرق میان ہر دو قسم آنست کہ درخت توّر بقامت یک ونیم ذرعہ می باشد ودرخت ارہر بزرگتر ازان باجملہ مزاج ارہر سرد وخشک وبقول اہل ہند سبک وقابض۔ دافع فساد وصفرا وخون وبلغم وفساد زہر وبادانگیز و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما (بارستاریون) لغت یونانی نباشد بلکہ مقدّس (پرستریان) ومعرّب آن (بارسطاریون۔ بطاے حطّی) فارسیان بائے فارسی را بعربی بدل کردند چنانکہ اسپ واسب وتپ وتب والف زائد بعد فوقانی آوردند والف ہفتم را بہ واو بدل کردند ہمچون ناغ وتوغ واسم جامد فارسی زبان شاقل وشاخول وکشاخل است کہ بجایش می آید (اردو) ارہر بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث۔ ایک قسم کا غلّہ ہے جسکی دال نہایت سلونی ہوتی ہے۔ پورب والے رہر بولتے ہیں۔ صاحب جامع الادویہ نے بھی اس کا ذکر کیا ہے اور ارہر اور توّر پر فارسی ترجمہ شاخل لکھا ہے۔

بارسفر بستن | استعمال۔ بمعنی تہیۂ سفر کردن بحث این بر (باربستن) گذشت (ظہوری ــہ) دیدۂ اشک فشان بہر سبکباری اشک ٭ قرعہ انداخت بارسفری خواہم بست (اردو) تہیۂ سفر کرنا۔

بارسنج | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح سین مہملہ وسکون نون وجیم۔ پاسنگ ترازو۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید

(پاسنگ) بقول برہان آنچہ در یک کفۂ ترازو نہند بجہتہ برابر کردن کفۂ دیگر (انتہی) خیال ما اینست کہ اصل (پاسنگ) (بارسنگ) است کہ راے مہملہ حذف شد و بائے عربی بفارسی بدل شد ہمچون آسب و آسپ قلب اضافت (سنگ بار) پس این مبدل ہمان (بارسنگ) است کہ کاف فارسی با جیم عربی بدل شود چنانکہ آخشیگ و آخشیج حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) پاسنگ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ وہ وزن جو ترازو کی ڈنڈی برابر کرنے کے واسطے ڈس مین باندہ دیتے ہین

پارسین بقول مؤید بحوالہ لغات الطب کدوے تلخ۔ صاحب انند فرماید کہ لغت فارسی است و در نسخہ دیگر مؤید این را (پارتنین) نوشتہ بہ فوقانی و نون بعد راے مہملہ۔ مؤلف عرض کند کہ اگر بہ سین مہملہ گیریم مرکب اضافی باشد کہ سین مبدل شہر چین است و نام قریۂ از صفاہان و جادارد کہ وطن این یکی ازین ہردو مقام باشد و اگر (بہ تاے فوقانی و نون) عوض سین مہملہ گیریم (تنین) بقول منتخب لغت عرب باشد یعنی مار بزرگ پس جادارد کہ تنین را استعارہ گیریم براے بیارۂ کہ بیارۂ کدو ہمچو مار بزرگ باشد و این ہم مرکب اضافی است وجہ تسمیۂ ثانی اقوی من الاول۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر کدوے تلخ گوید کہ این را بعربی قرع المر و بہندی تونبڑی گویند در نبات شبیہ بہ بیارہ کدوے شیرین و ثمر آن از ان کوچکتر و بحوالہ جامع شمسی نوشتہ کہ از کدو زراعت می کنند و از ان صحرائی یافتہ می شود لیکن آن بسیار تلخ و افعال آن شبیہ با فعال کدوے شیرین نیست و با

کہ بدین جہت استثناے این از نوع آن کردہ باشند بالجملہ بسیار گرم وخشک و باقوت سمیہ مقدار اندکی ازان مقیٔ قوی وقی کردن بدان جہت ضیق النفس بارد رطب قدیم وسرفۂ رطب کہنہ نافع ومنافع دیگر ہم دارد (الخ) (اردو) کڑوا کدو۔ مذکر۔ صاحب جامع الادویہ نے تونبڑی پر فرمایا ہے کہ کدوے تلخ۔ قرع المر۔

بارش بقول نوادر کہ بذیل باریدن فرمایند (مثلہ) وصاحب انندگوید کہ بکسر ثالث وسکون شین معجمہ بمعنی باران مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر باریدن است وہمین را بزبان سنسکرت بقول صاحب سخندان (برشا) گویند وبدین وجہ کہ اسم مصدر باریدن متعلق بزبان سنسکرت خیال می کنیم چنانکہ می آید نسبت این ہم با (برشا) لطفی خاص دارد ولیکن حقیقت این خبرین نباشد کہ فارسیان برامر حاضر باریدن۔ بقاعدۂ خود شین معجمہ زیادہ کردہ اند وما قواعد حاصل بالمصدر را بر (آموسے) بیان کردہ ایم وبر (اسم مصدر) ہم می آید (اردو) بارش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ مینہہ برکھا۔ دیکھو بار۔

بار شدن زندگی برکسی مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ تنگ آمدن آدمی از زیست خود۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ کلمہ بار درینجا متعلق باشد بمعنی اول یا ہفدہم ہش یعنی ہرگاہ زندگی تکلیف مالایطاق باشد۔ کنایہ شد از معنی بیان کردۂ صاحب بحر عجم (اردو) دیکھو از جان سیر آمدن۔

بار شکنی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ صراح بمعنی خوار بار۔ خوراک اندک قوت لایموت

دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید که حیف است که سند استعمال
پیش نشد و اگر بنظر آید توانیم عرض کرد که حاصل
بالمصدر (بار شکستن) باشد و مخفف (بار
فاقہ شکستن) و کنایہ از خوراک اندک و قوت
لایموت حاصل کردن۔ (اردو) قوت
لایموت۔ دیکھو اشاہم۔

بار فرو ریختن | استعمال۔ سبکدوش شدن
(قاآنی ع) سبزہ از شرم خطش خواست
رود زیر زمین * گلبن از رشک رخش
خواست فرو ریزد بار * مخفی مباد که درین
شعر کلمۂ بار بمعنی دہش و مراد از گل است
معنی حقیقی متعلق بمعنی اوّلش پس (بار فرو ریختن
گلبن) کنایہ باشد از فرو ریختن گل که بار
گلبن گل باشد و بس (اردو) بوجہ آثار نما

بارفروش دہ | اصطلاح۔ صاحب ناصری
گوید که بضم فا و را و واو و سکون شین و کسر
دال و ہاے ہوز نام شہریست از مازندران
در بدو حال دیہی بودہ که بارے از دریاے
خزر فرود می آوردہ اند دران دہ بفروش
میرسید بنابران بآن اسم موسوم شدہ۔ در
تاریخ مازندران نوشتہ اند که مرد آبی و صحرائی
سبز در آنجا بودہ و مرغابیان بسیار دران
آبگیر جمع می شدند در زمانی که حضرت امام
حسن ابن علی بافتتاح ولایات طبرستان توجہ
فرمود آن محل را تعریف و تحسین نمودہ بہانا
فرمودہ اند تا و طیر و این اسم باقی ماندہ
طبرستانیان بامطیر خوانند و بتدریج شہرے
شدہ موسوم بہ (بارفروش) و درمیان
آن آبگیر قطعۂ زمین خشک بود و صفویہ یکے
بیکسوے آن آب بنیان نہادند تا بآن قطعہ
زمین رسید در آنجا عمارات ساختند یعنی
مسجد و گرمابہ و سراے و رباط و خدمہ
در دولت علیہ قاچاریہ بر آبادی آن افزود

خاقان فغفور آن آبگیر را بحر ارم و آن میدان را سبز میدان نام کردند۔ وقتی بحکم ضرورت از شہر طہران کہ مسقط الراس مؤلف است بدانجا رفتہ سالی چند متوقف و مراجعت بطہران و شیراز اتفاق افتاد (انتہی) مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت (دہ بارفروش) است۔ راے مہملہ را ہم ساکن گیریم طرز بیان محقق زبان دان ما را ہمین تصریح محبوب کرد (اردو) بارفروش دہ۔ ایک شہر کا نام ہے جو مازندران میں واقع ہے۔

(۲۰۸)

بارفرو گرفتن استعمال۔ حاصل کردن باریابی و باریاب شدن است (ابو المعانی رازی سہ) از پے صحبت او جست بر و بندم دل بہ پدر خیمۂ او زود فرو گیرم بار بہ (اردو) باریاب ہونا۔ رسائی حاصل کرنا۔

بارک بقول برہان و ناصری و سروری و جہانگیری و رشیدی و سراج بکسر ثالث و سکون کاف (۱) مخفف باریک است کہ در مقابل گندہ باشد (خواجہ عمید سہ) حدیث غزل کم کنم در ثنایت بہ لطافت کنم درج بارکتر از مو بہ (رودکی سہ) خلخیان خواہم و جماش چشم بہ گرد سرین خواہم و بارک میان بہ بہار بیتر کہ معنی اول گوید کہ (۲) مخفف بارک اللہ چنانکہ ظہوری در تعریف ابو الحسن بہ پور گوید (سہ) بر ایوان کند چون سلام آفتاب بہ دہد ابروے طاق بارک جواب بہ مؤلف عرض کند کہ بیچارہ۔ طاق را بسوے بارک اضافت نکرد کہ بارک بمعنی اول صفت طاق است یعنی طاق نازک۔ اگر سند دیگر پیش شود ادعایش را تسلیم توان کرد و در ان صورت باید کہ بفتح ثالث خوانیم و مخفف بارک اللہ دانیم (اردو)

(۱) باریک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پتلا۔ نازک (۲) بارک اللہ۔ بقول آصفیہ۔ دعا لغوی معنی خدا برکت دے۔ آفرین۔ شاباش۔ کیا کہنا ہے۔

بارکاب تو خاک است مقولہ۔ صاحب بحر عجم گوید کہ یعنی ہنگام سواری رام و مطیع تو ہست۔ صاحب مؤید بادی الفت و برای این معنی از کلام انوری استناد کردہ (ب) تبارک اللہ ازین آب سیر و آتش نعل ٭ کہ بارکاب تو خاک است با عنانت ہوا ٭ صاحبان اند و ہفت نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ حاشا کہ چنین باشد ہمہ محققین بالا ازہمین یک شعر انوری این مقولہ را پیدا کردہ اند و فی الحقیقت مقولہ نیست۔ انوری در مدح اسپ ممدوح گوید کہ او آب سیر و آتش نعل است کہ بارکاب سوارش خاک می آید یعنی غبار و با عنان او ہوا می دود یعنی انتہائے تعریف تیزگامی است انوری چار عنصر را درین شعر جمع کردہ است بضمن تعریف اسپ ممدوح آنانکہ باستناد این شعر مقولہ بمعنی خاص قائم کردہ اند لطف سخن ندارند حیف است کہ چرا مقولۂ دیگر را فروگذاشتند یعنی (باعنان تو ہوا است) کہ ہمین شعر انوری برائے آن ہم بکار می خورد تحقیقی کہ ذوق زبان ندارند نتیجہ تحقیق شان ہمین است بخیال ما ہیچ است و ہیچ۔ ایجاد صاحب مؤید است کہ از کلام قدما چہ خوش مقولہ پیدا کردہ قائل (اردو) گھوڑا نہایت مطیع ہے۔

بارکاب محمد عنان درآر مقولہ۔ صاحب ہفت بحوالۂ اصطلاح الشعرا گوید و صاحب انند باو گوید کہ یعنی از محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باش و فرماید کہ

فرہنگی دیدہ شد (باسایۂ رکاب محمد عنان درآر) مؤلف عرض کند کہ اگر این عبارت ریختۂ کلک یکی از متقدمین یا متاخرین یا معاصرین فارس باشد باستنادش می توانیم گفت کہ (بارکاب کسے عنان درآوردن) یا (باسایۂ رکاب کسے عنان درآوردن) کنایہ باشد از پیرو او بودن وبس۔ للہ العجب محققین ہند نیز او در تالیف فرہنگہا چہ مایہ تعب بر داشتہ اند و مصادر اصطلاحی را مقولۂ انگاشتہ و بعبارت معنی چہ علم ہا افراشتہ چیزی نیست کہ صاحب اند بارکاب صاحب ہفت عنان در آوردہ و بے تحقیقت نبردہ۔ فتامل۔ (اردو) کسی کا پیرو ہونا۔

بارکردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) بمعنی تہیۂ سفر کردن کہ در وقت رحیل بار می کنند و این متعلق بمعنی اول کلمۂ بار است (شریف سبزواری ؎) در زلف چین فگند و مرا بر دو دل زدست ؎ چون شام بشکند سفری بار می کنند ؎ و (۲) بمعنی مغشوش کردن ہم بحالت اضافت بسوے طلا یا نقرہ یا مشک و امثال آن۔ متعلق بمعنی یازدہم کلمۂ بار (حکیم ازرقی ؎) شنیدہ ام حکایت کہ بار مشک کنند ؎ ازان جگر کہ ز آتش بدو رسیدہ اثر ؎ بزلف مشک فروش است دلبرم لیکن ؎ ز مشک بجاے جگر خواستہ است خون جگر ؎ و (۳) بمعنی آب کردن و کنایہ از باریدن متعلق بہ معنی بست و نہم کلمۂ بار (استادے گوید ؎ صاحب جہانگیری تبدیل کلمۂ بار نقل کند ؎) اگر باران جو داو کند بار ؎ زمین پر سیم و زر گردد چو گہسار ؎ (اردو) تہیۂ سفر کرنا (۲) کسی چیز میں آمیزش کرنا۔ (۳) برسنا۔

(الف) بارکش
(ب) بارکشادن
(ج) بارکشودن
(د) بارکشیدن

اصطلاح - (الف) بقول بحر (۱) کسیکه غمخواری مردم کند و (۲) متحمّل آزار باشد و مظلوم و (۳) صحنک کلان و (۴) طناب بزرگ صاحبان مؤیّد وضمیمهٔ برهان وهفت وانند بذکر هر چهار معانی بالا گویند که (۵) آنکه بارهاے گران بردارد بهار بذکر این از معنی ساکت مؤلّف عرض کند که (۶) امر حاضر است از (د) وبهر پنج معانی بالا اسم فاعل ترکیبی است ومعنی پنجم حقیقی باشد و دیگر هر چهار معانی مجازان مخفی مباد که معنی اول و دوم متعلّق است با معنی هفدهم کلمهٔ بار ومعنی سوم متعلّق بمعنی شانزدهمش که صحنک کلان هم حامل ماکولات است ونسبت معنی چهارم عرض می شود که طناب بزرگ هم حامل بار خیمه باشد متعلّق بمعنی اوّل کلمهٔ بار خیف است که محقّقین بالا سند استعمال هر یک اصطلاح پیش نکردند (سیر معزّی شه) بار بسیار و بارکش اندک بچاکران بیش و مرکبان کم و کاست (انوری ته) بارکش انوری که بارگر اوست بزین تر سد هزار بارکنده و (ب) و (ج) بقول صاحب بحر بمعنی فرود آمدن بجائی فرو کش کردن مؤلّف گوید که هر که بجائی قیام کند سامان خود در انجا می کشد متعلّق است بمعنی اول کلمهٔ بار (نظامی سه) پاے درین بحر نهادن که چه بار درین موج کشادن که چه بکر (قاآنی سه) دو هفته بیشتر از آنکه پادشاه ختن بزیر برج حوت بکاخ حمل کشاید بار بر (وله سه) حاجی شود هر آنکه بد انجا کشید رخت بر باجی شود هر آنکه در آنجا کشود بار بر و (د) بقول بهار معروف ومؤلّف گوید (۱) بار بر داشتن و بار بر سر و دوش گرفتن متعلّق به معنی اول کلمهٔ بار (صاحب

ھ) از گرانان ہر کہ چون عنقا گرانجانی کشید ؎ بار کوہ قاف نتواند بآسانی کشید ؎ و (۲) متحمل آزار شدن و تکلیف کشیدن متعلق بمعنی ہفدہم کلمہ بار (انوری ھ) نو بنو ہر روز بارے می کشم ؎ بار نبود چون زیارے می کشم ؎ بار او نتوان کشید از ہجر وصل ؎ پس مرا این بس کہ بارے می کشم ؎ و (۳) پرداخت کردن و ناز کشیدن و این ہم ہمین وجہ متعلق بہ معنی ہفدہم کلمہ بار است کہ ناز برداری ہم تکلیف رسان باشد (انوری ھ) بار بندہ کہ کشد چہ کہ خداوند کریم ؎ ناز حسان کہ کشد چہ کہ رسول مختار ؎ (اردو) (الف) (۱) غمخوار بقول آصفیہ۔ ہمدرد غمگسار۔ دکھ درد کا ساتھی۔ (قناعت ھ) کھو یا غم فراق نے دل سے جہان کا غم ؎ غم ہی ہمارے واسطے غمخوار ہو گیا ؎

(۲) تکلیف کا متحمل۔ مظلوم۔ (۳) بڑی چھنگلی۔ موئنث (۴) خیمہ کی بڑی رسی۔ طناب۔ موئنث (۵) بارکش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر بوجھ اٹھانے والا (۶) مصدر (د) کا امر۔ بار اٹھا (ب) و (ج) مقام کرنا۔ بقول آصفیہ۔ ٹھہرنا۔ قیام کرنا۔ ڈیرہ ڈالنا۔ اترنا۔ فروکش کرنا۔ ٹھہرانا۔ اتارنا (د) (۱) بوجھ اٹھانا (۲) تکلیف کا متحمل ہونا۔ تکلیف اٹھانا (۳) پرداخت کرنا۔ ناز اٹھانا۔

بارکشیدن خاطر | استعمال۔ ملول شدن خاطر باشد (سالک کاشی ھ) از جنبش باد خاطرم بار کشد ؎ آشفتگی از نسیم گلزار کشد ؎ (اردو) خاطر پر بار ہونا۔

بارگان | اصطلاح۔ بقول شمس با کاف فارسی و راے موقوف حوضی خورد کہ آب گندہ دران در آید مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت اند

وحیف است کہ سند استعمال پیش نشد اگر گیر آید
توانیم عرض کرد کہ متعلق بمعنی نوزدہم کلمہ بار
باشد و گان بمعنی لائق و سزاوار پس معنی
لفظی این جائی کہ لائق آب گندہ باشد
بعضے از معاصرین ہم تصدیق این کنند و
بعضے شان ساکت ولیکن خلاف قیاس
نیست کہ اصل این (بارخان) باشد بمعنی
خانہ مغلظات و جادارد کہ این را مبدل
بارگین گوئیم کہ بہ ہمین معنی می آید تحتانی بدل
شد بہ الف ہمچون پرمغان و ارمغان -
(اردو) وہ مختصر حوض جو غلیظ اور گندہ
پانی جمع ہونے کے لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔
صاحب آصفیہ نے چو بچہ پر فرمایا ہے کہ
اس کی اصل (چاہ بچہ) ہے۔ اسم مذکر۔
گندے پانی کا گڑھا -

بارگاہ | اصطلاح - بقول برہان و جامع
بروزن چارگاہ خیمہ پادشاہان و سلاطین
باشد و جاے رخصت و اجازت و شکم
حیوانات مادہ - صاحب ناصری فرماید کہ
(بارگاہ و بارگہ) خانہ و خیمہ پادشاہ است
کہ لشکر و سپاہ وغیرہ بسلام آیند و آن
معروف است و فرماید کہ شکم حیوانات
مادہ کہ حاملہ شدہ اند - صاحب سروری
نسبت معنی اول الذکر خوب تعریفی کردہ کہ
محلی باشد کہ ملوک و سلاطین بار مردم دہند و
صاحب مؤید نسبت معنی مذکور فرماید کہ نوعی
از خیام مراتب سلاطین و ملوک و نسبت
معنی ما بعد الذکر گوید کہ جاے بار دادن و
فرمودہ کہ سینہ زنان ہم و در بعض نسخ مؤید
نسبت معنی آخر الذکر (جاے بار دار زن)
نوشتہ و صاحب رشیدی گوید کہ (بارجا) و
(بارگاہ) و (بارگہ) ہر سہ بمعنی جائی کہ بار عام
دہند - خان آرزو در سراج بحوالہ قوسی فرماید
کہ خصوصیتی با خیمہ ندارد و بزبان حال دیوانخانہ

عبارت از الست و نسبت معنی آخر الذکر
گوید کہ بمعنی شکم حیوانات ہم و ظاہر امجاز است
بہار گوید کہ مرادف (بارجاے) کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی لفظی این جاے
باریابی سلاطین و مراد از دیوانخانۂ شاہی
و آنچہ بعضے محققین خیمہ را درین داخل کردہ
اند مخصوص باشد بہ خیمۂ کہ سلاطین در سفر
باغراض بارگاہ قائم کنند و این متعلق است
بمعنی سوم کلمۂ بار و (۲) رحم اعم از ینکہ
رحم انسان باشد یا حیوان کہ مقام حمل است
و متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و آنچہ صاحب
مؤید (۳) سینۂ زنان را بارگاہ گوید قیاس
بعید است و مجاز مجاز دیگر کسے از محققین
فارسی زبان با او نیست اگر سند استعمال
پیش شود توانیم گفت کہ منظر بر گنبد بارگاہ
استعارہ باشد بدین معنی (الوری ؒ)
سیر ستارگان فلک نیست در بروج ٭ بر گوشہ ہاے
کنگرۂ بارگاہ تست ٭ (دلہ ؒ) آستان
تو چرخ را مسعد ٭ بارگاہ تو خلق را محراب ٭
و بہ تحقیق ما (۴) استعارہ باشد از عماری کہ
عماری ہم مقام بار است ۔ سند این بر
(بارگاہ بر پیل بستن) می آید و (۵) بہ معنی
مطلق خیمہ ہم بہ مجاز و سند این در ملحقات
بر (بارگاہ زدن) مذکور شود ۔

٭ (اردو) (۱) بارگاہ دیکھو بارجا (۲) رحم
بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ بچہ دان
(۳) عورتون کا سینہ ۔ مذکر ۔ چھاتیان ۔
پستان ۔ (۴) عماری ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔
اسم مؤنث ۔ ہاتھی کے اوپر کی رتھ جو اسکے
پیٹھ پر بیٹھنے کے واسطے رکھتے ہین ۔ (۵) ڈیرا
خیمہ ۔ مذکر ۔

بارگاہ آراستن (مصدر اصطلاحی)
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ بمعنی آراستہ کردن بارگاہ

وکنایہ از دربار کردن و برآمدن در بارگاہ باشد مخصوص بہ سلاطین (قاسم گونابادی ے) خدیو جم آئین دارا پناہ ٭ برآراست در اصفہان بارگاہ ٭ (اردو) بارگاہ آراستہ کرنا۔ دربار کرنا۔ دربار میں برآمد ہونا

بارگاہ افراشتن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بپا کردن خیمہ بارگاہ باشد وکنایہ باشد از رونق افروز شدن و برآمد شدن (قاسم گونابادی ے) چو افراشت در غجدوان بارگاہ ٭ جہان تیرہ گشت از غبار سیاہ ٭ (اردو) خیمہ بارگاہ کو قائم کرنا۔ رونق افروز ہونا برآمد ہونا

بارگاہ بر پیل بستن (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از سوار شدن سلطان بر عماری و بارگاہ درینجا استعارہ باشد از عماری یعنی چون عماری بر پیل بندند علامت برآمدن پادشاہ در عماری و بار دادن است (عبداللہ ہاتفی ے) بہ بندند بر پیل زر بارگاہ ٭ در آرند جنبش باین کارگاہ ٭ صاحب آصفی باستناد ہمین سند۔ مصدر (بارگاہ بستن) قائم کردہ گوید کہ بمعنی بار کردن آن است عجب است از تحقیق او (اردو) بادشاہ کا عماری میں برآمد ہونا۔

بارگاہ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی برپا کردن خیمہ باشد (حافظ شیرازی ے) بیا ساقی آن جام چون مہر و ماہ ٭ بدہ تا زنم بر فلک بارگاہ ٭ مؤلف گوید کہ بر اصطلاح بارگاہ عرض کردہ ایم کہ تخصیص آن با دیوانخانہ و خیمہ ملوک باشد کہ باغراض باریابی خلق در سفر زنند) ولیکن درینجا مجازاً بمعنی مطلق خیمہ مستعمل (اردو) خیمہ برپا کرنا۔ ڈیرہ لگانا۔

بارگاہ ساختن استعمال۔ محل باریابی

قائم کردن است صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (سعدی شیرازی ؎) منعم بکوہ و دشت و بیابان غریب نیست ٭ ہر جا کہ رفت خیمہ زد و بارگاہ ساخت ٭ (اردو) بارگاہ قائم کرنا۔ بارگاہ بنانا۔

بارگاہ کشیدن استعمال۔ بقول صاحب آصفی برپا کردن خیمہ و بہ تحقیق ما مرادف بارگاہ افراشتن (کمال خجندی ؎) در ہمت گدائے تو باشد فرو ہنوز ٭ بر بعرش اگر کشند شہان بارگاہ را ٭ (اردو) دیکھو بارگاہ افراشتن ٭

بارگذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار ذکر این کردہ گوید بارگذاشتن بر چیزی است و سندی پیش نکرد و بہار ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی بار دادن و اجازت دادن است یعنی اجازت باریابی عطا کردن (ظہوری ؎) بارنگذارد در یہ خلوت سراے وصل یار ٭ گرچہ خود خوبان سر انگشت طلب بر در زنند ٭ (اردو) دیکھو بار دادن کے پہلے معنے۔

بارگرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر و آصفی و بہار (۱) آبستن شدن مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و این معنی بحالت اضافت یا نسبت بسوے زن حاصل شود (بدیعی سمرقندی ؎) بارگیرند از نسیم لطف تو ابکار باغ ٭ ہمچنان کز روح قدسی دختر عمران گرفت ٭ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی بار
برسر یا پشت یا گردن گرفتن یعنی متحمل بار (۳۰۶۴)
شدن و متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار (امیر معزی ؎) نہاد نامہ شہرت زمانہ بر تارک ٭
گرفت بار قبولت ستارہ بر گردن ٭ و (۳) (۳۰۶۵)
بارور شدن۔ بحالت اضافت یا نسبت

بسوے درخت یا اجزاے آن ودریجا کلمۂ بار متعلق بمعنی دہم اوست کہ گذشت (شانی مشہدی سہ) درخت خشک سخا کز ثمر شترفان بود بروزگار امیر کبیر بارگرفت ﴿انوری سہ) بیخ اقبال باز نشو نمود ﴿ شاخ انصاف باز بارگرفت ﴿ و (۴) نتیجہ حاصل کردن (۵۲۰۸)

وکامیاب شدن واین متعلق است بمعنی اہم کلمہ بار (انوری سہ) تابیالش ستارہ خارسپرد ﴿ تابدستش زمانہ بارگرفت ﴿ (اردو) (۱) حاملہ ہونا۔ (۲) بوجہ اٹھانا (۳) باردار ہونا (درخت کا) (۴) نتیجہ حاصل کرنا۔

بارگہ استعمال۔ مخفّف بارگاہ است کہ گذشت بحذف تجنیس (انوری سہ) در بارگہت شیوہ حجاب گرفتہ ﴿ بہرام فلک منتظم حواشی خدم را ﴿ (اردو) دیکھو بارگاہ۔

بارگی بقول برہان بفتح ثالث بروزن خانگی اسپ راگویند وبعربی فرس خوانند وبعضے گویند کہ نوعی از اسپ باشد وبعضے اسپ پالانی بارکش راگفتہ اند و (۲) بمعنی قدرت وتوانائی ہم و (۳) روسپی وقحبگی رانیز گویند صاحب سروری بر اسپ وقتمی از اسپ قانع۔ صاحب مؤید بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی اندازہ وقدرت وتوانائی از اینجاست کہ (۴) اندازہ را از معنی دوم جدا کردیم وہم او ذکر معنی سوم بحوالۂ زفانگویا کردہ صاحب رشیدی ہم ذکر معنی اوّل کردہ صاحب جامع بذکر معنی اوّل ودوم فرماید و (۵) بمعنی دوستی۔ صاحبان ناصری و جہانگیری بر معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ اگرچہ صاحبان تحقیق صراحت حلیۂ لفظ نکردہ اند ولیکن سلسلۂ ردیف شان گوید کہ بکاف فارسی است واز کلام امیر خسرو

هم مصدق این می شود (ط) مئی خور که بخشی زر و بارگی ٭ نه آن می که آرد بخونخوارگی
٭ (انوری ط) احباب ترا بزیر ران است ٭ ز اقبال تو بارگی و ادهم ٭ (فردوسی ط)
چو بر تیز رو بارگی برنشست ٭ برفت اهرمن را بافسون ببست ٭ خیال ما اینست که بر لفظ
بار که بمعنی حمل بجای خود ش گذشت کاف فارسی زیاده کردند (بارگ) شد چنانکه (مرده ریگ)
را (مرده ریگ) کردند واین موافق قیاس است وپس ازان یای نسبت در آخرش زیاده
کرده (بارگی) اسپی را گفتند که بارکش د ومجازاً برای مطلق اسپ مستعمل شد ونسبت
معنی دوم عرض می شود که بار بمعنی خدای عزوجل وشان ورفعت بر معنی دوش گذشت
وبزیادت کاف فارسی (چنانکه بالا مذکور شد) ویای مصدری در آخر برای معنی
قدرت وتوانائی استعمال کردند ولیکن سند استعمال این پیش نشد مشتاق سند باشیم
وحقیقت معنی سوم خبرین نباشد که باره بمعنی هر چیز زشت است که می آید یای مصدری
در آخرش زیاده کردند وبقاعدهٔ فارسی هاے هوز بدل شد به کاف فارسی پس بارگی
بمعنی حقیقی زشتی است وبمعنی مجازی قحبگی مستعمل شد حیف است که سند استعمال این
هم پیش نشد۔ طالب سند می باشیم ومعنی چهارم را غیر از صاحب مؤید دیگر کسی از
محققین زبان فارسی ذکر نکرد ولیکن یکبارگی و دوبارگی که مستعمل است متعلق به همین
معنی پس توانیم عرض کرد که باره بمعنی کرّت ومرتبت ونوبت می آید یای نسبت یا زائد
در آخرش زیاده شد وهای هوز بقاعدهٔ متذکرهٔ بالا بدل شد به کاف فارسی حالا
باقی ماند حقیقت این اصطلاح بمعنی ششم۔ مخفی مباد که باره بمعنی دوست مستعمل است ہمچو

(غلام بارہ) یعنی پسر دوست پس یاے مصدری بروز یادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہاے ہوز را بکاف فارسی بدل کردند و بارگی بمعنی دوستی مستعمل شد یشتاق سند باشیم (اردو) (۱) گھوڑا۔ دیکھو اسپ (۲) قدرت۔ توانائی۔ مؤنث (۳) زناکاری۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ حرامکاری۔ زنا۔ بدکاری۔ (۴) دیکھو بارگی چوتھے معنی (۵) دوستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ یارانہ۔ دوستانہ۔ یاری۔ محبت۔ آشنائی۔ اتحاد۔

بارگیر اصطلاح۔ بقول برہان بارابع بتحتانی رسیدہ و براے قرشت زدہ (۱) اسپ و شتر و امثال آن از برائے بارکردن وارستہ بر مطلق اسپ قانع و بہار نقل نگارش صاحب بحر براسپ و شتر و امثال آن قناعت کردہ۔ صاحب جامع گوید کہ چاروا را گویند۔ صاحب ناصری فرماید کہ اسپ و شتر و امثال آن و عموماً بمعنی بارکش از حیوان و انسان و کشتی و امثال آن و صاحب بول چال کہ پابند محاورۂ معاصرین عجم است ہمی فرماید کہ چاروائے بارکش را گویند۔ صاحب غیاث براسپ و شتر و گاو قانع۔ مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بارگیرندہ و بارکش۔ متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار ترجمہ حامل است مطلقاً و اسناد استعمال کہ بدست آمد مؤید این و چاروائے بارکش داخل ہمین معنی است و تخصیص اسپ و شتر نیست و آنانکہ بر مطلق اسپ و شتر و غیرہ قناعت کردہ اند سکندری خوردہ اند (حیاتی گیلانی ع) تخت ہم از تحرک بادی فتد بخاک ہا ہر چند بارگیر سلیمان ہم از ہواست ہا (خاقانی ع) زبان شاکر درگاہ مصطفی بہتر ہو کہ بارگیر سلیمان نکوتر است صبا ہا (اردو) بوجہ اٹھانے والا (دیکھو بارکش) صاحب آصفیہ

نے بارگیر پر فرمایا ہے کہ بوجھ اوٹھانے والا
جانور۔ لدو گھوڑا اونٹ وغیرہ
(۲) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید
بمعنی ہودج و عماری۔ مؤلف گوید کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار
قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست می
توانیم کہ این را اسم فاعل ترکیبی گیریم و کنایۃً
از عماری کہ بار جلیس بر می دارد (اردو)
عماری دیکھو بارگاہ۔
(۳) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع
مادۂ ہر حیوانی۔ مؤلف عرض کند کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار
قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست
می توانیم عرض کرد کہ این اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی حمل گیرندہ متعلق بہ معنی یازدہم کلمۂ
بار (اردو) مادۂ حیوان۔ مؤنث۔
(۴) بارگیر۔ بقول خان آرزو و چراغ ہدایت
حرفی کہ در کلام بے تامل و خواہ مخواہ آید
و اکثر بر زبان جاری شود در اثنای گفتن
و آن را تکیہ کلام گویند (تاثیر) ہر جا
کہ ہست بہر گو خوار صد ابتر است چون
حرف بارگیر زباد و مکرر است چو بہار
(ذکرہ بدارش) بر حرف بارگیر قانع و ہم
او بر (حرف بارگیر) نقل عبارت خان
آرزو کردہ کہ بالا مذکور شد و شعر محسن
تاثیر ہم بہ سندش نقل کردہ۔ صاحب بحر
ہم بر حرف بارگیر بہ نقل عبارت خان
آرزو اینقدر افزاید کہ تنہا (بارگیر) بدین معنی
نیست چنانکہ بعض اعزہ گمان بردہ اند مؤ
عرض کند کہ با صاحب بحر اتفاق داریم۔
خان آرزو تسامح کردہ است (اردو)
دیکھو حرف بارگیر۔
(۵) بارگیر۔ بقول برہان سواری بعاریت
بہ کسے دادن و بقول مؤید اسپ و ستور و

وشتر کہ بعاریت براے سواری دہند (لغت
خان عالی در ہجو خواتین خان جہان بہادر
ـہ) مشغول بچہ بار و فراش بمشغوف بہ
بارگیر و چیلہ گو وارستہ بذکر این شعر گوید
کہ ظاہراً بدین معنی ہندیست و ٹیک چند بہار
بدون صراحت معنی نویسد کہ چیلہ ہم بدین معنی
است مؤلف گوید کہ چیلہ مرادف بارگیر نیست
چنانکہ بہار گفتہ بلکہ مفرس است بمعنی بندہ و خانہ زاد
و مرید و شاگرد و بارگیر اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی رخصت و اجازت یافتہ شدہ براے سواری
اسپ و کسی کہ منجانب مالک اسپ بر اسپ
سوار شود و خدمت بجا آرد۔ مجرد باشد یا بے
مزد مستحق بمعنی سوم کلمۂ بار و ہمین اصطلاح در
دکن ہم الی الان در لشکر مستعمل بمعنی سپاہی کہ ذاتی
تسامح کرد کہ بارگیر را بدین معنی لغت ہندی خیال
کرد (اردو) بارگیر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ وہ سوار جس کا ذاتی گھوڑا نہو۔

(۶) بارگیر۔ بقول صاحب بحر بمعنی نوکر و فرمانبردار
کہ بدین معنی ہندیست صاحبان آصفی و اننده
ہم ذکر اینہا بدین معنی کردہ اند و ہر سہ محققین
بالاسکندری خوردہ اند استناد شان
از کلام خان عالی است کہ بر معنی پنجم گذشت
و آن بمعنی دیگر است۔ بارگیر را بمعنی عام نوکر
گرفتن غلط باشد۔ ما حقیقت این بر معنی پنجم
بیان کردہ ایم (اردو) نوکر۔ مذکر۔
(۷) بارگیر۔ بقول مؤید بمعنی بار بردار مؤلف
گوید کہ امر حاضر از مصدر (بارگرفتن)۔
(اردو) بوجہ اٹھا۔

بارگیری | اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالہ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) بہ معنی
بار بستن نوشتہ۔ صاحب روزنامہ کہ ماخذش ہم
سفرنامہ مذکور است این را (۲) بمعنی
اسباب جہاز آوردہ مؤلف عرض کند کہ
حاصل بالمصدر (بارگرفتن است) و استعمال

معاصرین چنانکہ ہر دو محققین بالا ذکرش
کردہ اند خلاف قیاس نیست کہ بار گرفتن
بمعنی برداشتن بار بر پشت و سر و گردن
گذشت پس مقصود از معنی اول باربرداری
است کہ ہندیان عموماً سامان سفر را بار
برداری گویند و معنی دوم خاص است
(اردو) (۱) سامان سفر۔ بگیرے (۲) اسباب جہاز۔
بارگین بقول برہان و جامع بکسر رابع
وسکون تحتانی و نون (۱) آبگیر و تالابے
را گویند کہ در میان شہر و اندرون دہ
باشد۔ صاحب ناصری بر مطلق آبگیر و تالاب
قانع۔ و بقول مؤید حوض بزرگ کہ در زمستان
آب در وے جمع کنند و بتازیش فارقین
گویند۔ صاحب سروری صراحت کاف
فارسی کردہ و صاحب ہفت ہم این را بکاف
فارسی آوردہ مؤلف عرض کند کہ کلمہ بار
بمعنی آب ہر بمعنی بست و بہمش گذشت و گین
مخفف آگین است بمعنی پُر کذا فی البرہان
پس معنی لفظی این پر از آب و مراد از تالاب
است بخیال ما تخصیص آبادی ضرورتی ندارد
(حکیم حاذق ؎) حوض کوثر کہ مشرب اثر ہوج
است ؛ نادانی ز بارگین من است ؛
(حکیم خاقانی ؎) خویشتن ہمجنس خاقانی
شمارند از سخن ؛ بارگین را ابر نیسانی
شمارند از سخا ؛ بعضے برآنند کہ سند خاقانی
متعلق بمعنی دوم است کہ می آید (اردو)
دیکھو آبگیر۔
(۲) بارگین بقول برہان جائی کہ زیر آب
حمام و مطبخ و امثال آن دران جمع شود۔
صاحب سروری فرماید کہ گوے کہ آب باران
و حمام و امثال آن دران جمع گردد و بقول
صاحب جامع مرادف بالوعہ و صاحب
غیاث بر بالوعہ فرماید کہ حوضی کوچک سر
از اندرون فراخ کہ آب صحن خانہ و آب

سبز دران جمع می شود صاحب ناصری
گوید که این را منجلاب هم گویند. خان آرزو
در سراج آورده که این مرکب است از
بار که بمعنی نجاست باشد و گین کلمهٔ نسبت
بمعنی آبگیرے که آبهاے متعفن ونجس دران
جمع شود صاحب رشیدی همزبانش مؤلف
عرض کند که کلمهٔ بار درینجا بمعنی نوزدهم است
وحقیقت گین بر معنی اول این بیان کرده ایم
پس معنی لفظی بارگین پر از نجاست و کنایه از
معنیٔ که صاحب جامع ذکرش کرد و منجلاب
هم همین باشد (از ناصری ؎) غوے ست
حسودش ببادیه ؛ غوکے است غنودش بنا بارگین
بارگان که گذشت مبدّل این باشد (اردو)
دیکھو بارگان ـ

(۲) بارگین ـ بقول صاحب سرورے
خندق را گویند (حکیم فرخی ؎) بسی
شهرہائیکه بگرد هر یک ؛ ربض که
بدو بارگین بحر اخضر ؛ مؤلف
عرض کند که صراحت ماخذ بر معنی اوّل
این کرده ایم و این هم کنایه باشد ـ
(اردو) خندق ـ بقول آصفیه (معرّب
کنده) اسم مؤنث ـ کھائی ـ وہ کھدی
ہوئی زمین جو شہر کے چارون طرف
ہوتی ہے ـ مؤلف عرض کرتا ہے کہ
اس مین پانی بھر دیا جاتا ہے تاکہ دشمن
آسانی کے ساتھ شہر پر قبضہ نہ کرسکے
عموماً قلعون کے اطراف خندقین بنائی
جاتی ہین ـ

بارمان بقول برہان و ناصری و سروری و جامع و رشیدی و مؤید و جہانگیری
نام یکی از پہلوانان توران است (فردوسی ؎) برفتند یکبارگی در زمان ؛ چو
رہّام و گودرز با بارمان ؛ مؤلف گوید که وجه تسمیهٔ این غیر از این نباشد که مانن

کہ بقول برہان بمعنی تشبیہ و مثل است مرکب شدہ است با کلمۂ بار منظر بریکی از معانیش
کہ گذشت معنی لفظی این ہمچو حصار قلعہ باشد یا ہمچو شاخ درخت یا ہمچو آتشدان
(اردو) بارمان ایک تورانی پہلوان کا نام تھا۔

(الف) بار منت
(ب) بار منت کشیدن
استعمال منت باشد چنانکہ صائب گوید (ے) قد نہال خم از بار منت ثمر است ؛ ثمر قبول مکن سرو این گلستان را ؛ صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ کنایہ از ممنون شدن است (حریاے کشمیری ے) بسکہ بار منت زلف کشید ؛ می گذارد ناف آہو بر زمین (اردو) (الف) بار منت ۔ بار احسان ۔ اردو میں مستعمل ہے بمعنی احسان کا بوجھ مذکر ۔ (ب) احسان کا بوجھ اٹھانا ۔

بارنامہ اصطلاح ۔ بروزن کارنامہ بقول برہان و بحر و ناصری و سروری و جامع و رشیدی و جہانگیری (۱) اسباب تجمل و حشمت و بزرگی (حکیم سنائی ے) دین فروشی ہمی کہ تا سازی ؛ بارگی نقرہ خنگ و زین زر کند ؛ گوئی از بہر حرمت علمست ؛ این ہمہ طمطراق خنگ و سمند ؛ علم ازین بارنامہ مستغنیست ؛ تو برو بر بروت خویش مخند ؛ مؤلف عرض کند کہ بار بمعنی اول اوست و مراد از اسباب و نامہ بہ یاے نسبت منسوب بہ نام و نشان پس سامانی کہ منسوب بہ نام و نشان است ۔ اسباب تجمل و حشمت باشد مرکب توصیفی است و بفک اضافت مستعمل (اردو) سامان تجمل و حشمت ۔ مذکر ۔

(۲) بارنامہ ۔ بقول برہان و بحر و مؤید منت نہادن بر کسے ۔ صاحب سروری

وجامع وجهانگیری بر منت فایق (۵)
انوری لاف مزن قاعده بسیار منه ٭
بالغی طفل نه جای به بین تر از محنای ٭
بارنامه نکشد بارخدائی که سپهر ٭ هست
از پای رکاب پدرش گشته دوتای ٭
مؤلف عرض کند که بارنامه بمعنی پروانه
باریابی بمعنی سوم می آید و درین شعر استعمال
همون معنی است محققین نازک خیال بر
لطافت معنی شعر غور نکرده منظر بر قرینه که
پیداست (بارنامه) را بمعنی منت خیال
کرده اند اگر مقصود شاعر از منت می بود
به آئین همین درینجا (بار منت) می نوشت
که مصدر کشیدن هم بیرون از محاوره نبود
حقیقت اینست که معنی لفظی (بارنامه) هیچ
تعلق با منت ندارد هم هیچ کنایه بدون
تعلق با معنی حقیقی درست نمی شود و شاعر گوید
که (بارخدائی یعنی ممدوح ما) که چنین ذی اقتدار
وعالی قدر است که پای رکاب پدرش
پشت آسمان را دوتا کرده است نمی تواند
که اجازت بار طلبد و بارنامه پیش کند و محتاج
بارنامه شود - ازین معنی این مقصود پیدا
می شود که چنین شخص ذی اقتدار منت کسی
نمی کشد ولیکن معنی منت از مجرد (بارنامه)
پیدا نیست - فتامل (اردو) منت بیرلی
اسم مؤنث - احسان -

(۴۳) بارنامه - بقول برهان و بحر و جامع
پروانه و فرمان و رضا و رخصت دادن
بدخول خانه سلاطین وبقول ناصری پروانه
دخول خانه سلاطین مؤلف درینجا طرز
بیان صاحب ناصری را می پسندد که بهتر از
محققین اول الذکر است و این قلب اضافت
نامه بار است وکلمه بار درینجا بمعنی سوم
اوست که بجایش گذشت سلاطین سلف
منظر بر اعتماد و اعتراز بعضی از اهل دربار

خود پروانہ می دادند کہ بوسیلۂ آن صاحب
پروانہ اجازت عام می داشت در باریابی
و اجازت کسے طلب نمی کرد ہمچون پروانہ را
(بارنامہ) می گفتند و سند استعمال از کلام انوری
بمعنی دوم این گذشت (اردو) باریابی
کا پروانہ۔ مذکر۔
(۴) بارنامہ۔ بقول برہان و رشیدی نازش
و مباہات و بقول ناصری نازش و مباہات
کردن چنانکہ ہم او گوید (ع) زہے بارجاہ
تو در بارگاہ ہفتم ٭ ہمی روز بار از پے بارنامہ
٭ مؤلف گوید کہ معنی لفظی بارنامہ درین
شعر ہم ہمانست کہ بمعنی سوم گذشت و
فارسیان مجازاً بمعنی فخر و مباہات استعمال
کردہ اند کہ کسے کہ پروانۂ باریابی دارد نازش
کند بران و ہمین پروانہ وسیلۂ مباہات باشد
طرز بیان برہان و رشیدی بہتر از ناصری
است کہ درینجا معنی مصدری نیست بلکہ
بمعنی حاصل بالمصدر است (اردو) نازش
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ حاصل المصدر
۔ اترانا۔ ناز۔ فخر۔ (ذکی ع) بے کسی ہے
مری وجہ نازش ٭ ہو گیا محوِ تماشا کوئی ٭
(۵) بارنامہ۔ بقول برہان بمعنی لقب نیک
۔ صاحب رشیدی فرماید کہ اصح آنست کہ بدین
معنی بزاے تازی و فارسی است چنانکہ بیاید
و بقول سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت لقب
نیک نہادن و خان آرزو در سراج با رشیدی
اتفاق دارد و بقول مؤید لقب نیک یا بد
نہادن۔ مؤلف گوید کہ طرز بیان محققین قابل
غور است کہ معنی مصدری را بچہ عنوان ازین
اصطلاح پیدا کردہ اند و نمی دانند کہ اسم جامد
مرکب است حیف است کہ سند استعمال پیش
نہ شد و آنچہ صاحبان رشیدی و خان آرزو
این را بہ زاے منقوطہ و فارسی اصح دانند۔
خیال شان مبنی بر تبدیل باشد و بخیال ما معنی

لفظی این به باے نسبت رفعت و شانے که
منسوب بنام است یعنی نام بلندے که لقب
باشد. اندرین صورت باید که کلمهٔ بار را بمعنی
دومش گیریم که فارسیان بمعنی رفعت و شان
استعمال کرده اند و اگر کلمهٔ بار را متعلق بمعنی
سیومش گیریم معنی لفظی این نتیجه منسوب به
نام باشد و کنایه از لقب کسے اعم از اینکه
نیک باشد یا بد و بلحاظ معنی اول الذکر بر قول
صاحب سروری تخصیص نیک را می پسندیم
که او صاحب زبانست و براے تصفیهٔ این
مشتاق سند استعمال باشیم و ذکرے (بازنامه
به زاے هوز) غیر از محقق هند شد و یعنی صاحب
شمس دیگرے بدین معنی نکرد و وهم او (پارنامه
به باے فارسی و زاے هوز) و (پاچنامه به
باے فارسی و جیم فارسی) هر دو را مرادفش
گیرد. و صاحب برهان هم ذکرے (پاچنامه به
با و جیم فارسی) و (پاژنامه به با و زاے فارسی)

به همین معنی کرده و صراحت ماخذ هر یک بجاے
خودش کنیم و درینجا همین قدر کافی است که
(بارنامه به راے مهمله) را مبدل یکی از ینها
نتوانیم خیال کرد که تبدیل جیم و زاے فارسی
با راے مهمله خلاف قیاس است و (بازنامه)
را که به زاے هوز می آید توانیم که مبدل (پاچنامه
به با و جیم فارسی) گیریم که بحث کامل این
بر (بازنامه) می آید. بالجمله ماخذ این هم آن
نباشد که ذکرش بالا گذشت (اردو)
نیک لقب. مذکر.

(۴) بارنامه. بقول برهان و بحر و جامع
و جهانگیری بمعنی تفاخر و غرور. صاحب
رشیدی بر تفاخر قانع و بقول مؤید تفاخر
کردن (شیخ ابوسعید ابوالخیر رح) عنبر لبی
که ماه در چنبر اوست ٭ شیرین سخنی که شهد
در شکر اوست ٭ زان چندان بارنامه
کاندر سر اوست ٭ فرمانده روزگار فرمان بر اوست

اوست ؎ (نجیب الدین جرباذقانی ست)
چہ سگ بود کہ پیش تو بارنامہ کند ؎ سپہر
دون کہ پیمان پلنگ است غرور است ؎
مؤلف عرض کند کہ این را بمعنی غرور
گرفتن ہم از آن قبیل است کہ ذکرش ببر
معنی چہارم کردہ ایم یعنی کسے کہ پروانۂ
باریابی حاصل کردہ است غرور می باشد
بر قدرت خود کہ بدون استجازت از
کسے بوسیلۂ (بارنامہ) پیش شاہ می رود
پس بعلاقۂ مجاز (بارنامہ) را بمعنی غرور
استعمال کردہ اند ولفظ غرور را در ینجا ذکر کل
نیست کہ آن متعلق بمعنی چہارم است کہ
گذشت (اردو) غرور۔ مذکر۔

(۷) بارنامہ۔ بقول برہان و بحر و جامع
بمعنی مدح و نعت۔ خان آرزو بذکر معانی
بیان کردۂ برہان و رشیدی فرماید کہ بمعنی
مدح و نعت خطا ست بلکہ ہمان لقب
است کہ (بمعنی پنجم گذشت) لقب را لغت
خواندہ اند مؤلف براعتبار صاحب جامع
کہ صاحب زبان است عرض کند کہ اگر خان آرزو
لغت را تصحیف لقب خیال می کند۔ مدح
را چہ می گوید بخیال ما (نامۂ بار) مرکب
اضافی است و (بارنامہ) قلب اضافت
آن باشد بمعنی نامہ کہ شعرا ببارگاہ سلطان
می خوانند پس کلمۂ بار در ینجا بمعنی سوم است
یا بمعنی نامۂ شان و رفعت گیریم متعلق بمعنی
دوم کلمۂ بار و بہرد و صورت کنایہ باشد
از قصیدۂ کہ شعرا بمدح و نعت سلطان
خوانند و مجازاً بمعنی مدح و نعت استعمال
کردہ باشند۔ یا حالی مشتاق سند باشیم
(اردو) مدح۔ نعت۔ مؤنث۔

(۸) بارنامہ۔ بقول رشیدی و سروری دفتر
کہ تجار تفصیل خرید خود در آن نویسند۔ مؤلف
براعتبار صاحب سروری کہ از اہل زبان است

عرض کند که قلب اضافت (نامهٔ بار) باشد
بمعنی تحریر سامان و کلمهٔ بار درینجا بمعنی اول
اوست مشتاق سند استعمال باشیم (اردو)
وہ فرد جس میں تجار اپنے خرید کیے ہوئے
سامان کی تفصیل لکھا کرتے ہیں (اسم مؤنث)

بارنامه کردن مصدر اصطلاحی به (۶۷۰۷)
تحقیق مؤلف بمعنی غرور کردن است
سند این بمعنی ششم (بارنامه) مذکور شد
و حقیقت ماخذ این هم بمد راینجا مذکور
(اردو) غرور کرنا۔

(۶۷۰۸) **بارنامه کشیدن** مصدر اصطلاحی به
تحقیق مؤلف بمعنی حقیقی است یعنی پروانهٔ باریابی
پیش کردن سند استعمال این بمعنی دوم (بارنامه)
مذکور شد و حقیقت ماخذش هم بمد راینجا
عرض کرده ایم (اردو) پروانہ باریابی
پیش کرنا۔

بارنب بفتح نون. بقول مؤید و اشند هفت در فارسی زبان تخم شبت را گویند
که بهندش سویا نامند. صاحب محیط بر شبت گوید که اسم عربی است به یونانی انیثون و
قول طاسونا و فارسی و بسریانی شرابه و بشیرازی شود و شوت و در انگریزی ڈل سیڈ
و بهندی سوا و سویا گویند نباتی است معروف و تخم آن را (والان حورد) نامند
و بهترین آن نرم تازه خوشبو و شگفته است گرم در آخر دوم و خشک در اول منضج
اخلاط بارد و مسکن اوجاع و مفرق ریاح و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض
کند که دیگر محققین فارسی زبان ذکر (بارنب) نکرده اند. کلمهٔ بار درین اسم بسکون
رای مهمله مقتضی آنست که لغت نب در فارسی زبان بمعنی شبت باشد عجب است
که نب را در لغات فارسی و ترکی و عربی و سنسکرت نیافتیم و قیاس غالب ما این بود

کہ لغت اژند و پاژند باشد کہ بغفلت فارسیان ہمچو لغت ہاے بسیار این زبان از ترکیب لغت حذف شد و تصدیق این از معاصرین زردشت می شود کہ نب بفتح نون در فارسی قدیم شبت را می گفتند و بارنب تخم شبت است (اردو) سویا کے بیج اس تخم کو سنسکرت مین ستوا کہتے ہین -

بارندگی | اصطلاح بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف باران - دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حاصل بالمصدر باریدن است کہ یاے مصدری بر اسم فاعل بارندہ زیادہ کردند و ہاے مختفی بقاعدۂ فارسی بدل شد بہ کاف فارسی طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بارش -

بارنگار | اصطلاح - بقول ناصری و آنند یعنی عارض درگاہ شاہ کہ از حضور و غیبت مردم خبر دہد و العربی حاجب گویند مؤلف گوید کہ بارنویس ہم گویند کہ مرادف حاضری نویس است و بدین وجہ کہ این خدمت تفویض حاجب می باشد - صاحب ناصری ترجمہ اش حاجب نوشت و معنی لفظی حاجب مانع باشد کہ منع بار کند بہ کسانی کہ اجازت بار ندارند (اردو) دربان - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر حاجب - دیکھو اتالیق - اور بلحاظ معنی اصطلاحی حاضری نویس - بارنویس -

بارنگ و بوے | اصطلاح - بقول مؤید واشند و ہفت باآب و تاب و کر و فر و استعداد و تمام - مؤلف عرض کند کہ کلمۂ با در ینجا بمعنی مع ہم اوست (اردو) باآب و تاب کہہ سکتے ہین - اردو مین کلمۂ با بترکیب فارسی مستعمل ہے - جیسے باحیا

باقاعدہ ۔ باوفا ۔
بارنہادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول
برہان و بحر و رشیدی و شمس و ہفت (۱)
کنایہ از زادن مؤلف عرض کند کہ این
معنی پیدا می شود بصورت نسبت یا اضافت
بہ زن متعلق بہ معنی یازدہم کلمہ بار تحقیقش
بالا از سراج الدین قمری سند آرند (ع)
زمانہ حاملہ اندوہ و نشاط آمد ۔ ولیک بر
دل اعدات بارہ نہادہ مؤلف گوید
کہ استشہاد غلط است و ازین سند اصطلاح
(۲) بار نہادن بر دل کسے پیدا می شود
کہ بمعنی رنج و تکلیف رسانیدن بہ کسے
است متعلق بمعنی ہفدہم کلمہ بار چنین
(۳) بار نہادن بر دوش و بدوش و لبر
بمعنی بار گرفتن و برداشتن است چنانچہ
آصفی بہ (بار نہادن) گوید کہ بعلہ بر
بمعنی بار گذاشتن بر چیزی است مؤلف
عرض کند کہ این تقسیم درست نباشد و معنی
دوم خلاف ادعاے اوست باقی حال
این متعلق بمعنی اول کلمہ بار (صائب ؎)
بار قتل خود بدوش دیگران نتوان نہاد ۔ کو دریان
عشق بازان کوہ کن مردانہ رفت ۔ ش
(اردو) (۱) وضع حمل ہونا ۔ جننا ۔ کسیکے
دلکو تکلیف پہنچانا (۳) بوجھ اوٹھانا ۔ بوجھ رکھنا ۔

بار نہم اصطلاح بقول صاحب جہانگیری
در ضمیمہ خود کنایہ از عرش باشد دیگری از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حیف است
کہ سند استعمال پیش نشد مخفی مباد کہ (بارہ نہم)
ہمین معنی می آید پس جز این نباشد کہ ہاے
ہوز آخرہ اش در کتابت حذف شد یا
بہ تخفیف ہاے ہوز استعمال این کردہ اند
معنی لفظی این قلعہ نہم باشد و کنایہ از
فلک نہم از قبیل بام نہم مشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) عرش دیکھو بادبان اخضر

کے دوسرے معنے - جہان عرش کا بیان بقول آصفیہ ہوا ہے -

بارو بقول برہان وشمس وجامع وناصری بر وزن جارو (۱) حصار وقلعہ را گویند صاحبان جہانگیری وسروری برحصار قانع (منصور شیرازی ؎) بود بہ تخت قدم پاسبان قدر ترا ٭ فراز کنگر این ہفت حصن نہ بارو ٭ (جلال خوافی ؎) تا ترا جائے پائے بارو شد ٭ بسج سیمین فزود بارو را ٭ (از ناصری ؎) بر قلعہ آن قلعہ کہ قادر تو نشنیند ٭ از قلزم وقاف است بران خندق وبارو ٭ (ملا تقی ؎) دو بیند بالا بہ بارو وبام ٭ کشیدند شمشیر بر قتل عام ٭ صاحب ناصری صراحت کند کہ این را (بارہ) بہ ہائے ہوز ہم گویند کہ می آید صاحب مؤید بحوالہ رسالہ تعلی گوید کہ لغت ترکی است بمعنی دیوار حصار مؤلف عرض کند کہ صاحب کنز ہم کہ محقق ترکی زبانست ذکر این کردہ ومحقق ومفرس ہمین باشد بار کہ بمعنی بست وششمش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چھبیسویں معنے -

(۲) بارو - بقول رشیدی ہمان باروت وبارود کہ دارو ئے تفنگ است وفرماید کہ این لغت در کلام قدما واکابر دیدہ نشدہ ومستحدث است خان آرزو درسراج فرماید کہ مخفف بارود باشد وگوید کہ تحقیق آنست کہ این لفظ سریانی است کہ بمعنی شورہ دران زبان استعمال کنند وآن را نمک چینی نیز گویند وچون جزو اعظم آن شورہ است بمجاز دارو ئے تفنگ را گویند (صاحب سوالتسبیل تصدیق این می کند) وباز فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی نوشتہ کہ این لغت در کلام قدما واکابر

دیدہ نشد (الخ) خبر از غفلت می دہد۔ مؤلف عرض کند کہ باروت لغت ترکی است چنانکہ صاحب کنز ذکرش کردہ و بارود مبدل و مفرسش کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل شود ہمچون زرتشت و زردشت و جا دارد کہ بارو را مفرس و مخفف باروت گیریم کہ فوقانی و دال مہملہ ہر دو تخفیف می شود چنانکہ راست و راس و زود تر و زود و ہمین لغت بارو بقول ساطع در ہندی ہم بمعنی بارود است و در سنسکرت بمعنی ریگ (اردو) باروت ۔ بقول آصفیہ ۔ ترکی ۔ بارود ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ گندک شورے کوئیلے کا مرکب جس سے توپ ۔ بندوق وغیرہ چھوڑتے ہیں ۔

باروبند اصطلاح ۔ بہ واو عطف بقول بہار و انند مصالح ہر چیز چون رشتہ برای تسبیح و دوال و امثال آن برای شمشیر و فرماید کہ در محاورۂ فارسی بند و بار ہم گویند (ملا طغرا در قتمیہ ۵) تسبیح شبنم کہ بی بارو بندہا زگردش بود تا سحر بہرہ مندہا مؤلف عرض کند کہ بمعنی ساز و سامان و آلات و ادوات باشد و بس کلمۂ بار دریخا بمعنی اول اوست کہ گذشت ۔ (اردو) ساز و سامان بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ درستی ۔ ترتیب ۔ لوازمات ۔

باروت بقول بہار و غیاث و انند مرادف (بارود ۔ بدال) (۱) شورہ و آن را نمک چینی ہم گویند و (۲) بمعنی داروی تفنگ مجاز است زیرا کہ جزو اعظم آن شورہ و (بارو) کہ گذشت مخففش ۔ صاحب شمس مذکر معنی دوم فرماید کہ این لغت در کلام قدما دیدہ نشد و گوید کہ بارود ۔ بدال مثلہ ۔ و صاحب رشیدی ہم بانش

(مرزا عبد القادر حقونی در ذکر تسخیر قلعہ
ــہ) ہمین سوخت ہند و دران کار زار
ہر چہ باروت کاندر وے افتد شرار ہا
(سعید اشرف در تعریف تیغ گوید ؎)
دشمنان را دادہ از یک جلوہ در باد فنا
ہر خرمن باروت را کافی بود برق شرار
ہا مؤلف عرض کند کہ ما بر لغت (بارو
کہ محقق ہمین است حقیقت (باروت)
را بمعنی دوم بیان کردہ ایم کہ لغت ترکی
و حقیقت این در شعر یانی ہم ہمدر انجا مذکور
شد۔ فارسیان شورہ را باروت نمی گویند
چنانکہ محققین بالا ذکرش کردہ اند بلکہ بمعنی
اول در سریانی زبان است نہ در فارسی
۔ فارسیان استعمال این بمعنی دوم کردہ اند
صاحب برہان بلغت شورہ صراحت کند کہ شورہ
کہ از ان باروت سازند و نمی گوید کہ مرادف
باروت است۔ فتامل۔ ما سعید اشرف
ما زندرانی را از اکابر قدما دانیم۔ آنچہ
محققین بالا استعمال ایشان از کلام قدما ندیدند
نقص تلاش شان است و بس (اردو)
باروت۔ دیکھو بارو۔

باروت خانہ اصطلاح۔ بقول
بہار و انند خانہ کہ باروت دران نگہدارند
مؤلف گوید کہ قلب اضافت خانۂ باروت
باشد ضعیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) باروت خانہ۔ مذکر وہ مکان
جس میں باروت محفوظ کی جائے۔

باروچہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ جہانگیر
فرہنگ مرادف پاروچہ کہ بہ باء و جیم فارسی
می آید لغت فارسی است نوعی از ظرفی و
آوندے کہ دران گل و لاے می برند مؤلف
عرض کند کہ دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود توانیم
قیاس کرد کہ اصل این باریچہ باشد بمعنی

ظرفی خورد کہ گل ولاے ونجاسات بوسیلۂ آن
دور کنند از قبیل دریچہ بمعنی دروازۂ خورد
باے موحدہ بواو بدل شد چنانکہ آب و آو
مخفی مباد کہ این متعلق باشد بمعنی نوز دہم کلمۂ
بارو باید کہ واو را مفتوح گیریم واگر راے
مہملہ را مضموم و واو را ساکن گیریم بمعنی لفظی
این حصار خورد باشد کہ بارہ بمعنی حصار
گذشت و چہ کلمۂ تصغیر است پس حصار خورد
کنایہ باشد از ظرفے کہ وضع ترکیبی آن محصور
است یعنی این ظرف خاص دیوارے کوچک
دارد واللہ اعلم حیف است کہ محققین بالا
از حلیہ واعراب لفظ سکوت ورزیدہ اند
(اردو) وہ چھوٹا ٹب یا ظرف جس میں
میلا اور کیچڑ بھر کر پھینکا دیں۔

باروچی | اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامۂ
بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی فرح
بخش است و بقول صاحب بول چال بمعنی
خوش فزا صاحب رہنما گوید کہ بمعنی دلکشا باشد
مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی
ہفدہم اوست کہ افادۂ معنی فاعلی دہد و روچ
بالفتح بقول منتخب لغت عربیست بمعنی آسایش
ونسیم و رحمت و تحتانی آخرہ زائد باشد پس
معنی لفظی این چیز آسایش دارندہ یعنی فرح
بخش و دلکشا معاصرین عجم بر زبان دارند
(اردو) فرحت بخش۔

بارود | ہمان باروت است کہ حقیقت
ماخذ و صراحت معنیش بہ (بارہ) و (باروت)
گذشت۔ صاحبان برہان و شمس و رشیدی
و جامع و ناصری ذکر این کردہ اند (اردو)
دیکھو باروت۔

بارور | اصطلاح۔ بقول بہار و انند درختے
کہ بار آوردہ (صائب ؎) بنخل بارور
سنگ اندر رہ دیوار می بارو باگر اہل
دلی آمادہ شو صائب ملامت را۔ (با فتح

کاشی ؎) نمیدانم نهالی را که نامش آرزو
کردم ٭ شود روزی ز آب دیدهٔ من بارور
یا نه ٭ (ظهوری ؎) بارورتر ز ما نهالی
نیست ٭ همه جا بر دم تیر مائیم ٭ (انوری ؎)
چمن بوستان نعت ترا ٭ خاطرم آن درخت
بارور است ٭ که ز مدح و ثنا و شکر و دعا ٭
دائمش شاخ و بیخ و برگ و بر است ٭ مؤلف
عرض کند که کلمهٔ بار درینجا بمعنی ثمر است
و کلمهٔ ور بقول برهان وقتی که با کلمه ترکیب
شود افادهٔ معنی صاحب و خداوند و دارنده
می کند چو دانشور و تاجور و بارور (الخ)
پس معنی لفظی این صاحب بار (اردو)
باردار - بقول آصفیہ فارسی - پھلا ہوا
پھلدار - مؤلف عرض کرتا ہے کہ بارور
بھی کہہ سکتے ہیں -

بارور شدن | استعمال - بمعنی باردار (۲۰۷)
شدن است حقیقت ماخذ این بر (بارور)
بیان کرده ایم (صائب ؎) بر نهال تو
صبا دوش بجان می لرزید ٭ این زمان بارور
از میوهٔ الوان شده ٭ (وله ؎) هر برگ
سبز دامن پر سنگ می شود ٭ روزی که نخل
طالع ما بارور شود ٭ (اردو) باردار ہونا
- بارور ہونا - پھلنا -

باروزنه | اصطلاح - بقول برهان و سروری
و ناصری و جامع و شمس و هفت بفتح ثالث
و زای هوز و نون و سکون رابع نام نوائیست
از موسیقی (منوچهری ؎) ساعتی سیوارتیر
ساعتی کبک دری ٭ ساعتی سروستاه و ساعتی
باروزنه ٭ صاحب انند گوید که نواے فارسی
هم به نظر آمده مؤلف عرض کند که وجه تسمیه
این غیر ازین نباشد که کلمهٔ بار درینجا بمعنی
ثمر هم است و روزن بمعنی حقیقی است
و های هوز در آخر برای نسبت باشد بمعنی
نواے منسوب به یک روزن دارنده یعنی

نوائی کہ از نے یک روزن دار برآید کہ مراد ارغنون است (اردو) ایک راگنی کا نام فارسی میں (باروزنہ) ہے افسوس ہے کہ اردو کا اصطلاحی ترجمہ معلوم نہ ہو سکا۔

باروزہ | اصطلاح۔ بقول برہان با زاے ہوز بروزن پالودہ خوراک و قوت ہر روزہ باشد و ضروری و مایحتاج ہر روزہ از جامہ و زیر جامہ و امثال آن و جامۂ کہنہ نیز صاحب جامع فرماید کہ قوت لایموت و مایحتاج ہر روزہ از جامہ وغیرہ و بقول سروری مرادف (بادروزہ) کہ گذشت۔ خان آرزو در سراج این را مخفف (بادروزہ) گوید مؤلف عرض کند کہ چنان باشد کہ آن مزید علیہ این است بہ زیادت دال مہملہ (اردو) دیکھو بادروزہ جس پر اردو ترجمہ موجود ہے۔

باروق | بقول برہان و ہفت و انند بروزن فاروق بلغت رومی سفیداب قلعی را گویند مؤلف گوید کہ مقصود محققین بالا ذکر این لغت جز این نباشد کہ فارسیان استعمال این در فارسی زبان کردہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) قلعی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو ارزیز۔

بارہ | بروزن خارہ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و رشیدی و دوانند و مؤید و جہانگیری (۱) دیوار و حصار قلعہ و شہر صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار آوردہ (خاقانی ؎) از قلۂ قاف سنگش آرند پارہ پارہ رشتارہ و اگذارندش (زلالی ؎) قلعۂ قہقہۂ دہان کردہ بگو تختہ پل بر درش زبان کردہ پارۂ از گہر کشیدہ برو پارہ زدہ قفلی ز لعل بر در او پارہ

(انوری ؎) بارہ بخواہد جہان ہمی کہ جہان را ؎ اکنون خود نگاہبان این است ؎
مؤلف گوید کہ مبدل بارو باشد کہ در ترکی زبان بہمین معنی گذشت و ذکرش بر معنی بست و ششم
بار کردہ ایم و آو بہ ہائے ہوز بدل شد چنانکہ آوسو و آوسہ پس بارہ بدین معنی
مفرس باشد و بہ تحقیق ما فارسیان این را بمعنی مطلق خانہ ہم استعمال کردہ اند بمجاز
(حسین ثنائی ؎) خانۂ عیش ہر ابام و در آمد فرو ؎ بارۂ صبر ہر ارخنہ بدیوار شد ؎ و بہ تحقیق
ما مجازاً بمعنی مطلق قلعہ ہم آمدہ سند این از کلام انوری بر (بارۂ چرخ) می آید۔
(اردو) دیکھو بار کے چھبیسویں معنے۔ گھر۔ مذکر۔ قلعہ۔ مذکر۔

(۲) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و جہانگیری و سراج بمعنی کرت
مرتبت و نوبت (خاقانی ؎) صد بارہ برآورند بہتر ؎ صد بارہ نہ بارۂ سکندر
؎ (جمال الدین عبدالرزاق ؎) دگر بارہ چہ صنعت کرد با ما ؎ سپہر سرکش فرتوت
رعنا ؎ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما ہائے ہوز در آخر این زائد است و این
مزید علیہ بار است کہ بمعنی چہارمش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چوتھے معنے۔
(۳) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری
و سراج بمعنی دوست۔ ہمچو غلام بارہ یعنی پسر دوست خان آرزو در سراج بحوالہ
قوسی گوید کہ بمعنی میل و شہوت نیز آمدہ در ینوقت بہ آنچہ میل کردہ شدہ ترکیب دہند
چنانکہ غلام بارہ و فرماید کہ زن بارہ و دختر بارہ ہم بزبان ترکیان است و در
فارسی مطلق نمی آید و از تحقیق کہ استاد شمس الدین محمد قیس در رسالۂ خویش نمودہ

چنان معلوم می شود کہ لفظ زن بارہ و دختر بارہ معقول است غایتش در زبان عجم متروک الاستعمال ہم او گوید کہ اژدہا بارہ و شب بارہ نیز آمدہ و فرماید کہ تحقیق آنست کہ بارہ مبدل وارہ حرف نسبت باشد مؤلف عرض کند کہ نہ چنان است بلکہ بقول برہان بمعنی صاحب و خداوند ہمین باشد معنی حقیقی بارہ ہمچو عشق بارہ کہ قلب اضافت بارۂ عشق است بمعنی صاحب عشق (شرف شفروہ سہ) دلی کہ عشق نبازد ز سنگ خارہ بود ٭ چہ دولتی بود آنرا کہ عشق بارہ بود ٭ واز ہمین قبیل است ہنر بارہ کہ قلب اضافت بارہ ہنر است بمعنی صاحب ہنر (ازسروری سہ) نہ خبر مواہب تو در زمانہ دانش دوست ٭ نہ خبر مکارم تو در جہان ہنر بارہ ٭ و از ہمین معنی حقیقی مجازاً دوست وصل دارندہ را ہم گویند چنانکہ غلام بارہ و زن بارہ و شاعر بارہ (سعید اشرف سہ) بردو را او زخیل غلامان بود حصارہ ٭ زین رو غلام بارہ تو ان گفت خواجہ را ٭ (فردوسی سہ) شبستان مرا او را فزون از صد است ٭ شہنشاہ زن بارہ باشد بد است ٭ (مولوی معنوی سہ) نیست شہرت طلب این خسرو شاعر بارہ ٭ تا ز بیت و غزل و شعر روان لفظ بیم ٭ و گاہی مجازاً بمعنی منسوب ہم مستعمل چنانکہ ضحاک را فارسیان اژدہا بارہ گویند و این در حقیقت بمعنی حقیقی است یعنی صاحب اژدہا (نظامی سہ) فریدون بہ آن اژدہا بارہ مرد ٭ بہ آن قوت اژدہائی چہ کرد ٭ ندیدیم کہ خان آرزو چہ طور ادعا کرد کہ زن بارہ در فارسی زبان مطلق نمی آید کلام فردوسی از نظرش نگذشتہ باشد (اردو) صاحب۔ دوست۔ منسوب۔

(۴) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و وارستہ و مؤید و جہانگیری و سراج بمعنی حق و شان چنانکہ دربارۂ فلان یعنی در حق فلان و در شان فلان صاحب رشیدی گوید کہ درین تامل است چہ بارہ درینجا بمعنی باب باشد۔ مؤلف عرض کند کہ ہیچ وجہ تامل نیست آنچہ محققین اوّل الذکر نوشتہ اند معنی حقیقی است و باب ہم بمعنی بارہ وحق گذشت۔ اسم جامد فارسی زبانست (مومن حسین یزدی ؎) کس یاد نکرد و از دل آوارۂ من ؛ یک لطف نکرد یار دربارۂ من ؛ (ملا محمد شہوری ؎) شہرہ ہستی شد شہوری را ہزار باب از ہجر تو ؛ وقت آن شد گر کرم فکری کنی دربارہ اش ؛ (طالب آملی ؎) دانہ مانگو خوشۂ پروین دارد ؛ سعی دہقان نبود بیہدہ دربارۂ ما ؛ (ظہوری ؎) می توان یافت غرض تربیت رسوائیست ؛ گر دوی طاقتی این فکر کہ دربارۂ ما (اردو) بارہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ باب۔ بابت۔ معاملہ۔ مضمون۔ حق۔ جیسے "فلان بارہ میں"

(۵) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بمعنی طرز و روش و قاعدہ و قانون خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی نوع و قسم ہم آمدہ چنانکہ گویند "ازین بارہ حرفی نگوہی" یعنی ازین قسم و نوع و باب۔ ہر دو معنی مرادف این است (فردوسی ؎) ازین بارہ گفتار بسیار گشت ؛ دل مردم خفتہ بیدار گشت ؛ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما این معنی ہم در اسناد متذکرۂ بالا متعلق است بمعنی چہارم کہ گذشت و از ازین بارہ در اسناد بالا بمعنی (متعلق باین) و (درین باب) باشد و بلحاظ معانی اوّل الذکر اشتقاق

سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو (آب) کے چوتھے معنے۔

(۶) بارہ۔ بقول برہان وجامع و رشیدی وجہانگیری مشروبی راگویند مست کنندہ کہ آنرا از آرد برنج و ارزن وامثال آن سازند وبعربی نبیذ خوانند (مولوی معنوی سه) زنور عقل کل عقلم چنان دنگ آمد وخیرہ ٭ کزان معزول آمد خمر و بنگ و بارہ وشیرہ ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی مرکب است از بار کہ بمعنی ارزن گذشت کہ برائے بوزہ مہیا سازند وہائے نسبت مؤلف رابارائے خان آرزو اتفاق (اردو) وہ شراب جو خرما اور جو وغیرہ سے بناوین جسکو نبیذ کہتے ہین۔ مؤنث۔

(۷) بارہ۔ بقول برہان وجامع بمعنی ہر چیز زشت مؤلف عرض کند کہ کلمۂ آبار بمعنی یار دہمش بمعنی غش گذشت وصراحت ماخذ ہم ہمدرانجا مذکور پس فارسیان ہائے نسبت در آخرش زیادہ کردہ بمعنی عام برائے ہر چیز زشت استعمال کردند وجادارد کہ این با متعلق بمعنی ہجدہم کلمۂ بار کنیم کہ گناہ بسیار را گفتہ اند بہ ترکیبی کہ بالا مذکور شد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہر بری چیز۔ مؤنث۔

(۸) بارہ۔ بقول برہان وناصری وجامع و رشیدی وجہانگیری بمعنی زلف۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی گیسو وجعد باشد مؤلف عرض کند کہ آبار بمعنی ہفتمش بمعنی انبوہی وبسیاری چیزے گذشت وجادارد کہ فارسیان بہ ترکیب ہائے نسبت در آخرش بمعنی جعد و زلف استعمال کردہ اند کہ بر کثرت موے شامل می باشد (حکیم سنائی سه)

ہر زماں مدعی را ز سخر و ر دل خویش ﴿ تازہ خون پدر اندر خم ہر بارۂ اوست ﴿ (اردو) زلف۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ اُن بالوں سے مراد لیتے ہین جو کنپٹی کے اوپر خوبصورتی کے واسطے حلقہ کی طرح موڑ لیتے ہین۔ بالوں کی لٹ۔ کاکل۔ گیسو (آتش ۵) آئینے نے رخ انور پہ اجارہ باندھا ﴿ شانے کے حصّہ مین جب زلف پریشان آئی ﴿ چوٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ جیجد۔ چونڈا۔ لمبے بال۔ گندھے ہوے بال۔ عورتون کے سر کے بال۔

(۹) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بمعنی گلہ و رمہ گاو و گوسفند و اسپ و امثال آن۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا بدین معنے (پادہ) صحیح است بباے فارسی و دال۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی ماخوذ از حصار است (یعنی معنی اول) چنانکہ چرگہ کہ بمعنی حلقہ است و بمعنی رمہ و گلۂ آہوان نیز۔ مؤلف عرض کند کہ تعلق این بمعنی ہفتم کلمۂ بار مناسب تر است کہ بمعنی انبوہی و بسیاری گذشت اندرین صورت معنی لفظی این بہ ہاے نسبت منسوب بہ انبوہی و بسیاری باشد۔ و آنچہ صاحب رشیدی اصل این پادہ بہ باے فارسی و دال مہملہ گوید قرین قیاس است کہ پاد بمعنی پاسبان آمدہ پس معنی لفظی این منسوب بہ پاسبان باشد یعنی چیزے کہ براے آن گلہ بان بباشد اندرین صورت بارہ را مبدل پادہ گیریم کہ باے فارسی بعربی و دال مہملہ بہ راے مہملہ بدل شد چنانکہ (بادوان) و (باردان) الاوّل اقوی (اردو) ریوڑ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ بکریوں کا گلّہ۔ رمہ۔ دکن مین منڈہ کہتے ہین جیسے بکریوں یا بیلوں کا منڈہ۔

(۱۰) بارہ - بقول برہان و ناصری و جامع و شمس و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری و سراج بمعنی اسپ کہ بعربی فرس خوانند (استاد عنصری ؎) چو بدرہ مہر کند مہر اوست للشعرا * چو بارہ داغ کند داغ اوست للزوّار * (حکیم فردوسی ؎) پے بارہ کو چماند بجنگ * نماید بران روی جنگی پلنگ * صاحب مؤید فرماید کہ بہ معنی اسپ کہ بارگی نیز گویند - بہار گوید کہ اسپ تیز رو را گویند مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بمعنی اوّل کلمۂ بار و بترکیب با ہاے نسبت بارہ بمعنی منسوب بہ بار و کنایہ از اسپی کہ بار کشد و مجازاً براے مطلق اسپ مستعمل دیگر ہیچ (اردو) دیکھو

(۱۱) بارہ - بقول مؤید نام شہر - دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال مؤلف ہمان باشد کہ بمعنی بت و دوم کلمۂ بار گذشت غلطی کتابت - ہاے ہوز را در آخر این زیادہ کردہ باشد یا اگر شہرے دیگر و راے آن موسوم بہ بارہ باشد یا از صراحت مزیدش قاصریم کہ محقق ہند نژاد صراحتی نکرد (اردو) ایک شہر کا نام بارہ ہے - صاحب مؤید نے کچھہ نہین بیان کیا کہ کہان واقع ہے -

(۱۲) بارہ - بقول مؤید بمعنی حجرۂ بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ازین ساکت و محققین فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال ما مقصود مؤید غیر از معنی خانہ نباشد کہ ذکرش بمعنی اول این و از کلام حسین ثنائی استناد کردہ ایم طرز بیان محقق ہند نژاد خانہ را بالاخانہ کرد و عجبی نیست کہ از کلام انوری پیدا کردہ باشد کہ بہ (بارۂ چرخ) می آید (اردو) بالاخانہ - دومنزلہ - مذکر -

(۱۳۳) بارہ - بقول مؤید بحوالہ شرفنامہ بمعنی رشوت این را بباے فارسی ہم خواندہ اند مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان ذکر این بہ باے فارسی ہمین معنی کردہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل پارہ باشد کہ باے فارسی با عربی بدل شد ہمچون تپ و تب واسپ واسب (اردو) رشوت - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث ناجائز نذرانہ

بارۂ آرد اصطلاح - بقول شمس طعامی کہ از آرد سازند و آن مخصوص مسافران و فقیران است دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و معاصرین عجم برزبان دارند قلب اضافت آرد بارہ و مراد از آرد برنج بریان کہ اکثر غربا از براے زاد راہ با خود مہیا دارند و بعض متوسطین قدرے از شکر ہم با این آرد در می آمیزند تا دیر محفوظ مانند و عند الاستعمال قدرے آب در و آمیختہ می خورند و معنی لفظی این آردے کہ براے سفر مہیا کنند و بارہ دریجا کنایہ باشد از سفر کہ منسوب بہ بار است و متعلق بہ معنی آوش (اردو) ستو - بقول آصفیہ - ہندی اسم مذکر - بھنے ہوئے اناج کا آٹا جسے اکثر پورب کے غربا لتھیکر کھاتے اور موسم گرما مین عام آدمی چاول یا گیہون کے ستو گھولکر پیتے ہین مؤلف عرض کرتا ہے کہ غرباے دکن ستو سفر مین استعمال کرتے ہین اور مشہور عندیے اسفر

بارہا خان آرزو در سراج گوید کہ بروزن پارسا (۱) بمعنی بارگاہ وظاہرا بارجا است بجیم کہ بتصحیف ہا خواندہ اند صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ جمع بار باشد و (۲) بمعنی اکثر مؤلف گوید کہ طرز بیان صاحب انند بہتر از خان آرزو است کہ معنی اول متعلق بہ معنی سوم کلمہ بار و معنی دوم

متعلق بہ معنی چہارمش و بخیال ما تخصیص ازین دو معنی نباشد کہ ہا علامت جمع باشد و با کلمۂ بار مرکب و درست می شود براے اکثر معانی کلمۂ بار (صائب ؎) فیض یکرنگی تماشا کن کہ چون گلچین باغ ؎ بارہا از بال بلبل۔ دستۂ گل بستہ اند ؎ (انوری ؎) خطا ست اینکہ ہمی گوییم این طمع نکنم ؎ کہ دست بر دو طمع چند بارہا دارم ؎ و ما ہم در قصیدۂ گفتہ ایم (؎) تا چہ بالد فلک بر آب نیسان بہار ؎ ابر گوہر بار در دست تو دیدیم بارہا ؎ (اردو) (۱) بار کی جمع مختلف معنون مین (۲) بارہا۔ بقول آصفیہ۔ تابع فعل۔ کئی بار۔ اکثر۔ بہت دفعہ۔ بدفعات۔

بارہا گفتہ ام و بار دگر می گویم مقولہ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بجائی استعمال کنند کہ چون کسے را براے کردن کارے یا منع کارے اصرار مقصود باشد (اردو) بارہا کہا ہون اور پھر کہتا ہون (کہ ایسا نہ کرو) یا (اُس کام کو ضرور کرو)

بارہ بند اصطلاح۔ بقول ناصری و انند جائی کہ اسپ بندند و در عرف این زمان اصطبل و طویلہ گویند و باربند مخفف این مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بارہ بمعنی اسپ بجایش گذشت و بند امر حاضر است از مصدر بستن پس بارہ بند اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اسپ را بند کنندہ و کنایہ از مقامی کہ اسپ در انجا بستہ شدہ (اردو) دیکھو اصطبل۔

(۳۰۸۱) **بارہ چرخ** اصطلاح بمعنی بام چرخ باشد متعلق بمعنی دوازدہم کلمۂ بارہ و چادارد کہ بمعنی قلعۂ چرخ گیریم نظر بر بلندی آسمان کہ قلعہ ہم بلند می باشد اند بہ صورت باید کہ این را متعلق کنیم بمعنی اوّل بارہ (انوری ؎) ملکی کہ در مسخر کردی ؎ گر بارۂ چرخ حصار باشد

(اردو) بام آسمان۔ قلعۂ آسمان کہہ
سکتے ہین۔ مذکر۔ (ناسخ ؎) بجھو دی ہین
آنکھہ پڑ جاتی ہے جب خورشید پر ٭ آسمان
کو جانتا ہون اُس پری کا بام ہے ٭

(۲۰۸۴) **بارہ کشیدن** استعمال۔ بمعنی حقیقی دیوار
وحصار کشیدن است متعلق بہ معنی اوّل
کلمۂ بارہ (انوری ؎) وان کجا بارۂ
کشید ازاسن ٭ قفل بیزار کرد از رزفین
٭ (اردو) حصار کھینچنا۔

بارۂ نہم اصطلاح۔ بقول برہان وبحر
وشمس ورشیدی کنایہ از فلک نہم کہ فلک
الافلاک باشد وآن را بعربی عرش خوانند
مؤلف گوید کہ کلمۂ بارہ در ینجا استعارہ
باشد از فلک حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد۔ خلاف قیاس نیست (اردو)
دیکھو بادبان اخضر کے دوسرے معنے۔

باری بقول برہان بروزن جاری (۱)
نامی است از نام ہاے خداے تعالی جلّ جلالہ
بقول جامع وجہانگیری بدین معنی لغت عربیست
مؤلف عرض کند کہ فارسیان بہ سکون تحتانی
معروف استعمال این کردہ اند (قاآنی ؎)
زصافی آب ہر کاریز در جوے ٭ چو در قلب
موحّد نور باری ٭ (اردو) باری بقول
آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ خاک سے پیدا کرنے
والا۔ خالق۔ خداے تعالی۔

(۲) باری بقول برہان گاہے بر ملوک وسلاطین
نیز اطلاق کنند مؤلف گوید کہ مجاز معنی اوّل
باشد۔ دیگرے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
طالب سند استعمال باشیم (اردو) فارسیون
نے لفظ (باری) کو مجازاً بادشاہون کے لئے
بھی استعمال کیا ہے۔

(۳) باری۔ بقول برہان وجامع وناصری
وجہانگیری نام قصبہ ایست در ہندوستان

صاحب سروری گوید که قصبه‌ایست در هند که چندین
ده بدو متعلق است و صاحب رشیدی
فرماید که این قصبه در حوالی آگره واقع. خان
آرزو در سراج گوید که اکبرآباد را نام است
و آن شکارگاه سلاطین هند بود. (فرخی ص۵)
آن شاه عدو بند که بگرفت و بیفگند به گرگی
و ذرهم شیری اندر ره باری. مؤلف
عرض کند که کلمهٔ بار و بمعنی گله و رمهٔ چارپایان
گذشت عجب نیست که فارسیان بزمانهٔ تاخت
پیش نادر شاه بر هند این قصبه را که در شکارگاه
کثرت درندگان بود بترکیب یای نسبت
در آخرش بدین نام خوانده باشند (اردو)
آگره بقول امیر ایک شهر هے دریائے جمن
کے کنارے جسے اکبرآباد کہتے ہیں۔ اسے اکبر
بادشاہ دہلی نے بسایا تھا۔
(۴) باری. بقول برهان و جهانگیری دیوار
قلعه و حصار شهر. صاحب جامع بر حصار
قلعه قانع و بقول صاحبان سروری و رشیدی
مطلق حصار. صاحب مؤید بحوالهٔ رسالهٔ
علمی گوید که بدین معنی لغت ترکی است.
خان آرزو در سراج فرماید که مبدل بارو
است که واو به یا بدل شد. مؤلف عرض
کند که ضرورت ندارد که این را مبدل گیریم
بقول صاحب کنز که محقق ترکی زبان است همین
لغت در ترکی زبان بمعنی فصیل قلعه آمده و
قلعه را هم گویند. صاحب لغات ترکی هم
این را بمعنی دیوار حصار گوید (اردو) دیکھو
بار کے چھبیسوین معنے۔
(۵) باری. بقول برهان از برای تقلیل
و انحصار آید بمعنی القصه و بهمه حال و بهرحال.
صاحب جامع بر الحاصل قانع. صاحب سروری
بحوالهٔ نسخهٔ وفائی فرماید که کلمه باشد که بر انحصار
دلالت کند (انوری ص۵) روا نیست
در عقل ضرورت تو که چو ضرورت همی بایدم کرد

باری ؎ صاحب ناصری گوید که در پارسی
بجاے علی الجمله عربی می آورند و سخن را بدان
مختصر کنند و با آنکه در نظم و نثر شائع است
در لغت فارسی نیاورده اند (ناصری سه
گه پیر و گه فریم و گهی رهبر و بلیم ؎ بارے چه
توان کرد چنانیم و چنینیم ؎ مؤلف عرض
کند که استعمال این به یاے مجهول بمعنی آخرکار
والغرض و بالجمله باشد طرز بیان برهان درست
نیست ما با صاحب جامع و ناصری اتفاق
داریم و معنی بهمه حال و بهر حال را الحق نکیم
(اردو) بارے بقول آصفیه۔ فارسی
تابع فعل۔ آخرالامر۔ آخرکار۔ الغرض۔
(۶) باری بقول برهان بمعنی مرتبه همچو یکبار یعنی
و دو و سه باری۔ صاحب سروری گوید که
بمعنی یک وقتی و نوبتی صاحب سفرنگ نوشته
که بمعنی تدریجی و هنگامی که لفظی پس از لفظی
بیرون آید۔ مؤلف عرض کند که به یاے
معروف است بمعنی نوبت و دور۔ یاے مصدری
بر کلمه بار زیاده کرده اند که بمعنی چهارمش گذشت
استعمال این در کلام قدما و متأخرین ندیدیم
و از معاصرین هم نشنیدیم۔ باعتبار صاحب
سفرنگ توانیم گفت که فارسی قدیم است
و قول صاحب سروری که از اهل زبان است
اعتبار را شاید مشتاق سند باشیم (اردو)
باری بقول آصفیه۔ اردو۔ اسم مؤنث۔ نمبروار۔ نوبت دور
(۷) باری بقول برهان بمعنی گاهی و آیی صاحب
مؤید بحواله قنیه ذکر این کرده۔ مؤلف عرض کند
که محققین اهل زبان ازین معنی ساکت بخیال ما
بمعنی گاه و بیگاه هم و تحتانی آخر مجهول باشد
(مولوی معنوی سه) بیان این ظریفان لبم
این ظریفان ؎ ره بوسه گر نباشد برسد گنا
بارے ؎ (قاآنی سه) لیک باز هم ز غنا
بارگرانیست بدل ؎ بارے از باری تو
بو که سبک گردد بارے ؎ (اردو) کبھی بقول

آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ گاہ۔ گاہے۔ کبھی
نہ کبھی وقت۔

(۸) باری۔ بقول برہان بمعنی کعبتین قلب ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد مؤلف عرض کند کہ کعبتین بقول غیاث دو پانسہ باشد کوچک از استخوان مربع شش پہلو کہ بر پہلوے ہر یک پانسہ از یک تا شش عدد نقش کنند و بدان نرد بازند و قلب بقولش بالفتح بمعنی واژگون و برگردانیدہ شدہ و زر ناسرہ و غیر خالص پس مقصود صاحب برہان ازین اجمال بیان چیزے نباشد کہ پانسۂ واژگون را فارسیان باری گویند و این اسم جامد باشد پس تحتانی آخرہ معروف خوانیم و یاے نسبت دانیم کہ منسوب بہ بار است و من وجہ متعلق بہ معنی یازدہم ش (اردو) الٹا پانسہ۔ اوندھا پانسہ۔ مذکر

(۹) باری۔ بقول برہان ہر چیزے کہ بسیار سخت و سنگین باشد مؤلف گوید کہ مرادف وزنی بہ یاے معروف نسبت کہ بر آخر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند متعلق بہ معنی اوّل کلمۂ بار دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و در معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو) وزنی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ صفت۔ بھاری۔ ثقیل۔

(۱۰) باری۔ بقول صاحب مؤید بمعنی یکبار ۔ مؤلف عرض کند کہ یاے مجہول وحدت بر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند و متعلق بہ معنی چہارم کلمۂ بار (انوری ـــہ) کنون باری بوصلت در پذیرم ؛؛ چو با این جملہ علیم در خریدی ؛؛ (اردو) ایک بار۔ ایکدفعہ

(۱۱) باری۔ بیاے مجہول بمعنی یکبارگی و دفعتہً چنانکہ نظامی گوید (ـــہ) چو دور آمد سخن در گفت بارے ؛؛ سیہ شیرے بدانداز شرارے ؛؛ ہیچ جادارد کہ درین شعر باری را بمعنی دفعتہً

(۳۰۸۳)

گیریم ولیکن معاصرین عجم بمعنی یکبارگی را پسند کنند بمعنی مصرع دوم اینست کہ ناگاہ دیدیم کہ بہ شیری در مرغزارے بود۔ (اردو) یکبارگی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تابع فعل۔ دفعتہً۔ ایکا ایکی۔ اچانک۔ یکایک۔

باریا بقول شمس (۱) ہمان بوریا کہ می آید و بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۲) بمعنی اے باری تعالی و (۳) مردم صاحب زرق و ریا را نیز گویند بنسبت معنی اوّل فرماید کہ در عربی بوریا را گویند مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل بالف ممدودہ آخر معرّب بوریا باشد صاحب اِنند بہ باریا ذکر این کردہ گوید کہ لغت عرب است و بمعنی دوم باری را مرکب کردند با الف ندا و بمعنی سوم کلمۂ با کہ بمعنی مفہوم اوست مرکب شد بالفظ ریا (اردو) (۱) چٹائی۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بوریا۔ حصیر۔ گھاس یا کھجور کے پتّوں کا فرش (۲) اے باری تعالی ۔ اے خدا۔ (۳) ریاکار بقول آصفیہ۔ منافق مکّار۔ دورنگا۔ فریبی۔

(الف) باریاب
(ب) باریافتن اصطلاح (الف) بہ قول اِنند بحوالۂ فرہنگ فرہنگ آنکہ بحضور و دربار سلاطین دخل دارد و (ب) بقولش بمعنی رخصت و دستوری یافتن بحضور امرا و سلاطین۔ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی سوم اوست کہ گذشت و (الف) اسم مفعول ترکیبی است (ثنائی ے) آن فریدون اگرش کاوہ نشاندی بسریر ٭ این فریدون ببرش کاوہ نمی یابد بار ٭ (ثنائے ہروی ے) حال چون گویم مرا در پیش جانان بار نیست ٭ بار اگر یابم ز خویش زہرۂ گفتار نیست ٭ (اردو) (الف) باریاب۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اجازت پانے والا۔ دربار اور کچہری میں

آنے والا (ب) دربار سلاطین مین رسائی
حاصل کرنا۔ بار یاب ہونا۔

بارے بہ ہیچ خاطر خود شاد میکنیم مقولہ
صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ
از معنی و محلّ استعمال ساکت۔ **مؤلّف**
عرض کند کہ فارسیان سرور را پسند کنند و
ہمیشہ زندہ دلی را دوست دارند و اظہار
دلخوشی کنند مقولہ شان است کہ اگر سامان
سرور ہم نباشد خود را شاد می کنیم بہ ہیچ و کلمہ
باری در ینجا بہ یاے مجہول بمعنی دہم اوست
(اردو) (ع) زندہ دل غم سے بھی مسرور
ہوا کرتے ہین ایک یہہ مشہور مصرع قریب
قریب اسی فارسی مقولہ کا ترجمہ ہے مقصد
یہہ ہے کہ ہمیشہ اپنے دلکو خوش رکھنا چاہئیے
وجہ مسرّت کچھہ بھی نہو تب بھی مسرور رہنا چاہئیے

باریدن بقول بحر (۱) ریختن باران از
ابر پے درپے و (۲) ہر چیز کہ برہم ریختہ شود
(کامل التصریف) مضارع این بارد و متعدی
این بارانیدن کہ گذشت صاحب موارد
ہم ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ بارش و بار
و باران حاصل مصدر است و فرماید کہ
(۳) بمعنی باراندن ہم آمدہ و (۴) ظاہر شدن
مؤلّف گوید کہ بار اسم مصدر است
چنانکہ بمعنی لبست و نہمش بیان کردہ ایم
و حقیقت بارش و باران ہم بجایش مذکور
سند این معنی اوّل بہ (باران باریدن)
گذشت سند معنی دوم در ملحقات می آید۔
(صائب رہ) ناامیدی می دہد اشکے کہ می
باریم ما ٭ رزق قارون می شود گنجی کہ می کاریم
ما ٭ (کلیم رہ) بحیرتم چو در ابر سفید باران
نیست ٭ چہ دجلہاست کہ در چشم اشکبار
من است ٭ (عرفی رہ) از جام سینہ ام
چو رود دست خونچکان ٭ می بارد از زخش کہ
ستمگارہ کسے است ٭ **مؤلّف** عرض کند کہ

در معنی سوم و چہارم ہم معنی پے در پے ظاہر می شود (اردو) (۱) برسنا بقول آصفیہ ہندی۔ بارش ہونا۔ (لازم) (۲) افراط سے آمد ہونا جیسے روپیہ برس رہا ہے (۳) برسانا متعدی (۴) برسنا بمعنی نمایاں ہونا جیسے انکی صورت سے شُہدپن برستا ہے مؤلف عرض کرتا ہے کہ چوتھے معنی میں افراط ظاہر ہوتی ہے

(۲۰۸۴) **باریدن امید** مصدر اصطلاحی۔ پے در پے آثار امید ظاہر شدن و کردن است متعلق بہ معنی دوم و سوم باریدن (ظہوری ے) ز اشک ناامیدی گرچہ دریا کردہ ام صحرا ❊ از ان ابرے کہ برمی بارد آب امید می بارد ❊ بہ محشر می برم از دو لتش مژگان پُرنم را ❊ سحاب چشم مشتاقان او امید می بارد ❊ (اردو) امید برسنا۔ برسانا۔

(۲۰۸۵) **باریدن پیکان** مصدر اصطلاحی۔ پے در پے افگندن و افتادن پیکان از قبیل باریدن تیغ (ظہوری ے) بہ گلخن می نشینم شعلۂ خنجر می کشد برمن ❊ بگلشن می روم پیکان ز شاخ بید می بارد ❊ (اردو) پیکان برسنا۔ برسانا۔

(۲۰۸۶) **باریدن تعلق** مصدر اصطلاحی بمعنی پے در پے ظاہر شدن تعلق۔ متعلق بمعنی چہارم باریدن (ے) ظہوری خرقہائے خرقہ می گرنید بر حالت ❊ مخمور بازی تعلقہا ازین تجرید می بارد (اردو) پے در پے تعلق ظاہر ہونا۔ تعلق برسنا۔

(۲۰۸۷) **باریدن تہدید** مصدر اصطلاحی۔ پے در پے ظاہر شدن تخویف باشد متعلق بہ معنی چہارم باریدن و تہدید لغت عرب است۔ بقول منتخب بمعنی ترسانیدن (ظہوری ے) بحرف صلح لب کرد آشنا از بہر خاطرہا ❊ ولیکن از نگاہش آنچنان تہدید می بارد ❊ (اردو) پے در پے تخویف ظاہر ہونا۔

تخویف برسنا۔

باریدن تیغ اصطلاح۔ بقول بحر پے در پے شمشیر زدن مؤلف عرض کند کہ بمعنی لازم ہم یعنی پے در پے شمشیر افتادن کہ باریدن بمعنی لازم و متعدی ہر دو گذشت متعلق بہ معنی دوم باریدن حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) تیغ برسانا۔ تیغ برسنا۔

(٢٠٠٨) **باریدن حسرت** مصدر اصطلاحی۔ پے در پے ظاہر شدن حسرت متعلق بمعنی چہارم باریدن (ظہوری ؎) گدائے عشقم از من حسرت جمشید می بارد ٭ چراغم گشتہ روشن بر شمع خورشید می بارد ٭۔ (اردو) حسرت برسنا۔

(٢٠٠٩) **باریدن خورشید** مصدر اصطلاحی۔ کنایہ از برآمدن خورشید باشد متعلق بمعنی چہارم باریدن۔ سند این بر باریدن جہت گذشت (اردو) آفتاب طلوع ہونا۔

(٢٠١٠) **باریدن زخم** مصدر اصطلاحی نمایاں شدن زخم متعلق بمعنی چہارم باریدن (ظہوری ؎) مگر از نالۂ خود مرہمی بر ریشہا بندم ٭ کہ زخم جان و دل از نغمۂ ناہیدی بارد ٭ (اردو) زخم ظاہر ہونا۔

(٢٠١١) **باریدن سنگ** مصدر اصطلاحی پے در پے افتادن و افگندن سنگ باشد سند این بمعنی نہم کلمہ بار۔ گذشت (اردو) پے در پے پتھر برسنا۔ برسانا۔

(٢٠١٢) **باریدن شعلہ** مصدر اصطلاحی بمعنی پیاپے افتادن یا افگندن شعلہ متعلق بمعنی دوم و سوم باریدن (قاآنی ؎) باد دیگی کہ ہمچون رعد آید در خروش ٭ ابر دستی کہ ہمچون برق باشد شعلہ بار ٭ (اردو) شعلہ برسنا۔ برسانا۔

(٢٠١٣) **باریدن شکست** مصدر اصطلاحی۔

بمعنی پیاپے ظاہر شدن شکست متعلق بمعنی چہارم
باریدن (ملا طاہر غنی ؂) شکست از ہر
در و دیوار می بارد مگر دون ؏ ز رنگ
چہرۂ ماریخت رنگ خانۂ ما را ؏ (اردو)
شکست برسنا شکست پیاپے ظاہر ہونا۔

(۲۰۴) **باریدن عید** مصدر اصطلاحی۔ کنایہ
باشد از ظاہر شدن مسرت و این متعلق
است بمعنی چہارم باریدن۔ (ظہوری ؂)
چرا نگین نباشد عیش و ہر از تیغ تازاو ؏ کہ
برسال و مہ از فر بنانش عید می بارد ؏ (اردو)
مسرت برسنا۔

(۲۰۵) **باریدن فتنہ** مصدر اصطلاحی۔ برپا
شدن فتنہ باشد (قاآنی ؂) صد جعد تیر
بستہ بمژگان فتنہ زاے ؏ صد قبضہ تیغ ہشتہ
در ابروے فتنہ بار ؏ (اردو) فتنہ برپا ہونا
باریز بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱)
بمعنی خزان و فرماید کہ بہ باے فارسی ہم آمدہ

و (۲) بقول بول چال معاصرین عجم دار السلطنت
فرانس را کہ (پیرس) نام دارد باریز گویند
مؤلف عرض کند کہ اصل این بمعنی اوّل
(بار ریز) باشد اسم فاعل ترکیبی بمعنی ریزندۂ
بار و بار بمعنی برگ و گل و ثمر بر معنی ذہنش گذشت
پس یک راے مہملہ بکثرت استعمال حذف شدہ
(باریز) شد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ
باے فارسی (پیرس) را بدل کردند بموحدہ
چنانکہ تپ و تب و تحتانی بدل شد بالف
چنانکہ بریغان و اریغان و سین مہملہ بدل شد
بہ زاے ہوز چنانکہ سمارو غ و زمارو غ و
تحتانی چہارم میان راے مہملہ و زاے ہوز
زائد است براے اظہار کسرہ چنانکہ تبت
و تبیت پس باریز بمعنی دوم مفرس باشد
(اردو) (۱) خزان بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مؤنث۔ پت جھڑ۔ بہار کا نقیض فصل خریف
کا وہ موسم جس میں درختوں کے پتے جھڑ کر گرتے

مین (۲) پیرس - پایۂ تخت فرانس کا نام - تذکرۂ مساحین عرب نے اسکو بارِیس کہا ہے -

بارِیقُون بقول برہان بکسر ثالث و سکون تحتانی و قاف بہ واو رسیدہ و بنون زدہ بیونانی دوائی است کہ آن را شوکران خوانند و آن تخم بیخ رومی است و از لغت کہ از ولایت یزد است آورند و آنرا دورس تفتی گویند صاحب محیط بر بارِیقون حوالۂ شوکران کردہ و بر شوکران آوردہ کہ اسم عربی است وگویند یونانی وگویند بیونانی قونین وقونیون و بہ رومی سقونیون و بارِیقون نامند و آن تخمہاست و بعربی بیخ جبلی و رومی و بعجمی اندلس حفوظ و بفارسی دورس و تفت و بفرنگی شکنہ گویند و آن نباتی است برگ آن شبیہہ ببرگ خیار و بہترین آن کہ از موضع تفت بیضے گویند کہ آن اسم درخت خشخاش سیاہ است کہ رطوبت آن افیون باشد - سرد و خشک در سوم وگویند سرد در چہارم و خشک در آخر سوم و آن مخدر و مسکر است و از جملۂ افعال آن تنویم و جمود خون و قطع نزف الدم و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف گوید کہ لغت رومی است (اردو) صاحب جامع الادویہ نے بیخ تفت اور شوکران کا ذکر کیا ہے اور فرمایا ہے کہ بقول بعض موٹھہ کی جڑ ہے - مہلک -

باریک بقول بہار عجم (۱) نازک و لطیف چون کمر و لب و بارک مخفف آن (میر حسن دہلوی ؎) لب باریک تو زیر خط شبگون دیدم ؛ چون ہلالی کہ ز شبانگاہ برون می آید ؛ و (۲) بمعنی کم در عرض چون راہ باریک مؤلف عرض کند کہ مقصود بہار غیر تنگی نباشد (طالب کلیم ؎) ہر کجا باریک شد راہست قدم از شمع

؎ چارہ گر ار تار در پیش آیدت مضراب باش ؎ و (۳) بمعنی کم در عمق چون آب باریک و
سیلاب باریک و محیط باریک (صائب ؎) از تواضع می توان مغلوب کردن خصم
را ؎ می شود باریک چون سیلاب از پل بگذرد ؎ (ولہ ؎) نازک تر است از گر
چان گفتگوے من ؎ باریک شد محیط چو آمد بجوی سن ؎ صاحب آنند نقل نگار بہار ۔
صاحب آصفی بہ پیروی بہار فرماید کہ (۴) بمعنی پنہان مؤلف گوید کہ بہار این معنی را
پیدا کردہ است از کلام صائب کہ بر (باریک شدن کسے) می آید حیف است از تحقیقش
کہ بعوض گریز معنی پنہان قائم کردہ و بہ تحقیق ما از شعر صائب معنی ششم پیدا می شود۔ و
(۵) بقولش لاغر۔ مؤلف عرض کند کہ (۶) بمعنی خفیف و سبک ؎ ہم این ہمہ معانی از
معنی اول بہ سبیل مجاز پیدا و تصفیہ این در ملحقات شود و مخفی مباد کہ بارک بہ کسر راے
مہملہ لغت ترکی است بمعنی رقیق و دقیق و بقاعدہ ترکی براے اظہار کسرہ راے مہملہ تحتانی
چہارم زیادہ کردہ اند و صاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است ذکر ہر دو کردہ پس فارسیان
این را مفرس کردہ اند و بہ سبیل مجاز بمعانی متذکرہ بالا استعمال کردہ اند و آنچہ بہار بارک را
مخفف باریک گفتہ درست نیست بلکہ استعمال ہر دو در فارسی بہ سبیل تفریس است
بہ تصرف خفیف در معنی و آنچہ بہار معنی سوم را از کلام صائب پیدا کردہ است فضولی محض
است کہ معنی محض کم عمق اصلا پیدا نیست و من وجہ با معنی دوم تعلق دارد و حقیقۃً
متعلق بمعنی اول است محققین نقل نگار از معنی شعر کار ندارند و فہم باریک را واگذارند
و از تعمق کار نگرفتہ اند کہ معنی کمی عمق را پیدا کردہ اند بحث کامل این برد باریک شدن

سیلاب) می آید (اردو) (۱) باریک دیکھو بارک۔ (۲) تنگ بقول آصفیہ۔ فارسی
فراخ کا نقیض۔ کم چوڑا۔ نازک (۳) اتھلا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ابھرا ہوا۔ گہرا کا نقیض
ابھروان۔ (۴) چھپا ہوا مخفی۔ گریز بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بھاگڑ۔ فرار۔
(۵) لاغر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ دبلا۔ قاق۔ نحیف۔ (۶) خفیف۔ بقول آصفیہ عربی
ہلکا۔ سبک۔ ذلیل۔ رسوا۔

باریک بین اصطلاح۔ بقول بحر (۱)
آنکہ با معان نظر نگرد چون ستارہ شناس
و مانند آن و بمعنی (۲) خسیس و ناتوان بین
۔ بہار ہم ذکر ہمین دو معنی کردہ (صائب
سے) از سر خوان فلک بر خیز کین باریک
بینہا ۔ می شمارد لب گزیدن را لب نان دگر ۔
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
متعلق بمعنی اوّل باریک (اردو) (۱)
باریک بین بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تیز فہم
خردہ بین۔ دقیقہ رس۔ رموز دان (۲) ناتوان
بین بقول آصفیہ۔ فارسی۔ حاسد۔ بداندیش
کینہ ور۔ بدخواہ۔ وہ شخص جو دوسرے کو
توانا نہ دیکھ سکے (ظفر سے) اگرچہ عشق میں
تیرے ہوئے ہیں سوکھ کر کانٹا ۔ پہ نظر میں
ناتوان بینوں کے پڑا ہے دل کھٹکتے ہیں ۔

باریک خیال اصطلاح۔ بقول بہار
شاعر نازک خیال (صائب سے) ہر کہ
چون رشتہ ز باریک خیالان گردید ۔
روزیش تنگ تر از دیدۂ سوزن باشد ۔
مؤلف گوید کہ ما معنی بیان کردۂ بہار
را تسلیم نمی کنیم و تخصیص این با شاعر نازک خیال
و بخیال ما عام است بصفت کسی کہ نازک
خیال باشد اعم از ینکہ شاعر باشد یا غیر آن
و تائید خیال ما از ہمین شعر صائب می شود

که گذشت (اردو) نازک خیال بقول
آصفیه - اسم مذکر - باریک اور دقیق باتیں
لکهنے والا شاعر اور وه شخص جسکے خیالات عمده
هون - دقیقه رس - نغزگو نغز گفتار -

باریک دیدن (مصدر اصطلاحی)
صاحب آصفی این را بتبعیهٔ اصطلاح (باریک
بین) قائم کرده است و از کلام صائب
استناد کرده که همه را اینجا گذشت **مؤلف**
گوید که خلاف قیاس نیست ولیکن طالب
سند استعمال ورای اصطلاح (باریک بین)
باشیم که استعمال مشتقات این مصدر مرکب
از نظر ما نگذشت (اردو) غور سے دیکهنا

باریک رسیدن مصدر اصطلاحی
بقول صاحب بحر و وارسته (۱) در کاری
بغور تمام وارسیدن و بکمال خوبی آن را
سرانجام دادن و (۲) لاغر شدن (غزالی
مشهدی ۔) غزالی شهد نظمم گر خورد عقل
نماید تا ابد انگشت لیسی ٭ ده سر رشتهٔ حرف
ار بکاتب ٭ که موشکافی از باریک رسی ٭
بکوشد تا غلط کمتر نویسد ٭ گر از دستش نیاید
خوشنویسی ٭ (میر نجات ۔) مدعی وزن
بیجا چه کنی هیچی هیچ ٭ چند باریک برسی شده
پیله پیچ ٭ وارسته از این شعر میر نجات سند
معنی دوم گرفته و خان آرزو در چراغ بذکر
معنی دوم نسبت کلام میر نجات گوید که در بیجا
(باریک رسیدن) بمعنی (۳) حیله و مکر کردن
معلوم می شود - بهار بمعنی اول قانع و صاحب
آصفی آیین گویش **مؤلف** عرض کند که
(رسیدن) بقول بحر بمعنی رشتن و تافتن و تابیدن
تار پنبه و ابریشم و پشم و امثال آن (الخ) پس
(۴) معنی لفظی این حقیقی است و معنی اول مستند که
بالا استعاره باشد به تشبیه باریکی در کار و
نسبت معنی دوم عرض می شود که کاری را
بحالت ضعف کردن بطریقی که ناتوانی ظاهر شود

وہمین معنی پیدا می شود از کلام میرنجات نہ لاغر
شدن ومعاصرین عجم ہم تصدیق خیال ما کنند
آنچہ محققین ہندنژاد باستناد کلام میرنجات معنی
دوم وسوم پیدا کردہ اند از ذوق کلام کا
نگرفتہ اند (اردو) (۱) باریکی سے کام
کرنا (۲) باریک کاتنا۔ آہستگی اور سستی سے
کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے اسکو ترک فرمایا ہے
لیکن حضرت جلیل نے فی البدیہہ فرمایا ہے۔
(ص) سیکھا یہ کس سے آپ نے باریک
کاتنا؛ تحریر مختصر کبھی دن میں تمام کی؛ (۳)
مکر وحیلہ کرنا (۴) ریشم یا روئی یا پشم کو
باریک کاتنا۔

باریک شدن مصدر اصطلاحی۔
بقول وارستہ وبحر (۱) بمعنی لاغر شدن نحیف
گوید کہ اگر این را بسوے کسی یا بسوی تن وامثال
آن مضاف کنیم البتہ این معنی پیدا می شود و
سند این بہ (باریک شدن تن) می آید واین
متعلق است بامعنی پنجم لفظ باریک و
(۲) بلحاظ معنی اول لفظ باریک ۔ نازک و
لطیف شدن ہم (صائب ص) اے دل
تصور کمر یار نازکست ؛ باریک شو کہ رشتۂ
این کار نازکست ؛ (۳) بقول شان پنہان
از جائی بدر شدن وخان آرزو در چراغ
گوید کہ پنہان گریختن است مؤلف عرض
کند کہ بحالت اضافت بسوے کسی خفیف و
سبک شدن کسے باشد وسند محققین (باریک
شدن کسے) می آید وتصفیہ آخر ہم بہ ہمین جا
شود واین متعلق است بمعنی ششم لفظ باریک
کہ گذشت (اردو) (۱) لاغر ہونا۔ دبلا ہونا
(۲) نازک ہونا لطیف ہونا (۳) چھپ کر
بھاگنا خفیف اور سبک ہونا۔

باریک شدن تن مصدر اصطلاحی
کنایہ باشد از لاغر شدنش واین متعلق است
بمعنی پنجم لفظ باریک (مسیح کاشی ص) تن

سودائی من در غم آن موی نحیف ؂ گشته
باریک که ابریشم سازش کردم ؂ مخفی مباد
که سند پیش شده متعلق از (باریک گشتن تن)
باشد عیبی ندارد که گشتن مرادف شدن است
(اردو) جسم کا لاغر ہونا۔

(۴۰۹۷) **باریک شدن دیده** (مصدر
اصطلاحی) کنایه باشد از تنگ چشم شدن
متعلق بمعنی دوم لفظ باریک است (وحید
قزوینی ؎) وحید آفت دور و نزدیک
شد ؂ چو آن شوخ را دیده باریک شد ؂
خان آرزو در چراغ بر (باریک شدن)
نقل این شعر کرده دیده را بحذف هاے
هوز دید نوشت و ما از کتب دیگر تصحیح آن
کرده ایم (اردو) تنگ چشم ہونا
بخیل ہونا۔

(۴۰۹۸) **باریک شدن راه** (مصدر اصطلاحی
بمعنی نازک شدن راه و تنگ شدن آن
متعلق بمعنی دوم لفظ باریک سند این از
کلام طالب کلیم بر لفظ باریک گذشت۔
(اردو) راستہ کا تنگ ہونا۔

(۴۰۹۹) **باریک شدن سیلاب** (مصدر
اصطلاحی) بمعنی نازک شدنش و مراد از
کم عرض و عمق و تنگ شدن آن که مقابل
سیلاب تند است متعلق بمعنی دوم لفظ
باریک سند این از کلام صائب بر لفظ
باریک گذشت (اردو) سیلاب
کا ہلکا ہونا۔ پھیلاو اور عمق زیادہ نہ ہونا
تنگ ہونا۔

(۴۱۰۰) **باریک شدن کسی** (مصدر اصطلاحی
(۱) بمعنی خفیف و سبک شدنش متعلق به
معنی ششم لفظ باریک (صائب ؎)
به از روشن دلی تیر شهابی نیست شیطان را
؂ که شد باریک زاهد تا هلال عید پیدا شد
؂ وا رسته و (خان آرزو در چراغ) این را

بمعنی پنہان گریختن آوردہ اند چنانکہ بہ (باریک
شدن) گذشت و از ہمین شعر صائب این
معنی را پیدا کردہ اند بخیال مؤلف ہیچ
ضرورت و لطف ندارد کہ زاہد بگریزد۔
خفیف و سبک شدنش از رویت ہلال
بمعنی لطیف تر باشد از گریز فتأمل و (۲)
بمعنی لاغر شدن کسی سند این بر (باریک
گردیدن) می آید و این متعلق است بمعنی پنجم
لفظ باریک۔ (اردو) (۱) کسی کا خفیف
اور سبک ہونا۔ مخفی سمجھا گنا۔ گریز اختیار کرنا
(۲) کسی کا دبلا ہونا نحیف ہونا۔

باریک شدن گردن (مصدر
اصطلاحی) بقول بہار بمعنی ملائمت و
ہمواری بہم رساندن۔ صاحب انند
آمین گوی بہار (صائب ــه) در زمان
خط مدار چشم او بر مردمی است ؎ گردن
عامل شود باریک در پاے حساب ؎؎
مؤلف عرض کند کہ بہ معنی شعر غور کردہ
گردن عامل در زمان محاسبہ باریک
می شود بفکر پس باریک شدن گردن علامت
ناتوانی است و این مصدر اصطلاحی کنایۃ
باشد از ناتوان شدن کہ بحالت ناتوانی
نحافت جسم اول از گردن ظاہر شود
و این از قبیل (باریک شدن تن)
است کہ گذشت۔ صاحب بحر ہمزبان ما
و این متعلق بہ معنی پنجم لفظ باریک باشد
(اردو) گردن پتلی ہونا۔ لاغر ہونا۔

باریک شدن ماہ (مصدر اصطلاحی)
بمعنی حقیقی و کنایہ باشد از ہلال شدن
و متعلق بہ معنی پنجم لفظ باریک باشد (کاشی
آملی ــه) بتیاب نشدہ اگر از تاب
جمالت ؎ پس بہر چہ باریک شد از شہر
بدر رفت ؎ (اردو) چاند کا باریک
ہو جانا۔ پتلا ہونا۔ ہلال ہونا۔

(۱۰۱/۳)

باریک شدن محیط (مصدر اصطلاحی)
از قبیل باریک شدن سیلاب است
کہ گذشت و سند این از کلام صائب بر
لفظ باریک مذکور شد (اردو) دریا
کا عرض و عمق گھٹنا۔ تنگ ہونا۔

(الف) **باریک گردیدن** مصادر
(ب) **باریک گشتن** اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی
ساکت۔ مؤلف گوید کہ ہر دو مرادف
باریک شدن باشد (صائب الف ے)
باریک تا چو رشتہ نگردد خدا شناس
ذکر خفی ز حلقۂ زنار نشنود ❊ سند (ب)
(بر باریک شدن تن) گذشت مخفی مباد
کہ سند (الف) ہم متعلق بہ (باریک گردیدن گشتن
کسے) است مرادف (باریک شدن کسی) کہ گنجـ
عیبی ندارد کہ مصدر خاص است از ہمین مصدر
عام (اردو) دیکھو باریک شدن۔

باریک میان اصطلاح بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ بمعنی لاغر میان مؤلف عرض کند کہ بمعنی نازک
باشد متعلق بمعنی اول لفظ باریک۔ فرق باریک است
میان ہر دو معنی دیگر ہیچ (اردو) پتلی کمر۔

باریکی بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بر وزن تاریکی
نازکی و لطافت و دقت باشد مؤلف عرض کند
کہ یای مصدری در آخر لفظ باریک زیادہ کردہ اند
و دیگر ہیچ (اردو) باریکی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مؤنث۔ پتلاپن۔ نزاکت۔ موشگافی۔

باز بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و بحر (ذیل باختن) (۱)
پرندہ ایست مشہور و معروف۔ صاحب برہان صراحت کند کہ سلاطین و اکابر شکار فرمایند خان آرزو فرماید
کہ ظاہراً باز مخفف بازی عربی است پس فارسی الاصل نباشد بیغمی مؤلف عرض کند کہ چرا نگوییم کہ مفرس
است و نسبت قول برہان صراحت مزید کنیم کہ این پرندہ خود شکاریست و سلاطین

واکابر بوسیلهٔ آن شکار کنند نه خود او را شکار کنند. (منوچهری ع) گاه رهوارے چو
کبک دگاه جولان چون عقاب ٭ گاه برجستن چو پاشه گاه برگشتن چو باز ٭ (انوری ع)
بازیست که صیدش همه مرغان دماغند ٭ شاخیست که بارش همه مضمون ضمیر است ٭
(اردو) باز بقول آصفیه - عربی - ایک شکاری پرند - مذکر - دیکھو اوله -
(۲) باز - بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری و (بجز تذییل باختن) بمعنی کشادگی
میان هر دو دست را گویند چون از هم بکشایند و آن را بترکی قلاج و بعربی باع گویند و این
معنی بزاے فارسی هم آمده - صاحب رشیدی گوید که بعضے بیاے حطی بعوض باے موحده
گیرند - خان آرزو در سراج گوید که این ماخوذ است از معنی دهم (که می آید) مؤلف عرض
کند که مقصودش جز این نباشد که باز بمعنی حقیقی کشادگی و کشایش اسم جامد فارسی زبان
است فارسیان مجازاً باع را هم باز گفتند که براے آن هر دو دست می کشایند دیگر
هیچ وجه ندارد که این را مستبدل باع گیریم که عین بدل شده بزاے هوز پس اندرین
صورت مفرس باشد ولیکن این قسم تبدیل خلاف قیاس است که در لفظی دیگر یافته نشده
و عجبی نیست که فارسیان باحم را که بهمین معنی لغت سنسکرت است باز کرده باشند که میم نیز به
هوز بدل شود چنانکه ذرّیرام و ذرّیراز صاحب قانون دستگیری ذکر این کرده و در تبصیر
هم مفرس باشد و همین است ارش که بجایش گذشت (منوچهری ع) آفرین زان مرکبی کو
بشنود در نیم شب ٭ بانگ پاے مورچه در زیر چاه شصت باز ٭ (اردو) بام - دکن
مین اس جریب کا نام هے جو دونون هاتهه کهیلنے سے مشمول سینه ایک هاتهه کی بیچ کی انگلی

سے دوسرے ہاتھ کی بیچ کی انگلی تک طولاً حاصل ہو جسکو عربی مین باع کہتے ہین اور فارسی مین آرش اور باز۔ بعض زبان دانان اردو کا قول ہے کہ لکھنو مین بھی اسکو باس کہتے ہین

(۳) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی شبر و وجب و آن مقدارے کہ از دست ما بین سر انگشت کوچک و انگشت شست باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ این صحیح نباشد بلکہ غلط۔ مؤلف عرض کند کہ اگر قول برہان را کافی ندانیم صاحب جامع را اہلزبان خوانیم پس قول او در لغات فارسی چرا غلط باشد نمی دانیم کہ محقق ہندنژاد برچہ اصول حکم غلطی می دہد ہم او بر معنی دوم گفتہ کہ بمعنی حقیقی باز کشادہ و چون دست ہا را می کشایند باع پیدا می شود و باع را بمجاز باز گفتند پس ہمین قبیل چرا نمیداند کہ چون مشت را باز کنند شبر پیدا می شود و بمجاز آنرا باز گفتند و چہ تا حال مشتاق سند استعمال باشیم۔ (اردو) بالشت۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث و بچوا اور

(۴) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی دوش و بازو۔ مؤلف عرض کند کہ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید و بخیال ما مخفف (بازو) است کہ واو آخر حذف شدہ باز شد۔ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) بازو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ کہنی سے شانے تک کا حصہ۔

(۵) باز۔ بقول برہان و جامع یک بند انگشت۔ مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی حقیقی وہم است کہ می آید یعنی چون مشت را بکشایند و باز کنند بند ہای انگشتان ظاہر شود فارسیان بر سبیل مجاز یک بند انگشت را باز نام کردند چہ برین نسبت کہ اسم جامد

فارسی زبان گیر یم (اردو) انگلی کا ہر ایک جوڑ جس کو دکن میں پیری کہتے ہیں
اور اردو میں پورہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بند انگشت انگلی کا جوڑ۔ انگل۔
(۴) باز۔ بقول برہان بمعنی تکرار و دیگر چنانکہ گویند باز بگو یعنی مکرر بگو و باز چہ می گوید
یعنی دیگر چہ می گوید (صاحب بحر بذیل باختن) بر تکرر قانع و صاحبان رشیدی و
جہانگیری و ناصری و سراج بر دیگر و بہار گوید کہ درینجا بمعنی پس و بعد است۔
مؤلف عرض کند کہ مقصود ہمہ محققین واحد است طرز بیان ہر یک جدا است ترجمہ
این در فارسی دیگر است و بس۔ اسم جامد فارسی زبان باشد (منوچہری ؎)
آمد نوروز و آمد جشن نوروزی فراز ٭ کامگارا کارگیتی تازہ از سر گیر باز ٭۔
(جامی ؎) باز ہوائے چمنم آرزوست ٭ جلوۂ سرو سمنم آرزوست ٭ (اردو)
پھر۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ دوبارہ۔ بعد ازان۔
(۵) باز۔ بقول برہان و سراج بمعنی معاودت چنانکہ باز آمد یعنی واپس آمد مؤلف
عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و من وجہ تعلق دارد بمعنی ششم یعنی از سفر
باز آمدن کسے۔ آمدنش دگر بارہ باشد یعنی یکبار کہ درینجا بود دوبارہ دگر آمد و معنی واپسی
مجازاً پیدا می شود خان آرزو بذیل این معنی گوید کہ بہمین نسبت باز آمدن بمعنی توبہ
نیز استعمال یافتہ چنانکہ (؎) باز آ باز آ از آنچہ ہستی باز آ ٭ گر کافر و گبر و بت پرستی
باز آ ٭ نیز گوید کہ ترک کارے کردن چنانکہ گویند ٭ فلانی از فلان چیز باز آمد ٭ و معنی
توبہ نیز ہمین راجع (الخ) مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ غور نکرد ترک کردن و

تو بہ کردن را با این معنی اصلا تعلق نیست و آن متعلق است بمعنی چہارم ہم کہ می آید و ذکر این ہمہ را اینجا کنیم (اردو) مراجعت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ واپسی۔ بازگشت۔ رجوع۔ واپس آنا۔

(۸) باز۔ بقول برہان و رشیدی و سراج بمعنی بازندہ و بازی کنندہ ہمچو قمار باز و ریسمان باز و شب باز و امثال آن صاحب جامع درست گوید کہ این معنی بحالت ترکیب حاصل می شود صاحب ناصری کہ از اہل زبانست می فرماید کہ بمعنی بازیدن و بازندہ نیز گویند و این بے ترکیب گفتہ نمی شود مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ معنی بازیدن خوب پیدا کرد (منوچہری سہ) شاخ گل شطرنج سیمین و عقیقین عندلیب * وقت شبگیران بنطع سبز بر شطرنج باز * (اردو) بقاعدۂ فارسی اردو میں بھی شطرنج کھیلنے والے کو شطرنج باز کہتے ہیں جو اسم فاعل ترکیبی ہے لیکن مجرد باز بمعنی بازندہ مستعمل نہیں ہے

(۹) باز۔ بقول برہان امر بہ بازی کردن یعنی بباز و بازی کن مؤلف گوید کہ این امر حاضر مصدر بازیدن و باختن است نہ بازی کردن۔ صاحب برہان غور بر لفظ نکردہ و از معنی کار گرفت۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند (اردو) کھیل۔ بازی کر۔ کھیلنا۔ بازی کرنا کا امر حاضر۔

(۱۰) باز۔ بقول برہان و (بحر بذیل باختن) و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سراج بمعنی کشادہ کہ در مقابل بستہ باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ معنی دوم باز خود است ازہمین معنی۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ معنی سوم ہم متعلق بہمین معنی است

وبدین معنی اسم جامد فارسی زبان باشد۔ (منوچهری ؎) ای خداوندی که تا تو از عدم پیدا شدی ہا بستہ شد درہای بد درہای نیکی گشتہ بازہ (انوری ؎) ای شدہ دست ممالک ز ایادی تو پر ہ وے شدہ چشم معالی بہ بزرگی تو بازہ (اردو) کشادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ کھلا ہوا۔ باز۔ وا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ کھلا ہوا۔ کشادہ۔

(۱۱) باز۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وناصری و (محیط ذیل باختن) بمعنی نشیب که مقابل فراز است (منوچهری ؎) همچنان سنگی که سیل او را بگیرد اندر کوہ گہ گاہ زین سو گاہ زان سو گہ فراز و گاہ بازہ صاحب رشیدی گوید که درین تامل است بلکه باز درین شعر بمعنی دیگر باشد یعنی گاہ فراز و گاہ دگرگون چنانکه بازگونه گویند بمعنی دیگرگون۔ مؤلف عرض کند که اگر (بازگونه) بمعنی دیگرگون مستعمل شود لازم نمی آید که باز را بمعنی نشیب نگیریم۔ قول صاحبان تحقیق که بعض شان اہل زبانند مستند است واز کلام منوچهری ہم تصدیق قول شان می شود و (بازگونه) را متعلق بمعنی ششم چرا نگنیم که بمعنی دیگرگذشت۔ باقی حال اسم جامد فارسی زبان است باین معنی (اردو) نشیب۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیچان۔ پستی۔

(۱۲) باز۔ بقول برہان وجامع باز ماندن و واماندن بمعنی نارسیدن و صاحب محیط (ذیل باختن) ذکر این کردہ مؤلف عرض کند که این همانست که بمعنی چهارم ہم مذکور شود که بمعنی جدا می آید طرز بیان محققین در غلط انداز و اصلاً معنی مصدری ندارد۔ می بایست که جائی که ذکر معنی چهارم ہم کردہ اند ہمانجا ذکر این بطور سند استعمالش کنند

(اردو) دیکھو باز کے چودھویں معنی۔

(۱۳۳) باز۔ بقول برہان و جہانگیری بمعنی تمیز کردن و تفرقہ نمودن میان دو چیز و بقول بحر بذیل باختن) بمعنی تمیز و تفرقہ۔ و صاحب جامع ہم متفق با بحر و بقول رشیدی یا ممتاز و ہم او بحوالۂ جہانگیری فرماید کہ بمعنی تمیز و تفرقہ در نسخۂ دیگر دیدہ نہ شد مؤلف گوید کہ صاحب جامع از اہل زبانست و تصدیق این معنی می کند و استعمال کمال اسمعیل ہم (سـ ۵) کسی کہ دست چپ و دست راست داند باز ٭ باختیار ز مقصود خود نماند باز ٭ و صاحب رشیدی این را بسند معنی ستم گیرد و ما با خیالش اتفاق نداریم و تصفیہ آن ہم در اینجا کنیم بخیال ما باز بمعنی تمیز و تفرقہ درست است و از کلام کمال اسمعیل مصدر (باز دانستن) بمعنی فرق و تمیز کردن پیدا می شود (اردو) فرق۔ عربی۔ مذکر۔ تمیز۔ عربی۔ مؤنث۔

(۱۳۴) باز۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و (بحر بذیل باختن) بمعنی جدا ہم کہ بعربی فصل گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی ظاہرا ماخوذ از معنی تفرقہ و تمیز است میان دو چیز کہ با کلمۂ دانستن و شناختن مستعمل شود (کہ بہ معنی سیزدہم مذکور شد) سند این از کمال اسمعیل بر معنی سیزدہم گذشت (مسعود سعد سـ ۵) نشود باز آنچہ عادت اوست ٭ از شود باز این سعادت اوست ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی ترک ہم متعلق بہ ہمین است و آنچہ فارسیان مجازاً بمعنی توبہ استعمال کردہ اند (چنانکہ بہ (باز آمدن) می آید بہ ہمین معنی تعلق دارد و چنانکہ ذکرش بتردید خیال

خان آرزو بر معنی ہفتم کردہ ایم (اردو) جدا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ الگ علیحدہ تمیز

(۱۵) باز۔ بقول برہان و جامع و (بحر ذیل باختن) بمعنی عکس و قلب۔ خان آرزو در سراج گوید کہ صاحب رشیدی نسبت این گوید کہ بمعنی دیگر گونہ است ولیکن تحقیق آن است کہ معنی دیگر و قلب و عکس و رجعت کہ گذشت ہر سہ یکی است واصل ہمہ قلب و عکس است مؤلف عرض کند کہ ما با خان آرزو اتفاق نداریم زیرا کہ معنی دیگر و رجعت البتہ باہم تعلق دارد چنانکہ بر معنی ہفتم ذکرش کردہ ایم و قلب و عکس ورلے اہنیت فارسیان باز گونہ بمعنی مقلوب و معکوس استعمال کردہ اند کہ می آید و (واژگونہ) مبدل آنست قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار راشاید (اردو) عکس۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اوندھا۔ الٹا۔ باز گونہ۔ لوٹا ہوا۔ قلب۔ بقول آصفیہ اسم مذکر الٹا ہوا۔ اوندھا لٹکا ہوا۔ واژگون۔

(۱۶) باز۔ بقول برہان و جامع و (بحر ذیل باختن) بمعنی شراب کہ بعربی خمر خوانند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی خطا است مؤلف عرض کند کہ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار راشاید۔ بخیال ما مبدل بادہ است کہ بمعنی بادہ گذشت دال مہملہ بزاے ہوّز بدل شود چنانکہ سرخ مرد و سرخ مرز پس وجہی نیست کہ محققین ہند نژاد در لغات فارسی برخلاف اہل زبان روند معاصرین عجم بر زبان ندارند جزین نیست کہ محاورۂ فارسی قدیم باشد (اردو) شراب۔ مؤنث۔

(۱۷) باز۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و (بحر ذیل باختن) بمعنی طرف و جانب۔

(حکیم سوزنی سے۵) آن حسام ابن حسامی کہ حسام مظہرش ؛ ہرگز از خصم بالزام نشد باز نیام

؛ صاحب رشیدی بحوالہ سامانی فرماید کہ درین شعر کلمہ باز بمعنی باے الصاق است

چنانکہ گویند ؛ باز و گفتم ؛ یعنی باو گفتم مؤلف عرض کند کہ بحث این بمعنی باے

الصاق بر معنی ۱۲ ہم می آید حقیقت اینست کہ حکیم سوزنی درین شعر مصدر (باز نیام

شدن) استعمال کردہ است کہ مخفف (باز بہ نیام شدن) است بحذف باے موحدہ

بمعنی واپس بہ نیام شدن ۔ پس باز درینجا بمعنی ۱۲ ہم اوست کہ بمعنی مراجعت گذشت

سخن فہمان بر معنی شعر و محاورہ غور نکردہ اند ۔ شک نیست کہ معنی مرادی این لسوے

نیام شدن شمشیر پیدا می شود ولیکن نمی شود کہ مطلق کلمہ باز را بمعنی طرف و جانب

گیریم فتامل ۔ طالب سند دیگر براے ادعاے محققین باشیم (اردو) طرف ۔

بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ جانب ۔ سمت ۔ جہت ۔

(۱۸) باز ۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و (بحر بذیل باختن) بمعنی گذرگاہ سیل

باشد ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در کتاب دیگر دیدہ نمی شود مؤلف

عرض کند کہ نمی دانیم کہ مقصود خان آرزو از کتاب دیگر چیست فرہنگ جہانگیری را

شاید ملاحظہ نکرد (اردو) سیل کی راہ مؤنث یعنی وہ راستہ جدھر سے سیل گزرے

گذرگاہ سیل اردو مین کہہ سکتے ہین ۔

(۱۹) باز ۔ بقول برہان و جامع و (بحر بذیل باختن) بمعنی باج و خراج و گوید کہ بایمعنی

بازاے فارسی ہم آمدہ ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی بہ زاے فارسی است

مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ براے عربی بدین معنی نیامدہ۔ ما می گوئیم کہ نظر باعتماد قول صاحب جامع کہ اہل زبانست چرا نگوئیم کہ مبدل باژ است کہ بقاعدۂ فارسی زبان زاے فارسی بعربی بدل می شود چنانکہ آژیر و آزیر (اردو) دیکھو باج۔

(۴۰) باز۔ بقول رشیدی بحوالۂ سامانی مرادف باے الصاق و فرماید کہ بمعنی باے الصاق بسیار آمدہ چنانکہ گویند ”باز و گفتم“ یعنی باو گفتم“ و ”باز خانہ شد“ یعنی بخانہ شد۔ سند رشیدی براے این معنی ہمان شعر حکیم سوزنی است کہ بر معنی ہفدہم لفظ باز مذکور شد۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ سامانی فرماید کہ (در مصرع کمال اسمعیل (ع) کسی کہ دست چپ از دست راست داند باز ٭ ہمین معنی باے الصاق راست می آید نہ معنی تفرقہ و تمیز چنانکہ صاحب جہانگیری گفتہ چراکہ این معنی در نسخہ دیگر دیدہ نشد و این محل بحث است چراکہ قوسی نیز بمعنی فرق کردن آوردہ حتی کہ بیت کمال را مستند ساختہ غایتش معنی فرق و تمیز و وا ماندن و نرسیدن را معنی مطابقی نگفتہ و مدلولات التزامی شمردہ (انتہی) و صاحب ناصری گوید کہ ما نیز در منشآت فضلاے خراسان (باز و) بمعنی با او بسیار دیدہ ایم واللہ اعلم مؤلف عرض کند کہ ما از محققین ہندنژاد بحثی نداریم کہ فارسی۔ زبان مادری شان نیست حیف از صاحب ناصری است کہ راہ تبرکستان می برد و لقمۂ معنی محاورۂ زبان خویش بر ہندنژادان می گذارد و ادعاے رشیدی بے دلیل است (باز و گفتم) کہ محاورۂ فرس است درست ہست یعنی بر (از و گفتم) باے موحدہ زیادہ کردہ اند و کلمۂ باز درین جا اصلا نیست و استعمال (باز خانہ شد)

ہم درست باشد کہ بمعنی واپس بجانہ باشد بحذف موحدہ کہ کلمۂ باز بمعنی مراجعت بمعنی ہفتمش گذشت و آنچہ صاحب رشیدی بہ سند کلام حکیم سوزنی بحثی کرد ما حقیقتش را برمعنی ہفدہم کلمۂ باز ظاہر کردہ ایم آنچہ صاحب ناصری تصدیق این می کند کہ (بازو) بمعنی با او در منشآت فضلاے خراسان بسیار دیدہ است جوابش اینست کہ آغا ما ہم دیدہ ایم و ازین معنی انکار نداریم ولیکن چراتصفیہ بحث نکرد دید و راہ بسوے دیگر برد این است طرز تحقیق محققین زباندان۔ فافہم۔ (اردو) حرف (ب) کے پہلے معنے پر باے الصاق کا بیان ہے لیکن اُسکو اِس سے کچھ تعلق نہیں ہے۔

(۲۱) باز بقول بہار بمعنی وقت و زمان چون (از ان باز) (میر معزی ؎) کمال دولت عالی ستودہ بود رضا کو را ؎ بود اندر سزہ ہمتا ز آدم باز تا اکنون ؎ صاحب غیاث گوید کہ این معنی در کتب لغت نیامدہ مگر در کتب درسی فارسی مثل ظہوری و ابوالفضل وغیرہ چند جا واقع شدہ و در لفظ (دیر باز) حرف چہارم یاے تحتانی ست (نہ باے موحدہ) مؤلف گوید کہ جدت بہار درخور ستایش کہ معنی تازہ پیدا کردہ ندانست کہ در مصرع دوم میر معزی باز بمعنی دیگر است کہ بر معنی ششمش بیان کردہ ایم شاعر گوید کہ ہمتاے تو از آدم تا بحال دیگرے بدست نیامد (اردو) وقت۔ مذکر

(۲۲) باز۔ در کلام انوری استعمال این بطور زائد ہم آمدہ کہ ہیچ معنی ندارد و بحث این بر (باز جستن) می آید کہ بمعنی جستن است (اردو) فارسی مین کلمۂ باز کبھی زائد بھی آتا ہے۔ دیکھو۔ باز جستن۔

بازآمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) مراجعت کردن و (۲) ترک دادن چیزے دفرماید کہ بدین معنی با حرف از مستعمل و (۳) توبہ کردن صاحب ناصری بر ذکر (بازآ) قانع کہ امر حاضر ہمین مصدر است وگوید کہ بمعنی باز بیا مؤلف عرض کند کہ مختصر نگاری او بیش نیست و متعلق با مصدر کہ معنی (۴) دیگر باز آمدن و مکرر آمدن است بہار گوید کہ بر قیاس بازگرد و بازگشت کہ بیاید و بمعنی توبہ کردن مجاز است مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش طریقہ تحقیق است (بازگرد و بازگشت) کہ می آید متعلق با مصدر بازگردیدن و بازگشتن باشد بالجملہ معنی اول متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز است (ظہوری ؎) زحد بر دست چشم اشکبارم قرعہ غلطانی ؛ نمیدانم شکیبم از سفر کے باز می آید ؛ و معنی دوم متعلق بہ معنی چہارم دہم کلمۂ باز و معنی سوم ہم مجاز آن (از سراج ؎) باز آ باز آ از انچہ ہستی باز آ ؛ گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ ؛ (سعدی ؎) اگر خشم گیرد بگرو و ار زشت ؛ چو باز آمدی ماجرا در نوشت ؛ و معنی چہارم متعلق بہ معنی ششم کلمۂ باز (انوری ؎) باز آمد آنکہ دولت و دین در پناہ اوست ؛ دور سپہر بندۂ درگاہ جاہ اوست ؛ (ولہ ؎) کدامی سعادت بود بیشتر زین ؛ کہ باز آمدی در سعادت ایوان ؛ (اردو) (۱) واپس آنا (۲) باز آنا۔ بقول آصفیہ چھوڑنا ترک کرنا۔ (۳) باز آنا۔ بقول آصفیہ توبہ کرنا (۴) پھر آنا۔ مکرر آنا۔

(الف) **بازآورد** استعمال۔ بہار ذکر (ب) **بازآوردن** (الف) و صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (الف) از مشتقات (ب) یعنی (۱)

ماضی مطلق و مضارع و (۳) اسم مفعول بحذف ہا بمعنی
باز آوردہ شدہ و باز درینجا بمعنی ششمش و
(باز آوردِ دل) کنایہ باشد از خواہش دل
و مرغوب دل یعنی چیزے کہ دل مکرّر و بار بار
در خود آرد خواہش اوست چنانکہ اسیری
لاہیجی گوید (سے) جز فغان و نالہ و لسوز نیست
؎ در فراق دوست باز آوردِ دل ؎ و (ب)
مصدر مرکب باشد بمعنی (۱) واپس آوردن
متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز (صائب سے)
کند ز کعبہ دلالت بدیر حاجی را ؎ مراز کوی
تو ہر کس کہ باز می آرد ؎ (انوری سے)
جان نو داد نقش را حالی ؎ وان بغارت
شدہ را باز آورد ؎ و (۲) بمعنی دیگر
باز آوردن و حاصل کردن متعلق بمعنی ششم
کلمہ باز (کمال اصفہانی سے) سرش ہمیشہ
ز اندیشہ باشد اندر پیش ؎ چنان کسی کہ عدو ہیچ
بخاطر آرد باز ؎ (اردو) (الف) واپس
لایا۔ واپس لاؤ (۲) خواہش کیا ہوا۔ مرغوب
(ب) (۱) واپس لانا (۲) دوسری دفعہ
لانا یکرّر لانا۔ پھر لانا۔

بازا بقول برہان و ناصری بازا بے
بالف کشیدہ (۱) نود استیر باشد بموجب
قرار داد زرتشت بہرام و ہر آستیرے
چہار مثقالست و (۲) بمعنی دیگر بیا ہم
ہست یعنی باز بیا۔ صاحب جہانگیری در
ضمیمۂ خود بر معنی اول الذکر قانع و گوید کہ
زند و پازند است **مؤلف** عرض کند
کہ اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی اول
کہ وزن سہ صد و شصت مثقال را گویند
و معنی دوم امر حاضر است از مصدر
(باز آمدن) با صدر دوم چہارم بہ جملہ معانیش
کہ گذشت و سند این ہم در انجا مذکور شد
(اردو) (۱) بازا۔ زند و پازند میں
ایک وزن کا نام ہے جو تین سو ساٹھ

شتقال کا ہوتا ہے (۲) باز آمدن کا امر حاضر
دیکھو باز آمدن ۔

بازاچ بقول انند و مؤیّد بجیم فارسی در آخر۔ لغت فارسی است بمعنی دایۂ ناف کہ بتازیش قابلہ گویند یعنی آن دایہ کہ تعہد زچہ کند و فرماید کہ آنانکہ بارائے مہملہ خوانند خطاست صاحب مؤیّد صراحت فرماید کند کہ بائے فارسی وجیم فارسی ہم آمدہ مؤلف گوید کہ ما بہ (باراج) ہم اشارۂ این کردہ ایم کہ بارائے مہملہ وجیم عربی گذشت مخفی مبادکہ زاچ بہ زائے ہوز وجیم عربی وفارسی بقول برہان بمعنی زن نوزائیدہ وصراحت کنند کہ بعد زائیدن زن اورا تا ہفت روز زاچ گویند پس فارسیان کلمہ بائی مضاف در اوّل این آوردند ومعنی لفظی این کسی کہ مصاحب زن نوزائیدہ تا ہفت روز باشد وکنایہ از قابلہ و آنانکہ بہ بائے فارسی گیرند مبدّل این باشد چنانکہ تب و تپ ۔ صاحب برہان (پازاچ) راکہ بہ بائے فارسی وجیم فارسی می آید بہ معنی دائیۂ شیر دہندہ و مانامچہ نوشتہ کہ بعربی قابلہ و مرضعہ خوانند مؤلف عرض کند کہ قابلہ دایہ ایست کہ بوقت تولّد تدبیر وخدمت زچہ وبچہ کند ومرضعہ شیردہندۂ اطفال پس این دو معنی را مخصوص دانیم با (پازاچ) کہ در ردیف بائے فارسی می آید و درین جا بہ معنی بالا قناعت کنیم واین تخصیص محاورۂ فارسیان است دیگر ہیچ (اردو) قابلہ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ دائی ۔ بچہ جنانے والی وہ عورت جو بوقت تولّد بچے کی تدبیر اور زچہ کی خدمت کرتی ہے ۔ دائی بقول آصفیہ اسم مؤنث ۔ قابلہ ۔ انّا ۔

بازداد بقول مؤید بالکسر زین کردن اسپ و بیابان فراخ باشد مؤلف عرض کند که ما در نسخهٔ قلمی قدیم مؤید الفضلا این لغت را نیافتیم و این همان لغت است که باراے مهمله بقول شمس گذشت که بر حلیه و معنی این راے خود ظاهر کرده ایم مطبع نولکشور چنانکه عادت اوست در نسخهٔ مؤید این لغت را زیاده کرد و شک نیست که از شمس اللغات گرفت و کاتب دست درازش هم کارے کرد که یک نقطه بر راے مهمله گذاشت ـ للّٰه العجب ـ چه تصرف ها در کتب لغات کرده اند و چه تصحیف ها کار برده اند که بیچاره مؤلف مرحوم مورد اعتراض هاست و در مزار خود قفل بر دهان است و همین قسم تصرف در بسیاری از لغات بهار عجم هم دیده ایم که حلیهٔ اشاعت در مطبع نولکشور گرفت گویند که گروهی از علما براے تصحیح کتب مطبوعهٔ این مطبع مقرر بود که بضمن تصحیح بیش از مسوده کارها کرده است خدا محفوظ دارد طبع ثانی این کتاب را از هیچ مطابع (اردو) دیکهو باراد ـ

بازار بهار گوید که ظاهرا در اصل (ابازار) بوده که در چنین جاها اکثر اطعمه و ابا ها می فروخته اند و بمرور ایام (۱) بمعنی مطلق جاے فروختن استعمال یافته و همین شهرت دارد و تیز و رواو گرم کنایه از بازار رائج بود و مقابل بازار افسرده و بسته و شکسته و کند که کنایه از بازار غیر رائج است و بدین قیاس بازار تیز کردن و شکستن (که در لغتها می آید) صاحب سوال التبیل هم در وجه تسمیه نقل قول بهار کند صاحب ناصری گوید که پارسی صرف است اعراب بتبدیل الف بایا (بیزار) کرده اند و (بیازره) جمع آن

صاحب منتخب ہم ذکر این معرب کردہ و صاحب مؤید گوید کہ بمعنی سوق است و بسیار
مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ آبا بمعنی دومش بمعنی آش گذشت و زار بقول
برہان مکان روئیدن و مقام انبوہی و بسیاری ہم۔ پس اگر آبا را مخفف آبا گیریم
معنی لفظی این مقام انبوہی آش و مجازاً مقامی کہ اغذیہ در آنجا بسیار بفروش می رود
و کنایہ از سوق معروف باشد و ہمین است مقصود و صراحت اجمال بیان محققین
بالا ولیکن بعض معاصرین عجم کہ ذوق تحقیق زبان خود دارند بر خلاف این۔ گویند کہ
با بمعنی مفید ہم اوست کہ گذشت کہ افادہ معنی فاعلی کند و زار بمعنی انبوہی و کثرت و بسیاری
و معنی لفظی این کثرت و بسیاری دارندہ برای ہر چیز و کنایہ از سوق معروف است و این معنی بہتر است
از تخصیص بہ آش۔ ما توجیہ آخر الذکر را برای وجہ تسمیہ بہتر از اول میدانیم
و ذوق زبان و وضع بعض لغات کہ با کلمۂ با گذشت ہمین وجہ تسمیہ را
می پسندد مخفی مباد کہ صاحب کنز کہ محقق ترکی است این را لغت ترکی گفتہ بہ
معنی سوق و بیع (میر حمیدی سہ) نیست سودی کہ زیانش نبود در دنبالش
بار می بندم ازان شہر کہ بازاری نیست (اردو) بازار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ خرید و فروخت کی جگہ۔ ہاٹ۔ پیٹھ۔ چوہٹا۔ سوق۔

(۲) بازار۔ بقول بہار بمعنی سود و معاملہ و سودا (قراری گیلانی سہ) با ہمہ نامہربانی
سودا خواندی مرا کافرم گر در قیامت با تو این بازار نیست (عرفی سہ)
ہمین نگویم کہ درین شہر ستمگاری ہست ہمہ دانند کہ با را بتو بازاری ہست۔

مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است بمعنی معاملہ و سودا و سند معنی سود و نفع بہ بازار زدن می آید بعض محققین بر اصطلاح۔ (بازار اول یوسف) بازار را بمعنی قیمت گرفتہ اند و ما ہمدرانجا اختلاف کنیم (اردو) نفع بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر سود۔ فائدہ۔ منافع۔ منفعت۔ معاملہ۔ سودا۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے سودا پر فرمایا ہے۔ معاملہ۔ خرید و فروخت کی بات چیت (ظفر ؎) دل کا زلفون مین مرے سہل ہوا یون سودا جیسے سستی کوئی بک جاتی ہے نیلام کی چیز۔ سابقہ بقول آصفیہ عربی۔ واسطہ۔ معاملہ جیسے " خدا ان سے سابقہ نہ ڈالے "

(۳) بازار۔ بقول ضمیمہ برہان و ناصری رونق و رواج و بقول صاحب مؤید و شمس ارزش و رواج چنانکہ گوئی " امروز بازار اوست " مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم گویند کہ " بازار حسن او گرم است " معنی مجازی این باشد کہ رواج و رونق او زیاد است پس این معنی ہم بمجاز تعلق دارد با معنی اول دیگر ہیچ (اسکو لی جرباد قانی ؎) فتنہ بازار بے تجشش داشت پرسیدم کہ چیست گفت آشوبے برائے روز محشر می خرم (اردو) رونق۔ مؤنث۔ رواج۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے رواج پر فرمایا ہے کہ عربی۔ اسم مذکر۔ کساد بازاری کا نقیض۔ چلن۔

(۴) بازار۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان و شمس بمعنی سو و طرف۔ صاحب مؤید فرماید کہ ہم برین قیاس است کہ بازار بزرگ را چارسو گویند۔ مؤلف گوید کہ سند مؤید۔ مؤید او نیست زیرا کہ چارسو بمعنی چار طرف است و مراد از بازار

بزرگ زیراکہ چون ہر یک طرف بازارے میباشد اطلاق بازار بزرگ بر چارسو کنند و ازین مثال چارسو نمیتوان لفظ بازار را بمعنی سو و طرف گیریم دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این معنی نکرد طالب سند باشیم (اردو) دیکھو اسو۔

(۵) بازار۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان امر۔ بازآوردن۔ مؤلف عرض کند کہ اصل این بازآر و بکثرت استعمال ممدودۂ چہارم بمقصورہ بدل شود و ضرورت نداشت کہ باوجود ذکر مصدر (بازآوردن) ذکر مشتقاتش کنیم بالجملہ شامل است بر ہمہ معانی بازآوردن۔ (اردو) واپس لا۔ پھیر لا۔ پھر لا۔ بازآوردن کا امر اسکے تمام معنون میں۔

(۶) بازار۔ بقول مؤید بمعنی خواہش۔ مؤلف عرض کند کہ در بعض نسخ قلمی۔ این معنی غیر مذکور۔ ولیکن از (بازارآراستن) کہ در ملحقات می آید من وجہ و در مصدر اصطلاحی (بازار داشتن) ہمین معنی پیدا می شود (اردو) خواہش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث آرزو۔ تمنّا۔ ارمان۔ رغبت۔ شوق۔ مرضی۔ مطلب۔ مقصد۔ مدّعا۔ مراد۔

بازارآراستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) ترتیب دادن بازار باشد۔ صاحب آصفی نقل نگارش (نظامی ـــہ) چو زینگونہ بازاری آراستند ٭ ہنجون از سکندر رامان خواستند ٭ (ولہ ـــہ) چو بازار سن ہی سن آراستی ٭ بآن رسم وآئین کہ می خواستی ٭ بازرونق مہر نقش و آراستیم ٭ بنصیبی دہ از گنج بخشائیم ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی بیان کردۂ بہار درست است ولیکن از سند دومش معنی (۲) رونق دادن و از سند اوّلش (۳) تکمیل خواہش کردن پیدا می شود (اردو)

(۱) بازار سجانا (۲) رونق دینا (۳) خواہش پوری کرنا۔

بازار افتادن (مصدر اصطلاحی) معاملہ در پیش شدن و واقع شدن معاملہ و سودا۔ و این متعلق است بہ معنی دوم لفظ بازار کہ بجایش گذشت (انوری ؎) مرا با دلبری کارے بیفتاد ٭ دلم را نیز بازارے بیفتاد ٭ (اردو) معاملت واقع ہونا سابقہ پڑنا۔

بازار افروختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر (بازار افروختن چیزے) کردہ گوید کہ رونق و رواج دادن آن چیز را و از ابو الفرج رونی سندے آوردہ (؎) آنکہ بفراخت شرع را گردن ٭ و آنکہ بفروخت ملک را بازار ٭ مؤلف گوید کہ از سند پیش کردہ اش (چیزے را بازار افروختن) بمعنی افزودن رونق آن پیداست۔ و مصدر فروختن کہ مخفف افروختن ہم ہست مستقل و این متعلق است بہ معنی سوم لفظ بازار (اردو) رونق بڑھانا

(الف) **بازار افسردن** (مصادر اصطلاحی)
(ب) **بازار افسردہ شدن**

صاحب آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت و بذکر (بازار افسردہ) گوید کہ کنایہ از بازار غیر رائج (جویاے کشمیری ؎) بازار گرمی و فلک اکنون فسردہ شد ٭ گرمی نماندہ است مگر در دکان برف ٭ مؤلف عرض کند کہ (الف) و (ب) ہر دو مقابل (گرم شدن بازار) است و مرادف سرد شدن (۱) کنایہ از بے رونق شدن بازار بلحاظ معنی اول لفظ بازار کہ حقیقی است و (۲) بے رونق و بے رواج شدن چیزے بصورت اضافت بلحاظ معنی سوم لفظ بازار کہ مجازی است و سندیکہ بالا مذکور شد متعلق بہ (ب) باشد و (بازار افسردہ) کہ متعلق بہ (الف) است

مرکّب توصیفی بمعنی (۱) بازاری کہ رونق او باقی نیست و (۲) بصورت اضافت بازار بسوے چیزی، چیز بے رونق۔ واضح باد کہ فسردن مخفّف افسردن است مخفی مباد کہ از سند پیش شدہ۔ استعمال بمصدر فسردن پیداست عیبی ندارد (اردو) (الف) و (ب) (۱) بازار سندا ہونا۔ خرید و فروخت کم ہونا۔ سرد بازاری ہونا (۲) کسی چیز کا بے رونق ہونا۔

بازار اول یوسف اصطلاح بقول بحر و بہار قیمتی کہ برادران یوسف علیہ السلام نزد تاجر بعد برآمدن از چاہ بآن فروختند و (بازار دوم یوسف) کہ می آید۔ وقت بیع او در مصر بدست زلیخاست بہار نسبت قیمت اوّل صراحت مزید کند کہ کمیت آن بنابر اختلاف روایت ہشت یا پانزدہ یا ہفدہ درم است و بمعنی (قیمت اول یوسف) نیز آمدہ مؤلف گوید کہ در نسخۂ دیگر کہ مطبوعۂ اوّلین است بیست یا ہژدہ یا ہفدہ درم نوشتہ (ظہوری سہ) دکان حسن فروشی اگر بیارائی ٭ غنیمتی شمرد یوسف اولین بازار ٭ (ولہ سہ) قیمت خود مدان کہ قیمتئی ہا یوسفی یوسف دوم بازار ٭ مؤلف عرض کند کہ طرز بیان محققین بالا در غلطی اندازد۔ گوئیم کہ بازار بمعنی قیمت نیامدہ و مراد از (بازار اوّلین یوسف) چنانکہ ظہوری گوید اوّلین سوداست کہ برادران یوسف با اہل کاروان کردند و (بازار دوم یوسف) ہمان معاملت کہ زلیخا بخریداری یوسف کرد و ہر دو متعلق است بمعنی دوم لفظ بازار (اردو) یوسف کی پہلی بیع جو ان کے بھائیون نے کنوئین سے نکلنے کے بعد اہل کاروان کے ہاتھہ کی تھی اور دوسری بیع وہ جو زلیخا کے

ہاتھ مصر میں ہوئی۔

بازار برچیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی برداشتن بازار است مؤلف گوید کہ مقصود از بند کردن آنست (صائب ؎) چار بازار عناصر پر یکدگر گشتہ است ٭ وقت آن آمد کہ برچینید این بازار را ٭ (اردو) بازار اٹھا دینا بند کرنا۔

بازار تیز اصطلاح یعنی بازار ررونق دار کہ قیمت امتعہ درست و گران آید و ارزان نباشد مرادف بازار گرم و مقابل بازار سرد۔ بہار (بازار فلان تیز است) قائم کردہ کہ متعلق بہمین است (محتشم کاشی ؎) کنون کہ خنجر بیداد یار خونریز است ٭ کجا ست مرد کہ بازار امتحان تیز است ٭ (اردو) بازار کی صفت میں تیز کا استعمال کر سکتے ہیں جیسے "آج سونے کا بازار تیز ہے"

بازارچہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند مصغر بازار است (ظہوری ؎) رنگین ز سرشک گونہ دارم ٭ بازارچہ جگر فروشان ٭ مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان بر کلمہ چہ گوید کہ باخفاے ثانی افادۂ تصغیر کند چون در آخر کلمہ در آرند ہمچون باغچہ و طاقچہ۔ (اردو) چھوٹا بازار۔ مذکر۔

بازار چیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی بازار برداشتن است و سند پیش کردہ اش۔ از کلام صائب ہمانست کہ بر (بازار برچیدن) مذکور شد مؤلف عرض کند کہ سکندری خوردہ است و معنی مخالف بیان کردہ بہ تحقیق ما (بازار چیدن) بمعنی قائم کردن بازار است نہ برداشتن (ظہوری ؎) نشاط ہر دو عالم پلہ ہمتا نگی دارد ٭ جو برکالاے دکان غمش

بازاری چینم ٭ (ولہ) ز بیداری بلی تا
کسی بپایہ از من ٭ ز سودای تو صد بازار
در کنج دکان چینم ٭ صاحب موارد بر بعضے
چیدن ذکر (بازار چیدن) بمعنی بیان کردہ ما
کردہ است (اردو) بازار قائم کرنا۔

بازار چیزی گرم شدن (مصدر
اصطلاحی) بحث این بر (بازار گرم شدن)
می آید (اردو) دیکھو بازار گرم شدن۔

بازار خاک اصطلاح بقول برہان
وجہانگیری و ہفت بکسر راے بے نقطہ و
خاے نقطہ دار بالف کشیدہ و بکاف زدہ
(۱) کنایہ از قالب آدمی است و (۲) عظمت
بشریت را گویند و (۳) کنایہ از رونق امور
دنیوی و اخروی۔ صاحبان بحر و جامع بر
معنی اول و سوم قانع صاحب مؤید بذکر
ہر سہ معنی دوم را مخصوص کند بہ رونق
امور دنیوی و اعتبار آن و (۴) بتحقیق ما
کنایہ باشد مطلق از دنیا۔ (نظامی ...) تہی
گشت بازار خاک از خروش ٭ ز بانگ
جرسہا بر آسودہ گوش ٭ و صاحب شمس
نسبت معنی اول بر آدمیان قناعت کند و
معنی سوم را مخصوص کند بہ رونق اخروی
مؤلف گوید کہ ہر سہ متعلق است با معنی سوم بازار
یعنی رونق و رواج خاک را کنایہ گرفتند
از قالب آدمی و عظمت بشریت و رونق
امور دنیوی بتحقیقی کہ در معنی سوم آخرت
را داخل کردہ اند بخیال ما قرین صواب نمی نماید
باتی حال مشتاق سند استعمال معنی دوم و
سوم باشیم۔ حیف است کہ پیش نشد (اردو)
(۱) قالب انسان۔ انسان کا جسم مذکر۔
(۲) انسانی بزرگی عظمت بشریت۔ مؤنث
(۳) امور دنیا اور آخرت کی رونق مؤنث
(۴) دنیا۔ مؤنث۔

(الف) بازار داشتن مصادر اصطلاحی

(۱۰۱۸)

(ب) **بازار داشتن بچیزی** | صاحب
(ج) **بازار داشتن متاع** | آصفی ذکر
(ب) کردہ گوید کہ معاملہ داشتن بہ آنچیز است
ونسبت (ج) فرماید کہ رونق و رواج داشتن
متاع مؤلف عرض کند کہ الف متعلق است بمعنی ششم لفظ بازار
یعنی خواہش داشتن چنانکہ انوری گوید (ف)
بنخر بازار وسواس تو در دل ٭ بجان تو کہ
بازارے ندارم ٭ وسند (ب) از سکوتی
جر بادقانی است (ف) فتنہ بازاری
بچشمش داشت پرسیدم کہ چیست ٭ گفت
آشوبی براے روز محشر می خرم ٭ ونسبت
(ج) عرض می شود کہ این را بلحاظ سندی
کہ بدست آید مخصوص بہ متاع کردن ما را خوش
نمی نماید باید کہ (بازار داشتن چیزے)
را بمعنی رونق داشتن آنچیز گیریم (فطرت
مشہدی ف) نازنینان را چہ پروا اے
نیاز موسوی ٭ در دیار حسن بازاری ندارد
این متاع ٭ (اردو) (الف) خواہش
رکھنا خواہش مند ہونا (ب) کسی چیز کے ساتھ
معاملہ رکھنا (ج) کسی چیز کا رونق دار ہونا۔

بازار دوم یوسف | اصطلاح بحث
این بر بازار اول یوسف مذکور شد۔
(اردو) دیکھو بازار اول یوسف۔

بازار زدن | مصدر اصطلاحی بقول
برہان وجہانگیری (۱) کنایہ از فائدۂ خاطر
خواہ کردن وبقول وارستہ و رشیدی
فائدہ خاطر خواہ گرفتن صاحب بحر ذکر این
گوید کہ بازار بمعنی سود و سودا بچاپش گذشت
و این متعلق بہ ہمان است صاحب جامع
فرماید کہ کنایہ از فائدۂ خاطر خواہ۔ صاحب
سروری در ضمیمۂ کتاب گوید کہ کنایہ از
فائدہ خوب بردن است بہار ذکر معنی بالا
گوید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ کہ
(۲) بمعنی بازار آراستن است گویند کہ

؂ در قشون و لشکر بازار زده اند و چادر ہا
نشانده ؂ مؤلف عرض کند کہ حیف از
صاحب جامع کہ اہل زبانست مصدری
را اسم جامد کرد و آنچه بہار معنی دوم پیدا کرد
درست است و معنی اول کنایہ باشد ازیمین
معنی حقیقی کہ نفع و فائدہ نتیجۂ بازار است
و نقصان ہم نتیجۂ این کہ بہ معنی سوم می آید۔
(صائب ؎) امروز ہر کہ سنگ ملامت بما
رساند ؂ گو دست خود ببوس کہ بازاری زند
؂ (ظہوری ؎) آب بے نخورد خواجہ میرسا
از خوانش ؂ بر طالع خود سویہ کند مہمانش
؂ بازار زدی کہ آفت افتادن ؂ راہی
بردی ہر سته دندانش ؂ (ولہ ؎) ز دوکان
داری تقوی فروشان ؂ زده بازار اخلاص
ربائی ؂ (حکیم شفائی ؎) جنس دل بر کف
صلائی بر خریداری زدیم ؂ مشتری خواہان
کالا نغز بازاری زدیم ؂ مؤلف عرض کند

کہ زدن بمعنی حاصل کردن و یافتن می آید
چنانکہ سود زدن و زیان زدن و معنی اول
متعلق بہ ہمین است و بازار درینجا بمعنی
دوم اوست و معنی بسیاری از محاورہ پیدا
شود و بدون آن ہم درست است یعنی
حاصل کردن فائدہ بغیر مبالغہ و زدن بمعنی
نصب کردن و قائم کردن و ترتیب دادن
ہم می آید چنانکہ خیمہ زدن و دکان زدن
و معنی دوم متعلق است باین و زدن بمعنی
بند کردن ہم می آید چون راہ زدن پس ازینجا
معنی پیداست کہ (۳) بازار زدن بمعنی بند
کردن بازار و کنایہ از زیان برداشتن
باشد چنانکہ ظہوری گوید (؎) بازار زد
آنکس کہ کشاد از تو دکانی ؂ سرمایۂ سود دو جہان
است زیانی ؂ مخفی مباد کہ محققین این شعر
را بہ معنی دوم آوردہ اند و ذکر معنی سوم
نکردہ و لیکن بہ معنی شعر غور نفرمودہ اند۔

(۵۰۱۰)

شاعر گوید کہ ہر کہ با تو معاملہ کرد بازار خود را بند کرد و خسارت بر داشت ولیکن این زیان کہ از معاملۂ تو بما حاصل شد سرمایۂ سود ہر دو جہان است۔ اگر بازار زدن را درین شعر بمعنی نفع حاصل کردن گیریم لطف زبان کہ در مصرع ثانی است بلطف سخن برباد می رود سخن فہمان دانند (اردو) (۱) خاطر خواہ فائدہ حاصل کرنا (۲) بازار آراستہ کرنا۔ بازار قائم کرنا۔ (۳) بازار بند کرنا۔ بازار اٹھا دینا۔

بازار زدہ | اصطلاح۔ قول مجرّد بہار است کہ جنسے را گویند کہ آن را مکرّر در بازار بردہ باشند و ہنوز خرید نشدہ مؤلف گوید کہ طالب سند استعمال باشیم مجرّد بیان بہار بکار ما نمی خورد معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) ایکدفعہ بازار میں لائی ہوئی چیز جو مکرّر بازار میں لائی جائے مؤنث

بازار سرد شدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول مجرّد کساد بازار و ناقدر دانی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ مقابل گرم شدن بازار است وکنایہ از کساد بازاری و مرادف بازار افسردن کہ قیمت اجناس درست نیاید و کمی مشتریان و خواہشمندان ارزانی پیدا کند و اہل متاع زیان بردارند معاصرین عجم برزبان دارند (اردو) بازار سرد ہونا۔ بازار مندا ہونا۔ دیکھو بازار افسردن۔

(الف) بازار شکستن | مصدر اصطلاحی
(ب) بازار شکستہ | صاحب آصفی

ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) کم شدن و کردن رونق بازار و (۲) زائل شدن و کردن رونق و دریجا بازار بمعنی سوم اوست کہ گذشت و (ب) بقول آصفی (۱) بازار غیر رائج۔ مؤلف

عرض کند کہ مرکب توصیفی است و (۲) بمعنی
رونق زائل شدہ (انوری۔ الف ۲ ۔ ۵)
آنکہ بفزود کلک را رونق ٭ وانکہ بشکست
تیغ را بازار ٭ (ولہ الف ۵۲) اے کردہ
خجل بتان چین را ٭ بازار شکستہ حور عین را
٭ (خالص اصفہانی۔ الف ۵۵) مطلب بحر
شکستن بازار ماہ نیست ٭ خوبان کہ سینہ
طرح بہ مہتاب دادہ اند ٭ (اردو) (الف)
(۱) بازار کا ٹوٹ جانا۔ بازار کو توڑ دینا۔
بازار کی رونق ٹوٹنا مٹانا جیسے "آپکی کم توجہی سے
ہمنا باد کا ہفتہ واری بازار ٹوٹ گیا"
"ہفتہ کے بازار نے اتوار کے بازار کو توڑ دیا"
یعنے سرد کر دیا یعنے وہ رونق اور چہل پہل باقی
نہیں رہی جو پہلے تھی (۲) رونق ٹوٹنا۔ مٹانا
۔ (ب) (۱) بے رونق بازار۔ (۲) بیرونق

بازار فلان چیز تیز است مقولہ۔ بقول
بحر ٭ بہار اسے رونق و رواج دارد۔

شد این بر (بازار تیز) از محتشم کاشی نقل
کردہ ایم مؤلف عرض کند کہ بخیال ما این
مقولہ متعلق است از (بازار تیز) کہ بیچش
گذشت۔ دیگر ہیچ (اردو) فلان چیز
کا بازار آج کل گرم ہے۔ صاحب آصفیہ
نے (بازار گرم ہونا) پر فرمایا ہے کہ کسی چیز
کا زور ہونا۔ غلبہ ہونا۔ جیسے "بیماری کا
بازار گرم ہے۔

بازار کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) ہنگامہ چیدن اعم ازینکہ بخوبی باشد
یا بزشتی بہار باتفاق بحر فرماید کہ گویند"
با فلان برخوردی کردیم با ما طرفہ بازاری
کرد" (خواجہ آصفی ۔ ۔) مصدر دل را بتو
دادیم و عزیزان غافل ٭ کہ بما یوسف حسن تو
چہ بازاری کرد ٭ بہار گوید کہ (۲) مرادف
بازار زدن ہم مؤلف عرض کند کہ ہر دو
محققین نازک خیال بر لطف زبان و ماخذ

این غور نکردند (بازار کردن) چیزے نیست
و (بازاری کردن) اصل است کہ بمعنی ہنگامہ
کردن باشد و بزشتی مخصوص و (بازاری)
بمعنی منسوب ببازار کنایہ باشد از ہنگامہ کہ
اکثر در بازار بضمن معاملہ و سودا ہنگامہ برپا
و بحث ہا واقع شود نمیدانیم کہ صاحبان محیط
و بہار با وجود سند استعمال نظم و نثر چرا اینہا
را برائے وحدت گرفتند و چگونہ این را
عام کردند بزشتی و خوبی معاصرین عجم با ما
اتفاق دارند و معنی دوم محیط بر قول بہار
اعتبار ندارد تا آنکہ سند استعمالش نظر نیاید
(اردو) (۱) ہنگامہ کرنا بقول آصفیہ
شور و شر کرنا۔ فساد مچانا۔ ہل چل مچانا۔ دنگا
ہیں کہتے ہیں بازاری پن کرنا۔ (۲) دیکھو
بازار زدن۔

بازار کشیدن مصدر اصطلاحی بقول
محیط (۱) بازار ترتیب دادن و (۲) ہرزہ گوئی
کردن و لاف زدن بہار بر معنی اوّل و
صاحب ضمیمہ برہان بر معنی دوم قانع۔
(امیر خسرو ؎) ز آب و گل تن مردم چو
قلعہ آراستہ ٭ بہ شکل تنگ و بمعنی جہان
اسرار است ٭ در و کشیدہ بہ عنصر چہار
بازاری ٭ کہ رخت ہر دو جہانش بچار بازار
است ٭ مؤلف عرض کند کہ برائے معنی دوم
طالب سند باشیم کہ از نظر ما گذشت و معاصرین
عجم بر زبان ندارند و محققین زبان دان
یعنی سروری و ناصری و جامع ازین ساکت
اند (اردو) (۱) بازار لگانا۔ بازار
قائم کرنا۔ (۲) ہرزہ گوئی کرنا۔ لاف مارنا۔

بازارگان اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع با کاف فارسی بالف کشیدہ و بنون
زدہ سوداگر را گویند صاحب سروری
گوید کہ بازرگان و بازارگان ہر دو بیک
معنی مستعمل (سعدی ؎) نہ آن تنہا رو

بازارگان ؎ کہ بردی سراز گہر بر آسمان
صاحب ناصری فرماید کہ بازرگان مخفف
بازارگان است و بقول صاحب مؤید طائفہ
سوداگر مایہ دار۔ خان آرزو در سراج
باتفاق برہان گوید کہ بخاطر ما میرسد کہ این
لفظ بفتح راے مہملہ و مرکب باشد از بازار
وگان کہ لفظ نسبت است از عالم رایگان
وشایگان یعنی کسی کہ منسوب بہ بازار باشد
وپیوستہ کارہاے او موقوف بر بازار است
مؤلف عرض کند کہ گان افادۂ معنی لائق
وسزاوار کند پس معنی لفظی این لائق بازار
است و صاحب کنز کہ محقق ترکی است۔
(بازرگان را بکسر زاے معجمہ) لغت ترکی
گیرد و ما صراحت کامل ہمہ را انجا کنیم (اردو)
سوداگر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
تاجر۔ تجار۔ بیوپاری۔

بازارگاہ | اصطلاح۔ بقول بہار آنقدر
زمین کہ بازار دران واقع شود از عالم
بزمگاہ و مجلس گاہ مؤلف عرض کند
کہ گاہ بقول برہان بمعنی جا و محل و مقام لیکن
بدین معنی بدون ترکیب گفتہ نمی شود چون
بارگاہ و لشکرگاہ و خیمہ گاہ پس قلب اضافت
(گاہ بازار) و معنی لفظی این مقام معاملہ و
وسود است و متعلق بمعنی دوم بازار نہ
زمین بازار بلکہ کنایہ باشد از بازار۔
(فردوسی ؎) چو کاوہ برون شد ز درگاہ
شاہ ؎ بر و انجمن گشت بازارگاہ ؎ (میر
معزی ؎) چون کارگاہ ششتر و بغداد
و روم گشت ؎ بازارگاہ لشکر شاہ از
سخاے تو ؎ (اردو) بازار۔ بازار
کا مقام۔ مذکر۔

بازارگرد | اصطلاح۔ صاحب ناصری
بذیل بازار گوید کہ مردم بے تمکین و لاابالی
را گویند (حکیم سنائی ؎) نسبت با خرد

از پے مقدار ہسیم بازار گرد را بازار گا
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف گوید کہ موافق قیاس است
یعنی اسم فاعل ترکیبی یعنی گردش کنندہ در
بازار از قبیل جہانگرد و کنایہ باشد از
مردم بے تمکین و لاابالی (اردو) دیکھو
بازاری کے دوسرے معنی۔

بازار گرم شدن مصدر اصطلاحی۔
بقول صاحب بحر قدر و منزلت چیزے
۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی حقیقی این
رونق و رواج بازار و اگر بازار را منسوب با
اضافت کنند بچیزی (۲) قدر و منزلت ہم
رونق آن چیز باشد (خواجہ شیراز ؎)
بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست
٭ تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند ٭
پس معنی دوم متعلق است بہ (بازار چیزے
گرم شدن) کہ گذشت (اردو) (۱) بازار
گرم ہونا۔ بقول آصفیہ بازار چمکنا۔ بکثرت
خرید و فروخت ہونا۔ بازار رونق پر ہونا
۔ (۲) کسی چیز کا زور ہونا جیسے "بیماری
کا بازار گرم ہے"۔

بازار مصطفی خریدار خدا مثل۔ صاحب
خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این
مثل را بجائی زنند کہ معاملہ کسے با شخصے
متعلق شود کہ رضاجو و قدردان آن کس
باشد مثلاً زید محبت داشت با بکر و از محاسنش
آگاہ بود و می خواست کہ قدرش بیفزاید۔
تا آنکہ زید صاحب اقتدار یا انتظامی خاص
با و متعلق شد چون بکر را امیدوار آن کار
دید بجان و دل انتخابش کرد و بنواخت۔
گویند کہ باغبانی را پسرے بود بغایت ملیح و
امیرے بر و عاشق بود روزے معشوقش گلدستہ

به بازار آورد تا بفروشد و بهر دو اسیر عاشق برو
گذشت در روبروے او آورد و از قیمت
گلدسته ها پرسید باغبان زاده مقداری بیان
کرد و اسیر عاشق مضاعفش داد و همه گلدسته ها
را بخرید - مقصود این است که چون خریدار
بایع عشق و محبت باشد کار از ارزانی و
گرانی قیمت ندارد و هرچه خواهد دهد و این
مثل را تخصیص با خریدار و بایع هم نیست
هرگاه معامله در میان دو کس باشد که همین
قسم تعلق دارند فارسیان این مثل را زنند
(اردو) دکن میں بھی فارسی کہاوت
مستعمل ہے اسی مثل کو مؤلف نے اپنے
کلام میں باندھا ہے اور حضرت جلیل نے
اس کو پسند فرمایا ہے (سه) نقد روان
سے ہوں میں خریدار جنس حسن ÷ بازار مصطفی
میں خریدار ہے خدا ÷

بازار کش | مقوله صاحب هفت
بحواله قنیه گوید که اے خرافات گو و لاف
زن مؤلف عرض کند که نهی باشد از
مصدر (بازار کشیدن) که بمعنی دوش گشت
عجبی نیست که صاحبان بحر و ضمیمه برهان بسند
همین مقوله آن مصدر را قائم کرده اند محاورین
عجم بی زبان ندارند (اردو) بیہودہ
بک - لاف نہ مار -

بازار منی | اصطلاح - بقول وارسته و بحر
منی موضعی است از ارض مکه که قربانی
دران کنند و بازاری که همانجا است و
آن منا سے حضرت اسمٰعیل پیغمبر علیه السلام
(طالب کلیم سه) ساکن بیت اللهی اما اگر
دست آیدت ÷ خانه را نزدیک تر سازی
ببازار منی ÷ (اردو) منی بازار - مکہ
وہ بازار جو ارض مکہ کے ایک خاص موضع
میں جس کا نام منی ہے حج کے زمانہ میں قائم ہوتا ہے

بازار نهادن | مصدر اصطلاحی - بقول

سحر و بہار مرادف بازار کشیدن (شیخ شیراز
۵) قیامت کہ بازار مینو نہند ، منازل
بہ اعمال نیکو دہند ، (اردو) دیکھو بازار گشتن

بازارہ | اصطلاح - بقول بہار آنکہ در
بازار نشیند و خرید و فروخت کند بازارگان
(جمع) و بازرگان بحذف الف دوم مخفف
این و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم
مژگان و دندان کہ جمع مژہ و دندانست
و بمعنی مفرد مستعمل می شود پس بازرگان با [illegible]
چنانکہ عوام خوانند غلط محض و صحیح بفتح [illegible]
بمعنی سوداگر مجاز است و ہمین شہرت از
صاحب آنند نقل نگارش مؤلف گوید کہ
ہائے نسبت بر لفظ بازار زیادہ کردہ اند
و بمعنی حقیقی این منسوب بہ بازار استعمال این
یافتہ نمی شود مگر جمع این بمعنی واحد (اردو)
دیکھو بازارگان -

بازاری | اصطلاح - بقول آنند (۱)
منسوب بہ بازار بمعنی مردم بازار و (۲) مردم
بے تمکین و لاابالی - صاحب ناصری بر لفظ
بازاری ذکر معنی دوم کردہ - مؤلف عرض کند
کہ (۳) بمعنی ہنگامہ کہ صراحت ماخذ این
بر (بازار کردن) گذشت و شک نیست
کہ در ہر سہ معنی یائے نسبت در آخر لفظ
بازار مرکب کردہ اند (اردو) بازاری
بقول آصفیہ - فارسی - بازار سے نسبت رکھنے
والا - (۱) بازار کے بیٹھنے والے (۲) اوباش
شہدے - بے اعتبار - مؤلف عرض کرتا ہے
کہ واحد کے لئے بھی مستعمل ہے جیسے "یہ بازاری
شخص ہے" (۳) ہنگامہ - بقول آصفیہ فارسی
اسم مذکر - شورش - شور و شغب - غل غپاڑہ -
فساد - گڑبڑ -

بازاریا | اصطلاح - بقول صاحب ضمیمہ
برہان (۱) بمعنی اسے بازاری و فرمایا کہ
(۲) بمعنی تصغیر ہم یعنی بازاریک و صاحب شمس

برتصغیر بازاری قانع و صاحب هفت بحوالہ
قنیه بذکر معنی دوم فرماید که الف برائے تصغیر
هم می آید مؤلف عرض کند که در بازاریا
بمعنی اوّل الف ندا است و در معنی دوم الف
زائد است بمعنی مطلق بازاری و آنچه محققین
این را بمعنی تصغیر گرفته اند تسامح کرده اند۔
بازاریک به کاف آخر تحقیر باشد نه تصغیر و
این کاف را کاف تحقیر خوانند و بازاریا
را بمعنی بازاریک گرفتن قابل نظر است
و محتاج سند استعمال (اردو) (۱) آ
بازاری (۲) بازاری۔

(۱) بازاری را نبازاری بقولہ
(۲) اگر ازاری چنانکه بازار صاحب
خزینه ذکر (۱) کرده و صاحب امثال فارسی
(۲) هم آورده بزیادت لفظ آ ازاری
بعد لفظ چنان هردو از معنی ساکت مؤلف
گوید که هردو مقوله ایست گویند که از مردم بازاری
و بے تمکین احتراز اولی است و نباید که
او را از جا برآورند و تحریک کنند و
بیازارند که مقابلهٔ او شایان مردم با تمکین
نیست و همان وقت اینگونه تحریک
باید کرد که خود هم بچو بازاری آماده مقابله
اش شوند (اردو) دکن میں کہتے ہیں
"بازاری کا مقابلہ بزاری کرسکتا ہے"

بازاریک اصطلاح۔ صاحب ضمیمه
برهان بذیل بازاریا ذکر این کرده گوید
که تصغیر است مؤلف عرض کند که
ما صراحت این هم را انجا کرده ایم (اردو)
دیکھو بازاریا کے دوسرے معنے۔

بازاری کردن مصدر اصطلاحی
بمعنی هنگامه کردن است به زشتی صراحت
ماخذ و سند این بر (بازار کردن) گذشت
(اردو) دیکھو بازار کردن۔

بازار آشیان بلبل پراندن مثل ہے

(۱۰۱۴)

بقول بہار باوصف استعداد نیکی بدی و دشمنی کردن (والہ ہروی سہ) از ان دہان چو جان جانگزا حدیث مگو ❊ ز آشیانہ بلبل چرا پرانی باز ❊ وارستہ و بحر تو شیقیہ ہمین شعر ذکر این کردہ و آشیان را آشیانہ نوشتہ اند (اردو) دکن مین کہتے ہین باسکا باک سے کوّے کیون اڑاتے ہو۔ یعنے بھلائی کر سکتے ہو تو پھر برائی کیون کرتے ہو۔

باز افتادن بچیزے مصدر اصطلاحی

بقول آصفی و بحر و بہار رجوع شدن بہ وے (انوری سہ) اے دریغا کہ ثنا ہا بدعا باز افتاد ❊ چون چنین است درین حال ہمین ذکر دعاست ❊ مؤلف گوید کہ حالت موجودہ را گذاشتن و بحالت دیگر آمدن است و این معنی از رجوع شدن پیدا نمی شود (اردو) پلٹا کھانا۔ پلٹی کھانا۔ بقول آصفیہ۔ ایک حال سے دوسرے حال یا ایک پہلو سے دوسرے پہلو کو پلٹنا۔ مؤلف کہتا ہے کہ رجوع ہونا بھی کہہ سکتے ہین اور پلٹ پڑنا اس فارسی محاورہ کا خالص ترجمہ ہے جو دکن مین مستعمل ہے۔

باز افگن اصطلاح۔ بقول برہان بافا و کاف بروزن مادر زن (۱) ژندہ و پینہ باشد کہ فقیران و درویشان بر جامہ و خرقہ دوزند و (۲) مداخل بانشے کہ بعضے از سپاہیان بر پشت گریبان جامہ پنبہ دار و چار قب دوزند چنانکہ سر بغل بر میان ہر دو شانہ افتد۔ صاحب ہفت بذکر ہر دو معانی بالا گوید کہ (۳) کیسہ را ہم گویند کہ گدایان در بغل دارند۔ صاحب ناصری فرماید کہ ژندہ و پینہ کہ بر قفاے گریبان جامہ دوزند و باز پس افگنند بتازی رقعہ یعنی پارہ گویند۔ صاحبان جہانگیری و سروری گویند کہ پارچہ باشد

که بر جامه پاره و ژندهٔ درویشان بدوزند
و آن پینه و درپی نیز نامند و بتازی رقعه
صاحب رشیدی فرماید که بازافگن پارچه
که بر قفاے گریبان جامه و فرغل دوزند
و بازپس افگنند و بحواله سامانی گوید که بازافگن
در شعر اکابر همان رقعه که بر پشت گریبان
جامه و لباده و امثال آن دوزند و فرماید
که جهانگیری بمعنی مطلق رقعه و خرقه (که بر
جامه و مرقع دوزند) آورده و این خطا
است صحیح معنی اول است لیکن بطریق مجاز
بر مطلق رقعه و خرقه اطلاق توان کرد صاحب
جامع فرماید که (۱) پینه و وصلهٔ جامه و (۲)
داخل بانسے که سپاهیان بر پشت جامه
دوزند خان آرزو در سراج گوید که به زاے
فارسی است ـ پارچه که بر قفاے گریبان
جامه و لباده و فرغل دوزند و خصوصیت
به رقعه و خرقه که بجامه و مرقع درویشان

دوزند بیجاست و ذات کلمه و جوهر لفظ دلالت
دارد که آن را بازپس افگنند چنانکه سامانی
تصریح کرده مگر آنکه بمجاز بر پینه و رقعه اطلاق
کرده باشند مؤلف عرض کند که وجه تسمیه
همین است که رقعه و پیوند چیزے است
که در جامه مکرر دوخته شد و نسبت
معنی دوم عرض می شود که پارچه بشکل قبّه
مدوّر باشد که عربان آن را در محاورهٔ خود
کتبه خوانند و اکثر در گریبان جبّه بسوی پشت
دوزند بطرزے که چون آن مطابق عرض پشت
بر حصّهٔ بالاے پشت و بر هر دو دوش هم رسد
و بر سینه بسیار کم عرض باقی ماند مقصود شان
همین قدر است که مقام پشت از تکرار پارچه
محفوظ باشد باعتبار ترکیب اسم مفعول ترکیبی
است یعنی مکرر افگنده شده پس معنی اوّل
مجرد و دوم کنایه باشد و معنی سوم مجاز آن ـ
(خاقانی ؎) دلقش هزار بخیه چو چرخ و بجیب جاه

٭ بازافگنش ز نور و فراوینش از ظلام ٭
(ولہ) این فراوینری و آن بازافگنی خواہد
زمین ٭ من زجیب آسمان یک شانہ دان
آوردہ ام (ولہ) گردہ زرد اسے
عالم الغیب ٭ بازافگن خرقہ و بن جیب ٭
(شرف شفزدہ) از گریبان جلالش
ماہ نو بازافگن است ٭ لاجرم بر جیب این
نہ صوفی گردندہ شد ٭ حیف است کہ براے
معنی سوم سندے پیش نشد و نسبت معنی سوم
مجرد بیان صاحب ہفت است و بس معاصرین
عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) تھگلی
بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پیوند۔
رقعہ۔ جوڑ (۲) وہ کپڑا جو گریبان سے
متصل پس پشت لباس میں سیا جاتا ہے۔
صوبہ مدراس میں اسکو گتہ کہتے ہیں جو اکثر
جُبّہ میں لگایا جاتا ہے جسکا اصلی تلفظ
قبّہ ہے یعنی وہ مثل قبّہ کے مدوّر ہوتا ہے
اس سے مقصد یہ ہوتا ہے کہ لباس کا وہ حصّہ
جو پشت کے بالائی حصّہ پر رہتا ہے وہ میلا ہو جاے اور
اور پشت کے بالائی حصّہ کو میل سے محفوظ رکھے
تذکرہ (۳) فقیروں کا کیسہ جو بغل میں چھپا رہتا ہے (تذکرہ)

(۲۰۱۸) **بازافگندن** مصدر اصطلاحی یعنی باز داشتن
است (ظہوری سہ) نقش پا پا بدفتاد از
خویش در راہ طلب ٭ خویش را ہر بار زان
صد سالہ رہ بازافگنم ٭ (اردو) روکنا
۔ باز رکھنا۔

بازرام بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بر وزن آرام لغت فارسی است
بمعنی بادپیچ۔ صاحب کنز کہ محقق لغت ترکی است ذکر این کردہ گوید کہ لغت فارسی
زبان مؤلف عرض کند کہ ظاہرا اسم جامد می نماید ولیکن کلمہ آ دلالت بر ترکیب
می کند کہ مفید معنی اسم فاعل است و رزم در فارسی زبان بقول برہان بادسخت و تند

را گویند پس معنی لفظی این بادسخت دارندہ و صاحب بادسخت کنایہ از بادپیچ است
کہ بجائے خودش گذشت الف دوم زائد است وبس چنانکہ مہار و مارا سر (اردو)
دیکھو بادپیچ -

(الف) **بازان** استعمال - خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر (الف) کردہ گوید
(ب) **بازان کردن** کہ بازا سے بجیم با خوذاز باختن بمعنی باختہ شدہ وبرین قیاس
است تازان (رکناسے مسیح سه) بہر جولان رخش را در عرصہ چون تازان کند ٭ عاشق بیدل بجاسے گوسے جان بازان کند ٭ مؤلف عرض کند کہ ازین سند مصدر
(ب) پیدا می شود بہمین وجہ قائم کردہ ایم (الف) بہ تحقیق ما اسم حالیہ است از
باختن و بازیدن کہ امر حاضرش (باز) الف و نون زائد مرکب کردہ بازان کردند
ومعنی این بازندہ و باخت کنندہ و بازی کنندہ مفید معنی اسم فاعل حقیقت اسم
حالیہ بجائش بیان کردہ ایم پس (ب) مصدر مرکب است بمعنی (بازی کنندہ کردن)
یعنی (ببازی آوردن) و (مشغول بازی کردن) شاعر گوید کہ چون یار ما از براسے
جولان رخش خود را در عرصہ مشغول تاختن کند۔ عاشق او جان خود را العوض گوسے
مشغول بازی کند۔ خان آرزو برمعنی شعر غور نکردہ و نمیدانیم کہ از لفظ بازان معنی
باختہ شدہ چہ طور پیدا کردہ این است تحقیق محقق ہند نژاد کہ بدستے چراغ دارد و بدست
دیگر سراج فتائل (اردو) (الف) ہارنے والا۔ کھیلنے والا (ب) کھیلوانا۔ مشغول بازی کرنا

بازایستادن مصدر اصطلاحی منکر	شدن و منقلب شدن از قول یا عہد و (۲۱۰۷)

پیمان (انوری ؎) جان خواہیم بوسہ و
باز ایستی ز قول ؛؛ چون وعدہ ات ہمین
ہمہ سوی تو بیرود ؛؛ (اردو) پھر جانا
پلٹنا۔ انکار کرنا جیسے ؛؛ وہ اپنے قول
سے پلٹ گیا۔

بازبار اصطلاح۔ صاحب شمس گوید کہ
لغت فارسی است بمعنی (۱) بازدار و
(۲) بمعنی کشتگان کہ بہندش کویری نامند
دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند کہ کویری بہ زاے
ہندی در سنسکرت کشاورز و برزیگر را
گویند و مقصود صاحب شمس از کشتگان
ہمین است ولیکن تا آنکہ سند استعمال بنظر
نیاید ہر دو معنی بالا را در لغت (بازبار) تسلیم نکنیم کہ خلاف
قیاس است و اسم جامد نیست۔ صاحب
مؤید الفضلا ذکر این بہ تحتانی چہارم عوض
موحدہ کردہ گوید کہ بمعنی کشتکار باشد

بحث این بجاے خودش می آید و دریجا این
قدر کافی است کہ تصحیف کتابت صاحب
شمس متحقق کہ (بازیار) را (بازبار) نقل
کرد۔ (اردو) دیکھو بازیار۔

باز بردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واپس
بردن و این متعلق است بہ معنی ہفتم کلمہ
باز کہ گذشت (انوری ؎) بنعش لفظ یک
بازدہ ہد طالع بد را ؛؛ حکمش لعل باز برد
عامل جان را ؛؛ (اردو) واپس لیجانا۔

باز بعدم دادن مصدر اصطلاحی۔
بقول آصفی نیست و نابود کردن و بہار
ہمین معنی را بر (بعدم باز دادن) نوشتہ
مؤلف عرض کند کہ ہر دو یکی است و خلاف
قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال
باشیم (اردو) نیست و نابود کرنا۔

بازبگو استعمال۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گوید کہ بمعنی مکرر بگو و اعادت کن

(۲۱۰۴)

مؤلف عرض کند کہ متعلق است بہ معنی ششم کلمۂ باز و امر حاضر مصدر مرکب (باز گفتن) کہ می آید۔ ضرورت نداشت کہ ذکر این کلیم نمیدانیم کہ محققین بالاعرض مشتقات راچرا پسندیدند۔ (اردو) پھیر فرمائیے پھر بول

بازبودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ از معنی ساکت و سند کمال اصفہانی پیش کردہ (ﮧ) چوپستہ با ہمکس خوشنودگی است ترا از ان بود ہمہ سالت زخندہ لب باباز۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی کشادہ بودن باشد متعلق بمعنی دہم کلمہ باز وتخصیص بالب نیست بلکہ مضاف توان کرد بسوے دہن وزبان وامثال آن ہم چنانکہ باز بودن زبان وغیرذالک (اردو) کھلا رہنا۔ کشادہ رہنا۔

بازپورت | اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال کہ پابندزبان معاصرین عجم است بمعنی پاسپورت مؤلف عرض کند کہ پاسپورت لغت انگلیسی است کہ بجاے ہندی پروانہ راگویند کہ مسافران را دہند تا بوسیلۂ آن از ساحل بگذرند۔ معاصرین عجم سین مہملہ را بہ زاے معجمہ و تاے ہندی را بہ فوقانی بدل کردند چنانکہ آیاس و آیاز و سماروغ وزماروغ جز این نیست کہ مفرس باشد (اردو) پروانہ راہداری۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے پاس پر اس کا ذکر فرمایا ہے۔

بازپرس | اصطلاح۔ بقول بحر (۱) مواخذہ وپرسش۔ صاحب شمس گوید کہ (۲) بابہام فارسی مضموم۔ پرسش کن و تحقیق نماے۔ جناب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ نسبت معنی اول گوید کہ تحقیق و تفتیش و استفسار بدقت و غور تمام و ذکر معنی دوم ہم کردہ (انوری ﷺ) گو برو از خطبہ بازپرس زسکہ ہر کہ تفتیش بہ شک و ریب رہین است مؤلف

عرض کند کہ کلمۂ باز در معنی اول و دوم متعلق است بہ معنی ششم یعنی معنی لفظی اینا مکرر پرسیدن و بمعنی اوّل حاصل بالمصدر و کنایہ از مواخذہ۔ مرادف بازخواست معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی دوم امر حاضر است از مصدر مرکب (بازپرسیدن) کہ بمعنی دیگر بار پرسیدن است (اردو) (۱) بازپرس بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پوچھ گچھ۔ محاسبہ۔ جوابدہی۔ مواخذہ۔ بازخواست (۲) پھر پوچھ۔

(الف) **بازپرس بیمار کردن** مصادر
(ب) **بازپرسیدن بیمار** اصطلاحی

بقول بحر ہر دو مرادف یکدیگر است مؤلف عرض کند کہ (بیمار پرسیدن) و (بیمار پرسی کردن) بمعنی عیادت بیمار بر زبان معاصرین عجم است۔ و نسبت (الف) و (ب) دیگر محققین فارسی زبان سکوت ورزیدہ اند طالب سند استعمال باشیم (اردو) عیادت کرنا بقول آصفیہ۔ بیمار پرسی کرنا۔ بیمار کو پوچھنا۔ مزاج پرسی کرنا۔

بازپیرہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح باے فارسی و راے مہملہ بمعنی (۱) پروانہ و (۲) شپرہ۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت۔ طالب سند استعمال باشیم اگر پیش شود ظن کنیم کہ ہاے ہوز آخر براے نسبت است یعنی چیزے کہ دور پریدن بار بار رغبت کند یعنی می آید و می رود بتواتر۔ پروانہ و شپرہ باشد کہ ہمین عادت این ہر دو ست پس خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) پروانہ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ وہ پردار کیڑا جو شمع پر عاشق ہے۔ (۲) چمگادڑ۔ بقول آصفیہ اسم مؤنث۔ شپرہ۔ خفاش۔ ایک اندھیرا پسند پرند کا نام جو اکثر کھنڈروں میں لٹکتا رہتا

اور رات کو اُڑا کرتا ہے۔

(الف) **بازپس** اصطلاح۔ بقول انند بمعنی بازو بعد بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت وہر دو از کلام عرفی استناد کردہ اند (ع) پر سوختہ مرغ نگہم بازپس آمد ٭ از بسکہ گلستان تماشائے تو گرم است ٭ مؤلف عرض کند کہ (بازپس) (۱) مراجعت و (۲) دور مجاز معنی اول و — — — — — —

(۱۱۱۰) (ب) **بازپس آمدن** بمعنی مراجعت کردن است و استعمال بمعنی دوم بر (بازپس داشتن) می آید۔ صاحب انند بر نزاکت معنی غور نکرد۔ وسکوت بہار مرجح بران۔ قتاتل (انوری ع) دی بر جہت شود نفرد باز ٭ گر اشارت کنی کہ بازپس آئے ٭ (ولہ ع) دل بکارے کہ پیش می نرود ٭ یک قدم بازپس نمی آید ٭ (اردو) (الف) (۱) واپس (۲) دور (ب) واپس آنا۔

(۱۱۱۲) **بازپس داشتن** مصدر اصطلاحی بمعنی دور داشتن است (انوری ع) امید و بیم کند مرد را مسخر خلق ٭ بدین دو خویشتن از خلق بازپس دارم ٭ (اردو) دور رکھنا۔

بازپس سپرم مقولہ۔ بقول شمس یعنی بازپس روم۔ صاحب ہفت بحوالۂ ادات تصدیق این معنی می کند وصاحب مؤید الفضلا فرماید کہ اے رجوع کنم و بازپس روم و صاحب انند نقلش بر دارد۔ مؤلف عرض کند کہ محاورہ اجازت این معنی نمی دہد وقول ہر چہار محققین سند نشاید بدون سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم و مصدر۔ (بازپس سپردن) ہم بدین معنی یافتہ نشد۔ طالب سند باشیم (اردو) واپس جاؤں

بازپسین اصطلاح۔ بقول بہار و انند چون نفس بازپسین و نگاہ بازپسین (صاحب

۵) از ان کنم دم مردن نگاہ خیرہ بر ویش
ہا کہ نیست خجالتی از پس نگاہ بازپسین را ۲) ادّوی
۵) شعر من بندہ در مدیح بلیغ ۲) آن نخستین
شناس و بازپسین ۲) (ولہ ۵) در ہجران
دل کہ زاقبال گہ در دو حیاست ۲) دارو
بازپسین بعد بر دیعی کے ۲) مؤلف عرض
کند کہ بازپسین بمعنی آخرین است مطلقاً و جز
این نیست کہ یا و نون نسبت در آخر بازپس
زیادہ کردہ اند و معنی لفظی انتساب بہ مراجعت
یعنی انجام کہ مقابل نخستین است (اردو)
واپسین۔ بقول آصفیہ۔ اخیر۔ آخرین پچھلا
جیسے دم واپسین۔

بازپیچ | اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن
ماریچ (۱) ا چہرۂ چیدلیست کہ بر ریسمان بندند
و از بالاے گہوارۂ اطفال آویزند تا ایشان
بدان بازی کنند و آن را بعربی داداۃ گویند
و بعضے گویند (۲) چہار چوبست و بدان
تختۂ و جامہ وصل کنند کہ بمنزلہ گہوارہ باشد
اطفال را و (۳) ریسمانی را نیز گویند کہ
در ایام جشن و عید از جاے آویزند و زنان
و دختران بران نشستہ در ہوا آیند و روند
و باین معنی بجاے باے فارسی نون ہم آمدہ
صاحب ناصری بذکر معنی اول صراحت کند
کہ اسمش داداۃ در عربی است و نسبت معنی
دوم بحوالہ سامانی گوید کہ چوبی چند است کہ
بر یکدیگر بندند و کرباسے بر روے آن
افگنند کہ بدل گہوارۂ کودک باشد و ذکر
معنی سوم ہم کردہ و بحوالہ فرہنگ سامانی
و رشیدی گوید کہ بدال مہملہ عوض زاے
ہوز صحیح است صاحب رشیدی بذکر ہر
سہ معنی نسبت معنی اول فرماید کہ اسم این
در عربی دوداۃ است۔ صاحبان بحر و
و سروری بر ذکر معنی اول و دوم قانع
صاحب جہانگیری ذکر این نکردہ و بہ نون

عوض باے فارسی آوردہ بمعنی سوم قاطع
خان آرزو در سراج فرماید کہ در تحقیق این
لفظ اختلاف بسیار است چنانچہ سامانی بدال مہملہ
تحقیق کردہ و صاحبان جہانگیری و رشیدی
ہم بہ دال و باے فارسی و ہم بہ زاے
تازی و نون آوردہ اند و در برہان قاطع
بہ زاے تازی و باے فارسی نیز و در
معانی آن ہم اختلاف است و آنچہ نزد
مؤلف بہ تحقیق رسید آنست کہ بازنج
بہ نون است بمعنی اول الذکر و بازپیچ بہ
باے فارسی بمعنی (۴) ریسمانی کہ رسن
بازان بستہ بران بازی کنند و بادپیچ
بدال مہملہ بمعنی سوم (کہ بالا گذشت) و آنچہ
سامانی ذکر معنی دوم کردہ است آن ہم
بدال مہملہ خواہد بود کہ آن را در ہندی جھولا
گویند (الخ) مؤلف عرض کند کہ محققین
کہ از ماخذ کار ندارند و کاتبانی کہ بر قلم خود

اختیار دارند در تصحیف لغات کار ہا
کردہ اند و در نقل اشعار ہم تصرف ہا بکار
بردہ حالا پیش ما سہ لغت است کہ در معرض
تحقیق است یکی (بادپیچ) کہ بدال مہملہ
سوم و باے فارسی چہارم گذشت و دیگری
(بازپیچ) کہ بزاے ہوز سوم و باے فارسی
چہارم زیر بحث است و سوم (بازنج)
کہ بزاے منقوطہ سوم و نون چہارم می آید
و بمقابلہ این ہر سہ لغت چہار معنی است
کہ بالا مذکور شد یعنی (۱) بازیچہ اطفال در
گہوارہ و (۲) گہوارہ چہار چوبی و (۳) ـ
اورک کہ بہ رسن قائم کنند و بوسیلہ آن در
ہوا حرکت کنند و (۴) رسنی کہ بازیگران
بر دو ستون قائم و بالاے آن بازیہا کنند
پس تحقیق خان آرزو کہ بالا گذشت بخیال
ما بے دلیل است کہ ہرچہ خواست راے
خود قائم کردہ و [illegible] فالہدایۃ فضل من اللہ

وما می گوییم که بلحاظ ماخذ بهر چهار معنی بالا اصل این
(بادپیچ) است به دال مهمله سوم و بای فارسی
چهارم (اسم فاعل ترکیبی) و معنی لفظی این پیچنده
در هوا و این معنی حقیقی برای هر چهار معنی مشارکت
بالا صادق می آید صاحبان تحقیق (بادپیچ)
را بمعنی سوم مخصوص کرده اند چنانکه بجایش
گذشت و همه را اینجا اشاره کرده اند که عوض
دال مهمله زای هوز هم آمده و ذکر معنی اول
و دوم و چهارم در اینجا نیست پس این تخصیص
معنی که در اینجا گذشت متعلق است از محاورهٔ
فارسیان و ما را نمی رسد که بروی قیاس اصلی
بر این کنیم که (بادپیچ) را باین هر چهار معنی استعمال
توان کرد که فارسی زبان - زبان مادری ما نیست
و آنچه محققین فارسی زبان باستناد کلام شعرای
فرس (بازپیچ) را بزای هوز سوم و بای
فارسی چهارم به هر چهار معنی بالا درست خیال
کرده اند چیزی نیست که مبدل همان -
(بادپیچ) است که دال مهمله به زای هوز
بدل شود چنانکه سرخ مرد و سرخ مرز و انجیده
(بازنیچ) به زای هوز سوم و نون چهارم به
معنی سوم می آید هم مبدل (بادپیچ) است
که دال مهمله به نون بدل شود چنانکه نموده و نمونه
و گزیده و گزینه - این است حقیقت این
هر سه لغت مرکب که موافق قیاس و مطابق
قواعد فارسی است - آنچه خان آرزو (بازنیچ)
را به زای هوز سوم و نون چهارم مخصوص
بمعنی اول کند و (بازپیچ) را به زای هوز
سوم و بای فارسی چهارم بمعنی چهارم خاص
فرماید و (بادپیچ) را به دال مهمله سوم و بای
فارسی چهارم بمعنی سوم خصوصیت می بخشد -
می پرسیم اند که برسبیل الهام است یا الزام
و آنچه بر تحقیق خود ناز کند و می فرماید که
فالهدایته فضل من الله قابل غور است
که هر محقق بی دلیل می تواند تحقیق خود را بنی

بر ہدایت کند اہل تحقیق را باید کہ دعوی خود
رابدلیل ثابت کنند نہ بالہام والقا و ہدایت
(استاد شہید ۱۵) پے عہد اطفال جا بہت
رسد ٭ کہ عقد ثریا شود بازیچہ ٭ (فخری ۱۳۵)
امن وعدل و استقامت در ہوائے ملک تو شد
باد چون بازیگران بازی کنان بر بازیچہ ٭
(ابوالمثل ۱۴۵) زناک خوشہ فروشتہ وز
باد بران ٭ چو زنگیانی بر بازیچہ بازیگر ٭
(اردو) (۱) چٹے بٹے ۔ بقول آصفیہ ۔
ہندی ۔ اسم مذکر ۔ چھوٹے بچون کے ایک
قسم کے کھلونے جس مین جھنجنے اور لٹو پڑے
ہوئے ہوتے ہین ۔ (انتہی) دکن مین اس کو
لٹ پٹے کہتے ہین گہوارے پر لٹکایا جاتا
جس کو چھوٹے بچے ہاتھ پاؤن سے
مارکر کھیلتے ہین (۲) پالنا ۔ بقول آصفیہ
ہندی ۔ اسم مذکر ۔ گہوارہ ۔ پنگورہ ۔
جھولا ۔ ہنڈولنا ۔ ایک قسم کا جھولا یا ہنڈولا
(انتہی) مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن
مین اس کو ڈولا را کہتے ہین ۔ ایک چادر پر
چار لکڑیان مثل چوکھٹے کے قائم کر کے باندھ
دیتے ہین اور اسکو آویزان کر کے بچے کو اس
مین ڈال دیتے ہین ۔ (۳) دیکھو ادرک ۔
(۴) وہ رسی جو بازیگر دو بلند ستون سے
تان دیتے ہین اور اس پر بازیگری کے
کرتب دکھاتے ہین یعنے اس رسی پر
دوڑتے ہین اور ایک پاؤن پر کھڑے
ہوکر اچکتے ہین پلٹیان لیتے ہین ۔ مؤنث

(۲۱۱۲) **بازپیچیدن عنان** مصدر اصطلاحی
عطف عنان باشد ۔ یعنی لجام را بسوی
دیگر حرکت دادن و برگردانیدن مخفی
مبادکہ کلمۂ باز درین جا بمعنی ہفتم اوست
(انوری ۵) گرنا یزہ ابر نشد پاک بر بدنہ ٭
٭ چون ہیچ عنان بازنہ پیچد سیلانرا ٭
(اردو) باگ موڑنا ۔

(۳۱۱۲) **بازتافتن عنان** | مصدر اصطلاحی

مرادف بازپیچیدن عنان است که گذشت مخفی مباد که کلمہ باز درینجا بمعنی ہفتم اوست (انوری ۵) تقدیم توجائیست که از پی روی او ٭ افلاک عنان بازنتابند قدم را ٭ (وله ۵) از فلکم بازعنان بازتافت ٭ بار دگر زے کرہ خاک برد ٭ (اردو) دیکھو بازپیچیدن عنان۔

(الف) **بازجاے** | اصطلاح۔ بقول بحر (۱) ماوا و مکان بہار گوید که مستقر و ماوا و مکان را گویند (نظامی ۵) ازان سستی اندام زخم آزماے ٭ عنان در دپے کرد و شد بازجاے ٭ صاحب انند بحوالہ غوامض سخن فرماید که (۲) بمعنی بازپس ہم (نظامی ۵) بشہ گفت برخیز و شو بازجاے ٭ که آن کوہ پایہ درآمد زجاے ٭ سکندر چو زان شہر شد بازجاے ٭ قریب از فلک دید و فتح از خداے ٭ **مؤلف** عرض کند که از ہر سہ سند پیش شدہ مصدر - - - - - - -

(ب) **بازجاے شدن** | بمعنی واپس شدن بجاے خود و پیدا می شود و بہار از سند که معنی اوّل پیدا کردہ است متعلق بہ معنی دوم است۔ بشتاق سند دیگر باشیم۔ (اردو) (الف) (۱) ماوا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ جاے بازگشت۔ جاے پناہ۔ گھر ٹھکانا (۲) دیکھو بازپس (ب) اپنی جگہ پر واپس ہونا۔

بازجستن | مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید و صاحب انند بقلش بردارد که (۱) فرید علیہ جستن است و کنایہ از تفحّص نمودن و ہمی توان کہ بمعنی اندیشہ این کار باشد (نظامی ۵) ہمان دادہ خویش را بازجست ٭ کمر بند ایرانیان کرد سست ٭ **مؤلف** عرض کند که (۲) بمعنی بازیافتن است و کلمہ باز درینجا بمعنی

ششم اوست کہ گذشت۔ سند بالا تائید تحقیق ما
می کند و مطابق ماخذ ہم۔ آنچہ بہار این را
مزید علیہ جستن قرار می دہد استعمال این در
کلام انوری من وجہ یافتہ می شود کہ اتفاقاً
بدست آمدہ (سے) از قیاسی کہ تکیہ گاہ من
است ٭ بازجستم زمانہ را سر و پاے ٭ در
مصرع ثانی این بازجستن بمعنی جستن است
یعنی تلاش کردن و معلوم کردن کہ ظاہراً معنی
باز درینجا ہیچ نیست و متعلق بسلسلۂ بست و دوم
وجا دارد کہ معنی دہم کلمہ باز درینجا مطابق
شود یعنی بخوبی یافتم۔ قائل (اردو)
(۱) ڈھونڈنا۔ تفحص کرنا۔ غور کرنا (۲) پالینا
اچھی طرح معلوم کرنا۔

بازچتر اصطلاح۔ بقول انند و بہار بچیم
فارسی و سکون فوقانی و راے مہملہ (۱) کنایہ
از باز چتر بستہ و (۲) بمعنی ذات چتر و برین
تقدیر اضافت مشبہ بہ الی المشبہ باشد (سلمان
سے) شاہی کہ باز چترش ہر گہ کہ پر کشاید
٭ طاؤس چترش آید در سایۂ ہمایون ٭
مؤلف عرض کند کہ باز را مضاف
کردہ اند بسوے چتر کہ بالاے سر می باشد
و باز چتر چتر باشد کہ مثل باز است۔
ضرورت نداشت کہ ذکر این بطور اصطلاح
کنیم نمیدانیم کہ مقصود محققین بالا از (باز
چتر بستہ) چہ باشد و غیر ازین نباشد کہ
بازے را گفتہ اند کہ نقاب چرمی بر چشمش
کشیدہ باشند و لیکن این معنی در الضرورت
درست باشد کہ نقاب باز را فارسیان
چتر گفتہ باشند حیف است کہ از نظر ما نگذشت
و سندے ہم پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان
ندارند (اردو) (۱) وہ باز جسکے سر پر
ٹوپی چڑہاے ہون۔ صاحب آصفیہ نے
ٹوپی پر لکھا ہے کہ وہ تھیلی جو شکاری جانور
کے منہہ پر چڑہا دیتے ہین۔ طماغہ (۲) چھتری

بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث چھوٹا
چھاتا۔ دہوپ اور بارش کے بچاؤ کی چیز جو
سر پر لگا لیتے ہیں۔

بازچیدن چیزی مصدر اصطلاحی
بہار و انند (بازچیدن) را بمعنی برداشتن
گویند (خواجہ شیراز ؎) عنقا شکار کس
نشود دام باز چین ٭ کاینجا ہمیشہ باد بدست
است دام را ٭ مؤلف عرض کند کہ
کلمۂ باز در ینجا متعلق بمعنی ہضم اوست
و معنی لفظی این واپس گرفتن چیزے است
و بمعنی برداشتن مخصوص باشد بحالت اجتناب
بسوے دام یا امثال این کہ گسترانیدہ باشند
و اگر گوئیم کہ "دامن او گرفتم و او بازچید"
بمعنی برداشتن صادق نمی آید و معنی بیان
کردۂ ما کہ متعلق بمعنی حقیقی است در ہر حال
درست می شود (انوری ؎) زمانہ مہر
تشویش بازچید چو دید ٭ گرفتہ با تو ہمی تا زد
و ہمی راند ٭ (اردو) واپس لینا۔ کھینچ لینا۔

بازخ بقول انند بحوالۂ مؤید بفتح زاے معجمہ
و سکون خاے نقطہ دار در فارسی زبان
بمعنی (۱) بلند و (۲) کوہ بلند را گویند۔
صاحب مؤید صراحت کردہ کہ این ہر دو معنی
با لغت عرب است۔ صاحب محیط المحیط
کہ محقق زبان عرب است فرماید کہ بزخ
بہ فتحتین بمعنی بر آمدن سینہ و در آمدن پشت
باشد از باب سمع۔ اسم فاعل این بر وزن
افعل ابزخ است۔ الخ مؤلف عرض
می کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ہمین باب
اسم فاعل این را بر وزن سامع۔ بازخ
گرفتہ اند بہ کسر زاے ہوز و تصرف در معنی
ہم کردہ اند درین صورت مفرس گیریم
و طالب سند استعمال باشیم کہ مجرد بیان حسب مثال
انند اعتبار را نشاید و دیگری از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد (اردو) (۱) بلند (۲) بلند پہاڑ

بازخاست اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف بازخیز کہ قیامت ورستخیز وحشر باشد مؤلف عرض کند کہ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکراین نکرد۔ صاحبان بحر وبہار (روز بازخواست) را بہمین معنی آوردہ اند اگر سند استعمال (بازخواست) بدست آید توانیم عرض کرد کہ کنایہ باشد از روز قیامت کہ (خاستن) بقول بحر بمعنی بر پا شدن وایستادن است پس معنی لفظی این روزی کہ مخلوق دیگر بار زندہ شود و برخیزد ترجمہ قیامت باشد کہ معنی لفظی آن ہم قائم شدن است وبقول غیاث روزحشر را بدین سبب قیامت گفتند کہ دران روز مردگان زندہ شدہ قیام کنند اصل این روز قیامت وروز بازخاست بود در استعمال زبان روز را حذف کردند باقی حال طالب سند استعمال باشیم معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) قیامت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ وہ وقت جب مردے زندہ ہو کر کھڑے ہوں گے۔ روز حشر۔ رستخیز۔

بازخانہ اصطلاح۔ بقول بہار وانند معروف وگویند کہ ترکی قوشخانہ گویند مؤلف عرض کند کہ قوش در ترکی بقول صاحب کنز بمعنی طائر است وعصفور وبقول صاحب لغات ترکی بمعنی شکار وجانور پس بازخانہ در فارسی زبان بمعنی حقیقی اوست وخانہ کہ دران بازہا نگاہدارند ولحاظ ترجمہ قوشخانہ۔ شکارخانہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ومحققین فارسی زبان ذکر این نکردہ اند ومعاصرین عجم بر زبان ندارند وشکارخانہ جائی را گویند کہ جانوران شکاری درانجا

محفوظ باشند۔ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ فارسیان این را مجازاً بمعنی شکارخانہ استعمال کردہ باشند (اردو) شکارخانہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ گھر جس میں شکاری جانور رکھے جائیں۔

بازخریدن ازچیزے مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر خلاصی دادن و رہانیدن از وے (ملاّ وحشی سہ) بفروختہ خود را زغمت بازخریدیم ؎ آن خطّ غلامی کہ بدیدیم دریدیم ؎ مؤلف عرض کند کہ ذکر این در ردیف الف مقصورہ بر (از چیزی بازخریدن) گذشت (قدسی سہ) از نصیحت ہاے غمخواران جنون بازم خرید ؎ گلشن افسردہ بودم آفتابم زندہ کرد ؎ و بخیال ما (بازخریدن) در محاورۂ فارسی آزادی بخشیدن بردہ باشد بادائے قیمتش وکنایہ باشد از خلاص دادن و رہانیدن مطلقاً (اردو) نجات دلانا مخلصی بخشنا۔ چھڑانا۔

بازخشین اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث و فتح خاے نقطہ دار و شین قرشت بہ تحتانی رسیدہ و بنون زدہ نوعی از باز باشد کہ پشت آن سیاہ و تیرہ رنگ و چشم ہایش سرخ بود۔ و این قسم باز را ترکان (غزل قوش) خوانند۔ صاحب جامع بر (قزل قوش) قانع۔ صاحب ناصری باتفاق برہان گوید کہ این بسیار قوی و شکاریست و آن را خشینہ نیز گویند و در اشعار شعرا بسیار مذکور۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب لغات ترکی ذکر (قزل قوش) نکرد و ترجمۂ لفظی این ہر دو لفظ در ترکی طائر مغشوش و سرخ است۔ صاحب برہان بر لغت خشین فرماید کہ ہر چیز کہ آن کبود

مائل سیاہ رنگ و تیرہ باشد عموماً و بازے
را گویند کہ پشت او کبود و تیرہ و چشمہائش
سیاہ رنگ باشد خصوصاً و گویند کہ بعد از
تولک اول یعنی پر ریختن اوّل چشم او سرخ
می شود و او را ابتر کی قرلقوش خوانند و بعضے
گویند کہ بازے باشد نہ سیاہ و نہ سفید و
نام ولایتی ہم از ماوراء النہر (انتہی) پس
حقیقت وجہ تسمیہ این ہمین است مرکب
توصیفی است کہ بقلب اضافت ہم مستعمل ۔
(اردو) باز کے ایک قسم کا نام جسکی
پیٹھ سیاہ اور تیرہ اور آنکھیں سرخ
ہوتی ہین ۔ مذکر ۔

(۱) **باز خمید** | اصطلاح ۔ بقول سروری
بسکون زا و فتح خا و کسر میم یعنی کسی کہ بہ طعنہ
شخصی را باز نمود و بہ طعنہ حکایت او کرد
صاحب برہان گوید کسی کہ بعنوان طعنہ
صدارت کسی کند و بکنایہ سخن شخصی را
باز نماید گویند باز خمید یعنی بطعنہ سخن او
را گفت و صدارت او کرد ۔ صاحب
بحر نقل نگارش ۔ بہار ذکر معنی بالا کردہ
مصدر مرکب

---

(۲) **باز خمیدن** | را ذکر کند و صاحب
جامع بذکر معنی اول الذکر

---

(۳) **باز خمیدہ** | را نوشت و صاحب
موارد بہ (خمانیدن) گوید کہ حرف حکایت
و حرکات و سکنات کسے را تقلید نمودن
از روی تمسخر و فرماید کہ این مجاز است
کہ مشہور شدہ و شیرازیان این را والوچیاندن
۔ و والوچاندن و برآوردن گویند و صاحب
ناصری کہ از اہل زبان است برخماند
گوید کہ بر وزن رساند مستقبل خم کردن
و بمعنی تقلید کردن حرف و حرکت کسے
از تمسخر و بمعنی تقلید و تمسخر کرد چنان کہ
طیان ہمی گفتہ (ع) چون لوزنہ گویہ کی

بازخمانید" و فرماید کہ خمانیدن اصل و مصدر آنست. صاحب برہان ہم برخماند و خمانید وخمانیدن ذکر این معنی کردہ گوید کہ کسی کہ تقلید کسی کند وسخن اورا بہمان ترتیب باز نماید گویند" فلان بازخماند" مؤلف عرض کند کہ بخیال ما (بازخمیدن) و (بازخمانیدن) ہر دو بمعنی آخر الذکر صحیح است طرز بیان محققین بالا فرق لفظی در بیان معنی ہر دو پیدا کردہ و آنان کہ مجرد (خمانیدن) را بدین معنی آوردہ اند غور نکردہ اند و آنچہ صاحب ناصری خماند را مستقبل خم کردن نوشتہ اعتنا بہ قواعد فارسی نکردہ بالجملہ معنی متذکرہ بالکنایہ باشد یعنی چیزے کہ خمیدہ است آن را بازخمانید و کلمۂ باز درینجا بمعنی تکرار واقع شدہ بمعنی ششمش کہ گذشت حاصل اینست کہ سخن کسے را کہ از زبان کسے برآمدہ بر سبیل استہزا باز بزبان خود نقل کردن ولب و زنخدان خود را بطریق ہزل بہ نقل آن خمانیدن و کج کردن گویا خمیدہ را باز خمانیدن است کہ مکروہ الطبع و چیز لا حاصل و بے نتیجہ و خلاف تہذیب باشد چنانکہ گشتہ را گشتن و کلمۂ باز درین اصطلاح بضرورت آنست کہ (بازخمانندہ) تکرار ہمان الفاظ می کند کہ از زبان کسے برآمدہ و استعمال مصدر خمانیدن درین اصطلاح از براے آنست کہ نقال بہ نقل سخن ہا لب و زنخدان خود را خم دہد و کج کند۔ این است حقیقت ماخذ این اصطلاح۔ آنچہ محققین زباندان لازم و متعدی ہر دو را بدین معنی استعمال کردہ اند محل نظر است کہ ہمین تعلق از مصدر لازم ندارد ولیکن قول سروری کہ از اہل زبان است قابل لحاظ باشد و بیش ازین نیست کہ استعمال مصدر لازم بمعنی متعدیست و بس (اردو) (۱) چڑایا

(۲) چڑانا۔ بقول آصفیہ۔ کسی بات کی نقل کرکے غصہ دلانا۔ منہہ ہونٹہہ اور تھوڑی کو بگاڑ کر نقل کرنا چھیڑنا (۳) چڑایا۔ (۲) کا ماضی مطلق (۱) کا مرادف۔

(الف) **بازخواست** اصطلاح۔ بقول غیاث طلب و جستجو و مواخذہ و واپس گرفتن چیزے و صاحب بحر نقلش کردہ مؤلف گوید کہ بمعنی پرسش و مواخذہ چنانکہ فارسیان قیامت را روز بازخواست گویند حاصل بالمصدر است (حافظ ؎) ترسم کہ صرفۂ نبرد روز بازخواست ٭ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ٭ و مصدر ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **بازخواستن** بمعنی (۱) واپس خواستن و (۲) مواخذہ کردن و (۳) قبول کردن پس معنی اوّل متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز و معنی دوم مجاز آن و ہم متعلق بہ معنی ہفتم کہ اگر کسے کہ بازخواست کنند مطالبہ دنگی اش را و پس گیرند ازین وجہ مؤاخذہ را بازخواست نام کردند و معنی سوم من وجہٍ تعلق دارد با معنی ششم کلمۂ باز زیراکہ چون عفو قصور کنند یا عذر را قبول کنند دیگر بار حالت ابتدائی قائم شود و عود کند و جا دارد کہ با معنی ہفتم کلمۂ باز ہم متعلق کنیم (انوری ؎) از روزگار عذر مرا بازخواہ از انکہ ٭ بگذشتم غریق رحمت احسان روزگار ٭

(اردو) (الف) بازخواست۔ دیکھو بازپرس (ب) (۱) واپس چاہنا۔ واپس لینا۔ (۲) بازپرس کرنا۔ بازخواست کرنا (۳) قبول کرنا۔

بازخواندن استعمال۔ بقول بہار عجم بازخواندن و صاحب اننددنقل نگارش و صاحب آصفی کہ زلّہ بردار بہار است ازین مصدر ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) مکرر و دیگر باز خواندن چنانکہ

؎ این کتاب باز خواندم ؎ و (۲) واپس
طلب کردن (ظہوری ؎) عقل از
سوداے جعد حور خود را باز خواند ؎ عشق
عطر چین کاکل بر مشام ہوش زد (ولہ ؎)
حسن لیلی باز خواند خویش را ؎ عشق بر مجنون
نہ پیماید دگر ؎ (اردو) (۱) پھر پڑھنا
(۲) واپس طلب کرنا۔

(الف) **بازخورد** اصطلاح۔ بقول شمس
(۱) بمعنی ملاقات کرد و (۲) بیمناکی و بیصفتی
و بیوفائی و بے مزگی کرد و بقول غیاث و بحر

(ب) **بازخوردن** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی (۱) ملاقی و مقابل شدن است صاحب
آصفی (بازخوردن از چیزی) را بحوالہ بہار
بمعنی دوچار شدن و پیوستن بچیزی نوشتہ
و از خسرو دہلوی سند آوردہ (؎) شاخ
رعنا بچمن باز خورد ؎ چشم بر خسارۂ گل
سرخ کرد ؎ و بہار و انند بند ہمین شعر
مصدر (بازخوردن بچیزے) قائم کردہ اند
مؤلف گوید کہ خوردن بقول بحر بمعنی ملاقی
شدن آمدہ اندرین صورت کلمۂ باز بمعنی
بست و دوش یعنی زائد باشد و (۲)
بمعنی دیگر بار ملاقی شدن ہم اندرین صورت
کلمۂ باز بمعنی ششم اوست مخفی مباد کہ
آنچہ صاحب شمس برا (الف) ذکر معنی دوم
کردہ بدون سند استعمال اعتبار را نشاید
و موافق قیاس ہم نیست معاصرین عجم
بر زبان ندارند و دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو)
(الف) (۱) ملاقات کی (۲) ڈر گیا۔
باز رہا۔ بیوفائی اور بے مزگی کی (ب)
(۱) ملاقات کرنا۔ ملنا۔ مقابل ہونا۔ (۲)
پھر ملنا۔

بازدادن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار و بحر (۱) بمعنی برگردانیدن (انوری

۵) منعش بفلک بازده طالع بدر اپاچش
بعمل باز برد عامل جہان را پ (ولہ ۵)
دل بصراف غمش دادم بدستم باز داد
پ گفت نقدی ده کہ این باخاک یکسان
می رود پ مؤلف گوید کہ این معنی متعلق
باشد بمعنی ہفتم کلمہ باز و بہ تحقیق ما (۲) (۴۱۱۷)
بمعنی مکرر دادن ـ باشد و این متعلق است
بمعنی ششم کلمہ باز (ظہوری ۵) بازده
تاب طرہ پرتاب پ تو ده کن یک جہان دل
بیتاب پ (ولہ ۵) طرح می کردند رخ
یاران بمن پ چرخ دون گو کام فرزین ـ
بازده پ (اردو) (۱) واپس دینا
ـ لوٹانا ـ (۲) پھیر دینا ـ مکرر دینا ـ

(۱) باز دادن لعدم مصادر اصطلاحی
(۲) باز دادن بقلم بہار بدیل

(باز دادن) گوید کہ بمعنی خط بطلان کشیدن
بر چیزی است و ہم او نسبت (۱) بجای
خودش گوید کہ نیست و نابود کردن است
و نسبت (۲) بجایش فرماید کہ خط بطلان
کشیدن بر چیزے مؤلف عرض کند کہ
ما ذکر (۱) بر (باز بعدم دادن) کردہ ایم
کہ بمعنی واپس بعدم دادن کنایہ باشد
از نیست و نابود کردن ـ خلاف قیاس
نیست ولیکن طالب سند استعمال باشیم
و نسبت (۲) عرض می شود کہ معنی لفظی این
واپس بقلم دادن است یعنی چیز نوشتہ
را بالعدم کردن و کنایہ باشد از خط
بطلان کشیدن این ہم خلاف قیاس
نیست ولیکن سند استعمال باید مجرد قول
بہار کفایت نمی کند معاصرین عجم بزبان
ندارند مخفی مباد کہ در ہر دو اصطلاح
کلمہ باز بمعنی ہفتم اوست (اردو)
(۱) نیست و نابود کرنا ـ لکھے ہوے پر خط
کھینچنا ـ باطل کر دینا ـ

بازدادن صدا مصدر اصطلاحی ۔
(۱) واپس کردن آوازے کہ در گنبد بلند یا درہ ہائے کوہ یا از آلۂ گرامفون واپس می آید و کنایہ از جواب دادن (حافظ شیرازی ۔) بانگ گاوی چہ صدا باز دہد عشوہ مخر کے سہا عکس ز خورشید مصفا بیرد ۔ (صائب ۔) عاشق دل شدہ ہر چند کہ آواز دہد ۔ کوہ تمکین تو مشکل کہ صدا باز دہد ۔ مخفی مبادکہ بانگ گاو در کلام خواجۂ شیراز اشارہ بقصۂ گوسالۂ سامری است کہ آواز می داد ۔ درین قصہ اختلاف ہاست گویند کہ بزمانۂ موسی علیہ السلام جادوگر سامری گوسالۂ از طلا درست کردہ بود کہ ہیچ گوسالۂ ذیروح آواز می کرد و بعض بر آنند کہ چون گاوے پیش آن گوسالہ آواز می کرد گوسالہ ہم جواب میداد و بخیال ما ہمین معتبر می نماید عجبی نیست کہ ساخت آن بت گوسالہ بترکیب او ویژہ خاص بود کہ اثرش آواز را بازدہ میکرد چنانکہ درین روزہا از آلۂ گرامفون این صنعت را مشاہدہ کردہ ایم وشنیدہ ایم معاصرین موسی علیہ السلام بوجہ ناواقفیت ازین حکمت اثر جادو خیال کردند خواجۂ شیراز ہمین مضمون را در کلام خود آوردہ ۔
(اردو) آواز کا واپس کرنا جیسے گنبد کوہ یا بلند گنبد سے واپس آتی ہے یا آلۂ گرامفون سے (۲) جواب دینا ۔

بازدار اصطلاح ۔ بقول سروری بہ حوالۂ شرفنامہ و نسخۂ میرزا بروزن رازدار زارع و دہقان باشد و بازیار معرب آن نیست و جمعش بیازرہ (سلمان ۔) باغ چون زاغش خراب و کشت چون دشتش سراب ۔ زاغ آن را باغبان دہقان این را بازدار ۔ و فرماید کہ در شرح سامی فی الاسامی (۲)

بمعنی دارندۂ باز آوردہ صاحب برہان
بذکر معنی اوّل نسبت بمعنی دوم گوید کہ بیہ
شکار و صیّاد و نگاہ دارندۂ باز و (۳)
شخصے را نیز گویند کہ مردم را از کارے وا
چیزے باز دارد و منع کند و (۴) امر
بباز داشتن و منع کردن ہم - صاحب
رشیدی بر معنی اوّل و دوم قانع و صاحب
جامع بر معنی اوّل و صاحب بحر معنی چہارم
را گذاشت - صاحب ناصری بذکر ہر چہار
معنی با برہان متفق صاحب مؤید معنی اوّل
را ترک کردہ و بذکر معنی دوم و سوم و چہارم
گوید کہ (۵) بمعنی باز دیگر بدارد و (۶) باز
را بدار - مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل
اسم فاعل ترکیبی است مزید علیہ بزدار
کہ بز بالفتح بمعنی زمین می آید و از کثرت
استعمال الف بعد موحدہ زیادہ شد چنانکہ
مہار و ماہار بمعنی لفظی این زمین دارندہ
و کنایہ از زارع و دہقان - اسم فاعل
ترکیبی است و بمعنی دوم ہم اسم فاعل
ترکیبی باشد بمعنی دارندۂ باز و مجازاً بمعنی
مطلق شکاری و میر شکار و بمعنی سوم ہم
اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی چہارم امر
حاضر از مصدر مذکور و بمعنی پنجم جز این نیست
کہ کلمۂ باز بمعنی ششم اوست و دار امر حاضر
داشتن و در معنی ششم کلمۂ باز بمعنی اوّل
و دار امر حاضر مصدر داشتن (اردو)
(۱) کاشتکار - بقول آصفیہ - فارسی - اسم
مذکر - کسان - مزارع - کھیتی باڑی کرنیوالا
(۲) باز پالنے والا شکاری - (۳) باز رکھنے
والا - کسی کام کا مانع - (باز رکھنا) کا اسم
فاعل (۴) باز رکھ - اسی مصدر کا امر
حاضر (۵) پھر رکھ (۶) باز کو رکھ -

بازدارش استعمال - بقول ناصری
بکسر شین (۱) ممانعت کردن کسے را واز

کارے باز داشتن و محبوس کردن صاحب
انند نقل نگارش مؤلف گوید که مقصود ش
جز این نباشد که حاصل بالمصدر (باز داشتن)
است که می آید و بکسر رای مهمله و شین معجمه
حیف است که ما از معاصرین عجم نشنیدیم
و قول صاحب ناصری که از اہل زبانست
قابل قبول باشد و بخیال ما اگر رای مهمله را
مفتوح گیریم (۲) بمعنی باز دار او را۔
(اردو) (۱) باز رکھنا حاصل بالمصدر
کے معنوں میں (۲) اسکو باز رکھو۔

باز داشتن مصدر اصطلاحی بقول
جهانگیری در (ضمیمه کتاب) (۱) کنایه از
پنهان داشتن (استاد فرخی ؏) تو گوئی
چه فتاد است بگو ار نتوانی ۔ من نه بیگانه
ازین حال زمن باز مداری ۔ صاحب
برهان بذکر معنی اول گوید که (۲) بمعنی منع
کردن هم ۔ صاحب رشیدی متفق با جهانگیری
و صاحب سحر متفق با برهان بهر دو معنی۔
بهار ذکر (باز داشتن از چیزے) کرده
ذکر معنی اول کند و برای معنی دوم از آقا
زمان نزرکش سند آورده (؏) کعبه
ما را از طواف خانهٔ دل باز داشت ۔ کو
راه رو را منزل نزدیک کاہل می کند
کو (سعدی ؏) خواب نوشین بامداد
رحیل ۔ باز دارد پیاده را ز سبیل ۔
مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اول
دریغ داشتن است مجاز معنی چهارم
کلمهٔ باز و معنی دوم جدا کردن و مجرد دوم دا
و دور داشتن باشد هم متعلق بمعنی چهارم
کلمهٔ باز و منع کردن و مانع شدن مجاز آن
(صائب ؏) مرگ نتواند مرا از بیقراری
باز داشت ۔ می شود صائب ز کشتن
زنده تر سیماب من ۔ (ظهوری ؏)
چنگ دل از نفس دلشدگان باز نداشت

نغمۂ نالہ در بن تار کشیدیم عبث ہے (انوری
۵۲) گفتم کہ باز دارد تاثیرہات رایش
ہے گفتا کہ می چگوئی تقدیر ہام رامہم ہے (اردو)
(۱) دریغ کرنا۔ چھپانا۔ (۲) باز رکھنا۔ روکنا
۔ روک رکھنا۔ سدراہ ہونا۔ منع کرنا۔

باز دانستن | استعمال۔ صاحب آ معنی
ذکر (باز ندانستن) کردہ گوید کہ فرق
نکردن میان دو چیز باشد مؤلف عرض
کند کہ بمعنی تمیز کردن متعلق بمعنی سیزدہم
کلمہ باز (بہرامی سرخسی ۵) جز تلخ و تیز
آب ندیدم دران زمین ہے حقا کہ ہیچ باز
ندانستم از زکاب ہے (اردو) فرق
کرنا۔ تمیز کرنا۔

باز دند | اصطلاح۔ بقول صاحب
ہفت بفتح اول بالف کشیدہ و زائے
ہوز و فتح دال مہملہ و نون و دال ثانی
زدہ (۱) پستان بند زنان ہے (۲) سینہ بند
طفلان باشد مؤلف عرض کند کہ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد و بقول صاحب کنز (باز داند)
در ترکی زبان بمعنی حجاب آمدہ اگر سند
استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ
بحذف الف و بہ تصرف معنی بر سبیل مجاز
مخفف و مفرس لغت ترکی است وجا
دارد کہ باز رند کہ براے مہملہ چہارم
می آید مبدل این باشد کہ دال مہملہ بہ
رائے مہملہ بدل شد چنانکہ باددان و
باردان بالجملہ معاصرین عجم بر زبان ندارند
طالب سند استعمال باشیم (اردو)
(۱) چولی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث
۔ انگیا۔ آپ ہی نے انگیا پر فرمایا ہے کہ
اسم مؤنث۔ انگی۔ محرم۔ چولی۔ عورتون
کا سینہ بند (۲) بچون کا سینہ بند۔ مذکر۔

باز دید | اصطلاح۔ بقول روزنامہ

بحوالۂ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار
بمعنی ملاقات ثانی۔ صاحب رہنما صراحت
کند کہ چون زید بملاقات بکر می آید بکر بہ
خانۂ زید برائے باز دیدش می رود
صاحب بول چال فرماید کہ بدل ملاقات
را گویند مؤلف عرض کند کہ معاصرین
عجم ہم بر زبان دارند وکلمۂ باز درین
اصطلاح بمعنی ششم اوست یعنی ملاقات
مکرر (اردو) باز دید۔ بدل ملاقات
یعنے جب زید بکر کی ملاقات کو آتا ہے
تو بکر زید کے گھر باز دید کے لئے جاتا ہے

باز دید کردن مصدر اصطلاحی۔
بہار گوید کہ از کلام مولانا شرف الدین
علی یزدی۔ صاحب تیمور نامہ بمعنی (۱)
آفریدن و ۲ بہ نمود آوردن معلوم می شود
و ۳ بہمین معنی در کتب طبیہ در خواص بعض
ادویہ آوردہ اند (فقرہ ۱) ؎ فان

چیز اشتہار را باز دید کند ؎ وارستہ گوید کہ
(۳) در تحقیق چیزے تفحص کردن (اسمعیل
ایما ؎) فارغ دمی نہ گشتیم از باز دید
ابیات ؎ گر دیدہ ایم گویا ما ناظر بیوتات ؎
ہم او فرماید کہ شرف الدین علی یزدی در
قصۂ عاشق شدن خلیل سلطان بر شاد
ملک قمۂ اسیر حاجی و انحراف مزاج صاحبقران
ازین ماجرا وصدور حکم باحضار شاد ملک
و روپوش ساختنش خلیل سلطان گوید
(فقرہ) حکم شد کہ او را باز دید کردہ تا چیز
سازند ؎ صاحب بحر بمعنی دوم قانع
مؤلف عرض کند کہ از سند نثر پیش کردۂ
وارستہ تصدیق معنی دوم یعنی بہ نمود آوردن
می شود و معنی سوم بیان کردہ اش از کمال
اسمعیل ایما ثابت نمی شود بخیال ما نگرانی کردن
است بملاحظہ و مشاہدہ پیاپے یعنی بار بار دیدن
مخفی مبادا کہ طرز بیان معنی اول ہم درست نیست

بخیال ما واپس آوردن است وسند بہار۔
موافق خیال ماست۔ ما از معاصرین عجم
شنیدہ ایم کہ (۴) بازدید کردن۔ بدل
ملاقات کردن ہم چنانکہ صراحت این بر
(بازدید) کردہ ایم و در ہر چہار معنی بالا
کلمہ باز بمعنی ششم اوست (اردو) (۱)
واپس لانا۔ (۲) نمود میں لانا۔ ظہور میں
لانا۔ (۳) نگرانی کرنا۔ کئی بار دیکھنا (۴)
بازدید کرنا۔ بازدید کی ملاقات کرنا یعنی
تبادلۂ ملاقات۔ دیکھو بازدید۔

(الف) **بازدیدن** مصدر اصطلاحی (ب)
(ب) **بازدیدہ** بقول ہفت بسکون
زاے ہوز و بکسر دال مہملہ و فتح دال دوم
بمعنی باز نمودہ۔ صاحب شمس ہمزبانش
مؤلف عرض کند کہ چیزے کہ مکرر دیدہ
شود۔ اسم مفعول مصدر (الف) کہ بمعنی
حقیقی مکرر دیدن باشد یعنی باز نمودہ را
بدون سند استعمال اصلا تسلیم نہ کنیم (اردو)
(الف) پھر دیکھنا۔ مکرر دیکھنا (۲) مکرر دیکھا ہوا

باز را باز دار بودن بہ
چغد را چغد سار بودن بہ
مثل۔ صاحب خزینہ ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (باز دار) بمعنی صیاد و بجاے خود گذشت پس
معنی لفظی این چنین باشد کہ باز را صیادی
مناسب است و چغد را در چغد سار بودن
اولے۔ مخفی مباد کہ در مصرع دوم بعد
کلمہ را باے موحدہ بمعنی در محذوف باشد
مقصود اینست کہ ہر کس را کارے باید کرد
کہ مناسب حال اوست۔ فارسیان چون
کسے را مشغول بکارے بینند کہ با او مناسبت
ندارد این مثل را زنند (اردو) دکن میں
کہتے ہیں ”بھڑبھونجے کو بھاڑ بھلا“

بازرگان اصطلاح۔ بقول سروری
و جامع مرادف بازارگان و بقول برہان

وبحر و ناصری و غیاث مخفف بازارگان -
مؤلف گوید کہ اگر لغت فارسی گیریم مخفف
بازارگان است و حقیقت ماخذ بازارگان
ہمدرانجا مذکور (نظامی ؎) تو بازرگان
صد خروار قندی ؛ بسر دگر بر غریسان در
نہ بندی ؛ ولیکن صاحب کنز کہ محقق ترکی
زبان است این را بہ کسر زاے ہوز لغت
ترکی گوید بمعنی تاجر و (بازرگانلق) مصدر
ترکی زبان است بکسر زاے منقوطہ
بمعنی تجارت کردن و بیع و شرا نمودن و
گرفتن و دادن پس اندرینصورت باید کہ
بازارگان را بزیادت الف بعد زاے
معجمہ مفرس دانیم (اردو) دیکھو بازرگان

بازرند | اصطلاح - بقول برہان کہ
بذیل (باژرنگ - بہ زاے فارسی) آوردہ
بمعنی (۱) پستان بند زنان است (۲)
وسینہ بند طفلان مخفی مباد کہ صاحب
برہان در کتابت این ہم را زاے سوم را فارسی
نقل کردہ و حیف است کہ صراحت جلیہ
لفظ نکردہ - خان آرزو در سراج بازرنگ
و بازرند ہر دو را بازاے ہوز سوم
یکجا نوشتہ فرماید کہ سینہ بند طفلان و زنان
(کافی البرہان) و گوید کہ تخصیص جہانگیری
بسینہ بند زنان خطاست و تحقیق آنست کہ
اوّل مبدل ثانی است چرا کہ دال بہ کاف
فارسی بدل شود چنانکہ استخوان رند و استخوان
رنگ (انتہی) و صاحب جامع بذیل ہر دو
لغت بالا ذکر ہر دو معنی کند و صاحب ناصری
بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ این را بازرنگ
ہم گویند مؤلف عرض کند کہ تحقیق ما
آنست کہ (بازرند) بہ دال مہملہ چہارم
اصل است چنانکہ گذشت و ذکر ماخذش
ہمدرانجا مذکور و (بازرند) بہ راے مہملہ
پنجم مبدل آن چنانکہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم

وبازرنگ کہ می آید مبدل این چنانکہ خان
آرزو سند این قسم تبدیل پیش کردہ واگر
(بازرنگ) را اصل گیریم و (بازرند) را
مبدلش اندرین صورت باید کہ معنی لفظی این
مثل باز یعنی مثل باخ باشد زیراکہ سینہ
بند زنان کہ نامش در اردو چولی وانگیا
است مشابہ کسے است کہ ہر دو دست خود
را باز کردہ باشد۔ فالاوّل اقوی من الآخر
(اردو) دیکھو بازدند۔

بازرنگ اصطلاح۔ صاحب سروری
بحوالۂ تحفہ گوید کہ بزاے معجمہ بوزن بادرنگ
(۱) سینہ بند طفلان وبحوالۂ فرہنگ فرماید کہ
(۲) سینہ بند زنان کہ پستان دران نہند
و برپشت گرہ زنند کہ پستان بزرگ نشود
صاحب رشیدی ذکر ہر دو معنی کردہ وخان
آرزو در سراج این را با (بازرند) آوردہ
کہ بجایش مذکور شد و صاحب جامع ہر دو را
بہر دو معنی مرادف یکدیگر گوید و صاحب
جہانگیری بر معنی اوّل قانع (حکیم سوزنی
سلہ) در کام باحلاوت شہد شہادت
است ؎ اے بے شریک شہد شہادت
مکن شترنگ ؎ در عمر خویش بر تو نیاوردہ
ایم شنگ ؎ در عہد بستہ اند برین گونہ بازرنگ
؎ (حکیم ولولی سلہ) مطربہ ناہید پستان
برقص ؎ چون درآید دل مریخ بردہ باز
رنگ از مہ و خورشید کند ؎ بازرنگ از
مہ و خورشید بردہ ؎ مؤلف عرض کند کہ
ما حقیقت ماخذ این بر (بازدند) و (بازرند)
بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بازدند۔

بازروز اصطلاح۔ بقول بحر بااضافت
آفتاب را گویند۔ دیگرے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند
کہ خلاف قیاس نیست کنایہ ایست (اردو)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

(۲۱۱۵) **بازردن** مصدر اصطلاحی بمعنی تمیز
کردن و ممتاز دانستن باشد و متعلق بہ معنی
سیزدہم کلمۂ باز (ظہوری ؎) زور
زاریم ببین قدرت مجزم بنگر٭ کز نیاز
دگران باز زدم تا ز ترا٭ (اردو)
تمیز کرنا۔ ممتاز خیال کرنا۔

بازسپہر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ
برہان و بحر و مؤید (۱) کنایہ از آفتاب
عالمتاب و (۲) کنایہ از روز ہم مؤلف
عرض کند کہ اگر باز را مضاف کنیم بسوے سپہر
بمعنی اول موافق قیاس است و برا ے
معنی دوم طالب سند باشیم۔ کنایۂ لطیف
نیست (اردو) (۱) دیکھو آفتاب
کے دوسرے معنے (۲) دن۔ مذکر۔

بازسپید پر اصطلاح۔ بقول صاحب
جہانگیری کہ در ضمیمۂ کتاب آوردہ کنایہ
از آفتاب و صاحبان برہان و جامع و بحر
بر (بازسفید پر) ذکر این کردہ اند و صاحب
رشیدی با جہانگیری متفق مؤلف عرض
کند کہ سپید مبدل سفید است چنانکہ سیل
و فیل حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
قول صاحب جامع را سند توان گرفت
کہ از اہل زبانست (اردو) دیکھو آفتاب
کے دوسرے معنے۔

(۲۱۱۶) **بازستادن** مصدر اصطلاحی مخفف
(بازاستادن) است و معنی این استقامت
گزیدن و پا افشردن و جاے خود را نگذاشتن
و حرکت نکردن و این معنی از لفظ باز پیدا
شد کہ متعلق است بمعنی ششم یعنی دیگر و
مکرر و این تکرار معنی استقامت را قائم
کرد کہ استادن را باز استادن قوت می بخشد
(صائب ؎) شیرازۂ قلم و کثرت زوحدت
است٭ دارد علم بباز ستادن سپاہ را
٭ (اردو) قدم گاڑنا۔ بقول آصفیہ

پاؤں جمانا۔ آپ ہی نے فرمایا ہے۔ قدم جمانا۔ پا افشردن کا ترجمہ۔ ڈٹ کر کھڑا ہونا۔ جگہ پر کھڑا ہونا۔ (نسیم ؎) دار فانی مقام عبرت ہے ٭ کوئی اپنا قدم جما نہ سکا ٭

بازستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ واپس گرفتن است متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (صائب ؎) دزدی بوسہ عجب دزدی خوش عاقبت است ٭ کہ اگر باز ستانند دو چندان گردد ٭ (انوری ؎) دلی ببرد کہ یک لحظہ باز می نفرستد ٭ غمی بداد کہ یک ذرہ باز می نستاند ٭ (ولہ ؎) اے چرخ جز آیت بلاخوانی نے ٭ بر کس قلمی ز عافیت رانی نے ٭ چیزے ندہی کہ باز بستانی نے ٭ اے کور کبود خود جز این دانی نے ٭ (اردو) واپس لینا۔

بازسفیدپر اصطلاح۔ ہمانست کہ بہ (بازسپیدپر) گذشت (اردو) دیکھو بازسپیدپر۔

بازشدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) واپس شدن و مراجعت کردن و (۲) کشادہ شدن و (۳) ترک شدن متعلق بہ معنی ہفتم و دہم و چہار دہم کلمۂ باز سند این در ملحقات می آید (اردو) واپس ہونا۔ مراجعت کرنا (۲) کھلنا۔ (۳) ترک ہونا۔ چھوٹنا۔

بازشدن از جائی مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی برگشتن و معاودت کردن (میر معزی ؎) باز شد از عراق خرم و شاد ٭ سیف دولت امیر شمس الدین ٭ مؤلف عرض کند کہ متعلق است بمعنی ہفتم کلمۂ باز۔ صاحب آصفی این را (بازشدن از چیزے) بہمین معنی و باستعمال

ہمین شعر بحوالۂ بہار نوشتہ تسامح اوست و بہ
خیال ما جائی یا مقامی بہتر از چیزی است
(اردو) لوٹنا۔ معاودت کرنا۔

(۲۱۱۷) **بازشدن بہ چیزے** مصدر اصطلاحی
بمعنی رجوع شدن بسوے چیزی باشد متعلق
بمعنی ہفتم کلمۂ باز (انوری سہ) اے خر
سوار پیش کسے لاف می زنی کو شد
سوار فضل بمیدان روزگار نے
بمدح بازشود پیش کسے زہ دو کاسے
ثابت از وجود تو ارکان روزگار و سند
حکیم سوزنی کہ بر معنی ہفتم کلمۂ باز مذکور
شد متعلق از ہمین است (اردو) رجوع ہونا۔

(۲۱۱۸) **بازشدن چشم** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی واشدن چشم و متعلق بمعنی دہم کلمۂ
باز است و سند این از کلام انوری ہمدر انجا
مذکور شد (اردو) آنکھ کھلنا۔

(۲۱۱۹) **بازشدن چیزے** مصدر اصطلاحی
بمعنی کشادہ شدن آن است متعلق بہ
معنی دہم کلمۂ باز (سعدی شیرازی سہ)
بروے خود در طماع باز نتوان کرد چو
باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد و سند
دیگر از کلام منوچہری بر معنی دہم کلمۂ باز
مذکور شد و متعلق ہمین مصدر است (باز
شدن چشم) و (بازشدن در) (اردو)
کھلنا۔ جیسے آنکھ کھلنا۔ دروازہ کھلنا۔

(۲۱۲۰) **بازشدن در** مصدر اصطلاحی۔
بمعنی فتح الباب و کشادہ شدن در باشد
متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز (صائب سہ)
بعد ایامی کہ در ہاے اجابت باز شد آہ
در دل ہمچو جوہر ریشہ در فولاد داشت
(اردو) دروازہ کھلنا۔

(۲۱۲۱) **بازشدن دست بسخا** مصدر
اصطلاحی۔ بمعنی واقع شدن سخاوت
وعطا و متعلق بہ معنی دہم کلمۂ باز باشد

(انوری ؎) دست خصمت بسخازان
نشود باز کہ بخجل ٭ دستہاشان برحم و بہمہ
درخام گرفت ٭ (اردو) سخاوت
واقع ہونا ۔ سخاوت ہونا ۔

(۲۱۲۲) **بازشدن راہ** مصدر اصطلاحی بمعنی
کشادہ شدن راہ متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز
(ظہوری ؎) پیغام چون روانہ کنی در
خبر نشین ٭ راہ منظر چہ باز شود در نظر نشین
٭ (اردو) راستہ کھلنا ۔ کشادہ ہونا ۔

(۲۱۲۳) **بازشدن عادت** مصدر اصطلاحی
یعنی ترک شدن آن است متعلق بمعنی
چہاردہم کلمۂ باز ۔ سند این از مسعود سعد
ہمہ رانجا گذشت (اردو) عادت ترک
ہونا ۔ چھوٹنا ۔

بازشدن کار مصدر اصطلاحی ۔
بقول بحر سر انجام یافتن کار ۔ مؤلف عرض
کند کہ مجرد قول صاحب بحر متقاضی سند
استعمال است ۔ معاصرین عجم بر زبان
ندارند ۔ موافق قیاس و متعلق بمعنی دہم
است و معنی لفظی این کشادگی پیدا شدن
درکار باشد و کنایہ از سر انجام یافتن آن
طالب سند استعمال باشیم (اردو) کسی
کام کا سر انجام پانا ۔

بازشدن گوشۂ چشم بچیزی مصدر
اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر التفات کردن
بدوے (خواجہ شیراز ؎) گوشۂ چشم
رضائی بمنت باز نشد ٭ این چنین عزت
صاحب نظران میداری ٭ مؤلف عرض
کند کہ متعلق است بمعنی دہم کلمۂ باز
و تحت مصدر اصطلاحی (بازشدن چیزی)
گذشت (اردو) التفات کرنا کسی چیز
کے طرف ۔

بازشناختن چیزے از چیزے مصدر
اصطلاحی ۔ بقول انند بحوالۂ غوامض سخن

امتیاز کردن در ہر دو (ظہیر فاریابی ؎)
ہنر نہفتہ چو عنقا بماند از انکہ نماند ٭ کسے کہ
باز شناسد ہمائے را از خاد ٭ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ باز درین جا متعلق است
بمعنی سیزدہمش کہ گذشت و معنی لفظی این
شناختن بہ امتیاز چیزی از چیزی است
(اردو) امتیاز کرنا دو چیزوں میں۔

بازک بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح زاے معجمہ و سکون کاف تازی لغت
فارسی است کہ باشہ را گویند و نوعی از
باز است و آن را بازکی و شرکی نیز خوانند
مؤلف عرض کند کہ حقیقت باشہ
بجایش می آید و درینجا جزین نیست کہ کاف
تصغیر بر کلمۂ باز کہ بمعنی اول اوست
زیادہ کردہ اند کہ باشہ باز کوچک را
گفتہ اند (اردو) باشہ۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک شکاری پرند کا نام

بازکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
بمعنی (۱) جدا کردن و (۲) کشادن آراستہ
و بجز بمعنی اول قانع۔ صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار بر ذکر
معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ معنی
اول متعلق است از معنی چہاردہم کلمۂ باز
و معنی دوم تعلق دارد با معنی دہمش و از
ہمین مصدر عام تعلق دارد مصادر خاص
کہ در ملحقات می آید و بخیال ما (۳) بمعنی
واپس کردن ہم متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز
چنانکہ (باز کردن تیغ) محققین بالا اسنادی
کہ براے این ہر دو معانی پیش کردہ اند بر
(باز کردن تیغ) و (باز کردن عقد) و (باز
کردن طفل از شیر) می آید بخیال ما این است
کہ این مصدر را مرکب فہمیم با چیزے و کسے۔
(اردو) (۱) جدا کرنا۔ (۲) کھولنا (۳) واپس کرنا

بازکردن آغوش مصدر اصطلاحی

ہر دو دست باز کردہ کسے را بہ پسند خاطر در آغوش گرفتن (باقر کاشی ؎) آغوش صلح با ہمہ کس باز کردہ ایم ٭ رویم کشادہ چین جبینیم نماندہ است ٭ (اردو) آغوش پھیلانا۔ آغوش کھولنا۔ بقول امیر گود میں لینے کو دونوں ہاتھ پھیلانا (امیر ؎) برنگ ہالہ دوڑا دل مرا آغوش پھیلا کر ٭ اسیر اس رخ تکا دھوکا ہو گیا کیا ماہ کامل پہ ٭ (سوز ؎) تیغ ابرو سے مرے دل کو لگا ہے دھڑکا ٭ جی نکلتا ہے میان کھول بھی آغوش کہیں ٭

(٢١٢٥) **بازکردن تیغ** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واپس کردن تیغ بہ نیام باشد (ملا وحشی ؎) ہمہ را گشت بگوئید کہ با خاطر جمع ٭ این زمان باز کند تیغ و کمر بکشاید ٭ مؤلف عرض کند کہ محققین کہ بہ (بازکردن) ذکر معنی جدا کردن کردہ اند ہمین شعر را استناد خود آوردہ اند اندرین صورت باید کہ کلمۂ باز را درینجا بمعنی چہار دہمش گیریم ولیکن بخیال ما متعلق باشد بہ معنی ہفتمش بلحاظ معنی بیان کردہ ما کہ بالا مذکور شد نتیجہ ہر دو یکی است بصورت اول جدا کردن از کمر گیریم و بصورت ثانی واپس کردن تیغ بہ نیام (اردو) تلوار کو کمر سے جدا کرنا۔ یا کمر سے کھولنا یا تلوار کو میان میں ڈالنا۔

(٢١٢٤) **بازکردن جا** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی کشادہ کردن جاے باشد۔ کلمۂ باز درینجا بمعنی دہم اوست (ظہوری ؎) اے دیدہ رخت گریہ زمنزل برون فگن ٭ مے لب براے خندہ تو ہم جاے باز کن ٭ (اردو) جگہہ کشادہ کرنا۔

(٢١٢٦) **بازکردن چشم کسے** مصدر اصطلاحی بمعنی کشادن چشم کسے و بصیرت پیدا کردن

وخبردار کردنش (صائب ؂) اگر نہ چشم من آن دلنواز باز کند ٭ مراز ہر دو جہان گیست بے نیاز کند ٭ بخیال مؤلف کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست (اردو) آنکھیں کھولنا۔ بقول امیر غفلت سے چیتنا۔ ہوش میں آنا۔ ہوشیار اور خبردار ہونا۔ دکن میں (آنکھیں کھولدینا) بمعنی ہوشیار کرنا۔ بصیرت عطا کرنا مستعمل ہے جیسے ان کی نصیحت نے میری آنکھیں کھولدیں (جگانا) بقول آصفیہ۔ خبردار کرنا۔ ہوشیار کرنا۔

(۳۱۲۸) **بازکردن خاک از سرِ چیزی** مصدر اصطلاحی۔ بظہور آوردن و ظاہر کردن چیزی بخیال ما کلمۂ باز دریجا بمعنی چہارم اوست (انوری ؂) اے دل زسرِ نہاد پرواز کن ٭ فرجام نگر حدیث آغاز کن ٭ خاک از سرِ آن رازِ نہان باز کن ٭ خود را دہرا در سرِ این راز کن ٭ (اردو) ظاہر کرنا۔

نمود میں لانا۔

(۳۱۲۹) **بازکردن خاک مردہ** مصدر اصطلاحی۔ قبر کشادن (سعدی ؂) بالله ار خاک مردہ باز کنند ٭ نشناسی تو انگر از درویش ٭ (اردو) مردہ پر سے خاک ہٹانا۔ قبر کھولنا

(۳۱۳۰) **بازکردن دہن** استعمال۔ دہن کشادن کہ کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست (صائب ؂) از صدف کم نتوان بود بہ ہمت زنہار ٭ گر دہن باز کنی گوہر شہوار طلب ٭ (اردو) منہ کھولنا۔

(۳۱۳۱) **بازکردن راہ** (مصدر اصطلاحی) جاری کردن راہ و کشادنش و راہ و رسم جاری کردن (انوری ؂) ور تو دانی کہ رہے باز کنی بہ باشد ٭ تا برانیم و سلامی بکنیم ار تنہاست ٭ بخیال ما کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست۔ (اردو) راستہ کھولنا۔ راہ و رسم جاری کرنا۔

(۵۱۲۲) **بازکردن زبان** استعمال۔ زبان کشادن (ظہوری ؎) زبان چو باز کنم گوش ہا شوند قدح ٭ بوصف نرگس مستت سخن شراب شدہ ٭ بخیال ما کلمۂ باز درینجا بمعنی دہم اوست (اردو) زبان کھولنا

(۵۱۲۳) **بازکردن سر چیزے** (مصدر اصطلاحی) بمعنی کشادن سر پوشش چیزے وکنایہ از آغاز کردن وافشا نمودن است وکلمۂ باز درینجا متعلق باشد بمعنی دہمش (صائب ؎) چون باز کنم من سر طومار شکایت ٭ بہتر ای کہ خموشی است ز گفتار گران تر ٭ (اردو) شروع کرنا۔ آغاز کرنا افشا کرنا۔ ظاہر کرنا۔

(۵۱۲۴) **بازکردن طفل از شیر** مصدر اصطلاحی بمعنی باز داشتن طفل از شیر خوار می (شانی تکلو ؎) چو رفت ایام شیر مہد نازش ٭ بعادت دایہ کرد از شیر بازش ٭ بخیال مؤلف باز درینجا بمعنی جدا است ومتعلق بمعنی چہاردہمش کہ گذشت (اردو) دودھ بڑھانا۔ دیکھو از شیر باز داشتن۔

(۵۱۲۵) **بازکردن عقد** مصدر اصطلاحی بالفتح بمعنی جدا کردن ومجازاً بمعنی گرفتن عقد باشد مخفی مباد کہ عقد بالکسر بمعنی سلک آمدہ (ملا طغرا ؎) رشوہ گویان عقد شبنم را ٭ ز رویش باز کرد ٭ شحنۂ باد صبا گل را چو بابلبل گرفت ٭ (اردو) جدا کرنا۔ لینا

(الف) بازکشا اصطلاح۔ (الف)
(ب) بازکشادن بقول جامع قوت و منزلت النسائی و (ب) بقول بحر مرادف بازکردن مؤلف عرض کند کہ (الف) خلاف قیاس است وصراحت این بکاف فارسی می آید و (ب) موافق قیاس وبخیال ما کلمۂ باز در (ب) متعلق بہ معنی بست و دوم اوست یعنی زائد۔ پس (ب)

بمعنی کشودن است وبس۔ تبصرہ (الف)
طالب سند استعمال باشیم (حیاتی گیلانی) (ب)
۵) ورق چو کار فرو بستہ باز نگشاید ✿
بہر کتاب کہ نامش چو بسم عنوان است ✿
(اردو) (الف) بمنزلت انسانی قوت
انسانی مونث (ب) کھولنا۔

بازکشیدن | (مصدر اصطلاحی) بہار وغیاث (۱) بمعنی نوشتن۔ علامی
شیخ ابوالفضل در مکاتبات آوردہ ✿
در باب بازکشیدن فقرہ چند قلمی نمودہ اند
الخ ✿ صاحب بحر فرماید کہ بمعنی رقم کردن
است۔ صاحب موارد دیگر بمعنی اول گوید
کہ (۲) بمعنی زدن و برکشیدن چنانکہ (باز
کشیدن چتر) وصراحت مزید فرماید کہ باز
کشیدن فقرہ بہ معنی اول است (انوری
۵۴) چتر شب داشت چو بازکشی ✿ خسرو
✿ شہر نگین تو باد ✿ مولف عرض کند کہ
مجرد (بازکشیدن) را بمعنی نوشتن در انحالت
تسلیم کنیم کہ سند استعمال پیش شود ابوالفضل
(بازکشیدن فقرہ) را استعمال کردہ است
وصاحب موارد درست گوید کہ بازکشیدن
فقرہ بمعنی نوشتن باشد و مولف تخصیص
فقرہ ہم نہ پذیرد بلکہ بازکشیدن فقرہ وسطر
وعبارت وتحریر وامثال آن را ہمین معنی
گیرد واگر سند مجرد (بازکشیدن) بمعنی نوشتن
در قلم کردن بدست آید توانیم عرض کرد
کہ معنی لفظی این بکرر کشیدن و واپس کشیدن
است متعلق بمعنی ششم و ہفتم کلمہ باز وکنایہ
از نوشتن کہ بسیاری از حروف در کتابت
مکرر کشیدہ می شود و در کتابت بعض حروف
قلم از روانی معاودت ہم می کند چنانکہ
در کتابت یاے مجہول در راز و دائرہ عین
وجیم پس بمعنی قلمی راست چہ کنایہ (اردو)
(۱) لکھنا (۲) لگانا جیسے چھتری سر پر لگانا

(۱۸۱۳) **بازکندن پوست** مصدر اصطلاحی بمعنی سلخ است وکلمۂ باز درینجا بمعنی ہفتم اوست کہ درین عمل پوست باز می شود و رجعت گیرد از کندیدگی (انوری ــه) چوکرد خصم تو گردن کش اگر شد چہ عجب ۂ ہم تو اش باز کنی پوست زتن ہمچو چنار ۂ (اردو) پوست اتارنا۔ پوست کھینچنا بقول آصفیہ۔ کھال کھینچنا۔ کھال اتارنا اگلے پادشاہون کے زمانہ مین ایک سزا تھی جو مجرم کو دیجاتی تھی۔

بازگرد اصطلاح۔ بہار گوید کہ مرادف بازگشت بمعنی عود و مراجعت عموماً و اعادۂ بیماری از بد پرہیزی یا ہوازدگی خصوصاً واین را بازی نگشت گویند (علی اکبر عیار باشی اصفہان ــه) آنکس کہ نفس خود نبردے دارد ۂ باخویش ہمیشہ سوز و دردی دارد ۂ گر خاک شود عدوی وی باد رود ۂ غافل نشوی کہ بازگردی دارد ۂ صاحبان اننداو آصفی نقل نگار بہار مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر بازگردیدن است بمعنی مطلق واپسی و مراجعت عموماً و معنی خاص بیان کردۂ بہار را بدون وجود سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم کہ از نظر ما نگذشتہ و بگوش ما نخورد طالب سند استعمال باشیم وبحث بازگشت بجاے خودش می آید۔ و آنچہ ترجمہ این در عربی بہ ثاے مثلثہ آخر ذکر کردہ اند صحیح نباشد نکس بہ سین مہملہ در آخر آمدہ (اردو) واپسی۔ معاودت۔ مونث

(۱۸۱۴) **بازگردانیدن** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واپس کردن است متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (ظہوری ــه) واے گر باز بر نگرداند ۂ جان برلب رسیدۂ مارا ۂ (انوری ــه) تو دران منصبی کہ گر خواہی ۂ روز گذشتہ باز گردانی ۂ

(اردو) واپس کرنا۔ لوٹانا۔

بازگردد بہ اصل خود ہر چیز مثل

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ومحبوب الامثال ذکر این کردہ اند و از معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ از خانوادۂ شرفا نباشد و بمنصبی رسد وکارہاے بد ازو بوقوع آید واین قریب بمعنی (اصل بد از خطا خطا نکند) باشد کہ بجاے خودش گذشت ومرادف ہمین است (عاقبت گرگ زادہ گرگ شود) کہ می آید مخفی مباد کہ کلمۂ باز درین مثل بمعنی ہفتم اوست (اردو) دیکھو "اصل بد از خطا خطا نکند" صاحب محبوب الامثال نے اس فارسی مثل کا اردو ترجمہ "ہا جیسے کا تیسا" لکھا ہے اور دکن مین ایسے مواقع پر کہتے ہین "عاقبت گرگ زادہ گرگ شود" صاحب محاورات ہند نے بھی اسی فارسی مثل کو اردو مین مستعمل قرار دیا ہے۔ دکن مین جب کسی ناشریف سے کوئی برا کام وقوع مین آتا ہے تو کہتے ہین "یہ تو اپنی اصل پر گیا ہے" اور یہ کہاوت مثل زیر بحث کا حقیقی ترجمہ ہے۔

بازگردیدن (مصدر اصطلاحی) (۱) بمعنی واپس شدن است وکلمۂ باز درینجا متعلق بمعنی ہفتم اوست (ظہوری ؎ ز خجلت بازگردد پر تو مہر :: ازو پر تو اگر بر روزن افتد :: و (۲) بمعنی وا شدن بحالت اضافت بسوی عقد و گرہ (صائب ؎) تا قیامت گردش بازنگردد چون خال :: ہر کرا افکند سر زلف بہم پیچیدہ است :: مؤلف عرض کند کہ درینجا کلمۂ باز متعلق بہ معنی دہم اوست (اردو) (۱) واپس ہونا (۲) کھلنا۔

(۳۱۳)

بازگرفتن از چیزے مصدر اصطلاحی
بقول بہار (۱) بمعنی واپس گرفتن و (۲)
دریغ داشتن۔ صاحب آصفی نقل نگارش
(ابوطالب کلیم ؎) زمانہ از شب تارم
چراغ بازگرفت ٭ پس از وفات من آورد
دو ہزار مرہم سوخت ٭ (سلمان ساوجی
از ؎) خورشید رخا سایہ زمن باز گرفتی
٭ وز من نظر مہر و وفا باز گرفتی ٭ مؤلف
عرض کند کہ کلمہ باز در سند اول و مصرع
اول سند دوم متعلق بمعنی ہفتم اوست و
از سند بمعنی دوم مصدر (بازگرفتن از
کسے) پیدا می شود کہ بجائیش ہمی آید باقی جا
کلمہ باز در مصرع ثانی سند دوم متعلق
بمعنی ہفتمش باشد کہ دریغ داشتن مجاز
واپس گرفتن است و بس (اردو) (۱)
واپس لینا۔ (۲) دریغ کرنا۔ بقول آصفیہ
افسوس کرنا۔ کنجوسی کرنا۔ (نگین ؎)
وہ جو آوے مرے گھر میں تو مجھے جاوے لوٹ
٭ جاؤں گھر اسکے تو وہ مجھ سے کرے پان دریغ ٭

(۳۱۴۹) **بازگرفتن از سر** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی مکرر آغاز کردن است و کلمہ باز دریں جا
متعلق باشد بمعنی ششمش و سند این از کلام
منوچہری ہمہ را انجا مذکور (اردو) سرے
سے پھر آغاز کرنا۔ مکرر آغاز کرنا۔

(۳۱۵۰) **بازگرفتن از کسے** (مصدر اصطلاحی)
(۱) بمعنی واپس گرفتن از کسے و (۲) دریغ
داشتن از کسے باشد چنانکہ بحث این ہم
(بازگرفتن از چیزے) گذشت و سند این
ہم ہمہ را انجا مذکور۔ و مصدر (بازگرفتن
مدیح) کہ می آید متعلق است از معنی اول
این و صاحب سفرنگ این را بشرح فقرہ
یکصدی دساتیر گوید کہ بمعنی مسترد کردن
است چنانکہ ٭ زیرا کہ بخشندہ ہر آینہ آنچہ
بخشد باز نگیرد ٭ مؤلف عرض کند کہ

طرز بیان سفرنگ خلاف سند و مقصودش
از ستردگردن مستردگرفتن باشد و بس
چنانکہ از سندش پیداست (اردو)
دیکھو باز گرفتن از چیزی۔

(۱۸۱۲) **باز گرفتن پردہ از رخ** مصدر اصطلاحی
بمعنی دور کردن نقاب از رخ باشد
و دریجا کلمہ باز بمعنی چہاردہم اوست
و این من وجہٍ داخل است در مصدر
عام (باز گرفتن از چیزے) (علی خراسانی
ع) نغمہ بر چہرہ خود نغمۂ اعجاز گرفت
٭ ہر کجا شاہد با پردہ ز رخ باز گرفت ٭
(اردو) نقاب چہرہ سے ہٹانا۔

(۱۸۱۳) **باز گرفتن رونق** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی مکرر حاصل کردن رونق است
یا واپس گرفتن رونق (انوری ع)
باز گیرد پس ازین رونق ملک محمود ٭
٭ ہر شبہ سپیدہ تر و تیرہ تر از زلف ایاز ٭
مؤلف عرض کند کہ کلمہ باز دریجا
متعلق بمعنی ششم یا ہفتم اوست (اردو)
پھر رونق حاصل کرنا۔ رونق کو واپس لانا۔

(۱۸۱۴) **باز گرفتن کسے را وبر کسے** مصدر
اصطلاحی۔ اعتراض کردن بر کسے و (باز
گیر) کہ بمعنی معترض بجائے خودش می آید
از ہمین مصدر باشد و صراحت کامل ماخذ
این مصدر ہمدر انجا کنیم (اردو)
اعتراض کرنا۔

(۱۸۱۵) **باز گرفتن کنار** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی کشادن کنار و کلمہ باز دریجا متعلق
بمعنی دہم اوست (انوری ع) کنار
رحمت گر باز گیری ٭ بحر واران فرو ریزم
غم دل ٭ (اردو) آغوش کھولنا۔

(۱۸۱۶) **باز گرفتن مدیح** (مصدر اصطلاحی) بمعنی
واپس گرفتن قصیدہ باشد و کلمہ باز دریجا
متعلق بمعنی ہفتم اوست (انوری ع)

تو پسندی کہ رد کنی سخنم ٭ چون معنی را بجوئی
توئی منظر است ٭ چکنم باز گیرم از تو مدیح
٭ بندہ را آخر اینقدر مصر است ٭ مؤلف
عرض کند کہ این متعلق است بمصدر عام
(باز گرفتن از کسی) کہ گذشت (اردو)
قصیدہ کا واپس لینا۔

بازگشتا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
ناصری و انند بضم کاف فارسی و شین
منقوطہ دار بالف کشیدہ قوت ممیزہ انسانی
را گویند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب جامع
ہمین لغت را بہ کاف عربی بمعنی قوت منزلت
انسانی آوردہ کہ بخیال گذشت بخیال ما
غلطی کتابت بیش نیست کہ کاف فارسی
را عربی نقل کردہ و ممیزہ را منزلت نوشتہ
بخیال ما اصل این بازگش بکسر کاف فارسی
است و گش بالکسر بقول برہان قلب
را گویند پس معنی لفظی این باضافت باز
بسوے گش تمیز قلب باشد و مراد از
قوت ممیزہ انسانی و کلمہ باز در ینجا بمعنی
سیر دہم اوست پس این را بزیادت
الف در آخر بازگشتا کردند و آنچہ محققین
بالا کاف فارسی را بالضم گرفتہ اند نتیجہ
استعمال باشد بعدم واقفیت از ماخذ
(اردو) قوت ممیزہ بقول آصفیہ (عربی)
اسم مؤنث۔ تمیز کرنے اور پہچاننے کی
قوت۔ جیسے سمجھہ۔ فہم۔ بدہ۔ گیان کہتے ہین

بازگشت اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ
و بحر عجم بفتح کاف فارسی مرادف
باز گرد کہ گذشت یعنی (۱) عود و مراجعت
عموماً و (۲) اعادت بیماری از بد پرہیزی
یا ہوا زدگی خصوصاً (میرزا انور۔ لامع تخلص
لہ) بازگشتی کن تو چون تیر ہوائی در جہان
٭ گر بجائی میرسی از ہمت سرگشتگی است
٭ (حاجی محمد جان قدسی در قصۂ گر بخشن جہانگیر

بندیلہ گوید (۵) شنیدی بہ برگشتن از
کوہ و دشت ٭ کہ بسیار راہد بود بازگشت
٭ مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر
بازگشتن است کہ بمعنی واپس آمدن می آید
و بہ تحقیق ما (۳) در اصطلاح سیاق رقمی است
خرچ شدہ کہ واپس گرفتہ باز در حساب جمع
می کنند و (۴) بآئین ہند رسمی است در
عروسی کہ داماد با عروس واپس بخانۂ خود
میرسد چنانکہ ما گفتہ ایم (۳ و ۴) عجوبہ البیت
بآئین ہند دامادی ٭ کہ شب نہفتہ رود صبح
سر فراز آید ٭ چہ بازگشت عروسی کہ بازگشت
خوش است ٭ کہ یک بخرج و مضاعف
بجمع باز آید ٭ و (۵) ماضی مطلق است از
مصدر بازگشتن دارد و (۱) بازگشت
بقول آصفیہ۔ فارسی: اسم مؤنث۔ واپسی
مراجعت۔ اعادت۔ (۲) بد پرہیزی کی
وجہ سے مرض رفع شدہ کا عود کرنا (۳)
اصطلاح سیاق میں بازگشت اُس رقم کا
نام ہے جو بعد خرچ لکھی جانے کے بعد پھر واپس
جمع کیجائے۔ (۴) دکن میں بازگشت اُس
رسم کا نام ہے جو دولہا بعد نکاح دُلھن
کو لئے ہوئے اپنے گھر واپس ہوتا ہے (۵) پھرا
واپس ہوا۔ لوٹا۔ (ماضی مطلق)

بازگشتن | مصدر اصطلاحی بقول بحر
(۱) بمعنی مراجعت کردن (صائب ۵)
جائی نمیروی کہ دل بدگمان من ٭ تا بازگشتن
تو بصد جا نمیرود ٭ (انوری ۵) القصہ
بازگشتم آمد بخانہ زود ٭ در باز کرد و با
بہ بست از پس استوار ٭ مؤلف عرض
کند کہ کلمۂ باز در ینجا متعلق بہ معنی ہفتم
اوست۔ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی کنارہ کردن
و این متعلق است با معنی چہارد ہم کلمۂ باز
(انوری ۵) از خدمت فرخندۂ تو باز گشتند
٭ ہر گز کہ زتشریف تو شان بر اثر آمد ٭ و (۳)

بمعنی دیگر بار شدن و مکرر شدن متعلق
بامعنی ششم کلمہ باز (انوری ۵) پیش
ازین عمری بیاد عشق او بر دادہ ام٭ باز
گشتم عاشق دیدار او تدبیر چیست٭ و (۴)
بمعنی گشادہ شدن متعلق بمعنی دہم کلمہ باز
وسند این از کلام منوچہری ہمدر انجا مذکور
شد (اردو) (۱) واپس ہونا۔ (۲) کنارہ
کرنا۔ باز آنا (۳) پھر ہونا۔ جیسے پھر عاشق
ہونا (۴) کھلنا۔

(الف) **بازگفتن** مصدر اصطلاحی۔
(ب) **بازگو** صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید
کہ (۱) دیگر بار گفتن و اعادہ سخن کردن
متعلق بمعنی ششم کلمہ باز و (۲) تصریح
کردن و گشادہ گفتن وجا دارد کہ درینجا
کلمہ باز را متعلق بمعنی دہم شش گیریم (انوری
۱۵) بازگفتم عادت طغرل تگین در ملک
چیست٭ گفت انصاف است و بخشش
عادت طغرل تگین٭ (ولہ ۵۲) اے
اعلاے آن و عالی این٭ کز خرد نیست
بازگفتن نام٭ (ولہ ۵۳) نہ پیغامش از
حال دل بازگویم٭ کس از من نیاید کہ تا
در نیاید٭ و (ب) بقول آصفی سخن گفتہ
را اعادہ کردن صاحب غیاث گوید کہ
بیان کنندہ و صاحب بحر بذیل (بازگوئی)
نسبت این ہمزبان غیاث و صاحب انند
فرماید کہ سخن گفتہ را باز گفتن بہار ذکر این
کردہ و بہ تعریف این زحمت نبردہ۔
مؤلف عرض کند کہ محققین بالاجرائی
گویند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف)
و (۲) امر حاضرش و (۳) اسم فاعل ترکیبی
بہر دو معنی (الف) (صائب لہ) صحبت
شبہاے می خواران ندارد بازگو٭ چون
ز مجلس می رود بیرون لب پیمانہ باش٭

مخفی مباد کہ در مصرع اوّل (نذارد بازگو)
بمعنی لائق گفتن نیست۔ و لائق اظہار و افشا
نباشد (نثر ملا طغرا در الہامیہ) از ترکیبی
معانی چار سوے صفحہ بجدول بازگوے
(اردو) (الف) (۱) پھر کہنا۔ مکرر کہنا
کہی ہوئی بات کا اعادہ (۲) ظاہر کرنا۔
صراحت کے ساتھ کہنا (ب) (۱) اعادۂ
قول۔ اظہار۔ مذکر۔ تصریح۔ مؤنث (۲)
پھر کہہ۔ ظاہر کر۔ صراحت کر (۳) اعادۂ
قول کرنے والا۔ پھر کہنے والا۔ صراحت کرنیوالا

بازگون اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی
واژگون۔ صاحب شمس ہم ذکر این کردہ
خان آرزو در (سراج) گوید کہ بازگون
و بازگونہ۔ باشگون و باشگونہ۔ و واژگون
و واژگونہ۔ و واژون ہر ہفت لغت
بزاے فارسی مقلوب و سرنگون و بحوالۂ
رشیدی گوید کہ بازگونہ لغتی است در بازگونہ
بزاے تازی بمعنی دیگرگونہ و برگشتہ و مرکب
از باز بمعنی دیگر و گونہ بمعنی روش یعنی برگشتہ
روش۔ و خود خان آرزو فرماید کہ معنی ترکیبی
بیان کردۂ رشیدی براے بازگونہ بزاے
تازی است و این براے بازگونہ بزاے
فارسی بکار نمی آید مگر آنکہ گوید کہ زاے تازی
بہ فارسی تبدیل یافتہ۔ تبدیل این دو حرف
دیدہ نشد پس صحیح آنست کہ بے ملاحظۂ
معنی ترکیبی این الفاظ) بمعنی قلب و برگشتہ
آمدہ و باشگون مبدل بازگون است و
واژگون نیز مبدل آن و واژون مخففش
۔ از ینجاست کہ لفظ واژون بہ راے مہملہ
نیز بدین معنی آمدہ حالانکہ بہ تبدیل راے مہملہ
و زاے معجمہ باہم ہیچکس قائل نمی شود و
نظیر آن نیز بنظر نیامدہ و در جہانگیری
واژگونہ و واژونہ بمعنی نحس و شوم نیز

آوردہ (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ
تبدیل زاے فارسی بازاے عربی وبالعکس
آن دیدہ ایم ومتتبعین فارسی اعتراف
این کردہ اند چنانکہ آزیر وآژیر پس عجبی
نیست کہ بازگون را اصل گیریم وواژگون
را (کہ می آید) مبدلش وواژون بدون
کاف فارسی مخفف آن وبازگونہ وواژگونہ
بزیادت ہاے نسبت یا زائد مزید علیہش
وباسگون وباسگونہ مبدل بازگون و
بازگونہ کہ تبدیل زاے ہوز بہ سین مہملہ
ہم آمدہ یا بالعکس آن ہم چنانکہ ایاز وایاس
وہرمز وہرمس وستاروغ وزماروغ
وآبچہ وآرون ووآرونہ کہ بہ راے
مہملہ بہ ہمین معنی می آید مبدل ومخفف بازگون
وبازگونہ کہ موحدہ بدل شد بہ واو چنانکہ
آب وآو وزاے ہوز بدل شد بہ راے
مہملہ چنانکہ انبزان وانبران وکاف
فارسی حذف شد چنانکہ واژگون وواژون
مخفی مباد کہ قواعد تبدیل حروف بیان
کردۂ متتبعین فارسی مبنی بر لغات فارسی
ودریافت حقیقت ماخذ است چون
نظائر تبدیل حروف بدست آید دیگر چہ باید
باقی حال بازگون بمعنی مقلوب وسرنگون
وبالعکس متحقق است (بدر الدین جاجی
؎) بازگونست جملہ کار جہان بہ تا بجدی
کہ ماوراے حد است ﴿ (اردو)
واژون بقول آصفیہ فارسی۔ اوندھا
۔سرنگون۔ برگشتہ۔ نامبارک۔ منحوس۔
الٹا۔ معکوس۔ بالعکس۔ بقول آصفیہ۔
الٹا۔ برخلاف۔ برعکس۔

بازگونہ اصطلاح۔ صاحب سروری
این را مرادف (باشگونہ بہ شین معجمہ)
گفتہ وبقول ناصری مرادف واژگونہ
وباشگونہ۔ خان آرزو در سراج بدین

بازگون ذکر این کردہ و ما حقیقت ماخذ
این را ہمد را نجا عرض کردہ ایم۔ صاحب
سفرنگ بشرح (نامہ شت ساسان
نخست) گوید کہ بمعنی خلاف و عکس ہست
چنانکہ (فقرہ) پس ہرگاہ یکی آہنگ پرودہ
کند و دیگرے خواست بازگونہ آن۔
اگر کام ہر دو شود گرد آمدن دو دشمن
است ؛؛ صاحب سفرنگ شرح کند
کہ ہرگاہ ازین دو خدا یکی قصد کند چیزی
را و خداے دیگر ارادہ خلاف آن کند
یعنی یکی وجود چیزی خواہد و دیگری عدم
آن پس اگر ارادہ ہر دو ظاہر شود اجتماع
نقیضین یعنی فراہمی وجود یا عدم لازم
آید و این خود محال است (انتہی)۔
مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این
را بر بازگون عرض کردہ ایم و این مرید علیہ
آنست بزیادت ہاے ہوّز ابدر الدین
چاچی سے) ازیکی بازگونہ کیش ہمانک ؛؛
گل درین پنجہ است ونیم صد است ؛؛
چپ نہاد ند عقد نہ صد را ؛؛ راست
گیریش نہ صد و نود است ؛؛ (اردو)
بالعکس۔ دیکھو بازگون۔

بازگویہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت۔ صاحب انند خوب
تحقیق کردہ کہ بمعنی ظہوری گفتہ مقصود شش
ضرین نباشد کہ بمعنیی کہ ظہوری استعمال
این کردہ است (ظہوری سے) زانشاے ع
کلام تو گوش گوہر چین ؛؛ زبازگویہ نام
تو منطق شکر خا ؛؛ مؤلف عرض کند کہ
بازگوئی کہ می آید حاصل بالمصدر بازگفتن
است یعنی اعادہ سخن پس بخیال ما
ہمین لفظ بازگوئی درین شعر ظہوری است
کہ تصحیف کاتب گوئی را گویہ کرد واللہ اعلم
اگر استعمال این متحقق شود توانیم عرض کرد

که مبدل بازگوئی است که تحتانی آخره
بہ ہاے ہوز بدل شد چنانکه خوے و خوہ -
(اردو) دیکھو بازگوئی -

بازگوئی | استعمال - بقول وارستہ و بحر
سخن گفته را باز گفتن مؤلف عرض کند
که مقصود ہر دو محققین جز این نباشد که
اعادہ سخن است و بس - حاصل بالمصدر
باز گفتن که بجایش گذشت - (نظیری
۵) سخن ار بدوست باشد بردم
برون ز دنیا چو دل پُر از حسرت
بامید بازگوئی ہا (اردو) دیکھو بازگو
کے پہلے معنے -

(الف) **بازگیر** | اصطلاح - بقول برہان
و جامع و بحر بازاے ہوز بر وزن بادگیر
(۱) مردم تاریخ دان و تاریخی و مورخ
را گویند خان آرزو در سراج فرماید
که ظاہرا بہ راے مہملہ و صاحب ناصری
که از اہل زبانست بذکر معنی اول بحوالہ
برہان فرماید که امّا انچه از سیاقۂ عبارت
اصل دساتیر معلوم می شود که در نامۂ
زردشت در ترجمۂ فقرۂ یکصد و نود و
یعنی (۲) اعتراض و سرزنش و توبیخ
خواہد بود که بعربی مواخذہ گویند و معنی با
پرس نیز ہمین یعنی ایراد گرفتن - صاحب
سفرنگ گوید که بمعنی اعتراض و تنقص کلام
کسے و -

(ب) **بازگیردار** | بمعنی اعتراض کنندہ
چنانکه در دساتیر آوردہ "بازگیردار
بدین روباہ در پایۂ سرزنش بجوان شیر
گفت که بیگناہ کشتن و بد آئینی و کام
بری و خشم ستائی جانوران از مردم سگیران
یاد گرفتند" صاحب سفرنگ صراحت
کند که بمعنی روباہ بدین قصہ اعتراض کردہ
گفت (الخ) مؤلف عرض کند که (الف)

امر حاضر است از (باز گرفتن) کہ بمعنی واپس گرفتن است و (۱) اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ حالات گذشتہ را باز بقلم آرد مؤرخ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست در خور اعتبار باشد آنچہ خان آرزو این را از ابداے مہملہ گرفتہ خیال مجض است و دلیلی ندارد و بر ماخذ توجہ نمی نگارد و از محققین فارسی زبان کسی با او نیست و از معنی دوم بیان کردۂ صاحب ناصری (اعتراض) را پسند کنیم کہ موافق قیاس است و تصدیق این معنی از بیان صاحب سفرنگ ہم می شود کہ بحوالہ دساتیر ذکرش کردہ پس حاصل بالمصدر است و کنایہ باشد از ایراد و اعتراض و کلمہ باز درینجا بمعنی بانند ہم اوست و (ب) بمعنی ایراد و اعتراض وارندہ

یعنی معترض اسم فاعل ترکیبی باشد لغت ژند و پاژند است وبس (اردو) (الف) (۱) مورّخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تاریخ لکھنے والا۔ وقائع نویس۔ صاحب تاریخ۔ تاریخ نگار۔ اہل سیر۔ (۲) اعتراض۔ بقول امیر۔ عربی۔ مذکر۔ نکتہ چینی (ناصر سے) ہوئی کلام کی اصلاح نکتہ چینی سے بڑا سلوک کیا جس نے اعتراض کیا (ب) معترض۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ اعتراض کرنے والا۔ گرفت کرنے والا۔

بازمان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و ناصری بر وزن آسمان (۱) بمعنی توقف و (۲) امر بمعنی ہم یعنی موقوف دار و توقف کن۔ صاحب سفرنگ بحوالہ فقرۂ شصت و ہشتم دساتیر فرماید کہ باے موحدہ بالف و زاے معجمہ و میم بالف و نون بمعنی (۳) وابستہ و متعلق (چنانکہ

(فقرۂ دساتیر) چہ روان کردن نام برگوہر
یا گزارش کیفیتی نیستی است او را نام گوہر
گویند مانند پاک یا گزارش کیفیتی است۔
ہستانی کہ دریافت او بہ دریافت چرش
با زمان نیست او را نام فروزہ خوانند۔
چون زندہ یا گزارش کیفیتی است ہستانی
کہ دریافت او بازبان بدریافت جزاوست
آنرا نام کردار خوانند چنانکہ آفرینندہ ؎
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول جہاں بالا
مصدر (بازماندن) وبمعنی دوم امر
حاضر مصدر مذکور کہ می آید وبمعنی سوم
اسم جامد زندہ و پائندہ یعنی فارسی قدیم است
(اردو) (۱)، توقف۔ بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ دیر۔ وقفہ۔ ڈھیل
صبر۔ تامل۔ تحمل۔ تاخیر۔ (۲) ٹھہر۔ توقف
کر (۳) وابستہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
بندھا ہوا۔ پیوستہ۔ متعلق۔

(الف) بازماندن (مصدر اصطلاحی)
(ب) بازماندہ صاحب آصفی
ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت ہوا۔ مؤلف
عرض کند کہ (۱) باقی ماندن وکلمہ باز
دریںجا من وجہ متعلق بمعنی چہارم ہمیش پسند
این بر (ب) می آید و (۲) فرو ماندن و (۳۱۵۰)
عاجز آمدن وکلمہ باز دریںجا من وجہ
متعلق بمعنی بازدہمش (انوری سہ)
بازماندم در غم تیمار او تدبیر چیست ؏
بازگشتم عاجز اندر کار او تدبیر چیست ؏
و (۳) بازماندن از چیزے بمعنی ناکام (۳۱۵۱)
ومحروم ومحترز ماندن از ان ودرینجا
کلمہ باز متعلق بمعنی چہاردہم اوست
(عرفی سہ) از تماشا باز مانم گر من از
اطوار خویش ؏ ہر کرا بیگانہ یابم آشنائی
کم کنم ؏ (ولہ سہ) شد غزان وبلبل
از قول پریشان باز ماند ؏ من ہمان

(۱۵۱۴) دیوانه مرغ بے محل گویم هنوز ۞ و (۴) باز
ماندن زبان و دهان بمعنی کشاده ماندنش
وکلمهٔ باز درینجا متعلق به معنی دوم اوست
(ظهوری ـ) چون گل سوفار در خمیازه‌اش
زبانم باز ماند ۞ تا خدنگت غنچهٔ دل را
به پیکان برگرفت ۞ (انوری ـ) یاد ام
وار چشم حسود تو آزرده ۞ و ز ناله باز مانده
دهان همچو پسته باد ۞ و (ب) اسم مفعول (الف)
بقول بهار (۱) واپس مانده از طعام و طعمه
وغیر آن ـ مؤلف عرض کند که چه انگریم که
باقی مانده و پس مانده باشد و این معنی مستعار
از واپس مانده ـ صاحب سفرنگ بشرح
(فقره صد و هفتم دساتیر) هم ذکر این فرموده
و به همین معنی آورده پس این متعلق باشد بمعنی
اول (الف) (سنجر کاشی ـ) افتاد دل
چو از نظر او اجل ربوده ۞ کز باز مانده به
صیاد می رسد ۞ و به تحقیق ما (۲) جدا افتاده

و محروم هم ۞ (انوری ـ) ولیکن از یاران
ملک رنگ نیست چنان ۞ که خدمت تو کنند
جان باز مانده کجاست ۞ و این متعلق به معنی
سوم (الف) (اردو) (الف) (۱) باقی
رہنا بچنا ـ (۲) عاجز آنا (۳) ناکام رہنا
محروم رہنا مجبور رہنا ـ باز رہنا ـ (۴)
کھلا رہجانا (ب) (۱) بچا ہوا (۲) جدا محروم

بازن اصطلاح ـ بقول انند بحواله فرهنگ
فرنگ مرادف بازن و پازن به بای فارسی
و زای فارسی (۱) بمعنی دیوث یعنی کسی که
زن خود را بدیگران دهد و (۲) بے حمیت
و بے غیرت ـ مؤلف عرض کند که فارسیان
این را قلتبان و گس کش و زن جلب و
قرتبان و تیزآور و بعربی دیوث و به ترکی
قرمساق گویند ـ مؤلف عرض کند که معنی اول
حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و وجه تسمیه
بازن جز این نباشد که کسے که زن خود بدیگری

سپرد و خود ہم با او باشد کلمۂ با بمعنی معیت
است و بس حیف است کہ سند استعمال لیش پیا
نشد محققین فارسی زبان بر زبان ندارند
و معاصرین عجم ساکت بازن و پازن اگر
بدین معنی متحقق شود جز این نیست کہ مبدل
بازن باشد کہ موحدہ بہ باے فارسی و زاے
ہوز بزاے فارسی بدل شود چنانکہ تب و تپ
و آزیر و آژیر (اردو) (۱) دیوث۔ کر
عربی۔ اسم مذکر۔ قلتبان۔ بھڑوا۔ قرمساق
۔ وہ شخص جو اپنی عورت کے افعال قبیحہ پر
واقف ہو کر چشم پوشی اور اغماض کرے۔ وہ
آدمی جو اپنی اہل پر حیا نکرے۔ (۲) بی حمیت
بے غیرت۔ بے شرم۔

بازنامہ اصطلاح۔ بقول شمس لقب
نیک کہ با وے تفاخر کنند و نیز تفاخر کردن
و منت نہادن۔ صاحبان انند و غیاث
بر اسباب و تجمل و منت و تفاخر قانع مؤلف
گوید کہ بالتصفیہ این بمعنی اول و دوم
و پنجم و ششم (بارنامہ) کردہ ایم کہ بہ راے
مہملہ سوم گذشت و سیاہ بمعنی بخشش بیان
ماخذ ہم بجنبال ما (بازنامہ) بزاے ہوز
مبدل (باجنامہ) باشد کہ باج بقول
صاحب کنز بمعنی امیری است و نامۂ امیری
کنایہ باشد از لقب نیک و تفاخر و جاہ دارد
کہ (بازنامہ) را مبدل باجنامہ گیریم کہ
بہ با و جیم فارسی بمعنی لقب می آید باے
فارسی بعربی بدل شود چنانکہ اسپ و اسب
و جیم عربی و فارسی را بہ زاے ہوز بدل
کنند چنانکہ سوج و سوز و پچشک و پزشک
۔ با اشارۂ این لغت بر (بارنامہ) ہم کردہ ایم
(اردو) دیکھو بارنامہ کے پہلے اور دوسرے
اور پانچویں اور چھٹے معنے۔

بازنج اصطلاح۔ بقول شمس بباے
تازی و جیم فارسی رسنے دو تا کہ بیاویزند

وبچگان و دختران دران نشینند و می جنبند و بازی کنند دیگر کسے از محققین فارسی بازنیز ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که (بازنیچ) بنون چهارم و تحتانی بجیم بہمین معنی می آید وہمین معنی بر معنی سوم (بازپیچ) ہم گذشت که به بای فارسی چهارم و تحتانی بجیم و جیم تازی بجایش مذکور شد۔ پس اگر سند استعمال بازنیچ بدست آید توانیم عرض کرد که مصحف (بازپیچ) است که تحتانی بجیم حذف شد و الا اخیر بازنیچ نباشد که تصحیف کاتبین شمس گیر ہم بالکل تحقیق معنی و ماخذ این بر بازپیچ گذشت (اردو) دیکھو بازپیچ کے تیسرے معنے۔

بازندانستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی فرق نکردن میان دو چیز صاحب آنند و آصفی نقل نگارش۔ صاحب بحر بمعنی فرق نکردن۔ قانع (بہرامی ؎) جز تلخی و تیرہ آب ندیدم دران زمین ہا حقا که ہیچ بازندانستم از رکاب ؎ مؤلف عرض کند که جزین نیست که منفی مصدر (باز دانستن) است که گذشت محققین بالا (بازدانستن) را ترک کرده بر ذکر این قناعت کرده اند و ما ذکرش بجاے خودش کرده ایم کلمه باز درینجا بمعنی سپرد ہم اوست (اردو) دو چیزون مین فرق نکرنا۔ تمیز نکرنا۔

بازندگی اصطلاح۔ بقول بہار و آنند کنایه از مکاری و حیالی و صاحب بحر بمعنی باختن ذکر این کرده مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر بازیدن است و بس و معنی لفظی این بازی و کنایه باشد از معنی اول الذکر (محسن تاثیر ؎) بسکه بازندگی از مردم عالم دیدم ؎ صورت گنجفه شد عالم بنظر می آید ؎ (اردو) مکاری۔ بقول آصفیه اسم مؤنث۔ فریب۔ دغا بازی۔ عیاری۔ دھوکے بازی۔ چالاکی۔

بازندہ اصطلاح۔ صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ بکسر زاے معجمہ (۱) بمعنی بازی کنندہ و (۲) نوعی از کبوتر دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و معاصرین عجم این را بصفت کبوترے تسلیم کنند کہ در عالم پرواز بازی کند یعنی دور زند و این قسم کبوتر را اہل ہند گرہ باز گویند مجرد (بازندہ) بمعنی دوم نہ شنیدیم بالجملہ بمعنی اول اسم فاعل بازیدن است کہ می آید و بمعنی دوم بشرطیکہ وجود سند مجاز آن (اردو) (۱) بازی کرنے والا۔ (۲) گرہ باز۔ بقول آصفیہ۔ وہ کبوتر جو بلند پر چڑھ کر کلا بازیان کھائے (معروف ے) گو گرہ باز بھی کبوتر اشک ہے پر اُنھون کی اُڑان کچھہ بھی نہین ہے (ذوق ے) کھائین کبوتران گرہ باز کی طرح ہے سینہ سے آن کر سر و دوش ہوا گرہ بکنگ

(۱) **بازنمود** اصطلاح۔ صاحب سفر ہفت ہم کلمہ باز گذشت و سند این از حکیم ثنائی

(۲) **بازنمودن** ذکر (۱) کردہ فرماید کہ بمعنی تفصیل و تشریح است و از فقرہ چہل و سوم و سائر سندش آوردہ کہ ہر ایزدان بدان آگاہ ساختہ و در بازنمود آن سخن زہی من فرو فرستادے مولف عرض کند کہ حاصل بالمصدر (۲) باشد بمعنی افشا ہم و (۲) بمعنی ظاہر کردن و تفصیل و تشریح نمودن و افشا کردن است مخفی مباد کہ کلمہ باز درینجا متعلق بمعنی دہم اوست (انوری ے) زیبدار رہزد دل و ستر بود دل خویش ز پیش تو باز نمایم بطریق اعجاز (اردو) (۱) اظہار۔ مذکر۔ تفصیل تشریح۔ مونث۔ افشا۔ مذکر (۲) ظاہر کرنا تفصیل کرنا۔ تشریح کرنا۔ افشا کرنا۔

بازنہادن شدن مصدر اصطلاحی تحقیق باز بہ نہادن شدن است بحث این بمعنی

ہمہ را انجا مذکور (اردو) میان میں اپنی ہونا

بازنیچ اصطلاح۔ صاحبان برہان و
جامع این را بہ نون چہارم و تحتانی پنجم و
جیم فارسی در آخر بمعنی ریسمانی نوشتہ اند
کہ در ایام عید و جشن از جائی آویزند و
زنان و دختران بران نشستہ در ہوا آیند
و روند صاحب جہانگیری بذکر این معنی
فرماید کہ این را اورک و کاز و ہلو و چلنگو
نیز گویند و از کلام شمس فخری استناد کنند
کہ بر بازنیچ گذشت و در مصرع دوش
بازپیچ را کہ بہ باے فارسی چہارم بود درینجا
بہ نون چہارم نقل کردہ سد العجب چہ مضر فیہا
در نقل اشعار اساتذہ راہ یافتہ یا تی حال
بازپیچ گیریم یا بازنیچ بہر دو صورت برای
این معنی بکار نمی خورد بلکہ متعلق است بہ
معنی چہارم بازپیچ کہ رسن بازیگران باشد
۔ با صراحت معنی و ماخذ این بر بازپیچ کردہ ایم
کہ بہ باے فارسی چہارم گذشت (اردو)
دیکھو بازپیچ اور بازنیچ کے تیسرے معنے
جس پر اس کا تفصیلی بیان ہے۔

بازو بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) از دوش تا مرفق دست و بعربی بال گویند
و (۲) ہر یک از دو چوب دو طرف دروازۂ خانہ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل
و بترک معنی دوم گوید کہ (۳) مجازاً شاخ درخت را گویند و (۴) عصا و چوب دست
کہ گویا بازوی آدمی است خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل نسبت سوم و چہارم
فرماید کہ مجاز معنی اوّل باشد و ظاہراً بازو و بازہ ہر دو یکی است کہ واو و ہا ہم دو
برای نسبت می آید بہار بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ بازوان جمع این و توانا و کشور ستان
از صفات اوست (شیخ شیراز ؒ) بہ بازوان توانا و قوت سر دست خطاست

پنجہ مسکین ناتوان شکست ؎ وارستہ تبرک کل معانی بالا (۵) بمعنی قوت و استعداد آورد (شفائی ؎) اے دل باین قرار مزن لاف عاشقی ؎ بازوی یک نگاہ ندارد شکیب تو ؎ (ظہوری ؎) بازوی زری ضرور دارم ؎ شاید کہ بآن کمر درآید ؎ صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت باز و را بمعنی اول باہو گویند و در فارسی زبان ہم باہو بہمین معنی آمدہ مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ باہو بقول بر ہان بمعنی بازو می آید و بقول ساطع باہ بروزن آہ بزبان سنسکرت (مؤنث) بازو جا دارد کہ در فارسی زبان باہو را مبدل بازو گیریم کہ زائے ہوز بہ ہائے ہوز بدل شود چنانکہ کوز پشت و کوہ پشت و براز و براہ و عجبی نیست کہ فارسیان باہو را از زبان سنسکرت گرفتہ باشند ولیکن بہ تحقیق ما بازو اصل است و مرکب از باز بمعنی ہفدہمش کہ طرف و جانب باشد و واو نسبت در آخرش مرکب کردند کہ معنی لفظی این منسوب بطرف و جانب انسان باشد و کنایہ از عضد پس معنی دوم مجاز این کہ ہر یک پارۂ درِ از دو پارہ اش یک طرف در باشد کہ در عربی مصراع نام دارد و بفارسی تختہ در ہم و ہمچنین معنی سوم ہم مجاز معنی اول کہ ہر شاخ ہم یک طرف درخت می باشد و ہم برین قیاس است معنی سوم کہ عصا را فارسیان بازو گفتند کہ در یک دست معین صاحب عصا است و معنی پنجم ہم بر سبیل مجاز توان گرفت کہ از ظرف مظروف مراد گرفتند یعنی قوت و استعداد را ہم بازو گفتند استعمال این ہمہ معانی در ملحقات می آید (اردو) (۱) بازو بقول آصفیہ۔ فارسی

اسم مذکر۔ ڈنٹر۔ پہنچا۔ کہنی سے شانہ تک کا حصّہ۔ عضد (۲) پیٹ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ کواڑ۔ تختۂ در۔ (۳) شاخ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ (۴) عصا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ لاٹھی۔ چوب دستی۔ (اسیرؔ ۵) زور بازوے جوان ہے آسرا ہر پیر کا ٭ دیکھ لو دست کمان میں بھی عصا ہے تیر کا ٭ (۵) قوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ بل۔ طاقت۔ زور۔ سکت۔

بازو باز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر بمعنی بازو بلند کردن و دست بازیدن برای زدن یا گرفتن چیزی (میر خسروؔ ۵) دو لشکر روی در رو ساز کردند ٭ بکوشش بازوی کین باز کردند ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی این مطلق کشادن بازوست بہ محبت باشد یا بخصومت و ہر یک بمعنی از این ہر دو پیدا می شود باضافت چنانکہ بازوی کین در سند بالا گذشت۔ مخفی مبادکہ کلمۂ باز درینجا بمعنی دوم اوست یعنی کشادہ۔ (اردو) لپٹ جانا اس کا حقیقی ترجمہ ہے جو محبت اور خصومت دونون سے متعلق ہے۔

(الف) بازو برآوردن مصدر اصطلاحی

(ب) بازو برافراختن بقول بہار و بحر و آصفی و آنند ہر دو مرادف بازو باز کردن است کہ گذشت (نظامیؔ ۵) چو گفت این سخن در رکاب ایستاد ٭ برآورد بازو عنان بر کشاد ٭ بہر جا کہ بازو برافراختی ٭ سر حقہ در پایش انداختی ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی مطلق دست بلند کردن است (اردو) ہاتھ اٹھانا بقول آصفیہ۔ وار کرنا۔ حربہ کرنا۔ حملہ کرنا۔ مارنے کو تیار ہونا (ظفرؔ ۵) یار و اجل کا منہہ ہے کیا

بچھیہ جو ہاتھ اٹھا سکے ؎ ہوتی ہمارے قتل
کو تیغ علم اسی کی ہے ؎

بازو بر پشت بستن — مصدر اصطلاحی
تعزیریست کہ ہر دو دست را بر پشت
می بندند (ظہوری ؎) بر پشت بستہ تکبیر
بازوی صبر و طاقت ؎ زلف تو ذوق
دارد بر گوشمال مردم ؎ (اردو) دیکھو
بازو بستن ۔

بازو بریدن بہ از دست ترانیدن — مثل ۔ صاحبان بہم و امثال فارسی ذکر
این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف گوید کہ (۱) مقصود ازین مثل آن
کہ ازان پیش کہ دست تو بریدہ شود باید
دست مقابل برید یعنی قبل ازانکہ دشمن
بر تو حملہ بکند شمشیر بزن و کار او تمام کن
و (۲) بعض معاصرین عجم بر بند کہ ازین مثل
مقصود اینست کہ تبر و شمشیر چیزی حاصل کردن
بہ ازان است کہ دزدی کنند و بپاداش
آن دست بریدہ شود ۔ (اردو) (۱) ہم
مین کہتے ہین ؎ مرنے سے مارنا بھلا ؎ اس
کا مقصد یہ ہے کہ قبل ازانکہ تم پر وار ہو
تلوار برسانا بہتر ہے ۔ (۲) اور بلحاظ معنی
دوم ؎ چوری سے ڈاکہ بھلا ؎

(الف) **بازو بستن** — مصدر اصطلاحی ۔
(ب) **بازو بند** — صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (الف) گرفتار کردن و دستہا بر کتف یا
پشت بستن است (سلمان ساوجی ؎)
بازی او گاہ رزم بازوی رستم ببست
پنجہ او روز رزم پنجہ دستان شکست
؎ و (ب) بقول وارستہ (۱) مصالح ہر چیز
چنانکہ رشتہ برای تسبیح و دوال و امثال آن
برای شمشیر (ظفر ؎) بہ تسبیح شبنم کہ بی
بازو بند ؎ ز گردش بود تا سحر بہرہ مند ؎

و فرماید کہ در محاورہ بند و باز گویند موّلف
عرض کند کہ این بواو عطف مقلوب بند و باز
است یعنی چیزی کہ ذریعۂ بند و کشادگی
است و کنایہ از مصالح ہر چیز چنانکہ و از آنہم
ذکرش کردہ و متعلق بہ معنی دوم کلمۂ باز باشد
و (۲) اسم مفعول ترکیبی مرکب از باز و و
(بند کہ امر حاضر است از مصدر بستن) یعنی
چیزے کہ بر بازو بستہ شود و نام زیوری معروف
صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این
کردہ و ما در تالیف خود (تاریخ النوائط)
ہم تعریف این بیان کردہ ایم زیوریست
کہ غربا از نقرہ و امرا بہ طلا و مرصع سازند
مرکب از چند پارہ ہاے تعویذ نما ہمہ را بہ
رشتۂ کشند و بر ہر دو بازو میان کتف و
آرنج بہ بندند و (بازواند) در ترکی بمعنی تعویذ شفائی
در ہجو سے) بستہ بر خود بجای بازو بند خصیہ ہای
مجید شوستری ۔ (اردو) (الف) مشکین باندھنا
بقول آصفیہ ۔ مجرم کی مشکیں باندھنا ۔ کسنا ۔ دست
بر کتف بستن کا ترجمہ دونوں شانوں کو
جانب پشت ملا کر جکڑ دینا پکڑنا ۔ گرفتار کرنا مشکین
کسنا بھی کہتے ہیں (ب) (۱) ساز و سامان
۔ مذکر ۔ (۲) بازوبند ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی
۔ اسم مذکر بھجبند ۔ ایک زنانہ زیور جو بازو
پہ باندھتے ہیں ۔

بازو بر پیدن بہ از دست بریدن مثل ۔ صاحب انند ذکر این کردہ ۔ بیان
است کہ بر (بازو بر پیدن بہ از دست بر انیدن)
گذشت فرق ہمین قدر است کہ (بر پیدن بموحدہ)
را (پر پیدن) بباے فارسی نوشت و (بر انیدن)
را کہ بموحدہ بود بہ باے فارسی (پرپیدن) نقل
کرد (اردو) دیکھو بازو بر پیدن بہ از دست
بر انیدن ۔

بازو خوردن مصدر اصطلاحی بہار
ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند

نقل نگارش صاحب آصفی فرماید که (۱) خم شدن بال
بازو زدن است و آن بازو کوفتن باشد که
پهلوانان در وقت کشتی کنند مؤلف عرض
کند که تحت ضرب کسی آمدن مثلاً ته تیغ کسی شدن
باشد صاحب آصفی از همین یک سند ظهوری
معنی اول را پیدا کرده و استناد معنی (۲) بیان
کرده ما هم از همین است (ظهوری ـه)
ظهوری داشتی منظور آخر راحت خود را چو
زدی بر تیغ او خود را نخوردی حیف بازوی
به خیال ما سکوت به ز تحقیقین بالا بهتر از صراحت
صاحب آصفی و تصنیفیه معنی بیان کرده اش
با خیال ما بدست ناظرین است و پس مخفی مباد
که در بعض نسخ دیوان ظهوری مصرع ثانی بر
خلاف این نقل شده یعنی (ع) زدی بر تیغ
او خود را نخوردی حیف ابروی به نوشته
خدا می داند که مقصود ظهوری چه بود (اردو)
(۱) خم ٹھوکنا کا مقابل (۲) کسی کے زد میں
آنا جیسے تہ تیغ ہونا۔ دھکا کھانا۔ بقول آصفیہ
صدمہ اٹھانا۔ نقصان اوٹھانا۔

بازو دادن | مصدر اصطلاحی بقول
بہار و جہانگیری (در ضمیمہ کتاب) کنایہ از
یاری کردن و بقول برہان و بحر یاری دادن
و مددگاری کردن و حیف است که سند
استعمال پیش نه شد و بازو دریجا بمعنی پنجہ
اوست (اردو) مدد کرنا۔ مدد دینا۔

بازو داشتن | مصدر اصطلاحی بمعنی
طاقت و قوت داشتن مؤلف گوید که
متعلق است بمعنی پنجہ بازو که بجایش گذشت
و سند استعمال این هم مصدر را نجا مذکور (اردو)
قوت رکھنا۔ قوتمند ہونا۔ زوردار ہونا۔

(الف) **بازو دراز** | اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بازو دراز شدن** | بقول جہانگیری (در
ضمیمہ کتاب) کنایہ از غالب و مستولی و
آن را دست دراز هم گویند صاحب برہان

گوید کہ (۱) مردم دراز دست و (۲) کنایۃً
لطیف از غالب و مستولی شدن و دراز
دستی ۔ و بقول رشیدی و بحر دست دراز و
غالب بہار ہر دو معنی را کنایہ گوید صاحب
ناصری بر مردم دراز دست غالب و مستولی
قانع و فرماید کہ (۳) لقب بہمن اسفندیار
بود۔ صاحب انند ذکر (ب) کردہ گوید کہ
عالم دست دراز شدن است مؤلف عرض
کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است و معنی
اوّل حقیقی است کہ بازوی بعض دراز باشد
و گویند کہ این علامت اقبالمندی و توانائی
اوست و معنی دوم کنایہ کہ شخص زوردار
و غالب را مجازاً بازو دراز گویند و معنی سیوم
بیان کردۂ برہان غلط است و نتیجہ کم توجہی
او بر قواعد فارسی زبان و آنچہ بہار ہر دو معنی را
کنایہ گوید صحیح نباشد معنی اوّل حقیقی است
و معنی دوم مجاز و کنایہ و (ب) بمعنی قوی

شدن (حکیم نزاری الف ۲ ص) بغایت گردنکش
بازو دراز است ؛ از ان چیز است
در یغما لغوله کو (میر خسرو الف ۲ ص) تیغ زند
بہمن بازو دراز ؛ نوبتیت سنجر نوبت نواز
؛ (نظامی ب ص) دگر بار گفتا بہمن گوی
دراز ؛ کہ بازوی بہمن چرا شد دراز ؛ ۔
(اردو) (الف) (۱) وہ شخص جس کے
ہاتھ لانبے ہوں (۲) قوی ۔ غالب (۳)
بازو دراز ۔ لقب ہے بہمن اسفندیار کا
(ب) قوی ہونا ۔ غالب ہونا ۔

بازور اصطلاح ۔ بقول جہانگیری و
ناصری و برہان و رشیدی و سراج و
جامع بر وزن کافور نام جادوئی است
از توران کہ جادوئی کردہ لشکر ایران را
شکست داد و آخر از دست رہام بن گودرز
کشتہ شد (فردوسی ص) بیامد یکی مرد پنہان پژوہ
بہ رہام بنمود انگشت کوہ ؛ کہ بازور جادو

ستوه بود ؛ با فسون تنبل بران کوه بود ؛ مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ این جز این نباشد که صاحب زور بود و قوی کلمهٔ با در اینجا بمعنی مفید هم اوست که مفید معنی فاعل باشد ظاهر النقش معلوم می شود نه نام والله اعلم (اردو) بازور۔ توران کے ایک جادوگر کا نام تھا جس نے اپنے جادو کے زور سے لشکر ایران کو شکست دی اور آخر کار رہام بن گودرز کے ہاتھ مارا گیا۔

بازو زدن | مصدر اصطلاحی بقول بهار بمعنی بازو کوفتن چنانچه پهلوانان در وقت کشتی کنند۔ صاحب بحر باتفاق معنی بهار گوید که این مقابل (بازو خوردن) است مؤلف عرض کند که حقیقت بازو خوردن بجایش ذکر کرده ایم و نمیدانیم که مقصود صاحب بحر از تقابل چیست۔ (حکیم ازرقی سه) اجل بازو زنان هرسو همی رفت ؛ بجزن اندر چو مردان شناور ؛ (اردو) خم ٹھوکنا۔ بقول آصفیه ڈنڈوں یا بازوؤں پر اس طرح ہاتھ مارنا کہ حریف جان لے کہ اب یہ کشتی کو تیار ہے۔ پیچھے ٹھوکنا۔ ڈنڈ بجانا۔ دست ببازو زدن و دست فرو کوفتن کا ترجمہ۔

بازو ستون کردن | مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر و انند راست کردن بازو برای کمان کشیدن و مانند آن مؤلف عرض کند که (ستون کردن بازو) بدین معنی بجای خودش می آید و بهار در اینجا هم از همین شعر میرزا جلال استشهاد کرده (سه) تا ستون می کرد بازوی طپیدن می شکست ؛ ناتوانی های دل زور کمان ما نداشت ؛ مخفی مباد که چون کمان می کشند بازو راست می شود و بدین وجه که ستون هم راستی دارد کنایتهً این معنی پیدا شد۔ ازین سند مصدر

(بازو ستون کردن) و (بازو شکستن) ہر دو پیدا می شود و عدم تکرار لفظ بازو در مصرع اوّل بلیغ است (اردو) بازو کھڑا کرنا ۔ بازو بلند کرنا جیسے غلیل چلاتے وقت یا کمان کھینچتے وقت بازو کھڑا کیا جاتا ہے ۔

(الف) **بازو شکستن** مصدر اصطلاحی

(ب) **بازو شکن** صاحب آصفی ذکر کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی بی کار کردن بازو دست از شکستن آن و بصورت اضافت بازو بطرف چیزی چنانکہ (بازوی ہمت شکستن) زائل کردن ہمت سند این از کلام میرزا جلال بر بازو ستون کردن گذشت و (ب) بقول بہار و بحر کنایہ از بسیار قوی و زور آور مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (نظامی ؎) تر تنگ کمان ہای بازو شکن ٭ لبی خلق را بردہ از خویشتن ٭ (اردو) (الف) (۱) بازو توڑنا (ب) قوی ۔ زور آور ۔

بازو کشادن مصدر اصطلاحی بقول بہار و وارستہ (۱) کنایہ از جوانمردی و سخاوت کردن و بقول بحر (۲) بمعنی بلیغ نمودن ہم مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال معنی اوّل پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست کہ از داد و دہش بازو کشادہ می شود یعنی دست بحرکت آید و معنی دوم ہم خلاف قیاس نباشد کہ از سعی بلیغ دست و پا بحرکت آید و لیکن مجرد قول صاحب بحر مقتضی سند استعمال است و بہ تحقیق ما (۳) بمعنی دست دعا بلند کردن کہ ازین حرکت ہم بازو کشادہ می شود ۔ (مخلص کاشی ؎) بے دست کشادن نیست مقبول دعا ٭ زنہار زبان بہ بند و بازو بکشا ٭ از مصرع دوم این معنی سوم پیدا است و محققین اوّل الذکر از ہمین مصرع استناد بمعنی

(۲۱۵۹)

(۲۱۵۶) اوّل کردہ اند و بہ تحقیق ما (۴) بمعنی حقیقی ہم یعنی
کشادن بازو و واکردنش (ظہوری سہ) بازو کر
کشادہ در لحد تنگ چون دلم ہای عشق ہمتی نگر
اور از سر کشتم کہ جا دارد کہ ازین سند معنی دوم
را متعلق کنیم (اردو) (۱) ہاتھ کھولنا بقول
آصفیہ سخاوت کرنا۔ (۲) سعی بلیغ کرنا (۳)
دعا کے لئے ہاتھ بلند کرنا۔ (۴) بازو پھیلانا۔

بازو کشادہ | اصطلاح۔ بقول بحر و شمس
بیاز سند و محتاج۔ صاحبان ہفت و انند
بحوالۂ قنیہ ذکر این کردہ اند۔ مؤلف عرض
کند کہ اسم مفعول مصدر (بازو کشادن)
است کہ گذشت پس وجہی نیست کہ بہر چہار
معنی نگیریم کہ مصدر را انجا گذشت باقی حال برای
این معنی طالب سند استعمال باشیم و خلاف
قیاس ندانیم کہ محتاج ہم دست درازمی کند
وازین حرکت بازو کشادہ می شود و جا دارد
کہ از کلام ظہوری کہ بمعنی چہارم مصدر

این گذشت من وجہ سند این گیریم مخفی مباد
کہ در ضمیمۂ برہان این را بکاف فارسی نوشتہ
و مصدر (گشادن۔ بکاف فارسی) ہم بمعنی
باز کردن و واکردن آمدہ (اردو) صاحب
احتیاج۔ محتاج۔

بازو کوفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت
و سند استعمال ہم پیش نکردہ و بہار ذکر مستقل
این مصدر نکردہ ولیکن بہ تعریف (بازو زدن)
گوید کہ (بازو کوفتن) است و ما این را
بدون وجود سند استعمال مرادف (بازو زدن)
نہ گیریم کہ بہار صاحب زبان نیست و صاحب
نفائس بر (خم ٹھوکنا) می فرماید کہ دست
بہ بازو زدن و دست فرو کوفتن ہم پس
مجرد (بازو کوفتن) بدین معنی از نظر ما نگذشت
(اردو) دیکھو بازو زدن۔

(الف) **بازو نمودن** | مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر اظہار قوت کردن۔ و صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت و بہار ہم۔
(ب) **بازو و تیغ نمودن** گویند کنایہ
از اظہار قوت و شمشیر زنی کردن و صاحب
آصفی نقل نگارش و سند ہر دو از ملا ہاتفی
(ب) کشیدند شمشیرہا بیدریغ ٭ بدشمن نمودند
بازو و تیغ ٭ **مؤلف** عرض کند کہ ما با بہار
اتفاق داریم لفظاً در (ب) و با بحر متفق نیستیم
معنی مجرد بازو نمودن را بدین معنی نگیریم
(اردو) اظہار قوت کرنا۔

بازوی چیزی داشتن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر داشتن بمعنی قوت و استعداد
چیزی داشتن است **مؤلف** عرض کند کہ
در ینجا لفظ بازو متعلق بمعنی بحجم اوست و
سند استعمال این ہم بدر اینجا مذکور شد (اردو)
طاقت رکھنا سکنا۔ جیسے "یا میری تلوار تیر
مقابلہ کی طاقت نہیں رکھتی" "یا تیر امقابلہ
نہیں کرسکتی"

بازوی در رفتہ اصطلاح۔ بقول
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار دستی کہ مفصل بازو گذاشتہ باشد
مؤلف عرض کند کہ اسم مفعول (در رفتہ
بازو و عضو) است کہ بجای خودش نمی آید
(اردو) اترا ہوا بازو۔ مذکر۔

بازوی کمان اصطلاح بمعنی طاقت
کمان باشد و لفظ بازو در ینجا بمعنی حجم اوست
(ظہوری ؎) چرخ را بازوی کمان توفیست ٭
کہ سر خور در خورستان توفیست ٭ (اردو)
طاقت کمان۔ کمان کی طاقت۔ مؤنث۔
واضح ہو کہ کمان سے کمان تیر مراد ہے۔

(۲۱۵)

بازہ بقول سروری و جہانگیری و سراج و ناصری بفتح زائے معجمہ (۱) چوبی باشد
متوسط کہ بدست گیرند و دو دستی نیز گویندش صاحب جہانگیری فرماید کہ چوب گندہ

ولک مانند چوبی که کیان را از ان بیاویزند و چوب دستی وامثال آن و بقول صاحب جامع و برهان چوب گنده که قپان و ترازو را از ان آویزند و چوب دستی و سر دستی قلندران و بقول صاحب رشیدی و ناصری بطریق مجاز عصا و چوبهای بزرگ و شاخهای و امثال آن گویا بازهٔ اشجار است چه بازه لغتی است در بازو مؤلف عرض کند که بازو بمعنی عصا هم بجایش گذشت پس چه انگوئیم که این مبدل آنست که واو بدل شده به های هوز چنانکه آوسو و آوسه (نخجیته ـ) نشسته بصد خشم در کازهٔ گرفته بچنگ اندرون بازهٔ (حکیم سوزنی ـ) آن هرزه چیست آنکه برای صواب او بهر پا انیرپان ببازهٔ چوپان رسید بازهٔ (اردو) دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔ اور بلحاظ معنی مجازی لٹھا۔ بقول آصفیه۔ سندی۔ اسم مذکر۔ شہتیر۔ گولا۔ دکن میں اُس بلند اور بڑی لکڑی کو لٹھا کہتے ہیں جو مختلف کاموں کے لئے زمین میں گاڑ دیتے ہیں۔

(۲) بازه۔ بقول جهانگیری و برهان و رشیدی و جامع و ناصری کشادگی میر دو دست از سر انگشتان دستی تا سر انگشتان دست دیگر و آن را باز هم خوانند و بعربی باع و بترکی قلاج۔ خان آرزو در سراج فرماید که ماخوذ از باز مؤلف عرض کند که باع و باز نتیجهٔ پیمایش دو دست کشاده و باز کرده شده پس جا دارد که فارسیان های نسبت بر کلمهٔ باز زیاده کرده باع را بازه گفتند و باز که بهمین معنی گذشت مخفف همین بازه باشد و توجیهه بیان کردهٔ خان آرزو هم من وجه درست است (حکیم اسدی ـ) چهی ژرف دیدند صد بازه راه بهر یکی چرخ گردنده بالای چاه

(اردو) دیکھو باز کے دوسرے معنے۔

(۳) بازہ۔ بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری فاصلۂ میان دو دیوار و میان دو کوہ کہ عبارت از کوچہ و درہ بود۔ صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی لفظی است در باز بمعنی گشادہ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود رشیدی جز این نباشد کہ بر کلمۂ باز کہ بمعنی گشادہ گذشت ہای ہوز زیادہ کردہ کوچہ و درہ را نام کردند کہ گشادگی درمیان دو دیوار و دو کوہ دارد (اردو) کوچہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر گلی۔ گلیارا۔ راہ تنگ۔ درہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دو پہاڑوں کے درمیان کا راستہ۔ دیکھو انبرہ کے تیسرے معنے۔

بازہمہ اصطلاح۔ مخفف ہمان باز ہمہ است کہ بجای خودش گذشت و ذکر این ہمہ را آنجا کردہ ایم (اردو) دیکھو باز ہمہ۔ **بازہمان حال** شد احمد پارینہ را مثل	این ہمان مثل است کہ ذکرش بر احمد پارینہ گذشت محل استعمال این را ہمہ را آنجا بیان کردہ ایم (اردو) جو کیفیت پہلے تھی وہ اب بھی ہے۔ دیکھو احمد پارینہ۔

بازی بقول بہار (۱) معروف و (۲) دغا و فریب و فرماید کہ بمعنی اوّل با لفظ آوردن و انگیختن و کردن مستعمل و بمعنی دوم با لفظ خوردن و دادن۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب مؤید فرماید کہ بمعنی اوّل ترجمۂ لعب است و (۳) طشت را گویند و (۴) مرکب است بمعنی با پیرایہ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر معنی اوّل کردہ مؤلف عرض کند کہ اکثر محققین زبان دان این لغات

ترک کرده اند و ملحقات این را آورده اند وجهش غیر ازین نباشد که این را لغت معروف خیال کردند و بیان ملحقات را کافی شمردند و پی به ماخذ نبردند و بخیال اکثر معاصرین عجم اسم جامد است و اسم مصدر (بازیدن) که می آید۔ و برای هیچ لغت مختصری غیر ازین چه خیال کنیم ولیکن خیال ما اینست که این مرکب است با کلمۂ با بمعنی بہ معنی همش و زی بکسر بالکسر بمعنی حیات و زندگی است (کما فی البرهان) و هم چنین نیست که زی مخفف زیست باشد پس معنی لفظی (بازی) صاحب زندگی و زیست دارنده و کنایه از لعب که نزد حکما مایۂ زندگی است و صحت و تندرستی باقی نماند تا آنکه با اشتغال دیگر و ورزش و لعب را هم قائم نداریم و همین است ماخذ این بمعنی اوّل و بدین وجه که در لعب دیگری را اکثر مغلوط اند از معنی دوم بر سبیل مجاز قائم شد و جا دارد که برای ماخذ این بمعنی دوم یای نسبت بر کلمۂ باز زیاده کرده باشند که بمعنی عکس و قلب گذشت پس معنی لفظی این منسوب بعکس و قلب و کنایه باشد از دغا و فریب۔ آنچه صاحب مؤید این را بمعنی سوم نقل کرده است مفرس باشد که معنی لفظی این در عربی بمعنی خم دارنده و خمیده۔ فارسیان کنایه از طشت گرفته اند که خم دارد و معنی چهارم را غیر او دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر نکرد طالب سند باشیم و اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که معنی لفظی این با زینت است و زی مخفف زینت و جا دارد که زی لغت عرب گیریم بمعنی لباس پس اندرین صورت معنی لفظی این صاحب لباس و کنایه از صاحب زینت باشد (اردو)

(۱) بازی بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث کھیل۔ تماشا۔ کرتب (۲) بازی بقول

آصفیہ۔ مؤنث۔ چال۔ فریب۔ دہوکا۔ (۳) طشت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر معرب تشت
بڑا طباق۔ تھال۔ لگن۔ پرات۔ تسلا (۴) آراستہ۔

بازیار اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان
و جامع و بحر و ناصری (۱) کسی را گویند کہ
زراعت کند یعنی برزگر (شاہ داعی شیرازی
ے) آب رامی راند مردی بازیار سالہا
گفتا کہ ہستی درچہ کاری گفت انگور و انار و
سیب و بہ ہامی کشتم زین جوی سوی باغ
و دہ ہا از جواب بازیار خوش ضمیر این
اشارتہا بسوی عشق گیرد۔ خان آرزو
در سراج بذکر معنی دہقان و مزارع گوید
کہ اغلب کہ بدین معنی بزای فارسی کہ مناسب
باج باشد۔ مؤلف عرض کند کہ بخیال
ما کلمہ باز درینجا بمعنی گذرگاہ سیل است
کہ بمعنی ہیچ بہمش گذشت یعنی دوست
گذرگاہ سیل و کنایہ از مزارع۔ آنچہ خانصاحب
آرزو درینجا باز را بزای فارسی بمعنی
باج گیرد درست نیست زیرا کہ باج یار
یا باژیار کنایہ نتوان گرفت از پادشاہ
نہ مزارع۔ حیف است کہ بعض محققین
کنایہ را با معنی حقیقی متعلق نمی کنند و بخیال
ما التعلق معنی حقیقی با کنایہ لابد (اردو)
مزارع۔ کسان۔ مذکر۔

(۲) بازیار۔ بقول جہانگیری و برہان
و سراج و جامع و بحر بازدار را گویند یعنی
میر شکار (حکیم سوزنی سے) تا نگیرد باز
آن کش فراسیدن زکبک ہا تا نیاموزد
خرامان کبک بازیدن ز باز ہا دست
در زلف چو چنگ بازیار کبک زن ہا
و زشکار بوسہ چون بازان بسوی کبک
باز ہا و بقول صاحب ناصری واند معنی
باز و میر شکار۔ مؤلف عرض کند کہ معنی

تحقیقی این دوست بازو نگاہدارہ باز مجاز
بمعنی میر شکارہ باشد و آنچہ محققین آخر الذکر
بمعنی باز نوشتہ اند سکندری خوردہ اند و
غور بہ معنی لفظ نکردہ اند قائل (اردو)
میر شکار۔ شکاری۔ مذکر۔

باز یافت اصطلاح بقول بحر و انند
و غیاث (۱) بمعنی خریدن۔ دیگر کسی از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف
عرض کند کہ قول ہر سہ محققین بالا بدون
سند استعمال اعتبار را نشاید طالب سند
باشیم و اگر سند استعمال بدست آید گوئیم
کہ بمعنی حاصل بالمصدر یعنی خرید و خریداری
باشد نہ خریدن و بہ تحقیق ما (۲) در اصطلاح
سیاق زری را گویند کہ لائق واپسی باشد
یعنی زری کہ از مبزان واجب الوصول کم
کنند مثلاً مشاہرہ زید پنجاہ روپیہ واجب الادا
است ولیکن در ماہ آورد مشاہرہ دہ روپیہ
را کہ جرمانہ قابل وصول از دست باز یافت
یعنی وضع کردیم و باقی چہل روپیہ را
بنام واجب الادا قائم کردیم پس این
وضعات دہ روپیہ باز یافت نام دارد
معاصرین عجم در سیاق عجم ہم ہمین اصطلاح
را استعمال کنند مخفی مباد کہ کلمۂ بازدیہا
بمعنی ہفتم اوست یعنی مراد ازین عمل ہمین
قدر است کہ مشاہرۂ کامل زید ادا کردیم
و دہ روپیہ زر جرمانہ را باز گرفتیم (اردو)
(۱) خریداری۔ خرید۔ اسم مؤنث۔ خرید یا
کا حاصل بالمصدر (۲) باز یافت اصطلاح
سیاق میں اُس وضعات کا نام ہے جو کسی
کی واجب الادا رقم سے وضع کیجاتی ہے۔

بازی انگیختن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ بازی گری و شعبدہ بازی کردن
متعلق بمعنی اول یا دوم لفظ بازی است

(نظامی ؎) ولا چند زین بازی انگیختن ؛ بہر دست رنگی در آمیختن ؛ (اردو) شعبدہ بازی کرنا۔ نظر بندی کرنا۔ چالاکی کرنا۔ مکاری کرنا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بازی گری کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

(الف) بازی باختن استعمال صاحب

(ب) بازی بازی آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ بہ معنی حقیقی باختن بازی است بہار نسبت (ب) گوید کہ بہ بی پروائی کار کردن صاحبان بحر واند وغیاث نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف) است وبس واگر تکرار لفظ بازی گیریم معنی آن کثرت بازی باشد و (۲) بمعنی لہو و لعب وسند ہمہ محققین از کلام صائب است (؎) بنای طاقت من گرچہ بود از پی ستون افزون ؛ ببازی بازی آخر پایمال نی سواران شدہ ؛ (اردو) الف بازی ہارنا۔ (ب) (۱) بازی کی بارے (۲) کھیل کود۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ لہو ولعب۔ اچھل کود۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ دکن میں کہتے ہیں کہ کیا کھیل کھیل میں آپ نے تعلیم کا وقت گزار دیا۔

بازی بازی بریش بابا ہم بازی مثل صاحبان خزینۂ واشال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ چون فارسیان کسی را با بزرگان در تمسخر بینند تنبیہًا این مثل را زنند (اردو) دکن میں جب کوئی شخص کسی بزرگ کے ساتھ مسخرہ پن کرتا ہے تو حاضرین میں سے کوئی شخص اُسکو روکتا ہے اور اسی فارسی مثل کا استعمال کرتا ہے اور کہتا ہے۔ اب تو تم بہت بڑھ گئے یہ کیا واہیات

اور فضولی ہے۔ بازی بازی بریش با بازیگہ
لفظ ہم اس مین داخل نہین ہے۔

بازی بانگیر | مقولہ۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ بفتح و سکون نون و کاف فارسی و یای مجہول و زای معجمہ بازی کہ نزدیک باشد بہ بردن و کنایہ از خوبی بازی بہار و بحر و انند ہم بالش مؤلف گوید کہ باید کہ (بازی بانگیر است) قائم کنیم و این مقولہ فارسیان است کہ چون بازی کسی را غالب بینند بہ مقابلش گویند کہ "بازیت بانگیر است" (وحشی ؎) شد یہم مات بشطرنج غائبانہ ٭ تو ہم بما بگویند کہ خوش بازیت بانگیر است ٭ (اردو) "بازی چڑھی ہوئی ہے" "بازی بڑھی ہوئی ہے" یعنی بازی غالب ہے

بازی برآوردن از پردہ | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر (بازی برآوردن) کردہ فرماید کہ مرادف بازی انگیختن است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت معنی ہمہ را اینجا کردہ ایم (نظامی ؎)
ہر نفس این پردۂ چابک فریب ٭ بازئی از پردہ برآرد غریب ٭ (اردو) دیکھو بازی انگیختن۔

(۲۱۵۹)

بازی برون آوردن | مصدر اصطلاحی بازیدن بازی است متعلق بہ معنی دوم بازی و مرادف بازی انگیختن (انوری ؎) دل ہمی دزدی و منکر می شوی ٭ بازی نیکو برون آوردۂ ٭ (اردو) دیکھو بازی انگیختن۔

بازیچہ | اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و ناصری و ہفت و مؤید (۱) آنچہ بدان بازی کنند و (۲) مسخرہ۔ بہار بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳) کنایہ از کار آسان و صاحب انند نقل نگارش صاحب غیاث بذکر معنی اول فرماید کہ اگرچہ بظاہر تصغیر بازیست

مگر تحقیق آنست کہ کلمۂ چہ درین لفظ برای
نسبت است (انوری سہ) یکرویہ کن
این کار کہ سہل است وسلیم ٭ ملک ستانی
نہ بازیچہ کہ الملک عقیم ٭ (ظہوری سہ)
رازی کہ ودیعت خموشی است ٭ بازیچۂ
نرگس سخن گوست ٭ نسبت معنی دوم عرض
کنیم کہ مجاز باشد کہ مسخرہ ہم ہمچو بازیچہ ایست
وقول صاحب ناصری کہ از اہل زبانست
مستند و برای معنی سوم وجہ کنایتیست
و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد و سند استعمال پیش نشد ومعاصرین
عجم بر زبان ندارند اعتبار را نشاید
(اردو) (۱) بازیچہ ۔ بقول آصفیہ ۔
فارسی ۔ اسم مذکر ۔ کہلونا ۔ کھیل ۔ تماشا ۔
(۲) مسخرہ ۔ مذکر ۔ دیکھو الواط ۔ صاحب
آصفیہ نے کہلونا پر فرمایا ہے ۔ ہندی
اسم مذکر ۔ وہ خوش مزاج یا مسخرہ آدمی
جسے ہر ایک پسند کرے جیسے "یہ شخص تو امیروں
کا کہلونا ہے" (۳) آسان کام ۔ مذکر ۔

بازیچۂ اطفال شدن استعمال ۔ معنی
حقیقی بازیچۂ طفلان قرار یافتن است ۔
(ظہوری سہ) از ہمہ سادہ تر و از ہمہ پر
کارترم ٭ ہر کہ بازیچۂ اطفال شد افلاطون
است ٭ (اردو) بازیچۂ اطفال بننا
بچوں کا کہلونا بننا ۔

بازیچۂ روم و زنگ اصطلاح ۔
صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب گوید کہ
کنایہ از روزگار و کنایہ از مسخرۂ روزگار
و بقول صاحبان برہان و بحر مسخرۂ روز
و شب و کنایہ از دنیا و روزگار باعتبار
شب و روز ۔ مؤلف گوید کہ روم و زنگ
استعارہ باشد از صبح و شام و بازیچہ بمعنی
اوّلش پس بازیچۂ روم و زنگ کنایۂ از
دنیاست کہ دو رنگ دارد و ہیچ تعلق

با مسخرہ ندارد و طرز بیان محققین بالا دغلط انداز د (اردو) لیل و نہار کے کہلونے سے دینا مراد ہے۔

بازی چیدن مصدر اصطلاحی بقول صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ قائم کردن بازی است زنثر ظہوری در رسالۂ مذکور منصوبہ ہاست کہ سی بازی وچہل بازی از روی ہمہ گرچیدہ شدہ است ۔ (اردو) بازی قائم کرنا

بازی خام اصطلاح بقول بہار واننداء بازی مغلوب وضعیف (صائب ؎) بازی ما گرچہ اوّل خام می آید بچشم پختہ درعقب دارد تماشاہای رنگین نرد ما مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) بازی مغلوب مغلوب بازی کچی بازی

بازی خوردن مصدر اصطلاحی بقول بحر بمعنی فریب خوردن۔ صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بمعنی دوم لفظ بازی (صائب ؎) بازی عشرت مخور از خندۂ ناپیج برق گریہ ہا در پردہ دارد چہرۂ خندان ما (ظہوری ؎) حبذا دردا گہ بازی درمان نخورد پای خورشاز خم اگر دست خوش مرہم نیست (اردو) دہوکا کھانا۔

بازی دادن مصدر اصطلاحی بقول صاحب آصفی بمعنی (۱) فریب دادن صاحب رہنما بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بہ (بازی میدہد) گوید کہ (۲) بلعب می آورد و مشغول لعب می کند مؤلف گوید کہ این ہر دو معنی متعلق بمعنی اوّل و دوم لفظ بازی است (خسرو دہلوی ؎) داد بہ دم جان و تو در بند بازی دادنم من بعمد اخود بماندم تا توام بازی دہی (انوری ؎) ای زمان تو بی

تا نسخ مفس ؟ کلک را داده و ر هنر بازی
ہو (اردو) (۱) دہوکا دینا۔ فریب دینا۔
چل دینا۔ (۲) کھیل کھلانا کھیل میں مشغول کرنا

بازیدن بقول صاحب بحر (۱) بازی
کردن و (۲) دراز کردن دکامل التصریف
و مضارع این بازد۔ صاحب موارد نسبت
معنی اول صراحت کند که اشتغال کردن
ببازی نرد و شطرنج و گوی و شکار و مانند
آن و حاصل بالمصدر این بازی و صاحب
نوادر ہنر بانش **مؤلف** عرض کند که اسم
مصدر این ہم بازی است که حقیقت
ماخذش بجایش بیان کرده ایم فارسیان
بقاعدهٔ خود (دن) علامت مصدر را
بر لفظ بازی زیاده کرده مصدری ساخته اند
و این مصدر اصلی است نه جعلی که اسم
مصدرش لغت زبان فارسی است
و یای مکسور ہم اصلی است نه زائد و باختن
که بہمین معنی گذشت مخفف و مبدل این
باشد که بازی را بہ تخفیف تحتانی باز کردند
و زای ہوز بجای معجمه بدل شده باخ شد
چنانکه فراز و فراخ و پس ازان علامت
مصدر (تن) بر و زیاده کرده مصدری
ساختند و این ہم مصدر اصلی است و
اشتقاق این مخصوص است و کامل التصریف
نیست بلکه بنظر بتعریف صاحب بحر سالم
التصریف است که غیر از ماضی و مستقبل و
مفعول نیاید۔ آنانکه بعض مشتقات بازیدن
را برای باختن مخصوص کرده باختن را کامل
التصریف خیال کرده اند (چنانکه خود صاحب بحر)
پی بحقیقت ماخذ نبرده اند حیف است که
ما اشارهٔ این بر باختن نکرده ایم ازینجاست
که درینجا تلافی مافات کرده ایم مخفی مباد که
نسبت معنی دوم این مجرد (قول صاحب بحر)
است۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو)

بازی کرنا کھیلنا (۲) دراز کرنا طول دینا

بازیرطلا اصطلاح ۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار دستۂ طلائی است کہ بہندی دستی گویند مؤلف گوید کہ (بازیرطلا) بدون اضافت دستہ را گویند کہ از آہن یا چیز دیگر ساختہ بالای آن ورق طلا نشاندہ باشند بطرزی کہ جنس داخلی پنہان شود ۔ مخفی مباد کہ (زیرطلا) فک اضافت زیر طلا است وکلمۂ با بمعنی ہفدہمش پس معنی لفظی این چیزی کہ صاحب زیرطلا است یعنی آن دستہ کہ زیر ورق طلا موجود است پس این اسم خاص برای دستۂ طلائی است اعم ازینکہ دستۂ کارد باشد یا قبضۂ شمشیر وغیر ذالک (اردو) سونے کا ورق چڑھا یاہوا طلائی دستہ ۔ مذکر ۔

بازیرہ اصطلاح ۔ بقول سروری و رشیدی وسراج وجامع وناصری بہ کسر زای ہوز وفتح رای مہملہ بروزن پاکیزہ پارۂ شب را گویند چنانکہ بازیرۂ نخستین وبازیرۂ بازپسین وبقول صاحبان جہانگیری وبرہان بالتحتانی مجہول باشد بروزن کاچیرہ می فرمایند کہ حصّہ وپارۂ از شب چنانکہ اگر بازیرۂ اول وآخر گویند مراد ازان پارۂ از اول شب وآخر شب بود مؤلف عرض کند کہ بقول صاحب محیط المحیط زیرۃ در عربی زبان بمعنی پارۂ از کتان وبدین وجہ کہ جزیرہ قطعۂ زمین است آن را ہم زیرہ گویند (الخ) پس بخیال ما این مفرّس باشد کہ فارسیان دراول زیرہ کلمۂ با مرکب کردہ لغتی ساختند کہ معنی لفظی این حصّہ دارندہ وحصّہ دار است ودر محاورہ مخصوص شد برای شب وبازیرۂ اوّل حصہ دار

اوّل شب و بازپره آخر حصهٔ از آخر شب
و مجازاً برای حصهٔ اول و آخر شب مستعمل
شد (اردو) حصهٔ شب - مذکر جیسے
اول حصهٔ شب و آخر حصهٔ شب - رات
کا حصه - مذکر جیسے پہلی رات پچھلی رات

(الف) بازی سگال استعمال -

(ب) بازی سگالیدن صاحب آنند
در تعریف این بر لفظ (چابو) حواله کرده
و بر (چابوک دست) از حکیم اسدی سنائی
آورده که استعمال بازی سگال درانست
(ص) چه چابک دستی است بازی سگال تو
که در پرده واندنمودن خیال ۶ صاحب
آصفی بحواله بهار بر (ب) همین سند را
نقل کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که سگالیدن بقول صاحب بحر بمعنی
قصد کردن آمده پس معنی لفظی (ب) قصد
بازی کردن و مراد از بازیدن (الف)
اسم فاعل ترکیبی است یعنی قصد بازی کننده
و مراد از بازنده و در نسخهٔ قدیم بهار بر بازی
سگال بازی گر نوشته و حقیقت بازیگری
بجایش می آید و بخیال ما با بازی سگال وقعی
دارد (اردو) (الف) کھیلنے والا (ب)
کھیلنا - بازی کرنا -

بازی شب اصطلاح - بقول آنند و
شمس (۱) خمر نوشیدن و (۲) آتشبازی
کردن و (۳) بیرون آوردن صورتها
و این را صفت بازی هم گویند - صاحب
هفت به اضافت بازی بسوی شب ذکر
هر سه معنی بالا کرده گوید که مرادف صفت
بازی باشد مؤلف عرض کند که مرکب
اضافی است طالب سند استعمال باشیم
مخفی مبادکه شب باز بقول برهان کسی که
شب ها بازی کند و صورت های مختلف
از پس پرده نماید (الخ) پس بازی شب

بمعنی سوم خلاف قیاس نیست کہ شب بازی
قلب اضافت اوست۔ صاحب بحر ذکر شب
بازی ہم بہمین معنی کردہ (اردو) (۱)
شراب خواری۔ اسم مونث (۲) آتشبازی۔
دیکھو آتشبازی کے دوسرے معنے (۳) تیلیوں
کا تماشا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔
لعبت بازی شب بازی۔

بازی فلکی اصطلاح۔ مرکب توصیفی (۱۲۱۷)
است کنایہ از حادثات زمانہ و واقعات
لیل و نہار (انوری ؎) بہ پیل حادثہ
شہ مات باد عمر عدوت ٭ بہ بازی فلکی
از عراقی و باد افراہ ٭ (اردو) زمانے کے
حادثات۔ لیل و نہار کے واقعات۔ مذکر۔

بازیکدہ اصطلاح۔ بقول بہار قریب
بمعنی بازیگاہ کہ می آید و بر بازیگاہ می فرمائند
کہ قریب بہ معنی بازیکدہ صاحب انند
نقل نگارش مولف عرض کند کہ مضعف
تحقیق محققین بالا صورت تحقیق را بازی
اطفال کردہ بہ تحقیق ما ہر دو مرادف یکدیگر
است بمعنی مقام بازی و جای بازی
دیگر ہیچ (ظہوری ؎) از شوخی طفلان
شدہ پامال ہوسہا ٭ بازیکدہ لابہ و
لاغ است دل ما ٭ و ما گفتہ ایم (؎)
از شوخی طفلان کہن سال تغافل ٭ بازیکدۂ
لابہ و لاغ است لغت ہا ٭ (اردو) بازیگاہ
مذکر۔ مقام بازی۔ کھیل کود کی جگہ۔

بازی کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مولف عرض
کند کہ (۱) لعب کردن و بازیدن و (۲)
مکر و فریب کردن (خسرو ؎) ز عدلش
میش نر بازی کند با شیر چون سگ ٭ ز بہر
پاسبانی گرگ دنبال شبان گیرد ٭ (انوری
؎) فتح بینی کہ بازمانۂ او ٭ چون سمند تہی
کند بازی ٭ (مخلص کاشی ؎) شیم را

روز و روزم شب نمود از گردش چشمی
بازیچه بازی کرد با من گردش افلاک را دید
(اردو) (۱) کھیلنا۔ (۲) فریب کرنا

بازی گوش اصطلاح۔ بقول سروری وجہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ از شوخ و شنگ وبقول خان آرزو در سراج بکاف فارسی طفل شوخ و شنگ وفرماید کہ معنی ترکیبی این کسیکہ گوش برآواز بازی باشد نیز فرماید کہ بعضی بکاف تازی خوانند اگرچہ این بقیاس نزدیک است لیکن خلاف روزمرہ و داخل مجاز است وہم او در چراغ گوید کہ طفلیکہ گوش برآواز بازی طفل دیگر باشد وآن کنایہ از طفلی کہ شوق بازی بسیار دارد۔ صاحب جامع بکاف تازی ذکر معنی اول کردہ گوید کہ (۲) کنایہ از محیل و فریبندہ صاحب برہان بصراحت کاف فارسی بر معنی اول قانع وبقول رشیدی کہ کتابتش بکاف فارسی است شوخ و سخن ناشنوا۔ صاحب بحر بہ نقل عبارت صاحب چراغ گوید کہ بکاف تازی خواندن خطاست۔ صاحبان انند وبہار گویند کہ بمعنی بازی دوست باشد وفرمایند کہ از زبان دانان ہمین بہ تحقیق پیوستہ وجوہر لفظ ہم دلالت دارد کہ بکاف تازی است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بکاف فارسی و تازی ہر دو را درست دانند یعنی بکاف فارسی اسم فاعل ترکیبی است بمعنی گوش برآواز بازی دارندہ و بکاف تازی ہم اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی بازی دوست وکوشش بازی کنندہ آنانکہ بر غلطی کاف تازی رای زدہ اند ذوق زبان ندارند و تلاش شان محدود و بخیال ما ہر دو درست است وبلحاظ معنی دوم کہ بیان فرمودۂ صاحب برہانست کاف تازی مخصوص۔ فتامل۔

(مرزا طاہر وحید ع) چون صدف در
بحر طوفان خوردۂ ہر سال خورد ٭ گشتہ بازی
گوش از اخبار بازیہای ما ٭ (ظہوری ع)
می کنم بازی بہ پند ناصحان ٭ عشق طفلانم چہ
بازی گوش کرد (صائب ع) در زمان
شستی طفل بازی گوش من ٭ مہرۂ گہوارہ
جای سنگ بر دیوار ریخت ٭ (ولہ ع)
ہمچو مژگان ہر دو عالم را بہم اندلختہ است
٭ از اشارتہای پنہان چشم بازی گوش تو
٭ (اردو) (۱) کھلاڑی - بقول آصفیہ
کھیل کود میں مشغول رہنے والا کھلنڈرا
(۲) کھلاڑی - مکار - فریبی - عیار - دغا باز - چالاک

بازیگاہ اصطلاح - مرادف بازیکدہ و
بحث این بر بازیکدہ گذشت (ناصر علی
ع) چو خواندی درس آزادی گلستان
می شود زندان ٭ کہ روز جمعہ بازیگاہ
طفلان است مکتب ہا ٭ (اردو) دیکھو بازیکدہ

(۱) **بازیگر** اصطلاح - بہار ذکر این
(۲) **بازیگری** کردہ از معنی ساکت و صاحب
آنند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (۱)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بازی کنندہ و
شعبدہ باز و (۲) بیای مصدری بمعنی شعبدہ بازی
(نظامی ع) مپندار کز بہر بازی گریست
٭ سراپردۂ اینچنین سرسریست ٭ (اردو)
(۱) بازیگر بقول آصفیہ فارسی - اسم مذکر -
تماشاگر - بہانمتی - شعبدہ باز - (۲) بازیگری
شعبدہ بازی - مؤنث -

بازی گوش اصطلاح - بہ کاف فارسی
ہمان بازی کوش کہ بکاف تازی گذشت
بمعنی اوّلش و بحث کامل این ہم در آنجا
گذشت (اردو) دیکھو بازی کوش -

بازی لیکی اصطلاح - بقول صاحب
رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار
(۱) بمعنی بارگاہ شاہی - صاحب بول چال

بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بمعنی شبستان وہم
او صراحت فرماید کہ از لغت انگلیسی (بیسلک)
گرفتہ اند مؤلف گوید کہ بقول صاحب
چیمبرس دکشنری (بیسی لیکا) بزبان لاطینی بنای
عظیم الشان را می گفتند کہ ازان کاروبار
تجارت وفصل خصومات متعلق بود و بعد
ازان ہمین منازل را بکار کلیسا و معبد
استعمال کردند و صاحب لغت اشدیل گوید کہ
(بیازی لیکا) لغت لاطینی است ماخوذ
از لغت یونانی (بیاسی لیک) کہ بمعنی حقیقی
این منزلی عالی با ستون ہای بلند و باستانیان
منازل عامہ را بدین نام موسوم می کردند و
معبد ہای نصاری را بہ ہمین وضع می ساختند
و فی زماننا بعض معبد ہای رومی را بہ ہمین
اسم موسوم کردہ اند پس فارسیان بہ حذف
تحتانی دوم از لغت لاطینی و تبدیل الف آخر
بہ تحتانی (چنانکہ ارمغان و برمغان) و (اکلیسیا

و کنیدش) مقدس کردہ بمعنی بارگاہ شاہی استعمال
کردند صاحب برہان بر شبستان فرماید کہ بمعنی
خانۂ شب و حرم سرای پادشاہان و خلوت خانہ
و عبادتخانہ مخصوص مساجد۔ پس بخیال ما معنی
دوم ہم داخل معنی لغت لاطینی است (اردو)
(۱) دیکھو بارجا (۲) شبستان۔ بقول آصفیہ۔
فارسی۔ اسم مذکر خلوتخانہ۔ خوابگاہ۔ امیرون
کے سونے کی جگہہ۔ مسجد کی وہ جگہہ جہان رات
کو عبادت کرتے ہین۔

بازی میر و وزیر اصطلاح۔ بقول
چراغ و بہار و بحر و انند بازی است کہ اکثر
اطفال و جوانان بازی کنند (سلیم ع)
ہر دو روزی دیگری را پیش می آرد سلیم
می کند دوران چو طفلان بازی میر و وزیر
(میر یحیی شیرازی ع) بجنبش والیان طفل
حقیر اند شہان ہم بازی میر و وزیر اند
مؤلف عرض کند کہ بازی را نام است

کہ دران میر و وزیر فرضی قائم کنند	فرضی میر و وزیر ہوں جیسے گنجفہ
وبس (اردو) وہ کھیل جس مین	جس مین میر اور وزیر فرضی دونون مین

باژ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری بازای عجمی (۱) زر و مال و اسباب
و غیر آن را گویند کہ پادشاہ قوی دست از پادشاہ و حاکم زیر دست بگیرد (فردوسی ع)
چنان بد کہ ہر سال یک چرم گاو ٭ زکابل ہمی خواستی باژ و ساو ٭ (خاقانی ع)
بہ بیچارگی باژ و ساو گران ٭ پذیرفت باید ترا بیگران ٭ (فردوسی ع) نشستند
یا باژ ہیر دو براسپ ٭ دوان تا سوی خانہ آذر گشسپ ٭ خان آرزو در سراج
گوید کہ باج کہ گذشت مبدل این است **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این
بر معنی اوّل باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے پہلے معنے۔

(۲) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری زری
باشد کہ راہداران و گذربانان از سوداگران و تجار و دیگر آیندگان و روندگان
بستانند (حکیم خاقانی ع) زان این رصدان مقیم راہند ٭ کز قافلہ باژ عمر خواہند ٭
مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است کہ گذشت (اردو) دیکھو باج کے دوسرے معنے

(۳) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و سروری و رشیدی و جامع و ناصری و سراج
خاموشی بود کہ مغان در وقت بدن شستن و خوردنی خوردن بعد از زمزمہ
اختیار کنند و شرح این اجمال بذیل لغت برسم می آید و فرمایند کہ باین ہر سہ معنی
کہ مذکور شد مرادف باج است کہ گذشت (فردوسی ع) پرستندۂ آذر زردشت ٭

ہمی رفت با باژ و برسم بہشت ٭ (نظامی ۵) چو آمد وقت خوان داریؔ عالم ٭
زموبد خواست رسم باژ و برسم ٭ مؤلّف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان
است و اشارۂ این بر باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے تیسرے معنے۔

(۴) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و سراج نام قریہ ایست از قرای طوس
از ناحیت طبران بزرگ۔ گویند کہ تولّد حکیم فردوسی دران قریہ واقع شدہ مؤلّف
عرض کند کہ اشارۂ این ہم بر معنی ششم باج کردہ ایم وجہ تسمیۂ این قریہ غیر ازین نباشد
کہ این را شاہی بہ شہنشاہی عوض باج سپردہ باشد یا باجگیران راہ را ہمدرینجا مقام باشد
واللہ اعلم۔ (اردو) دیکھو باج کے چھٹے معنے۔

(۵) باژ۔ بقول برہان جزیہ را ہم گویند کہ مسلمانان از کافران بگیرند مؤلّف
گوید کہ مجاز معنی اوّل باشد و اسم جامد فارسی زبان۔ ما اشارۂ این بر لفظ باج ہم
کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے چوتھے معنے۔

(۶) باژ۔ بقول برہان مرادف باز بمعنی باع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین
معنی باز بہ زای تازی است چنانکہ گذشت مؤلّف گوید کہ چرا نگوئیم کہ بدین معنی
مبدّل باز است کہ زای عربی بفارسی بدل شود چنانکہ آزبرہ و آژیرہ (اردو)
دیکھو باز کے دوسرے معنی۔

(۷) باژ۔ بقول برہان و (خان آرزو در سراج) بمعنی دوش و بازو و بکف
بند انگشت۔ مؤلّف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و اگر

سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل باز است کہ بدین معانی گذشت زای عربی یا فارسی بدل می شود چنانکہ آزیر و آژیر (اردو) دیکھو باز کے چوتھے اور پانچویں معنی

بازبان اصطلاح ۔ بقول برہان وانندؔ و ہفت بازای فارسی و بای ابجد بروزن گازبان (۱) شخصی را گویند کہ باج و خراج از مردم می گیرد و او را بازدار ہم گویند و (۲) طائفہ باشد از ترکان ۔ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع ۔ مؤلف عرض کند کہ باجبان کہ بمعنی اوّل گذشت مبدل ہمین باشد کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک و حقیقت آن بر باجبان مذکور شد و کنز و لغات ترکی کہ محقّقین ترکی زبانند از معنی دوم ساکت و ہمین معنی دوم بر (بازبان) بیجیم عوض موحّدہ ہم می آید (اردو) (۱) دیکھو باجبان (۲) ترکون کے ایک طائفہ کا نام بازبان ہے ۔ مذکر ۔

مرادف باجبان و گذر بان مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و باج خواہ کہ بجایش مذکور شد مبدل این کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک (اردو) دیکھو باج خواہ ۔

بازدار اصطلاح ۔ بقول برہان و ہفت بروزن تاجدار یعنی باجبان مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مرادف باجدار کہ گذشت و آن مبدل این است کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک (اردو) دیکھو باجدار ۔

بازدان اصطلاح ۔ بقول برہان و ناصری و انندؔ و شمس بروزن پاسبان (۱) ظرفی را گویند کہ زرباجی کہ از مردم گیرند در ان ریزند ۔ صاحب مؤید بذکر معنی اوّل بحوالہ

بازخواہ اصطلاح ۔ بقول مؤید و ہفت

زفانگو یا گوید که (۲) نگهدارندهٔ باج هم - مؤلف عرض کند که صاحب هفت معنی دوم را بر (باژوان) می نویسد که به واو عوض دال مهمله می آید که مبدل (باژبان) است تسامح صاحب مؤید یاد ست در از کاتب باشد که معنی دوم را برین اصطلاح نقل کرد و غور بر ماخذ نکرد و باجدان که بمعنی اول گذشت مبدل این است بمعنی اول که زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکه کژک و کجک (اردو) دیکھو باجدان

باژرند **باژرنگ** اصطلاح - هردو بقول برهان و انند بروزن بارسینه سینه بند طفلان و زنان مؤلف عرض کند که ما حقیقت ماخذ هر دو را بر (باژرند) بیان کرده ایم که به زای هوز عوض زای فارسی و به رای مهملهٔ چهارم گذشت و این مبدل آنست که زای هوز به فارسی بدل شود

چنانکه آزیر و آژیر دیگر هیچ (اردو) دیکھو باز

باژستان اصطلاح - بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بکسر سین مهمله بمعنی باج گیرا مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است از مصدر ستاندن و باج ستان که بجایش گذشت مبدل این که زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکه کژک و کجک - (اردو) دیکھو باج ستان -

(۱) باژگون **(۲) باژگونه** اصطلاح - بقول سروری بمعنی برگردانیده و بقول صاحب رشیدی هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که ما حقیقت این بر بازگون و بازگونه بیان کرده ایم که به زای هوز گذشت جزین نباشد که این مبدل آنست که زای هوز با زای فارسی بدل شود چنانکه آزیر و آژیر (سراج الدین راجی) فناک پایت را زحل از دیده بر سر می نهد

آری آری هست دائم کار هند و پاژگون ٭ (حکیم خاقانی ۲ ص) صبح وار پی راستی گرفت آن دل ٭ که پاژگونه روئی بود چون خط ترسا ٭ مخفی مباد که واژگون و واژگونه که می‌آید مبدل همین است (اردو) دیکھو (۱) باژگون (۲) باژگونه۔

پاژمان | اصطلاح۔ بقول مؤید بحر ال شرفنامه با زای فارسی طائفه از ترکان۔ مؤلف عرض کند که صاحبان کنز و لغات ترکی که محقق ترکی زبانند ازین ساکت بخیال ما فارسیان طائفه را از ترکان نام کرده باشند که در قریهٔ پاژ سکونت اختیار کرده باشند اسم فاعل ترکیبی است از مصدر پاژن قیاس محض است والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) ایک گروه کا نام فارسی میں پاژمان ہے۔ مذکر۔

پاژن | بقول سروری و جامع بفتح زای فارسی گوسفند پیشرو گله باشد که نهاز نیز گویند صاحب برهان گوید که ترجمهٔ این بعربی کراز است صاحب رشیدی فرماید که این را تکه هم نامند صاحب شمس بر مطلق گوسفند قانع مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و پازن به بای فارسی اول و زای هوز بمعنی بزکوهی می‌آید (کما فی البرهان) و جا دارد که اصل این همین پازن باشد اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پای زننده و نقش قدم قائم کننده برای دیگران و کنایه از پیشرو که گلهٔ گوسپندان پی آواز پای این براه روند۔ بای فارسی بدل شده به بای عربی چنانکه اسپ و اسب و زای هوز را بدل کردند به زای فارسی چنانکه باز و باژ و جا دارد که (پازن) را که به بای فارسی و زای هوز بمعنی بزکوهی می‌آید به تبدیلات بالا اینرا نام نهادند

کہ پیشرو گلہ باشد و این علامت بی خوفی اوست یعنی در ہمہ گلہ گوسپندان ہمین یکی است کہ بی خوف و خطر می رود چنانکہ بزکوہی و دیگر گوسفندان پیروی این کنند (اردو) وہ بکرا جو ریوڑ کے آگے آگے چلتا ہے اور سارا ریوڑ اسکی پیروی کرتا ہے (مذکر)

بازوان اصطلاح ـ بقول ہفت بہ واو چہارم بمعنی بازبان است دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ولیکن خلاف قیاس نیست مبدل بازبان باشد کہ بجایش گذشت موحدہ دوم بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو بازبان

بازہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث و سکون ہا ـ باج و خراج و فائدہ

آن مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد جز این نباشد کہ ہای ہوز در آخر زائد است بر لغت باژ کہ بہمین معنی گذشت ـ طالب سند باشیم دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) دیکھو باژ کے پہلے اور دوسرے اور پانچویں معنے ـ جس پر تفصیلی بیان ہے ـ

باس بقول برہان و جامع و ہفت بروزن طاس (۱) بمعنی قدیم باشد کہ مقابل حادث است و (۲) ترس و بیم را نیز گویند صاحبان ناصری و انند بر معنی اول قانع و فرمایند کہ عہود گذشتہ و قدیمہ را کہ ایام باستان گویند از ہمین است صاحب سفرنگ باستنا دفقرۂ مفتاد و یکم دساتیر ذکر معنی اول کردہ (وہو ہذا) کہنہ و نو و پایندہ و ناپای دانستنی از کہنگی ضر دوران و سپہر را خواہد کہ باس است ؎ (انوری ۵۴) تا لسودہ در روز باس و زیر سر زلف شغشۂ دست چنار مؤلف

عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد زند و پازند است و بمعنی دوم عربی است نمیدانیم کہ محققین بالا چگونہ این را فارسی گفتند و تعجب از صاحب جامع کہ اہل زبانست
(اردو) (۱) قدیم (۲) ڈر - بقول آصفیہ ہندی - اسم مذکر خوف ترس خطرہ اندیشہ
باسبوس بقول جہانگیری باسین موقوف نام ریحانی کہ آن را مرزنگوش گویند صاحب برہان گوید کہ بروزن آبنوس آذان الفار صاحبان جامع و ناصری و مؤید ہم ذکر این کردہ اند صاحب (محیط) بر مرزنجوش فرماید کہ معرّب مرزنگوش فارسی است و بعربی سمسق و حبق الفیل و عنقر و بیونانی مروقوس و اناغیلس و ثاموس وطامیوس و بہندی مروا نامند و آن غیر آذان الفار است مؤلف عرض کند کہ ہم او بر اناغالس ترجمہ آذان الفار نوشتہ و بقول گیلانی و رای آذان الفار گفتہ و صاحب برہان بر اناغلس گوید کہ مرزنگوش و آذان الفار را گویند - ما این اختلاف را بر اناغلس بیان کردہ ایم و در ینجا چارۂ جز این نیست کہ بر قول صاحب محیط اعتبار کنیم کہ محقق مفردات طب است و مرزنگوش و مرزنجوش را مرادف باسبوس گیریم و بقول صاحب محیط طبع آن گرم در آخر دوم و خشک در اول و بقول شیخ گرم و خشک در سوم بالجملہ ملطف و محلل و مفتح و جالی و جاذب و منفتح سدد دماغ و نافع شقیقہ و صداع و منافع بی شمار دارد (الخ) و ہم صاحب محیط بر مروا الغت ہندی حوالہ مرزنجوش دہد و صاحب مؤید بر باسبوس ترجمۂ آن در ہندی موساکنی و بعربی آذان الفار گوید و صاحب جامع الادویہ بر آذان الفار ترجمۂ آن در فارسی گوش موش و بہندی

چوکنی آوردہ ومصلح آن مرزنجوش گفته حیف است که ما از تحقیق مزید قاصریم۔ واے
برین اختلاف که در اسمای مفردات طب راه یافته۔ اینقدر متحقق باشد که باسلبوس
اسم جامد فارسی زبان است وترجمه آن مرزنگوش (اردو) مرد القول صاحب
محیط وصاحب ساطع سیلنگیون مرزنجوش کو کہتے ہین۔ صاحب محیط نے آذان الفار
پر اس کا ہندی ترجمہ موساکنی اور چوہ کنی لکھا ہے۔

باسبون | بموحدہ اوّل وچہارم بقول صاحب شمس لغت فارسی ونام گیاہی
است **مؤلف** عرض کند که باسیون بہ تحتانی چہارم می آید تسامح صاحب شمس
یا دست درازی کاتب مطبع باشد که تحتانی را موحدہ نوشت (اردو) دیکھو باسیون

باستار وبیستار | بقول جہانگیری باستار بہ رای مہملہ آخر وبیستار بہ تحتانی دوم
لفظیست مانند فلان وبہمان وہمچنان۔ فرماید که فلان وبہمان را گاہی باہم
نویسند وگویند وگاہی فرادی فرادی۔ باستار وبیستار را نیز گاہی باہم نویسند
وگویند وگاہی فرادی فرادی (از مکاتبات قاضی عین القضاۃ ہمدانی) علی الجملہ
از قدرت راہ بشرط ومشروط یکی است بی تفاوتی پس ہر که پندارد که فلان حادثہ
راسبب وجود فلان چیز است وفلان چیز راسبب وجود بہمان چیز است وبہمان
چیز راسبب وجود باستار چیز است باطل است ولعاقبت آخر این اسباب حقیقت
پے خان آرزو در سراج گوید که لفظی است ترجمہ فلان که در فارسی فلانی بزیادت تحتانی
نیز آمدہ واین وضع فارسیان است که گاہی بی ملاحظہ معنی یائی زیادت کنند

چنانکه فضولی بمعنی فضول و متقصانی بمعنی نقصان و امثلهٔ آن در اصطلاحات متأخرین نوشته خواهد شد
و بیتاریه یا امالهٔ آن ـ صاحب سروری (باستار و بیستار) هر دو را به یکجا نوشته گوید که یعنی
فلان و بهمان و صاحب برهان بذکر هر دو فرماید که از الفاظ متابعه همچو فلان و بهمان
و استعمالش در اوصاف مجهوله شائع باشد همچنانکه گاهی فلان و بهمان را جدا جدا استعمال
می کنند ـ باستار و بیستار را نیز جدا جدا مذکور می سازند و بقول رشیدی و جامع بمعنی
فلان و بهمان و بقول ناصری از الفاظ متابعه مانند فلان و بهمان ـ صاحب سفرنگ
بشرح (نامه شت ساسان نخست) نقل فقرهٔ البتمش کند (و هو هذا) آسمانها را
گشادو شگافت و پیوند و دو زیست بس فرگوید سویها هستند جداگانه چنانکه گویند
باستار کس جنبید بیستار سو" و فرماید که باستار بمعنی فلان و بهمان و بیستار همچو باستار (انتهی)
مؤلف عرض کند که باستار بمعنی فلان و اماله اش بیستار نیز بمعنی فلان است چنانکه
گویند "باستار کس چنان می گوید" یعنی فلان کس چنان می گوید و همچنین است استعمال
(باستار و بیستار) هر دو به یکجا چنانکه "باستار و بیستار ذکر این کرده اند" یعنی فلان
و فلان ذکر این کرده اند ـ (شمس فخری ـه) با وجودت از شهان باستان را چرخ نارد
بر زبان جز باستار ـ مقصود شاعر اینست که بمقابله وجود ممدوح چرخ چون از باستان
یعنی پیشینیان ذکر کند نام شان بر زبان نگیرد و بر فلان قناعت کند ـ مخفی مباد که این
لغت زند و پازند است و حالا بر زبان معاصرین عجم متروک (اردو) فلان بقول
آصفیه (عربی) اسم مذکر شخص فرضی ـ امکا ڈھمکا ـ

باستان بقول سروری (۱) قدیمی باشد و بقول جہانگیری و جامع و ناصری و مؤید باسین موقوف کہنہ و گذشتہ و قدیم و دیرینہ صاحب رشیدی بر قدیم قانع۔ خان آرزو در سراج باتفاق رشیدی گوید کہ آنچہ بیای فارسی شہرت دارد خطاست مؤلف عرض کند کہ این مزید علیہ باس باشد کہ بمعنی قدیم گذشت تای فوقانی بروزائد شد چنانکہ پاداش و پاداشت وپس ازان الف و نون زائد تان (میر معزی سه) عقل نہ پسندد کہ من نوشیروان گویم ترا ٭ گرچہ کس چون او نبود از خسروان باستان ٭ (حکیم خاقانی سه) تختہ نرد پاکبازان در عدم گسترده اند ٭ گر سرش داری براندازاین بساط باستان ٭ (عبدالواسع جبلی سه) قلعۂ بستد کہ ہرگز کس بران قادر نشد ٭ از سلاطین گذشتہ و ز ملوک باستان ٭ (اردو) قدیم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ پرانا۔ دیرینہ۔

(۲) باستان۔ بقول سروری و سراج و جامع بمعنی تاریخ۔ صاحبان جہانگیری و برہان بذکر معنی گویند کہ لغت پارسی دری است صاحب ناصری فرماید کہ بزبان دری تاریخ را گویند کہ احوال گذشتگان در و جمع باشد و باستان نامہ کتابی است از تواریخ فارسیان صاحب مؤید گوید کہ بدین معنی لغت تازی است مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب مؤید یا دست درازی کاتب بطبع باشد کہ دری را تازی نوشت۔ حیف است کہ سند استعمال این پیش نشد اگر پیش شود توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اوّل باشد کہ تاریخ ہم قدامت دارد (اردو) تاریخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ اُس فن کا نام جس میں واقعات عظیمہ کا حال مندرج ہے اور واقعات

عظیمہ اور بیبر کی وہ کتاب جس مین پادشاہون کا حال معہ سنہ پیدائیش و جلوس اور وفات وغیرہ درج ہو ۔

(۳) باستان ۔ بقول برہان وجامع ومؤید کنایہ از دنیا و عالم و دہر مؤلف عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبانست عرض کنیم کہ مجاز معنی اول باشد کہ عالم ہم قدیم است وحق آنست کہ از اسناد معنی اول کہ گذشت ہر یک سند بکار این می خورد (اردو) دنیا ۔ مؤنث ۔ عالم ۔ مذکر ۔

(۴) باستان ۔ بقول برہان ومؤید بمعنی مجرد کہ از ترک وتجرید باشد وبقول جامع مجرد از علائق مؤلف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم اگرچہ صاحب جامع از اہل زبانست وقولش اعتبار را شاید ولیکن این معنی را با معنی حقیقی تعلقی نیست (اردو) مجرد بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ جریدہ ۔ تنہا ۔ اکیلا ۔ وہ شخص جو علائق دنیوی سے الگ ہو گیا ہو ۔

(٢١٤٢) (۵) باستان ۔ بہ تحقیق ما بمعنی پیشینیان و قدما باشد اندرین صورت باس را بمعنی خودش گیریم یعنی قدیم چنانکہ بجایش گذشت فارسیان بقاعدۂ خود دو قافی بر و زیادہ کردند چنانکہ فراش و فراشت ولپس از ان با الف و نون جمع مرکب شدہ باستان و معاصرین عجم این را بمعنی قدما بر زبان دارند و (باستان نامہ) کہ بمعنی نامۂ پیشینیان می آید متعلق از ہمین است ۔ وآنچہ صاحب ناصری بر معنی دوم باستان اشارہ (باستان نامہ) کند قابل غور است کہ پی بحقیقت نبردہ (اردو) قدما بقول آصفیہ عربی

اسم مذکر ۔ قدیم کی جمع ۔ اگلے لوگ متقدمین ۔ قدیم زمانہ کے لوگ ۔

باستان نامہ اصطلاح ۔ بقول برہان
وہفت نام کتابی است از تاریخ فارسیان
مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت نامۂ
باستان باشد ومعنی لفظی این آنچہ محققین
خیال کردہ اند کتاب تاریخ است چنانکہ
صاحب ناصری بذیل معنی دوم باستان
اشارۂ این کردہ و ما تحقیق خود را بر معنی
پنجم باستان ظاہر کردہ ایم کہ بمعنی نامۂ قدما
و پیشینیان است (اردو) باستان نامہ
مذکر ۔ فارسی میں ایک کتاب کا نام ہے
جس میں قدمائے فارس کی تاریخ ہے ۔ نامۂ باستان
کا قلب اضافت ۔

باستی بقول برہان وجامع وناصری ومؤید وانند وہفت بر وزن راستی
بمعنی افتادگی وفروتنی مؤلف عرض کند کہ باست بمعنی قدیم بذیل معنی پنجم باستان
گذشت وبزیادت یای مصدری بمعنی قدامت ولیکن استعمال فارسیان مجازاً
بمعنی افتادگی وفروتنی است کہ صفت قدماست وعیبی ندارد اگر این را اسم جامد
فارسی قدیم گیریم کہ لغت زند و پازند باشد حیف است کہ ذخیرۂ لغات قدیم
بکم التفاتی اہل زبان برجا نماند یای مصدری در آخر این خبری دہد کہ لغت مرکب
باشد وقرین قیاس است کہ بوست مزید علیہ بوس باشد بزیادت فوقانی در آخر
چنانکہ فرامش وفرامشت وبوس بقول برہان بمعنی فروتنی آمدہ قیاس ما این است کہ
معنی حقیقی بوس فروتن است نہ فروتنی واقتضای ماخذ ہم بلحاظ لغت باستی ہمین پس
واو بدل شد بالف چنانکہ توغ وتاغ ویای مصدری بر باست زیادہ کردہ باستی

گردند وبمعنی فروتنی استعمال ساختند واگر بوس را بقول برہان بمعنی فروتنی قائم داریم اندرین صورت بعد زیادت فوقانی وتبدیل واو بالف وترکیب یای زائد درآخر باستی بمعنی فروتنی باشد واللہ اعلم بالصواب (اردو) فروتنی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ عاجزی۔ مسکینی۔

باستیان بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی بارہ وبقول بولچال برج قلعہ مؤلف عرض کند کہ در ترکی زبان باستیون قلعہ را گویند (کما فی الکنز) معاصرین عجم واو را بالف بدل کردہ مفرس کردہ اند چنانکہ توغ را تاغ کردند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بارہ کے پہلے معنے۔

باستین بقول رشیدی (۱) ملوکیت از ملوکات سبزوار کہ ملوک سربداران ازان ملوکند و (۲) باری کہ از میان شاخ بیرون می آید مؤلف عرض کند کہ باشتین بہ شین منقوطہ سوم بعوض سین مہملہ بہمین دو معنی می آید بحث این ہمہ را انجا کنیم (اردو) دیکھو باشتین۔

پاس داشتن مصدر اصطلاحی بمعنی بزرگی داشتن وتعظیم کردن متعلق است بہ معنی لفظ پاس بر سبیل مجاز کہ از قدامت بزرگی پیدا می شود (انوری ـــہ) ای بہم خدمت از آغاز دوران داشتہ پاطارم قدر ترا ہندوی ہفتم چرخ پاس۔ ما بمعنی برانند کہ بلحاظ معنی دوم کلمۂ پاس کہ لغت عرب باشد خوف داشتن وخوفناک بودن گیریم۔ (اردو) بزرگی کرنا۔ تعظیم کرنا خوف کرنا۔ ڈرنا۔

(۱۴۱) **باسر آمدن** مصدر اصطلاحی بمعنی آمدن به تعظیم وادب ومرادف از سر قدم ساختن کلمه با درینجا متعلق بمعنی سیزدهم اوست (نزاری قهستانی ؎) همین دم موزه پوشم از سر دست ٭ پا ز سر سازم قدم باسر بیایم (اردو) دیکھو از سر قدم ساختن۔

(الف) **باسرم** (ب) **باسره** بقول برهان (الف) بفتح رای قرشت وسکون میم (۱) زمینی را گویند که برای کشت وزراعت مهیا کرده باشند و (۲) کشت را نیز و (ب) بقولش بفتح ثالث ورابع بمعنی دوم (الف) وفرماید که بسکون ثالث وکسر ثالث هم بنظر آمده صاحب سروری لنبت (ب) بمعنی دوم الف قانع وصاحب رشیدی بذیل (ب) متفق باسروری ونیز فرماید که بقول بعض (الف وب) هردو بمعنی اوّل هم و صاحب جهانگیری بذکر هردو لغت بمعنی اول قناعت کرده۔ خان آرزو در سراج بذکر هردو لغت نقل قول برهان ورشیدی کرده فرماید که تحقیق آنست که در اصل باسرم بود وبعد از ان میم را حذف کرده های هوز آخر زیاده کرده اند وهردو بیک معنی است معنی اوّل ودوم نزدیک بهم میتواند که یکی حقیقت بود ودیگری مجاز واصل همان زمین آراسته شده برای زراعت وصاحب جامع بذکر هردو لغت بمعنی اوّل اکتفا کرده وصاحب ناصری هردو لغت را بهردو معنی آورده صاحب مؤیّد (الف) را بحواله دستور بمعنی اوّل گوید و (ب) را بحواله قنیه بمعنی اوّل مؤلّف عرض کند که باسره در عربی زبان بمعنی ترش روی وبدهیبت وغمگین فارسیان همین لغت را مفرّس کردند و بمعنی زمینی استعمال کردند که برای زراعت تیار کرده باشند که قبل از زراعت و

آبرسانی بہ ہیئت وغیرہ شاداب باشد وپس از ان ہای ہوز بدل شد بہ میم مثال این تبدیل بقول صاحب قوانین دستگیری پناہ وپنام است ومعنی دوم مجاز معنی اوّل با مجلہ بہ تحقیق ما (ب) اصل است و(الف) مبدلش برخلاف خان آرزو کہ موجہ است واللہ عالش بالعکس خیال ما محض خیالش واللہ اعلم (شمس فخری ؎) پیوستہ کشت زار امیدش زرہ آب کام ہمہ سیراب بادتا کہ بود نام باسرہ ﴿ (اردو) (الف وب) (۱) وہ زمین جو زراعت کے لئے تیار کی گئی ہو۔ مؤنث (۲) کشت زار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ کھیتی۔ زراعت کھیت۔ آپ ہی نے کھیتی پر فرمایا ہے کشت۔ بویا ہوا کھیت۔ ہری کھیتی

باسک بقول سروری وسراج وناصری بضم سین خمیازہ باشد صاحب جہانگیری فرماید کہ دہان درہ۔ اسا۔ فاژہ نیز گویند وصاحب برہان فرماید کہ سبب خمیازہ خواب یا خمار است صاحب رشیدی گوید کہ بیای فارسی ہم آمدہ صاحب جامع فرماید کہ این را بترکی استمک گویند بہار گوید کہ بالفظ زدن وکردن مستعمل صاحب غیاث نوشتہ کہ ہچین است بہندی جماہی مؤلف عرض کند کہ بحث این برافزا ہم گذشت وماخذ این جزین نباشد کہ سک بالضم بقول برہان بمعنی نکبت وفلاکت وکلمہ با بمعنی ہمراہ ہم اوست پس معنی لفظی باسک نکبت وفلاکت دارندہ وکنایہ از خمیازہ کہ بخیال قدما علامت نکبت وفلاکت است وبہ تحقیق حکمای حال بہترین حرکتی کہ دفع تکان وتعب نماید (اردو) جماہی۔ اسم مؤنث دیکھو افزا کے تیسرے معنے۔

باسک زدن استعمال۔ بہ کاف	عربی چہارم۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ

باسک کردن از معنی ساکت و
بہار بذیل باسک اشارۂ این کردہ۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی فاژہ زدن
است (طیان مرغزی ؎) ای ہرا در
بیار کاسۂ می ؛ چند باسک زغم زخواب
و خمار ؛ (قمری قزوینی ؎) چو باسک
کند ماہ من از خمار ؛ قرار رمہ نوبنا بد قرار
؛ (اردو) جماہی لینا۔ صاحب آصفیہ
نے جماہی کے ذیل میں اس کا ذکر کیا ہے۔

باسگ بجوال رفتن مصدر اصطلاحی
بقول برہان (۱) کنایہ از ہمخانہ شدن با
مردم بدخو و (۲) معارض شدن با ہرزہ گو
صاحب بحر بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳)
نوعی از تعذیب مجرمان باشد مؤلف
عرض کند کہ حکام ان سیاست پارس مجرمین
را تعذیبا باسگی در جوال می کردند و این
اشارۂ ہمان تعذیب است بمعنی لازم و
کنایہ از مبتلای تعذیب شدن و معنی سوم
حقیقی باشد حیف است کہ سند استعمال
ہر سہ معنی پیش نشد (اردو) (۱) بدمزاج
کے ساتھ ایک گھر میں مقیم ہونا (۲) بیہودہ گو
کے ساتھ ہمکلام ہونا۔ سابقہ پڑنا۔ (۳)
کتے کے ساتھ ایک تھیلے میں بند کیا جانا۔
یہ ایک قسم کی سزا ہے جو فارس میں مجرمین
کو دیجاتی ہے مبتلائے تعزیر ہونا سزا پانا۔

(ھ ۱۸)

باسگ بجوال فروشدن (مصدر
اصطلاحی) بخیال مؤلف مرادف مصدر
گذشتہ باشد بہر سہ معانی کہ بمد راینجا گذشت
محققین فارسی زبان ازین ساکت اند۔
(انوری ؎) شد آنکہ دشمن او داشت
گربہ در انبان ؛ کنون است وقت کہ با
سگ فرو شود بجوال ؛ (اردو) دیکھو
باسگ بجوال رفتن۔

باسگ در جوال است (مقولہ)

فارسیان چون کسی را با مردم بدخو ہمجا نہ یا معارض ہرزہ گو بینند استعمال این مقولہ کنند ۔صاحب سروری در ضمیمۂ کتاب ذکر مصدر (باسگ در جوال شدن) کردہ واز کلام انوری سندی آوردہ کہ متعلق بہمین مقولہ باشد (انوری ے) طمع گو گربہ در انبان فروشد ہ کہ بخل امروز باسگ در جوال است ہ مؤلف عرض کند کہ مصادر اصطلاحی کہ بعد ازین می آید بحث کامل این بران ملحوظ شود کہ این مقولہ قائم شدہ است از ہمان و مقصود ہمین قدر راست کہ صحبت غیر جنس دارد (اردو) جب کسی بد مزاج یا غصیلے کے ساتھ یا بیہودہ گو کے ساتھ سابقہ پڑتا ہے تو دکن مین کہتے ہین ‘‘آپ اچھے کتھے ہو تم بھی کیون نہین سمجھو کتے’’ اس مقولہ سے یہہ معنی پیدا ہوتے ہین کہ تمہارا مخاطب مثل کتے کے ہے۔ اور اشارہ کرتا ہے کہ اسکو مارڈالو ۔ یہہ اشارہ بھوکنے سے پیدا ہوتا ہے دکن مین بھوکدینا کسی آلۂ جارحہ کو پیٹ مین ٹھونس دینے کو کہتے ہین۔ نیز کہتے ہین ’’کتے سے مقابلہ پڑا ہے‘‘ یا یہہ قریب قریب ترجمہ ہے اس فارسی مقولہ کا۔

باسگ در جوال بودن (مصدر اصطلاحی) صاحب ناصری در ضمیمۂ کتاب ذکر این کردہ بمعنی اول و دوم از سہ معانی (باسگ بجوال رفتن) قانع مؤلف گوید کہ وجہی نیست کہ این را مخصوص کنیم با معنی اول و دوم (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسگ در جوال رفتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب ذکر این کردہ بمعنی اول و دوم (باسگ بجوال رفتن) قانع و ذکر معنی سوم نکرد ؛ مؤلف عرض کند کہ بہ تبدیل صلۂ (بہ) با صلۂ (در)

ترک معنی سوم را جہی نیست۔ مرادفش با شد بہر سہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بہ جوال رفتن۔

باسگ در جوال شدن مصدر اصطلاحی صاحبان سروری وانند ذکر این بمعنی اوّل و دوم (باسگ بجوال رفتن) کردہ اند وصاحب بحر ذکر معنی سوم ہم کردہ مؤلف با محقق آخر الذکر اتفاق دارد کہ مرادف (باسگ بجوال رفتن) است بہر سہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسکون
باسکونہ
بقول خان آرزو در سراج مرادف بازگون و بازگونہ مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بازگون و بازگونہ کردہ ایم زای معجمہ بسین مہملہ بدل شد چنانکہ آیاز و آیاس (اردو) دیکھو بازگون اور بازگونہ۔

باسلیق بقول صاحب ضمیمۂ برہان بزبان یونانی نام شہ رگی در دست و آن منسوب است بطرف باساوس کہ بزبان یونانی بادشاہ را گویند۔ صاحب انند بحوالہ بحر الجواہر صراحت کند کہ این رگ از دل و جگر رستہ است مؤلف عرض کند کہ باشلیق بہ شین معجمہ عوض سین مہملہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سردار آمدہ و بقول صاحب سواء السبیل (باسلیق بہ سین مہملہ) معرب است از باسلکان یونانی بمعنی رگی کہ در دست باشد اگر آن را بکشایند خون فاسد جگر خارج شود (الخ) پس فارسیان ہمین معرب را در فارسی زبان استعمال کردہ اند و لغتی خاص در فارسی برای این بنظر نیامد از ینجاست کہ ما این لفظ را درین کتاب جا دادہ ایم (اردو) باسلیق بقول آصفیہ۔ یونانی۔ اسم مؤنث۔ بازو کی اُس بڑی رگ کا نام ہے جو دل اور جگر

مین ہوکر آتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین اسکو فصد کی رگ کہتے ہین۔

باسلیقہ استعمال۔ بقول صاحب روزنامہ بجوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی ہنرمند۔ مؤلف عرض کند کہ سلیقہ لغت عربست و بقول منتخب بمعنی سرشت و طبیعت معاصرین عجم این را با کلمہ باکہ بمعنی ہمعنہ ہم او یعنی مفید معنی فاعلی است مرکب کردہ استعمال کردہ اند کہ معنی آن کسی است کہ صاحب ہنر و تمیز است یعنی سلیقہ شعار و ہنرمند و سنجیدہ ہنرمندی اگر گویند کہ ""زید این کار را باسلیقہ سرانجام میدہد"" توانیم کو بمعنی ہنرمندی از ین استعمال پیدا کنیم یعنی بہ خوبی و ہنرمندی سرانجام دہد ولیکن در مجرد (باسلیقہ) معنی مصدری درست نباشد صاحب روزنامہ بر قواعد زبان غور نکرد علمای معاصر عجم با ما اتفاق دارند (اردو) باسلیقہ۔ سلیقہ مند کہہ سکتے ہین یعنی وہ شخص جو اپنے کام کو ہنر اور سنجیدگی اور تمیز کے ساتھ کرے۔ صاحب آصفیہ نے سلیقہ پر فرمایا ہے عربی اسم مذکر۔ سرشت طبیعت۔ تمیز شعور۔ وقوف ہنر۔ سنجیدگی۔ تہذیب۔ جوہر۔ لیاقت۔

باسمر بقول اننددوہفت بفتح اول بالف کشیدہ و بسین مہملہ زدہ و فتح میم و رای مہملہ زدہ باقلا را گویند۔ صاحب مؤیدہم ذکر این کردہ وہر سہ محققین بالا این را لغت فارسی گفتہ اند۔ صاحب محیط ذکر باسمر نکردہ و بر باقلا فرماید کہ بکسر قاف است و نیز بعربی الفور ماج و بیونانی فالس و فراموس و فرماسو و لبربانی بولادکوفی و کرانیس و قوباوس و کوفی و بقبطی و مصری فول و بعراق جرجیر معرب گرگر و بلغت سنجری کالوسک و بلیتی کوسک و بفارسی باگلا و بہند نیز ہمین نام مشہور و

بلہر نیز گویند - طبع آن بقول شیخ قریب از اعتدال و میل آن بسردی و خشکی بیشتر و بعضی
گویند سرد در دوم و تر در اوّل چون خشک شود دران تجفیف و قبض ظاہر و پوست
اندرون آن نیز مجفّف و قابض و گویند کہ آن از اغذیہ ایست کہ حفظ صحت و ازدیاد
لحم کند و بدن را فربہ نماید و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلّف عرض کند کہ این را اسم
جامد فارسی زبان دانیم (اردو) باقلا بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - مٹر اور
لوبیا کی قسم کا ایک غلّہ ہے جسکی پھلیان نکلتی ہین اصل مین یہ مصر سے آیا ہے -

باسمہ | خان آرزو در سراج گوید کہ نقاشی اوراق طلا و نقرہ خواہ بقلم کاری در
جامہ پوشیدنی و امثال آن و مخفّف این بسمہ بحذف الف کہ بہند چھاپہ گویند
مؤلّف عرض کند کہ ہمہ محقّقین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند و سند استعمال
ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ہم او در چراغ ہدایت البتہ سند
استعمال بسمہ چی پیش کردہ و صاحب شمس و بہار ہم نقلش بردہ و صاحب برہان بر بسمہ
گوید کہ در عربی بمعنی داغ و نشان و داغ کردن باشد (الخ) پس جا دارد کہ فارسیان
بہ تبدیل واو با موحدہ (چنانکہ ورنجن و برنجن) (بسمہ چی) کسی را نام کردند کہ ورق طلا
و نقرہ را بدست کاری بجامہ نشاند چنانکہ مرزا طاہر وحید گفتہ (ع) دلم ماند از بسمہ چی
در شگفت * ازو دیدہ ام نقش حیرت گرفت * (ملا طغرا ع) بسمہ چی رنگی ندارد
از گل بستان فقر * زانکہ مہر جیب او نقش ہوس را مظہر است * و عجبی نیست کہ (بسمہ چی)
مرکب ترکی زبان باشد و فارسیان استعمالش کردند ولیکن حیف است کہ لغات ترکی

ازین ساکت باشی حالِ ہرچہ بہ تحقیق پیوست (بسمہ چی) باشد کہ سند استعمالش ہم موجود است
و بتواند کہ ازین مرکب مستند (بسمہ) را پیدا کنیم ولیکن ندانیم کہ خان آرزو (باسمہ)
را از کجا پیدا کرد نہ کسی از زبان دانان با اوست و نہ سند استعمالی جز این نباشد کہ
الہدایۃ من اللہ است کہ بر بعض لغات زمزمۂ او ہمین است و تحقیقی کہ مبنی بر
است القا باشد و بس محققین لغات را نمی رسد کہ باین قسم تحقیق لغات مجددہ را
قائم کنند بالجملہ این از مجددات خان آرزوست و ما آرزوی سند استعمال داریم
(اردو) چھاپہ۔ مذکر۔ دکن میں اُس نقاشی کو کہتے ہیں جو چھاپہ گر طلائی اور نقروی
ورق سے ٹھپہ کے ذریعہ سے کپڑوں پر چھاپتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے ٹھپا پر
لکھا ہے کہ نقش کرنے کا آلہ۔ پاسا۔ چھاپنے کا آلہ۔ سانچا۔ اسم مذکر۔

باسنگ بقول ضمیمۂ برہان و بحر و انند
بروزن آہنگ (۱) بمعنی گران بار و (۲)
عظیم القدر و صاحب تمکین مؤلف عرض
کند کہ معنی اول موافق قیاس و حقیقی است
یعنی گرانی دارندہ و معنی دوم مجاز آن
مخفی مباد کہ کلمہ با درینجا بمعنی ہند ہم اوست۔
باشی حالِ طالب سند استعمال باشیم (اردو)
(۱) گران بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ بوجھ میں لدا ہوا
باردار (۲) عظیم الشان بقول آصفیہ (عربی)
والاقدر۔ بڑی شان اور شکوہ والا۔

باسو بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم ثالث لغت فارسی است بمعنی چوب دستی
و عصا۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و اگر سند استعمال پیش شود توانیم
عرض کرد کہ مبدل باتو است (کہ بہ ہمین معنی گذشت) چنانکہ ہر مرد ہر مس (اردو)

عصا بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لاٹھی چوب دستی۔ دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔

پاسوس بقول ضمیمۂ برہان بروزن جاسوس بیخ کبر رومی را گویند۔ صاحب مؤید ہم بذیل لغات فارسی ذکر این کردہ و صاحب شمس گوید کہ لغت فارسی است برای بیخ کشنیز رومی۔ صاحب برہان برکبر گوید کہ بفتح اوّل و ثانی نام رستنی است کہ در دوا ہا بکار برند۔ صاحب جامع الادویہ برہ (کبر کی جڑ) ذکر بیخ کبر کردہ کہ بعربی اصل الکبر نام دارد و از ینقدر تحقیق ثابت شد کہ تسامح صاحب شمس یا تصرف کاتب مطبع باشد کہ کبر را کشنیز نوشت۔ صاحب محیط برکبر گوید کہ لغت عربی است یا معرب و بیونانی اثونیطس و قبارس و بسریانی قبار و برومی قباریش و بشیرازی کورک نامند و بہندی کریل و اہل دکن درخت آن را نبیتی گویند درختی است خاردار و بیخ آن سفید بزرگ طولانی و تلخ۔ گرم و خشک در دوم و آنچہ در بلاد گرم و خشک بہم رسد تا سوم محلل مفتح۔ جالی۔ دافع ریاح و سردی و منافع بسیار دارد۔ و بیخ آن مقطع ملطف منقی بلغم و سودا و اخلاط لزجہ و انفع اجزای این درخت پوست بیخ آنست (الخ) بخیال مؤلف (پاسوس) اسم جامد فارسی است برای بیخ کبر داردو (کبر کی جڑ۔ دیکھو جامع الادویہ)

پاسہ بقول ضمیمۂ برہان و ہفت و آنند بروزن کاسہ سیاہ رو را گویند صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ بذیل لغات فارسی ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ در عربی زبان باس بقول منتخب بمعنی عذاب و سختی آمدہ پس فارسیان ہای نسبت در آخرش زیادہ کردہ بمعنی منسوب بعذاب و سختی و کنایہ از سیاہ رو گرفتہ باشند۔ طالب سند استعمال باشیم

(اردو) سیاہ رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ روسیاہ۔ بے حرمت۔ بے عزت۔ ذلیل بدنام۔ خوار۔ رسوا۔ بے وقر۔ شرمندہ۔ کلنکی۔

باسی بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی (۱) یک مرتبہ و (۲) قدری و (۳) طائر و (۴) حاشیہ یا کنارہ کہ بطریق آرایش بکار برند مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت وسند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) (۱) ایکبار۔ ایک دفعہ۔ ایک مرتبہ۔ (۲) تھوڑا سا۔ (۳) پرند۔ طائر۔ مذکر (۴) گوٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ سنجاف۔ حاشیہ۔ کنارہ۔ مغزی۔ وہ کپڑے کی دھجی جو دوپٹہ رضائی وغیرہ کے گرداگرد لگاتے ہیں۔

باسیج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ بہ بای عربی و فارسی ہر دو وکسر ثالث در لغت فارسی زبان پرستوک را گویند مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و ببای فارسی ہم نہ نوشتہ اند و اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اصل این (باسیز) باشد مرکب از کلمۂ با کہ بمعنی ہفدہمش گذشت یعنی مفید معنی اسم فاعل و سیز بمعنی تیزی آید یعنی لفظی این تیزی دارندہ و سریع در پرواز و کنایہ از پرستک و پرستو کہ تیزی پروازش معروف است و زای ہوز بدل شد بہ جیم عربی چنانکہ سوز و سوج۔

(اردو) ابابیل۔ مؤنث۔ دیکھو افرگر۔

باسیدن بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ببای عربی و فارسی ہر دو بمعنی حراست

وحفاظت کردن مؤلف عرض کند که صراحت ماخذ این بر (پاسیدن) بپای فارسی کنیم و درینجا ہمین قدر کافی است که اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد که مبدل (پاسیدن) باشد که بای فارسی بعربی بدل شد ہمچون تپ وتب دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) دیکھو پاسیدن بمعنی نگاہبانی کرنا۔

پاسیره بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث وسکون تحتانی وفتح رای مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) شاعر و (۲) مورخ و (۳) مزرع کاشته دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد وطالب سند استعمال باشیم واگر پیش شود توانیم عرض کرد که اسم جامد فارسی قدیم باشد۔ ترکیب وکلمۂ پا بمعنی ہفدہمش مفید معنی اسم فاعل واشتقاق معنی آنست که ہای ہوز آخره زائد باشد وسیر بکسر سین وفتح تحتانی و رای مہملہ بمعنی تاریخ پس معنی لفظی این صاحب سیر وصاحب تاریخ ومجازاً شاعر راہم توان گفت ولیکن ہیچ تعلق با معنی سوم ندارد و متصرف در اعراب تشجید لب ولہجۂ مقامی باشد والله اعلم (اردو) (۱) شاعر بقول آصفیہ شعر لکھنے والا (۲) مورخ۔ تاریخ کا مؤلف۔ صاحب تاریخ۔ (۳) کھیتی۔ مؤنث بقول آصفیہ۔ زراعت۔ کشت زار۔ بویا ہوا کھیت۔

پاسیلک صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاچار گوید که ہمان بسیلک که خوابگاه سلطانی را گویند مؤلف عرض کند که حقیقت بسیلک بر (بازیلکی) بیان کرده ایم ودرینجا جزین نیست که تحتانی دوم (بیسی لیکا) را که لغت لاطینی است بالف بدل کردند چنانکه بریغان وارمغان وتحتانی ششم والف آخره را تخفیف کرده

برای خوابگاه سلطانی استعمال کردند پس مفرّس باشد وبس (اردو) خوابگاه سلطانی ہوتی

باسیه دل چه سود گفتن وعظ مقوله — صاحبان مخزینه و امثال فارسی و محبوب الامثال واحسن ذکر این کرده اند واز معنی ساکت و صاحب گلدسته مصرع ثانی راهم نقل کرده (وهو هذا) نرود میخ آهنی در سنگ ؎ واین شعر از کلام شیخ شیراز است - مؤلف عرض کند که سیاه دل بقول صاحب بحر کنایه از گناهگار وظالم وسنگدل است که بجای خودش می آید فارسیان این مقوله را بحق ظالم سنگدل استعمال کنند که نصیحت وموعظت بحق او اثر نمی کند (اردو) دکن میں کہتے ہیں ”ظالم کو کان نہیں“ اس کا مطلب یہ ہے کہ وہ کسی کی نصیحت نہیں سنتا اور نصیحت کا اثر اُس پر نہیں ہوتا -

باش بقول ضمیمهٔ برهان (۱) ترجمهٔ قدیم وبقول هفت ومؤید واند (۲) بمان و بگذار و (۳) با او و (۴) با او را و صاحب رهنما و بول چال بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که (۵) بمعنی افسر صاحب سخندان فرماید که مرادف باس به سین مهمله باشد که در سنسکرت فعل است بمعنی سکونت وبقول صاحب ساطع باس در سنسکرت به سین مهمله بمعنی خانه مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی قدیم است وهمین است اسم مصدر (باشیدن) که می آید وبمعنی دوم امر حاضر است بلحاظ معانی مصدر مذکور ونسبت معانی سوم وچهارم عرض می شود که حقیقت شین معجمه که ضمیر متصل باشد به کلمه (اش) بیان کردیم که اگر ضمیر مفعول بود وبعد فعل آید بمعنی او را چنانکه گفتندش یعنی گفتند او را واگر ضمیر مضاف الیه بود باسم ملحق شود چنانکه رخش ولبش بمعنی رخ او و لب او پس

در کلمۂ باتش ضمیر متصل با لفظ با که بمعنی معیت است ملحق شد بمعنی با او. و نمیدانیم که هر سه محققین بالا و سیما صاحب مؤید الفضلا چرا با فضلا بازی کنند و مبتدیان را در غلط اندازند و نمیدانند که (با او را) چه معنی دارد فتامل مخفی مباد که لفظ باتش بمعنی پنجم لغت ترک است که فارسیان استعمالش و صاحبان کنز و لغات ترکی ذکرش کرده اند دیگر هیچ (اردو)

(۱) قدیم - دیکھو باستان کے پہلے معنے - (۲) ٹھہر - چھوڑ (۳) اسکے ساتھ (۴) ناقابل ترجمہ (۵) افسر - بقول آصفیہ - اسم مذکر - سردار - عہدہ دار - دیکھو اوپچیہ -

باشا بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی باشنده و (۲) بمعنی بادشاه و (۳) وزیر و (۴) جانوریست معروف که بدان شکار کنند و صراحت فرماید که لغت فارسی است صاحب بول چال گوید که (۵) بمعنی افسر - مرادف باشی - مؤلف عرض کند که دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر معانی بالا نکرد و بخیال ما باشا بمعنی اول مخفف باشان باشد که اسم حال از باشیدن است بحذف نون آخر چنانکه ایشان و ایشا و بمعنی دوم مخفف بادشاه بحذف دال مهمله و های هوز هر دو چنانکه بدتر و بتر و گیاه و گیا و جا دارد که به معنی دوم و سوم مبدل لغت ترکی (پاشا) گیریم چنانکه اسپ و اسب - صاحب کنز که محقق ترکی زبانست ذکر هر دو معنی به بای فارسی کرده و بمعنی چهارم مبدل باشه که به های هوز در آخر می آید یعنی بازک که بجایش مذکور شد بمعنی پنجم هم لغت ترکی است که صاحب کنز این را بمعنی سید و مولی نوشته - اینست حقیقت این لغت و حیف است که محققین بالا سند استعمال این در فارسی بهر پنج معانی بالا پیش نکردند (اردو) (۱) باشنده - رہنے والا

(۲) دیکھو بادشاہ (۳) وزیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دیوان۔ پردھان۔ مدار المہام دستور (۴) دیکھو بازک (۵) دیکھو افسر

باش اچق اصطلاح۔ بقول صاحب لولیجا بمعنی (۱) سر برہنہ و (۲) نام قومی کہ زن و مردش دائما برہنہ سر باشد و صاحب رہنما ہم بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر ہر دو معانی بالا کردہ مؤلف عرض کند کہ صاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است ذکر این لغت مرکب نکرد ولیکن بقولش باش در ترکی زبان بمعنی سر و اچق بمعنی مفتوح و مکشوف آمدہ پس شک نیست کہ این مرکب ہر دو لفظ ترکی زبان است کہ معاصرین عجم استعمال این کردہ اند (اردو) (۱) برہنہ سر ننگے سر (۲) ایک قوم کو فارسیون نے باشچی کہا ہے جس کے مرد اور عورت ہمیشہ برہنہ سر رہتے ہین۔

باشام بقول سروری و جامع (۱) بمعنی پردہ باشد مطلقا صاحبان برہان و جامع واننـد و ہفت صراحت کنند کہ خواہ پردۂ در باشد خواہ پردۂ ساز۔ صاحب رشیدی باشامہ و باشوبہ و باشام ہر سہ را مرادف یکدیگر بمعنی (۲) سر انداز زنان گوید کہ بتازی مقنعہ باشد خان آرزو در سراج بذکر قول برہان و رشیدی فرماید کہ تحقیق آنست کہ در باشام و باشامہ تفرقہ بیجا است مؤلف عرض کند کہ ما با صاحب رشیدی و خان آرزو اتفاق داریم ازینکہ ماخذ این تقاضی آنست کہ ذکرش بر باشامہ بعمل آید و اصل این باشامہ محقق است و این مخفف آن بحذف ہای ہوز آخرہ و معنی مطلق پردہ بمجاز باشد و معنی حقیقی این جامۂ سر چنانکہ صراحت این بر باشامہ کنیم و کنایہ باشد

از نقاب و مقنعہ (اردو) (۱) پردہ ۔ بقول آصفیہ اسم مذکر ۔ دیکھو لفظ بار کے تیرہوین معنی (۲) نقاب ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث و مذکر ۔ وہ پردہ جو منہ پر ڈالتے ہین ۔ مقنع ۔ چہرہ پوش ۔ وہ جالی جو عورتین منہ پر ڈالتی ہین (داغ ؎) جوش جنون نے سات دیا جوش حسن کا ۔ ٹکڑے اُدھر نقاب ادھر پیرہن ہوا ۔

باشامہ بقول سروری مرادف باشومہ بمعنی سرپوش زنان چون چادر وغیرہ و بقول جہانگیری و ناصری و برہان بفتح میم معجری باشد کہ زنان بر سر اندازند و بقول رشیدی و جامع مرادف باشومہ و باشام بمعنی سرانداز زنان کہ بتازی مقنعہ گویند ۔ خان آرزو در سراج این را مرادف باشام گفتہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اصل این باش جامہ بود بمعنی جامۂ سر کہ بلغت ترکی باش بمعنی سر آمدہ کذا فی الکنز ۔ جیم بکثرت استعمال حذف شدہ (باشامہ) باقی ماند و این مرکب از لغت ترکی و فارسی باشد و باشام کہ بدون ہای ہوز آخرہ گذشت مخفف این و بوشامہ کہ می آید بہ تبدیل الف با واو مبدل این چنانکہ تاغ و توغ ۔ بعضی از معاصرین عجم این را اسم جامد فارسی قدیم دانند و زحمت مزید را نمی پسندند (فخر گرگانی ؎) دریدہ ماہ پیکر جامہ در بر ۔ فگندہ لالہ گون باشامہ از سر ۔ (کمال کوتہ پا ؎) باشامہ بگرد آن جبین مہوش ۔ چون ہالہ بگرد ماہ زیبندہ و خوش ۔ ہر کس کہ بدید آن رخ چون خورشید ۔ فریاد برآورد کہ آتش آتش ۔ (فخر گرگانی ؎) وزان پس داد آن زین نامۂ ویس ۔ ہمان پیراہن و باشامہ و لبس ۔ (اردو) دیکھو باشام ۔

باشانہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح نون لغت فارسی است (۱) بمعنی فربہ و (۲) روغن جوز را گویند و (۳) بمعنی چیزہای پراگندہ و منتشر و (۴) بمعنی منتخب و برگزیدہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این ہر چہار معنی نکردہ است ولیکن خلاف قیاس نیست و برای معنی اول باید کہ این را مرکب دانیم بالفظ با بمعنی ہمراہش کہ مفید معنی اسم فاعل است و شانہ استخوان کتف را گویند پس معنی حقیقی این شانہ دار یعنی کسی کہ استخوان شانہ اش قوی و کنایہ از فربہ و معنی چہارم مجاز این و بمعنی دوم ہم بہمین وجہ تعلق دارد از ہمین کہ پہلوانان عموماً روغن جوز را بر شانہ ہای خود می مالند صاحب محیط ذکر این نکردہ و بر جوز فرماید کہ معرب گوز است و روغن آن بہتر از مغز و شدید الحرارت۔ قوی التحلیل و گاہ روغن آن بکوفتن و افشردن برمی آرند و دران چیزی از دوائیت است و روغن کہنہ مورث دردحلق (الخ) بخیال ما وجہ تسمیۂ این چنین بنا شد کہ روغن این را بزور شانۂ مرد قوی حاصل کنند ذریعۂ دستہ ہاون۔ نسبت معنی سوم طالب سند باشیم کہ بعید از قیاس است و ہیچ تعلق با معنی حقیقی ندارد (اردو) (۱) فربہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ لاغر کا مقابل جسیم۔ دیکھو ازنب (۲) جوز کا روغن۔ مذکر (۳) پراگندہ اور منتشر چیزیں مؤنث (۴) منتخب برگزیدہ۔

باشت بقول سروری و برہان و سراج و جامع و شمس بروزن چاشت (۱) چوب بزرگ کہ سقف خانہ را بآن پوشند۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ این را شاہ تیر و فرسپ

نیز خوانند و بقول ناصری واند (۲) نام محل و منزلی است در حوالی کوہ کیلویہ فارس که اواد را اینجا ساکن اند و آن را (باشت بادی) گویند و بادی نام آن طائفہ مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل مفرّس است که فوقانی زائدہ بر لغت ترکی باش زیادہ کردہ اند که بمعنی سر آمدہ (کذا فی الکنز) و برای چوب بزرگ استعمال کردند که بر سرما حامل سقف خانه باشد (نظامی عروضی ؎) بی پایہ تیرا و سقف بی باشت ہا با عقل تکه نمی توان داشت ہا و نسبت بمعنی دوم عرض می شود که مجرّد باشت نام محل و منزل نیست بلکه (باشت بادی) مقام و محل سکونت طائفہ خاص را نام است و باشت در اینجا مزید علیہ باش بزیادت فوقانی (چنانکه پاداش و پاداشت و فرامش و فرامشت حاصل بالمصدر (باشیدن که بمعنی سکونت کردن می آید) و معنی لفظی این مقام سکونت طائفہ بادی (اردو) (۱) شہتیر۔ شاہ تیر۔ دیکھو افرسب (۲) باشت بادی ایک مقام کا نام ہے جس میں قوم بادی کی سکونت ہے۔ مذکّر۔

باشتین | بسکون شین معجمہ و کسر فوقانی و سکون تحتانی و نون بقول سروری بحوالہ تحفہ بر وزن استین (۱) باری که از میان درخت بیرون آید و بحوالہ فرہنگ گوید که (۲) نام بلوکی از بلوکات سبزوار۔ صاحبان جہانگیری و برہان و جامع بذکر ہر دو معنی نسبت معنی اوّل صراحت فرمایند که این بار بر آید بی آنکه گل کند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید که این قسم درختان که چنین میوہ آورند در آن بلوک بسیار باشد و لہذا بدان موسوم شد صاحبان ناصری و مؤید بر معنی دوم قانع مؤلف

عرض کنند کہ باش در ترکی زبان بمعنی راس و سرگذشت و باشت بزیادت فوقانی در
آخر مزید علیہش چنانکہ پاداش و یاداشت وپس ازان با نون نسبت در آخرش زیادہ
کردند و معنی لفظی این منسوب بہ سر و کنایہ باشد از گرہی کہ بعض درختان را از شاخ برآید
کہ مدور و مشابہ سر انسان باشد و چون آن گرہ را چاک زنند داخل آن چیزی بنظر آید
کہ من حیث صورت مشابہ ثمر آن درخت باشد ولیکن ثمر اصلی نیست و درختانی را
کہ ثمرش مدور باشد چنانکہ انبہ وغیر ذلک خود آن گرہ مشابہ ثمری نماید محققین علم فلاحت
این گرہ را مرضی گویند کہ عارض شود آن درخت را و سبب مرض کثرت مادہ بارآوری
کہ در درخت باشد چنانکہ انسان را آب منی گویند کہ انسان را منی و درخت را این
جوہر چون بکثرت پیدا شود قدری ازان در خون انسان و سیلان آب درخت جذب
شدہ انسان و درخت را تقویت کلی بخشد و بہ کل اعضای انسان و شاخ و بن درخت
نشو و نمای کامل پیدا کند و گاہی ہمین جوہر تمام تر رجوع کند بہ عضو خاص انسان
و بہ شاخی از شاخہای درخت۔ اندرین صورت کثرت آن در عضو و شاخ خاص مرضی
پیدا کند کہ انسان را رسولی و درختان را باشتین نام دارد و رسولی انسان را در
عربی زبان سلعہ گویند و علامت این مرض آنست کہ انسان را غدودی بزرگ
دران عضو و درخت را کیسہ کلان دران شاخ پیدا شود محققین طب گویند و ما ہم مشاہدہ
کردہ ایم کہ داخل بعض رسولی ہای انسانی موی سر و ناخن انسان و استخوان و شبیہہ صورت
یا گوش و بینی انسانی موجود می باشد و تولید و تشکیل این ازہمان مادہ منی می شود کہ

دررسولی جمع شدہ۔ بحث کامل رسولی بجایش کنیم و دریجا ہمین قدر کافی است کہ باشتین نباتات راہمچنانست کہ رسولی انسان را۔ نسبت معنی دوم خیال خان آرزو من وجہہ درست باشد یا منظر بر قدامت آن ملوک باشتینش نام کردہ باشند یا وجہ تسمیہ آن چیزی دیگر باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) درختون کی وہ گرہ جو شکل میوہ ظاہر ہوتی ہے جیساکہ انسان کے جسم مین رسولی۔ مؤنث (۲) سبزوار کے ایک حصۂ ملک کا نام باشتین ہے جو کئی قریون پر شامل ہے۔ مذکر۔

باشجر صاحب مؤید بذیل لغات فارسی گوید کہ باشین معجمہ موقوف بالا را گویند ضعیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ مفرس است و مرکب با کلمہ با کہ بمعنی سوی وطرف وجانب گذشت معنی لفظی این جانب شجر و کنایہ از فوق و بالا ذکر ہیچ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ فوق۔ اوپر۔ بخلاف زیر۔ پر (عربی مین اس کا ترجمہ علی ہے)

باش جنگلی اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال۔ (۱) داروغہ جنگل وصحرا و بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار (۲) بمعنی باز مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول مرکب مفرس باشد کہ باش در ترکی زبان بمعنی سردار آمدہ و معنی لفظی این افسر منسوب بہ جنگل و کنایہ از داروغہ جنگل وصحرا کہ انتظام درختانش بدو متعلق باشد و بمعنی دوم مرکب توصیفی است کہ باش مخفف باشندہ و بمعنی ساکن از مصدر باشیدن

وجنگلی صفت آن وکنایہ باشد از باز و جادارد
کہ دریجا ہم باتش را بمعنی سردار گیریم کہ
لغت ترکی باشد و سردار جنگلی کنایہ از
باز۔ اندرین صورت این مرکب را ہم
مفرس گیریم (اردو) (۱) داروغۂ جنگلات
۔وہ حاکم جو انتظام درختان جنگل کیلئے مقرر
ہو جیسا کہ حیدرآباد میں ناظم جنگلات۔
مذکر (۲) دیکھو باز کے پہلے معنے۔

باتش چاوش اصطلاح۔ صاحب
بول چال گوید کہ ترجمۂ سارجنٹ میجر است
بر زبان معاصرین عجم مؤلف عرض کند کہ
معنی لفظی این بدون اضافت سرداری
کہ ضابط عسکر است کہ باتش بمعنی سردار
گذشت و چاوش در ترکی زبان بقول صاحب
کنز بمعنی ضابط عسکر آمدہ و (سارجنٹ میجر) ہم
در انگلیسی نام افسر لشکر است کہ درجۂ
خاص دارد۔ فارسیان از ہر دو لغت
ترکی زبان لغتی مرکب کردہ اند کہ مفرس
باشد (اردو) سارجنٹ بقول آصفیہ
مذکر زبان انگریزی میں رنگروٹوں
کا سکھانے والا۔ حوالدار۔ جمعدار (۲)
میجر فوجی ایک اعزاز کا نام ہے جو معینہ
قدامت کے بعد افسران فوج کو حاصل ہوتا ہے
پس سارجنٹ میجر وہ افسر فوج ہے جسکو میجر کا اعزاز ملچکا ہو

باشد بقول صاحب نوادر برای تشکیک و تمنی بصلۂ کاف مستعمل مؤلف
عرض کند کہ حقیقۃً مضارع مصدر باشیدن است کہ می آید۔ فارسیان استعمال
این بمعنی شاید و جادارد و عجبی نیست و امید کنند (حافظ شیرازی) کشتی
شکستگانیم ای باد شرطہ برخیز ٭ باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را ٭ (اردو)
شاید۔ بقول آصفیہ حرف شک۔ باشد ممکن۔ مگر۔ غالباً۔ کداچت۔

باشر بقول ضمیمهٔ برہان لغت فارسی است قلعه ایست مستحکم بطرف شمال حلب و مابین آن وحلب دوروزه راه است وآن از مکانہای مشہوره وآن را (تل باشر) نیز گویند (انتہیٰ) دیگرکسی از محققین فارسی زبان ذکراین نکرد مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این ہیچ معلوم نشد وظاہر الغت زبان ترکی می نماید که (باشرمق) بقول صاحب کنز سعدر ترکی است بمعنی تتمیم وتکمیل وتیسیر حیف است که محققین ترکی زبان ذکراین نکرده اند و(تل باشر) ہم متروک (اردو) باشر ایک مستحکم قلعه کا نام ہے جو حلب کے شمال مین واقع ہے اور حلب سے دو دن کی مسافت پر مذکّر۔

باشش بقول ضمیمهٔ برہان واسند بروزن خواہش ترجمهٔ سکنی باشد که مراد از ساکن بودن است صاحب مؤیّد ہم بکسر شین اوّل ذکراین کرده وبقول ہفت بمعنی مسکینی۔ مؤلّف عرض کند که غلطی کتابت صاحب ہفت بیش نیست که مسکن را مسکینی نوشت وطرز بیان محققین بغلط می اندازد بتحقیق ما حاصل بالمصدر (باشیدن) است که می آید که بمعنی سکونت باشد (اردو) سکونت۔ مؤنّث۔

باشقه بقول صاحب ضمیمهٔ برہان چرکی که بسبب کارکردن در دست واعضا بہم رسد۔ دیگرکسی از محققین فارسی زبان ذکراین نکرد وبقول صاحب کنز ولغات ترکی بمعنی (علیحده) مؤلّف عرض کند که صاحب ضمیمهٔ برہان بدون سند استعمال چگونه این را لغت فارسی قرار داد مشتاق سند باشیم (اردو) وه میل جو کام کرنے سے ہاتھه۔ پاؤن اور اعضا مین پیدا ہو۔ مذکّر۔

باشنگ بقول شمس باکاف فارسی خیار و خوشۂ انگور که برای تخم نگاهدارند۔ ش دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که همین لغت به همین معنی بزیادت نون بعد شین معجمه می آید۔ تسامح و سهل انگاری صاحب شمس است که صراحت جلیه نکرد یا کاتب چابکدست نون را در کتابت حذف کرد (اردو) دیکھو باشنگ ۔

باشگوک اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم کاف فارسی و کاف عربی موقوف لغت فارسی است بمعنی ہنرمند و دانا و تیزدست۔ مؤلف عرض کند که لغت مرکب است از ہر دو لغات ترکی یعنی باش بمعنی سردار و گوک بقول کنز بمعنی دل و معنی این مرکب حاکم دل یعنی بر دل حکومت دارنده۔ محققین لغات ترکی ازین مرکب ساکت و اگر سند استعمال این بمعنی ہنرمند پیش شود توانیم عرض کرد که مفرس و کنایه باشد (اردو) ہنرمند۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ باہنر۔ صاحب سلیقہ۔ باکمال صنعت و حرفت سے واقف

باشگون اصطلاح۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر این کرده اند و ما حقیقت حال این بر (بازگون) بیان کرده ایم چیزی نیست که این مبدل آنست که زای ہوز به شین معجمه بدل شود چنانکه زلوک و شلوک۔ (اردو) دیکھو بازگون ۔

باشگونگی بقول مؤید متجانس بازگونگی و بقول صاحب ہفت بمعنی بازگونگی به زای فارسی مؤلف عرض کند که از قبیل چگونه و چگونگی و باشگونه و باشگونگی چیزی نیست که یای مصدری بر آخر باشگونه زیاده ولقاعده فارسی ہای ہوز را به کاف فارسی بدل کرده اند (اردو) واژونی۔ مؤنث۔ جیسے "واژونی بخت" بمعنی بدقسمتی ۔

باشگونہ اصطلاح ـ صاحبان سروری و رشیدی و جہانگیری و برہان و ناصری و جامع ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ مبدل بازگونہ باشد کہ زای ہوز بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ زلوک و شلوک و ما اشارہ این بر بازگونہ کردہ ایم (نظامی ؎) کرا باشگونہ بود پیرہن ٭ بحاجت بود بازگشتن بتن ٭ (عبد الواسع جبلی ؎) گشت است باشگونہ ہمہ رسمہای خلق ٭ زین عالم بنہرہ وگردون بی وفا ٭ (اردو) دیکھو بازگونہ ـ

باشمشیر پرسیدن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ و بحر وانند کسی را برای اقرار آنچہ کردہ باشد بشمشیر تہدید کردن (آقا رہی شاپور ؎) خدنگش رد نہ کردم پس چہ بد کردم نمیدانم ٭ کہ باشمشیرم آن چشم شکار انداز می پرسد ٭ (اردو) تلوار سے سوال کرنا یعنی تلوار مار کر اقبال جرم کرانا خوف دلا کر پوچھنا ـ

باشامہ اصطلاح ـ بقول ضمیمہ برہان (۱) لقب نیک و بد نہادن (۲) تفاخر کردن (۳) منت نہادن ـ بقول صاحب مؤید و شمس ہمان باجنامہ کہ آن را بازنامہ نیز گویند صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ خانمان کثیر و وافر و نسبت معنی دوم فرماید کہ مجرد مباہات باشد و نسبت معنی سوم گوید کہ لطف و مہربانی ـ مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ این مبدل بارنامہ باشد کہ برای مہملہ گذشت کہ رای مہملہ بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ انگاردن و انگاشتن و جا دارد کہ این را مبدل بازنامہ گیریم کہ بہ زای ہوز مذکور شد چنانکہ زلوک و شلوک و حقیقت ماخذ بہ بارنامہ عرض کردہ ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کے چوتھے اور دوسرے اور پانچویں معنے

باشنگ بقول سروری و برهان و ناصری و جامع بر وزن نارنج (۱) خوشهٔ انگور خرد خشک که بر تاک باشد و (۲) بمعنی خیاری که برای تخم گذارند - خان آرزو در سراج (پاشنگ به بای فارسی) بحوالهٔ سامانی گوید که این مرکّب است از پا بمعنی پاینده و شنگ که نوعی از خیار است که بجهت تخم نگاهدارند و معنی ترکیبی آن خیار محفوظ و آنچه در فرهنگهای دیگر بمعنی مطلق ثمر مثل کدو و خیار که برای تخم نگاهدارند آورده خطاست - صحیح اوّل است و شاید بطریق مجاز بدین معنی آمده باشد (الخ) و خان آرزو بر سامانی اعتراض کند که عجب از سامانی چرا که هرگاه شنگ بمعنی خیاری باشد که برای تخم نگاهدارند - لفظ پا بمعنی پاینده مستدرک و زائد محض خواهد بود و فرماید که صحیح همانست که بمعنی مطلق ثمری است که برای تخم نگاهدارند و لهذا پاشنگ و پاشنگه بمعنی خوشهٔ انگوری نیز است که بر تاک خشک شود (کمافی البرهان) و گوید که حق تحقیق آنست که پاشنگه در اصل پاشنده بدال بود و دال به کاف فارسی بدل شده چنانکه در استخوان رند و استخوان رنگ و چون ثمری که برای تخم نگاهدارند خوب آن همان باشد که از هم بپاشند بدین نام موسوم شده و پاشنگ بحذف های مختفی آن است و پاچنگ مبدّل آن چنانکه پاشیده و پاچیده (الخ) مؤلّف عرض کند که خان آرزو حق تحقیق ادا نکرد به تحقیق ما پاشنده اصل است بمعنی ریزنده و مخصوص برای خوشهٔ خرد انگور خشک که بر تاک می گذارند از برای تخم و بعد از آنکه خشک تر گردد دانه دانه می ریزد و آن را برای تخم بر می

جمع کنند و معنی دوم یعنی اطلاق این برای خیار یا کدو (کہ برای تخم نگاہدارند) بر سبیل مجاز پس پاشندہ را بحذف ہای ہوز پاشند کردند و دال مہملہ بکاف فارسی بدل شد چنانکہ خان آرزو گفتہ۔ و (باشنگ بہ بای عربی) مبدل (پاشنگ بہ بای فارسی) باشد چنانکہ اسپ و اسب و تپ و تب (اردو) (۱) خشک انگور کا چھوٹا خوشہ۔ مذکر۔ جسکو باغراض تخم ریزی بیل پر محفوظ کرتے ہین (۲) وہ ککڑی یا کھیرا یا کدو جو تخم ریزی کی غرض سے بیل پر رکھہ چھوڑتے ہین۔ اور خشک کردیتے ہین۔

پاشنگان بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی خربزہ زار دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال بدست آید تو انیم عرض کرد کہ مرکب است از پاشنا کہ با بای فارسی بمعنی خیار و خربزہ و ہندوانہ و کدو می آید الف آخر را حذف کردہ با لفظ گان مرکب کردند کہ بمعنی لائق آمدہ و بای فارسی بدل شد بہ بای عربی چنانکہ اسپ و اسب پس معنی لفظی این لائق خربزہ و کنایہ باشد از خربزہ زار۔ (اردو) خربزہ کا کھیت۔ مذکر۔ جیسے شالیزار۔ دہان کے کھیت لے لئے۔

پاشنہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بروزن و معنی پاشنہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و بخیال مؤلف مبدل پاشنہ باشد کہ بای فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ و تب (اردو) ایڑی۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث۔ پاشنہ۔ پاؤن کا اخیر حصہ بخلاف پنجہ (جسکو عربی مین عقب کہتے ہین)۔

باشو بقول جہانگیری و برہان و جامع باشین منقوطہ مضموم و واو مجہول چلپاسہ را گویند
صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا (کرباشو) است نہ باشو۔ خان آرزو گوید کہ مخفف کرباشو
کہ بجایش می آید مؤلف عرض کند کہ تخفیف مجرد نیست بلکہ تبدیل ہم کہ لغت صحیح کرپاسو
بہ سین مہملہ است پس بای فارسی بعربی بدل شدہ است چنانکہ اسپ و اسب و سین مہملہ
بہ شین معجمہ چنانکہ کستی و کشتی صاحب شمس ہمین لغت را بہ بای فارسی آوردہ (اردو)
چھپکلی بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ چلپاسہ۔ وہ جانور جو اکثر دیواروں پر
رہتا اور مکھیاں کھاتا ہے۔ دکن میں اسکو سپلک کہتے ہیں۔

باشومہ بقول سروری و برہان بضم شین معجمہ و فتح میم سرپوش زنان باشد چون چادر
و غیرہ و فرماید کہ باشامہ نیز گویند صاحب رشیدی باشام و باشامہ و باشومہ ہر سہ را
مرادف یکدیگر گوید مؤلف عرض کند کہ ما بحث کامل این بر باشامہ کردہ ایم خبر نیست
کہ این مبدل آنست کہ الف چہارم بدل شد بہ واو چنانکہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم
(اردو) پردہ۔ مذکر۔ نقاب۔ مؤنث۔ دیکھو باشام و باشامہ۔

باشہ بفتح شین معجمہ بقول سروری و جامع و بہار مرغی باشد کہ شکار کند و بعربی باشق
گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ باشق معرب اینست و بقول برہان و ناصری از جنس
زرد چشم و کوچک از باز باشد مؤلف عرض کند کہ ما این را مفرس خیال کنیم کہ فارسیان
لغت ترکی باشا را کہ بمعنی سید و مولا است بہ تبدیل الف آخر بہ ہای ہوز چنانکہ (پاسا
و پاسہ) جانوری را نام کردند کہ گویا مولای طیور است یا ہای ہوز زیادہ کردند

بر لغت ترکی باش کہ بمعنی سردار آمدہ اندرین صورت معنی لفظی این منسوب بہ سردار یعنی منسوب بہ باز کہ سردار طیور باشد و جا دارد کہ اصل این بازہ بود یعنی منسوب بہ باز زای ہوز بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ زلوک و شلوک مخفی مباد کہ این ہم قسمی است از باز و این را بازک ہم گویند (ابن یمین ؎) ہر کجا بیزان عدل شاملت شاہین نمودہ از سر کنجشک عاجز ظلم باشہ باز کردہ (ماژندرانی ؎) مجنبان لاشہ در رزمی کہ دستانی کہن رستم ٭ چو میران باشہ در روزمی کہ طوفانی کند صرصر ٭ (انوری ؎) تو آن جہان امانی کہ در حمایت تو ٭ تذرو باشہ و روباہ مادہ شیر است ٭ (اردو) باشہ۔ دیکھو بازک۔

باشۂ فلک اصطلاح بقول بحر و رشیدی و جہانگیری در ضمیمہ کتاب (۱) کنایہ از آفتاب و (۲) کنایہ از نسر طائر و (۳) نسر واقع۔ صاحب برہان تشبیت معنی دوم و سوم صراحت کند کہ دو صورت است از جملہ صور چہل وہشت گانۂ فلک مؤلف عرض کند کہ جزین نیست کہ مرکب اضافی است و بہر سہ معنی کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) نسر طائر بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ اڑتا ہوا گدھ۔ ایک ستارون کے گچھے کا نام جسکی شکل پر پھیلائے ہوئے اوپر کی طرف اڑنے والے گدھ سے مشابہ ہے یہ ستارہ منطقۃ البروج سے جانب شمال ہے۔ (ناسخ ؎) اوج طائر سے کچھ نیچی عرش پیمائی کہان ٭ نسر طائر خط ہرا اس راہ کو لیکر گیا ٭ (۳) نسر واقع بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اترنے والا گدھ۔ چونکہ اس ستارے کی صورت دو اور ستارون کے مل جانے سے جو اسکے دونون پہلوؤن مین ہین ایسی ہوگئی ہے جیسے گدھ کندے جوڑے ہوئے

اوپر سے نیچے کی طرف آرہا ہے لہذا یہ نام	رکھا گیا یعنی ستارہ قطب جنوبی کی طرف ہے

باشی وارستہ و بہار گویند کہ (۱) بمعنی سردار است لیکن ترکی است چنانکہ توپچی باشی و مین باشی و امثال آن و فرمایند کہ (۲) در خراسان قرمساق را باشی گویند و از کلام شفیع اثر استشہاد کنند صاحب بولچال بر معنی اول قانع و فرماید کہ مرادف (باشا) باشد و صاحب رہنما ہم بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر معنی اول کردہ مؤلف عرض کند کہ محققین ترکی زبان لغت باش را بمعنی سر آوردہ اند و باشی را ترک کردہ اند عجبی نیست کہ فارسیان بزیادت یای نسبت در آخر این را بمعنی سردار استعمال کردہ باشند اندرین صورت مفرس باشد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ از ہر دو سند پیش کردہ بہار و وارستہ کہ نسبت معنی دوم محاورہ خراسان گویند ادعای شان ثابت نیست و ما در کلام شفیع اثر ہم باشی را بمعنی اول می دانیم و از دیگر محققین فارسی زبان احدی ذکر معنی دوم نکرد (لغت خان عالی سلہ) در جرگہ لولیان سرافراز تو ہر یک بخطاب قحبہ باشی تو (شفیع اثر در ہجو حمام و حمامی گوید سہ) حذر از تیغ این دلاک باشی تو کہ سر بازیست اینجا سر تراشی تو (اردو) (۱) سردار۔ مذکر (۲) قرمساق۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ وہ شخص جو اپنی بیوی کو دوسرے کے حوالے کرے۔

(الف) باشیدن بقول بحر (۱) ماندن (۲) گذاشتن (۳) سکونت کردن (۴) ساکن گردانیدن۔ کامل التصریف و مصادر این باشد۔ صاحب موارد بذکر معنی اول

مرادف بودن و (۵) توقف و صبر کردن
و (۶) عمل کردن گوید و صاحب نوادر
بر بودن قانع (ناطق ش) ناطق آن
طفل کنون عرض تو کے گوش کند؛ باشد
تا خط سیه فام ببالد گوشش ۔ صاحبان
نوادر و موارد ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **باشیده** | را بمعنی ثابت و پایدار
آورده اند که بظاهر اسم مفعول ہمین می نماید
و از سند مولوی معنوی مصدر ۔ ۔ ۔

(ج) **باشیده گرفتن** | پیدا می شود
(ش) چون نباشم در وصالش اے
ز بی تابان نہان ۔ در بہشت و حور ر
دولت تا ابد باشیده گیر ۔ مؤلف عرض
کند که لغت باش که بمعنی قدیم گذشت اسم
ہمین مصدر است و باس به سین مہمله
بزبان سنسکرت بمعنی خانه ہم آمده پس تحتانی
معروف درین مصدر بتقاضاے آن
می کند که بقاعدهٔ متقدمین فارسی این را
مصدر جعلی خیال کنیم که از لغت سنسکرت
باس بر سبیل تبدیل ساخته شد که سین
مہمله بشین معجمه بدل گردیده چنانکه کستی
و کشتی و معنی اول حقیقی است و معنی
دوم متعدی آن بشرط وجود سند و
معنی سوم مجاز معنی اول و معنی چہارم
که متعدی معنی سوم است مجاز معنی دوم
و ہمچنین معنی پنجم و ششم را ہم مجاز معنی
اول توان گرفت ۔ حاصل بالمصدر این
باشش بجاے خودش گذشت مخفی مباد
که (ج) بمعنی سلامت بودن و قائم ماندن
است و بس (اردو) (الف) (۱)
رہنا ۔ (۲) رکھ چھوڑنا ۔ رکھنا (۳)
سکونت کرنا (۴) ٹھیرانا ۔ اُتارنا جیسے
"ہم نے انکو اپنے مکان مین اتارا ہے یا
ٹھیرایا ہے" (۵) توقف کرنا ۔ صبر کرنا ۔

(۲) عمل کرنا (ب) پائدار ۔ بقول آصفیہ فارسی مضبوط ۔ دیرپا ۔ مستحکم (ج) قائم رہنا ۔ بقول آصفیہ ۔ سلامت رہنا ۔ برقرار رہنا ۔ بنا رہنا ۔

باشین بقول اننَد بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی و فارسی ہر دو و کسر ثالث در فارسی زبان چوب پارہ ہا و خاشاک و شاخ ہای بریدۂ درخت را گویند دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد موؐلف عرض کند کہ پاش بقول برہان بہ بای فارسی بمعنی پریشان و افشان می آید فارسیان یا و نون نسبت بران زیادہ کردند و معنی لفظی آن منسوب بہ پریشان و کنایہ کردند از چوب پارہ ہا و غیرہ ۔ بای فارسی بدل شد بہ موحدہ چنانکہ تپ و تب (اردو) لکڑی کے ٹکڑے ۔ ریزے ۔ خاشاک ۔ کچرا ۔ مذکر ۔ درخت کی کاٹی ہوئی شاخیں ۔ مؤنث ۔

باطس بقول برہان بکسر طای حطّی و سکون سین بی نقطہ لغت یونانی است بمعنی میوۂ کہ آن را توت سہ گل خوانند و بعربی ثمرۃ العلّیق و درخت آن را سہ گل نام است اگر برگ و بار آن را باہم بجوشانند خضابی باشد جہت موی ریش و گیسو و امثال آن ۔ صاحب محیط ذکر این کردہ گوید کہ این را باطر گویند و قسمی است از علّیق و بہ علّیق فرما کہ بیونانی باطس و بہ لاطینی روس و بفارسی ورد و بہ شیرازی توت سہ گل و بہ ترکی بکوز نیکان و بہندی انچھو گویند درخت صحرائی و کوہی است مزاج آن مرکب القوی لیکن سردی و خشکی بران غالب ۔ سیاہ کنندۂ موی و خضاب نیکو ۔ ضماد برگ این محلّل اورام و منفجر و بیلات و مانع از دیاد آکلہ و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) انچھو صاحب محیط

نے اس کا ذکر کیا ہے اور علیق پر بھی اس کا اشارہ ہے اس کے پتّے سے خضاب کرتے ہیں
صاحب جامع الادویہ نے اس کا کوئی ذکر نہیں فرمایا تحقیق مزید نہ ہو سکی۔

باطسہ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر طای حطّی و فتح سین مہملہ مرادف باطلسہ فارسی بمعنی (۱) میدان و (۲) کشت۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ ظاہر الغت فارسی یافتہ نمی شود و محققین ترکی و عربی ہم ازین معنی ساکت عجبی نیست کہ لغت دیگر زبان باشد غیر از عربی و ترکی و فارسی حیف است کہ بے تحقیقش نبردیم (اردو) (۱) میدان۔ مذکر (۲) کھیتی۔ مؤنث۔

باطل بقول بہار ناچیز و ناحق و محو و ناپدید۔ فرماید کہ بالفظ شدن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است اسم فاعل از مصدر بطل و بطلان۔ فارسیان این را بترکیب خود با مصادر فارسی استعمال کنند بمعنی رد کردہ شدہ و غلط قرار یافتہ و تخصیص با ہر دو مصادر بیان کردۂ بہار نیست چنانکہ از ملحقات ظاہر شود (اردو) باطل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ جھوٹا۔ کھوٹا۔ بے اصل۔ غلط۔ لغو۔ پوچ۔

باطل آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی باطل شدن و غلط قرار یافتن است (انوری ؎) مرا تاثیر عشقت بر دل آمد ہمہ دعوای عقلم باطل آمد (اردو) باطل ہونا۔ غلط قرار پانا۔

باطل افتادن استعمال بمعنی غلط قرار یافتن و رد شدن (ظہوری ؎) جگر بداغ برآمیخت گرم خون گردید بنفس در آہ نیامیخت باطل افتاد است پکتاب

صبر کہ تصحیح دادہ بود ش عقل ؛ بہ ہیچ مدرسہ
عشق باطل افتادہ است ؛ (اردو) دیکھو
باطل آمدن ۔

باطل السحر | اصطلاح ۔ بقول بہار و
بحر عزائم و افسون کہ ابطال سحر بدان کنند ۔
صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ فارسیان
این را در مقام مبطل السحر استعمال کنند ۔
مؤلف عرض کند کہ از ہر دو لغت عربی
زبان بترکیب عربی معنی گرفتہ اند کہ بقاعدۂ
عربی صحیح نباشد یعنی باطل در عربی لازم
است نہ متعدی و متعدی این ابطال
باشد پس فارسیان از مصدر لازم معنی
متعدی پیدا کردہ اند و چنین نباشد کہ
این را مفرس گوئیم (محمد جان بیگ
بن رستم بیگ داغستانی ؎) چین ابرو
خط آزادیست مجنون ترا ؛ نازنیجا باطل
السحر است افسون ترا ؛ (میرزا مظفر فطرت
؎) باطل السحر بآن نرگس جادو چہ کند
خرمن صبر ببو ر کمر او چہ کند ؛ (محتشم کاشی
؎) باطل السحر نگرو ر دز باہم گر دد ؛ کہ
نگہدار دازان چشم فسون ساز مرا ؛ ۔
(اردو) مبطل السحر ۔ سحر اور جادو
کو باطل کرنے والا ۔

باطل بودن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی غلط بودن و رد کردہ
شدن است (محمود شوشتری ؎)
بود در ذات حق اندیشہ باطل ؛ محال
محض دان تحصیل حاصل ؛ (اردو)
باطل ہونا ۔

(الف) **باطل خوار** | اصطلاح (الف) بقول
(ب) **باطل خوردن** | بہار چیزی کہ ناحق
را فرو برد ۔ صاحب انند نقل نگارش ۔
صاحب آصفی بوثیقہ (الف) مصدر (ب)

قائم کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض
کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ باطل و ناحق
راخوردن یعنی محو کردن۔ مخفی مباد کہ (الف)
اسم فاعل ترکیبی است (انوری سے)
رایت آیت بیت حق گسترہا ظلمت معجز
باطل خوارہا (اردو) (الف) باطل کو
مٹانے والا محو کرنے والا (ب) باطل کو
مٹانا۔ محو کرنا۔

باطل دانستن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ بمعنی حقیقی باطل خیال کردن است
(عرفی شیرازی سے) گفتگوہای دل شوریدہ
ام باطل مدان ای بہرہ از ہوشیاری ہا
مجذوب مرا ہا (اردو) باطل جاننا
۔ باطل خیال کرنا۔

باطل ساختن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی حقیقی باطل کردن است یعنی
رد کردن (انوری سے) سوالت را نساز ہم
بسکہ باطل ہا کہ از منعم نزیبد رد سائل ہا
(اردو) باطل کرنا۔

باطلست آنچہ مدعی گوید مقولہ صاحب
گلدستہ ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال
ساکت مؤلف عرض کند کہ این مصرع کہ
صورت مقولہ گرفتہ مال شیخ شیراز است
فارسیان چون کسی را مدعی چیزی ببینند استعمال
این کنند مقصود آنست کہ تا آنکہ مدعا علیہ
جوابش ندہد یا مدعی بر دعوی خود شہادتی
پیش نکند مجرد دعوایش باطل باشد و ہمین
است اصول انصاف و قانون (اردو)
دکن میں کہتے ہیں ”مجرد دعوی باطل ہے“
یعنے مدعی کا فرض ہے کہ اپنے دعوے کو ثابت کرے

(الف) **باطل ستیز** اصطلاح (الف) لغو
(ب) **باطل ستیزیدن** بہار آنکہ جنگ بناحق

کنند۔ صاحب اسند نقل نگارش (نظامی سے)
ز حق دشمنی چند باطل ستیز ۔ ببین چون کند حق ز باطل گریز ۔ صاحب آصفی بوثیقهٔ همین سند نظامی ذکر (ب) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مقصودش جز این نباشد که معنی ستیزیدن بر باطل است و بخیال ما (باطل ستیزیدن) بدین معنی مخل محاوره نیست و (الف) اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (الف) ناحق پر لڑنے والا (ب) ناحق پر لڑنا۔

باطل شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که لازم باطل کردن است یعنی رد شدن (واله هروی سے) از دل ما سیهان مهر سفیدان بر وند ۔ سحر باطل شود آنجای که اعجاز آمد ۔ (انوری سے) باطل شده قضای قهرت ۔ حاصل نشود بحر اعظم ۔ (اردو) باطل ہونا۔

باطل شمردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که مرادف باطل دانستن است که گذشت (شهاب سمرقندی سے) آن قوم که ایشان ره ابرار سپردند ۔ احوال جهان باطل و بازیچه شمردند ۔ (اردو) دیکھو باطل دانستن۔

باطل شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که مرادف باطل دانستن است که گذشت (ملا جامی سے) عشق را باطل شناسد زاهد ناحق شناس ۔ دانش اندوزی که بشناسد حق از باطل نماند ۔ (اردو) دیکھو باطل دانستن۔

باطل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند

که مرادف باطل ساختن است که گذشت (حافظ شیراز ے) طوطئی را بهوای شکری دل خوش بود ٭ ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد ٭ (انوری ے) همه توقیع ها را کرد باطل ٭ لبش از مشک چون طغرا بر آورد ٭ (وله ے) تابش رای سایهٔ یزدان ٭ منت آفتاب باطل کرد ٭ (اردو) باطل کرنا۔

باطل گردیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف باطل شدن است بمعنی حقیقی (آشنای تربتی ے) پاکان سبب فساد هرگز نشوند ٭ از آب دهن روزه نگردد باطل ٭ (اردو) باطل ہونا۔

باطل گریختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت وسندی که از کلام نظامی گنجوی پیش کرده است همان است که برا (باطل ستیز) مذکور شد که مصرع دومش (ع) ببین چون کند باطل از حق گریز ٭ سبحان الله چه خوش سند استعمال است که مدعی سست است و گواه چست ازین مصرع۔ استعمال (گریز کردن باطل) پیداست۔ خدایش بیامرزد چه داد تحقیق داد (اردو) باطل کا گریز کرنا۔

باطل گفتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که بمعنی غلط و ناحق گفتن (سعدی شیراز ے) بلی مرد آنکس است از روی تحقیق ٭ که چون خشم آیدش باطل نگوید ٭ (اردو) غلط کہنا۔ خلاف حق کہنا۔ غلط سلط کہدینا

باطله | بقول خان آرزو در چراغ۔ باصطلاح اهل دفاتر فرد باطل را گویند (تاثیر ے) تا به کو از منظر افتاده یار هم ٭ تمغا بزند ناظر شه باطله بسیار ٭ بهار و صاحب انند هم نقل این

برداشته مؤلف عرض کند که فارسیان های نسبت در آخر لفظ باطل زیاده کرده اشاره کرده اند بسوی فرد باطل که بجایش می آید (اردو) فرد باطل - بقول آصفیه عربی - نکمی اور بیکار فرد جو کار آمد نه رہی ہو

باطل یافتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی غلط و ناچیز و بی کار یافتن است (جمال اصفهانی سه) ای فلک افتاده عشق ترا برداشته ٭ هجر تو تدبیر ما صبر باطل یافته ٭ (اردو) باطل پانا - غلط پانا - بیکار پانا -

باطن بقول بهار (۱) درون چیزی و (۲) نفرین و دعای بد و فرماید که بدین معنی است بباطن گذاشتن و باطن زدن و خوردن مؤلف عرض کند که لغت عربی است بقول منتخب درون چیزی و چیزی پنهان و شناسنده درون چیزها و نامی از نامهای حق تعالی - فارسیان استعمال این ترکیب فارسی بهر دو معنی بالا کنند چنانکه در ملحقات می آید و بمعنی دوم مفرس باشد که تصرف فارسیان در معنی راه یافته - سند هر یک معنی در ملحقات می آید (اردو) (۱) باطن - بقول آصفیه عربی اسم مذکر - اندرونی حصه - قلب (۲) نفرین - بقول آصفیه - فارسی - اسم مؤنث دعای بد - کوسنا - سراپ -

باطن برهم خوردن مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر و انند شورش در آمدن دل مؤلف عرض کند که قلب اضافت برهم خوردن باطن است و (برهم خوردن) بجای خود می آید پس معنی این پریشان شدن دل باشد (مرزا بیدل سه) باطن

آسودہ از یک حرف برہم می خورد ۂ غنچہ
تا خواہد نفس برلب رساند بیدل است ۂ
(اردو) دل برہم ہونا۔ دل تنگ ہونا۔ خفا ہونا
پریشان ہونا۔

باطن بین اصطلاح ۔ بقول صاحب
آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر موحدہ بمعنی
باریک بین مؤلف عرض کند کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین
عجم ہم بدین معنی بر زبان ندارند و دیگر محققین
فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال
ما مقابل ظاہر بین است کہ خیال سطحی ندارد
بلکہ بغور بنگرد و معنی بیان کردہ محققین بالا
خلاف قیاس نیست مشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) دیکھو باریک بین۔

باطن خوردن مصدر اصطلاحی بقول
وارستہ و بہار و بحر۔ بدعای بد گرفتار آمدن
مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی دوم باطن
است کہ گذشت (سنجر کاشی ؎) غفلت
شبہا باین روزم نشاند ۂ باطن شب زندہ
داری خوردہ ایم ۂ (ظہوری ؎) رنج
آسودگی کشید دلم ۂ وای از باطن فنا نخورد
ۂ (اردو) دعای بد کا مورد ہونا۔ کوسے جانا

(الف) باطن زدن (مصدر اصطلاحی)
(ب) باطن مینا زدن (الف) بقول
بہار مثل (باطن خوردن) کہ گذشت و
بقول بحر اثر کردن دعای قلبی کسی و خان آرزو
در چراغ (ب) را بہمین معنی ذکر کردہ گوید کہ
برین قیاس است (باطن خوردن) کہ متاثر
شدن است بدعای مذکور خان آرزو
و بہار و بحر ہر سہ برای معنی بیان کردہ خود
از کلام محسن تاثیر استناد کردہ اند (؎)
ساقی نہ سیہ مستیت از میکدہ باشد ۂ شاید
کہ ترا باطن مینا زدہ باشد ۂ مؤلف
عرض کند کہ شاعر درین شعر (باطن زدہ)

راکہ اسم مفعول بمعنی مصدر است بمعنی بد دعا
قلبی استعمال کردہ و اضافت این بد دعا بسوی
میناست ولیکن درین مصراع کہ اضافت
است و مضاف الیہ بعد لفظ باطن واقع شدہ
و این قسم استعمال در محاورۂ فارسی بسیار
است مقصود شعر این است کہ ای ساقی نبید
مستی تو از میکدہ نیست بلکہ اثر بد دعای قلبی
میناست پس درین مصدر اصطلاحی (مینا)
را جا دادن عام را خاص کردن است و این
اصلا درست نیست خان آرزو معنی شعر و
ترکیب (باطن مینا زدہ) غور نکردہ و سکندری
خورد۔ ما گوئیم کہ مینا را ازین مصدر اصطلاحی
برداریم تا مدہوشی بعض محققین از میان خیزد
پس مجرد مصدر (الف) باقی می ماند بالجملہ
(باطن زدن) بمعنی بد دعا بقلب کردن یا
اثر کردن بد دعای قلبی است و این متعدی
(باطن خوردن) باشد کہ بمعنی مورد بد دعای
قلبی شدن گذشت و آنچہ بہار (الف) را
مثل (باطن خوردن) داند نتیجہ کم غوری اوست
کہ در لازم و متعدی فرق نکرد (ملا فوقی یزدی ؎)
زنی گر تا بآہنگ دیگر نوا * زند باطن ہرزہ گوئی
ترا * شاعر گوید کہ اگر تو بآہنگ دیگر نوا
زنی ہرزہ گوئی ترا بد دعای قلبی دہد
یا بد دعای قلبی ہرزہ گوئی بتو رسد و اثر
کند (صائب ؎) تو فکر خویش کن ای
شیخ کار من سہل است * ہمہ شراب و
ترا باطن شراب زدہ * مخفی مباد کہ لفظ باطن
در ہمہ این اشعار بمعنی دوم اوست۔
(اردو) دل سے بد دعا دینا۔ کوسنا۔
دلی بد دعا کا اثر کرنا۔

باعث بکسر عین مہملہ و ثای مثلثہ ساکن بقول بہار برانگیزندہ و بمعنی وسیلہ و
علت و سبب مجاز است و با لفظ انگیختن مستعمل۔ بواعث جمع این مؤلف عرض

کنند که لغت عربیست صاحب منتخب ذکر جمع این کرده و فارسیان بمعنی علت و سبب و وسیله استعمال این کنند و با مصادر خود مرکب سازند چنانکه در ملحقات می آید (علی خراسانی ؎) کس نیست باعث من خواهم که بی تکلف ٭ در خدمت تو باشم از خدمت تو باعث ٭ (اردو) باعث۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ سبب۔ وجہ۔ علت۔ وسیلہ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ذریعہ۔ واسطہ۔ پشت۔ پناہ۔

باعث انگیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سبب و علت پیدا کردن و گردانیدن است (کلیم ہمدانی ؎) بخت ز آغوش من انگیخته ٭ ہمچو صیدش باعث ویرانیم ٭ (اردو) سبب پیدا کرنا۔ سبب گردانا۔

باعث شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سبب قرار یافتن است (سلیم طهرانی ؎) خطش بتازه باعث ناز و نیاز شد ٭ کوتاه کرد زلف و شکایت دراز شد ٭ (اردو) باعث ہونا۔ سبب ہونا۔

باعث گردیدن استعمال۔ صاحب
باعث گشتن آصفی ذکر ہر دو کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف باعث شدن است (صائب ؎) با ہمیش در پای خط رفت شد پا در رکاب ٭ باعث آوارگی گردد گره گلدسته را ٭ (وله ؎) بید ماغی باعث بیماری من گشته است ٭ پیشتر سنگین شود بیماری از پرسیدنم ٭ (اردو) دیکھو باعث شدن۔

باعث لیل و نہار اصطلاح۔ بقول بحر شمس را دانند و مؤید (۱) حق تعالی و

(۲) آفتاب۔ صاحب ہفت گوید کہ بمعنی
دوم بر سبیل مجاز است **مؤلف** عرض کند
کہ مرکب اضافی است بمعنی سبب و علت شام
و سحر معنی اوّل باعتبار آفرینش باشد کہ آفرینندہ
لیل و نہار او تعالی شانہ است و معنی دوم
کنایہ کہ آفتاب سبب است برای آن کہ
چون طلوع شود روز کند و چون غروب شود
شب واقع شود (اردو) (۱) خداوند
تعالی شانہ۔ مذکر (۲) آفتاب۔ دیکھو آفتاب
کے دوسرے معنے۔

باعث یافتن | استعمال۔ صاحب
ارمغان آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی وسیلہ و ذریعہ
یافتن است و سند این از علی خراسانی
بر لفظ باعث گذشت (اردو) وسیلہ پانا

باعنانت ہوا است | مقولہ۔ بکسر عین
مہملہ و فتح نون۔ بقول مؤید و انند و شمس
یعنی چون عنان گردانی در ہوا چون باد روان
شود۔ **مؤلف** عرض کند کہ سند این کہ ذکر
صاحب انند کردہ است الکلام النوری بر (بارگاہ
تو خاک است) گذشت و مابحث کامل این ہمہ آنجا
کردہ ایم (اردو) تیر گھوڑا ہوا ہے یعنے مثل ہوا کے تیز ہے

باعورا | بقول برہان باعین بی نقطہ و بواو رسیدہ و رای بی نقطہ بالف کشیدہ نام پدر
بلعم است کہ او زاہدی بود مستجاب الدعوات۔ در زمان موسی و عاقبت ایمان
بر باد داد و او را بلعام نیز می گفتہ اند صاحب ہفت گوید کہ بضم عین است۔ صاحب
غیاث ذکر بلعم باعور کردہ گوید کہ یکی از علمای بنی اسرائیل کہ مستجاب الدعوات بود و بہوای
نفس خود بر موسی علیہ السلام دعای بد کرد موسی بسبب آن چہل سال در بیابان
سرگردان ماند آخر بدعای یوشع علیہ السلام ایمان او مسلوب گردید (الخ)

نباشد کہ فارسیان در آخر باعور الف تسمیہ برای تعظیم زیادہ کردہ باعورا خوانند۔ چنانکہ نصیرا و ظہیرا و صائبا و باعور لغت عبرانی است (اردو) بلعم ایک عالم کا نام ہے جو موسیٰ علیہ السلام کے زمانہ مین گزرا ہے۔ اس کے باپ کا نام عبرانی زبان مین باعور تھا۔ فارسی مین بزیادت الف تسمیہ باعورا مشہور ہے۔

باغ القول برہان و جامع (۱) معروف است کہ بعربی حدیقہ گویند و (۲) کنایہ از دنیا و روزگار ہم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ غالباً فارسی است و فرماید کہ در بعضی از کتب لغت دیدہ ام کہ عربی است و لہذا عبداللہ ہاتفی در شعر خود جمع آن باغات آوردہ ولیکن این قسم تصرفات فارسیان بسیار است چنانکہ پرگنات جمع پرگنہ۔ صاحب ناصری بر معنی اول قانع بہار گوید کہ از مولوی حبیب اللہ۔ صاحب ترجمہ قاموس شنیدہ شد کہ لغت عربی است و بیغان جمع آن چون تاج و تیجان و در عرف ہندی باگ بکاف فارسی است و این توافق لسانین باشد بالجملہ آراستہ۔ دلفریب۔ دلکشا از صفات و عروس از تشبیہات اوست ظہیر فاریابی ؎ عروس باغ مگر جلوہ می کند امروز * کہ باد غالیہ سا لیست و ابر لولو بار * صاحب سوائد السبیل کہ پابند معربات است ذکر کردہ گوید کہ بیغان و باغات جمع این در عربی است مؤلف عرض کند کہ باگ را بدین معنی در لغات سنسکرت نیافتیم بالجملہ باغ بمعنی حدیقہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ و معنی دوم را اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ استعارہ باشد نہ کنایہ (اردو) (۱) باغ دیکھو آرام (۲) دنیا۔ مؤنث۔

(۱۹۶)

باغ آفرینش اصطلاح۔ مرکب اضافی کنایہ از دنیا باشد کہ آفرینش را باغی گفتہ اند وعجبی نیست کہ بعض محققین معنی دوم باغ را از ہمین اصطلاح قائم کردہ باشند ولیکن تسامح اوشان است کہ مجرد باغ بدین معنی چگونہ باشد (انوری ۵) در باغ آفرینش از حرص خدمت تو ؎ ہمچون بنفشہ ہرگز نشتی سیاد بی خم ؎ (اردو) دنیا۔ مؤنث

باغ آہو اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ از کتب تواریخ بہ ثبوت رسیدہ کہ بدین نام باغی است در ہرات صاحبان بحر و بہار ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ این جز این نباشد کہ آہوان بسیار درین باغ باشند (اردو) باغ آہو۔ مذکر۔ ایک باغ کا نام ہے جو ہرات میں واقع ہے

باغات خان آرزو در چراغ گوید کہ (۱) جمع باغ و (۲) نام محلہ ایست در صفاہان کہ ساکنانش اکثر رند و اوباش اند (میر نجات ۵) در چمن تنبک تعلیم گلشت غنچہ گل ؎ سند باغاتی و تنبور نوازت بلبل ؎ بہار بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید کہ جمع تراشیدۂ فارسی زبانان است (ملا عبداللہ ہاتفی ۵) کہ ناگاہ از طرف باغات شہر ؎ بر آمد یکی گرد آشوب دہر ؎ (محمد طاہر نصیر آبادی در احوال میرزا محمد شفیع مازندرانی نوشتہ) او در اوائل حال مشرف باغات سرکار خاصہ بودہ مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول بر لفظ باغ مذکور شد و نسبت وجہ تسمیہ باغات بمعنی دوم عرض می شود کہ ساکنین آن و اوباشان را بدین وجہ باغات نام کردہ باشند کہ باغ در عربی زبان بمعنی ہیجان و پراگندگی آمدہ ولیکن جمع این بقاعدۂ

عربی تصرف فارسیان است (اردو)
(۱) باغات۔ باغ کی جمع۔ مذکر۔ (۲) باغات
مذکر۔ صفاہان مین ایک محلہ کا نام ہے۔
جہان اکثر رند اور اوباش رہتے ہین۔

باغ ارم استعمال بقول ضمیمہ برہان
وشمس وہفت باغی است کہ شداد بن عاد
ساختہ بود صاحب مؤید گوید کہ بہشت دنیا
باغ شداد مؤلف عرض کند کہ بحث آن
بر لفظ ارم گذشت ودرینجا مرکب اضافی
است (انوری ؎) آنجا کہ درآید بہ نوا
بلبل تر بست ٭ صد جغد زیارت نکند باغ
ارم را ٭ (اردو) دیکھو ارم کے پہلے معنی

(الف) **باغ باغ** اصطلاح بقول خان
آرزو در چراغ بمعنی بسیار شگفتہ وخوش و
فرماید کہ اگرچہ سابق میدانستم کہ این فارسی
ہندوستان است لیکن الحال بہ ثبوت پیوست
کہ فارسی صحیح است (خیالی خجندی ؎)
چمن را تا نسیمت در دماغست ٭ ز شادی
غنچہ را دل باغ باغ است ٭ بہار از
اکبرنامہ ہم سندی پیش کردہ (؎) ہوس
از رہ چمن معطر دماغ ٭ زبوی چمن آرزو
باغ باغ ٭ (ظہوری ؎) باغ باغ از نظری
گل درگلستان شگفتہ ٭ گر بداند لائق آن
گوشہ دستار ہست ٭ صاحب بحر ذکر این مصدر

(ب) **باغ باغ شدن** را ہم بمعنی شاد
شدن آوردہ مؤلف عرض کند کہ بتکرار
لفظ باغ کثرت شگفتگی خاطر را پیدا کردہ اند
وبس (اردو) (الف) باغ باغ نہایت
خوش جیسے ٭ میرا دل باغ باغ ہے ٭ (ب)
باغ باغ ہونا۔ بقول آصفیہ۔ نہایت خوش
ہونا۔ شگفتہ خاطر ہونا۔

باغبان اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی باغ
پیرای وبقول مؤید نگہدارندہ باغ مؤلف
عرض کند کہ بقول برہان کلمہ بان چون با کلمہ

مرکب شود بمعنی نگہبان آید چنانکہ در باان
پس این مرکب بمعنی حقیقی است و باحقیقت
باان را بجایش ذکر کنیم (ظہوری ؎)
بسیر باغ مخوران باغبان ظہوری را ٭ کہ جلوہ
ہای قد از نارون نمی آید ٭ (صائب ؎)
نہال قد ترا تا جہان بود در سر ٭ کہ نارسید
قد انست باغبان ترا ٭ (اردو) باغبان
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ مالی۔ باغ کا محافظ

باغبان را وقت میوہ گوش کر می باشد مثل۔ صاحبان تجربہ و امثال
فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی و محل استعمال
ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم
گویند ٭ باغبان وقت میوہ کر باشد ٭ یعنی
چون موسم میوہ رسد باغبان سرزنش و
نکوہش و ملامت مالک را بہ نگیرد و کار
از سکوت گیرد برخلاف آن در موسم بی
باری خیلی نازک مزاج و برداشت سخن ہای
درشت نمی کند سبب اینست کہ در موسم میوہ
موقع خوردن میوہ دارد و نمی خواہد کہ باغبان
را واگذارد۔ فارسیان چون بینند کہ مالک
باغ باغبانی را بنسبت کارش ملامت می کند
گویند بابا ہرچہ خواہی بگو گوش باغبان کر ہست
و این مقولہ خبر می دہد ازین کہ درختان باغ
بارور است و ہمین مثل را بجائی دیگر ہم
زنند کہ مماثل این باشد۔ بہ خود غرضی (اردو)
دکن میں کہتے ہیں کہ ٭ شاخ ٹپکے تو مالی بیدار
٭ اس کا مطلب یہ ہے کہ جب میوہ کا موسم
نہیں ہوتا تو مالی اسقدر گہری نیند سوتا ہے
کہ اگر کوئی درخت کاٹ لیجائے تو مالی کو خبر
تک نہو اور ثمرہ کے موسم میں وہ رات بھر
بیدار رہتا ہے یعنے پکے ہوے آم کے گرنے
کی آواز سے وہ درخت کے پاس پہنچ جاتا ہے
بظاہر اسکی یہہ بیداری حفاظت کی غرض سے
معلوم ہوتی ہے لیکن فی الحقیقت اس کا

مقصد یہ ہوتا ہے کہ ٹپکا ہوا پھل رات ہی
رات مین نوش جان کرے۔ یہ کہاوت
بالمعنی قریب قریب اسی فارسی مثل کے ہے
جس سے مالیون کی خودغرضی میوہ کے موسم
مین ظاہر ہوتی ہے۔

(۲۱۸)

(۱) باغ بخت | استعمال۔ ہر دو مرکب
(۲) باغ بدن | اضافی است بمعنی
بخت و بدن کہ مثل باغ است ماذکر
این بالمعنی تشبیہات باغ کردہ ایم کہ خارجیان
بخت و بدن راہم بباغ تشبیہہ دادہ اند
(ظہوری سلمہ) بباغ بخت بہ سرخرمی را
سایہ افگندم ٭ گذشت آنہا ظہوری کز
بہارستان خزان روید ٭ (ولہ) بر
خس وخاری سرکوئی اگر افتد گذر ٭ تاگلی
چینم باغ بخت دامان دادہ ایم (ولہ)
عشوہ ساقی بشر ایم فگندہ ٭ باغ بدن را رگ
وپی تاک بادہ ٭ (اردو) (۱) باغ بخت
۔ مذکر (۲) باغ بدن کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔

باغ بدیع | اصطلاح۔ بقول برہان و
بحر و رشیدی و جامع و (جہانگیری در ضمیمہ
کتاب) کنایہ از بہشت باشد۔ صاحب شمس
گوید کہ کنایہ از بہشت و بہشت ہشتم و بقول
مؤید جنت الماوی کہ بہشت ہشتم باشد و صاحب
انند گوید کہ (۱) آسمان و (۲) بہشت عنبر
سرشت و جنت الماوی و بقول ہفت جنت
الماوی۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی
است و بدیع صفت باغ و ما باعتبار محققین
اول الذکر خصوصاً صاحب جامع کہ از اہل
زبان است مطلق بہشت دانیم و تخصیص
بہشت ہشتم را وجہی درین اصطلاح نمی بینیم
و نسبت معنی اول بیان کردہ صاحب انند
طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱)
آسمان۔ دیکھو اسمان (۲) بہشت دیکھو
ادریس خانہ۔

باغ بلبل اصطلاح - بقول بہار و بحر
و انند باغیست در صفاہان مؤلف
عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود تو ہم
عرض کرد کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ
ہمین نباشد کہ بلبلان درین باغ بکثرت
باشند و گل ہم (اردو) صفاہان مین
ایک باغ ہے جس کا نام باغ بلبل ہے - مذکر -

باغ بہشت در اصطلاح - بقول
صاحب شمس (۱) بہشت (۲) قالب انسان
مؤلف عرض کند کہ دیگری از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد (باغ ہشت در)
بجای خود می آید بہمین دو معنی و بحث آن
ہمہ را آنجا کنیم - درینجا ہمین قدر کافی است
کہ صاحب شمس بخیر نکرد و ہشت را بہشت
نقل کرد و اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو
باغ ہشت در -

باغ پرستارہ اصطلاح - بقول ضمیمہ
برہان و مؤید و بحر و ہفت بکسر غین معجمہ
کنایہ از باغی باشد پر از گلہای شگفتہ -
صاحب انند صراحت کند کہ بضم بای فارسی
و سکون رای مہملہ باشد مؤلف عرض کند
کہ مرکب توصیفی است و معنی لفظی این باغی
کہ مملو از ستارگان است و بہ تشبیہ گلہای
باغ - کنایہ از باغی کہ دران گلہای بسیار
باشد دیگر ہیچ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) وہ باغ اور چمن جو
پھولون سے بھرا ہوا ہو - مذکر -

باغ پیرا اصطلاح - بہار ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باغبان کہ پیراستن
باغ از فرائض اوست (والہ ہروی سہ)
چمن حسن تو ہر روز بہی چون نہ بود باغ
پیرای نگہ بر در و دہقان نیاز - مخفی مباد کہ
ضرورت ندارد کہ تحتانی آخرہ را داخل اصطلاح

کنیم کہ زائد است ہو (اردو) دیکھو باغبان

باغنج بقول سروری مرادف باغنج کہ بہ نون چہارم می آید ہر دو بفتح غین معجمہ ۔ انگور نیم رسیدہ ۔ صاحب رشیدی گوید کہ در جہانگیری بضم غین و جیم فارسی است صاحب برہان ذکر (باغنج بہ نون چہارم و جیم عربی در آخر) بہ ہمین معنی کردہ و صاحب ناصری باغنج را بروزن نارنج آوردہ ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ باغنج را بعضی بضم غین و جیم عجمی نوشتہ اند و باغج بدون نون اگرچہ مخفف می تواند شد ولیکن بی سند است پس تصحیف خواہد بود (انتہی) مؤلف عرض کند کہ اصل این باغنج بود ۔ بار بمعنی حقیقی است کہ بر باشد و غنج بالفتح بقول برہان بمعنی آغشتہ چنانکہ بیمار غنج بمعنی دردناک یعنی آغشتہ بیماری (انتہی) و بہ تحقیق ما بالضم باشد زیرا کہ مبدل گنج است کہ بمعنی گنجایش می آید و ہمین است اسم مصدر گنجیدن پس بارغنج خوشۂ انگور نیم رسیدہ را گفتند کہ پر از بار باشد و ما مشاہدہ کردہ ایم کہ دانہ ہای خوشہ انگور در نیم رسیدگی بکثرت بود و ہر روز کم کم می ریزد و چون رسیدہ و پختہ شود آنقدر کثرت باقی نماند از ینجا است کہ خوشۂ انگور نیم رسیدہ را فارسیان بارغنج نام کردند و مجازاً برای انگور نیم رسیدہ ہم مستعمل شد ۔ رای مہملہ بکثرت استعمال حذف شدہ باغنج باقی ماند و باغج بدون نون مخفف آنست چنانکہ ایشان و ایشاو این و ای ۔ ہمیدانیم کہ خان آرزو برای تخفیف نون چہ قسم سندی طلبید و چرا باغج را تصحیف گوید و آنچہ باغنج بہ جیم فارسی می آید مبدل باغنج است چنانکہ کاج و کاچ حیف است کہ خان آرزو معاصر ما نماند تا می پرسیدیم ازو کہ چہ قسم تحقیق را بکار می برد (اردو) اذ کچے انگور ۔ مذکر ۔ نیم پختہ انگور ۔

(۱۹۹) **باغ جنان** | اصطلاح - بکسر غین معجمه و کسر جیم عربی مرکب اضافی است که باغ به معنی اوّلش و جنان بمعنی بهشت پس ترجمه لفظی این باغ بهشت است مخفی مباد که معنی حقیقی جنان در عربی زبان بقول منتخب بمعنی باغها که جمع جنت باشد ولیکن استعمال این در فارسی مخصوص است برای بهشت (ظهوری ـه) گل جنّت گل باغ جنان ہو گلخنی باش و گلستان شناس ہو (اردو) باغ بهشت - مذکر -

باغچ | به جیم فارسی همان باغج که به جیم عربی گذشت صراحت معنی و ماخذ و اشارهٔ این همه را آنجا کرده ایم صاحبان برهان و آنند و جهانگیری ذکر این کرده اند (اردو) دیکهو باغج

باغچوان | بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی باغبان - دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرده مولف عرض کند که خلاف قیاس نیست اصل این (باغچه بان) باشد های هوّز حذف و بای موحده به واو بدل شد چنانکه آب و آو معنی لفظی این نگهبان باغچه باشد صاحب کنز که محقق ترکی زبانست ذکر باغچه بان و باغچوان به همین معنی کرده و جا دارد که باغچ را بمعنی انگور نارسیده گیریم و نگهبانش همان باغبان باشد (اردو) دیکهو باغبان - مذکر -

باغچه | بقول هفت بفتح جیم فارسی باغ خورد را گویند و بقول غیاث باغ کوچک و فرماید که کسانی که باغیچه گویند خطا است صاحب سخندان گوید که باغسه هم به همین معنی آمده و صاحب کنز فرماید که لغت ترکی زبانست بمعنی حدیقه و بستان و بمعنی جنینه هم که باغ خورد باشد مولف عرض کند که فارسیان که این را بمعنی دوم مخصوص کرده اند بدین وجه باشد که کلمهٔ چه بالفتح برای تصغیر می آید

وصاحب تحقیق القوانین ذکر این فرماید کہ چہ
در آخر اسم واقع شدہ مفید معنی تصغیر باشد
چنانکہ سبوچہ وکوچہ وقالیچہ وکلیچہ (الخ) پس
از معاصرین عجم آنانکہ ہمین لغت را بزیادت
تحتانی بعد غین معجمہ باغیچہ گویند مزید علیہ باغچہ
باشد (اردو) باغچہ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ (عوام) باغیچہ چھوٹا باغ چمن۔

(۱) باغچہ سلیمان اصطلاح۔ صاحب
(۲) باغچہ سلیمانی انند ذکر (۱) کردہ
گوید کہ باغ طلسم باشد کہ بشعبدہ وسحر بنظر
تخییل گر داشند وصاحبان بحر وغیاث
ہمین معنی را بر (۲) نوشتہ اند دیگر کسی از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ
(۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب
توصیفی ومعنی لفظی این باغی کوچک منسوب
بہ سلیمان علیہ السلام واین اسم فرضی است
ونسبت با سلیمان منظر بر طلسم کہ جن ہا تابع
سلیمان بود دیگر ہیچ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) باغچہ سلیمانی۔ مذکر۔
فارسیون نے اس طلسمی اور خیالی باغ کو
کہا ہے جو ساحرین اور شعبدہ باز دکھلاتے ہیں

(۳۰۰) **باغ خلد** اصطلاح۔ مرکب اضافی است
مرادف باغ جنان کہ گذشت مخفی مباد
کہ خلد لغت عرب است بالضم بمعنی ہمیشگی
ومخصوص برای بہشت (کذا فی المنتخب)۔
(ظہوری ؎) بالبین قبول نیست زگلہای
باغ خلد ۞ از خار کوی عشق بہ بستر فتادہ ایم
۞ (اردو) دیکھو باغ جنان۔

(۳۰۱) (الف) **باغ دل** استعمال۔ (الف)
(ب) **باغ دلکشا** فارسیان دل را
بہ باغ تشبیہہ دادہ اند وباغ دل۔ دل
باشد (ظہوری ؎) تمنا را بسیر باغ دل
گاہی توان بردن ۞ کہ جای سبزہ از لمسا
حسرت نشتر رویدہ ۞ و (ب) بقول بہار (۱)

باغیست در تفت (محسن تاثیر ؎) در بزم شراب قدس ساقی ٭ کیفیت باغ عید باقی ٭ باگلزار دگر کہ رشک بہشت ست ٭ قناد دی شہر مالک اوست ٭ شیرین نسبی خوش انتظامی ٭ منصرت دہ آن نصیر نامی ٭ ہرکس بسلیقہ آشنا نیست ٭ دل بستہ باغ دلکشا نیست ٭ موقوف عرض کنند کہ (۲) مرکب توصیفی بمعنی مطلق باغی کہ دلکشا باشد (ظہوری ؎) ز وصف خلد ظہوری مکن بہ نزدانم ٭ کہ نیست جز سر کو باغ دلکشا ی کسی ٭ (اردو) (الف) باغ دل کہہ سکتے ہین یعنی دل کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔ مذکر۔ (ب) (۱) باغ دلکشا ایک خاص باغ کا نام ہے جو تفت مین واقع ہے۔ مذکر (۲) باغ دلکشا۔ اُس باغ کو کہہ سکتے ہین جسکی سیر سے دلکو فرحت حاصل ہو۔ صاحب آصفیہ نے دلکشا یہ فرمایا ہے۔ کہلا ہوا۔ وسیع۔ فراخ۔ دلکو شگفتہ کرنے والا۔ فرحت افزا جیسے دلکشا باغ

(۳۳۰۳) **باغ دنیا** استعمال۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان دنیا را بہ باغ تشبیہہ دادہ اند و باغ دنیا۔ دنیا باشد (انوری ؎) صبا بسبزہ بیاراست باغ دنیا را ٭ نمونہ گشت زمین مرغزار عقبی را ٭ (اردو) باغ دنیا۔ کہہ سکتے ہین۔ مذکر یعنی دنیا کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔ بلحاظ نیرنگی دنیا وغیر ذلک۔

باغر بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث و سکون رای مہملہ (۱) لغت فارسی است بمعنی آماس و ورم کہ در بدن باشد و (۲) خنازیر۔ ہم او برخنازیر گوید کہ ریشہا کہ در گردن و گلوی مردم برآید صاحب فصول الاعراض برخنزیر گوید کہ جمع این خنازیر و در اصطلاح اطبا عبارت از اورام صغار است کہ در اکثر امر در مکان خود متمکن باشد و حرکت نکند و گاہ باشد کہ بدستور سلعہ در ابتدا ہمچون متحرک باشند و اکثر حدوث

آنها در لحوم رخوه خاصه در عنق باشد و بیشتر متعدد بوند که همگی آنرا یک کیس بود و باشد که هر واحد را کیس علیحده باشد و خاصه انهاست که همرنگ بدن و خورد باشند و خنزیر شدید العظم بسیار کم بهم می رسد و علت مولده این علت رطوبت غلیظه باشد که از تواتر تخم و سوء هضم در بدن جمع آمده باعضاء رخوه ریزد و وجه تسمیه این علت کثرت وقوع آن بخنزیر یا مشابهت آن بدان یا متعدد العدد بودن وی بدستور کثیر الولد بودن حیوان مذکور یا نسبت عنق صاحبش بگردن خنزیر در عدم تمایل آن میمنه و میسره است (انتهی) دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که باغر بقول کنز بکسر غین معجمه لغت ترکی است بمعنی صدر و حشا و احشا پس اگر فارسیان قدیم این را مفرس کرده برای ورم و آماس بدن و خنازیر استعمال کرده باشند اسم جامد باشد و از لغت باغرو که می آید من وجه تصدیق این می شود (اردو) (۱) دیکھو آماس (۲) کنٹھ مالا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ خنازیر۔ گل سوا۔ گھر گھرا۔ گلے کے ایک مرض کا نام جس میں گلٹیاں ہو جاتی ہیں۔

باغ رخ استعمال۔ مرکب اضافی است فارسیان رخ محبوب را با باغ تشبیه داده اند (ظهوری ــه) بهار بستر بالین بخت بیدار کی که از فسانهٔ باغ رخت بخواب شده مؤلف عرض کند که سبزه خط و چاه زنخدان و سیب ذقن و غیره ذلک ثبوت این است (اردو) باغ رخ کہہ سکتے ہیں۔ یعنی رخ کی تشبیہ باغ کے ساتھ۔ مذکر۔ (۲۰۲۲)

(۲۰۲۳) **باغ رخسار** استعمال (۱) مرکب اضافی است۔ مماثل باغ رخ که گذشت یعنی تشبیه رخسار یار به باغ (انوری ــه) گر اد ر باغ رخسارت بود راه ها از ان دلها که در زلف

توہستند ﴿ (اردو) باغ رخسار۔ کہہ سکتے
ہیں یعنی رخسار کی تشبیہہ باغ کے ساتھ۔ مذکر ہے
(۲) باغ رخسار۔ در استعمال عجم۔ بدون (۲۲۰۵)
اضافت۔ اسم فاعل ترکیبی است کہ کنایہ
باشد از محبوب (ظہوری ﴿) نخواہیم بشنیدیم
افسانہ ہای باغ رخساران ﴿ کہ می ترسم فشاند
برچشم بیدارم گل خوابی ﴿ (اردو) باغ
رخسار۔ مذکر۔ محبوب کو کہہ سکتے ہیں۔

باغ رضوان اصطلاح۔ مرکب اضافی (۲۲۰۶)
کنایہ باشد از بہشت کہ رضوان بالکسر نام
فرشتۂ ایست کہ موکل و دربان بہشت است
(ظہوری ﴿) دلکشائیہای کوئی سیر خاطر
میکند ﴿ گاہی ارگوشی بحرف باغ رضوان
دادہ ایم (اردو) باغ رضوان کہہ سکتے ہیں۔ مذکر صاحب
آصفیہ نے فرمایا ہے کہ رضوان عربی اسم مذکر۔ ایک فرشتہ
کا نام جو فردوس برین کا دربان اور موکل ہے

باغ رفیع اصطلاح۔ بقول برہان بفتح
رای مہملہ و سکون نون و کسر کاف فارسی

را است قرشت بمعنی باغ بدیع است کہ
کنایہ از بہشت عنبر سرشت باشد صاحب
(جہانگیری در ضمیمۂ کتاب) و صاحبان جامع
و بحر و موید ذکر این کردہ اند مولف عرض
کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی باغی کہ رفعت
دارد۔ مخفی مباد کہ آنچہ صاحب برہان عنبر سرشت
را بصفت بہشت آوردہ حکم فضولی دارد
کہ در تعریف (باغ رفیع) دخلی ندارد محققین
را باید کہ در تعریف اصطلاحات از لفظ
اصلی کار گیرند حیف است کہ کسی از محققین
بالا سند استعمال پیش نکرد و قول جامع بمنزلہ
سند است کہ از اہل زبانست (اردو)
دیکھو باغ بدیع۔

باغ رنگین اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ
برہان و موید و شمس و بحر کنایہ از دنیاست
مولف عرض کند کہ مرکب توصیفی است

نیرنگی و رنگارنگی دنیا مشهور است (اردو)
باغ رنگین. مذکر. دنیا کو کهه سکتے ہین۔
باغ رویان اصطلاح۔ اسم فاعل (۲۰۷)
ترکیبی. از قبیل باغ رخسار چنانکه گذشت
کنایه باشد از محبوبان منظر بر سبزهٔ خط
وچاه زنخدان و سیب ذقن وغیره لک
(ظهوری سه) باغ رویان به بهار نگهم
محتاج اند ہا سببی ہست که باہچو بہی ساختہ
اند ہ (اردو) یار کو باغ رو کهه سکتے
ہین بلحاظ سبزهٔ خط اور چاه زنخدان وغیره ص

باغره بقول جهانگیری باغین موقوف وفتح رای مهمله. گرہی را گویند که در اعضا و بناگاه
مردم بسبب درو شدی پیدا شود مثلاً از پای کسی دنبلی بر آمده باشد و بواسطهٔ درد آن
در بیغولهٔ ران گره باہم رسد یا سر بالین بد نهاده باشد و بدان جهت در گردن
گره ہا پیدا شود و ہر گرہی که مثل این بهم رسد آنرا باغره خوانند صاحب برہان بذکر معنی
بالا فرماید که بقول بعض زحمتی است که بسبب زحمت دیگر پیدا شود و مآل ہر دو یکی است
صاحب سروری فرماید که بکاف فارسی عوض غین معجمه ہم آمده بمعنی زحمت که از زحمت
دیگر تولد کند صاحب رشیدی ہم زبان تعریف جهانگیری و فرماید که باگره مرادف این
صاحبان جامع و ناصری ہم ذکر این کرده اند. صاحب مؤید صراحت مزید کند که چون
(۲۰۸) این گره پخته گردد ریم بیرون آید. خان آرزو در سراج بذکر اقوال جهانگیری و رشیدی
و برہان فرماید که آنچه برہان بعد بیان آخر الذکر گوید که مآل ہر دو یکی است در آن شبهه
است چه تفاوت عموماً و خصوصاً کم تفاوتی نیست و بقول قوسی گوید که بثوری که در باغ
پیدا شود. مؤلف عرض کند که محقق هند شد در تعمیم و تخصیص معنی بیان کرده ندرزاف

بمعنی دارد که ضرورت نداشت ما معنی آخر الذکر را که عام است حقیقی گیریم و معنی خاص اوّل الذکر مجاز آن و باغره مبدّل باگره که کاف فارسی بغین بدل شود چنانکه گلوله و غلوله و خیال ما این است که ترکان استعمال این بغین معجمه کرده باشند حیف است که لغات ترکی ازین ساکت بای حال اصل این باگره به کاف عربی مرکّب از با که بمعنی خوف و بیم می آید و ره مخفّف راه بمعنی طریق پس معنی لفظی این راه خوف باشد و شک نیست که باگره بسیار خوف ناک است یعنی اگر دیر بماند خود او بصورت دنبلی ریم پیدا کند و نوبت به فصّاد رسد و این مصداق است به (یک نه شد دو شد) باینجا فارسیان کاف عربی را به فارسی بدل کردند چنانکه کند و گند و استعمال این مجاز مخصوص است برای معنی اوّل الذکر و جا دارد که فارسیان بر لغت باغر که گذشت یای نسبت زیاده کرده منسوب به باغر کردند یعنی منسوب به ورم پس منسوب بحذف یا و پس ازان باغره را باگره کردند والآخر اولی من الاوّل۔ (اردو) گلٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ غدود۔ گانٹھ۔ گرہ۔ دکن میں باگرہ بھی مستعمل ہے۔ وہ خاص گلٹی جو کسی ہرج سے پیدا ہو جیسے ہاتھ میں دنبل ہونے سے اسکے ہرج سے بغل میں باگرہ ظاہر ہوتا ہے اسی طرح پاؤں میں دنبل یا زخم ہونے سے چڈھے میں باگرہ ہوتا ہے۔

باغ زاغان | اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و بحر نام باغی است از باغہای ہرات خان آرزو در سراج گوید که احتمال دارد که جای حاکم نشین ہرات ہمان باغی است و در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ۔ بہار از محمد قلی سلیم سند ی آوردہ (ﷺ) ذوق

گلگشت خراسان رفته است از یاد ما ہو در
سواد ہند سیر باغ زاغان می کنیم ﴿مؤلف
عرض کند که مرکب اضافی است و از معانی
متعدده زاغ یکی را در وجه تسمیهٔ این دخل
باشد یعنی زاغ بمعنی غراب و قسمی از کبوتر سیاه
و فتنه و گوشهٔ کمان آمده پس عجبی نیست که کثرت
زاغها یا کبوتر ہای سیاه درین باغ باشد
که موسوم شد بباغ زاغان و نظر برین که
مستقر حاکم ہرات است بمعنی فتنه ها را
درین دخلی باشد و جا دارد که باغی را باغ
زاغان گفته باشند که از کثرت درختان تیره
و تار باشد و ہمین قسم باغ را زاغان می نشسته باشند
و مسکن خود کنند مقابل باغ سپید که می آید
بالجمله باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردند
خبر می دہد ازین که باغ تیره باشد (عبدالله
ہاتفی ے) پس آنگاه کرد آن سرافراز سرو
بسوی باغ زاغان تدروی -

(اردو) باغ زاغان - ہرات مین ایک
باغ کا نام ہے - مذکر -

باغ زمستانی | اصطلاح - صاحب ہفت
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید
که باغی را گویند که بالای درختانش سایهٔ
چیپوش کرده باشند تا از صدمهٔ برف
باری محفوظ باشد و صاحب بول چال
ہم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که مرکب
توصیفی است معاصرین عجم برزبان دارند
و گویند که درین قسم باغ امراء ہم بزمستان
متنعم باشند (اردو) فارسیون نے
باغ زمستانی (مذکر) اس باغ کو کہا ہے
جس کے درختون پر ٹٹیون کا سایہ
کرتے ہین تا کہ درخت برف باری سے محفوظ رہین

باغ زندگی | استعمال - فارسیان زندگی
را بباغ تشبیه داده اند - مرکب اضافی بیانیہ
است (صائب ے) گر بہ تلخ اسد بہان

صہبای ایاغ زندگی ہا آہ باشد سبزہ باید چای
باغ زندگی ہا (اردو) باغ زندگی۔
کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنی باغ کی تشبیہ زندگی
کے ساتھہ۔

(الف) **باغ سبزی نماید** | مقولہ صاحبان
(ب) **باغ سبز نمودن** | خزینۃ الامثال

وامثال فارسی ذکر (الف) کردہ از معنی
ساکت و (ب) بقول (خان آرزو در
چراغ) وعدہ ہای دروغ نمودن از
راہ فریب و فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق
پیوستہ وصاحبان بحر و بہار گویند کہ فریب
دادن و آرستہ نسبت (ب) از محسن تاثیر
سند آوردہ (ہ) غیر بین خطی بدام وعدہ
خاصم کشید ہا باغ سبزی ہر طرف بنمود ودر
دامم کشید ہا مؤلف عرض کند کہ (الف)
مقولہ الیست مشتق از مصدر مرکب (ب)
یعنی حالش۔ فارسیان چون کسی را بینند کہ
وعدہ دروغ می کند یا فریب می دہد استعمال
الف کنند (اردو) (الف) سبز باغ
دکھاتا ہے۔ (ب) سبز باغ دکھانا۔ بقول
آصفیہ۔ فریب دینا۔ دہوکا دینا۔ پتا دینا۔
جہوٹے وعدے سے پہسلانا۔ اصل مین اس
عملی باغ سے مراد ہے جو بازیگر ایک آن واحد
مین پردے کے نیچے سے غیر موسم مین سبز
پیڑ اگا کر دکھا دیتے ہین۔ چونکہ اسکی کچھہ
اصل نہین ہوتی اس وجہ سے وعدہ ہای
دروغ پر استعمال ہونے لگا (میر تقی)
تیرا ہی منہ تکے ہے کیا جانئے کہ تو خط ہا
کیا باغ سبز تو نے آئینہ کو دکھایا ہا (ناظم
ع) سبز باغ اپنا دکھانے لگے ماشاءاللہ ہا

باغ سبزی کاری | اصطلاح بقول

صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاہ قاچار۔ باغی کہ دران کاشت بقولات
کنند۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ

وعاصرین عجم ہم برزبان دارند مرکب
توصیفی است وموافق قیاس (اردو)
ترکاری کا باغ۔ مذکر۔

باغ سپید | اصطلاح۔ بقول بحر نام
باغی۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب
هفت گوید کہ (۱) باغ روشن را گویند
ونیز باغی کہ صحن ودیوار آن سپید باشد
و (۲) نیز نام باغی کہ نوشابہ بکنار بردع
ساختہ بود موٗلف عرض کند کہ مرکب
توصیفی است ومعنی حقیقی این باغی کہ از کثرت
درختان تیرہ وتار نباشد۔ مقابل باغ
زاغان ومعنی دوم مجاز آن کہ باغ مخصوص
را بدین نام موسوم کرد وندمخفی مباد کہ بردع
بالفتح وبفتح دال مہملہ ملکیست از توابع ایران
در آذربیجان باقلیم پنجم (شیخ نظامی در
شیرین خسرو) سپیدہ دم ز لشکرہای
خسرو۔ بسوی باغ سپید آمد رواروی۔

(اردو) (۱) وہ باغ جو بے روشن ہو اور
گنجان نہ ہو جس میں درختوں کی کثرت
نہ پائی جائے۔ مذکر۔ (۲) ایک باغ کا
نام فارسی میں باغ سپید ہے جس کو نوشابہ
نے بردع کے سرحد پر بنایا تھا۔ مذکر۔

باغستان | اصطلاح۔ بقول بہار وانند
۔ باغستان وداغستان (۱) نام جائی در عراق
دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
موٗلف عرض کند کہ داغستان ورای
باغستان است معاصرین عجم گویند کہ در عراق
عجم ملکی است کہ کثرت درختان میوہ دار
دارد آن را باغستان گویند وناحیہ کہ کثرت
جبال دارد بہ داغستان معروف صاحب
کنز فرماید کہ ترکان این لغت را از فارسی
گرفتہ اند وبمعنی باغ انگور استعمال کردہ اند
وہم او بر باغ فرماید کہ لغت فارسی است
ودر ترکی بمعنی انگور مستعمل (اردو) باغستان

عراق عجم مین ایک ملک کا نام ہے جس مین میوہ دار اشجار کی کثرت ہے۔ مذکر۔

باغ سخا اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ضمیمہ کتاب کنایہ از سخی بود و بقول برہان وجامع و مؤید (۱) کنایہ از مردم صاحب ہمت وسخاوت و (۲) کنایہ از دنیا ہم مولف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ ظاہر امرکب اضافی است و معنی اوّل الذکر موافق قیاس و برای معنی دوم مشتاق سند استعمال باشیم۔ زیرا کہ دنیا ہم سخی باشد و ہم بخیل (اردو) (۱) سخی۔ صاحب سخاوت (۲) دنیا۔ مؤنث۔

باغ سخن استعمال۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان سخن را بباغ تشبیہہ دادہ اند کہ سخن ہم ہمچون باغ رنگینی دارد (انوری ؎) ہرچہ در شاخ ہنر باغ سخن طوطی داشت ؛ ہمہ را داعیہ بزتوبس وام گرفت ؛ (اردو) باغ سخن کہہ سکتے ہین یعنی سخن کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ اسلئے کہ کلام مین بھی رنگینی ہے۔ مذکر۔

باغ سرپوشیدہ اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ سرش پوشیدہ باشد صاحب بول چال گوید کہ براکثر درختہا سقف زجاجی گذارند تا درختان از برودت برف محفوظ مانند و این قسم باغ را باغ پوشیدہ گویند۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار (باغ سرپوشیدہ ساختہ) را بہمین معنی آوردہ (اردو) وہ باغ یا چمن جس پر شیشے کی چھت قائم ہوتا کہ درخت برف سے محفوظ رہین۔ مذکر۔

باغ سفید اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی باغ سپید کہ گذشت (اردو) دیکھو باغ سپید۔

باغ سیاوشان اصطلاح۔ بقول

(۴۷۰۹)

سروری و جہانگیری نام نوائی و لحنی واز
منوچہری سند آرد (ع) بلبلان راہ گل
نوش ولبینا دانند ۰ صلصلان باغ سیاوشان
باسرو سیاہ ۰ وفرماید کہ لبینا نام لحنی و نوائی
و صلصل بضم صادین مہملتین بعربی نام
مرغی شبیہ بہ فاختہ صاحب رشیدی گوید کہ
نام نوائیست از موسیقی صاحب جامع بر
صوتی قانع ۔ خان آرزو در سراج گوید
کہ باغ شیرین و باغ سیاوشان ہر یک
نام نوائی از موسیقی ۔ صاحبان بحر و بہار
دانند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف
عرض کند کہ سیاوش نام پسر کیکاوس کہ بقول
غیاث بغایت خوش منش و عیاش بود الخ
پس عجیبی نیست کہ این لحن و نوا مرغوب خاطر
یا از اختراع او باشد کہ موسوم شد بہ باغ سیاوشان
والف و نون آخر برای نسبت است چنانکہ
توران کہ منسوب بہ تور است و لفظ باغ
دراینجا استعارہ از لحن و نوا منظر بر تفریحی کہ
ازین لحن حاصل می شد (اردو) باغ
سیاوشان فارسی میں ایک موسیقی راگ کا نام
ہے جس کا موجد غالبًا سیاوش ہے یا اسکو
یہ راگ پسند تھا ۔ مذکر ۔

(۴۹۱۰) **باغ سینہ** | استعمال ۔ مرکب اضافی فارسیان
سینہ را بباغ تشبیہ دادہ اند کہ گل داغہا
در وست (ظہوری ع) فارغ از اندیشہ
بہار و خزانند ۰ نخل تمنا ز باغ سینہ ما
(اردو) باغ سینہ کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر
سینہ کی تشبیہ باغ کے ساتھ ہو سکتی ہے

باغ شہری | اصطلاح ۔ صاحب فرہنگ
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر
این کردہ گوید کہ بمعنی باغ شہر دار است
مؤلف عرض کند کہ مقصودش چمن بندی
نباشد کہ تکلفات چمن بندی درو نیست
و مخصوص است با درختان مثمر (اردو)

وہ باغ جس مین چمن بندی نہ ہو اور صرف میوے کے درخت ہون ۔ مذکر ۔

باغ شگوفہ فشان | اصطلاح بقول بحر و ہفت کنایہ از چشم گریان است مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس کہ اشک شگوفہ را ماند ۔ (اردو) چشم گریان ۔ مؤنث ۔ وہ آنکھ جس سے اشک جاری ہون ۔

باغ شیرین | اصطلاح ۔ بقول سروری نام نوائی و لحنی از جملۂ سی لحن باربد و بقول صاحبان برہان و بحر لحن چہارم است و بقول (خان آرزو در سراج) و مؤید و رشیدی و جامع و بہار نام نوائی از موسیقی مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی باغ حلاوت بخش کہ رنگینی آہنگ ہا دارد و این کنایہ باشد (نظامی ؎) چو کردی باغ شیرین را شکر بار ٭ شدی باغ از زمین بوستان شکر خوار ٭ (اردو) باربد کے تیس راگون سے چوتھے راگ کا نام فارسیون نے باغ شیرین رکھا ہے ۔ مذکر ۔

(۱۱۶۶)

باغ طرب | استعمال ۔ مرکب اضافی است ۔ فارسیان طرب را بباغ تشبیہ دادہ اند کہ تفریحی می بخشد (ظہوری ؎) گر ز آہ من گل باغ طرب پژمردہ شد ٭ لالۂ دشت غم از آہ ظہوری تازہ باد ٭ (ولہ ؎) بباغ طرب نیست یک نغمہ سنج ٭ ز بس در غمش ہا ہی و ہو کردہ ایم ٭ (اردو) باغ طرب کہہ سکتے ہین یعنی طرب کی تشبیہ باغ کے ساتھ ۔ مذکر ۔

باغ طرّہ | استعمال ۔ مرکب اضافی است ۔ فارسیان طرہ را بباغ تشبیہ دادہ اند مخفی مباد کہ طرّہ بالضم و تشدید را بمعنی زلف و موی پیشانی است و تشبیہ این با باغ حسنین

نباشد که فارسیان طرّه را به سنبل تشبیه همی نمایند
که حیزو باغ است (ظهوری ؎) ز باغ
طرّه فراق تو خلق چون نکشد ؛ کدام روز
نمی ترسی از خدای که چه ؛ (اردو) باغ
طرّه کهہ سکتے ہیں یعنی طرّه کی کی تشبیہ باغ
کے ساتھہ ۔ مذکر ۔

باغ عامّہ استعمال ۔ صاحب روزنامچه
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاه قاجار گوید
که باغ عام را گویند مؤلف عرض کند
که معاصرین عجم باغی را بدین نام موسوم
کردند که برای تفریح عامّه رعایا درست
کرده میشود ـ مرکّب توصیفی است و معنی
لفظی این باغی که منسوب به عوام و خواص
است بعضی از معاصرین بر انند که ما بر لغت
عربی عام های نسبت نتوانیم زیاده کنیم و
نزد شان عامّه در حقیقت عامّة لغت
عربی است پس اندرین صورت باید که
این را مرکّب اضافی گیریم ما می گوییم که نمی دانند
که فارسیان بسیاری از الفاظ غیر فارسی را
بقاعدۂ فارسی مرکّب کرده اند پس وجهی نیست
که عامّه را به های نسبت منسوب به عام نگیریم
(اردو) باغ عامّہ ۔ مذکر ۔ دکن میں اُس
باغ کا نام ہے جو حکومت نے اس غرض
سے بنایا ہے کہ عام وخاص رعایا اس کی
سیر کریں ۔ پبلک گارڈن ۔

باغ قدس اصطلاح ۔ بقول ضمیمۂ
جہانگیری و برہان و جامع و ضمیمۂ ناصری
مرادف باغ بدیع و باغ رفیع ۔ که گذشت
مؤلف عرض کند که مرکّب توصیفی است
که قدس را بمعنی مقدس گرفته اند خلاف قیاس
نیست (خاقانی ؎) چو جان کار از نایت
بباغ قدس خواهد شد ؛ حواس کارکن از
حبس تن مگذار برهانش ؛ (اردو)
دیکھو باغ بدیع ۔

باغ گلکاری اصطلاح - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید که باغی را گویند که دران گلبن های بسیار باشند و بقول بول چال گلشن و گلزار مؤلف عرض کند که مرکب اضافی بمعنی باغی که گلکاری دارد یعنی چمن بندی (اردو) پھول باغ مذکر دکن مین اوس باغ کو کہتے ہین جس مین میوے کے درخت نہون اور صرف پھول کے درختون سے بنایا گیا ہو۔

باغل بقول برہان بروزن بابل جای گاو و گوسفند و امثال آن و بقول جامع ہمچو اغل - مغاره صاحب ناصری گوید که بمعنی آغل است یعنی جای گوسپندان و گاو - خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان ذکر معنی بالا کرده فرماید که این خطاست و صحیح اغل و اغول است چنانکه گذشت مؤلف عرض کند که آغل و آغول و اغل و اغول بممدوده و مقصوره بہمین معنی گذشت و بحث کامل و صراحت ماخذ بر اغل و اغول کرده ایم و باغلمق بقول کنز در ترکی زبان مصدری است بمعنی ربط و عقد و باغلو بقولش مربوط و مقید و متعلق پس فارسیان اسم مصدر ترکی را که (باغل) است بمعنی جائی استعمال کردند که گاوان و گوسپندان درانجا شب بسر برند بعید نیست که این را مفرس گیریم و تصدیق وجود این اسم جامد از صاحبان ناصری و جامع که اہل زبانند می شود پس وجہی نیست که در غلط بودن این با محقق ہند نژاد اختلاف نکنیم که دخل بزبان غیر مادری خود می دہد اعتبارش بیش از صاحبان جامع و ناصری نیست (اردو) دیکھو آغل - آغول - اغل - اغول۔

باغ لیل و نہار اصطلاح - بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) اشاره به باری تعالی

جلّ جلاله و (۲) کنایه از آفتاب عالمتاب۔ مؤلف عرض کند که دیگر کسی از محققین زبان فارسی ذکر این نکرده بهمین دو معنی این لغت مرکب (باعث لیل و نهار) گذشت خیال ما این است که صاحب ضمیمهٔ برهان به تسامح این لغت را قائم کرده و بجای معنی حقیقی این کنایه از دنیا توان گرفت نه اشاره به باری تعالی و کنایه از آفتاب پس بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم (اردو) دیکھو (باعث لیل و نهار)

باغ مراد اصطلاح۔ بقول وارسته و بحر و غیاث و آنند باغی است در هرات چنانکه درویش واله هروی در وصف هرات گوید (ع) جنات کشت است و دو چندان شو از ذوق به در فال گرایست باغ مرادش به مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و وجه تسمیه از معنی لفظی پیداست (اردو) هرات میں ایک باغ ہے جس کا نام (باغ مراد) ہے۔ مذکر۔

باغ مشجری اصطلاح۔ صاحب آنند بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که باغی را گویند که دران درختان بزرگ میوه دار باشند و صاحب بول چال بر باغ درختان قانع۔ مؤلف گوید که مرکب توصیفی و مرادف باغ مشجری۔ دیگر باغچه (اردو) دیکھو باغ مشجری۔

باغ نباتات اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین بمعنی باغ بقولات و ترکاری۔ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است تخصیص معنی او به سبیل مجاز۔ (اردو) ترکاریوں کا باغ۔ مذکر۔

باغچه صاحبان سروری و برهان و ناصری و سراج و جامع ذکر این کرده اند و حقیقت این به (باغچه) گذشت (اردو) دیکھو باغچه

باغنده بقول سروری و سراج بروزن آگنده پنبه زده و گره کرده - باشد برای ریسیدن و بقول برهان و جامع و ناصری بروزن بافنده - پنبهٔ حلاجی کرده را گویند که جهت رشتن گلوله کرده باشند صاحب غیاث صراحت کند که این را بهندی پونی گویند **مؤلف** عرض کند که معنی بنا کرده تحقیق بالاستقصی آنست که این را اسم جامد فارسی زبان گیریم ولیکن صورت لفظ تقاضا می آن می کند که این را مبدل بافنده گوئیم که فا بغین معجمه بدل شود چنانکه فلیو و غلیو و معنی لغوی این معروف که اسم فاعل است از مصدر بافتن و بافیدن پس چیزی که ذریعهٔ بافیدن است همین گلولهٔ پنبه که بواسطهٔ چرخه رشته از وی پیدا شود و بکار بافتن درآید .

(اردو) پونی - بقول آصفیه - ہندی اسم مؤنث - وہ پولی بتی جو روئی کاتنے کے واسطے پون سلائی کے ذریعہ سے بناتے ہیں

باغ نسیم اصطلاح - بقول خان آرزو در چراغ - نام باغیست در کشمیر (طغرا ے) هر که گردید رفیقم بره باغ نسیم چو کرد سرگشته مرا همچو صبا در کشمیر ؛ صاحبان بحر و بهار و انند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که ظاهرا مرکب اضافی است و خبر می دهد از این که باد نرم که بوی خوش دارد دران باغ همیشه می وزد و همین باشد وجه تسمیهٔ این باغ و سبب این کثرت گلها و کمی درختان بلند و بالاست که مانع باد نباشد

(اردو) باغ نسیم کشمیر میں ایک خاص باغ کا نام ہے - مذکر -

باغ نصیر اصطلاح - بقول بہار و انند نام باغی است در تبت **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و وجه تسمیه جز این نیست که نصیر نام کسی باشد که این باغ

را درست کرد و سند این بر (باغ دلکشا)
گذشت (اردو) باغ تصویر۔ لغت
میں ایک باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نظر اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ
گوید کہ باغیست مشہور در صفاہان و آرزو در سراج
گوید کہ از اہل ایران بہ تحقیق رسید کہ این
باغ در کرمان است نہ صفاہان (واعظ
۵) تا عکس گل روی تو در چشم تر ماست
٭ داماں پر از خون شدہ باغ نظر ماست
٭ بہار باتفاق خان آرزو گوید کہ ہمین
باغ دریاچہ کلان دارد (محسن تاثیر ۵)
دیدہ از سیل سرشکم رشک صد دریاچہ
شد ٭ تا برخسار تو ای باغ نظر افتادہ است
٭ صاحب بحر ذکر قول خان آرزو و وارستہ
کرد و تحقیق خود را گذاشت۔ صاحب انند
متفق با بہار و صاحب غیاث متفق با وارستہ
مؤلف عرض می کند کہ معاصرین عجم گویند
در کرمان مقاماتی بسیار است کہ منظر بر کشت
درختان ثمر و دریاچہ ہا از دور معلوم
می شود کہ باغ است و فارسیان این مقامات
را باغ منظر گویند کہ از دور باغ بنظر می آید
و این اصطلاح مخصوص با کرمان نیست بل
در صفاہان و دیگر مقامات ہم این قسم منظر
پیدا می شود آن را ہم باغ منظر گویند مؤلف
گوید کہ با قول معاصرین عجم را معتبر تر از ہمہ
محققین ہند شمردہ ایم و در ہر دو اسناد
بالا ہم ہمین معنی بنظر می آید۔ قائل (اردو)
وہ مقام جو دور سے باغ نظر آئے یا وہ
باغ جو پیش نظر ہو دونوں کو باغ نظر کہہ سکتے
ہیں۔ اور بقول بعض باغ منظر ایک خاص باغ
ہے کرمان میں اور بقول بعض اصفہان میں۔ مذکر

باغ نقش اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی
باغ تصویر کہ بر پارچہ و کاغذ و مانند آن سازند
صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند

که (۱) اگر مرکب اضافی گیریم بمعنی آن هر
نقشی که رنگارنگ است مثل باغ و
(۲) اگر نقش را بمعنی منقوش گیریم اندرین
صورت مرکب توصیفی است بمعنی نقش و
تصویر چمن و درخت های باغ (اردو)
(۱) باغ منقش - مذکر - اس تصویر کو کہہ سکتے
ہیں جس میں مختلف شکلیں ہوں تشبیہہ باغ (اگرچہ
اس میں باغ کی تصویر نہ ہو) (۲) باغ کی
تصویر - مؤنث -

باغوان اصطلاح - بقول آنند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ بمعنی باغبان مؤلف عرض
کند که مبدل باغبان باشد که موحده به واو
بدل شود چنانکه آب و آو (اردو)
دیکھو باغبان -

باغ و بوستان لائق دوستان مقوله - صاحب احسن
ذکر این کرده از معنی
و محل استعمال ساکت - مؤلف عرض کند که
فارسیان این مقوله را بخیر طلبی و خصوصیت
دوستان استعمال کنند دیگر هیچ (اردو)
دکن میں کہتے ہیں بن بن کھنڈر دشمنوں کے
نذر" اگرچہ یہہ فارسی مثل کا خالص ترجمہ
نہیں ہے لیکن مقصد دونوں کا ایک ہے
فارسیوں نے باغ کو دوستوں سے مخصوص کیا
اور دکھنیوں نے بن اور کھنڈر کو دشمنوں
کے لئے قرار دیا مقصود یہی ہے کہ کھنڈر میں
دشمن رہیں اور باغ میں دوست -

باغ وحش اصطلاح - صاحب رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید که
بمعنی باغی که چرند و پرند را دران جمع کرده باشند
صاحب بول چال گوید که باغی که درو جانوران
وطیور زنده نگهدارند و بقول روزنامه باغ
حیوانات مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است معاصرین عجم باغی را نامند که جانوران
وحشی و اقسام طیور را باهتمام خور و نوش

وآب ودانۂ شان در مکانات خاص نگہداشتہ
وبرسبیل تفریح سیر این قسم باغ می کنند و
طلبۂ مدارس را ہم مشاہدۂ آن بصیرت
افزاید که فائق تر از نقش وتصویر است
در دار السلطنت ہای حکمرانان این قسم
باغ ہا یافتہ می شود (اردو) وہ باغ جس
میں چڑیا خانہ ہو اور درند جانور پالے جائیں۔ مذکور

باغ وسیع اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ جہانگیری
وضمیمۂ ناصری وبرہان وبحر ورشیدی وجامع
مرادف باغ بدیع که گذشت مؤلف عرض کند که مترادف
توصیفی است مشتاق سند استعمال باشیم
(اردو) دیکھو باغ بدیع۔

باغوش بقول برہان بر وزن آغوش چیزی را بآب فرو بردن و سر بآب فرو بردن
و غوطه خوردن ہم۔ صاحب ناصری گوید که سر بآب فرو بردن و غوطه خوردن و سر قدری
در زیر آب بماند گویند پاغوش خورد (فردوسی ست) در بیت آب پاغوش خوردن
روا ست ہر که یک تیر بالا بود آب راست۔ صاحب جامع فرماید که چیزی را یا سر خود
را بآب فرو بردن و غوطه خوردن خان آرزو در سراج گوید که چیزی را بآب فرو بردن
و غوطه دادن و غوطه خوردن و فرماید که بپای فارسی نیز می آید۔ صاحب شمس گوید که
بمعنی غوطه باشد مؤلف عرض کند که با صاحب شمس اللغات داریم اصل این بپای
فارسی است و این مبدل آن که پای فارسی بعربی بدل شود چنانکه تپ و تب و پاغوش
به پای فارسی مخفف (پا آغوش) اسم مفعول ترکیبی بمعنی غوطه خورده باشد مطلقا یعنی
کسی که غوطه می خورد پای خود را آغوش می گیرد بدین حرکت بر سطح آب نمی آید یعنی
که پای خود را بغل بگیرد و دست و پا را بر نزند بر سطح آب بلند شود فارسیان این را چہارزا

بمعنی مطلق غوطه هم استعمال کرده اند و (پاغوش خوردن) به بای فارسی بمعنی غوطه خوردن آمده نمی دانیم که محققین بالا اسم مصدر را چرا بمعنی مصدری بیان کردند و حیف است از صاحب ناصری و جامع سیما از خان آرزو که بمعنی غوطه دادن و خوردن را از مجرد اسم جامد چطور پیدا کرد (اردو) غوطه بقول آصفیه عربی۔ اسم مذکر۔ ڈبکی چبکی۔ پانی میں ڈوبنا

(۲۲۰۲) (۱) باغ وصل (۲) باغ وفا (۳) باغ هجر استعمال۔ فارسیان وصل و وفا و هجر را بباغ تشبیه داده اند (ظهوری سله) خود خوانده چو بوالهوسان را بباغ وصل به دستی اگر بربند بپیش فن صرنج به (انوری سله) اندرین ایام در باغ وفا به گر نمی روید گلی خاری کجاست به (ظهوری سله) بباغ هجر دلم را هزار جای ادب کن به پست رشک ولی تاب گوشمال ندارد به مؤلف عرض کند که تشبیه (۳) را کلام ظهوری ثابت نمی کند و ناگفته ایم (سه) باغ هجرت می دهد صد غنچه بر امید گل به در روایت آنهم آمد در زیدن چون صبا به مخفی مباد که مصدر (آه در وزیدن آمدن) بجایش گذشت (اردو) باغ وصل۔ باغ وفا۔ باغ هجر کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔ یعنی وصل اور وفا اور هجر کی تشبیه باغ کے ساتھہ۔

باغ هزار درخت اصطلاح بقول رشیدی و شمس باغیست بغزنین ساخته سلطان محمود والحال مفقود است خان آرزو در سراج (هست) را (بود) کرده بهار هم باتش مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) باغ هزار درخت مذکر۔ ایک باغ کا نام ہے جسکو سلطان محمود نے غزنین میں بنایا تھا۔

(۶۱۲۲)

باغ هستی | استعمال - فارسیان هستی را بباغ تشبیه داده اند (ظهوری ؎) سرخ روئی گل کند از باغ هستی در رخارش — جام اگر بر قطرهٔ دامان داغ خود زنید کو - (اردو) باغ ہستی - مذکر۔ کہہ سکتے ہیں یعنے ہستی کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔

باغ هشت در | اصطلاح - بقول بحر واند (۱) بهشت و (۲) قالب انسان مؤلف عرض کند که محققین بر (هشت بهشت) گویند که یکی خلد و دوم دار السلام سوم دار القرار چهارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم هفتم علیین هشتم فردوس پس همین هشت در را صفت باغ قرار دادند و کنایه کردند از بهشت و همچنین دو چشم و بینی و دو گوش و دهان و مقعد و مبول را هشت در گفتند و بصفت باغی آوردند و این کنایه باشد از قالب انسان جیف است که سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) بہشت - مؤنث (۲) قالب انسان - مذکر۔

باغ هوس | اصطلاح - مرکب اضافی است - فارسیان هوس را به باغ تشبیه داده اند (ظهوری ؎) صد شاخ تازه از بن هر برگ بر دمد — بر کهنه نخل باغ هوس چون تبر زنیم (اردو) باغ ہوس - کہہ سکتے ہیں - مذکر - یعنے ہوس کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔

باغچه بندی | اصطلاح - صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار ذکر این کرده گوید که بمعنی حدود و احاطه بندی باشد مؤلف عرض کند که در تعریف لغت سکندری خورده است معاصرین عجم (باغچه بندی) انتظامی را گویند که متعلق به درستی روش ها و چمن های باغ باشد تفهیم صاحب روزنامه غیر باغ را هم زبین

اصطلاح داخل می کند و وجود باغچہ تعمیم را منع می کند۔ قائل (اردو) چمن بندی ۔ دکن میں باغ کے اس انتظام کو کہتے ہیں	جو روشوں اور کیاریوں کی درستی وغیرہ میں کیا جاتا ہے ۔ مؤلف صاحب آصفیہ نے اس کو ترک فرمایا ہے ۔

باغیگری اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار عصیان و بیفرمانی ۔ (ملا ہاتفی سے) گروہی زعقل وگیاست بری ٭ درانجا زده کوس باغیگری ٭ مؤلف عرض کند کہ باغی لغت عرب است و بقول انند بمعنی نافرمان و از اطاعت بیرون شونده و بقول منتخب ستم کننده ۔ اسم فاعل بغاوت و فارسیان بر آخر این کلمہ گر آورند کہ بقول برہان وقتی کہ در آخر کلمہ آید افادۂ معنی اسم فاعل دہد چنانکہ کوزہ گر و کاسہ گر و بازی گر (الخ) پس ازان یای مصدری برو زیادہ کردند ہمچون بازیگری پس معنی لفظی این نافرمانی و بغاوت ۔ ما این را سفرس گوئیم کہ تصرف استعمال فارسیان در لغات عرب بقاعدۂ فارسی است ۔ (اردو) بغاوت بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ سرکشی ۔ نافرمانی ۔ غدر ۔ بلوا ۔ تمردی ۔ سرتابی ۔ انحراف ۔

(الف) باف (ب) بافانیدن (ج) بافت (د) بافتن (ہ) بافتہ	(الف) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ فای سعفص (۱) امر از بافتن حریر و بوریا و بترکیب بمعنی بافندہ و (۲) بقول موارد حاصل بالمصدر بافتن مؤلف عرض کند کہ (۳) اسم مصدر (د) است فرید علیہ (الف) کہ بمعنی افزار جلاہگان (مثل شانہ) می آید چنان آرنده در سراج (الف) را مرادف لفتری گوید و فرماید کہ چون جامہ بافند

آن را حرکت دهند تا تارها برابر افتد و دفته و دفتین هم آمده (الخ) فارسیان بزیادت الف باظهار فتح موحده باف کردند و مخفف بافت هم - و (ب) بقول بحر متعدی بافتن و بافیدن و (ج) بقول نوادر (۱) ماضی بافتن و بقول موارد (۲) حاصل بالمصدرش و فرماید که (بفت) که می آید مخفف آن چنانکه (زربفت) و (د) بقول موارد بمعنی (۱) بافیدن و (۲) ساختن و (۳) آراستن و (۴) گفتن چون دروغ بافتن و حرف بافتن صاحب بحر گوید که نسج کردن جامه و بغیر آن و (۵) درهم کردن و (۶) تابیدن و پیچیدن موی و ریسمان و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این بافد (ظهوری ۱۵) غزالی کز نگه دام دل وارستگان بافد ٭ نگه بر گرد دلش روزی کمند آه باپیچد ٭ (جامی ۱۵) بهر یک چند می بافد و روغی ٭ دهد زان گوهر خود را فروغی ٭ (خواجه شیراز ۱۵) یکی از عقل می لافد دگر طامات می بافد ٭ بیا کین داوریها را به پیش داور اندازیم ٭ (ظهوری ۱۵) تفهم حرف طره می بافد ٭ دانها خال مشک بیز مرا ٭ مؤلف عرض کند که معنی اول حقیقی است بلحاظ ماخذ که اسم مصدر این افزار جلاهگان است چنانکه بر (الف) مذکور شد و دیگر همه معانی مجاز آن و این مصدر اصلی است که از اسم جامد فارسی زبان ساخته شد و بافیدن که می آید تصحیف و جعلی خیال کنیم که محققین اهل زبان ذکرش نکرده اند و مقلدین سند نداد و بی خبر از ماخذ حقیقت باف را نه فهمیده بقاعدهٔ مصادر جعلی بزیادت تحتانی مکسور و بزیادت (دن) که علامت مصدر است مصدری ساختند دیگر هیچ و (ه) بقول صاحب بحر (۱) نوعی از قماش ابریشمی و بقول صاحب انند

بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۲) تسمہ ہای ابریشم گوسپند و (۳) رسن و (۴) رنگی است مر کبوتر را مؤلف عرض کند کہ (۵) بمعنی حقیقی خود اسم مفعول بافتن یعنی منسوج دیگر ہمہ معانی مجاز ازین و نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ ما این قسم کبوتران را دیدہ ایم کہ پرہای سیاہ و سپید بہم آمیختہ ظاہرا چنان مفہوم می شود کہ از تار و پود بافتہ اند و این قسم کبوتر رنگین در گرہ باز یافتہ می شود (اردو) (الف) (۱) بن۔ بننا کا امر حاضر (۲) دیکھو جسم کے دوسرے معنے (۳) جلاہون کے ایک اوزار کا نام فارسی مین (لف) ہے اور اسی کا فرہنگ تکلیم (باف) اسی کو اردو مین (ہتا) کہتے ہین کنگی کی شکل کا۔ (ب) بنوانا۔ بننا کا متعدی۔ (ج) (۱) بنا۔ بننا کا ماضی مطلق (۲) بافت۔ فارسی اسم مؤنث۔ دکن مین بنوٹ اور اردو مین بناوٹ جو بننا کا حاصل بالمصدر ہے۔ (د) (۱) بننا (۲) بنانا (۳) آراستہ کرنا۔ سجانا۔ (۴) کہنا (۵) درہم برہم کرنا (۶) بل دینا۔ بقول آصفیہ۔ بٹنا۔ مروڑنا۔ (ذ) (۱) بافتہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا ریشمی کپڑا۔ مذکر (۲) ریشم کی گنڈی۔ مؤنث (۳) رسی۔ مؤنث (۴) کبوترون کے ایک رنگ کو فارسیون نے بافتہ کہا ہے جو سیاہ و سپید پرون کے ملنے سے بظاہر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ گویا تانے اور بانے سے بنے ہوے ہین۔ یہ رنگ اکثر گرہ باز کبوترون مین پایا جاتا ہے۔ مذکر (۵) بنا ہوا بننا کا اسم مفعول۔ بافیدہ بھی کہہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے ترک فرمایا ہے۔

بافدم بقول سروری بسکون فا و ضم دال۔ (۱) عاقبت کار را باشد و فرماید کہ در نسخۂ وفائی و ادات الفضلا بہ قاف عوض فا۔ باقدم آوردہ (الوشکورے) چہ بائد

کردن کنون با قدم ؂ مگر خانه روبی چو روبه بدم ؂ (رودکی ؎) گرچه مهر روزن
اندکی بر دارد ش ؂ باقدم روزنی بپایان آردش ؂ صاحب برهان گوید که بسکون
قاف و فتح دال ابجد و میم ساکن انجام و پایان کار با ولضم دال هم آمده صاحب رشیدی
بذکر معنی مذکور گوید که در کلام ابوشکور بضم دال و بقول شمس فخری هم (که بر باقدم
به قاف می آید) ولیکن اسدی بفتح دال آورده (؎) براسپ گمان از ره راست
خم ؂ قرارت بد و نرخ بود باقدم ؂ و فرماید که شاید که قافیه گم باشد نه خم صاحبان
جامع و ناصری و سراج ذکر این کرده اند و صاحب مؤید گوید که آنچه ادات به قاف
آورده شاید که خطای کاتب باشد مؤلف عرض کند که باف بمعنی افزار جلاهگان
گذشت که بشکل شانه باشد چون پود را در تار قائم کنند آخر کار بوسیله باف آن را
مستحکم سازند پس باقدم قلب اضافت دم باف باشد و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد
اندرین صورت بفتح دال مهمله صحیح باشد صاحب قانون دستگیری فرماید که در لغات
فارسی زبان هر کجا قاف بنظر آید باید دانست که اصلش بای فارسی است پس قدم را
مبدل پدم گیریم و پدم در سنسکرت بر وزن عدم آخر اعداد است که از روی شمار
ده صد کرور را گویند و حسب دستور العمل اکبر پادشاه هزار صد کرور و زائد ازین
تعداد را اسمی در اعداد نیست و این را آخر اسما را اعداد گویند پس عجبی نیست که فارسیان
همین لغت سنسکرت را مرکب کردند با کلمه با که بمعنی مع هم اوست چنانکه بجایش گذشت
و معنی لفظی این ـ پدم دارنده یعنی اسم آخر اعداد دارنده و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد

اندرین صورت هم باید که دال مهمله را مفتوح گیریم پس آنانکه بضم دال استعمال کرده اند
غور بر ماخذ نکرده اسم جامد دانسته باشند که در استعمال بفتحه وضمه دال آمده والله اعلم
بحقیقة الحال بعضی از معاصرین وواقفین عادات حیوانات گویند که روباه مقام خود را
به دم صاف نمی کند بلکه به نفس ودم خود واین عادت او دائما از برای آن است که
جانوران موذی از هوای نفس او بگریزند ومقام او محفوظ شود وگویند که وجه تسمیهٔ روباه
هم همین است که اصلش (روبه آه) بالف ممدوده یعنی روی آه دارنده یعنی دائما آه کشنده
وگویند که بر هانه نقل وحرکت هم نفس تند زنند وحشرات الارض موذی از راهش بگریزند
وکناره کنند۔ بالجمله از این قدر صراحت که ما کرده ایم قافیهٔ شعر ابوشکور به فتح باشد
نه بضم وهمه محققین نازک خیال باستناد همین یک شعر باقدم را بضم دال مهمله گرفته اند
وخلاف ماخذ پی برده اند۔ آفرین بر صاحب رشیدی که برای تصدیق ضمهٔ دال اصلاحی
در کلام اسدی ما پسندید وضمه را گم خیال کرد بالجمله آنانکه فا را قاف گرفته اند ماخذشان
قول ادات است وصاحب مؤید خوش فیصله کرده که خطای ادات بدست کاتب
که نیز بادت یک نقطه پریشان کرد تکملهٔ بحث این بر باقدم کنیم۔ این است حقیقت
باقدم ونتیجهٔ جگرکاوی ما (اردو) آخر کار۔ بقول امیر۔ انجام کار۔ آخر کو۔

بافق بقول بهار وانند قصبه ایست از مضافات یزد۔ از انجاست مولانا وحشی
بافقی المشهور به یزدی مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد ظاهراً لغت ترکی
یافته می شود ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت۔ (اردو) بافق۔ مضافات

یزد سے ایک قصبہ کا نام ہے مولانا وحشی بافقی کا وطن۔ تذکرہ۔

باوکار اصطلاح بقول سروری بہ فا وکاف تازی بروزن راز دار جولاہ را گویند (حکیم لبیبی سه) بافکاری بود در شہر ہری ٭ داشت زیبا روی و رعنا دختری ٭ وبقول برہان وجامع وبحر بافندہ وجولاہہ صاحب ناصری فرماید کہ مخفف بافندہ کار صاحب مؤید این را بہ کاف فارسی گفتہ مؤلف عرض کند کہ باف بمعنی افزار جولاہگان بجایش گذشت وکار بمعنی خودش پس اسم فاعل ترکیبی است یعنی کار باف دارندہ یا باف را حاصل بالمصدر بافتن گیریم ومرکب کنیم با کار بمعنی کار بافت کنندہ و بافندہ واگر کاف فارسی گیریم گار بقول برہان لفظی است کہ افادہ فاعلیت کند وقتی کہ بلفظ دیگر مرکب شود ہمچو آموزگار و سازگار اندرین صورت معنی لفظی این صاحب باف باشد بہر دو صورت کنایہ از جولاہہ آفرین بر محقق صاحب زبان کہ این را مخفف بافندہ کار نوشتہ انیست طرز تحقیق ما خند کہ صدر یکی از طبع آزمائی اہل زبانست (اردو) دیکھو ابو وحشی۔

باقلان چہ داری مقولہ بقول وارستہ وبحر یعنی با او چہ خصومت داری مؤلف عرض کند کہ حقیقت این بہ (با او چہ داری) بیان کردہ ایم وسند استعمال این ہم از کلام ملا طغرا ہمدرانجا گذشت (اردو) دیکھو با او چہ داری۔

بافندہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث وسکون نون نساج وجولاہہ است (شیخ شیراز سه) بوریا باف گرچہ بافندہ است ٭ نبرندش بکارگاہ حریر ٭ مؤلف عرض کند کہ بکسر ثالث اسم فاعل بافتن و بافیدن است ضرورت نداشت کہ بعد ذکر مصادر

از شستقاتش بحث نکنیم نمیدانیم کہ محقق معاصر چرا ذکر این کردہ وچسان فا را مفتوح گرفت (اردو) بُننے والا۔ جلاہا۔ جامہ باف۔ نورباف۔ مومن۔ پارچہ باف۔ کولی۔

بافنک بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن آہنگ۔ لغت فارسی زبان است نوعی از سمور و سنجاب محققین فارسی بر سمور و سنجاب گویند کہ نام دو جانور است کہ از پوستش پوستین سازند وبقول غیاث پوست حیوان مذکور ہم۔ صاحب برہان بر فنک گوید کہ بہ فتح اوّل وثانی نام جانوری بسیار موی کہ از پوستش پوستین سازند وبعضی گویند کہ نوعی از پوست باشد کہ آن از سنجاب گرم تر واز سمور سرد تر **مؤلف** عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر بافنک نکرد بخیال ما مرکب است از کلمۂ با بمعنی ہمہ وہمش وفنک بمعنی دوم بیان کردۂ برہان وغیاث ومعنی لفظی این فنک دارندہ یعنی پوستی دارندہ وکنایہ از جانوری کہ نوعی است از سمور و سنجاب حیف است کہ صاحب محیط ہم ازین ساکت وبذیل سمور و سنجاب ہم ذکر این نکرد وما از تحقیق مزید قاصریم وبلحاظ ماخذ بالا توانیم عرض کرد کہ بفتح سوم وچہارم باشد (اردو) بافنک ایک جانور کا نام ہے جو سمور اور سنجاب کے اقسام سے ہے۔ مذکر۔

باقیدن بقول بحر بمعنی بافتن بکاف القضہ ومضارع این بافد صاحب انند ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما بحث این بر بافتن کردہ ایم وذکر ماخذ ہم در انجا گذشت (اردو) دیکھو بافتن۔

باقالب ریختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ گوید کہ در قالب ریختن

است مؤلف گوید که کلمهٔ با درینجا بمعنی سیزدهم اوست یعنی استعانت پس معنی لفظی این باستعانت قالب ریختن باشد وجا دارد که بمعنی چهاردهمش گیریم یعنی در که ترجمهٔ فی میباشد (اردو) ڈھالنا بقول آصفیه - دھات کو پگھلا کر قالب میں ڈالنا - سانچہ کے ذریعہ سے بنانا - سانچے میں ڈھالنا - بقول آصفیه - قالب میں ڈالکر بنانا -

باقدم بقول جهانگیری با قاف موقوف وفتح دال عاقبت کار واز حکیم اسدی سندی آورده که بر (باقدم به فا) گذشت ودرینجا در برهان کلام اسدی باقدم را به قاف نقل کرده - نیز فرماید که شمس فخری بضم دال بسته (س) زنجران برآن خورد کو دام تا وردم ایشان فتد چون پاردم تا گر کشند دارای دوران تربیت تا کار دانش نیکی گردد باقدم تا و فرماید که درین ماده قول اسدی اصح باشد مؤلف عرض کند که مقصودش جزین نباشد که فتح دال مهمله را اصح داند حیف است از محققین فارسی زبان چه مایه بی اعتنائی کرده اند که یکی در کلام اسدی باقدم را به فا نوشته سند خود گیرد و دیگری به نقل باقدم به قاف از همان یک شعر سند پذیرد حقیقت اینست که شعرای زبان دان استعمال این به فا و قاف سوم هردو کرده اند و ماخذ این به فای سوم بجای خودش بیان کرده ایم و درینجا عرض می شود که (باقدم) مرکب باشد با کلمهٔ با بمعنی مفدهمش و قدم بفتحتین بمعنی خودش یعنی پای و معنی لفظی این قدم دارنده و مجازاً قدم و کنایه از آخر کار که قدم هم عضو آخر بدن انسان است مخفی مباد که در مصرع آخر کلام شمس فخری اگر قدم را بفتح اول نگیریم وزن شعر درست نمی شود - مدعی در ادعای

اعراب لغت سست است و گواہ او بہ تصدیق قول ما چیست با بجملہ (باقدم) بہ سکون قاف نیست و نباشد و بفتح دال صحیح باشد آنکہ	(باقدم) را با (دم) بالضم قافیہ کردہ اند پی باخذ وصحت اعراب لغت نبردہ اند فتأمل (اردو) دیکھو باقدم۔

باقرخانی اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ نوعی از نان کہ از مسکہ و شیر و آرد می سازند مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ این ایجاد باقرخان باشد کہ در زمانۂ پاستان گذشتہ۔ یکی از معاصرین ترک گوید کہ این لغت ترکی زبان است و کتابت این بواو بعد خای معجمہ (باقرخوانی) مخفی مباد کہ باقر در ترکی زبان نحاس یعنی مس باشد و خوان لغت فارسی است کہ در ترکی بمعنی طعام و سفرہ مستعمل (کما فی الکنز) پس یای نسبت در آخرش زیادہ کردند معنی لفظی این مس منسوب بہ طعام یا مس منسوب بہ سفرہ و کنایہ از گردہ نان کہ سرخ رنگ باشد (مدور چنانکہ سفرۂ عرب) (اردو) باقرخانی بقول آصفیہ ترکی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی روغنی اور خستہ میدے کی روٹی جو شکر اور دودھ ملا کر تنور میں پکائی جاتی ہے۔

باقرقرہ بفتح ہر دو قاف و سکون رای مہملۂ اوّل و فتح ثانی بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) آبگیر و غدیر و بہندی جھیل نام است و بقول بول چال (۲) مادہ خروس جنگلی مؤلف عرض کند کہ غرغرہ بقول برہان بفتح اوّل بر وزن پنجرہ بمعنی غرغر است یعنی غلطاک آب کشتی و دہر لی آب کہ در گلو کنند و حرکتی دہند و بریزند و بکسر اول و ثالث نام نوعی از مرغ کہ بقول بعض خانگی است و بقول

بعضی صحرائی (الخ) پس بخیال ما قرقرہ مبدل غرغرہ باشد کہ غین معجمہ بہ قاف بدل شود چنانکہ آروغ و آروق و کلمہ با بمعنی مفید ہمش کہ افادہ معنی فاعل کند اندرین صورت معنی لفظی این غرغرہ دارندہ و کنایہ از آبگیری و غدیری کہ از آب مجتمعہ آن ہو جوش بزور ہوا بر پشتہ آن زند و آوازہی دہد ہمچون غرغرہ و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ شنیدہ ایم کہ از گلوی مادہ خروس ہم آواز غرغرہ بر آید (اردو) (۱) جھیل بقول آصفیہ - ہندی - اسم مؤنث - تال - تالاب - ڈل - غدیر - آبگیر - پانی کا وہ قطعہ جو چاروں طرف خشکی سے محیط ہو (۲) ایک جنگلی مرغی جو مثل غرارے کے آواز دیتی ہے - مؤنث -

باقل بقول وارستہ و بہار بہ کسر قاف (۱) کودک نشان ریش بر آمدہ و (۲) نام شخصی کہ بحمق شہرت دارد و (۳) سخنی کہ بکاہلی و درماندگی بیان شود (فقرہ جلالای طبا طبا) من باقل سخن کہ کار دانش بستر انداختہ ام (الخ) صاحب شمس این را بمعنی اول و دوم لغت عرب گوید - صاحب اشند فرماید کہ باقل - کصاحب - عربی - نام مردی از قیس ابن ثعلبہ کہ در عجز بیان بہ وی مثل زنند گویند کہ آہوئی خریدہ بود بہ یازدہ درم چون از وقیمت آن پرسیدند ہر دو کف دست خود بکشاد و زبان بر آورد پس آہو گریخت و ہم او ذکر معانی بیان کردہ بہار کردہ و بحوالہ غیاث (۴) بمعنی ترہ فروش آوردہ صاحب منتخب گوید کہ نام مردیست ضرب المثل بنادانی و بی زبانی مؤلف عرض کند کہ فارسیان لغت عرب را بہر سہ معنی اول الذکر استعمال کردہ باشند بمجاز مقصود از معنی اول کودکی کہ عقل کامل ندارد و مراد از معنی دوم ہر شخص احمق حیف است کہ سند استعمال معنی اول و سوم

پیش نشد نسبت معنی سوم عرض می شود کہ شخصی باشد کہ سخن بہ کاہلی وعجز ادا کند وبہ اشارہ کار گیرد ونقصان بردارد چنانکہ باقل عرب بجای آنکہ قیمت آہو بیان کند دہ انگشتان ہر دو دست کشاد وزبان برآورد تا سائل از یازدہ درم واقف شود وندانست کہ ازین حرکت آہو از دست می رود محققین بالا در تعریف معنی سوم غور نکردہ اند فتامل مخفی مباد کہ اگر نسبت معنی چہارم سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مفرس است کہ فارسیان از لفظ بقاعدہ عربی باقل بروزن فاعل استعمال کردہ اند وفی الحقیقت باقل بدین معنی در عربی یافتہ نمی شود (اردو) (۱) وہ لڑکا جسکے سبزہ آغاز ہوا اور عقل کامل نہ رکھتا ہو۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کی حماقت کا شہرہ ہو۔ احمق۔ (۳) عاجز بیان۔ کاہل کلام جیسے (کاہل وجود) بات کرنے میں سست جو زبان نہ کھولے اور اکثر اشاروں سے مطلب ادا کرے۔ اگرچہ اُس کا نقصان ہو جائے۔ (۴) ترکاری فروش۔

(الف) باقلا بقول منتخب لغت عرب است بہمزہ وتشدید لام وبی ہمزہ بمعروف صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ذکر این کردہ وفرماید کہ معاصرین عجم غلہ معروف را گویند کہ ترجمہ آن بہندی تلر است یا سیم صاحب سروری این را بہ ہای ہوز عوض الف در آخر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) باقلہ گفتہ وہم او بہ تحتانی آخرہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) باقلی آوردہ گوید کہ شگوفہ او بغایت خوشبو وبچشم احول شبیہہ (شاعر ۵) نرگس شوخ وگل باقلی امروز بباغ چون دو چشمند یکی اشہل ودیگر احول یکہ صاحب بہاران

نسبت (ج) گوید که این همان غلّه معروف باشد که بعربی باقلّا گویند و صاحب جامع هم ذکر این کرده و صاحب کنز (الف) و (ب) را لغت ترکی گفته مؤلّف عرض کند که بحث این بر باسمر گذشت و درینجا همین قدر کافیست که باقلی هم لغت عرب است و فارسیان الف آخر را به های هوّز بدل کرده اند چنانکه پاسا و پاسه پس (ب) مفرس باشد (اردو) دیکھو باسمر۔

باقو بقول اننذ بحواله فرهنگ فرنگ لغت فارسی است (۱) مریخ را گویند و (۲) نام مردی که قوی باشد دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلّف عرض کند که اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که (باقمق) بقول کنز بمعنی دیدن و حذر کردن و مائل شدن آمده و چون علامت مصدر (مق) را دور کنند اسم مصدر یا حاصل بالمصدر (باق) باقی ماند بمعنی نظر و حذر و میلان پس فارسیان بزیادت واو نسبت برین باقو کردند و معنی این منسوب بحذر و کنایه از مریخ که فارسیان این ستاره را بسیار خشمگین و خشمناک دانند و جلّاد فلک هم نامند و بمعنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) جلّاد فلک بقول آصفیه ـ عربی ـ اسم مذکّر ـ مریخ ـ ایک آتشی ستاره کا نام ـ دیکھو اختر پنجم (۲) باقو فارس میں ایک پہلوان کا نام تھا ـ مذکّر ـ

باقی بقول منتخب لغت عرب است بمعنی جاوید باشنده و نامی از نامهای حق تعالی مؤلّف عرض کند که اسم فاعل از مصدر بقا باشد فارسیان (۱) بمعنی هر چیز باقی مانده استعمال کنند که در ملحقات می آید و (۲) اصطلاحی است در سیاق عجم یعنی زری را گویند که بعد وضع

مصارف در سلک باشد یعنی زر موجود و این مجاز معنی اوّل است مقابل فاضل کہ عام را خاص کردہ اند (ظہوری ۵ع) گردیدہ ثبت نام ظہوری بکلک عشق ✽ در دفتری کہ باقی و فاضل برابر است ✽ (ولہ ۵ع) شکیب یک دمہ ام راکہ بار صد سال است ✽ مجوی باقی عاشق کہ فاضل افتادست ✽ (ولہ ۵ع) خرج بسیار و شکیبائی کم کس چہ کند ✽ باقی آوردہ ام و می طلبم فاضل خویش ✽ (اردو) باقی ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث ۔ (۱) بچی ہوئی چیز ۔ مابقی ۔ بچت ۔ بقایا ۔ بقیہ ۔ (۲) اصطلاح سیاق میں بچی ہوئی رقم کو اعم ازینکہ لینے کے قابل ہو یا دینے کے قابل ۔ باقی کہتے ہیں اور یہ مقابل ہے فاضل کا

باقی بودن استعمال ۔ بمعنی حقیقی است (۲۲۱۵) ومتعلق بہ معنی اوّل لفظ باقی (انوری ۵) مرا بگوی چہ باقی بود ز رونق شغل ✽ چو در معاملت از اصل بگذرد توفیر ✽ (اردو) باقی رہنا ۔ بچنا ۔

(الف) **باقی داستان بفرداست**
(ب) **باقی استان بفرداشب**
(ج) **باقی داستان شب فردا**

مثل ۔ خان آرزو در چراغ ذکر (الف) کردہ فرماید کہ مثل است و در مقامی استعمال کنند کہ کاری کنند و تتمہ را موقوف بر آیندہ دارند و این در اشعار سلیم و محاورۂ اہل عبارت وارد است صاحب بحر ہم ذکر این کردہ و بہار (ب) را آوردہ معنی متفق با خان آرزو و صاحب انند نقل نگارش ہر دو از محمد قلی سلیم سند آرند (۵) امشبم درد دل تمام نشد ✽ باقی داستان بفرداشب ✽ و صاحبان خزینہ و امثال فارسی و احسن ذکر (ج) کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ اختلاف لفظی (الف و ب و ج) چیزی نیست صاحب حسن

عجم (ب) را بر زبان دارند چون کاری
در روزی ختم نشود و باقی ماند آن را بر
آیندہ گذارند فارسیان استعمال این مثل
کنند و معنی حقیقی این متعلق است بحکایات
الف لیلہ کہ حاکی آن ہر شب حصہ باقیہ را
بہ شب آیندہ می گذاشت۔ فارسیان ہمین را
بطور مثل می زنند بمعنی عام کہ باشب حقیقت
ندارد (اردو) باقی کل۔ باقی پھر کبھی۔

باقی دگر شمارا مقولہ۔ بقول وارستہ
و بہار و بحر یعنی این قدر گفتم دیگر اختیار
شماست بفہمید و بمعنی حرف وا رسید
(محسن تاثیر ع) زان دلربای جانی با صد
حضور تاثیر۔ حرفی برمز گفتم باقی دگر شمارا
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را
برای مخاطب استعمال کنند بعد ازانکہ سخن خود
را تمام کنند مقصود از استعمال این آنست
کہ ہر چہ از سخن ما باقی ماند فہمیدن آن بدست
شماست (اردو) ''آیندہ تم سمجھ لو''
لوکن میں جب دو شخصوں میں گفتگو ہوتی ہے
تو ایک شخص اپنے مخاطب کو کہتا ہے ''مجھکو
جو کہنا تھا کہہ چکا آیندہ تم سمجھ لو'' اس کا
یہہ مطلب ہے کہ میری تقریر کے مقصد کو تم
پا چکے ہو آیندہ کیا ہونا چاہتا ہے تم اسپر غور کر لو

باقی ماندہ استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ۔ تتمہ و پس ماندہ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ متعلق بہ معنی اوّل لفظ باقی۔ ہای مقدار و اندازہ
در آخر ماضی مطلق (باقی ماندن) زیادہ کردہ اند
بمعنی اندازہ کہ باقی ماند و جا دارد کہ ہای نسبت
گیریم بمعنی چیزی کہ منسوب بہ باقی است (اردو)
باقی ماندہ۔ باقی رہی ہوئی چیز۔

باک بکاف عربی بقول سروری و جہانگیری و برہان و رشیدی و مؤید و ناصری
و سراج بمعنی (۱) ترس و بیم۔ بہار گوید کہ با لفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ

بہ تلاش ما با معنا در آمدن و بودن ہم وحق آنست کہ انحصار درست نیست صاحب کنز فرماید کہ لغت ترکی است بمعنی نحیب وبکا وصراخ وبمعنی خوف و رعب لغت فارسی است مؤلف عرض کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ترکی گرفتہ باشند یا بالعکس آن بصورت اوّل مفرّس باشد کہ فارسیان تصرّفی در معنی کردند کہ نحیب وبکا وصراخ ہم علامت ترس وبیم است وبصورت ثانی اسم جامد فارسی زبان باشد وبس وعجبی نیست کہ اصل این از بکار باشد کہ لغت عرب است وترکان از عربی گرفتہ باشند (انوری ۵) قوّت دادن اگر نیست مرا باکی نیست ٭ قوّت ناستدن ہست وللہ الحمد ٭ (ولہ ۵) لیک چون حکم شہنشہ درمیان آمد چہ باک ٭ خود چنان پندار جرم بیکران آوردہ ام ٭ (فردوسی ۵) من این باک در خواب دیدم نخست ٭ چنین است وبین خواب من شد درست ٭ (اردو) باک۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ خوف۔ فکر۔ اندیشہ خطر۔ ڈر۔ دہشت۔

(۲) باک۔ بقول جہانگیری وبرہان بمعنی التفات نمودن وبقول مؤید وسراج التفات مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی زبان است وبا معنی بیان کردہ مؤید وسراج اتفاق داریم حیف است کہ صاحبان جہانگیری وبرہان اسم جامد را مصدر قرار دادند وغور بر لفظ نکردند مخفی مباد کہ باق در ترکی بان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی بہ بین ونگاہ امر حاضر است از مصدر باقمق کہ بمعنی التفات کردن بچیپ وراست وصاحب کنز ذکر این مصدر کردہ پس باق حاصل بالمصدرش

بمعنی التفات و مبدلش باک باشد کہ قاف بدل شد بہ کاف وجاداردکہ ترکیان مصدر باقمق را از اسم جامد باک (فارسی) بہ تبدیل کاف با قاف ساختہ باشند۔ واللہ اعلم (اردو) التفات۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث میل۔ توجہ۔ رغبت۔ مہربانی۔

(۳) باک۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی از پس نگریستن و بقول خان آرزو در سراج در پس نگریستن و بقول مؤید باز پس نگریستن **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ معنی این مشاہدہ در پس حاصل بالمصدر پس نگریستن و این ہم از قسم التفات است و متعلق بہ بیم و ترس ہم کہ در پس نگریستن علامت خوف و اندیشہ باشد و التفات کسی ہم کہ در پس باشد بای حال این را مجاز معنی اول و دوم دانیم (اردو) پھر کر دیکھنا پیچھے منظر کرنا۔ پلٹ کر دیکھنا۔ حاصل بالمصدر۔

(۴) باک۔ بقول برہان ترجمۂ نوع۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالہ برہان کردہ محققین اہل زبان ازین ساکت شتاق سند استعمال باشیم اگر بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) نوع۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث قسم۔ جنس

(۵) باک۔ بقول ناصری بمعنی ہمہ و سندی کہ از ناصر خسرو پیش کردہ برای (پاک۔ بہ بای فارسی) است **مؤلف** عرض کند کہ تسامح محقق عجم است کہ بای فارسی را عربی دانست طرز بیانش خبر سید ہد از سکندری خوردنش کہ در ردیف موحدہ ذکر این کردہ و معنی اول را ہم ذکر کردہ اگر این را مبدل پاک می گفت عیبی نداشت محققین فارسی بر لغت (پاک بہ بای فارسی) ہم نگفتہ اند کہ بہ بای عربی می آید (اردو) دیکھو پاک۔

باک آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ خوفناک شدن باشد (فردوسی ؎)
فریدون چو بشنید شد خشمناک ٭ از ان ژرف دریا نیامدش باک ٭ (انوری ؎) کشتی نوح است درگاہت چہ باک آید مرا ٭ گر ز بیدادی بر اہل فضل طوفان آمدہ است ٭
(اردو) ڈرہونا۔ خوفناک ہونا۔

باکافر و مسلمان بنشین و صلح کل کن مقولہ۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی واحسن ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت و در کتابت خزینہ واو عطف بعد لفظ کافر متروک و معاصرین عجم بر زبان دارند فارسیان این مقولہ را بطور موعظت استعمال کنند مقصود اینست کہ صلح کل باش و با ہمہ مذاہب و ملل در امور دنیوی و مذہبی دل آزاری کسی مکن (اردو) دکن میں کہتے ہیں ”صلح کل بہ از رحمت دل آزار پر لعنت“

باکافہ شکوفہ فشان اصطلاح بقول مؤید بحوالہ قنیہ۔ ای چشم گریان مؤلف عرض کند کہ کافہ بقول منتخب بہ تشدید فای ہمہ و صاحب غیاث فرماید کہ در فارسی بی تنوین آید پس بخیال ما مصدر (شگوفہ فشاندن) کنایہ از اشک فشاندن و گریستن قابل بیان بود و ضرورت نداشت کہ این را بطور اصطلاح ذکر کنیم (اردو) دیکھو شگوفہ فشاندن

باک بودن استعمال بمعنی خوف و بیم بودن است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (خسرو ؎) عاشق کہ می سوزد دلش از طعن کے باکش بود ٭ شمع کہ آتش می خورد راحت شمارد گاز را ٭
(اردو) ڈرہونا۔ خوف ہونا۔

باک داشتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که
بمعنی خوف داشتن و خوفناک بودن است
(سعدی ـه) تو پاک باش برادر مدار
از کس باک * زنند جامهٔ ناپاک گازران

برسنگ (صائب ـه) چه باک دانهٔ خال
ار گزند می دارد * از چشم زخم چه پروا سپند
میدار دهد (انوری ـه) بند بگشود چرخ تند مباش
راه تیمو و بخت پاک مدار * (اردو) خوف رکھنا خوفناک ہونا

باکران بهشت اصطلاح بقول مؤید و بحر و هفت و انند بمعنی حوران بهشت مؤلف
عرض کند که مرکب اضافی است و باکره بقول محیط المحیط لغت عربیست بمعنی دوشیزه
و جمع آن بواکر (الخ) پس فارسیان که جمع این را خلاف قیاس باکران آورده اند ـ
مفرس باشد (اردو) حوران بهشت کہہ سکتے ہیں ـ صاحب آصفیہ نے حور پر لکھا ہے
کہ عربی ـ اسم مؤنث ـ حورا کی جمع ـ خوبصورت لڑکیاں جو بہشت میں نیک آدمیوں کو ملیں گی

باکرزمان اصطلاح بقول شمس بفتح
سوم و چهارم بمعنی (۱) عرش و (۲) آسمان
اما از کلام و تحقیق معلوم می شود که لفظ کرزمان
است باء زائد داخل نیست لهذا در باب کاف
نیز آورده اند (الخ) دیگر کسی از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرده مؤلف عرض کند که ما
می پرسیم از صاحب شمس که این اصطلاح را
آخر از کجا قائم کرد تا آنکه سند استعمالش پیش
نشود اعتبار را نشاید معاصرین عجم هم بر زبان
ندارند و ماخذ هم غیر متحقق و کرزمان بفتح اول
و سکون ثانی بمعنی آسمان و عرش اعظم بجایش
می آید (اردو) دیکھو کرزمان ـ

باکسی آتش شدن مصدر اصطلاحی ـ
بقول وارسته و بحر و انند بمعنی با او در مقام خشم
بودن چه آتش بمعنی خشم است (ظهوری ـه)
بیم است که به باد رود خاک ظهوری * ساقی

بس آتش چه شوی عالم آب است ۱۲ مؤلف
عرض کند که (آتش شدن) کنایه از غضب
کردن بجایش گذشت محققین نازک خیال
(باکسی) را که بمعنی با آورده اند سکندری
خورده اند زیرا که با من و با تو آتش شدن هم
داخل تعمیم همین مصدر باشد. قائل وسند
شان هم متعلق ازین مصدر اصطلاحی نباشد
که ازان مصدر (بکسی آتش شدن) پیداست
نه باکسی (اردو) دیکهو آتش شدن ۔

باکسی برآمدن مصدر اصطلاحی بقول
انند بحواله بهار بمعنی (۱) از عهده اش برآمدن
و (۲) برابری کردن (صائب ۵) کی حصاری
می تواند ساخت طوفان را تنور ۱۲ نیست ممکن خم
برآید با می پرزور ما ۱۲ (حافظ شیراز ۵۲)
ماه اگر با تو برآید بدو نیمش سازند ۱۲ دولت
احمدی و معجزه سبحانی ۱۲ (ولد ۵) اندران
موکب که بر پشت صبا بندند زین ۱۲ با سلیمان
کی برآیم من که مورم مرکب است ۱۲ مؤلف
عرض کند که این کنایه باشد مخفی مباد که (برآید
با چیزی وکسی) بجای خودش می آید و از
سند اوّل (با چیزی برآمدن) پیداست
(اردو) (۱) کسی کام کو حسب دلخواه
سر انجام دینا ۔ دیکهو (از عهده برآمدن) (۲)
برابری کرنا ۔

(۳۲۱۴) **باکسی برابر بودن** مصدر اصطلاحی
بمعنی همسری کردن است باکسی (انوری
۵) از فلک تا که صبح روی نمود ۱۲ انوری
با فلک برابر بود ۱۲ (اردو) همسری کرنا

باکسی برابر زدن مصدر اصطلاحی
بقول انند وبهار مرادف باکسی برآمدن که
گذشت ما این را در نسخه بهار عجم مطبوعه قدیم
یافتیم (امیر شاهی سبزواری ۵) گر زود برد
شاهی ز اقران بسفر ۱۲ چه باد سنادان برابر
زده ۱۲ (اردو) دیکهو باکسی برآمدن ۔

(۱) **باکسی بزرگی زدن** مصدر اصطلاحی ـ بقول انند بحوالهٔ بهار خود را بهتر از و دانستن (سلیم ؎) برخاک آبروی خودای آسمان مریز ٭ هرگز نکرده است بزرگی بما کسی ٭ ـ **مؤلف** عرض کند که بهار این سند را به

(۲) **باکسی بزرگی کردن** آورده خبرش نیست که تسامح صاحب انند است که بر الفاظ سند غور نکرد و بهار هم از تعمق کار نبرده که از کلام سلیم مصدر (بکسی بزرگی کردن) پیداست نه باکسی ـ باجمله معاصرین عجم (۱) را بر زبان ندارند طالب سند باشیم مخفی مباد که بر معنی بیان کردهٔ صاحب انند هم اعتراض کنیم که بغلط می اندازد ـ و معنی صحیح (خود را بهتر از دیگری یا کسی دانستن) است نه از و (اردو) (۱) و (۲) اپنے آپکو کسی سے بہتر سمجھنا ـ

(۷۱۴۴) **باکسی بس آمدن** مصدر اصطلاحی ـ بمعنی باکسی موافق آمدن و کنایه از عهدهٔ کسی برآمدن (انوری ؎) صبر با عشق بس نمی آید ٭ یار فریادرس نمی آید ٭ مخفی مباد که بس بقول برهان بالفتح بمعنی حسب و پسندیده آمده پس معنی اصطلاحی بالا موافق قیاس است (اردو) کسی کے موافق طبیعت ہونا ـ کسی کا کام حسب دلخواہ سر انجام دینا ـ دکن میں بس آنا کہتے ہیں ـ

(۱) **باکسی بسر بردن** مصادر اصطلاحی

(۲) **باکسی بسر کردن** ـ بقول انند و بهار کنایه از سازش و موافقت کردن (صائب ؎) از باغ رفتنم نه زبی مهری گل است ٭ چندان دماغ نیست که با گل بسر برم ٭ از کلیم همدانی ؎) نه یار را زغم خود خبر توانم کرد ٭ نه با جفای غم او بسر توانم کرد ٭ **مؤلف** عرض کند که سازش را در تعریف این آوردن خلاف محاوره باشد محققین هند نژاد بعوض سازگاری ـ سازش نوشته اند تحقیق سازش بجای خودش می آید ـ در ینجا همین قدر کافیست

بالجمله بتحقیق ما این هردو مصدر اصطلاحی کنایه باشد از زندگانی بسر کردن باکسی و معنی موافقت کردن هم پیدا می شود (اردو) کسی کے ساتھ بسر کرنا۔ صاحب آصفیہ نے (بسر کرنا) پر فرمایا ہے کہ گزارنا۔ بھوگنا۔ اوقات گزاری کرنا۔ زندگی کو پورا کرنا۔

(۱) باکسی خوش افتادن	مصادر
(۲) باکسی خوش بودن	اصطلاحی
(۳) باکسی خوش داشتن	مقبول اند

و بہار در امثال این مواقع لفظ خوش بحذف موصوف لفظ حال است (امیر خسرو ؒ) مرا باشکل رسوائی خوش افتاد ؛ بخندید ای رقیبان برگران ها ؛ (کمال خجند ؒ) زلف معشوق سرکش افتادست ؛ عاشقان را بآن خوش افتادست ؛ (جلال الدین عضد ؒ) از لب گوهر فشانت نیست چشم را شکیب ؛ چشم گریان مرا بالعل خندانت خوش است ؛

(مولانا السانی ؒ) خوشم من با وجود ضعف پیری ؛ که بامن آن پسر خوش دارد امروز (مرزا محمد مجذوب تخلص ؒ) عشق با آه و ناله خوش دارد ؛ مست با هم پیاله خوش دارد ؛ مؤلف عرض کند که از سند اوّل استعمال (باچیزی خوش افتادن) پیداست و در سند دوم هم استعمال مصدر (۱) نیست بلکه مصدر (خوش افتادن چیزی) مستعمل است و سند سوم متعلق نیست با مصدر (۲) و سند چهارم شاهد مصدر (۳) باشد و از سند پنجم استعمال مصدر سوم و (باچیزی خوش داشتن) پیداست باقی حال هر سه مصادر بالا موافق قیاس و مستعمل در محاوره و به زبان معاصرین عجم است صاحب برهان بر خوش گوید که بفتح اوّل و ثانی معدوله خوب و نغز را گویند پس (خوش افتادن) بمعنی خوش واقع شدن است یعنی واقع شدن خوش حالی و در مصدر

دوم خوش بمعنی حقیقی است و در مصدر سوم هم
خوش بمعنی خوشی و خوشحالی باشد همین معنی با شد
درست نیم (اردو) (۱) کسی کے ساتھ اچھی
گزرنا۔ خوش حالی کے ساتھ گزرنا۔ (۲)
کسی کے ساتھ خوش ہونا خوش رہنا (۳) کسی
کے ساتھ خوشحال رہنا خوش حالی رکھنا۔
دیکھو پہلے معنے۔

باکسی داشتن مصدر اصطلاحی بقول
انند کنایہ کردن (طالب ؒ) باتو دارم
باتو ای گردون تجاہل ہر طرف ٭ دیدۂ خورشید
دمہ بکشا و بر عالم بہ بین ٭ (سنجر کاشی ؒ)
آنچہ سر می زند از یار بما اندر بزم ٭ بخود اغیار
نگیرند کہ با من دارد ٭ (جلال اسیر ؒ)
ز تاراج غمش راہی بدلہا کردہ ام پیدا ٭
نگاہش سرگران با ہر کہ می گردد بمن دارد ٭
(ولہ ؒ) ز ہر پیمانہ می گردد برنگی ٭ نمیدانم
چہ دارد با من امروز مؤلف عرض کند کہ
ما اشارہ این بر (با او چہ داری و با او
دارد) کردہ ایم و گرہیچ (اردو) دیکھو
با او چہ داری و با او دارد۔

(۱) باکسی درآویختن
(۲) باکسی درآویز کردن
(۳) باکسی درافتادن
(۴) باکسی درافگندن

مصادر اصطلاحی بقول بہار و انند کنایہ از
باہم پیچیدن (صائب ؒ) ندارد صرفہ کشتی
گرفتن باز بردستان ٭ بود با خاک دائم کہ
با گردون درآویزد ٭ (کلیم ؒ) دیوانۂ آن
زلفم و از غایت سودا ٭ با باد درآویزم و
با شانہ درافتم ٭ (میر حسن دہلوی ؒ) شانہ
گہ گہ با سر زلفت درآویزی کند ٭ آری آنجا
کہ باشد دو سر خر شانہ را ٭ (ظہوری ؒ)
خاقان من برتبۂ شعری گذشتہ است ٭
خود را چرا بشاعر خاقان درافگنم ٭ مؤلف
عرض کند کہ صاحب بحر (۱) (درآویختن باکسی

رادر مصادر مرکبه بمعنی آویزش نمودن با
کسی آورده و (۳) (درافتادن) رادر مصادر
مفرده بمعنی خصومت وجنگ کردن باکسی نوشته
نسبت (۲) غیر از ادعای بہار تائیدی از
اہل زبان نیست ومعاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند واز سند میرحسن دہلوی ہم (درآویختن
کردن) پیداست طالب سند دیگر باشیم
از اہل زبان مخفی مباد که ہر دو محققین ہند
نشر او فرق (باکسی) و (باچیزی) نکرده اند
فتامل . (اردو) (۱) تا (۴) لپٹ جانا
جھگڑنا . گتھنا . جٹنا -

باکسی در ته یک پیرہن بودن مصدر
اصطلاحی . بقول انند و بہار کنایه از (۱)
کمال قرب (صائب ؎) اگر خواہی به
یوسف در ته یک پیرہن باشی بہ مده تا
ممکن است از دست دامن فرصت خود را
مؤلف عرض کند که از کلام صائب
می کشاید که (۲) کنایه باشد از مماثلت پیدا
کردن وہمرتبه شدن یعنی شاعر گوید که اگر
می خواہی که بدرجهٔ یوسف رسی دامن فرصت
را بجد امکان از دست مده وسعی کن و
وقت خود را ضائع مکن فتامل (اردو)
(۱) قرب کامل ہونا (۲) مماثلت پیدا کرنا
- ہمرتبه ہونا -

(الف) **باکسی در جوال بودن** مصادر
(ب) **باکسی در جوال رفتن** اصطلاحی
(ج) **باکسی در جوال کردن** (الف)
و ب) بقول وارسته وبحر و انند (۱) ہمخانهٔ
او بودن و (۲) با او معارضه اتفاق
افتادن ونسبت (ج) فرماید که متعدی .
الف و ب (امیر خسرو ؎ الف) خواجه که با
نوش زبان آوراست ٭ باسگ وحشی
بجوال اندر است ٭ (سعید اشرف ب
؎) باچنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال

ورنہ سودا ایم دماغ این تماشا ہا نداشت
۱۲ (ظہوری ج ۵) ظہوری کجا پیشہ کردن
تواند ۱۲ کہ کردند با نفس خود در جوالش ۱۲
مؤلف عرض کند کہ معنی اول و دوم موافق
قیاس است و کنایہ باشد ولیکن از سند
میر خسرو (با سگ در جوال است) پیداست
و این مقولہ ایست کہ تعریفش بجای خود گذشت
و مخصوص با سگ باشد نہ باکسی و (ب و
ج) ہم کنایہ باشد (اردو) (الف و ب) (۱)
ہمخانہ ہونا کسی کے ساتھ ایک گھر میں رہنا
(۲) کسی کے ساتھ معارضہ کرنا ۔ ہمکلام
ہونا بحث کرنا (ج) (۱) کسی کو کسی کے ساتھ
ایک گھر میں بند کرنا (۲) کسی کو کسی کے ساتھ بحث
اور معارضہ میں مبتلا کرنا ۔

باکسی در زیر یک پیراہن بودن مصدر
اصطلاحی بقول انند و بہار مرادف (باکسی
در تہ یک پیرہن بودن) کہ گذشت (صائب
بی دل بینا فزاید پردہ پر غفلت ۱۲ با مہ کنعان
اگر در زیر یک پیراہنی ۱۲ مؤلف عرض
کند کہ ہر دو محققین بالا بعوض پیراہن بدون
الف پیرہن نوشتہ اند و ما موافق سند (الف)
در پیراہن زیادہ کردہ ایم ۔ پیرہن و پیراہن
ہر دو یکی است عیبی ندارد و این کنایہ باشد
از واصل بودن و وصل حاصل کردن و
از شعر صائب معنی اول پیداست کہ بر (باکسی
در تہ یک پیرہن بودن) گذشت (اردو)
دیکھو (باکسی در تہ یک پیرہن بودن) کے پہلے معنی

باکسی در ساختن مصدر اصطلاحی ۔
بقول انند و بہار کنایہ از سازش و موافقت
کردن (کلیم ۵) بسان شعلہ و شمع است
الفت من و تو ۱۲ بہم یکی شدہ لیک در نمی سازیم
۱۲ (شیخ شیراز ۵) ورانیز در سازد با خاطرش
۱۲ ز شرف عمل برکن و ناظرش ۱۲ مؤلف
عرض کند کہ از سند اول مصدر (باکسی در ساختن)

پیداست البته سند دوم بکار محققین می خورد
دما با معنی سازش کردن اختلاف داریم -
چنانکه برا (باکسی بسر بردن) ذکرش کرده ایم
(اردو) دیکھو (باکسی بسر بردن)

(الف) باکسی در میان داشتن	مصدر اصطلاحی تعول اند
(ب) باکسی در میان زدن	
(ج) باکسی در میان کردن	
(د) باکسی در میان نهادن	

و بهار کنایه از آشکارا کردن و بفعل آوردن
و فرماید که تخصیص آن با لفظ راز چنانکه صاحب
اصطلاحات نوشته محض تحکم است (میر
خسرو ب ۵) ملک هرچند می زد با دل
ریش * که در صحرا نهد سوز دل خویش * -
(میر معزی ج ۵) یارب چه بود آن شب
کان ماه روی من * با من بخلوت اندر تا بوی
راز کرد * (باقر کاشی ج ۵) بر من شبی
نمی گذرد که جفای تو * تا روز راز دل نکنم
باخدای تو * (شیخ شیراز د ۵) بگفت
ار نهی با من اندر میان * چو یاران یکدل
بکوشم بجان * (حسین ثنائی د ۵) من
از نظاره بخود و چشمش نگشتم * با دل هزار
گونه سخن در میان نهاد * (صائب د
۵) کاری مکن که از جگر سوز داغ را
* با مرهم حرام نمک در میان نهیم * (امیر
شاهی سبزواری د ۵) هر شب بدل
حکایت خود در میان نهم * دل را ز سوز
عشق تو داغی نهان نهم * مؤلف عرض
کند که طالب سند استعمال (الف) باشیم
بهتر داد عای محققین هند نژاد اعتبار را
نشاید معاصرین عجم بر زبان ندارند و
از سند (ب) استعمالش پیدا نیست بلکه
استعمال (با دل زدن) بمعنی در دل خیال کردن
و گفتن ظاهر است که بجای خودش نوشته
همین سند گذشت و بدون سند استعمال

(ب) را تسلیم نه کنیم و از معاصرین عجم هم نشنیدیم
و سند (ج) هم بکارش نمی خورد و از ان سند
(با کسی راز کردن) پیداست و بجای خودش
می آید و از سند شیخ شیراز (مصدر با کسی
اندر میان نهادن) ثابت می شود و (در میان)
و (اندر میان) یکی است و این سند را
بهر وجه موافق (د) خیال می کنیم و سند
حسین ثنائی واضح تر است برای (د) لیکن
از کلام صائب تصدیق (د) نمی شود-
زیرا که (با مرهم نمک در میان نهادن)
بمعنی خود است و این را بالتعمیم مصدر
(با کسی در میان نهادن) بمعنی بیان کردن
محققین هند نژاد تعلقی نیست و از کلام
اسیر شاهی سبزواری مصدر (بکسی در میان
نهادن چیزی) بمعنی ظاهر کردن آنچیز پیدا
می شود و حق آنست که تفهیم چیزی (در میان)
پسند ما نیست باید که در میان نهادن حکایات
و امثال آن بکسی) بمعنی بیان کردن حکایات
باکسی قائم کنیم و ما این مصادر را در ردیف
دال مهمله به (در میان نهادن) بیان کنیم
انشاء الله این است تحقیق محققین هند نژاد ما
که بالا گذشت و جگر کاوی ما- قائل (اردو)
آشکارا کرنا- ظاهر کرنا- وجود میں لانا-

باکسی در یک پیرهن خوابیدن

مصدر اصطلاحی بقول انند و بهار (را) مرادف
(باکسی در ته یک پیرهن بودن) (کلیم ۵)
گل به بستر تا نیفشانی نمی خوابی و من همچو شمع سان
باشعله در یک پیرهن خوابیده ام (صائب
۵) باخیال یار در یک پیرهن خوابیده ام
پا برندارم سر ز بالین هر که بیدارم کند
مولف عرض کند که ازین هر دو سند
(۲) (با چیزی در یک پیرهن خوابیدن)
کنایه از مبتلای آن شدن است که کمال
قرب از آن چیز باشد محققین بالا در چیزی

وکسی فرق نکردہ اند ما می گوئیم کہ از تعمیم چیزی
بہتر است کہ (با شعلہ در یک پیرہن خوابیدن)
را بمعنی مبتلای سوز و گداز شدن و آتش
گرفتن گیریم و (با خیال در یک پیرہن خوابیدن)
را منہمک شدن در خیال و این ہر دو کنایہ
باشد بای حال استاد مطابق ادعای محققین
بالا نیست ولیکن (با کسی در یک پیرہن
خوابیدن) بمعنی (۳) با او اتفاق کلی داشتن
استعمال توان کرد کہ بہتر است از (قرب کامل)
کہ اتفاق کلی کنایہ ایست و قرب کامل معنی لفظی
آن معاصرین عجم با ما اتفاق دارند۔ قائل
(اردو) (۱) دیکھو (با کسی در تہ یک پیراہن
بودن) (۲) کسی چیز مین مبتلا ہونا۔ (۳)
کامل اتفاق کرنا۔ دکن مین اتفاق کلی رکھنا۔

با کسی دست در نرفتن (مصدر
اصطلاحی) بقول وارستہ و بہار عہدہ او بر نیامدن
(سلمان س) سر در رہش نہادم و کاری
بسر نرفت ؎ با او بہ ہیچ حیلہ مرا دست
در نرفت ؎ صاحبان انند و بہار ہمین
سند را مال خواجہ شیراز گویند و بہار بہ
وثیقہ ہمین سند (با کسی دست نرفتن) را
قائم کردہ مقصودش جز این نباشد کہ کلمہ
در را زائد گیرد مؤلف عرض کند کہ
ذوق زبان ندارد کہ معنی مطلوب از حذف
کلمہ در پیدا نمی شود۔ قائل (اردو)
عہدہ برآ نہ ہونا۔ صاحب آصفیہ نے
(عہدہ برآ ہونا) پر لکھا ہے کہ فرض ادا
کرنا۔ انتہی کسی کی خدمت جیسی چاہیے ادا کرنا

با کسی دست زدن مصدر اصطلاحی
بقول انند و بہار مرادف (با کسی برآمدن)
کہ بمعنی از عہدہ اش برآمدن و برابری
کردن گذشت (فردوسی س) بداد و
بہ آن پادشہ دست زد ؎ جہان گذرہ
پادشاہی سزد ؎ مؤلف عرض کند کہ

دست زدن) بقول بحر مرادف کف زدن
و دستک زدن و بمعنی خوشحالی کردن
هم پس بخیال ما (دست زدن باکسی و
بکسی) مصافحه کردن که طریقه ملاقات عرب
و عجم است و کنایه از موافقت کردن با
او توان گرفت و سند فردوسی هم همین
معنی را تقاضا کند و معاصرین عجم هم با ما
اتفاق دارند بهار بر معنی بیان کرده خود
با سند غور نکرد (اردو) دیکهو (باکسی
برآمدن) اور بلحاظ ہماری تحقیق کے کسی
سے ہاتھ ملانا۔ موافقت کرنا۔

(الف) باکسی دست و بغل آمدن	مقوله
(ب) باکسی دست و بغل بودن	فارسیان
(ج) باکسی دست و بغل زدن	چون

کسی را باکسی در ستیز و مقابله بینند استعمال
(الف) کنند و گویند که فلان با فلان دست
و بغل است یعنی باهم پیچیده است (ملا

فوقی یزدی سه) از در آسمان چه می طلبی
که اخترش باوفاست دست و بغل مقصود
شاعر آنست که اختر آسمان باوفا ستیزه دارد
و مخالف اوست۔ بهار وانند بذکر
(ب) گویند که (۱) بمعنی دست در بغل یکدیگر
درآوردن بقصد بر زمین زدن حریف
خود را و با او کشتی کردن و بحواله سراج منیر
(۲) برابری و مساهمت هم و بقول شان
(ج) مرادف (ب) و بقول وارسته و بحر (ج)
(۱) بمعنی کشتی کردن و (۲) مساهمت هم
مؤلف عرض کند که محققین اول الذکر
(ب) را بوثیقه کلام ملا فوقی یزدی قائم
کرده اند چنانکه آئین او شان است که کلمه
است را متعلق دانند با مصدر (بودن)
و ما بدون سند هم (ب) را تسلیم کنیم بمعنی
اول و معاصرین عجم هم با ما اتفاق دارند
و نسبت (ج) عرض می شود که همه محققین

بالانسبت معنی اوّلش در غلط افتادہ اند و
معنی دوم از ہمین پیدا کردہ اند صاحب
سراج منیر معنی دوم را با (ج) مخصوص داشتہ
است و محققین اوّل الذکر با (ب) ہم متعلق
کردہ اند و بہ تحقیق ما معنی (ج) بہ برابری
و موافقت بسر بردن است و بس حیف است
کہ ہمہ محققین بالانسبت (ج) غور کامل نکردہ
اند و در معنی دوم (ب) سکندری خوردہ
قائل ۔ (حکیم رکنائی کاشی ـہ) با فلک
دست و بغل می روم ای خواجہ ببین
کہ تماشاست تلاش دو زبردست بہم
(اردو) (الف) وہ اسکے ساتھ دست و
گریبان ہے ۔ گتھ گیا ہے ۔ لپٹ گیا ہے
چمٹ گیا ہے (ب) (۱) کسی کے ساتھ
دست و گریبان ہونا ۔ چمٹ جانا ۔ لپٹ جانا
گتھ جانا ۔ دھینگا مشتی کرنا ۔ لڑنا ۔ کشتی کرنا
(۲) برابری کرنا ۔ (ج) موافقت اور
مساوات کے ساتھ زندگی بسر کرنا ۔ گزارنا

باکسی راز کردن مصدر اصطلاحی
بقول وارستہ و بحر ظاہر کردن راز
با او ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود محققین
از (با او) باکسی باشد و بس (باقر کاشی
ـہ) بر من شبی نمی گذرد کز جفای تو تا
روز راز دل نکنم با خدای تو ۔ مخفی مباد
کہ کردن بمعنی گفتن آمدہ (اردو) کسی سے راز کہنا

باکسی زبان داشتن مصدر اصطلاحی
بقول برہان و بحر و ہفت کنایہ از آنست
کہ خود را بہ آنکس از آن کس وانماید ۔ مؤلف
عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد ۔ مقصود محققین بالا جز این نباشد
کہ کسی را از تعلق خود کہ با مخاطب است خبر دادن
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
کسی کو اپنی شناخت کرانا ۔

باکسی سر کردن (مصدر اصطلاحی

بقول انند و بہار مرادف باکسی در ساختن
و بسر بردن و بسر کردن کہ گذشت (ملا طغرا
در صفت پیر مغان ؎) بچون گرمئی کرد
باشیشہ سرے کہ دل سرد شد ز آتش شیشہ گر
مؤلف عرض کند کہ (سر کردن) بمعنی
آغاز کردن و بسر بردن و باہم سلوک کردن
و معاش نمودن می آید (کذا فی البحر و البہار)
بہار در کلام ملا طغرا معنی دوم گیرد و ما
معنی اوّل را پسند کنیم یعنی آغاز کرد بچون
گرمی با مجلہ وجہی نباشد کہ ہمہ معانی سر کردن
درین مصدر رونق نگیریم (اردو) دیکھو
(باکسی بسر کردن) و باکسی سر کردن)

(۳۱۲۲) **باکسی سنجیدن** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ باشد از برابر کردن باکسی و باہمی
ہمسر قرار دادن و مساوی دانستن -
(ظہوری ؎) می توان با بزم سنجید نہ
ہمت کمتر ز کفر اسلام ہم (اردو)
کسی کو کسی کے ساتھ ہمسر اور برابر قرار
دینا، مساوی سمجھنا -

باکسی گرفتن کسی را (مصدر اصطلاحی)
بقول بحر وابستہ کسی را در عین فعل شنیع
گرفتن، سند این از ملا طغرا بہ (باز کردن عقدہ)
گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) کسی کو کسی کے ساتھ
پکڑنا، گرفتار کرنا کہہ سکتے ہیں دکن میں
مستعمل ہے بمعنی افعال شنیعہ کی حالت
میں گرفتار کرنا -

(۳۳۱۵) **باکسی مخالف یا موافق شدن** استعمال
بمعنی حقیقی خود است (انوری ؎) اگر
بخت با من مخالف شدہ است چہ تو باری
موافق مشو زینہار چہ (اردو) کسی کے
ساتھ مخالف یا موافق ہونا -

باکفایت و دسلومات اصطلاح
بقول صاحب روزنامہ سجو الہ سفرنامہ

ناصر الدین شاه قاچار بمعنی (۱) قابل و (۲)
اجاره دار و مقابل آن در انگلیسی زبان
انٹلیجنت نوشته که ترجمهٔ آن چالاک فهیم
و هوشیار و قابل است مخفی مباد که (ڈپلوم)
به دال هندی مکسور و ضم لام و فتح میم لغت
انگلیسی است بمعنی سند لیاقت معاصرین
عجم این را بقاعدهٔ عربی جمع کرده مفرس
کرده اند و کلمهٔ با در اینجا بمعنی همه هم اوست
پس معنی لفظی این کسی که محتاط است و سند
های لیاقت دارد کنایه از قابل و چالاک
و فهیم و هوشیار و نسبت معنی دوم عرض میشود
که اجاره داران و مستاجران هم سند های
حسن خدمات و کفایت شعاری با خود دارند
و بدین معنی هم کنایه باشد (اردو)
(۱) قابل - بقول آصفیه هوشیار - دانا
لائق (۲) اجاره دار - بقول آصفیه - ہم
مذکر - ٹھیکه دار -

باکلا صاحب محیط گوید که اسم باقلا ست
و بذیل باقلا فرماید که باکلا اسم فارسی زبان
(الخ) حقیقت این به باسم گذشت و عجبی
نیست که باقلا که گذشت معرب این باشد
ماخذ این جز این نباشد که کله در زبان فارسی
بضم اول و ثانی غیر مشدد به معنای پا هر چیز
کوتاه را عموماً و آدم کوتاه را خصوصاً گویند
(کافی البرهان) پس فارسیان های مختفی آخر
را با الف بدل کرده باشند چنانکه پاسه و
پاسا و کلمهٔ با بمعنی هفدهمش و معنی لفظی این
کوتاه قد دارنده که درخت باقلا کوتاه قد
است و اختلاف اعراب متعلق بمحاورهٔ
زبان (اردو) دیکھو باسم -

باکله پائین آمدن (مصدر اصطلاحی)
صاحب ریشها بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین
شاه قاچار ذکر این کرده گوید که از بلندی
افتادن چنانکه روی بر زمین باشد -

مؤلف عرض کند که کلمہ آبا در ینجا بمعنی بہم اوست که طرف و جانب باشد و کلمہ آ بمعنی رخسارہ و روی (اردو) منہ کے بل گرنا بقول آصفیہ۔ اوندھے منہ گرنا۔ منہ کے بل آنا۔ (دردؔ) شہزور اپنے زور میں گرتا ہے منہ کے بل ٭ وہ طفل کیا گریگا جو گھٹنوں کے بل چلے ٭

(الف) باکمال بنیہ اصطلاح (الف)
(ب) باکمال بنیہ بودن بقول بول چال بمعنی قوی و (ب) بقول رہنما بحوالہ سفر نامہ ناصر الدین شاہ قاچار قوی القوی بودن مؤلف عرض کند که بنیہ لغت عربست بقول غیاث بکسر و بضم اول و سکون نون بمعنی بنیاد و نہاد و آفرینش و سرشت و بقول منتخب بنا کردہ شد و کلمہ آبا در الف بمعنی معہ ہم اوست و در (ب) بمعنی معیت ہم توان گرفت (اردو) (الف) قوی بقول آصفیہ عربی۔ توانا۔ دیکھو اشگرف (ب) قوی ہونا۔

باکمال تغیر اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالہ سفر نامہ ناصر الدین شاہ قاچار بحالت خشمناکی سخت مؤلف گوید که کلمہ با در ینجا بمعنی معیت است و تغیر لغت عرب باشد بقول منتخب از حال خود برگشتن و این کنایہ باشد که خشمناک تغیری دارد (اردو) بکمال غصہ کی حالت میں۔ بکمال غصہ میں لال ہو کر۔

(الف) باکند
(ب) باکندہ
(الف) بقول برہان بر وزن پازند (۱) یاقوت را گویند و آن جوہریست معروف و با بای فارسی ہم آمدہ و فرماید که در جای دیگر (۲) بمعنی بازو ر و قوت نوشتہ بودند ہیچکدام شاہد نداشتہ صاحب جامع بر معنی اول قانع و صاحب ناصری ذکر معنی اول گوید که ظن مؤلف این است که بیای

حطی باشد نه به با و درین حرف برہان سہو کرده صاحب رشیدی نسبت (الف و ب) گوید که بمعنی یاقوت بیای حطی است نه به با۔ خان آرزو در سراج نسبت (الف) بذکر قول برہان قول صاحب رشیدی را نقل کند و فرماید که بمعنی اول به یای حطی است نه به بای موحده و بای فارسی و نسبت معنی دوم گوید که به بای موحده مرکب از با و کند که کند بمعنی قوت و لہذا اکند آور بمعنی پہلوان و با قوت می آید که مرادف زور آور باشد و فرماید که بسبب اشتباه نقطی اکثری در غلط افتاده اند مؤلف عرض کند که ما با خان آرزو اتفاق داریم که (الف) بمعنی دوم صحیح باشد بضم کاف و در (ب) ہای ہوز آخره زائد و نسبت معنی اول خیال ما اینست که یک نقطه زائد محققین اول اند کرد و در غلط انداخت یعنی یاکند را که به تحتانی اول بمعنی اول می آید بموحده نوشتند یا در معنی دوم که (با قوت) است بر موحدهٔ اول یک نقطه زیاده کرده یاقوت کردند دیگر ہیچ (اردو) (الف و ب) (۱) یاقوت بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا جوہری جوہر جو اکثر سرخ نیلا۔ زرد اور سفید ہوتا ہے۔ صاحب قاموس نے اسے یاکند کا معرب فرمایا ہے (۲) قوت مند۔ زوردار۔

باکو بقول خان آرزو در سراج (۱) شہری و (۲) قلعهٔ از شروان و فرماید که (۳) لقب یکی از امرای صاحب قران امیر تیمور است و بدین معنی غالباً ترکی است صاحب ضمیمهٔ برہان ذکر معنی اول کرده نسبت معنی دوم گوید که بغایت بلند است صاحب مؤید بذکر معنی اول فرماید که فرزندان حمزه رضی الله عنہم عم رسول الله صلی الله علیه وسلم

درین شهر بادشاه بودند و نسبت معنی دوم صراحت کند که بالای کوهی واقع است بغایت مرتفع و بلند بهار بر معنی اول قانع (استاد ـله) آمد آن خسرو خوبان جهان از باکو ٭ می خورد خون جهانی که ندارد باک او ٭ (سلیم ـله) نتوان یافت دلی خوش بجهان اے کاکو ٭ چه روی گاه سوی گنجه و گاهی باکو ٭ **مؤلف** عرض کند که بحوالهٔ قول ناصری بر بادکوبه ذکر کرده ایم که این بمعنی اول مخفف آنست و عجبی نیست که قلعهٔ همین مقام موسوم شد به این مقام وجه دارد که این قلعهٔ بلند را منظر تخویفناکی او باکو گفتند که مرکب است از باک و واو نسبت حیف است که محققین ترکی زبان این لغت را بمعنی سوم ذکر نکرده اند و محققین فارسی هم ازین ساکت عجبی نیست که وجه تسمیهٔ این هم همان باشد که برای معنی دوم گذشت (اردو) (۱) باکو ایک شهر کا نام ہے دیکھو بادکوبه۔ مذکر (۲) شروان کے ایک قلعه کا نام بھی باکو ہے۔ مذکر۔ (۳) باکو امرای صاحبقران امیر تیمور کے ایک امیر کا لقب۔ مذکر

(۱) **باکوبنه** (۲) **باکوبه**	(۱) بقول شمس نام موضعی است و (۲) مخفف همان بادکوبه که بجایش گذشت۔ دیگر محققین فارسی زبان ذکر (۱) نکرده اند و ما اشارهٔ (۲)	بر (بادکوبه) کرده ایم بخیال ما اینست که کاتب صاحب شمس به تصرف خفیف تحریف کرده (۲) را بشکل (۱) نوشت دیگر هیچ (اردو) دیکھو بادکوبه۔

باکوره بقول شمس بضم کاف و فتح زای هوّز بمعنی میوه که اوّل رسد و بحوالهٔ حل اللغات گوید که زودتر رسد و نوباوه و صراحت کند که لغت فارسی است دیگر همه محققین فارسی زبان ازین ساکت خیال ما اینست که باکورة لغت عرب است بمعنی نوباوه و محقق

بی تحقیق بر رای مهمله نقطه زیاده کرده لغت فارسی نام بهنا و دیگر هیچ (اردو) نوباوه۔ دیکھو ابره

باکوبه بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بضم ثالث و فتح تحتانی لغت فارسی است نام شهری است در ایران **مؤلف** عرض کند که قیاس ما این است که همان (باکوبه) را که به موحدهٔ پنجم گذشت باضافهٔ یک نقطه بدین صورت آورده اند و اصل این (بادکوبه) (اردو) ایران کے ایک شہر کا نام باکوبہ ہے۔ مذکر۔ دیکھو بادکوبہ۔

باکیده بقول برهان و جامع به تحتانی چهارم بر وزن بالیده (۱) بمعنی باکند است که یاقوت باشد و (۲) حریر منقش را نیز گویند صاحب سروری بحوالهٔ نسخهٔ وفائی بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید که یاقوت سرخ را هم گویند و صاحب هفت بذکر هر دو معنی بالا فرماید که (۳) بمعنی بازور و قوت هم **مؤلف** عرض کند که اصل این بمعنی اول و سوم همان باکنده که گذشت و ما حقیقت ماخذش همه را آنجا عرض کرده ایم و ظاهراً اینجا نون بدل شد به تحتانی چنانکه آونج و آویج و بلحاظ معنی دوم باعتبار صاحب سروری که از اهل زبان نیست توانیم عرض کرد که اسم جامد است و بدین وجه که صاحب سروری ذکر معنی اول هم کرده در مادهٔ باکند موحدهٔ اول را صحیح ندانیم عرض می شود که بدین معنی هم اسم جامد فارسی زبان گیریم تحقیقی مباد که معنی سوم را غیر از صاحب هفت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر نکرد و طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) و (۳) دیکھو باکند (۲) حریر منقش نقش کیا ہوا ریشمی کپڑا۔ مذکر

باگرسنگی قوت پرهیز نماند مثل صاحب گلدسته ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که مال شیخ شیراز است فارسیان باظهار غلبهٔ چیزی استعمال این کنند

بجائی کہ احتیاج و ضرورت چیزی انسان را مجبور کند بر ارتکاب فعل ناجائز۔ (اردو) مرتا کیا نکرتا۔ بقول آصفیہ جس کی جان پر آبنے وہ سب کچھ کر گزرتا ہے دکن میں کہتے ہیں۔ تین دن کے فاقہ میں ستور حلال۔ بھوکوں مرے تو کیا نکرے۔

باگرہ صاحبان برہان و جامع و (خان آرزو در سراج) ذکر این کردہ اند و ماحقیقت این بر باغرہ عرض کردہ ایم و صراحت ماخذ ہم ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو باغرہ۔

باگل بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج باکاف عجمی مفتوح آب نیم گرم باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است با کلمۂ با بمعنی ہمدمش و گل بالفتح بقول برہان بمعنی اخگر آتش۔ پس معنی لفظی این اخگر آتش دارندہ و کنایہ از آب نیم گرم۔ فارسیان در استعمال خود بفتح کاف فارسی خوانند (اردو) آب نیم گرم۔ کنکنا پانی مذکر۔ نیم گرم بقول آصفیہ۔ سہتا ہوا۔ وہ پانی جو بہت گرم نہو۔ کنکنا۔

باگوشۂ کمان آوردن مصدر اصطلاحی بقول بحر عجم عظیمی بکمال آسانی سرانجام دادن و مخالف را بی جنگ گرفتار کردن (سالک سے) چو حیلہ کا بکشان راکشان کشان در تیغ بیار گاہ تو با گوشۂ کمان آرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد (اردو) دکن میں کہتے ہیں (کچے تاگے پر کھینچ لانا) مشکل کام کو آسانی کے ساتھ انجام دینا۔

بال بقول سروری (۱) از آدمی بازو و بقول جہانگیری و ناصری از آدمی و حیوانات پرندہ دست بود از کتف تا سر ناخن دست صاحب برہان باتفاق جہانگیری گوید کہ بعضی گفتہ اند کہ از شانہ تا آرنج کہ مرفق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ از آدمی بازو

وبقول بعض ازکتف تا سر ناخنان و از حیوانات تا سم۔ خان آرزو در سراج با سروری متفق و ذکر قول جہانگیری ہم کردہ بہار گوید کہ بالفظ آہیختن و دادن و رویدن و زدن وکشادن وکشیدن مستعمل و بال و پر دادن و بال و پر کشیدن نیز آمدہ و صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت موی انسان و چرند را بال گویند مؤلف عرض کند کہ صاحب ساطع کہ محقق لغات سنسکرت است بر موی بدن انسان قانع و ہم بقولش در ہندی ریشہ را گویند کہ بر خوشہ دانہا بر آید و موی جلبی یعنی موی کاسہ و رشتہ کہ بران شکر بنجمد سازند (الخ) پس بخیال ما معنی اول بیان کردہ ساطع حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن۔ فارسیان این لغت را از سنسکرت گرفتہ باشند و مجازاً برای بازوی انسان و دست آدمی و حیوانات چرند از کتف تا سر ناخن دست یا از شانہ تا آرنج بای حال معنی دوم این کہ می آید مجاز لغت سنسکرت باشد و معنی اول مجاز مجاز کہ دست و بازوی انسان ہم مثل جناح پرند است۔ مخفی مباد کہ صاحب کنز گوید کہ بال لغت فارسی است و ترکیان بمعنی ذراع الانسان استعمال کنند (فردوسی) بپوسید مادر دو بال و برش ٭ ہمی آفرین خواند بر پیکرش ٭ (اردو) دیکھو بازو۔ اور (حیوانات چرند سے) شانہ سے سم تک۔

(۲) بال۔ بقول سروری از مرغ پر باشد و بقول جہانگیری از جانوران پرندہ جناح (حکیم انوری قطعہ) صاحبا تا شمع و تا پروانہ ہست ٭ این غرور انگیز و آن صاحب خیال ٭ ابر بخیز دگفت وگوی و جست وجوی ٭ گرچہ سوزد خویشتن را پر و بال ٭ و بقول

برہان از جانوران پر و بال کہ عربی آن جناح است و بقول رشیدی و ناصری جای برآمدن پر صاحب رشیدی بقول بعض گوید کہ از پرندگان تا پایان پر۔ خان آرزو در سراج بر ذکر اقوال بالا قانع وہم او در چراغ فرماید کہ گاہی بمعنی پر آید بمجاز کہ بعربی ریش گویند چنانکہ بال مگس و بال پروانہ (سلیم رباعی) بر خواجہ ببین وقامت رفتارش ٭ آن صعوہ کہ شد بلبل او منقارش ٭ بالا پوشی است در حقیقت او را ٭ چون بال مگس علاقہ دستارش ٭ مؤلّف عرض کند کہ مجازاً بمعنی موے ہم آمدہ فارسیان این را از سنسکرت گرفتہ اند سند این بر بال سمندی آید بمعنی جناح ہم مجازان و بمعنی اوّل یعنی (بازوی انسان واز کتف تا سم حیوان چرند) مجاز مجاز باشد (اردو) بال بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پرند کے بازو کا پچھلا جوڑ جس کے زور سے پرواز کرتا ہے۔ بازو۔ پر۔ مو۔ شعر۔ پشم۔ روان۔

(۳) بال۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و رشیدی و ناصری و سراج امر از بالیدن یعنی ببال مؤلّف عرض کند کہ بالیدن بمعنی افزودن و نمو کردن و بزرگ شدن و برآمدن می آید (ناصر الدین بحیرہ سہ) ای سرو باغ سینہ ام بال ٭ تا دل شود تت چو سبزہ پامال ٭ (اردو) بالیدن کا امر حاضر۔ نمو کر۔ بالیدہ ہو۔ بڑھ۔

(۴) بال۔ بقول سروری و رشیدی و (خان آرزو در سراج) بمعنی بالیدہ و نمو کنندہ (لامعی جرجانی سہ) کشت و رختی زبی عزّ او ٭ سعد فلک دید کش و زرد و بال ٭ مؤلّف عرض کند کہ حیف از سروری کہ اہل زبانست و واعی بہ بہرہ و محققین ہند شدا کہ ہر کہ از قواعد فارسی چشم می پوشند بال بمعنی بالندہ اصلاً نیست و این معنی پیدا می شود بحالت

ترکیب که اسم فاعل ترکیبی است وسند شان هم برای (زود بال) است نه بال (اردو)
بالیده ہونے والا۔ بالیدگی پیدا کرنے والا۔

(۵) بال۔ بقول سروری قسمی از ماہی باشد بغایت عظیم الجثہ وبقول جہانگیری وبرہان نوعی از ماہی بغایت بزرگ ودر دریای زنگ بہم رسد وفساد بسیار کند وگوشتش خورش فربه بود صاحبان ناصری ورشیدی گویند که این را وآل هم گویند پس عظیم الجثہ۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده گوید که فارسی نبود وفرماید که لفظ آل بمده نیز گذشته خوب واضح نه شد که تصحیف است یا مرادف مؤلف عرض کند که بال به ہمین معنی لغت عرب است صاحب محیط المحیط ذکر این کرده وصاحب منتهی الارب گوید که ماہی است بزرگ حیف است که محققین عرب صراحت فرمنکردند پس فارسیان این لغت را از زبان عرب گرفته اند وآل که بمعنی قسمی از ماہی گذشت یا اینکه قسم دیگر باشد یا اسم جامد فارسی زبان برای بال وآل بای حال وہیچ نیست که بال را تصحیف گیریم که وجود این در لغات عرب موجود (شیخ آذری سه) ماہی است نام آن قسطا وبال هم مثل او است در بالا (فردوسی سه) بسیار است خوان وخورش یکسره ماہیء دیگر مرغ وبسیار وبره که حیف است که صاحب محیط که محقق مفردات طب است بر بال ذکر این نکرده وبہمین قدر نوشت که به ترکی اسم عسل دبیدا است وبهندی نام موی وتخم گرنجی وصاحب مخزن ہم ازین ساکت۔ ما از تحقیق فرید قاصریم که نام این قسم ماہی در السنهٔ غیر معلوم هم نه شد۔
(اردو) بال۔ عربی اور فارسی مین ایک بڑی مچھلی کا نام ہے جو دریای زنگ

مین پیدا ہوتی ہے جس کا گوشت بہت مزہ دار ہوتا ہے ۔ مؤنث ۔

(۶) بال ۔ بقول جہانگیری و برہان و ناصری بمعنی بزرگ کردن و بالیدن مؤلف عرض کند که حیف است از محققین فارسی زبان وسیما از صاحب ناصری که از اہل زبان است که معنی مصدری از اسم جامد پیدا کرده اگر مقصود شان از حاصل بالمصدر بالیدن باشد برای آن لفظ بالش موجود که می آید حقیقت اینست که غور نکرده اند و سکندری خورده اند بال اسم مصدر بالیدن است بمعنی فربہی و نشو نما ماخوذ است از بال عربی که بمعنی بزرگی آمده یا مجاز معنی اول و دوم این یعنی بازو و جناح ہم که صاحب بازو و جناح را بالیده ظاہر می کند بای حال مفرس باشد ۔ فارسیان از ہمین اسم مصدر مصدر بالیدن وضع کرده اند که بجای خودش می آید (اردو) بالیدگی ۔ بقول آصفیہ ۔ مؤنث ۔ بڑھاؤ ۔

(۷) بال ۔ بقول جہانگیری و برہان بالا را خوانند بمعنی قامت و بقول رشیدی مخفف بالا ۔ خان آرزو در سراج مذکر این گوید که صاحب جہانگیری شاہدی پیش نکرد مؤلف عرض کند که خلاف قیاس نیست ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند ما ہم مشتاق سند استعمال باشیم نظر بر محققین بالا (اردو) بالا ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ قد و قامت ۔ مذکر ۔

(۸) بال ۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی فوق و بالا مؤلف عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد که مخفف بالاست (اردو) بالا ۔ دیکھو بالشجر ۔

(۹) بال ۔ بقول بول چال رقص را گویند و بالہ مرادف این و صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ

ناصرالدین شاه قاچار ذکر این معنی کرده مؤلف عرض کند که لغت انگلیسی زبان است که معاصرین عجم استعمالش کرده اند (اردو) ناچ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر ہندی۔ رقص

بال آراستن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند که آراستن پر و بال و آماده پرواز شدن پرند (قاسمی گونابادی سه) ہمای ظفر صید فرخنده فال۔ بہ از فرمان ترکش بر آراست بال۔ (اردو) پر و بال آراستہ کرنا۔ آمادۂ پرواز ہونا۔ دکن میں گنڈے تولنا کہتے ہیں۔

بال آہیختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سندش (بال بر آہیختن تیره) پیدا کند و ذکرش ہمد انجا کنیم (اردو) دیکھو بال بر آہیختن تیره۔

بالا صاحب سروری بحوالہ اسدی فرماید که (۱) اسپ جنیبت باشد و فرماید که در فرہنگ بدین معنی به بای فارسی آمده و غالباً که این اصح باشد صاحب برہان صراحت کند که اسپ جنیبت اسپ کوتل را گویند صاحب جامع فرماید که اسپ جنیبت و یدک و کتل۔ خان آرزو در سراج گوید که این خطاست و صحیح به بای فارسی است چنانکه می آید مؤلف عرض کند که پالا به بای فارسی به ہمین معنی می آید ولیکن بہ تحقیق ما بالا به بای عربی اصل است و به بای فارسی مبدلش چنانکه تب و تپ و اسب و اسپ و اگر بالعکس این خیال کنیم چنانکه خیال خان آرزوست اندرالصورت باید که پالا ببای فارسی را بدین معنی اسم جامد گیریم و قیاس ما مبنی بر ماخذ است یعنی اصل این بمعنی فوق باشد که بر معنی پنجم می آید و ماخذش ہمدرانجا ذکر شود فارسیان در محاوره

نحو و مجازاً بمعنی بر ہم استعمال کردہ اند کہ ترجمۂ علی است و بمعنی زائد ہم چنانکہ (سہ و پا و بالا) بمعنی سہ و پا و بران و ازین استعمال من وجہ بمعنی ورای و علاوہ پیدا می شود پس (اسپ بالا) اسپی را نام کردند کہ دائماً ورای اسپ سواری باشد۔ یعنی علاوۂ اسپ سواری و کنایہ از اسپ کوتل و در محاورۂ فارسی صفت بجای موصوف مستعمل می شود پس مجرد بالا را برای اسپ کوتل استعمال کردند و ہمچنین است کوتل ہم کہ اصلش اسپ کوتل بود مرکب اضافی بمعنی اسپ سواری کہ کوتل در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی مرکب و سواری است فارسیان (اسپ کوتل) را بحذف موصوف کوتل کردند و پس ازان بحذف واو کتل بضم اول بمعنی اسپ مستعمل شد کہ اسپ جنیبت باشد (حکیم اسدی ؎) ہزار اسپ بالا بہ پیشش درون ٭ ہمہ برگستوان زرہ گونہ گون ٭ (حکیم فردوسی ؎) بہ بالای رزم اندر آورد پای ٭ خروشان و جوشان در آمد زجای ٭ (اردو) کوتل۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بن سوار کا گھوڑا۔ خالی گھوڑا۔ زائد گھوڑا جو ضرورت کے موقع کے واسطے رکھا جائے۔ خاص گھوڑا۔ وہ گھوڑا جو امیروں کی سواری کے آگے آگے ساز سے آراستہ و پیراستہ محض زینت کے لئے چلتا ہے (آتش ؎) عرش ہے اس بادشاہ حسن کا تخت رواں ٭ وہ صنم کوتل کبود چرخ کو دوڑائے گا ٭

(۲) بالا۔ بقول سروری (الف) نام گلی کہ در ہندوستان باشد (امیر خسرو ؎) ہر گل بالا کہ دید بوستان ٭ بیشتری ہست بہ ہندوستان ٭ صاحب رشیدی باستناد ہمین

بالا را بمعنی سمت ایران و خراسان گیرد و گوید که اہل ہند سمت ایران و خراسان را بالا
گویند و خان آرزو در سراج فرماید که ما در ہندوستان بدین معنی نه شنیدیم مگر این
اصطلاح مردم پاہی دامن کوه کابل وغیره باشد و شعر امیر خسرو را توجیہه توان نمود
مؤلف عرض کند که گل بالا یا مجرد بالا اسم گلی در ہندوستان نیست و ما از معاصرین
عجم ہم نشنیدیم که خراسان و ایران را در ہندوستان بالا گفته باشند۔ البته بالا گھات
و تل گھات مروّج است در دکن که طرف رود کرشنا را که بسوی حیدرآباد کنارهٔ
بلند دارد به تابی ہندی بالا گھاٹ گویند و طرف دیگرش را که متعلق از صوبه مدراس
باشد تل گھاٹ نامند و بالا درین اصطلاح بمعنی بلند و فوق است و بس و توجیہی
که خان آرزو پیش کرده است قرین قیاس و معنی شعر امیر خسرو را ہم درست می کند
و بہا دارد که فارسیان (ب بالا) گل آفتاب پرست را نام نہاده باشند که در ہندوستان
بکثرت است و در ایران و حوالی آن کم چنانکه از ایرانیان به تحقیق می رسد۔ محققین
فارسی از (گل بالا) ساکت ولیکن بترکیب توصیفی گل آفتاب پرست را گل بالا
گفتن خلاف قیاس نیست که بالا را درینجا بمعنی فوق گیریم باقی حال مجرد بالا بمعنی
گل از کلام امیر خسرو ثابت نیست ولیکن نظر بر اعتبار قول سروری که از اہل زبان است
کنایه از گل آفتاب پرست توان گرفت (اردو) (الف) گل بالا۔ تذکیر۔ ایک پھول
کا نام جو بقول فارسیان ہندوستان میں زیادہ ہوتا ہے اور بلاد فارس میں کم (ب) سورج
مکھی۔ دیکھو آفتاب پرست کے دوسرے معنے۔

(۳) بالا - بقول سروری و جهانگیری و برهان و وارسته و جامع و ناصری و رشیدی بمعنی قد و قامت (خواجه حافظ ؎) بروز واقعه تابوت ما ز سرو کنید ٭ که می‌رویم بداغ بلند بالائی ٭ (واله هروی ؎) سرو ار چه برعنائی قامت چمن آراست ٭ رعنائی بالای تو از عالم بالاست ٭ خان آرزو در سراج و چراغ ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که این هم مجاز معنی پنجم است که بمعنی فوق و بلندی می آید - فارسیان قامت را بلحاظ بلندیش بالا گفتند (اردو) بالا - مذکر - دیکھو بال کے ساتویں معنے -

(۴) بالا - بقول سروری و برهان و جامع و رشیدی و سراج و ناصری بمعنی درازی که ضد پهناست (مسعود سعد ؎) ای شاه به پیمود زمین را و فلک را ٭ جاه تو و قدر تو به بالا و پهنا ٭ صاحب جهانگیری فرماید که ترجمهٔ این در عربی طول است (استاد رباعی) آن شب که مرا وصلت ای مه رنگ است ٭ بالای فلک کوته و پهنا تنگ است ٭ وان شب که ترا با من مسکین جنگ است ٭ شب کور و خروس گنگ و پروین لنگ است ٭ **مؤلف** عرض کند که در هر دو سند بالا بلفظ بالا بمعنی بلندی و رفعت است که بر معنی پنجم می آید بنیدانیم که محققین فارسی زبان سیما جامع و ناصری چرا باستناد این دو شعر معنی درازی پیدا کرده اند و ضد پهنا نوشته اند ما باعتبار قول صاحبان زبان این معنی تسلیم کنیم ولیکن استناد شان صحیح نباشد و مشتاق باشیم برای سند دیگر - حقیقت معنی بلندی بجای خودش می آید مخفی مباد که از مصدر (بالا رفتن سال و عمر) طوالت عمر و سن وجه پیدا است که بجای خودش می آید (اردو) درازی بقول آصفیه - فارسی

اسم مؤنث۔ لمبائی۔ طوالت۔

(۵) بالا۔ بقول سروری وجہانگیر وبرہان وجامع وناصری ورشیدی بمعنی ضد زیر یعنی زبر وارستہ فرماید کہ ازینجاست کہ ملاء اعلیٰ را (عالم بالا) گویند وسندش از والہ ہروی بر معنی سوم مذکور۔ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی گوید کہ بالا بمعنی رفیع مغیر والا است و لغت دیگر نیست۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اصل بمعنی فوق است بعد ازان بمعنی درازی استعمال یافتہ بمراعات ہمان نسبت وبعد ازان بمعنی قد وارباب فرہنگان ازین غافل ماندہ ہمہ معانی را حقیقت پنداشتند وگوید کہ بعضی این را مغیر والا گفتہ اند وحقیقتاً برعکس اینست مؤلف عرض کند کہ ترکان ہم ہمین لغت فارسی را بمعنی فوق استعمال کردہ اند وخیال ما انیست کہ فارسیان از لغت بال کہ در عربی زبان بمعنی شرف وبزرگی آمدہ بزیادت (الف) در آخر مزید علیہ ومفرس کردہ اند (الف) بمعنی تفوق وبرتری وبلندی و (ب) مجازاً بمعنی زبر ہم کہ ترجمۂ آن در عربی فوق باشد چنانکہ (بالا) مذکور شد۔ (حکیم خاقانی الف) چگونہ گفت عیسی بر سر دارہا کہ آہنگ سفر دارم بہ بالا ہا (حکیم انوری الف) زہی صدری کہ از روی بزرگی ٭ فلک را نیست با قدر تو بالا ٭ حالا نظر باید کرد بر مدارج بیان کردۂ خان آرزو سبحان اللہ چہ خوش ترتیب است مقصودش جز این نباشد کہ بعد بلندی۔ درازی است وما حقیقت معنی درازی را بمعنی چہارم بیان کردہ ایم واگر تسلیم ہم کنیم می پرسیم ازو کہ این را درجۂ دوم بچہ اصول عطا شد وہم او گوید کہ پس از ان درجۂ قد بخیال ما حقیقت ہمین قدر است کہ بلحاظ معنی اصلی تفوق

وبلندی است دیگر معانی مجاز اوست بہ تعلّقی کہ با اصل دارد دیگر ہیچ خود او ازحقیقت
لفظ غافل است وارباب فرہنگان رالقب غافل می بخشند۔ فتامّل (اردو) الف
بلندی۔ مؤنث۔ (ب) فوق۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ بالا۔ اوپر۔ بلند۔ تحت کا نقیض۔
(۶) بالا۔ بقول وارستہ بمعنی پیش (مخلص کاشی ؎) بپوشیدم ز بالای سخن ہر چند لشرفی
ہمان ازلب گریبان میدرد شوق ثنا خوانی (شفیع اثر ؎) عزت از بالای زر
دارند اہل روزگار عبرت از من گیر و پاس عزت خود را بدار مؤلف عرض کند
کہ نمیدانیم کہ وارستہ ازین ہر دو سند بالا با آلا را بمعنی پیش چطور نوشت سخنوران دانند
کہ درینجا بمعنی بلندی و برتری است کہ بر معنی پنجم گذشت فافہم۔ مخفی مباد کہ بر (بالا بردن
کار) و (بالا رفتن کار) کہ می آید بعض محققین معنی پیش بردن کار می گیرند ما در انجا ہم معنی
پنجم را متعلق کنیم (اردو) پیش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ نقیض پس۔ آگے۔ سامنے اور
بلحاظ ہمارے خیال کے دیکھو بالا کے پانچویں معنے۔
(۷) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی بعد و پس چنانکہ بالای سال یعنی پس از سال (فردوسی ؎) (۲۲۲)
برفتند چوپان و برگشت زال شبی دید باز آن ببالای سال مؤلف عرض کند کہ این
معنی ہم متعلق بمعنی پنجم است کہ از معنی فوق و بر گرفتہ اند و موحّدہ بر و زائد است پس
(ببالای سال) بمعنی برسالی و بعد از سالی است (اردو) پر۔ بقول آصفیہ ہندی۔ بعد۔ پیچھے
(۸) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی زائد و فائق و این ہم وجہ متعلق بمعنی پنجم است چنانکہ بالای صد (۲۲۲۲)
بمعنی زائد از صد (فردوسی ؎) چو رستم بپیمود بالای ہشت بسان یکی سرو آزاد گشت

حیف است که صاحب ناصری بالا را بمعنی سال عمر آورده ازهمین شعر فردوسی سند گیرد
و بر معنی شعر غور نمی کند و بر مقصود خود معنی اصلی گیرد. مقصود شاعر اینست که چون رستم
سال عمر را بالای هشت پیمود یعنی زائد از هشت یافت مثل سرو آزاد شد. فتأمل
(اردو) پر۔ بقول آصفیہ۔ اوپر کا مخفف اور اوپر پر فرمایا ہے کہ بالا۔ فوق۔

(۹) بالا۔ بقول خان آرزو در چراغ بمعنی مقدار چنانکه پیل بالا و نیزه بالا کلیم ؎
کجا نیزه فوّاره آسا بجست ٭ که خون نیزه بالا ازانجا نجست ٭ مؤلف عرض کند که مقدار
را هیچ دخل نیست نیزه بالا قلب اضافت بالای نیزه باشد یعنی زائد از نیزه و مراد از
زائد بلندی نیزه متعلق به معنی هشتم و جا دارد که بالای نیزه را بمعنی بلندی نیزه گیریم
اندرین صورت متعلق بمعنی پنجم باشد پس مقدار حاصل معنی باشد نه معنی لفظی۔
(اردو) دیکھو بالا کے آٹھویں معنے۔

(۱۰) بالا۔ بتحقیق ما بمعنی برابری و همسری هم آمده و سند این بر (بالا دادن) می آید (۲۲۲۲)
و چیزی نیست که من وجه مجاز معنی سوم باشد (اردو) برابری بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مؤنث ہمسری۔ مساوات۔

(۱۱) بالا۔ بتحقیق ما بمعنی فریب و حیله۔ استعمال این در (بالا گرفتن چیزی از کسی) می آید (۲۲۲۳)
و چیزی نیست که اسم جامد فارسی زبانست۔ صاحب کنز گوید که لغت فارسی است
و در ترکی بمعنی سام مستعمل و سام به تشدید در لغت عرب بقول منتخب بمعنی زهر دهنده
و زهر در طعام کننده پس این متصرف ترکان باشد در معنی و معنی حقیقی این در فارسی

ہمان حیلہ و فریب۔ یکی از معاصرین پیراتہ سال عجم بابا گفت کہ چون طفل نادان گنجشکی را بدست می گیرد و سخت گیرد و نمی گذارد و اعتنا نمی کند کہ گنجشک بمیرد پس می خواہند کہ گنجشک را از دست او حاصل کنند و می گویند کہ بابا۔ بالا ببین کہ چہ تماشاہا ست او نظر ببالا می کند و اینان گنجشک را بزور از دستش می گیرند و چون طفل نادان بسوی آن متوجہ می شود می گویند کہ بالا رفت ببین کہ می پرد از ہمین طرز عمل فارسیان باآلا را بمعنی حیلہ و فریب استعمال کردند و ہمین حکایت ماخذ این لفظ است کہ صورت اسم جامد گرفتہ (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ فریب۔ حیلہ۔ بہانہ (صرف اردو مین) اور مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی مین بھی اور بآلا بتانا بمعنی فریب دینا دہوکا دینا اسی سے مرکب ہے۔

بالا بالا اصطلاح۔ معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی بی اطلاع و توسط دیگری استعمال این می کنند چنانکہ "او بالا بالا این کار کرد" یعنی بدون اطلاع و توسط غیرے بخیال ما لفظ بآلا در ینجا بمعنی پنجم او ست مجازاً یعنی فوق اطلاع و توسط چنانکہ فوق الادب بمعنی خارج از ادب می آید و بالا از شمار بمعنی خارج از شمار (اردو) بالا بالا بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اوپر ہی اوپر۔ الگ ہی الگ۔ بی اطلاع چپکے ہی چپکے۔ پرے ہی پرے (۴۲۲۲)

بالابان اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ التفنّا ناصر الدین شاہ قاچار دف کلان و بقول صاحب بہول چال طنبور و دف باشد

مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مرکب از کلمہ بآلا بمعنی بخشش و بان بقول برہان مخفف بانگ بمعنی آواز بلند و فریاد و معنی

لفظی این آواز بلند دارند (اردو) فوجی بڑا تنبور۔ مذکر۔

پالایان وتی اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار تنبور و الغوزہ مؤلف عرض کند کہ (پالایان) بجاے خودش گذشت و از نی الغوزہ مراد است (اردو) تنبور اور بانسلی۔ صاحب آصفیہ نے بانسری پر فرمایا ہے کہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ نے ۔بانسلی۔ مثل الغوزہ ایک باجہ ہے جسے منہ سے بجاتے ہین۔

(الف) **بالا بردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از کمال اصفہانی سند آرد (ع) کی ترقی می‌تواند داد احوال مرا کہ می برد بالا سپہر دون ہمین سال مرا۔ مؤلف عرض کند کہ بالا درینجا بمعنی ہشتم اوست کہ زائد باشد ولیکن آنچہ سند استعمال ------

(ب) **بالا بردن سال** بمعنی زیادہ کردن عمر و بہ پیری رسانیدن است بہار ہم ذکر این کردہ ہمچنین است ----

(ج) **بالا بردن کار** کہ لفظ بالا درینجا بمعنی پنجم اوست۔ بہار این را بمعنی پیش بردن کار گیرد و صاحب بحر بمعنی سرانجام آن درست دادن و بہ تحقیق ما کامیاب شدن کہ حاصل بلندی کار است (نظیر بدخشانی ع) کار بالا نبرد دست نیاید بر کام ۔ ہر کہ دل دادہ آن قامت بالا نشود پس بخیال ما از تعمیم مصدر (الف) کار گرفتن درست نیست بلکہ از مصادر خاص (ب و ج) کار باید گرفت و بصورت تعمیم (بالا بردن چیزی) اولی است از مجرد (بالا بردن) فتأمل (اردو) (الف) اوپر لیجانا۔ بلند کرنا۔ ترقی دینا۔ (ب) عمر بڑھانا۔ بڈھا کرنا۔ (ج) کامیاب ہونا۔

بالابلند اصطلاح - بقول بہار وانند
درازقامت **مؤلف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است (خواجہ شیراز سہ) زدست
کوتہ خود زیر بارم کہ از بالابلندان
شرمسارم ؎ (ظہوری سہ) سازشند بہ
گوشمال زہد کوتاہی نکرد ؎ غالباً از کاکل
بالابلندان تار داشت ؎ (اردو)
درازقد - بقول آصفیہ - فارسی - طویل
القامت - لمبے قد کا - قدآور -

بالابند اصطلاح - بقول آنند بحوالہ
فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) سربند و (۲)
دستار و (۳) نوعی از لحاف و لبادہ
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی چیزیکہ بالای چیزی بر بندند و
کنایہ باشد از سربند و دستار و نسبت معنی
اول خیال ما انیست و معاصرین عجم ہم با ما
اتفاق دارند کہ فارسیان (۴) سرپیچ را
بالابند گویند کہ نوعی از مندیل و بالاے
دستار بستہ می شود و نسبت معنی سوم عرض میشود
کہ ملبوسی از لحاف و لبادہ ساختہ میشود کہ در
موسم سرما استعمالش می کنند ہمچون قبا و بند
بالش بالای سینہ باشد چنانکہ بند قبا - بای تا
حال برای ہر سہ معنی اول الذکر طالب سند
استعمال باشیم (اردو) (۱) قصابہ بقول
آصفیہ - عربی - اسم مذکر - دیکھو اخکسمہ (۲)
دستار - فارسی - اسم مؤنث - پگڑی عمامہ
(۳) وہ قبا جو لحاف یا لبادہ سے بنا کر موسم
سرما میں پہنتے ہیں - مذکر (۴) سرپیچ - بقول
آصفیہ - فارسی - اسم مذکر - پگڑی کے اوپر کا
چھوٹا کپڑا - ایک قسم کا زیور جو پگڑی میں باندھتے
ہیں **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ پگڑی کے اوپر
جو کپڑا سرپیچ کہلاتا ہے اوس پر نقش اور زر
دوزی کا کام کیا جاتا ہے -

بالاپنجرہ (۱) معاصرین عجم کنایہ گیرند از غرفہ

و دریچه قلب اضافت پنجرهٔ بالا و پنجره بقول انند
لغت فارسی است هر چه مشبک باشد و آنچه
در بعضی عمارات جالی سازند (پنجرهٔ لاجوردی)
(۲) بقول برہان کنایه از آسمان است باجمله
استعمال این در مقوله (از بن بالا پنجره و چشم
انداز به پائین دارد) گذشت (اردو)
(۱) دریچہ۔ مذکر (۲) آسمان۔ مذکر۔

بالاپوش اصطلاح بقول انند بحوالهٔ نفائس بضم
بای فارسی (۱) پوششی که در وقت دراز
کشیدن بر سر کشند و بعربی لحاف و بفارسی
شادیچه بر وزن بازیچه و جامهٔ خواب و زیرپوش
و بالاکش گویند و صاحب روزنامه بحوالهٔ
سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار گوید که (۲)
لباس بالائی و ترجمهٔ آن در انگلیسی (اوورکوٹ)
نوشته و بقول صاحب رہنما و بولچال لحاف
مؤلف عرض کند که زیرپوش و بالاکش
را نشنیدیم و خود صاحب انند ہم ذکر این ہر دو
لغت نکرده و شادیچه را صاحب برہان
مرادف بالاپوش گوید بای حال بالاپوش
اسم فاعل ترکیبی است یعنی لباسی که بالای
لباس پوشند و بمعنی اوّل استعمال قدیم است
و معاصرین عجم ہم لحاف را گفته اند و بمعنی
دوم بیان کرده صاحب روزنامه لباسی
کلفت که از لباده وغیر ذلک بشکل جوغه
تیار کنند و در موسم سرما بالای لباس ہو پوشند
و لفظ بالا در ینجا مجاز بمعنی پنجم باشد بمعنی بر
(اردو) (۱) لحاف بقول آصفیه عربی
اسم مذکر۔ رات کے سونے کا روئی دار
کپڑا۔ سوڑ۔ بالاپوش۔ رضائی جس میں
بہت سی روئی ہو۔ قرأگند (۲) اوورکوٹ
انگریزی۔ مذکر۔ بقول امیر پاؤں تک لمبا
کوٹ جو اکثر جاڑوں میں انگریزی پوشاک
پہننے والے پہنتے ہیں۔

بالاتر از سیاہی رنگی دگر نباشد مثل

صاحبان خزینه و امثال فارسی ذکر این کرده اند
و از معنی و محل استعمال ساکت بهار گوید که هر گاه
کسی را در امری خجالت حاصل شود و تن بمردن
دهد می گوید که از مردن امری دیگر بتر نیست
و آن را بر خود گوارا می کند **مؤلف** عرض کند
که موقع استعمال مثل از اینقدر بیان بهار واضح
نمی شود و این مثل در حقیقت مرادف (آخر
الدواء الکی) باشد و بعوض همین مثل عربی
فارسیان این مثل فارسی را زنند یعنی چون
کسی بمصیبتی مبتلا شده خود را بکشد یا قتل دیگری
کند در اینچنین مواقع و مماثل آن استعمال این
مثل می شود مقصود آنست که همین بود علاج
آخر که غیر از آن چاره نبود یعنی سپید را سبز و
سبز را زرد یا زرد را سیاه کردن ممکن است
و لیکن سیاهی را برنگی دیگر بدل کردن نمی شود
از این قدر تعریف که ما کرده ایم موقع استعمال
این را بتأمل توان دریافت مخفی مباد که لفظ
بالا درین مثل متعلق بمعنی هشتم اوست (اردو)
دکن میں کہتے ہیں " اسکے سوا علاج ہی کیا تھا"

بالاچاق اصطلاح ـ خان آرزو در
چراغ گوید که مقابل زیرچاق بمعنی بالادست
باشد و بقول بهار غالب و صاحب بحر فرماید که
فرمان روا و حاکم و زیادتی کننده (میرنجات
ـه) همدمان تو همه چابک و رند و قبچاق اند
همه چون سرو به گلهای چمن بالاچاق **مؤلف**
عرض کند که چاق بقول برهان بمعنی صحت تمام ـ
مخفی مباد که معاصرین عجم گویند که " این خیلی
چاق است " یعنی بسیار تندرست ـ پس
(بالاچاق) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بلند
صحت و کلمهٔ بالا درینجا بمعنی بلند مجاز بمعنی بیش
که گذشت فارسیان (بالاچاق) را مجازاً بمعنی
زبر دست استعمال کردند که مراد از حاکم و
فرمان روا توان گرفت و بالادست هم به
معنی حاکم است آنچه صاحب بحر زیادتی کننده

راد تعریف این داخل کرده است تحکم او
وزائد از ضرورت (اردو) حاکم۔ زبردست
بالادست۔ مذکر۔

بالاخانه اصطلاح۔ بقول بهار و بحر وانند
خانه که بر پشت بام سازند (میرزا عبد الغنی
قبول ﷺ) از هوای قامتش تا پر شده است
٭ سینهٔ صد چاک بالاخانه است ٭ (محسن
تاثیر ﷺ) از بلندی های فطرت در تعب
افتاده ام ٭ همچو زینم خانه گر هست بالاخانه
است ٭ مؤلف عرض کند که قلب اضافت
خانهٔ بالا و مراد از خانه که بالای خانه بتعمیر
کنند و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی بخشش
(اردو) بالاخانه بقول آصفیه۔ فارسی
اسم مذکر۔ اوپر کا کمره۔ اٹاری۔ کوٹھا۔

(الف) **بالاخواند** (مصدر اصطلاحی)
(ب) **بالاخواندن** صاحب برهان جامع نسبت
(ج) **بالاخوانی** الف گوید که چیزی را

که زیاده از حدّ آنست و انمود مؤلف عرض
کند که مقصودش جز این نباشد که ماضی مطلق
(ب) باشد۔ صاحب آصفی ذکر (ب) کرده
از معنی ساکت و باستناد (الف) توانیم عرض
کرد که چیزی را از حد آن زیاده خواندن است
(ج) بقول جهانگیری (در ضمیمهٔ کتاب) کنایه از
آنست که خود را زیاده از آنچه هست وانماید
(ظهوری ﷺ) یک خود را بصد ساز ظهوری
خرج در مجلس ٭ کند تا مدعی را زیر بالاخوانی
دارد ٭ صاحب برهان گوید که کنایه از آنست
که کسی چیزی را زیاده از آنچه هست وانماید
و بقول رشیدی زیاده از آنچه هست خود را
وانمودن خان آرزو در چراغ گوید که بمعنی
زیاده نمودن خود است و بقول وارسته
و بحر زیاده از حالت و استعداد خود را افزودن
(محسن تاثیر ﷺ) چو دید از قامت او سرو
سرخ خویش را نازل ٭ ز بالاخوانی بیجای قمری

منفعل باشد ۴ مبالغه هم ذکر این کرده **مؤلف**
عرض کند که حاصل بالمصدر (ب) بمعنی مبالغه
و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی پنجم و ششم اوست
مخفی مباد که تخصیص جهانگیری با خود و طرز بیانش
بترکیب مضارع صحیح نباشد۔ صاحب برهان
از تخصیص محفوظ و در طرز بیان پیرو جهانگیریست
خان آرزو و وارسته و صاحبان بحر و رشیدی
هم به تخصیص خود سکندری خورده اند فتأمل
(اردو) (الف) مبالغہ کیا (ب) مبالغہ
کرنا (ج) مبالغہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم
مذکر۔ زیادہ گوئی۔ حد سے زیادہ تعریف یا مذمت
کرنا۔ بڑھا کر بیان کرنا۔ ترجیح بلا مرجح۔

بالاد خان آرزو در سراج گوید که (۱) مرادف
بالاده بوزن آباد و آباده بمعنی اسپ جنیبت
و (۲) بقول بعضی اسپ پالانی بارکش پس بالا
که بدین معنی گذشته مخفف این باشد لیکن تصحیف
است صحیح به بای فارسی است صاحب هفت
بر معنی اول قانع و صاحب شمس بذکر معنی اول
گوید که بقول بعض مطلق اسپ و حق همین است
مؤلف عرض کند که ما حقیقت بالا بمعنی اول
بجایش بیان کرده ایم و درینجا همین قدر کافی
است که دال مهمله آخر زائد است چنانکه
پیرهن و پیرهند و تارون و تاروند پس این
مزید علیه بالا است نه بالا مخفف این آنچه
خان آرزو این را تصحیف گوید تسامح
اوست که از قاعده زیادت حروف کار
نگیرد و اختلافی که در لغت بالا با او داریم
بجایش مذکور شد و معنی دوم را به بای عربی
بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و خود خان آرزو
هم بر خلافش رفته و آنچه صاحب شمس این
را بمعنی مطلق اسپ گوید بدون سند است اعتبار
را نشاید که درجه تحقیقش اظهر من الشمس۔
(اردو) (۱) دیکھو بالا کے پہلے معنے (۲)
باربرداری کا گھوڑا۔ مذکر۔

بالادادن (مصدر اصطلاحی) وارسته گوید که (۱) ترقی و بلندی دادن و (۲) بقول بعض تعریف کردن صاحبان بحر و انند و بهار هم ذکر این کرده اند (امیر معزی ؎) به رای پاک هنر راهمی دهد یاری ٭ به رسم خوب خرد راهمی دهد بالا ٭ (ظهوری ؎) قد طوبی را دو تا سازند در تعظیم خویش ٭ خار و خس را گر بحکم همت بالا دهند ٭ (وله ؎) هر کرا می خواهد از صافی دلان ٭ داغهای سینه بالا می دهد ٭ **مؤلف** عرض کند که معنی اول متعلق به معنی پنجم بالا است و معنی دوم مجاز
آن و به تحقیق ما (۳) بمعنی مقابل قرار دادن (۲۲۲۵)
و برابر کردن متعلق به معنی دهم لفظ بالا (ظهوری ؎) گشتم از بالای رضوان منفعل ٭ با قدش
گو سرو را بالا دهد ٭ و (۴) به تحقیق ما بمعنی فریب (۲۲۲۶)
دادن متعلق به معنی یازدهم لفظ بالا (ظهوری ؎) سدره در پستی است از بالای او ٭ واعظش بیهوده بالا می دهد ٭ یعنی آنچه واعظ تعریف بلندی سدره می کند گویا فریب می دهد و حیله بازی می کند و ظاهر می نماید که بالای یار بلندتر از وست محققین بالا از همین یک شعر معنی دوم پیدا کرده اند و ما می گوئیم که از معانی متعدده لفظ که بالا گذشت هیچ تعلق ندارد (اردو) ترقی دینا۔ بلندی عطا کرنا۔ (۲) تعریف کرنا۔ (۳) دھوکا دینا۔ بالا بتانا۔

بالادادن اساس مصدر اصطلاحی بقول انند از قبیل بالا بردن اساس باشد **مؤلف** عرض کند که بمعنی بلند کردن بنیاد باشد متعلق بمعنی اول (بالادادن) (ظهیر فاریابی ؎) بزرگوارا من بنده چون تقوت طبع ٭ دهم بمدح تو بالا اساس آئین را ٭ (اردو) بنیاد کو بلند کرنا۔

بالاداشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که بمعنی حقیقی بلندخیال کردن (از زلالی
هروی ره) زمان با پایهٔ تختش نخواند خاک
راساکن ٭ جهان باگوشهٔ تاجش نداند چرخ
را بالا ٭ (اردو) بلندخیال کرنا۔

بالادراز اصطلاح۔ بقول بهار بمعنی دراز
قامت (ظهوری ره) بیا بالادرازی شوتیز
جنگ ٭ که زحمت کند کوتهی روز جنگ ٭
مؤلف عرض کند که متعلق است به معنی سوم
لفظ بالا و اسم فاعل ترکیبی است (اردو)
دیکھو بالابلند۔

بالادست اصطلاح۔ بقول برهان و
مؤید و بحر (۱) صدر مجلس و (۲) کنایه از
حریف غالب و (۳) هرچیزی که نفاست
تمامی دارد بهار گوید که مقابل فرودست
و نیکو و بهتر و قوی و غالب مؤلف عرض کند
که اسم فاعل ترکیبی است یعنی دست بلند
دارنده و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی پنجم اوست
و هر سه معنی کنایه باشند (وحید ره) از سلیمان
رسم و آئین بزرگی یادگیر ٭ مور را در بزم
بالادست خود جا میدهد ٭ (ظهوری ره)
در تعریف شاه نوازخان ره) لطف
بالادست شاهش خوش نواخت ٭ صدر
مجلس صاحب خود را شناخت ٭ (صائب
ره) عشق بالادست بر خاک از وجود ما
نشست ٭ از گهر گرد یتیمی بر رخ دریا نشست
٭ (وله ره) حسن بالادست را آرایشی چون
عشق نیست ٭ طوق قمری سرو را بهتر ز خلخال
زر است ٭ (ملا مفید بلخی ره) چون
بفضل قدش آغوشم رسد ٭ حسن بالادست
دارد قامتش ٭ (روزبهان ره) بعالمی
نه همم جلوهٔ نخل قدش ٭ گران فروشم و دارم
متاع بالادست ٭ (اردو) (۱) بالا
دست۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ (۱) افسر
حاکم۔ بڑا عهده دار۔ صدر مجلس۔

(۲) زبردست۔ غالب۔ (۳) عمدہ۔ نہایت نفیس۔

بالادستی اصطلاح۔ (۱) بمعنی غلبہ باشد و (۲) صدارت جزین نیست کہ یای مصدری زیادہ شد در آخر (بالادست) کہ گذشت (ظہوری ؎) ببالادستی افتادگیہا ؏ ز بام آسمانہا زینہ نردم ؏ فارسیان گویند کہ (فقرہ ؎) ما بالادستی او را تسلیم کنیم۔ (اردو) (۱) غلبہ۔ مذکر۔ دیکھو استیلا (۲) صدارت۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مونث۔ بالانشینی۔ صدر نشینی۔

بالادوی اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح دال مہملہ وکسر واو (۱) چستی وچالاکی و (۲) تیزروی مولف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم وبہ تحقیق ما (۳) بمعنی عروج مستعمل کہ بلندی حاصل کردن است و لفظ بالا دوید بمعنی پنجم او و حاصل بالمصدر است از (بالادویدن) (ظہوری ؎) در زیر لب بباغ سرایم افسانتش ؏ بالادوی بسرو صنوبر فرو کنم ؏ (اردو) (۱) چستی۔ چالاکی۔ مونث۔ (۲) تیزروی۔ مونث۔ تیز رفتن کا حاصل بالمصدر۔ (۳) عروج۔ بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ اونچائی۔ بلندی۔ صعود۔

(الف) **بالادہ**
(ب) **بالاذ**
(الف) بقول برہان بر وزن آمادہ اسپ جنیبت نیز کہ اسپ کوتل باشد ونسبت (ب) فرماید کہ (۱) مرادف (الف) است و (۲) بقول بعض اسپ پالانی صاحب جامع ذکر ہر دو کردہ بر معنی اول قانع و صاحب ناصری کہ (ب) را بذیل (الف) آوردہ ہم زبانش۔ صاحب سروری بر (ب) ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ بہ بای فارسی ہم بنظر رسیدہ (شمس فخری ؎) شہنشہہا کہ

بحث در مواکب او ہا چو نقرۂ خنگ سمند
فلک دو صد بالاذ ہا صاحب ہفت (ب)
ذکر ہر دو معنی کردہ (الف) را بمعنی اوّل
مخصوص کند۔ خان آرزو در سراج
بذکر (الف) بہر دو معنی گوید کہ تصحیف
است وصحیح بباي فارسی است مؤلف
عرض کند کہ (الف) مرادف و مزید علیہ
بالاد باشد کہ گذشت بای ہوّز در آخرش
زیادہ کردہ اند وصراحت ہر دو معانی
ہمہ را انجا کردہ ایم و (ب) جزین نیست کہ
معرّب بالاد است کہ دال مہملہ بذال معجمہ
بدل شد وجہی نیست کہ (ب) را با وجود ذال
معجمہ لغت فارسی گیریم (اردو) دیکھو بالاد
بالار بقول برہان ومؤید وجامع ہر دو نسخہ
بالار (۱) شاہ تیر را گویند وآن چوب بزرگ
است کہ ہر دو سر آن بر بالای دیوار عمارت
باشد وسر چوبہای دیگر را بر بالای آن

گذارند و (۲) بمعنی ستون را گفتہ اند و (۳)
بمعنی چوبہا را گویند کہ بالای شاہ تیر گذارند
و تختہ و پوشش دیگر را بالای آن گسترانند
و (۴) شخصی را نیز گویند کہ اسیر محبّت مادر
وموقوف بر رضایش باشد صاحب سروری
بر معنی اوّل قانع وگوید کہ بمعنی فرسب یعنی
چوبیکہ بام خانہ را بآن پوشند وآن را فلوزہ
ہم گویند صاحب جہانگیری ذکر ہر سہ معنی
اوّل الذکر کردہ ومعنی سوم را مخصوص کند
باسمرقند۔ صاحب رشیدی نقل نگارش
وابنقدر اضافہ کند کہ مرادف بالال صاحب
جامع ظاہراً معنی سوم را ترک کرد ولیکن طرز
بیانش آنرا ہم داخل معرابیب کند صاحب
ناصری بذکر معنی اوّل قانع وگوید کہ آنرا بالہ
وبالال نیز گفتہ اند۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اوّل وسوم بحوالۂ قوسی گوید کہ مطلق
چوبی کہ عمارت بدان پوشند وفرماید کہ این

اصح و اقوی است و مخفف (بالاگر) وگویند
که لفظ گر به دو وضع مستعمل یکی حقیقت که بمعنی
وصفی آن است که سازنده و جاعل باشد
چنانکه تیرگر و کمان گر و دوم مجاز است که
مشهور گردیده چنانکه آهنگر و مس گر و زرگر
زیراکه جعل در اینجا بجوهر آهن و مس و زر
نسبت نگرفته متعلق بصورت است و جاعل
آن از تصرف در اشکال و صورت است
(الخ) مؤلف عرض کند که ما با خان آرزو
اتفاق داریم که کثرت استعمال از (بالاگر)
که بمعنی سقف ساز است کاف فارسی را حذف
کرده باگر هم مخفف آنست بحذف لام و الف
و بالال مبدل بالار که رای مهمله به لام بدل شد
چنانکه چیاره و چیال و جادار که بالار مرکب
باشد از بالا و رای نسبت چنانکه انگشت و انگشتر
وله و لهر بمعنی چیزی که منسوب است به بالا۔
معنی اول حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن
و تعمیم تعریف بیان کرده خان آرزو بجواله قوی
درست باشد که از همین تعمیم تخصیص سه گانه
در استعمال صورت گرفت نسبت معنی چهارم
عرض می شود که خلاف قیاس است و مجاز هم
نمی توان گرفت و از ماخذ هندیه بالا هم تعلق
ندارد و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند اگر
سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد که مرکب
است از لغت سنسکرت بالا که بقول ساطع
بمعنی فرزند است فارسیان رای نسبت در
آخرش مرکب کرده بمعنی منسوب به کودکی مجاز آن
بمعنی مطیع مادر گرفتند که کودکان اطاعت
مادر کنند (شمس فخری سـ۵) زمین خانه و باغ
از زبر جداست و تحقیق ما عجب ندارد که هست
از زمردش بالار ما (اردو) (۱) شهتیر
اسم مذکر۔ دیکھو بارانه (۲) ستون۔ اسم مذکر
دیکھو استن۔ (۳) تیر۔ اسم مذکر۔ بقول آصفیه
سیدھی لکڑی دکن میں اُس لکڑی کو تیر کہتے ہیں

جو سقف مکان کے لئے شہتیر پر قائم کیجاتی ہیں صاحب آصفیہ نے
کڑی پر فرمایا ہے اسم مؤنث۔ تیر بام۔ چوب سقف۔ چوب
دراز جسے چھت میں ڈالتے ہیں (آگہ سه) قدرت
حق سے بے ستون ہو کڑی ہے سقف گردوں میں کہکشان
ہے کڑی ہے (۴) ماں کا فرمانبردار۔ مطیع۔

بالا رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بہار
دیگر (۱) بلند پروازی کردن و فرمایند که گویند (فلان
کس با اسپ تیز تک و با لباس رنگین بالا میرود) یعنی
باین چیزها مفاخرت دارد (بدیعی سمرقندی سه) آنکه
سرو با قد او نگذارد سرکشی را ٭ بسیار پیش قدش بالا نمی
تواند رفت ٭ مؤلف گوید که (۲) بمعنی حقیقی اوست
یعنی رفتن به بلندی و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی تجسیم
اوست (ظهوری سه) مردک در غوطه خواری گه سر پا
بر می کند ٭ همچه سان در گریه های مرد بالا می رود هم
٭ (اردو) (۱) بلند پروازی کرنا (بلند پروازی کا ذکر آ چکا
خرام بیگم راہی ہے) (۲) اوپر جانا۔ بلندی پر جانا۔

بالا رفتن دماغ مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
دیگر و آنند کنایه از نخوت و غرور و بسر رسانیدن (میرزا
اسمعیل ایما سه) بالا میرود ترقی دماغ ما چون آفتاب
ز دو بلند دارد ... مؤلف عرض کند که لفظ بالا درینجا
متعلق بمعنی تجسیم اوست (اردو) دماغ آسمان
پر ہونا۔ بقول آصفیہ اترانا۔ غرور ہونا۔ گھمنڈ ہونا۔

بالا رفتن سال و عمر مصدر اصطلاحی۔ بقول
وارستہ دیگر آخر شدن سال و افزون شدن آن
بر سالهای گذشته عمر و بقول بهار شروع شدن
سال نو از عمر طبیعی۔ مؤلف عرض کند که لازم است از
(بالا بودن سال) که بجایش گذشت و کنایه از گذشتن عمر
باشد و درازی آن و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی چهارم
باشد و بس (نعمت خان عالی سه) بیچاره تا تو را بی
با بجائی می رسد جانم ٭ که نتی از بوزنه غش کنگاه
بالا می رود سالم ٭ (طاهر وحید سه) هست پیرم اما علم
راه غمها را ببین ٭ زینه ها باشد که زینجا عمر بالا میرود
٭ (اردو) عمر گزرنا۔ عمر زیادہ ہونا۔
طوالت عمر